

Kroz prostor i vrijeme. Zbornik u čast Miri Menac-Mihalić

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2021**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:029369>

<https://doi.org/10.17234/9789531758635>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-02**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Kroz prostor i vrijeme
Zbornik u čast Miri Menac-Mihalić

Izdavač
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
FF press

Za izdavača
Miljenko Jurković

Godina tiskanog izdanja
2021

Godina elektroničkog izdanja
2022

Uredništvo
Anđela Frančić
Boris Kuzmić
Marija Malnar Jurišić

Recenzenti Zbornika
Marija Znika
Mateo Žagar

Lektori
Jadranka Brnčić
Joža Horvat

Korektor
Joža Horvat

Računalni slog i grafičko oblikovanje naslovnice
Marko Maraković

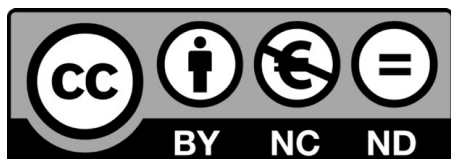
ISBN
978-953-175-863-5
978-953-175-981-6 (PDF e-izdanje)

DOI
<https://doi.org/10.17234/9789531758635>

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 001102931.

Objavljivanje knjige financijski su pomogli Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike
Hrvatske, Zaklada Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti te Odsjek za kroatistiku
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Dijalektološki znakovi pripremljeni su pomoću sustava za unošenje ZRCola
(<http://ZRCola.zrc-sazu.si>), koji je u Znanstvenoistraživačkome centru SAZU-a u Ljubljani
(<http://www.zrc-sazu.si>) razvio Peter Weiss.

Djelo je objavljeno pod uvjetima [Creative Commons](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
[Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
[licence \(CC-BY-NC-ND\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) koja dopušta korištenje, dijeljenje
i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet
da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje
djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.

Kroz prostor i vrijeme

Zbornik u čast Miri Menac-Mihalić

 FF press

Zagreb, 2021.

Fotografija: Ana Mihalić Perica

Prof. dr. sc. Miri Menac-Mihalić pripada važno mjesto u hrvatskoj dijalektologiji i jezikoslovlju uopće. Svojim je znanstvenim i nastavnim djelovanjem utrla put mnogim budućim istraživačima i znanstvenicima. Mnogi su upravo zahvaljujući njezinim poticajima otkrili i osvijestili bogatstvo dijalektne riječi te se ohrabрили za otkrivanje ljepota neistraženih mjesnih govora. Dijalektološke se karte tako popunjavaju, a spoznaje prof. Menac-Mihalić uvelike doprinose rasvjetljavanju jezične situacije na našim prostorima. Veselimo se novim radovima naše profesorice, mentorice i kolegice, a stranice koje slijede tek su mali znak zahvalnosti za sve znanje i podršku koje nam je dala.

Uredništvo

Draga profesorice,

Vaša je darovitost i stručnost ispunila brojne stranice vrijednim tekstovima ostavljajući tako neizbrisiv trag u hrvatskoj dijalektologiji. Umnožavajući svoje talente i istinski ljubeći svoje zvanje, niste ispunjavali samo bjeline među koricama već i mnoge stranice u srcima i umovima nas, Vaših studenata.

Pokušavajući shvatiti često složene dijalektne zakonitosti, objašnjenja smo nerijetko pokušavali pronaći samo u gomili crnih tragova na bijeloj podlozi, sve dok nas Vaša strast i blagost nisu uvjerile da smo dijalektna građa mi sami, svaka bliska nam riječ, svaki iskaz koji smo dotad smatrali “netočnim i lošim”. Učeći o dijalektnim konsonantima, vokalima, deklinacijama i frazemima, mnogo smo naučili i o vrijednosti svih onih koji ih stvaraju. Naučili smo da je kvalitetnim dijalektnim tekstom uvijek dobro ispuniti karticu više, no i da istinsku radost strastvenoga dijalektologa potaknuti može samo ono što se krije u čovjeku, najvrjednijem materijalu. Zbog Vaše ćemo ljubavi i strasti, draga profesorice, i mi jedni u drugima i u svojim učenicima malo lakše vidjeti dobru, vrijednu građu, a zbog Vaših će se osmijeha, izmamljenih našim iskazima na zavičajnim govorima, i naše usne blago razvući ako nam učeniku usred sata “pobjegne dijalektizam”; bit će to iskren smiješak baš poput Vašega, smiješak koji bismo mogli označiti frazom nasmiješiti se kao Mira kad čuje da mjesni govor čuva staro stanje.

Hvala, profesorice, u ime svih generacija kojima ste predavali, za sve ono što ste u svojim studentima vidjeli, za uočene interese i prepoznate talente, za blagost, podršku i ljubav koja je često žmirila na naše propuste. Slušajući Vaša predavanja, naučili smo mnogo, no iznad svega spoznali smo da je najveća titula biti istinski čovjek, onaj topli i nježni hodajući materijal poput Vas, koji ćemo se i mi truditi oživotvoriti u sebi, svojim učenicima i svima koje u profesionalnom, ali i privatnom životu susretnemo.

Studenti¹

¹ Govor održan na svečanome kolokviju u čast prof. dr. sc. Miri Menac-Mihalić 8. studenoga 2019. godine na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

SADRŽAJ

Životopis prof. dr. sc. Mire Menac-Mihalić	13
Popis radova prof. dr. sc. Mire Menac-Mihalić (1976. – 2020.)	17
VESNA ZEČEVIĆ: Dijalektologinja i frazeologinja prof. dr. sc. Mira Menac-Mihalić	29
<i>O govorima kroz vrijeme</i>	
IVANČICA BANKOVIĆ-MANDIĆ: <i>Naše malo misto</i> u medijskom prostoru 70-ih godina 20. stoljeća.....	33
TOMISLAVA BOŠNJAK BOTICA i IVAN BOTICA: Jezične promjene u tijeku – primjer iz dvaju novoštokavskih ikavskih govora	45
STIPE BOTICA: Izražajnost novih hrvatskih epitafa.....	71
ANITA CELINIĆ: Geolingvistički pogled na završno <i>l</i> u glagolskom pridjevu radnom u govorima Hrvatskoga zagorja	79
SUZANA COHA: <i>Kip domovine vu pochetku leta 1831.</i> u početku godine 1835.....	95
STJEPAN DAMJANOVIĆ: O nekim jezičnim osobinama kalendara u hrvatskom prvotisku iz 1483. godine	111
IVANA ETEROVIĆ: Tragom čakavskoga imperfekta na <i>-hi</i> u sinkroniji i dijakroniji: prilog povijesnoj dijalektologiji.....	121
ANĐELA FRANČIĆ: Pogled u neslužbenu antroponimiju Svete Marije s posebnim osvrtom na deklinaciju muških osobnih imena u njezinu govoru	139
SANDA HAM: Marakovićevi pogledi na hrvatska narječja.....	163
JOŽA HORVAT: Ljube li Ludbrežani lateral <i>l</i> ? O razvoju ishodišnoga <i>*l</i> , sekundarnoga skupa <i>*laj</i> te slijeda <i>*lu</i> u kajkavskim govorima ludbreške Podravine.....	179
AMIR KAPETANOVIĆ: <i>Teg nije maj ubija nikoroga:</i> Jezična slika RADA u moliškohrvatskom etnolektu.....	199
BORIS KUZMIĆ: Pogled na morfološka istraživanja Mire Menac-Mihalić	213
MARINA MARINKOVIĆ: Infinitiv i supin u mjesnim govorima karlovačkoga Pokuplja.....	219
NEDA PINTARIĆ: Oblici metaplazme: paragoga i apokopa u hrvatskom jeziku i dijalektima	233

IVO PRANJKOVIĆ: Jezik fra Jeronima Vladića	245
DUBRAVKA SESAR: O jeziku Kukučinove “hrvatske” proze	257
GORANKA ŠUTALO i JOSIPA TOMAŠIĆ: Predajno u Došenovoj <i>Jeci planine</i> (1767)	267
SILVANA VRANIĆ: Fonologija govora Berma u Istri	285
PERINA VUKŠA NAHOD i DUBRAVKA IVŠIĆ MAJIĆ: Od <i>katrige</i> do <i>banka</i> – iliti na čemu čakavci sjede	301
SANJA ZUBČIĆ i MATEA KOVAČIĆ: Morfologija jednostavnih glagolskih oblika u Kožičićevim <i>Knjižicama od žitija rimskih arhijerejev i</i> <i>cesarov</i> (1531.)	315

Živost frazema

MARTINA BAŠIĆ: <i>Mir(i)ni frazemi</i> – čakavski frazemi sa sastavnicom <i>mir</i>	339
ŽELJKA BRLOBAŠ: Primjeri frazema križevačko-podravske kajkavske govora u odnosu na kajkavski hrvatski književni jezik	357
MIRJANA CRNIĆ NOVOSEL i MAJA OPAŠIĆ: Sličnosti i razlike frazema novostokavskih ikavskih govora	371
IVANA FILIPOVIĆ PETROVIĆ: Na vrelu frazema u književnosti: stupanj konvencionaliziranosti višerječnica iz Benešićeva <i>Rječnika</i>	389
ŽELJKA FINK: Koje je vaše srednje (drugo) ime? (O hrvatskim frazemima s komponentom <i>ime</i>)	407
MARIJANA HORVAT i ŽELJKO JOZIĆ: Frazemi, kolokacije i slobodne leksičke sveze u <i>Blagu jezika slovinskoga</i> Jakova Mikalje	419
LJILJANA KOLENIĆ: Frazemi slavonskih bećaraca	433
BARBARA KOVAČEVIĆ i BARBARA ŠTEBIH GOLUB: Trebaš li imati žnjoru kad imaš putra na glavi? (Germanizmi u hrvatskim frazemima)	453
MIJO LONČARIĆ: Frazeologija u kontaktnim štokavskim i kajkavskim bilogorsko-kalničkim govorima	469
MARIJA MALNAR JURIŠIĆ: <i>Srce</i> i <i>duša</i> u hrvatskoj dijalektnoj frazeologiji	487
LINA Pliško: Zoonimni frazemi u mjesnome govoru Medulina	511
IVANA VIDOVIĆ BOLT: Frazemi s nazivima kukaca u hrvatskom i poljskom jeziku	525

ŽIVOTOPIS PROF. DR. SC. MIRE MENAC-MIHALIĆ

Prof. dr. sc. Mira Menac-Mihalić rođena je 1954. u Zagrebu. Na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1978. diplomirala je Jugoslavenske jezike i književnosti te Ruski jezik i književnost. Kao izvrsna studentica 1977. dobila je Rektorovu nagradu Sveučilišta u Zagrebu. Doktorski rad *Čakavska morfologija i morfološka akcenatska tipologija* obranila je 1986. godine.

Od 1978. do 1980. radila je u Zavodu za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku (danas Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje). Uz ostalo, bila je suradnica na leksikografskome projektu *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* (suautorica 6. i 7. sveska toga *Rječnika*), bavila se dijalektologijom i onomastikom.

Na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (Odsjek za kroatistiku, Katedra za dijalektologiju i povijest hrvatskoga jezika) radi od 1980. kao asistentica, od 1990. kao docentica, od 2006. kao izvanredna, od 2010. kao redovita profesorica, a od 2017. kao redovita profesorica u trajnome zvanju.

Pod njezinim mentorstvom prikupljen je velik broj snimaka hrvatskih organskih govora i napravljena je bogata fonoteka, napisano je nekoliko stotina dodiplomskih i diplomskih radova u kojima se na svim razinama analizira terenski prikupljena dijalektna građa, obranjeno je više desetaka magistarskih i doktorskih radova.

Bila je predstojnica Katedre za dijalektologiju i povijest hrvatskoga jezika (1999. – 2008.), zamjenica pročelnika Odsjeka za kroatistiku (2002. – 2004. i 2006. – 2008.) te pročelnica Odsjeka za kroatistiku (2008. – 2010.).

Stručno se usavršavala u Bugarskoj, Makedoniji i Sloveniji. Pozivana je na gostovanja i predavanja u Austriju, Makedoniju, Sloveniju, Poljsku i SAD.

Suradivala je na projektima *Kompjutorska obrada hrvatskoga književnog jezika* i *Istraživanje hrvatskih dijalekata* (voditelj: akademik Milan Moguš). Bila je voditeljica znanstveno-istraživačkoga projekta Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta *Istraživanje hrvatske dijalektne frazeologije* i projekta Ministarstva kulture *Digitalizacija i zaštita snimaka hrvatskih govora kao dijela hrvatske nematerijalne kulturne baštine*. Trenutačno je suradnica na projektu *Lingvistička geografija Hrvatske u europskome okružju* (*LinGeH*) (voditeljica: prof. dr. sc. Dunja Brozović Rončević), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

Više desetljeća bavi se geolingvistikom surađujući na međunarodnome projektu *Općeslavenski lingvistički atlas (OLA)* i *Europski lingvistički atlas*

(ELA) (voditelji: akademik Dalibor Brozović, akademik Petar Šimunović, akademik Ranko Matasović) kao članica hrvatskoga i međunarodnoga povjerenstva te kao članica redakcije Općeslavenskoga lingvističkog atlasa. Sudjelovala je na radnim zasjedanjima međunarodnoga povjerenstva Općeslavenskoga lingvističkog atlasa u mnogim slavenskim zemljama i Njemačkoj. Suraduje svojim kartama u knjigama drugih zemalja i priređuje, redigira i interpretira hrvatsku dijalektnu građu za karte drugih autora. Teme od velike važnosti za hrvatsku dijalektologiju geolingvistički analizira i prikazuje na kartama. Izradila je (sama ili u suautorstvu) uopćavajuću kartu te niz fonetskih i leksičkih karata te komentara za 850 punktova slavenskih jezika. Riječ je o kartama i tekstovima objavljenim u Varšavi i Moskvi (Leksičko-tvorbena serija) te u Moskvi, Skoplju i Zagrebu (Fonetsko-gramatička serija). Bila je zamjenica glavnoga urednika i izvršna urednica toma *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: Serija fonetiko-gramatičeskaja. Vypusk 4a. Refleksy *b, *b*, tiskanoga u Zagrebu (2006.).

Baveći se istraživanjem hrvatske dijalektologije, posvećuje se, uz ostalo, proučavanju hrvatskih govora izvan Hrvatske. Uključena je tako u međunarodni projekt *Istraživanja hrvatskih govora u Gradišću* (Kroatisches Kultur- und Dokumentationszentrum, Eisenstadt).

Objavila je pet knjiga frazeološko-dijalektološkoga niza: *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema 2005.*, *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima* (u suautorstvu s Jelom Maresić) 2008., *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima* (u suautorstvu s Anticom Menac) 2011., *Frazemi i poslovice u dalmatinsko-venecijanskom govoru Splita u 20. stoljeću = Fraseologia e proverbi nel dialetto veneto-dalmata di Spalato nel Novecento* (u suautorstvu s Anticom Menac) 2014. te *Rječnik frazema i poslovice međimurskoga govora Svete Marije: Kaj? Storijska Kanižaj!* (u suautorstvu s Anđelom Frančić) 2020. Šesta knjiga *Ozvučena čitanka iz hrvatske dijalektologije: sveučilišni udžbenik s nosačem zvuka* (u suautorstvu s Anitom Celinić) sastoji se od nosača zvuka (sa zvučnim primjerima iz 40 hrvatskih punktova) i knjige u kojoj su odgovarajući tekstovi, analize i rječnici. Za knjigu *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema* – u kojoj je obradila više od 4000 frazema iz 14 novoštokavskih ikavskih govora, donoseći i rječnik te popis sinonimnih frazema – dobila je Nagradu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za 2005. za područje filoloških znanosti.

Sudjelovala je na brojnim znanstvenim skupovima u zemlji i inozemstvu. Objavila je više desetaka znanstvenih radova. Bila je recenzentica brojnih

knjiga i radova manjega opsega objavljenih u časopisima i zbornicima te više znanstvenih projekata.

Godine 2008. izabrana je za članicu suradnicu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Predsjednica je Odbora za dijalektologiju Razreda za filologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Glavna je i odgovorna urednica *Hrvatskoga dijalektološkog zbornika* od 2008., otkad je iz tiska izišlo 10 knjiga (15. – 24.). Časopis je pod njezinim uredništvom 2019. dobio najviši status – A1. Bila je članica organizacijskoga odbora više znanstvenih skupova (uz ostalo, Zasjedanja međunarodne radne skupine i međunarodne komisije OLA pri Međunarodnome slavističkom komitetu 2002. u Zadru i 2015. u Lužnici). Pod okriljem Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Odbora za dijalektologiju organizirala je tri *Znanstvena skupa o hrvatskim dijalektima*.

Prof. dr. sc. Mira Menac-Mihalić predavala je kolegije iz područja povijesti hrvatskoga jezika i hrvatske dijalektologije. Sudjelovala je u nastavi više poslijediplomskih doktorskih studija, uz ostalo Poslijediplomskoga sveučilišnog doktorskog studija hrvatske kulture te Poslijediplomskoga sveučilišnoga doktorskoga studija kroatistike.

Radovi koje je prof. dr. sc. Mira Menac-Mihalić objavila pokazuju glavna usmjerenja u njezinu radu. Oni pokrivaju tri tematske cjeline – dijalektnu frazeologiju, dijalektologiju i geolingvistiku.

Prof. dr. sc. Mira Menac-Mihalić smatra se začetnicom hrvatske dijalektne frazeologije. Svojim knjigama i radovima manjega opsega iz dijalektne frazeologije položila je temelje toj disciplini i otvorila put mladim dijalektolozima koji su se u posljednjim desetljećima u znatnome broju počeli baviti tom tematikom. Pokazala je kako se govor na svim jezičnim razinama može dijalektološki opisivati i analizirati i na frazeološkome korpusu.

POPIS RADOVA

PROF. DR. SC. MIRE MENAC-MIHALIĆ (1976. – 2020.)

AUTORSKE I SUAUTORSKE KNJIGE

Rječnik frazema i poslovice međimurskoga govora Svete Marije: Kaj? Storijska Kanižaj! Zagreb: Knjigra, 2020. 400 str. (suautorica Anđela Frančić)

Frazemi i poslovice u dalmatinsko-venecijanskom govoru Splita u 20. stoljeću = Fraseologia e proverbi nel dialetto veneto-dalmata di Spalato nel Novecento. Zagreb: Knjigra, 2014. 188 str. (suautorica Antica Menac)

Ozvučena čitanka iz hrvatske dijalektologije: sveučilišni udžbenik s nosačem zvuka. Zagreb: Knjigra, 2012. 304 str. + 1 DVD-ROM (suautorica Anita Celinić)

Frazeologija splitskoga govora s rječnicima. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2011. 363 str. (suautorica Antica Menac)

Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2008. 351 str. (suautorica Jela Maresić)

Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga, 2005. 505 str.

Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. Knj. 3, sv. 7, *mučiteljstvo – nestaja* [ur. Finka, Božidar]. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za hrvatski jezik HFI, 1995. 1–240. (suautori Vida Barac-Grum, Anđela Frančić, Alojz Jembrih, Ivan Kalinski, Mijo Lončarić, Mile Mamić, Nada Vajs, Vesna Zečević)

Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. Knj. 2, sv. 6, *laž – mučitelica* [ur. Finka, Božidar]. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za hrvatski jezik HFI, 1991. 481–720. (suautori Vida Barac-Grum, Marica Čunčić, Anđela Frančić, Mile Mamić, Tomislav Prpić, Zora Reizer, Nada Vajs, Vesna Zečević)

Gradišćanskohrvatsko-hrvatsko-nimški rječnik = Burgenländischkroatisch-kroatisch-deutsches Wörterbuch [ur. Finka, Božidar; Katičić, Radoslav]. Zagreb – Eisenstadt: Komisija za kulturne veze s inozemstvom Republike Hrvatske – Zavod za hrvatski jezik – Ured Gradišćanske Zemaljske Vlade, 1991. (suautori Nikolaus Bencsics, Božidar Finka, Ivo Szucsich, Antun Šojat, Josef Vlasits, Stefan Zvonarich, Zrinka Babić, Eugenija Barić, Jasna Finka, Mijo Lončarić, Marko Lukenda, Mile Mamić, Ante Sekulić, Ljerka Šojat, Marija Znika)

SURADNICA U IZRADI KNJIGA

Rječnik Pitava i Zavale. / Ante Barbić. [red. Menac-Mihalić, Mira; Zečević, Vesna; Celinić, Anita]. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2011. 396 str.

Rječnik bračkih čakavskih govora. / Petar Šimunović. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009. 1210 str. (među prinosnicima rječničke građe Mira Menac-Mihalić)

Rječnik bračkih čakavskih govora. / Petar Šimunović. Supetar: Brevijar, 2006. 747 str. (među prinosnicima rječničke građe Mira Menac-Mihalić)

Dizionario dell'idioma croato-molisano di Montemitro = Rječnik moliškohrvatskoga govora Mundimitra. / Agostina Piccoli, Antonio Sammartino. [redazione della parte fonematica e croata = sastavljanje i priređivanje fonološkoga i hrvatskoga dijela Marčec, Snježana; Menac-Mihalić, Mira]. Montemitro – Zagreb: Fondazione “Agostina Piccoli” – Matica hrvatska, 2000.

Deutsch-burgenländischkroatisch-kroatisches Wörterbuch = Nimško-gradišćansko-hrvatsko-hrvatski rječnik. Eisenstadt – Zagreb: Roetzer – Amt der Burgenländischen Landesregierung, 1982. (suradnica u zagrebačkoj redakciji Mira Menac)

UREDNIŠTVO

Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. Knj. 5, sv. 15, *selanin – spodelavati* [ur. Menac-Mihalić, Mira]. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2020. 224 str.

Hrvatski dijalektološki zbornik [gl. ur. Menac-Mihalić, Mira od 2009. (knj. 15)]. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Ce. / Magda Marinković [ur. Menac-Mihalić, Mira]. Milna: Općina Milna, 2010. 120 str.

*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: Serija fonetiko-grammatičeskaja. Vypusk 4a. Refleksy *ъ, *ь.* [ur. Brozović, Dalibor; Menac-Mihalić, Mira]. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2006. 164 str.

Rječnik bračkih čakavskih govora. / Petar Šimunović [ur. Menac-Mihalić, Mira]. Supetar: Brevijar, 2006. 747 str.

POGLAVLJA U KNJIGAMA I ZBORNICIMA RADOVA

Karta № 14; F 1913 гърба//гърбъ. U: *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: Serija leksiko-slovoobrazovatel'naja. Vypusk 12. Ličnye čerty čeloveka* [ur. Vendina, Tatjana Ivanovna]. Moskva – Sankt-Peterburg: Institut ruskogo jazyka im. V. V. Vinogradova RAN – Institut slavjanovedenija RAN – Izdatel'stvo “Nestor-Istorija”, 2020. 99–102. (suautorica Hristina Dejkova)

Karta № 6; L 1903 ‘vesnuški, melkie, koričnevye pjatnyški na lice’ /N pl/. U: *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: Serija leksiko-slovoobrazovatel'naja. Vypusk 12. Ličnye čerty čeloveka* [ur. Vendina, Tatjana Ivanovna]. Moskva – Sankt-Peterburg: Institut ruskogo jazyka im. V. V. Vinogradova RAN – Institut

- slavjanovedenija RAN – Izdatel'stvo "Nestor-Istorija", 2020. 52–59. (suautori Ignacy Maciej Doliński i Anita Celinić)
- Upitni frazemi Donjega Međimurja (govor Svete Marije). U: *Sarajevski filološki susreti 5. Zbornik radova (knjiga 1)* [ur. Mujić, Munir; Palić, Ismail]. Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 2020. 204–225. (suautorica Anđela Frančić)
- Fenomen *mraka* u hrvatskoj dijalektnoj frazeologiji. U: *Perceptia nadprirodzena vo frazeológii. Slavofraz 2019* [ur. Dobriková, Mária]. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2019. 226–234. (suautorica Marija Malnar Jurišić)
- Završno *l* u glagolskom pridjevu radnom u štokavskim govorima u Hrvatskoj. U: *Bosanskohercegovački slavistički kongres 2, Zbornik radova (knjiga 1)* [ur. Halilović, Senahid]. Sarajevo: Slavistički komitet, 2019. 481–496. (suautorica Anita Celinić)
- Milan Moguš – dijalektolog. U: *Milan Moguš: 1927. – 2017. Spomenica preminulim akademikima*. Sv. 221 [ur. Kovačec, August]. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2019. 19–24.
- Geolingvistički pogled na infinitiv i supin u govorima hrvatskoga jezika u Hrvatskoj. U: *Poglavlja iz romanske filologije: u čast akademiku Augustu Kovačecu o njegovu 80. rođendanu* [ur. Lanović, Nina i dr.]. Zagreb: FF press, 2018. 435–453. (suautorica Anita Celinić)
- Hrvatski dijalektni frazemi sa sastavnicama – nepromjenjivim vrstama riječi. U: *Hrvatski prilozi 16. međunarodnom slavističkom kongresu* [ur. Botica, Stipe i dr.]. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 2018. 115–127. (suautorica Marija Malnar Jurišić)
- Odnosi talijanskoga i hrvatskoga u Mundimitru. U: *Croati del Molise: cinque secoli di storia: atti dei convegni internazionali in Molise (2000/2015) = Moliški Hrvati: pet stoljeća povijesti: zbornik radova međunarodnih kongresa u Moliseu (2000/2015)* [ur. Sammartino, Antonio]. Montemitro: Fondazione "Agostina Piccoli", 2018. 37–43.
- Geolingvistički pogled na reflekske slogotvornoga **l* u govorima hrvatskoga jezika. U: *Definitely Perfect - Festschrift for Janneke Kalsbeek* [ur. Genis, René; Haard, Eric de; Lučić, Radovan]. Amsterdam: Uitgeverij Pegasus, 2017. 73–89. (suautorica Anita Celinić)
- Refleksi polaznoga *a* u hrvatskim govorima u Mađarskoj i u Hrvatskoj. U: *Od početaka do danas. 120 godina kroatistike u Budimpešti* [ur. Lukács, Istvan]. Budapest: Szlav Filológiai Tanszék, 2016. 67–78. (suautorica Anita Celinić)
- Završni *m* i *n* u hrvatskim govorima. U: *Šesti hrvatski slavistički kongres: zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanoga u Vukovaru i Vinkovcima od 10. do 13. rujna 2014. Prvi svezak* [ur. Botica, Stipe i dr.]. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Hrvatski slavistički odbor, 2016. 323–332. (suautorica Anita Celinić)
- Karta № 43; L 2341 'pohorony, pogrebenie umeršego'. U: *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas (OLA): Serija leksiko-slovoobrazovatel'naja. Vypusk 10. Narodnye*

obyčaji [ur. Vendina, Tatjana Ivanovna]. Moskva – Sankt-Peterburg: Institut ruskoga jazyka im. V. V. Vinogradova RAN – Institut slavjanovedenija RAN – Izdatel'stvo "Nestor-Istorija", 2015. 187–189. (suautorica Vesna Zečević)

Usporedba glagolskih sufikasa **nɔ/*ny* u hrvatskim govorima u Mađarskoj i u Hrvatskoj. U: *A Magyar tudomány napján elhangzott idegennyelvű előadások: 2014.* [ur. Tóth, Sándor Attila; Melicz, Zoltán]. Baja: Eötvös József Főiskolai Kiadó, 2015. 55–72. (suautorica Anita Celinić)

Hrvatski dijalektni frazemi koji kao sastavnice imaju naziv životinje i glagol tipa *gledati*. U: *Životinje u frazeološkom ruhu: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa Animalistički frazemi u slavenskim jezicima održanog 21. i 22. III. 2014. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu* [elektronička inačica] [ur. Vidović Bolt, Ivana]. Zagreb: FF press, 2014. 1–10. (suautorica Anđela Frančić)

Iz splitske frazeologije. U: *Vita Litterarum Studiis Sacra* [ur. Ježić, Mislav; Andrijanić, Ivan; Krnic, Krešimir]. Zagreb: FF press, 2014. 225–244. (suautorica Antica Menac)

Refleksi polaznoga *a* u hrvatskim govorima. U: *Riječki filološki dani: zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani, održanoga u Rijeci od 22. do 24. studenoga 2012. Knjiga 9.* [ur. Stolac, Diana]. Rijeka: Filozofski fakultet, 2014. 397–408. (suautorica Anita Celinić)

Istraživanje frazema sa sastavnicom *voda* u hrvatskoj dijalektnoj frazeologiji. U: *"Voda" v slavjanskoj frazeologiji i paremiologiji* [ur. Zoltan, Andraš; Fedosov, Oleg; Janurik, Sabol'č]. Budapest: Tinta Könykiadó, 2013. 403–410.

Istraživanje i leksikografska obrada hrvatske dijalektne frazeologije. U: *A tko to ide? A hto tam idze?: hrvatski prilozi XV. međunarodnom slavističkom kongresu* [ur. Turk, Marija; Opašić, Maja]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Hrvatsko filološko društvo, 2013. 67–84. (suautorica Anđela Frančić)

More u hrvatskoj frazeologiji. U: *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologiju* [ur. Jakop, Nataša; Jemec Tomazin, Mateja]. Ljubljana: Založba ZRC, 2013. 135–144. (suautorica Antica Menac)

Hrvatski dijalektni upitni frazemi. U: *Stručak riječima ispunjen: zbornik radova posvećen Antici Menac o njezinu 90. rođendanu* [ur. Fink Arsovski, Željka]. Zagreb: FF press, 2012. 77–84.

Frazeologija splitskoga talijanskog govora. U: *Zbornik Međunarodnoga znanstvenog skupa u spomen na prof. dr. Josipa Jerneja (1909. - 2005.)* [ur. Ljubičić, Maslina; Peša Matracki, Ivica; Kovačić, Vinko]. Zagreb: FF press, 2012. 255–267. (suautorica Antica Menac)

Problemi izrade ozvučene dijalektološke čitanke (na čakavskim primjerima). U: *Peti hrvatski slavistički kongres: zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanoga u Rijeci od 7. do 10. rujna 2010. Knj. 1.* [ur. Turk, Marija; Srdoč-Konestra, Ines]. Rijeka: Filozofski fakultet, 2012. 329–337. (suautorica Anita Celinić)

- Novo u tršćanskoj frazeologiji (Tršće kraj Čabra, Gorski kotar). U: *Međimurski filološki dani = First Philology Conference of the County of Međimurje* [ur. Bežen, Ante; Blažeka, Đuro]. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011. 33–39. (suautorica Marija Malnar)
- Milnôrske ríci: mali razlikovni rječnik milnarskoga govora. U: *Ce / Magda Marinković. Milna: Općina Milna, 2010. [81]–117.*
- Nekoliko riječi umjesto uvoda. U: *Ce / Magda Marinković. Milna: Općina Milna, 2010. 14–16.*
- O starome i novome u hrvatskoj dijalektnoj frazeologiji. U: *Riječki filološki dani: zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani, održanoga u Rijeci od 6. do 8. studenoga 2008. Knjiga 8.* [ur. Badurina, Lada; Bačić Karković, Danijela]. Rijeka: Filozofski fakultet, 2010. 587–595.
- Određeni i neodređeni oblik pridjeva u štokavskim i kajkavskim frazemima. U: *Jezična skladnja: zbornik o šezdesetgodišnjici prof. dr. Ive Pranjkovića* [ur. Badurina, Lada; Mihaljević, Vine]. Zagreb: Udruga đaka Franjevačke klasične gimnazije Visoko, 2010. 179–192.
- Zapisi hrvatskih organskih govora. U: *Jazykovedné štúdie* [ur. Ballekova, Katarina]. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 2010. 221–226. (suautorica Anita Celiníć)
- Iz kontrastivne analize hrvatskih i slovenskih dijalektnih frazema. U: *Treći hrvatsko-slovenski slavistički skup = Tretje hrvaško-slovensko slavistično srečanje: Opatija 7. i 8. travnja 2006.* [ur. Peti-Stantić, Anita]. Zagreb: FF press, 2009. 55–61.
- Karta N° 28; L 1446 ‘plečo, čast’ tulovišča ot šei do ruki’. U: *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: Serija leksiko-slovoobrazovatel'naja. Vypusk 9. Čelovek* [ur. Siatkowski, Janusz; Waniakowa, Jadwiga]. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 2009. 88–89. (suautorica I. Doliński)
- Karta N° 33; F 2602 *v/o/da. U: *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas (OLA): Serija fonetiko-grammatičeskaja. Vypusk 5. Refleksy *o* [ur. Vendina, Tatjana Ivanovna; Kalnyn', Ljudmila Eduardovna]. Moskva: Institut ruskoga jezika im. V. V. Vinogradova RAN, 2008. 92–93. (suautor Božidar Finka)
- Frazeologija A. B. Šimića. U: *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću* [ur. Pandžić, Vlado]. Grude: Matica hrvatska, Ogranak Grude, 2008. 255–268.
- O *Studenačkom rječniku* Ivana Babića. U: *Studenački rječnik / Ivan Babić. Studenci: Župni ured Studenci, 2008. 9–10.*
- Fonologija govora Studenaca. U: *Studenački rječnik / Ivan Babić. Studenci: Župni ured Studenci, 2008. 539–552.*
- Frazeologija i dialektologija v Horvatii. U: *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah* [ur. Kržišnik, Erika; Eismann, Wolfgang]. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, 2007. 593–604.

- Internacionalni frazemi sa sastavnicom *uho* u hrvatskim i slovenskim dijalektnim sustavima. U: *Slavenska frazeologija i pragmatika* [ur. Fink Arsovski, Željka; Hrnjak, Anita]. Zagreb: Knjigra, 2007. 148–153. (suautorica Vera Smole)
- Iz bračke frazeologije. U: *Brački zbornik* [ur. Šimunović, Ivo]. Split: Naklada Bošković, 2007. 411–417.
- O nekim hrvatskim dijalektnim frazemima sa zoonimskom sastavnicom. U: *Kulturni bestijarij* [ur. Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija]. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Hrvatska sveučilišna naklada, 2007. 389–400.
- Sveze riječi sa sastavnicom „ruka“ u pravnim čakavskim tekstovima od 14. do 18. st. U: *U službi jezika, Zbornik u čast Ivi Lukežić* [ur. Vranić, Silvana]. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kroatistiku, 2007. 207–230. (suautor Boris Kuzmić)
- Svodnaja karta № 3; Fonetičeskie refleksy *ъ i *ь. U: *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: Serija fonetiko-grammatičeskaja. Vypusk 4a. Refleksy *ъ, *ь* [ur. Brozović, Dalibor; Menac-Mihalić, Mira]. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2006. 158–159. (suautorica Vesna Zečević)
- Karta № 61; F 1266 *kortъk/ъ/jъ || *kortьk/ь/jь/. U: *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: Serija fonetiko-grammatičeskaja. Vypusk 4a. Refleksy *ъ, *ь* [ur. Brozović, Dalibor; Menac-Mihalić, Mira]. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2006. 146–147.
- Projekt “Istraživanje hrvatske dijalektne frazeologije”. U: *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah* [ur. Koletnik, Mihaela; Smole, Vera]. Maribor: Slavistično društvo, 2006. 360–365.
- Iz frazeologije novoštokavskih ikavskih govora južne Hrvatske. U: *Od fonetike do etike: zbornik o sedamdesetgodišnjici prof. dr. Josipa Silića* [ur. Pranjković, Ivo]. Zagreb: Disput, 2005. 179–192.
- Karta № 37 *st/ъ/klo (F Sm 1038). U: *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: Serija fonetiko-grammatičeskaja. Vypusk 4b. Refleksy *ъ, *ь. Vtoričnye glasnye* [ur. Topolinjska, Zuzana]. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 2003. 98–99. (suautorica Angelina Pančevska)
- NM 5-6; */lъ/bъ, */lь/ba (F 3330 N sg, F3331 G sg). U: *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: Serija fonetiko-grammatičeskaja. Vypusk 4b. Refleksy *ъ, *ь. Vtoričnye glasnye* [ur. Topolinjska, Zuzana]. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 2003. 135–136.
- NM 9; *tek//lъ. U: *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: Serija fonetiko-grammatičeskaja. Vypusk 4b. Refleksy *ъ, *ь. Vtoričnye glasnye* [ur. Topolinjska, Zuzana]. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 2003. 139.
- Karta № 61; L 2166 ‘prosit milostynju’. U: *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: Serija leksiko-slovoobrazovateljnaja. Vypusk 8. Profesii i obščestvennaja žizn’* [ur. Basara, Jan]. Warszawa: Instytut Języka Polskiego PAN, 2003. 154–157. (suautor Josip Lisac)

- Karta № 59; L 2164 'čelovek, kotoryj prosit milostynju'. U: *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: Serija leksiko-slovoobrazovateljnaja. Vypusk 8. Profesii i obščestvennaja žizn'* [ur. Basara, Jan]. Warszawa: Instytut Języka Polskiego PAN, 2003. 150–151.
- Dva moliškohrvatska rječnika. U: *Hrvatski iseljenički zbornik* [ur. Kukavica, Vesna]. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 2002. 111–119.
- Dijalektološka proučavanja i nastava dijalektologije. U: *Prvo slovensko-hrvaško slavistično srečanje = Prvi hrvatsko-slovenski slavistički skup: zbornik referatov s Prvega slovensko-hrvaškega slavističnega srečanja, ki je bilo v Novigradu od 25. do 27. marca 1999* [ur. Požgaj Hadži, Vesna]. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 2001. 75–78.
- Frazeologija suvremenih bračkih čakavskih pjesnika. U: *Riječki filološki dani: zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Riječki filološki dani, održanoga u Rijeci od 5. do 7. prosinca 1996. Knjiga 2.* [ur. Turk, Marija]. Rijeka: Filozofski fakultet, 1998. 303–312. (suautorica Antica Menac)
- Neki štokavsko-čakavski govorni odnosi. U: *Prvi libar o Milnoj* [ur. Rošin, Jerko]. Milna: Brački zbornik d. o. o. Supetar, 1998. 223–227.
- Odnos naglasaka i roda u glagolskom pridjevu trpnom. U: *Prvi hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova. I.* [ur. Damjanović, Stjepan]. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1998. 77–83.
- Sustav osobnih imena Milne na Braču. U: *Prvi libar o Milnoj* [ur. Rošin, Jerko]. Milna: Brački zbornik d. o. o. Supetar, 1998. 215–222.
- O nekim imenicama ženskog roda u đurđevečkom. U: *Đurđevečki zbornik v povodu 70. obletnice živlejna Đuke Tomerlina-Picoka* [ur. Piškorec, Velimir]. Đurđevac: [s. n.], 1996. 177–178.
- Glagolski prilog sadašnji u hrvatskom. U: *Nemzetközi szlavisztikai napok V, (I. Kötet)* [ur. Gadányi, Károly]. Szombathely: Berzsenyi Dániel Tanárképző főiskola, 1995. 194–197.
- O učeničkim nadimcima. U: *Zbornik referatov. Četrta jugoslovanska onomastična konferenca SAZU* [ur. Štepančič, Cveta; Jakopin, Franc]. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1981. 377–387.

ZNANSTVENI I STRUČNI RADOVI U ČASOPISIMA

- 'Dijete' u organskim govorima slavenskoga svijeta (jezične karte na građi Općeslavenskoga lingvističkog atlasa). U: *Hrvatski dijalektološki zbornik* 23 (2019): 35–54. (suautorica Anita Celinić)
- Hrvatska dijalektna frazeologija i geolingvistika. U: *Hrvatski dijalektološki zbornik* 23 (2019): 91–120.

- Izoglosa progresivnoga pomaka starih praslavenskih cirkumfleksa na području hrvatskoga jezika. U: *Hrvatski dijalektološki zbornik* 21 (2017): 91–110. (suautorica Anita Celinić)
- Poveznice i razdjelnice u srodnim jezičnim sustavima. U: *Jezikoslovni zapiski* 23/1 (2017): 93–105. (suautorica Anita Celinić)
- Refleksi *č u skupu *čbr u hrvatskim govorima. U: *Romanoslavica* 52/2 (2016): 99–115. (suautorica Anita Celinić)
- Glagol'nye suffiksi *nq/*ny v Horvatii. U: *Trudy Instituta ruskogo jazyka imeni V. V. Vinogradova VIII. Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija 2012–2014* (2016): 95–114. (suautorica Anita Celinić)
- Čakavsko narječje u jezičnim atlasima (s primjerima karata razvoja *ę u 'jezik', 'jetra', 'žed'). U: *Hrvatski dijalektološki zbornik* 18 (2013): 219–237. (suautorica Anita Celinić)
- O akcentuaciji strizivojnškoga govora. U: *Nova Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 6/6 (2012): 185–194.
- Iz kajkavske frazeologije. U: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 37/2 (2011): 479–492.
- O hrvatskim dijalektnim frazemima s toponimom kao sastavnicom. U: *Folia onomastica Croatica* 19 (2010): 203–222.
- Govor Pitava od Hraste do danas. U: *Hrvatski dijalektološki zbornik* 15 (2009): 27–33. (suautorica Anita Celinić)
- O nekim karakteristikama novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj. U: *Hrvatski dijalektološki zbornik* 14 (2008): 33–48.
- Strano u slavonskoj frazeologiji. U: *Šokačka rič* 5 (2008): 127–137.
- Hrvatski dijalektni frazemi sa sastavnicom *mačak*, *mačka*, *mače* i sl. U: *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 50 (2007): 505–516.
- Iz frazeologije slavonskoga dijalekta. U: *Šokačka rič* 4 (2007): 107–124.
- O frazeologiji križevačko-podravske kajkavske govora. U: *Hrvatski* 5/2 (2007): 23–38.
- Vokalizam i akcentuacija govora Lovreća. U: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 32 (2006): 25–41. (suautorica Tomislava Bošnjak Botica)
- Adaptacija talijanizama u moliškohrvatskom govoru Mundimitra. U: *Hrvatski dijalektološki zbornik* 12 (2003): 39–47. (suautor Antonio Sammartino)
- Hrvatski dijalektni frazemi s antroponimom kao sastavnicom. U: *Folia onomastica Croatica* 12/13 (2003): 361–385.
- Problemi izrade višedijalektnoga frazeološkog rječnika. U: *Filologija* 38–39 (2002): 49–55.
- Frazemi s nazivima kukaca u hrvatskim govorima. U: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 26 (2000): 179–195.

- Izrazi za ‘malo’ u čakavskim rječnicima. U: *Filologija* 30–31 (1998): 267–271.
- Elementi venecijanskog dijalekta u frazeologiji suvremenih bračkih čakavskih pjesnika. U: *Riječ, časopis za filologiju* 3/2 (1997): 54–58. (suautorica Antica Menac)
- Glagolski pridjev radni u Murteru. U: *Suvremena lingvistika* 43–44/1–2 (1997): 185–190.
- Milnarski pogled na Božu Babića. U: *Riječ, časopis za filologiju* 2/1 (1996): 40–45.
- Naglasni odnosi infinitiva i prezenta u čakavskom narječju. U: *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 30–31 (1996): 9–42.
- Naglasak glagolskog pridjeva radnog u čakavskom narječju. U: *Filologija* 24–25 (1995): 247–251.
- Naglasni odnosi infinitiva i prezenta u čakavskom narječju. U: *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 28–29 (1993/1994): 119–120.
- Milan Moguš i čakavski dijalekt. U: *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 27 (1992): 19–24.
- Naglasak imperativa u čakavskom narječju. U: *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 5/1–2 (1993): 125–137.
- Elementi drugog sustava u nadimku. U: *Folia onomastica Croatica* 2 (1993): 57–66.
- Odnos prezentske i infinitivne osnove u čakavskom. U: *Filologija* 20–21 (1992): 299–312.
- Glagolski oblici u čakavskom narječju i u hrvatskom književnom jeziku. U: *Filologija* 17 (1989): 81–109.
- Neki štokavski-čakavski govorni odnosi. U: *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7/1 (1985): 169–172.
- Sustav osobnih imena Milne na Braču. U: *Onomastica Jugoslavica* 10 (1982): 135–141.
- Imenički nastavci u prvom libru Marulićeve “*Judite*”. U: *Suvremena lingvistika* 13–14 (1976): 63–64.

OSTALI RADOVI (PRIKAZI, OBLJETNICE, NEKROLOZI, IZVJEŠĆA I SL.)

- In memoriam Milan Moguš. U: *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 43/63 (2019): 145–151. (suautori Anđela Frančić, Boris Kuzmić, Marija Malnar Jurišić)
- Doajen hrvatskoga jezikoslovlja. U: *Vijenac* 25/604 (27. travnja 2017): 8–9. (suautorica Jela Maresić)
- Akademiku Milanu Mogušu povodom 90-te obljetnice rođenja. U: *Hrvatski dijalektološki zbornik* 20 (2016): 11–17. (suautorica Jela Maresić)

- In memoriam Josip Vončina (1932–2010). U: *Umjetnost riječi* 54/3–4 (2010): 231–232.
- “Od prečaca važnija uspravnica”. U povodu smrti Josipa Vončine (1932–2010). U: *Nova Croatica: časopis za hrvatsku književnost i kulturu* 4/4 (2010): 131–136.
- Općeslavenski lingvistički atlas: refleksi jora i jera. *Općeslavenski lingvistički atlas*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2006 (2007). [prikaz]. U: *Hrvatski dijalektološki zbornik* 15 (2009): 9–11.
11. znanstveni skup o hrvatskim dijalektima (15. – 17. svibnja 2008.). U: *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi* 36/1–2 (2008): 201–203.
- Josip Vončina. U: *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 32 (1998): 11–16.
- Stoljeća hrvatske pismenosti. U: *Večernji list* 38 / 10964 (1994) *Kulturni obzor* 1/7 (nedjelja 6. ožujka 1994.): 20–21.
- Hrvatski dijalektološki zbornik knj. 5. U: *Vijesti JAZU* 3/3 (1982): 36–37.
- O čakavskom narječju. U: *Vjesnik Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske (Zagrebačko izdanje)* 42/12189 (3. kolovoza 1981.): 5.
- Bjeloruska onomastika. U: *Onomastica Jugoslavica* 8 (1978): 175–176.

PRIKAZI KNJIGA MIRE MENAC-MIHALIĆ

- MALNAR, Marija. 2014. [prikaz] Zvuci hrvatskih govora. Mira Menac-Mihalić, Anita Celinić / *Ozvučena čitanka iz hrvatske dijalektologije: sveučilišni udžbenik s nosačem zvuka*. Zagreb: Knjigra, 2012. U: *Luč* 2/2 (2014): 201–203.
- HORVAT, Joža. 2014. [prikaz] Libro de lectura de la dialectología croata. Manual universitario complementado por material auditivo. Mira Menac-Mihalić, Anita Celinić / *Ozvučena čitanka iz hrvatske dijalektologije: sveučilišni udžbenik s nosačem zvuka*. Zagreb: Knjigra, 2012. U: *Dialectologia* 12 (2014): 149–153.
- HORVAT, Joža. 2013. [prikaz] Novi putokazi u hrvatskoj dijalektologiji. Mira Menac-Mihalić, Anita Celinić / *Ozvučena čitanka iz hrvatske dijalektologije: sveučilišni udžbenik s nosačem zvuka*. Zagreb: Knjigra, 2012. U: *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 25/2 (2013): 212–214.
- TOMELIĆ ĆURLIN, Marijana. 2013. [prikaz] Antica Menac, Mira Menac-Mihalić / *Frazeologija splitskog govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2011. U: *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 51/2 (2013): 764–766.
- MILOŠ, Irena. 2012. [prikaz] Živi(o) narodni govor – novi pristup u učenju i razumijevanju dijalektologije. Mira Menac-Mihalić, Anita Celinić / *Ozvučena čitanka iz hrvatske dijalektologije: sveučilišni udžbenik s nosačem zvuka*. Zagreb: Knjigra, 2012. U: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 38/2 (2012): 508–511.
- ZEČEVIĆ, Vesna. 2009. [prikaz] Kajkavska frazeologija. Jela Maresić, Mira Menac-Mihalić / *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*.

- Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2008. U: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 35/1 (2009): 456–458.
- OPAŠIĆ, Maja. 2008. [prikaz] Novi značajan prinos dijalektnoj frazeologiji. Jela Maresić, Mira Menac-Mihalić / *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2008. U: *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 21/2 (2009): 175–180.
- MARESIĆ, Jela. 2008. [prikaz] Objavljen prvi štokavski dijalekatni frazeološki rječnik. Mira Menac-Mihalić / *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga, 2005. U: *Hrvatski dijalektološki zbornik* 14 (2008): 329–342.
- TURK, Marija. 2005. [prikaz] Dijalektološki i frazeološki prinosi inovacije. Mira Menac-Mihalić / *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga, 2005. U: *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 17/2 (2005): 107–111.
- KUZMIĆ, Martina. 2005. [prikaz] Frazeološki gazofilacijum. Mira Menac-Mihalić / *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga, 2005. U: *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi* 33/1–2 (2005): 257–259.
- KEKEZ, Stipe. 2005. [prikaz] Prvi hrvatski dijalektološki frazeološki rječnik. Mira Menac-Mihalić / *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga, 2005. U: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 31/1 (2005): 508–511.

Bibliografiju sastavila i uredila Dubravka Luić-Vudrag.

DIJALEKTOLOGINJA I FRAZEOLIGINJA PROF. DR. SC. MIRA MENAC-MIHALIĆ¹

Sretna sam što danas sudjelujem u jednoj prekrasnoj priči o velikoj znanstvenici i profesorici, velikom čovjeku i prijatelju, našoj dragoj kolegici Miri Menac-Mihalić. Ja sam, naime, možda jedan od sretnika, odnosno sretnica, koja je s kolegicom Mirom provela cijeli njezin dosadašnji radni vijek, više od 40 godina, i još uvijek surađujemo.

Kolegica Mira je 1978. godine nakon diplomiranja došla u naš institut, danas Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, i kao mlada asistentica počela se upućivati u institutske zadatke. To je bila u prvom redu dijalektologija, koja će ostati njezina stalna ljubav, te obrada građe za *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. U tu smo svrhu i pošle na teren da se upozna s terenskim istraživanjem mjesnih govora.

U institutu je ostala samo dvije godine, a poslije je znanstveno-nastavnu karijeru započela i razvila na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Danas, kad sagledavamo taj znanstveno-nastavni opus naše slavljence, moram reći da smo sretni što je imamo, jer je vrijednošću toga opusa zaslužila svekoliku visoku ocjenu za znanstveno-nastavnu djelatnost kojom se bavi.

Istaknut ću samo dvije knjige za koje se može reći da su svaka na svoj način pionirski pothvati u hrvatskoj dijalektologiji. U sretnom tandemu s kolegicom Anitom Celinić osmislila je multimedijску knjigu, pa se tom čarobnom šumom riječi putuje tekstem i živim ljudskim glasom. To je *Ozvučena čitanka iz hrvatske dijalektologije: sveučilišni udžbenik s nosačem zvuka*. To je knjiga koja se čita i sluša jer sadrži 40 reprezentativnih organskih govora i pripadajući nosač zvuka.

Tekstualni se dio nadopunjuje zvučnom dimenzijom govora svih naših narječja i dijalekata, stvarajući sliku naše jezične složenosti. Ova je knjiga zamišljena prvenstveno kao udžbenik koji se kao cjelina ne može usporediti ni s jednim djelom sličnoga sadržaja jer ga naprosto nema. Ta je knjiga zapravo kruna načina rada kolegice Mire na Katedri za dijalektologiju i povijest hrvatskoga jezika. Upućivanjem studenata da slušaju i zapisuju svoje mjesne govore nastala je zbirka prikupljana posljednjih tridesetak godina. Sve su to zvučni zapisi studenata – izvornih govornika, iz kojih je onda učinjen izbor po određenim kriterijima. Budući da je ova knjiga zamišljena kao udžbenik, njezina je struktura prilagođena pedagoškoj svrsi. To podrazumijeva pisane

¹ Govor održan na svečanome kolokviju u čast prof. dr. sc. Miri Menac-Mihalić 8. studenoga 2019. godine na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

i zvučne zapise organskih govora, uz svaki zapis pitanja s pomoću kojih se govori analiziraju, zatim uz svaki govor i rječnik manje poznatih riječi iz toga zapisa. Kao vrsne dijalektologinje, autorice su znalački osmislile ta pitanja tako da se studentima gotovo ukazuje na ono što su zapravo karakteristike dotičnoga govora. To je postupak koji maksimalno angažira studente i u tome je (između ostaloga) veoma velika vrijednost ovakva pristupa u ovoj čitanci, što uvelike unapređuje studij dijalektologije kao bitne sastavnice hrvatskoga jezika.

Na Odsjeku za kroatistiku kolegica Menac-Mihalić pokrenula je projekt *Istraživanje hrvatske dijalektne frazeologije*. Ne mogu ovdje ne spomenuti poštovanu akademkinju Anticu Menac, dragu majku naše Mire, čiji nam je rad na frazeologiji poznat i uz koji je Mira rasla i upijala ga.

Unutar spomenutoga projekta nastala je i knjiga *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*.

Ta je knjiga zbog svoje koncepcije i načina obrade u određenom smislu također pionirski pothvat u hrvatskoj dijalekatskoj frazeologiji pa time i leksikografiji uopće. Za tu je knjigu kolegica Mira 2005. godine dobila nagradu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za područje filoloških znanosti.

Ovaj je rječnik zlatni rudnik s mnogo podataka i o jeziku i o stilu govornika obuhvaćenih govora i nezaobilazan je priručnik svakome tko se zanima za istraživane govore i za frazeologiju uopće, što je sve dio hrvatske općejezične i kulturne baštine. Knjiga je izrađena na suvremenim znanstvenim zasadama obrade frazeologije i specifična je po mnogočemu.

U vrijeme njegova izlaska to je bio dotada najveći dijalekatski frazeološki rječnik govora u Hrvatskoj. U prilično oskudnoj literaturi o novoštokavskim ikavskim govorima u Hrvatskoj, i to u južnoj Hrvatskoj i nekima u Lici, kolegica Mira donijela je u uvodu opsežnu raspravu o tim govorima s težištem na onim njihovim osobinama koje ih tipološki karakteriziraju unutar novoštokavskih govora. Znatnu vrijednost tom opisu daje i to što kolegica Mira uz svaku navedenu pojavu donosi primjer iz govora s naznakom iz kojega je govora, od njih 14 obuhvaćenih istraživanjem. Iza rasprave slijedi, moglo bi se reći, mali teorijski vodič kroz frazeologiju, što to ona jest, te kroz rječnik frazema, kako se izrađuje i kako je postupljeno u ovom rječniku.

I na kraju, hvala Ti, Miro, na svemu što si učinila u svom znanstvenom i nastavnom radu i još jednom kažem – sretni smo što Te imamo.

Čestitam!

Vesna Zečević
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

O govorima kroz vrijeme

IVANČICA BANKOVIĆ-MANDIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ibmandic@ffzg.hr

NAŠE MALO MISTO U MEDIJSKOM PROSTORU 70-IH GODINA 20. STOLJEĆA

STRUČNI RAD

UDK 811.163.42'282.3(497.58)

7.097(497.5):070(497.1)“197“

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.04>

Ubrzo nakon donošenja *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, koja je u jugoslavenskim medijima imala vrlo negativne konotacije, tadašnja Radio-televizija Zagreb pripremala je snimanje humorističnih serija na hrvatskim dijalektima. Pozvani su autori za koje je procijenjeno da bi mogli biti uspješni u tom žanru. Tada je dominirao stav da beogradska televizija proizvodi kvalitetnije humoristične serije od zagrebačke televizije. No, među najuspješnijim dramskim serijama Radio-televizije Zagreb upravo su humoristične serije kao što su *Naše malo misto*, *Gruntovčani*, *Prosjaci i sinovi*. U radu će se prikazati recepcija jezika (dalmatinske čakavštine) i humora u seriji *Naše malo misto* u pisanim medijima ranih sedamdesetih godina prošlog stoljeća.

1. OSVRT NA DRUŠTVENE OKOLNOSTI KOJE SU PRETHODILE SNIMANJU NAŠEG MALOG MISTA

Sedamdesete godine dvadesetoga stoljeća u literaturi često imaju konotaciju ključnog razdoblja za hrvatsku kulturnu i političku scenu. Denegri (2010: 11) taj period smatra bitnim jer se u njemu prepleću kasni modernizam i rani postmodernizam te je to razdoblje obilježeno vladavinom “potpunog jezičnog pluralizma”. U burnom razdoblju hrvatskog medijskog prostora s kraja šezdesetih godina prošlog stoljeća, ponajviše teškom za potpisnike *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, koji su često bili degradirani sa svojih pozicija i radnih mjesta, tadašnja Radio-televizija Zagreb počinje s pripremama za snimanje humorističnih serija na hrvatskim dijalektima. Pozvani su Miljenko Smoje, Ivan Raos, Frane Jurić i Mladen Kerstner, za

koje je procijenjeno da mogu doprinijeti humoru RTV-a Zagreb. Naime, ta su se četvorica autora istaknula svojim najuspješnijim radovima koji su pristigli na javni poziv RTV-a Zagreb 1969., kako se navodi u nepotpisanom članku “*Malo misto*” pod sumnjom objavljenu u *Ninu* 12. travnja 1970.

U ovom ćemo se radu na temu odjeka *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* u medijima u vrijeme njezina nastanka osvrnuti na primjeru dvaju članaka. Jedan je objavljen u časopisu *Borba* 28. ožujka 1967. i donosi stajalište komunista Radio-televizije Zagreb o *Deklaraciji*, a drugi je članak objavljen 1. travnja 1967., također u *Borbi*, i donosi stajalište Jugoslavenske radio-televizije o *Deklaraciji*. Ovi su članci odabrani kako bi se usporedilo stajalište RTV-a Zagreb i Jugoslavenske radio-televizije, a da o njima govori uredništvo istog lista. U izdanju *Borbe* od 1. travnja navodi se da je na redovnoj sjednici Upravnog odbora Zajednice Jugoslavenske radio-televizije održane u Zagrebu *Deklaracija* osuđena kao “nacionalistički akt uperen protiv bratstva i jedinstva”. Upravni odbor smatra da “radio-televizijske stanice doprinose punoj afirmaciji jezika”. Nigdje se ne navode podaci kojega ili kojih jezika, već se interpretiraju stavovi *Deklaracije* kao zatvaranje u lokalne okvire, što se ne smatra prihvatljivim. No, navodi se da svaka televizija samostalno kreira svoj program i uzima emisije drugih televizija prema svojoj volji. Također, dodaje se da ako televizijske organizacije nisu do sada ostvarile svoje programske ciljeve, onda su to posljedice materijalnih, financijskih ili tehničkih teškoća koje će Upravni odbor Jugoslavenske radio-televizije nastojati riješiti. Članak koji donosi stajališta sa sastanka komunista Radio-televizije Zagreb, objavljen u *Borbi* 28. ožujka 1967. mnogo je stroži i navodi da su komunisti Radio-televizije Zagreb *Deklaraciju* jednodušno osudili kao neprijateljski čin. Izdvaja se uvodni govor sekretara komiteta Saveza komunista Josipa Grubišića, koji “osporava pravo potpisnicima deklaracije da otvaraju probleme koji među jugoslavenskim radio-stanicama nikada nisu postojali”. Dodajmo da se u tom članku ne precizira koje je točno organizacijsko tijelo osudilo *Deklaraciju*, samo se donosi već navedeni sekretarov citat i njegovo ime. No, unatoč interpretaciji da je *Deklaracija* smatrana pokušajem zatvaranja u lokalno, na samom kraju šezdesetih i početkom sedamdesetih kreće inicijativa snimanja serija na zagrebačkoj televiziji upravo na lokalnim jezicima – dijalektima.

Za ovaj je rad odabrana recepcija jezika i humora serije *Naše malo misto* scenarista Miljenka Smoje, redatelja Danijela Marušića i snimatelja Branka Blažine u pisanim medijima. Nećemo ulaziti u objektivnu analizu jezika i humora zbog opsega rada. Za analizu recepcije u pisanim medijima korišteni su članci iz *Večernjeg lista*, *Vjesnika*, *Vjesnika u srijedu*, *Borbe*, *Expres Politike*, *TV revije*, *Nina* i *Komunista* objavljeni ranih sedamdesetih godina.

Svi su članci čuvani u novinskoj arhivi današnje Hrvatske radiotelevizije koja je prikupljala sve relevantne tiskovine koje govore o njezinu programu i zaposlenicima. Cilj je rada prikazati kako je javnost, a kako su kritičari, te konačno i sami autori serije *Naše malo misto* komentirali seriju, tj. kakve konceptosfere društva možemo iz tih komentara iščitati.

Konceptosferu kulture utjelovljuje semiotika svakodnevnih aktivnosti i semiotika umjetnosti (Zykova 2019: 39), zato ćemo se ovdje uz humor i jezik u seriji osvrutati i na ondašnja aktualna društvena zbivanja. Pod konceptosferom smatramo Lihačevljevu interpretaciju koju donosi Zykova (2019: 25) kao “skup mogućnosti koje se mogu pronaći u rječničkom fondu pojednica, ali i u jeziku u cijelosti (...), zbir koncepata cijelog umnog duhovnog bogatstva nacije”. Autorica dodaje da je konceptosfera koncentrat kulture – kulture nacije i njezina utjelovljenja u raznim društvenim slojevima sve do pojedinca (Zykova 2019: 26) te se stoga terminološki govori o konceptosferi jezika, kulture i pojedinca kao trima jedinstvenim varijantama konceptosfere.

Budući da je jedna od metoda istraživanja konceptosfere analiza konteksta, nakon analize političke klime izazvane *Deklaracijom*, koja je pokazala neprihvatljivost uporabe nacionalnih atributa u zajedničkom nacionalnom medijskom prostoru, istražiti ćemo i stajališta u ondašnjem društvu o kvaliteti humora na televiziji u pojedinim republikama tadašnje Jugoslavije.

2. RECEPCIJA JEZIKA I HUMORA NAŠEG MALOG MISTA U TISKANIM MEDIJIMA 70-IH GODINA 20. STOLJEĆA

Sedamdesetih je bilo uvriježeno mišljenje kako je beogradska televizija specijalist za “smiješne”, a zagrebačka nije, tj. da je uspješnija u snimanju “ozbiljnih” serija. Nepotpisani autor članka “*Malo misto*” pod sumnjom objavljena u *Ninu* 12. travnja 1970. podsjeća čitatelje da su u Zagrebu vladala mišljenja kako “ovaj centar nije predodređen za humor i da se humorom trebaju baviti drugi”. U *Vjesnikovu* intervjuu objavljenju 28. ožujka 1971. Miljenko Smoje u razgovoru s novinarkom Martinčević navodi kako nije ni znao “da je Zagrebačka TV dosad imala humoristične emisije”. U časopisu *Nin* objavljenu 12. travnja 1970. prenose se stajališta da je u Zagrebu smatrano kako oni kao centar nisu predodređeni za humoristični žanr. Autor članka dodaje da je unatoč tome Radio-televizija Zagreb pozvala određene autore da napišu humoristične tekstove te da su ti radovi oscilirali u kvaliteti. U izbor je ušao rad splitskog novinara Miljenka Smoje, a autor članka citira redatelja serije Danijela Marušića, koji je rekao da “hrvatski humor spašavaju Dalmatinci”. Ovo je jedan od rijetkih članaka koji donosi odrednicu

“hrvatski”. U tadašnjim se člancima uglavnom piše o zagrebačkoj televiziji, zagrebačkom humoru ili pak dalmatinskom, jedino Marušić nekoliko puta jasno izražava nacionalni identitet kao hrvatski. U *Vjesniku* 27. veljače 1970. anonimni se autor članka naslovljena *Priča se o... “Našem malom (Peyton) mistu”* pita ima li Miljenko Smoje u sebi snagu humorističnog pera koje može konkurirati Loli Đukiću (beogradskom autoru, op. a.). Živko Jeličić u *Večernjem listu* 7. ožujka 1970. naveo je da je beogradski humor oštar, zagrebački oštrouman, a humor tandema Smoje – Marušić nema podteksta, već je na “onoj predratnoj vrpci po kojoj se Dalmaciji prilazilo kao rezervatu cirkusanata i zabavljača improviziranih od veoma lakog materijala”. Taj citat kritičara Jeličića citirat će kasnije većina autora članaka o seriji *Naše malo misto*. U članku objavljenju 19. veljače 1970. u *Expres politici* autor D. Čosić navodi kako je Radio-televizija Zagreb poslije “nedovoljno humorističnih emisija odlučila nasmijati gledatelje novom serijom”. *Vjesnik u srijedu* iz veljače 1970. također navodi da je Zagrebačka televizija serijom *Naše malo misto* krenula “u osvajanje reputacije koju nikad nije imala”. Autor tog članka G. Lamer dodaje da su autori htjeli zabaviti publiku i dokazati da nije točna “fama da zagrebačka televizija ne može pripremiti kvalitetan i popularan humoristički program”. Na temelju ondašnjih medijskih napisa o recepciji humora na ondašnjem RTV-u Zagreb možemo zaključiti da su kritičari, a i sama televizija, smatrali kako zagrebačka televizija nema kvalitetan humor. Jedino se o zagrebačkom humoru pozitivno izjasnio kritičar Živko Jeličić.

Dodajmo da je i scenarist Smoje u *Vjesniku* 28. ožujka 1971. naveo da je “utvarao sebi kako je baš on Zagrebačku televiziju lišio kompleksa manje vrijednosti u humoru”. Smatra da serija nije satira, već humor koji je izrazito kompliciran mehanizam.

Danas se kritičari slažu da su najuspjelije dramske serije Radio-televizije Zagreb upravo one humoristične: *Naše malo misto*, *Gruntovčani*, *Prosjaci i sinovi*.

Serija *Naše malo misto* emitirana je u dvjema sezonama – od 22. veljače 1970. do 5. travnja 1970. te od 7. veljače 1971. do 28. ožujka 1971. Ukupno je emitirano 13 nastavaka, a poseban nastavak *Zagrebulje* emitiran je tek 2019. godine. Serija je snimana 1969. i 1970.

Josip Kirigin, autor članka o govoru na radiju i televiziji objavljena 17. kolovoza 1967. u časopisu *Komunist*, navodi primjer kvalitetnog Trećeg programa Radio Beograda, koji promovira autentičan govor koji nedostaje jugoslavenskom medijskom prostoru. Autor članka obrušava se na redaktorske zahvate i sterilnu interpretaciju spikera kojima se, po njegovu mišljenju, daje prevelika važnost. Ako su promišljanja novinara Kirigina bila čitana,

onda je snimanje serija na dijalektu u autentičnim ambijentima bio odgovor na takve zahtjeve.

Težak (1986: 42) također govori o važnosti zavičajnih idioma u dokumentarnim filmovima jer doprinose autentičnosti i uvjerljivosti. Smatra da su u Jugoslaviji dijalekti bili prisutni u emisijama zabavnog karaktera te naglašava važnost televizije i medija općenito u njihovoj rasprostranjenosti i popularizaciji. Dijalekt je, dodaje, snažno izražajno sredstvo radiodrama, televizijskih serija i realističnih filmova. U razdoblju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, kako piše Težak (1986), dijalekti nisu progonjeni kao što je to bio slučaj u Francuskoj ili Italiji. Težak (1997: 12) prenosi iskustvo scenarista Kerstnera, koji pripada generaciji pozvanih autora da naprave humoristične radove na RTV-u Zagreb, kako je balansirao između dijalekta i standarda: "Kada piše u dijalektu, pisac scenarija ne smije zanemariti televizijsko gledalište. Od varijanata što mu stoje na raspolaganju dužan je izabrati najrazumljiviju. To je dug mediju. No ako iz bilo kojeg razloga želi zadržati manje poznatu riječ, može se poslužiti i tehnikom indirektnog prevođenja. Npr.: »Donesi mi ferflegunga!« kaže prvo lice. »Pak ste ni dosti jeli i pili?« upita drugo."

Scenarist Miljenko Smoje osvrće se na negativne kritike kajkavskog humora "izvan naše republike", zbog čega je očekivao oštre kritike i svoje serije, no to se nije dogodilo, nego je, navodi, njegov rad najviše napao tisak "iz naše republike", što ćemo u ovom članku i ilustrirati.

Svakako treba izdvojiti hrabrost autora i redatelja da na vrhuncu komunizma pokaže njegove prave (mračne i nelogične) strane. Naime, *Vjesnik u srijedu* iz veljače 1970. u članku G. Lamera opisuje situacije u kojima su nesposobni i neškolorani ljudi postali netko drugi, a jedino je obrazovani liječnik ostao samo liječnik. Neki su ljudi i protestirali koliko su se prepoznali u određenim situacijama. Primjerice, u *Vjesniku* 27. ožujka 1971. objavljen je protest Predsjedništva SUBNOR-a općine Trogir zbog neprihvatljivog predstavljanja boraca iako su se i oni o seriji u cjelini pohvalno izrazili.

Anonimni članak *Malo mjesto na moru* objavljen u *Borbi* 23. veljače 1970. kao zanimljivost izdvaja činjenicu da su glavne uloge dodijeljene Dalmatincima. Slično se navodi u nepotpisanom članku objavljen u časopisu *Nin* 12. travnja 1970. – kao kuriozitet izdvaja se podatak da su autor, redatelj i glumci Dalmatinci. U drugim se člancima navodi da su glumci iz svih kazališta SFRJ te da ima puno naturščika (primjerice u članku objavljen u 19. veljače 1970. u *Expres Politici*). Sam je redatelj Marušić u razgovoru za *Večernji list* 27. veljače 1970. naveo da su glumci uglavnom Dalmatinci koji sada rade u Zagrebu, Splitu, Beogradu, Zadru, Dubrovniku, Mostaru, Sarajevu, Rijeci i Prištini. Branko Đurica, autor članka *Uplele se mračne*

sile objavljena u TV reviji 19. veljače 1971., smatra da je *Naše malo misto* vrlo “blisko jugo-mentalitetu”. Ovakva su opažanja u skladu s onodobnim konceptom o važnosti zastupljenosti svih naroda i krajeva u zajedničkom jugoslavenskom medijskom i političkom prostoru.

Prema objavljenim člancima na temu gledateljske recepcije ove serije uočavamo da su gledatelji njome bili oduševljeni. Autor članka publicirana u *Ninu* 12. travnja 1970. navodi da su gledatelji bili iznimno naklonjeni seriji (u vrijeme emitiranja ulice su prazne, ljudi nisu išli u kazališta, ni na koncerte). Kritičari nisu bili posve nenaklonjeni seriji, ali je, vjerojatno i zbog samih kritika, bilo problema s potpisivanjem ugovora o nastavku snimanja. U istom se članku navodi kako je interesantno da se *Slobodna Dalmacija* nije pozitivno izrazila o seriji, što je pokolebalo Radio-televiziju Zagreb u namjeri snimanja novih nastavaka. No, redatelj Marušić imao je plan da u slučaju negativna odgovora snimanje ponudi televiziji u Beogradu ili Sarajevu. Nikola Lorencin, autor članka *Veliko gledalište za Malo misto* objavljena u *Komunistu* 16. travnja 1970., navodi da je publika prihvatila tu seriju, čak i publika iz podneblja koje se u seriji prikazuje, no stanovnici malih mjesta općenito ovom su serijom, smatra, izvrgnuti lakrdiji. Smatra da je humorni mentalitet dobro oživljen, a jezik naziva humoristično-folklornim žargonom, ne navodeći da je riječ o čakavskom govoru. Uglavnom, pohvalno se izražava o seriji i korištenju komediografskih elemenata kao što je “dalmatinski humoristični melos”. U *TV novostima* 10. – 17. travnja 1970. navodi se da je ugovor o nastavku snimanja potpisan zbog pritiska javnosti jer je u redakciju stiglo puno pisama gledatelja. I sam je autor Smoje u *Večernjim novostima* 23. ožujka 1971. naveo da je “publika seriju prihvatila iznad svih očekivanja”. U *Vjesniku* 6. ožujka 1970. donosi se podatak da je *Naše malo misto* 1970. na vrhu popularnosti.

I redatelj i autor serije često su morali braniti leksik u seriji i često navođenu i kritiziranu lascivnost. Tako redatelj Marušić u intervjuu objavljenom 19. veljače u *Expres politici* navodi da je riječ o humorističnoj seriji s renesansnim pikanterijama, ali u isto vrijeme serija je realistična i satirična. Nastavlja dalje oksimoronom “sve je to protkano mediteranskom gorkom vedrinom”. U *Vjesniku* 6. ožujka 1970. autor Miljenko Smoje odgovara na reakcije kritike da u seriji ima previše psovki i prostačkih riječi. Naime, on smatra da je takvih riječi uvijek bilo u dalmatinskoj komediografiji. Mogle su se, dodaje, čuti i u gledalištu kada su na pozornicama bila crkvena prikazanja. Smatra da su njegovi junaci baš takvi “priprosti, dišpetožasti. Čim se naljute, nebo spuštaju na zemlju...”. U *Večernjim novostima* 23. ožujka 1971. Miljenko Smoje objašnjava da on nije htio prikazati Dalmaciju serenada jer ona ima i svoje mračne tonove. Ljudi koje prikazuje imaju dušu poeta, a istovremeno

su drugima sprdnja i tjeraju svoje do kraja. Sebe ne smatra satiričarem, već humoristom. Navodi da sam ne psuje i da je optimist te svoje junake miluje, a ne izvrgava ih ruglu. Kaže da nije prikazao deformiranu Dalmaciju te dodaje da ljudi koji se možda prepoznaju u njegovim likovima još više vole svoje malo misto. Dodajmo da je autor Miljenko Smoje često intervjuje davao na svom lokalnom idiomu. Primjerice, u *TV reviji* 19. veljače 1971., u intervjuu tiskanu na ćirilici, na upit novinara: “Šta vas čini srećnim u životu, a šta nezadovoljnim i zašto?”, Smoje odgovara “Sritnim me čini plandovanje, dobro jist i pit, jemat čakod šoldi u džep, da mogu frajavat, a nesritnim me čini posal. Svašta čovik radi za pošteno preživiti, pa čak i tu monadu da piše za televiziju.” Intervju završava “Asti gospe, taj vaš intervju se odužija ka da smo na Pejton pjaci! Dosta čakulanja! Vrime je za marendu, amo ća!” Zanimljivo je da je intervju za zagrebački *Vjesnik* 28. ožujka 1971. s Jagodom Martinčević i Franom Jelinčićem objavljen na standardu (!). U obranu talijanskih riječi koje koristi doktor Luigi, Smoje u *Vjesniku* 6. ožujka 1970. navodi da je Luigi padovanski đak, obrazovan u prošlom stoljeću te da u ruskoj literaturi obrazovani krugovi koriste francuske riječi, u zagrebačkoj njemačke. Autor članka publicirana u *Vjesniku* 27. veljače 1970. u obranu rječnika – talijanskih riječi i psovki Smojine serije – navodi činjenicu da je riječ o humorističnoj seriji i da su one tu opravdane.

Redatelj Marušić u *Vjesniku u srijedu* iz veljače 1970. brani čakavštinu u seriji, ne smatrajući da bi mogla doprinijeti nerazumljivosti. Smatra da to nimalo ne može biti nedostatak i da je humor, unatoč činjenici što neke riječi gledatelji možda neće razumjeti, jasan. Smatra da je dobar humor teže napisati na standardu nego na dijalektu. U istom članku autor Smoje sasvim govori u dijalektu: “Ne volim televiziju i jedino je otvaran kad igra Ajduk (...) S pinezima ća ji uvatin s televizije mogu uvik bit vanka, ne moran stat doma i ne moran je gledat...” Marušić je inače bio više puta primoran braniti čakavštinu. Tako u *Večernjem listu* 27. veljače 1970. obrazlaže izbor čakavštine jer područja o kojima je riječ “imaju tradiciju komediografa, a tu postoji i živ smisao za humor, posebno u Dalmatinaca”. Smatra da cijeli svijet njeguje dijalekte, posebno u komediografiji, pa ne vidi razloga “zašto bismo mi u Hrvatskoj drugačije radili”. Također smatra da “čakavština ne umire i ne smije umrijeti”. Kritičari serije dijalekt u seriji često nazivaju dalmatinskim, no D. Ćosić u članku objavljen u *Expres politici* 19. veljače 1970. dijalekt naziva čakavskim. U intervjuu u *Vjesniku* 28. ožujka 1971. autorica Jagoda Martinčević ne govori o čakavskom dijalektu, već također o dalmatinskom. Zanima je kako je osvojena publika kojoj je dalmatinski dijalekt stran. Smoje odgovara “ako joj je stran dijalekt, nije joj stran duh Dalmacije”. U razgovoru s njom, kada ona aludira da bi se *Velo misto* moglo snimati u Beogradu, Smoje hrabro odgovara: “Ako imate gore kakve veze, preporučite me, molim

vas, jer znate, ja nikoga na Beogradskoj televiziji ne poznajem, pa zamolite da me ekraniziraju. Nemojte, molim vas, pogriješiti, ne – ekviziraju nego ekraniziraju”. Čini se da je ovaj članak nakon intervjuja prošao redakturnu jer nije vjerojatno da se Smoji nije potkrao gotovo niti jedan lokalizam ili tek pokoji (više cijeni svoje pisanje za lokalne novine nego ovu “slučajnu televizijsku rabotu, koja će, ako se i ponovi, ostati samo usputna *fatureta*, kako mi u malom mistu kažemo”). I ovdje je on hrabro iznio svoje mišljenje: “Hvala budi dragom gospodinu bogu, ali ne samo moji Splitsani već, evo, vidim i novinari “Vjesnika” nemaju dlake na jeziku.”

Iz intervjuja koje je Smoje dao u jeku popularnosti svoje serije mogla bi se napraviti i konceptosfera njegove ličnosti, tj. mogli bi se izdvojiti koncepti koji predstavljaju njegov način shvaćanja i percipiranja svijeta, posebno jezika. Zykova (2019: 46) tumači da individualne ličnosti usvajaju tipične značajke svoje kulture kao opće ili kolektivne pojave. U ovom radu tek u obrisima donosimo konceptosferu Smojine ličnosti kroz njegov rukopis i intervju: njegovanje autentičnosti govora (dalmatinske čakavštine), autentičnost u prikazu likova, ljubav prema lokalnom i sl. Zykova (2019: 40) smatra da upravo ličnosti pripada posebno mjesto u interakciji konceptosfere kulture i jezika te da zahvaljujući ličnosti dolazi do oblikovanja jezičnih znakova koji su sposobni izraziti duhovno-mentalno naslijeđe kulture. Nakon ove serije nastaje svojevrsan kontinuum snimanja na nestandardnom jeziku, koji je posebno u zaletu hrvatske kinematografije nakon osamostaljenja Republike Hrvatske.

Igor Mandić, autor članka *Veliki nesporazumi oko “Malog mista”* objavljena 8. travnja 1970. u *Vjesniku u srijedu* u rubrici *Notes Igora Mandića*, donosi stajališta i publike i kritike. Publika je uglavnom oduševljena, piše, a kritika podijeljena, kao i sam autor članka. Mandić interpretira kako “manjina misli da je Smoje iznevjerio autentičnost dalmatinskog ambijenta, da ga je prikazao kao rezervat smiješnih budala i nastranih tipova, da je obezvrijedio radnički prijeratni pokret...”, a drugi misle da taj humor nema umjetničkih pretenzija i da ne zadovoljava ocrtavanje lokalne atmosfere. Mandić naglašava da se ne slaže sa svojim prijateljem kritičarom Živkom Jeličićem i njegovim stavovima “da je humor tandema Smoje–Marušić ostao na predratnoj novinarskoj vrpici po kojoj se Dalmaciji prilazilo kao rezervatu cirkusanata i zabavljača improviziranih od veoma lakoga materijala”. U obrani serije Mandić navodi da je serija “dobroдушni prikaz malograđanštine, a odnosi komunista i vlasti su karikirani”. No, dodaje da u seriji ne možemo tražiti neku “estetizirajuću književnu vrijednost”. Pohvalno se izrazio o novoj činjenici da je konačno glavni lik intelektualac, a ne kao do tada polupismeni ili nepismeni junak pa kroz tu seriju televizija ispunjava i svoju kulturnu funkciju – neki će čuti i za književnost, i za Dantea.

Večernji je list 27. ožujka 1970. objavio i nekoliko mišljenja kulturnih i javnih djelatnika o toj seriji. Tako Mirko Bilić, novinar i sekretar za informacije Izvršnog vijeća SR Hrvatske zaključuje da serija ima dosta kvaliteta u odnosu na druge serije, ali autoru zamjera previše talijanskih riječi, što smatra nebrigom “o našem jeziku”, pri tome ne navodeći preciznije koji je to “naš jezik”. Živko Jeličić, književnik i urednik časopisa *Mogućnosti*, smatra nevjerojatnim da se čitava jedna pokrajina prikazuje “kao četa idiota”. Fadil Hadžić, filmski redatelj, književnik te autor komedija, pozdravio je napor da se snimi humoristična serija, no nije naveo stav o njoj. Glumica Ana Karić izrazila se vrlo pozitivno o seriji, smatrajući da je dijalekt posve razumljiv i njoj koja nije Dalmatinka te da se veseli i novim serijama, onima na kajkavskom dijalektu. Novinar i kritičar Miro Modrinić smatra seriju negledljivom (nije mogao odgledati tri epizode do kraja jer mu je mučninu izazvala “ta lažna i primitivna slika ljudi i prilika” sredine koju poznaje i u kojoj je odrastao). Smatra da su u seriji ljudi i prilike karikirane, “ljudi pretvoreni u budale, a život u cirkus”, jeziku zamjera previše psovki te općenito ovoj seriji previše lascivnih scena. Neobično je što se Modrinić poziva na poznavanje sredine i pri tome negira postojanje psovki. Modrinić izdvaja Marinkovićeve humoristične radove u kojima on ne degradira pojedinca kao što on to vidi u Smojinu djelu. Danko Oblak, kritičar *Večernjeg lista*, u *Večernjim novostima* 23. ožujka 1971. navodi da u jednoj epizodi ima poetskih detalja humanosti i mudrosti, ali je djelovalo ponešto “banalno pamfletski ispod nivoa svakodnevne suvremene politike...”. Smatra da se u serijama ne smiju iskorištavati radni ljudi, ali pozitivnim ocjenjuje to što se društvo oslobodilo tabu-tema, posebno u novogodišnjem prilogu i epizodi *Božićna priča*. Oblak vjeruje da jednostranost i uvredljivost pojedinih dijelova pripadaju humoru te ih opravdava, no načelno je suzdržan i smatra da je prerano donositi konačnu ocjenu.

Dok je kritika ipak uglavnom zamjerala autoru previše talijanskih izraza, psovke, lascivne scene, “prikaz Dalmacije kao rezervata cirkusanata i zabavljača” itd., a povremeno i izbor čakavskog dijalekta, ondašnja je publika odlično prihvatila seriju. Gledanost je serije i kasnije u repriznim terminima uvijek bila visoka.

U skladu s interpretacijom konceptosfere, možemo reći da su koncepti svijesti stručne kritike serije, prije svega, sljedeći: neprimjeren jezik (tuđice, vulgarizmi, izbor čakavštine kao nerazumljivog dijalekta većem dijelu jugoslavenske publike), preslobodne scene i omalovažavanje mentaliteta dalmatinskog podneblja te neusklađenost s aktualnim političkim okvirom, a koncepti publike: humor i zabava na zasadima dijalekta i slobodnoga govora. Televizijski kritičari, uočavamo, uglavnom imaju posve drukčiju konceptosferu nego gledatelji. Izražavaju je kao potrebu medija (umjetnosti) da edu-

cira publiku, ali ne na autentičnim slikama, već na primjeru korigirane slike stvarnosti u skladu s postojećom komunističkom ideologijom.

3. ZAKLJUČNO O RECEPCIJI (NE)USPJEHA SERIJE *NAŠE MALO MISTO*

Zanimljivo je da se kritike iz hrvatskih tiskovina razlikuju od kritika iz novina drugih ondašnjih socijalističkih republika, a i stručna je javnost općenito zauzela negativniji stav o seriji nego gledatelji. Štoviše, na temelju komentara iznesenih u pismima gledatelja prevagnulo je mišljenje da se ugovor o nastavku serije potpiše. U komentarima iz tiskanih medija o mišljenju gledatelja jasno je i često izriječom kazano da je serija bila na vrhu televizijske popularnosti. U *Vjesniku* 28. ožujka 1971. Frane Jelinčić donosi informaciju da su seriju s velikim simpatijama prihvatili podjednako u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji, Makedoniji, Vojvodini i Kosovu. Autorica intervjuja Jagoda Maritnčević u istom broju *Vjesnika* izriječom navodi da je u kvaliteti serije bilo oscilacija, ali činjenica je da ju je publika dobro prihvatila dok su stručne kritike bile podijeljene. Usto navodi u ovom članku već citirani komentar da je Smoje “ostao na novinarskoj vrpci po kojoj se Dalmaciji prilazilo kao rezervatu cirkusanata i zabavljača improviziranih od veoma lakog materijala”. Smoje na to odgovara vrlo oštroumno i satirično: “U ovom pitanju frapira me jedino vaša preciznost citiranja...”

Autori serije često se suočavaju s interpretacijom događanja prikazanih u seriji s obzirom na to da su neke scene po interpretaciji određenih autoriteta uvredljive, pa moraju objašnjavati je li riječ o karikaturi, satiri, humoru, realnosti... S odmakom od pedesetak godina ta pitanja više nisu relevantna jer je pitanje identiteta dinamička kategorija zasnovana na premisama koje se mijenjaju i prilagođavaju uvijek novim okvirima, kako to interpretira M. Biti (2006: 568).

Danas su lokalni varijeteti prisutniji na televiziji nego što je to bilo prije pedesetak godina. No, danas im se često pripisuje artificijelnost i svaki kritičar ima svoju viziju kako bi taj govor trebao zvučati. S tim u vezi govori i Smoje u intervjuu u *Vjesniku* 28. ožujka 1971. dajući poticaj autorima da promoviraju svoje lokalne idiome: “Samo pamтите, svaki Dalmatinac ima svoju sliku Dalmacije i pretendira da je ta slika jedina autentična pa makar ona bila i stravična, izopačena, morbidna. On smatra da je u pravu.”

Zaključno možemo reći da serija *Naše malo misto* ne pripada samo filmskoj umjetnosti, to je jedan velik i iznimno bogat lingvokulturološki materijal na kojem se mogu istraživati različite konceptosfere – konceptosfere

ondašnje kulture (nacije i/ili etnosa), konceptosfere ličnosti i konceptosfere jezika.

Dakako, *Naše malo misto* zanimljiv je predložak i za dijalektološku analizu, kao i za preciznije istraživanje na temu dijalekta i humora u kinematografiji, a za takav pristup nije bilo prostora u ovome radu.

IZVORI¹

Borba, 1. 4. 1967.

Borba, 28. 3. 1967.

Borba, 23. 2. 1970.

Expres politika, 19. 2. 1970.

Komunist, 16. 4. 1970.

Komunist, 17. 8. 1967.

Nin, 12. 4. 1970.

TV novosti, 10. 4. – 17. 4. 1970.

TV revija, 19. 2. 1971.

Večernje novosti, 23. 3. 1971.

Večernji list, 17. 2. 1970.

Večernji list, 27. 3. 1970.

Vjesnik, 27. 2. 1970.

Vjesnik, 6. 3. 1970.

Vjesnik, 27. 3. 1971.

Vjesnik, 28. 3. 1971.

Vjesnik u srijedu, 4. 2. 1970.

Vjesnik u srijedu, 8. 4. 1970.

LITERATURA

Biti, Marina. 2006. Identitet i pitanje virtualnosti. U: *Riječki filološki dani: zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanog u Rijeci od 18. do 20. studenoga 2004. Knjiga 6.* [ur. Srdoč-Konestra, Ines; Vranić, Silvana]. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 559–572.

¹ Autorica članka zahvaljuje novinskoj arhivi HRT-a na ustupljenim materijalima.

- Denegri, Ješa. 2010. Svojstva, zbivanja i vrednovanja nove umjetnosti sedamdesetih godina XX stoljeća. U: *Sedamdesete* [ur. Lukšić, Irena]. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Biblioteka književna smotra, 11–22.
- Kerstner, Mladen. 1976. Usputne bilješke uz “Gruntovčane”. *Republika*, prosinac 1976., str. 1383.
- Težak, Stjepko. 1986. Dijalekt na radiju, televiziji i filmu. *Govor* 3/2, 39–49.
- Težak, Stjepko. 1997. Dijalekti i književni jezik. Uvodno izlaganje. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 10, 9–26.
- Zykova, Irina Vladimirovna. 2019. *Konceptosfera kulture i frazeologija. Teorija i metode lingvokulturološkog proučavanja*. Zagreb: Srednja Europa.

Naše malo misto in the media space in the 1970s

In the difficult period of the Croatian media space from the late 1960s, mostly difficult for the signatories to *Declaration on the Name and Status of the Croatian Literary Language*, Radio and Television Zagreb (RTV Zagreb) began preparing for the making of humorous series. Miljenko Smoje, Ivan Raos, Frane Jurić and Mladen Kerstner were invited on that project because there was judged that they could generally contribute to the humor of RTV Zagreb.

At that time, the dominant opinion was that Belgrade television in Yugoslavia is a specialist for “funny” and Zagreb for “serious” series, but among the most successful drama series of RTV Zagreb were humorous ones such as *Naše malo misto*, *Gruntovčani*, *Prosjaci i sinovi*.

The aim of the paper is to present the perception of language (Chakavian dialect) and humor in the series *Naše malo misto* by screenwriter Miljenko Smoje and director Danijel Marušić, in written media. The analysis used articles from *Večernji list*, *Vjesnik*, *Vjesnik u srijedu*, *Borba*, *Expres Politika*, *Nin* and *Komunist*, *TV revija*, *TV novosti*, all of them were published in the early seventies of the last century.

The criticism mostly resented the author too many Italian expressions, curses, lascivious scenes, “presentation of Dalmatia as a reserve for circuses and entertainers”, etc., and the choice of the Chakavian dialect, while the audience at that time accepted this series as great one.

TOMISLAVA BOŠNJAK BOTICA

INSTITUT ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE, ZAGREB

tbosnjak@ihj.hr

IVAN BOTICA

STAROSLAVENSKI INSTITUT, ZAGREB

ibotica@stin.hr

JEZIČNE PROMJENE U TIJEKU – PRIMJER IZ DVAJU NOVOŠTOKAVSKIH IKAVSKIH GOVORA¹

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'282(497.5LOVREĆ+OTOK):001.891.7"197/..."

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.05>

U radu se iznose obilježja dvaju novoštokavskih ikavskih govora – Lovreća (Imotska krajina) i Otoka (Cetinska krajina) – u kojima se pokazuju promjene nastale u posljednjih 50-ak godina, s posebnim osvrtom na obilježja koja se potvrđuju samo u govoru najstarijih stanovnika te su na rubu aktivne upotrebe. Usporedba je načinjena na temelju opisa tih govora (Šimundić 1971; Brozović i Brkić 1981; Menac-Mihalić 2005), dijalektoloških upitnika te novijih terenskih istraživanja. Promjene se očituju na svim jezičnim razinama, a najizraženije su u leksiku i frazeologiji.

1. UVOD

Za razliku od standardnoga jezika, koji svoj razvoj na gramatičkom ili leksičkom planu donekle može institucionalno kontrolirati zahvaljujući utvrđenim pravilima, s organskim je idiomom to nemoguće te se takav govor razvija slobodno, a time se i mijenja s vremenom. Proces promjena, u kojem govor gubi neke svoje značajke i stječe nove, odvija se različitom brzinom, u leksiku je svakako brži i izraženiji nego što je npr. u fonologiji ili morfologiji. Obično nijedna promjena nije takva da se ostvari u jednom naraštaju govornika. Međutim, primjeri koje donosimo u ovom radu upućuju na to da

¹ *S òv(iz)in člankon tili bi se màkar ìprijüba/zèr'cu odüžit svøjõj/svøjõn profesùrici/profesòr'ci Mìri/Mìri na prilici/pril'ci da š njõn / s njõmen suràđtvãmo i da òd nje učimo.*

se te promjene danas odvijaju ipak brže nego što smo to pretpostavljali jer se i cjelokupan način života i komunikacije među ljudima strelovito mijenja.

Premda se općenito može misliti da su novoštokavski govori zbog svoje sličnosti sa standardnim jezikom u povlaštenu položaju u odnosu na govore drugih dvaju narječja, stanje je po svojoj prilici sasvim drukčije. Upravo ta sličnost sa standardom izaziva u govornika nesvjesno brisanje granice između dvaju sustava te dolazi do miješanja, pri čemu se u jedan sustav unose obilježja drugoga. Govoreći svojim mjesnim govorom, govornici lako rabe riječi i konstrukcije standardnoga jezika, no vrijedi i obratno. O uvođenju dijalektnih obilježja (ili razgovornoga jezika, žargona, stranih riječi itd.) u hrvatski standardni jezik brine se standardnojezična norma, dok je preuzimanje jezičnih obilježja iz standarda u neki mjesni govor posve slobodan proces. Otežavajuća okolnost dijalekta odnosno mjesnoga govora svakako je usmenost u odnosu na standardnojezičnu pismenost. Objava građe (pod uvjetom da je točno prenesena) može mnogo pripomoći osvještavanju nekih jezičnih osobitosti, barem toliko da se zapiše kako nešto jest (ili kako je bilo), ali bez žive govorne upotrebe ta se obilježja dakako neće održati. Uz vrijeme kao osnovni pokretač, jezičnoj mijeni doprinosi više sociolingvističkih, ali i psiholingvističkih čimbenika. U pedesetak godina, koliki je otprilike raspon među uspoređivanim opisima, dogodio se niz društveno-ekonomskih promjena koje su se mogle odraziti i na neke pomake u jeziku. Protokom vremena mijenjao se i način života na mnogim razinama. Primjerice, stanovništvo Lovreća i Otoka gotovo uopće više ne živi od stočarstva i ratarstva koji su ih dominantno obilježavali stoljećima. S privrednom je promjenom načina života došlo do postupna potiskivanja leksika povezana s nazivima stočarskih i ratarskih predmeta i pojmova, odnosno do izostanka njihove svakodnevne upotrebe i pomicanja prema rubu aktivnoga leksika. Promjena načina života utjecala je na veću pokretljivost stanovništva. Nove tehnologije u prijevozu omogućile su ljudima da potraže ne samo posao nego i bračnoga druga izvan svoga mjesta ili kraja. To se ogleda u govoru ne samo pridošlih bračnih drugova nego i njihovih potomaka. Možda bi se na prvu pomislilo da je i masovni odlazak na privremeni rad u inozemstvo utjecao na govornike do te mjere da su se vraćali s različitim jezičnim utjecajima u svoje mjesto, no taj je utjecaj bio zanemariv i prilično ograničen na specifičan leksik.² Rasipanju jezične kompaktnosti sigurno je doprinijelo i produženje obveznoga školovanja, što je uvelo nove leksičke, ali i fonološke i gramatičke pojave po uzoru na standardni jezik koje su počele zamjenjivati dotadašnje. Konačno, pojava medija, najprije radija i

² Primjerice, u jeziku povratnika iz Njemačke mogu se čuti neki germanizmi vezani uz građevinske poslove, alat i strojeve i slično.

tiska, a potom sve više televizije i interneta kao glavnih posrednika onoga što bismo zvali javnim govorom, taj je proces po svemu sudeći dodatno ubrzala. Nas će na primjeru dvaju mjesnih govora zanimati koja su jezična obilježja osjetljivija na promjene i kako se te promjene mogu pratiti (npr. Zubčić i Šupljika 2016). Dakle, zanimaju nas jezične promjene *u tijeku*.

Dva su načina na koja se jezične promjene mogu pratiti. Prvi je tako da se ispita govor određene jezične zajednice i to se isto ponovi mnogo godina poslije. To bi se moglo nazvati istraživanje jezičnih promjena u *stvarnom vremenu* (*in real time*, Chambers i Trudgill 1980: 76). Drugi je način jednostavniji jer omogućuje da se do podataka dođe bez vremenske odgode, a temelji se na usporedbi govora starijih i mlađih govornika određene jezične zajednice, pri čemu se razlika između njih tumači kao rezultat jezične promjene. Takvo bi istraživanje jezičnih promjena bilo u *vidljivom vremenu* (*in apperent time*, Chambers i Trudgill 1980: 76). U ovom smo članku nastojali kombinirati oba načina tako što smo ponovili neka ispitivanja unutar dviju jezičnih zajednica, vodeći računa o tome da su među ispitanicima zastupljena oba naraštaja. Ujedno smo tim načinom nastojali kompenzirati manji broj ispitanika za pojedino obilježje.

Promjene pratimo na fonološkoj, gramatičkoj i leksičkoj razini. Primjeri su selektivno označeni naglaskom.³ Vremenske smo odsječke podijelili na tri dijela: 1. *prvi opis* (1971.; 1981.), 2. *drugi opis* (2002. – 2005.) i 3. *najnovije terensko istraživanje* (2019. – 2020.). Pretpostavljamo da je duže razdoblje utjecalo i na veći broj promjena (2. u odnosu na 3.), a da je najveća razlika postignuta između 1. i 3. odsječka.

Treba međutim reći da istraživanje u svim trima odsječcima nije provedeno ujednačeno⁴, stoga i njegove zaključke primarno valja uzeti kao pokazatelje trenda.

2. PRETHODNA ISTRAŽIVANJA

Govori Lovreća i Otoka, mjesta u srednjodalmatinskom zaleđu, koji su u središtu ovoga članka, novoštokavski su ikavski govori zapadnoga dijalekta.

³ Primjeri su naglašeni kad smo procijenili da je taj podatak važan, npr. u primjerima koji odstupaju od novoštokavske norme, koji su dosad slabo navođeni u literaturi, koji se razlikuju između dvaju govora, koji s drukčijim naglaskom mogu značiti nešto drugo i sl.

⁴ U idealnim bi okolnostima, uz ujednačeni upitnik, bilo poželjno imati iste govornike ili govornike što sličnijega statusa (po dobi, spolu, obrazovanju, zanimanju itd.) i onda to ponoviti koje desetljeće poslije, što se u drugim dvama istraživanjima u odnosu na prvo nije moglo postići. Tri se istraživanja razlikuju i po oblikovanju upitnika ovisno o tome na čemu je bilo težište.

Lovrečki je iz zapadnoga dijela Imotske krajine i šćakavskoga je tipa. Otočki je između planine Kamešnice i lijeve strane rijeke Cetine te je dominantno šćakavski iako se u nekim leksemima starijih govornika još može čuti i *šć*. Oba su govora opisana u literaturi. Lovrečki je iscrpno i višerazinski opisan u monografiji *Govor Imotske krajine i Bekije* (Šimundić 1971), a s različitim težištem i u nizu pojedinačnih radova (Šamija i Ujević 2001; Lukežić 2003; Šamija 2004; Bošnjak 2004; Bekavac Basić 2004; Bošnjak Botica i Menac-Mihalić 2006; Bošnjak Botica 2007a; 2007b; Šamija, Tucak i Petričević 2010). Za otočki su govor ispunjeni upitnici za HJA i OLA te je objavljen jedan rad (Brozović i Brkić 1981). Obilježja obaju govora zastupljena su i oprimjerena dakako u radovima i monografijama koji se bave širim prostorom i cijelom skupinom govora (npr. Lisac 2003a; 2003b; 2008; posebno Menac-Mihalić 2005), a spominju se i u radovima o govorima susjednih mjesta (Čilaš Šimpraga 2010; Čurković 2014).

U ovom će se članku stoga primarno govoriti o obilježjima koja su doživjela stanovitu promjenu tijekom vremena. Okvirno, to se vrijeme po objavljenim studijama i istraživanjima nalazi u rasponu od 50 (za Lovreć) i 40 (za Otok) godina, s napomenom da su i jedni i drugi podatci još stariji jer je Šimundić građu za oba mjesta prikupljao i desetljeće ranije.⁵ Usporedbom podataka iz starijih opisa s novim stanjem pokušat ćemo ustanoviti koje su značajke najpodložnije promjenama, a koje im odolijevaju. Zanimat će nas i mogući uzroci novoga stanja te u tom smislu pogotovo status idealnoga govornika (informanta). Naime, danas je s dobro poznatih razloga teško naći mjesto kojega bi govor bio toliko ujednačen da bismo za svako obilježje mogli sigurno reći da je tako i nikako drukčije te k tomu da je posve jednako u mlađem i starijem naraštaju. Odstupanja je dakako bilo i prije, ali su ona bila mnogo rjeđa i odnosila bi se na pojedince koji bi se zbog kakva razloga (najčešće preseljenja, školovanja, rodbinskih veza i sl.) nekim značajkama svoga idiolekta izdvajali iz skupine.

Zemljopisni je položaj svakako jedna od razdjelnica. Posebno se to odnosi na mjesta koja zauzimaju veću površinu pa su i stanovnici udaljeniji jedni od drugih (npr. udaljenost između istočne i zapadne točke Lovreća točno je 10 km), odnosno na mjesta koja su reljefno raznolika pa se mogu uočiti izvjesne razlike u govornim značajkama između stanovnika s obzirom na to gdje žive. Upravo je takav Otok, krajobrazno različito mjesto, pa je Gornji

⁵ U *Fonološkim opisima srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom* (Ivić, Filipović i dr. [ur.] 1981) navedeno je da je M. Šimundić "za punkt Otok" obavio istraživanje 1968., a predgovor svojoj monografiji o govorima Imotske krajine i Bekije zaključio je 1964. godine.

Otok tipično brdsko (potkamešničko), a Donji Otok poljsko mjesto (vezano uz rijeku).⁶ K tomu, treba dodati spoznaje o strukturi stanovništva, koliko je ono homogeno, koja su prezimena starosjedilačka, koja pak doseljenička itd.⁷ Stoga se sudovi o nekoj jezičnoj pojavi trebaju opreznije donositi. U dijalektološkim se istraživanjima pod pojmom idealnoga ispitanika, dakle onoga koji će pružiti najvjerniju sliku nekoga govora, obično podrazumijeva ovo: da je govornik stariji (zbog čuvanja starijih jezičnih značajka), da nije boravio dulje izvan mjesta (lišen drugih jezičnih utjecaja) i da je što manje školovan (što je moguće “izvorniji” govor). Istina, takav će ispitanik pružiti vjernu i “nepokvarenu” sliku govora, no pitanje je jesmo li time dobili i stvarnu sliku govora na terenu koja obuhvaća najveći dio njegovih govornika.⁸ Naime, starije se stanje vjerojatno u takva ispitanika dobro čuva, no što je s govornicima srednje i mlađe dobi, govore li oni na potpuno isti način? Prethodno istraživanje na temelju upotrebe frazema pokazuje prilična odstupanja (Bošnjak Botica 2007a).

Ovim bismo radom htjeli upozoriti na ona obilježja lovrečkoga i otočkoga govora koja se danas sreću gotovo isključivo u govornika starije dobi i za koja postoji vrlo izgledna mogućnost nestanka, točnije zamjene drugim oblikom, najčešće onim iz standardnoga jezika ili prestižnoga regiolektu. Istraživanja koja ovdje iznosimo počela su još početkom 2000-tih prikupljanjem frazema iz obaju govora u sklopu kolegija iz Hrvatske dijalektologije koji su onda poslužili izradbi seminarskoga i diplomskoga rada (2002., 2004.), a nastavila su se opisom vokalizma i akcentuacije u lovrečkom govoru (Bošnjak Botica i Menac-Mihalić 2006) i radom o upotrebi frazema i dobi govornika (Bošnjak Botica 2007a). Prikupljeni podatci uključeni su u monografiju o frazeologiji novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj (Menac-Mihalić 2005), u okviru koje se donosi i opis navedene skupine govora. Upravo su podatci o razlikama u upotrebi i obilježjima frazema među govornicima različite dobi otvorili

⁶ Nažalost, ni u jednom ni u drugom opisu nije zabilježeno tko su bili ispitanici, što bi nam danas bio dragocjen podatak i bili bismo mnogo sigurniji je li ili nije došlo do koje promjene.

⁷ Taj se podatak pokazao važnim u obama proučavanim govorima jer su uočene razlike među stanovnicima pojedinih dijelova mjesta. Primjerice, u glagolskom prilogu radnom m. r. jd. u Gornjem Otoku ostvaruje se prijelaz $l > o$, a u Donjem $l > a$ (npr. *umro*, *umra*). Povijesni i povijesno-onomastički osvrt na strukturu otočkoga stanovništva donose Bošnjak Botica i Botica (2018). Gledano po ukupnom broju žitelja, Otok je danas četiri puta mnogoljudniji od Lovreća. Prema posljednjem popisu stanovništva Otok je s Ovrlijom imao 3799, a Lovreć s Opancima 906 stanovnika. Prije pola stoljeća, kada su bila izvršena prva istraživanja govora tih mjesta, razlika u broju stanovnika bila je znatno manja. Otok je imao oko 2500 stanovnika (2231. [popis 1961.], 2730 [popis 1971.]), a Lovreć oko 1750 stanovnika (1727 [popis 1961.]). Usp. *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske*.

⁸ Ne možemo očekivati da će obuhvaćati sve govornike niti je to smisao dijalektološkoga opisa.

prostor za temeljna pitanja ovoga članka. Naime, pri određivanju nekih fonoloških značajka uočena je dvostrukost s obzirom na starije i novije stanje, odnosno oblik koji se nalazi u starijih govornika nasuprot onomu u mlađih.

Kad je riječ o sadašnjim govorima Lovreća i Otoka, valja se vratiti na već rečeno o neujednačenosti unutar obaju govora te se ne može sa sigurnošću reći da sve zabilježeno odgovara onomu što možemo čuti u svakom zaseoku. Šimundić je sam zabilježio neka odstupanja (npr. obezvučenje u jednom dijelu Lovreća), dok za Otok po nekim ostvarajima (*umro, guštarica, pomidor, zobišće, zêlje*) pretpostavljamo da je govornik koji je ispitan 60-ih godina 20. st. bio iz Gornjega Otoka. Usporedbom dvaju starijih opisa (Šimundić 1971; Brozović i Brkić 1981; upitnik za HJA (Otok)) s novijim terenskim istraživanjima uočili smo da se najveći broj značajka u obama govorima čuva, ali se na nekoliko razina mogu pratiti i odstupanja. Ponajprije se to uočava usporedbom govora starijih i mlađih govornika. Kada će (i hoće li) upravo ta odstupanja dovesti do potpuna nestanka nekih obilježja, odnosno promjene u opisu ovih govora, ne možemo znati, ali pretpostavljamo da će se zbog mnogo veće pokretljivosti i miješanja stanovništva te utjecajem standarda ili pseudostandarda kroz medije i školovanje taj proces odvijati mnogo brže nego dosad.

3. OBILJEŽJA U NESTAJANJU

Kao obilježja u nestajanju odnosno promjene u tijeku određujemo obilježja iznesena u početnoj literaturi, tj. prvom opisu (Šimundić 1971; Brozović i Brkić 1981; upitnik za HJA (Otok, 1967.)). Ona su danas potvrđena samo u govornika starije životne dobi (70+), dok ih mlađi govornici uglavnom nemaju.

3.1. Fonologija

a) U vokalskom su sustavu zabilježena sljedeća obilježja u nestajanju:

- redukcija *a* u vokativu *brte*⁹ (*brate*): *neće brte naprid pa da si Bog!* (Lo, Ot).
- redukcija početnih vokala: *Ržanovo, spirin, nekcija, pateka, paracija, letrika* (Lo).

⁹ Ovaj se oblik u obama govorima upotrebljava katkada s namjerom da se posebno istakne da je posrijedi lokalni govor ili kad je kako drukčije govor obilježen.

- *a > o*: *oson, oko* (veznik), *oli, son* (glagol), *sutro, jesenos, napost, pomet, napomet* (Lo), *livoda* (Ot), *doleko, ojde, kobanica* (Lo, Ot), *Bokrač* (prezime Bakrač, Ot), *Omerika, otresirat* (Lo). U ovom su obliku još u upotrebi (i to samo u najstarijih u Lo) *oko, oson, son, sutro, jesenos*, dok su ostale zamijenjene inačicama s vokalom *a*. Također u DLI mn., npr. *koga je sutro kravon? / koga je sutra kravan?* (Lo). Šimundić za Lovreć bilježi oblik s nastavkom *-on* kao češći; međutim, čini se da je danas obratno. Upitnik za HJA za Otok ima *rukan, sestran, kostimon*. Danas se oba oblika čuju.
- *a > e*: *večeres, noćes, prijatelj, četrnja, pečet, zemljeni* (Lo, Ot). Za ovaj se prijelaz može reći da je u Lovreću iščeznuo jer ga nismo našli ni u najstarijega ispitanika. U Otoku se čuva i u srednjoj generaciji. S druge strane, čuva se *ra > re* u *rest* (Lo, Ot), *vrebac* (Ot).
- *o > a*: *subata, Imacki, ponar, armar, papriko* (Lo). Najstariji govornici još imaju *Imacki, subata*. Na starije stanje (*ponar*) danas upućuje samo mikrotoponim motiviran tom imenicom.
- *e > a*: *Žežavica, jasenias* (anal. prema *jasen*), *cipala, prija* (Lo). Prva su dva primjera iščezla, druga se dva još čuvaju, čak i u srednjoj generaciji. Upitnik za HJA za Otok bilježi *večara*.
- *i > e*: *melijun, gomela* (Lo). Mogu se čuti još uvijek oba primjera, pogotovo drugi koji se odražava i u mikrotoponimiji.
- *o > u*: *pulitika, pulicija, doktor* (Lo, Ot). Pojava se može čuti u starijih govornika, osobito u leksemu *doktur* kada je u svezi: *ić u doktura*.¹⁰
- *u > e* samo u primjeru *vranceska, vranceški* (prema tal.), *Vrancez* (Lo). Ova je pojava potpuno nestala u govoru Lovreća.
- *u > o*: *kokuruz* (Lo), *kokurus* (Ot), *doguljast* (Lo, Ot). Može se još čuti među starijima. Ista se pojava javlja u obama govorima.
- *e/o*: *greb, greblje* (Lo, Ot). Upravo je odnos imenica *greb* i *grob* zanimljiv primjer u kojem se smjeru odvijaju promjene u obama govorima. Naime, Šimundić (1971: 31) bilježi za Lovreć da je “bez izuzetka svagdje *greb*, pa je odatle zavučen u *greblja*”. Upitnik za HJA za Otok također navodi *grep* i *greblje*. Najnovije istraživanje govori u prilog tomu da se *greb/grep* i množinski oblik *grebi* još može čuti u oba govora, ali opet među starijim stanovništvom, dok se zbirni oblik *greblje* posve izgubio. U Lovreću se očuvao jedino u mikrotoponimiji (mogućí lokalitet *Greblje*).¹¹ Naime, stariji u obama govorima upotrebljavaju romanizam *šamatorje* koji označuje ‘službeno groblje’,

¹⁰ *Doktur* se upotrebljava u stilski obilježenu govoru slično kao i oblik *brte*.

¹¹ Usmena uputa Ivana Bekavca Basića.

najčešće uz crkvu. Pritom je za Lovreć moguće da bi nekakva skupina grobova koji se ne nalaze uz crkvu bili *grebi*. Međutim, i naziv *šamatorje* danas je na rubu upotrebe, tj. rabe ga samo najstariji govornici, a prevladava standardnojezični oblik *groblje*.

b) Umetanja:

- *u*: *svekruva* (Lo, Ot), *jetruva* (Lo, Ot), *lipuši* (Ot). Danas u Lovreću nema potvrde čak ni među starijima, dok je u Otoku još uvijek moguća potvrda u svim primjerima.
- *o*: *oti, ota, oto* (Lo), *isporavit* (Lo, Ot). Dodavanje početnoga *o* zamjenicama drugoga stupnja blizine ostvaruje se analogno oblicima prvoga i trećega stupnja. Navedeni primjeri zabilježeni su samo među starijim govornicima. Općenito je i u Lovreću upotreba pokaznih zamjenica *ovi, ti, oni* (jd.) među mlađim naraštajem prevladala u korist standardnojezičnih oblika: *ovaj, taj, onaj*, što je velik pomak u odnosu na prvi opis.¹²
- *ua > uva / au > avu*: *situvacija, avuto, avustrijski, avutobus, kavuč* (Lo). Izbjegavanje zijeva danas je sasvim prevladano te se normalno ostvaruju samoglasnički skupovi kao u standardnom jeziku. Među najstarijim govornicima još se u Lovreću može čuti *avuto*.

c) Kad je riječ o refleksu jata, oba su govora neupitno ikavska, no opažamo da je u nekih leksema u posljednjih pola stoljeća došlo do utjecaja standardnoga jezika. Usporedimo li primjere koje za Lovreć donose Šimundić (1971) i Lukežić (2012)¹³: *obavistit, obavist, pisak, prisidnik, strilac, siver, susid, visnik, vist, pivač, pivačica* te upitnik za HJA za Otok: *pišice, dičak, odilo, Nimac, Nimačka, rika, ričica, sičanj, vinac, virenik, strilja, cina, susid, divojka, piga, viverica, pripelica*, vidimo da su u današnjem govoru te i neke druge riječi potvrđene s jekavskim odrazom jata: *vijest, predsjednik, pijesak, sjever, pješke, odijelo, Njemačka, vijenac* i dr. U Lovreću se očuvao oblik *pivač* i *pivačica* (Lo), također među starijima, ali ponajprije u značenju onoga ili one koja pjeva u crkvi. U Otoku su u najstarijih govornika potvrđeni *cina, strilja, viverica*. Mlađi govornici za sebe potvrđuju samo oblik *divojka*¹⁴ i *susid*, ali navode da su od starijih čuli i ove druge (osim *vinac*).

¹² Šimundić (1971: 121) piše: “Ne postoje zamjenice onaj, ovaj, taj i ako se gdje i čuju, posebno ovaj kao govorna poštoperica, onda je to primljeno iz knjiž. jezika (...).”

¹³ Autorica navodi da je značajke izdvajala dijelom prema Šimundiću, a dijelom i po vlastitom sjećanju izvornoga govornika, što upravo potvrđuje da se radi o promjenama nastalima u posljednjih više od pola stoljeća.

¹⁴ To je moguće stoga što se u svakodnevnom govoru i ne rabi oblik *divojka* (ni *djevojka*), nego *cura*. S druge strane, *divojka* se rabi samo u kontekstu zavičajne kulture.

- d) Slično je i s riječima u kojima je nekada bio ekavski odraz jata kao što su *potle, rešenje, rešit, koren, korenje, mre, vre* (3. l. jd.), *starešina, zenica, železo* (Lo), *biležnica, železo, klen, starešina* (Ot), koje su se također jekavizirale u govornika srednjega i mlađega naraštaja, dok se u starijih još čuvaju. Oblici *rešit* i *rešenje* po svoj su prilici preuzeti jer prefigurirani glagol *odrišit* pokazuje očekivani ikavski odraz. Oblik *žel(j)ezo* zanimljiv je jer se očito radi o novijoj riječi, nekoć je u upotrebi bio samo naziv *gōžđe*.
- e) Sažimanje dočetnoga *l*: *ol > o: sô, gô, stô, vô* (Lo, Ot), *vàžō* (Lo)¹⁵. Ti su oblici zabilježeni u najstarijih govornika, dok ih već srednja generacija zamjenjuje oblicima s dočetnim *l*.
- f) U konsonantizmu su zabilježena sljedeća obilježja u nestajanju:
- *h > k*: *juka, Ćekinja, mehanika, tehnika, Ràkēla*¹⁶ (Lo, Ot). Od ovih se primjera među najstarijima zadržalo još *Ćek, Ćekinja, juka*.
 - *h > v*: *màvune* (Ot). Moguće da je ovdje *v* umetnuto da se izbjegne zijev. Danas se čuje *maune*. U ostalim se primjerima promjena čuva: *kruv, suv, puvat, kuvat* (Lo, Ot). Leksem *trbu*v zamijenjen je leksemom *drob/drop*, u novije vrijeme i *stomak*.
 - *h > j*: *grij* (Lo, Ot). Mlađi uglavnom rabe *grijeh*, ali čuvaju *grijota*.
 - *h > ø*: *maovina, Miovil* (Lo, Ot). Može se još čuti među starijom i srednjom populacijom. Na kraju riječi nestanak glasa *h* dobro se čuva: *stra, gra, odma*.
 - *n > m*: *mimica* ‘minica, minisuknja’ (Lo). Srednji bi i stariji naraštaj tako rekao, dok se u mlađih govornika ostvaruje samo oblik *minica*.
 - *m > n*: *nàloprīn* (Lo). Zabilježeno samo u govornika bez ikakva formalnoga obrazovanja. Danas je taj oblik nestao u potpunosti.
 - *n > v*: *vego* (Lo). Samo u starijih.
 - *č > c*: *uštrucavat* (Lo). Samo u starijih, ali i ondje usporedno s oblikom *ustručavat*.
 - *č > ć*: *dečko, Ćek, Ćekinja, ćeski, ćek* ‘ček’, *ćikulada* (Lo, Ot). Na mjestu glasa *ć* u primjerima *dečko* i *ćikulada* danas je redovito *č*. U drugim slučajevima u svih se govornika ostvaruju primjeri *ćućnit, palaćinke, sendvić*. Glas *đ* ostvaruje se u posuđenicama: *piđama, đemper, đek* (u mlađih *džek*).
 - *b > p*: *piciklo* (Lo). Nestalo.

¹⁵ U Otoku se rabe izrazi *suvi gra* i u novije vrijeme *fažol*.

¹⁶ U Lovreću samo kao ime jedne osobe i nadimci od njega (*Ràkēla, Ràkēlīn*).

- $r > l$: *lebro* (Lo). Može se još čuti među starijima bez formalnoga obrazovanja.
 - $s > c$: *cmilje*, *Cmiljana*, *nàjkoli* ‘pogotovo, osobito’ (Lo). Samo među najstarijima. Pritom je *Cmiljana* samo izgovor napisanoga imena *Smiljana*.
 - $f > v/p$: *jeptin*, *jevtin*; *vilm*, *vàlit*, *varba*, *veta*, *pratar*, *Avrika*, *važol*, *valkutet*, *vrigat*, *Vrano* (Lo, Ot). U nekim je primjerima zamjena ostala, poput *valit*, *Vrano*, *pratar*, dok je u drugima, uglavnom novijim posuđenicama, nestala (*Avrika*, *vilm*). Za Otok je bilo zabilježeno da se f ostvaruje rijetko, isključivo u posuđenicama i onomatopejama (Brozović i Brkić 1981: 402), ali danas je stanje sasvim drukčije. Sva je prilika da će uskoro ova zamjena biti sasvim prevladana (kako je Šimundić predvidio) jer mlađi govornici imaju isključivo f : *fàlit*, *fratar*, *fakultet* itd. Srednji naraštaj zadržava oblik *pratar*. Fonemu f najbolje odolijevaju imena i njihove izvedenice.¹⁷
 - Skup hv u starijoj se generaciji još uvijek ostvaruje kao v (*vála*, *vàlit*), a u srednjoj i mlađoj kao f (*fála*, *fàlit*).
 - $s > š$: *pašoš*, *šuša*, *šūšanj*, *šušica*, *š njon*, *š njin*, *oštika*, *apoštol*, *aš* (Lo, Ot). Ova je zamjena obilježje starijih govornika, dok je mlađi ne provode, osim u imenici *šušanj*, za koju i ne znaju standardnojezični ekvivalent.
 - $z > ž$: *nježin* (Lo, Ot). Ova se pojava čuva i u nešto mlađih govornika, no nije raširena u svim zaseocima Lovreća. U Otoku je potvrđuje najstarija govornica.
 - $st > c$: *caklo*, *caklen* (Lo, Ot). Među najstarijim govornicima još se ostvaruje, a u ostalih ne.
 - $ž/r$: *more*, *kare* (Lo, Ot). U glagola *moć* čuvaju se oba oblika: *može*, *more*, s tim da u starijih prevladava r . Za oblik *kare* nema potvrde u mlađih govornika.
 - umekšavanje $l > lj$, $n > nj$: *radnjik*, *putnjik*, *Bosanjka*, *Ciganjka*, *šunjka*, *željudac*, *Kljis*, *gljistica* (Lo). Čuje se još samo *šunjka*, *gljistica* i *željudac*. U Otoku *hodnjik* među starijima i mlađima, a *strilja*, *radnjik*, *željudac* samo među najstarijima.
 - $nj > n$: *lanski*. Samo u najstarijih govornika.
- g) Skup *šč* u govoru Lovreća ostvaruje se sustavno, ali se u mlađih govornika pojavljuju i oblici sa *št* (*krštenje*). U Otoku je, čini se, skup *šč*

¹⁷ Pisani je oblik, bez obzira na izgovor, gotovo isključivo sadržavao f .

ograničen samo na najstarije govornike, potvrđeno za: *kršćen, ognjišće, sudišće, oprasća, pušća, pišći, šćipa*.

h) Skupovi *mnj > mlj, smr/šmr > čmr*: *dimljak, sumlja* (Lo, Ot), *šmrkat > čmrkat* (Lo). Dobro se čuva u starijoj i srednjoj generaciji, ali se pod utjecajem standardnoga jezika smanjuje.

i) Skupovi *pc, pt > vc, vt*: *ovćina, lovta* (Lo, Ot). Sasvim je iščezlo.

j) Skup *mn > ml*: *sedamlest* (Ot). U Gornjem Otoku potvrđeno je u starijoj i srednjoj generaciji govornika, a u Donjem Otoku samo među starijima.

k) Skup *mk > nk*: *slanka* (Lo, Ot). U Otoku potvrđeno i u mlađih.

Usporedbom s prvotnim zapisima općenito se može reći da su umetanja, ispadanja i metateze u današnjem govoru vrlo rijetki te se još mogu čuti među starijim govornicima, često u onih bez formalnoga obrazovanja. Primjerice, početno *na-* u riječi *politanke* (Lo, Ot).¹⁸

l) Umetanje:

- *n*: *kondrljat, zakondrljat se, komendija, komendijat* (Lo). Navedeni leksemi pojavljuju se samo u govoru starijih. U Otoku se i u srednjoj generaciji pojavljuje *roletna*.
- *d*: *obazdrit, zdrio, zdrak, pazduh* (Lo, Ot). Prva tri oblika samo u najstarijih govornika, a posljednji je još i u srednjoj generaciji (najstariji u Lovreću imaju svezu *pot pouzon/puzon*, u Otoku *potpauza*).
- *k*: *maksirat* (Lo). Ne čuje se više.
- *l*: *mirlis, murluv, mirlisat* (Lo), *merlis, ožuljak* (Ot), među starijima se još može čuti (vjerojatno zbog nejasne etimologije).

U oblicima *brez/bres, brezobrazan* (Lo, Ot) među najstarijim govornicima čuva se starije stanje. Govornici srednje i mlađe dobi redovito imaju *bez/bes, bezobrazan*.

m) Ispadanje:

- *j*: *proskinja* (Lo, Ot). Samo u najstarijih.
- *v*: *slačit, sraka, srbī*¹⁹ (Lo, Ot). Prva dva primjera samo u najstarijih. Ovamo može ići i primjer *crljen* (psl. *č̣rvjenъ > *č̣rvljenъ > *crljen*).²⁰ Također samo u najstarijih govornika.
- *p*: *kluko* (Ot).

¹⁸ U svom djetinjstvu (1980-ih) govorili smo svi *politanke*, a danas su redovito *napolitanke*.

¹⁹ U nekih govornika Otoka glagol *srbī* zamijenjen je glagolom *češat*: *češe me livi dlan*.

²⁰ Više v. u Matasović i dr. (2016: 116–117).

n) Delateralizacija *lj*: *veseje, zemja, jutika, judi, roditeji, kašjat, grobje, vejača, žuj* (Lo). Navedeni su primjeri danas u mlađe i srednje generacije potpuno zamijenjeni oblicima s *l* (*lj*). U Otoku je u svim navedenim primjerima uvijek *lj*.

Oblici pridjeva *plačiv, plašiv, laživ, laživac* (Lo, Ot) čuvaju se među starijima u oba govora. Ovdje nije posrijedi ispadanje, nego izravna tvorba sufiksom *-iv*.

o) Metateza: *lišpi, šunjka, šunjkat* (< njuška), *latak, notak, zanotkica, dektetiv, zabljavat, izdavit, valkutet, gnjila* (< glina), *Makraska* (i *Makreska*), *dojni*²¹ (Lo). Ova se obilježja još mogu čuti među starijim govornicima (70+) Lovreća, a u Otoku tek pokoji primjer: *šunjka* (njuška), *gnjila, dojni*.

p) Izostanak metateze: *vas* ‘sav’ (Lo, Ot). Šimundić za Lovreć bilježi isključivo *vas*, a danas se ostvaruje samo među starijima, već srednji naraštaj ima *sav*.

q) Obezvučenje dočetnih konsonanata nije karakteristično za govor Imotske krajine premda ga Šimundić bilježi u lovrećkom zaseoku Mrnjavci: *dit, bok, dup, zit* (Lo). Najnovije pak istraživanje pokazuje da se pojava još može čuti na tom prostoru i nešto južnije (Bošnjaci), ali u jednoga govornika (80+) te je nismo opazili među govornicima srednje i mlađe dobi. S druge strane, među govornicima Otoka to je obilježje živo potvrđeno najnovijim ispitivanjem te nije dobno ograničeno: *dūk, mlât, kruf, snik, grep, drak, dûk, grât, ret, čeljat, očuk, drôp, obras, glat, grap, spuš, golup*. Pojavljuje se i u sredini riječi: *u mosku* (mozak).

r) Sibilizacija se u odnosu na prvi opis za Lovreć provodi izraženije te je prevladala u govornika srednje i mlađe generacije. Stariji uglavnom zadržavaju dvojne oblike u dativu i lokativu: *ruki* i *ruci, knjigi* i *knjizi, sliki* i *slici*, dok u množini nismo zabilježili desibilizirane oblike (*dobićeš po bubrizin*). Upitnik za HJA za Otok bilježi *nozi*.

s) U naglasku se, osim pojedinačnih primjera, promjene očituju i u nekim sljedovima.

- Neodređeni oblik pridjeva ženskoga roda s uzlaznim naglaskom u mlađih govornika obaju govora prelazi u standardni oblik s kratkosilaznim naglaskom analogno određenomu liku: *jednáka, pamětna, krváva, prislána* > *jědnāka, pàmetna, křvāva, prìslāna* (Lo, Ot). Oblici muš-

²¹ Na području Lovreća postoje predjeli gdje nije zabilježen oblik *dojni* ni u starijih govornika. Ta se razlika u distribuciji odnosi i na još neke primjere u različitim kategorijama (*s njin* i *š njin, táva* i *táva, Ívo* i *Ívo, sač* i *cripnja* itd.).

koga i srednjega roda glase *jèdnāk, pàmetan, křvāv, prìslān; jèdnāko, pàmetno, křvāvo, prìslāno*.

- Glagolski pridjev radni ženskoga roda jednine jednoga dijela nultih glagola također slijedi rečeno, pa će dosadašnji oblici s dugouzlaznim naglaskom prepustiti svoje mjesto oblicima s kratkosilaznim: *donila, ubrāla, uzēla, udāla > dōnīla, ūbrāla, ūzēla, ūdāla* (Lo, Ot). U Lovreću se prvotni oblik bolje čuva, dok je u Otoku ograničen na starije govornike (u upitniku za HJA zabilježeno je samo *donila, popila, uzēla*, što znači da se promjena odvija vrlo brzo).
- Neke imenice na suglasnik s kratkosilaznim naglaskom na 1. slogu u nominativu imaju u lokativu oblik s dugouzlaznim naglaskom na predzadnjem slogu, ali među srednjim i mlađim naraštajem prelaze u ujednačeniji oblik prema nominativu: *po zapovīdi > po zāpovīdi, po običāju > po òbičāju, u slučāju > u slūčāju* (Lo, Ot).
- Imenice na *-ina*: *slanīna, sudbīna, rodbīna* (Lo, Ot). Ovo se stanje dobro zasad čuva i među govornicima srednje dobi, dok se u mlađih naglasak pomiče za slog naprijed (kao kratkouzlazni u 1. primjeru ili kratkosilazni u drugim dvama).
- Imenice na *-ica*: *pīvačica, pīšačica, čīstačica, kùpljačica* (Lo, Ot). Prva su dva oblika u općem značenju zamijenjena standardnojezičnima, dok se oblik *čīstačica* čuva. Naziv *kùpljačica* nije se očuvao u značenju one koja kupi, nego u značenju stroja za obradu (kupljenje) žita.
- Množinski genitivni oblici *sinóvā, gradóvā, prijatéljā* mogu se čuti samo u starijih govornika. Dublete u DLI više se ne potvrđuju.
- Imenice *vesēlje, pòštēnje* u mlađoj i srednjoj generaciji teže prelasku u *vesělje, pošćenje*.

Pojedinačnih se slučajeva zacijelo može naći prilično. Ovdje spominjemo odmak u odnosu na Šimundićev opis: *jednóga, jednómu* (bilježi Šimundić, ali danas ni najstariji ne govore tako), *lōš, čítat, čítanje, svādat, janjēsce, brimēsce, G kaladōnta*. U navedenim primjerima danas imamo *lōš, čítat, čítanje, svādat, jānješce, brīmešce, kaladōnta*, ali se rjeđe još čuje i *lōš, čítat, čítanje* (u Otoku uvijek *čítat, čítanje*). Promjena do koje je došlo u naglašavanju prezimena *Zarādīc* (Lo) i *Mārковиć* (Ot) brzo se proširila te danas mahom najstariji izgovaraju tako, dok ostali, uključujući i neke nositelje, izgovaraju *Zāradić* i *Mārковиć*. Do kojih god promjena u naglasku dolazi, uvijek su takve da idu u smjeru prilagodbe standardnomu (ili poželjnomu) naglašavanju i smanjenju odmaka od pretpostavljene norme.

3.2. Morfologija i sintaksa

Promjene na morfološkom i sintaktičkom planu u usporedbi s fonološkima čine se ipak manjima, no i među njima se mogu izdvojiti zanimljivi primjeri:

- a. U množini ličnih zamjenica: DLI *nami*, *vami* (Lo, Ot) uglavnom nestaje pred *nama*, *vama*.
- b. Oblici neodređenih zamjenica: *niki*, *ništa*, *niko*, *nikad* (Lo) među govornicima mlađe i srednje dobi sasvim su ustupile mjesto općeštokavskim oblicima *neki*, *nešto*, *neko*, *nekad*: *niki čovik me ništa pita* > *neki čovik me nešto pita*.
- c. DLI mn.: *konjma*, *ljudma*. Šimundić bilježi ove oblike u Lovreću premda ih ni najstariji govornici ne upotrebljavaju. U Otoku se ti oblici zbog redukcije nenaglašenoga *i* redovito ostvaruju.
- d. Instrumental umjesto akuzativa: npr. *doveo je mladon i jadnon* (Lo) nije zabilježen ni među najstarijim govornicima.
- e. Stari genitiv uz mjere: *dan*, *dukat*, *litra*, *dinar* (Lo) sasvim je iščeznuo. Šimundić (1971: 88) već navodi da se “mlađi svijet njime manje služi”. Čuvaju se genitivni množinski oblici *đávlī*, *párī*, *rédī*, *šóldī*, *zúbī*, ali ne *lišī*, *komádī*, *običájī*, *žúlī*, što još navodi Šimundić.
- f. Sklonidba imena. U obama govovima muška dvosložna imena na *-o* i *-e* s dugouzlaznim naglaskom sklanjaju se po *e*-sklonidbi: G *Pérē* (*Péro* Ot, *Pére* Lo), *Bózē* (*Bóžo*, *Bóže*), *Stípē* (*Stípe*), *Ívē* (*Ívo*) te se to obilježje čuva i u mlađih govornika.²² Međutim, u Otoku se taj sklonidbeni tip proširuje i na sva muška imena i nadimke koji završavaju na *-o*, bez obzira na naglasak i broj slogova: G *Dârijē* (*Dârio*), *Mârkē* (*Mârko*), *Dùbrāvķē* (*Dùbrāvko*), *Bðškē* (*Bðško*), *Lěčkē* (*Lěčko*). Mlađi ispitanici te oblike ne potvrđuju.²³ U Gornjem Otoku u starijih je potvrđeno i *Mârko* G *Mârka*. Zanimljivost u sklonidbi imena u Otoku jest pridjevsko-zamjenička paradigma u nadimcima koji završavaju na *-i*, a nisu pridjevskoga postanja: *Čârlī*, *Pêrī*, *Šëkī* G *Čârlōg(a)*, *Pêrōg(a)*, *Šëkōg(a)*. Mlađa ispitanica potvrđuje samo: *Čarlija*.
- g. Duga i kratka množina. U obama se govovima oblici kratke, tj. neproširene množine, od kojih neki odstupaju od standardnoga jezika, pojav-

²² Premda se razlikuje od standardnojezične sklonidbe, raširena je i u susjednim govovima te zasad nema bojazni da će nestati. Za razliku od njih, ostala imena na *-o* u govoru mlađih pod utjecajem okolnih govora i standardnoga jezika mijenjaju tip.

²³ Međutim, u spontanom govoru mogu se još čuti. Vjerujemo da je to stoga što se ti oblici smatraju izrazitim otklonom u odnosu na okolne govore i standard, a često su uzrok podsmijeha u školskoj ili radnoj sredini te ih govornici izbjegavaju.

ljuju kao dublete i njihov udio među mlađim govornicima opada: *bori/borovi*²⁴, *brci/brkovi*, *džepi/džepovi*, *stoli/stolovi*, *rozi/rogovi*, *voli/volovi*, *noži/noževi*, *ključki/ključevi*. Čuvaju se dobro još: *dvori*, *popi*, *posli*, *žulji*. Opaža se u mlađih veći broj oblika s prijeglasom: *zečevi* (stariji: *zecovi*), *stričevi* (stariji: *stričovi*, Ot), *muževi* (stariji: *mužovi*, Ot), *noževi*, *ključevi*. U obilježenom govoru pojavljuju se *zubovi*, *gostovi* (Lo).

- h. Oblici pokaznih zamjenica (Ot): *toje*, *tojin*, *toju*, *tojizi*, *tojizin*, *timen* čuvaju se među starijima, ali kao dublete.
- i. Dodavanje navezaka/umetaka: *ovomur*, *tomur*, *kogar*, *ovizi*, *takizi*, *mojizin* (Lo, Ot). Rijetko i među starijima, ali i tada neujednačeno po zaseocima. Prije će biti idiolektna značajka.
- j. *Koje* umjesto *tko*: *koje su vaši roditelji?* (Lo). U upitnim se konstrukcijama još može čuti, ali opet ne u mlađih govornika (oni govore: *ko*).
- k. Upotreba genitiva umjesto akuzativa uz glagole percepcije: *gledat svata*, *vidit ovaca*, *pitat ljudi*, *čuvat glave*, *slušat ćaće* (Lo). Može se čuti još jedino uz glagol *pitat*: *pitaj matere*, *triba pitat oni ljudi*.
- l. Upotreba priloga/čestice *ko* i *ko kad* umjesto mnogo ili puno: *kô kad me ne vole*, *kô ljuta zima bila* (Lo). Također je u upotrebi samo u najstarijih govornika.
- m. U sprezanju glagola očituju se ove promjene:
- Glagoli 2. i 3. vrste tipa *molit* i *vidit* u 3. l. mn. prezenta: *mislu*, *nosu*, *stidu se*, *trpu*, *volu* (Lo, Ot). Danas vrlo rijetko čak i među starijim govornicima u Lovreću, dok se u Otoku bolje čuva.
 - Glagoli s dubletnim oblicima u prezentu poput *uzimat*, *nasipat*, *zobat*, *prživat* u mlađih se govornika redovito pojavljuju u oblicima po 1. vrsti: *ùzimā*, *nàsipā*, *zòbā*, *prživā*, dok se u starijih još može čuti: *ùzimljē*, *nàsipljē*, *zòbljē*, *prživljē* (Lo, Ot).
 - Čuvaju se odstupanja u odnosu na standardnojezičnu normu u glagola na *-ivati* i *-avati* među svim govornicima, npr. *ne pokazivaj rukon*, *dobro zarađiva*, *smrzajen se*, *taman večeraje*.

Neki glagoli, u skladu s trendom u standardnom jeziku, gube uza se česticu/zamjenicu *se* u govoru mlađih: *razgovarat se* (Lo, Ot), *razgovorit se* (Lo), *svratit se* (Lo, Ot).²⁵

²⁴ Da je neproširena osnova starije stanje, potvrđuje mikrotoponim *Bori* (Lo). Upitnik za HJA za Otok navodi i *bòki* (< bok).

²⁵ Ni najstariji govornici Lovreća ne rabe *se* uz glagol *seliti* i njegove izvedenice: *otselio je u Kanadu*, *unda smo mi priselili doli*.

Glagoli *razgovarat se* i *razgovorit se*, osim što su gotovo izgubili svoju povratnost (čuva se jedino u govornika starijih od 70 godina, ali se i u njih nalazi kao dubleta: *razgovarale se nji dvi, tako se (l)judi razgovaraju*), u sve većoj mjeri zamjenjuju se glagolom *pričati* pa je taj glagol danas prevladao u srednjem i mlađem naraštaju govornika. U Otoku je vrlo živ glagol *pitat se* u značenju 'razgovarati (se)'.

- n. Tmeze u upitnim konstrukcijama: *oće li mo ić, iđe li te kući* (Lo) također su na rubu današnje jezične upotrebe, odnosno nisu zabilježene u najnovijem ispitivanju.
- o. Muškorodna sročnost kad su subjekt ženske osobe, koju navodi Šimundić (npr. *mi smo oprali suđa, vi ste želi*), po svoj je prilici nestala te se predikat slaže sa subjektom u ženskom rodu.
- p. Na razini tvorbe riječi uočavaju se pomaci k standardnojezičnim (općeštokavskim) inačicama u tvorbi nadimaka i umanjenica. Iz aktivnoga leksika govornika mlađega naraštaja nestaju umanjenice tvorene dugozlaznim naglaskom: *bóca, bóla, kráva, kúca, téca, dróba, zúba, mésa* (Lo, Ot), a zamjenjuju se standardnojezičnim oblicima tvorenima sufiksima. Zanimljiv je primjer etnonima *Srp* u Otoku, koji danas glasi *Srbin*. U tvorbi nadimaka za ženske osobe po prezimenu prijašnji oblici opstaju, ali se uz njih paralelno u mlađoj generaciji pojavljuju i novi, tako u Lovreću: *Šamuša/Šamičkā²⁶, Katičuša/Katičkā, Nòšuša/Nòsičkā*, dok je za nadimke po rodnom mjestu/selu među srednjom i mlađom generacijom prevladao standardni oblik: *Cìskinja (Pròvkinja)/Cìščānka* (Cista, Cista Provo), *Gràbòvka/Gràbòvčānka* (Grabovac), *Studènačkā/Studèncānka* (Studenci), *Zàgoškā/Zàgvoždānka* (Zagvozd) itd. U Otoku je za prezimena na *-ić* slično: *Jukuša/Júkičkā, Vòjkuša/Vòjkovičkā, Kātuša/Kātičkā*, dok se od ostalih uglavnom čuva nastavak *-uša*: *Botičuša* (Botica), *Làcuša/Làšuša* (Laco), *Smòljuša* (Smoljo). Ako je prezime dvostruko, nadimak se najčešće izvodi po drugoj sastavnici sufiksima *-ica* i *-uša*: *Kevin'ca* (Norac Kevo), *Kljajin'ca* (Norac Kljajo), *Trapin'ca* (Milanović Trapo), *Bakračuša* (Pupić Bakrač), *Mačimuša* (Škopljanac Mačina), *Gušuša* (Žižić Gušo). U nadimcima za ženske osobe iz drugih mjesta uglavnom je oblik kao u standardu: *Udòvičānka* (Udovičići), *Gàljanka* (Gala), *Glàvičānka* (Glavice), *Ìmočānka* (Imotski), *Pòtravčānka* (Potravlje), *Rúđānka* (Ruda). U starijih govornika mogu se još čuti *Dòvičkā, Gàljskā, Rúckā*.

²⁶ Oblik *Šeminica* za ženu rođenu *Šamija* (Lo) više se ne pojavljuje, osim kad je riječ o nekoj konkretnoj osobi koju se tako zvalo. Slično i *Bāsinka* (< Basić), *Bèndinica* (< Bendić), *Matusinka* (< Matusinović), ponajprije stoga što u tim zaseocima gotovo više nema žitelja, mlađih djevojaka pogotovo. U Otoku je još živ nastavak *-inka* u *Kòndžinka* (< Kòndža).

3.3. Leksik i frazeologija

Promjene do kojih tijekom vremena dolazi u nekom govoru najočitiije i najbrže zahvaćaju leksik. To je ujedno jezična razina najpodložnija različitim utjecajima – od susjednih i prestižnih govora do standardnoga jezika. I sami govornici, kad se osvrću na ono što se u govoru promijenilo uspoređujući prijašnje doba sa sadašnjim, najviše su svjesni upravo tih razlika, pa će sami reći: *više niko ne govori zasponjit, nego zakopčat, dica danas ne znaju šta znači katriga, šta ona zna šta je uprtit ka se više niko ne prti, oni nisu ni čuli za pritorak* itd. Te razlike sve više utječu na to da stariji govornici, kako bi izbjegli moguće nerazumijevanje ili se jednostavno govorno približili većini, počinju prilagođavati, odnosno mijenjati svoj leksik.

Uz pomoć postavljenoga upitnika²⁷ i na osnovi vlastita jezičnoga osjećaja na leksičkom planu u usporedbi govora mlađih govornika razlikujemo četiri situacije, odnosno tri stupnja odstupanja:

1. govornik upotrebljava izraz ili svezu u svakodnevnom govoru
2. govornik prepoznaje upotrebu leksema ili sveze u govoru svoga mjesta, ali sam tako ne govori
3. govornik misli da se leksem ili sveza ne upotrebljava u govoru njegova mjesta
4. govornik ne razumije značenje pojedinoga leksema ili sveze.

U 3. i 4. slučaju gotovo je nemoguće da se takav leksem ili frazem očuva. Ti se izrazi prigodno oživljuju u okviru nekih kulturnih ili običajnih događanja (primjerice, za vrijeme *pireva*, *mačkara*, raznovrsnih uprizorenja poput *sila* itd.), ali se time ne vraćaju u aktivni leksik.

Kako to biva sa živim jezikom, a pogotovo nenormiranim, velik broj leksema s vremenom nestane iz svakodnevne upotrebe. Pritom su oni za kojima ima potrebe zamijenjeni novima, dok su neki skliznuli u pasivni leksik jer su i pojmovi na koje su se odnosili izgubili svoje komunikacijsko mjesto. Među tim je leksemima podosta pozajmljenica iz stranih jezika, poglavito talijanskoga, turskoga i njemačkoga, ali ima i riječi od domaćih osnova. Od leksema koji su već nestali iz aktivne upotrebe ili će zbog starosne dobi govornika koji ih još rabe ubrzo nestati mogu se izdvojiti sljedeći primjeri²⁸:

²⁷ Od srca zahvaljujemo svojim ispitanicima: Petru Slavku Bošnjaku (85 g.) i Mariju Zaradiću (39 g.) iz Lovreća te Ani Botica (91 g.), Anđi Katić (75 g.), Ani Katić (40 g.) i Danieli Botica (27 g.) iz Otoka. Upitnik se sastojao od tri skupine pitanja kojima se provjeravala upotreba frazema (58 primjera) te nekih fonoloških i morfoloških značajka za koje smo pretpostavili razlikovanje u odnosu na postojeće opise. Frazemi su ispitivani na osnovi primjera donesenih u Menac-Mihalić (2005).

²⁸ Oznaka govora navodi se uz leksem u nestajanju samo ondje potvrđen.

- romanizmi: *ârija*, *bagùlina*, *balâtûra*, *bûtîga* (Lo), *bûza*, *dòtrîna*, *gùca*, *kàlat* (Lo), *kampànel*, *kanàvaca*, *kantînela*, *kòltrîne*, *kòtula*, *kràbit*, *lâpeš/lâpiš*, *lètrika*, *lîbar*, *mèdik* (Lo), *pomàda* (Lo), *pònistra*, *přžun*, *rèlo* 'sač', *skàlîn*, *sòlâr* 'kamenno stubište s proširenjem' (Lo), *sumprèšat*, *šamàtorje*, *šèšula* 'lopatica za brašno' (Lo), *šimizè* 'komoda za rublje' (Lo), *štèrika*, *štùmik* (Ot), *šuvèrin* 'šibica', *takùjîn*, *tèrîna* 'zdjela' (Lo), *varičele*, *vumàrit* (Lo), *vùštîna* 'kombine' (Lo) itd.
- turcizmi: *àšikovat*, *bôj* 'kač', *bàjbuk* (Lo), *bàška* (Lo), *bèšika/bèš'ka*, *čánjak* 'drvena zdjelica', *čibučit* (Lo), *čòlan* 'kost, tvrdi dio nečega' (Lo), *đòl* (Lo), *èvala* (Ot), *isàn* (Lo), *kîrija* (Lo), *màkaze*, *péndžal* *péndžera* (Lo/Ot), *sèvâp* (Lo), *sòpica* 'kamena klupica' (Lo), *sučijat se* 'rastužiti se, snužiti se, kopnjati' (Lo), *tàzi* 'nov, novcač' (Lo), *vrtùtma* (Lo) itd.²⁹
- germanizmi: *àptāk* 'pozor' (Lo), *aràus* (Lo), *brìktāš*, *cùrik*, *cìbok* (Lo), *gànak* (Lo), *šnâjder*, *ùncut*, *vàlinga/fàlinga* (Lo/Ot), *vàricāg*, *vàsovat/fàsovat* (Lo/Ot), *vòrt* (Lo), *zînga* 'lim, žlijeb' (Ot) itd. Oba govora imaju još prilično germanizama koji se odnose na građevinski alat i poslove.
- domaće: *biljac*, *bùbatak* (Lo), *cìnijî*, *cúnjat se* (Lo), *grùšālina* 'prvo mlijeko oteljene krave', *iskònica* 'nevažna ili nepotrebna stvar' (Lo), *jèr* 'zašto' (Ot), *kàrat*, *kîsal'na* 'kiselo mlijeko' (Ot), *kljúkac* 'zapijatelj na hlačama' (Lo), *kréja* 'kocka' (u svezi *kreja cukra*) (Lo), *likār*, *màca* 'mačeha', *mašice* 'hvataljke za žeravicu', *mràzit* (Lo), *nàčve*, *očènit* (Lo), *odívat se*, *òjica/òjca* 'dio rala' (Lo/Ot), *òslèn* (Lo), *òtrbuva* 'nemarno, površno' (Lo), *otspònjit*, *òžeg*, *postòla*, *prîspit*, *prítorak*, *pròkidat*, *střnina* 'ostatci stabljike od pokošena žita', *ùvištít* (Lo), *varènika*, *voščènica/voštènica* (Lo/Ot), *vřcon/vřckon* 'ravno, bez skretanja' (Lo/Ot), *(za)prècat*, *zaspònjit*, *zòvnica/zòbnica* itd.

Većina leksema stranoga podrijetla ima neku standardnojezičnu inačicu razumljivu svim govornicima, dočim je s leksemima domaćega podrijetla drukčije, pogotovo kad se odnose na neki specifični pojam (npr. *òjica*, *kljúkac*, *střnina*, *grùšālina* itd.).

Za neki mjesni govor, za razliku od standarda, ne vrijede pravila po kojima bi se na tragu jezičnoga purizma trebalo intervenirati u leksik zaštitom i poticanjem domaćih riječi i izraza nasuprot onima iz stranoga jezika pa može biti na djelu težnja da se starije jezično stanje očuva. Pritom je manje važno podrijetlo same riječi ili sveze od njezine ukorijenjenosti u "domaćem

²⁹ U Otoku se priličan broj turcizama odrazio u antroponimiji i toponimiji (*Bùljug*, *Kèrep*, *Metèrize* itd.).

govoru” koji se u osvještenijih govornika uvijek poistovjećuje s govorom najstarijih govornika. Upravo je takva slika s mnogim leksemima u lovrećkom i otočkom govoru. Naime, nestankom prijašnjega načina života (ponajprije usmjerena na obradu zemlje, stočarstvo, zanate u službi seoskoga načina života, drukčiji oblik prehrane, odijevanja i gradnje) iz svakodnevnog su upotrebe nestali mnogi za to vezani pojmovi i predmeti, a time su se dakako povukli i nazivi za njih.³⁰

Na primjer, dolaskom suvremene vodovodne mreže izgubit će se (ako već nije) potreba za vađenjem vode iz *čatrnje* (Lo) ili *bunara* (Ot) pa bi glagoli *kàlat* (Lo) i *c̀rpat* (Ot) sa svojim izvedenicama također mogli postati arhaizmi. Isto je tako s glagolom *zapr̀ecat* u značenju ‘prekriti žeravicom i pepelom sač (Lo) ili peku (Ot)’ koji je posve nestao iz svakodnevnoga govora i priziva se u sjećanju na spomenutu radnju pečenja *kruva* na *kominu* u *dimnoj kužini*. To se događa još nekim domaćim osnovama zbog razlike prema standardu (ili pseudostandardu): *zaspònjit*, *otspònjit*, *cinij̃*, *pòstelja/pòstelja*, *postòla*, *prispit*, *pljùvaka*, *ùdit* i sl. Te pak riječi u govoru srednjega i mlađega naraštaju ustupili su mjesto leksemima: *zakopčat*, *otkopčat*, *jeftiniji*, *krevet*, *cipela*, *stić/stignit*, *pljuvačka*, *smetat/štetit*.

Kao jednu od značajka Šimundić spominje zamjenu komparativa *veći* i *viši*: *veće vrimena*, *viši nož*. Upotreba komparativa pridjeva *veći* umjesto *viši* nije svojstvena samo ovim govorima, nego jeziku općenito, stoga se ona redovito ostvaruje (ponajprije u pridjeva, rjeđe kad je prilog), dok se samo među starijim govornicima još čuva obratna upotreba, *viši* umjesto *veći*.

Treba spomenuti i pomake u značenju koji se događaju u glagola koje ovi govori dijele sa standardnim jezikom jer se takve promjene, za razliku od onih u kojima dolazi do zamjene leksema, teže uočavaju, a i govornici su ih manje svjesni. Takav je glagol na primjer *razválit*, koji se upotrebljavao u značenju ‘oštetiti, pokvariti’, glagol *krécat* u značenju ‘dirati’ (*ne kreći u to, razvalićeš mi sat pa di san prispila!*) ili *ùbit se* u značenju ‘udariti se’ (*dobro se ubijo u kolino*).

Vrlo razgranato hrvatsko rodbinsko nazivlje posljednjih se desetljeća pod utjecajem prestižnih idioma izrazito sužava te se i u standardnom jeziku mnogi odnosi počinju izražavati sinonimnim nizom. Na ovim se prostorima stanje donekle čuva, ali je raznolikost također smanjena. Prestanak suživota u velikim porodičnim zajednicama, promjena ekonomskih i običajnih odnosa

³⁰ Usporedbom podataka iz rječnika (za Lovreć) i opsežne terenske ankete mogla bi se dobiti i neka okvirna brojčana vrijednost na osnovi koje bismo mogli tvrditi o kolikom se udjelu leksičkih promjena radi, ali taj zadatak premašuje ciljeve ovoga rada te ga ostavljamo za neko buduće istraživanje.

i općenito orijentiranost na nuklearne obitelji utjecala je i na upotrebu specifičnoga nazivlja. Premda to upitnikom nije provjereno, na osnovi praćenja svakodnevnoga govora možemo reći da su rijetko u upotrebi leksemi *tètkić*, *ûjčević*, *sinóvac*, *sinòvica*, *svâk*, *svâst*. Nešto se bolje čuvaju *divër*, *jètrva*, *zâva*, *bádžo*, *stričević*, *stričèvka*. Leksemi *ćako* i *májka* u Lovreću označuju svekra i svekrvu, što upitnik za HJA bilježi i za Otok. Najstariji govornici potvrđuju to značenje, ali ističu da riječ *ćako* uz 'svekar' može značiti i 'otac odmila'. Mlađi ne rabe taj leksem, ali razumiju značenje.

Kako jedan dio riječi izlazi iz aktivne upotrebe, jednako tako, ako ne i brže, stanovit broj riječi redovito ulazi u leksik. Po tome se ovi govori ne razlikuju od jezika općenito. Općenito uzevši, nove riječi i izrazi koji zajedno s novim pojmovima gotovo svakodnevno ulaze u njihov leksik imaju sve manje obilježja karakterističnih za te govore te ne pokazuju, osim katkad u naglasku, odstupanja u odnosu na općeprihvaćeni standard.

Podemo li od pojedinačnih leksema k više ili manje čvrstim svezama, uočićemo i ondje stanovite pomake. Frazemi su više od ijedne druge jezične jedinice snažno obilježeni izvanjezičnim (kulturnim, povijesnim, ekonomskim, sociološkim, psihološkim) čimbenicima, a istodobno su i jedno od najizrazitijih obilježja nekoga idiolekta.

Po svojoj su definiciji postojane jezične strukture koje se pojavljuju u zadanoj svezi dviju ili više sastavnica te bi za razliku od drugih jezičnih jedinica trebali biti slabije podložni mijeni. Upravo su istraživanja frazema u govoru Lovreća (usp. Bošnjak Botica 2007a) pokazala da postoje razlike ne samo u upotrebi nego i u jezičnim obilježjima samih frazema u starijih i mlađih govornika, što nas je potaklo da istraživanje proširimo i na Otok, gdje smo uočili slične trendove. Uz stanovit broj frazema koji su zajednički govornicima bez obzira na dob (to su nerijetko vrlo rašireni frazemi kakve možemo naći na širem dalmatinskom području ili u standardnom jeziku) treba razlikovati nekoliko razina na kojima se ostvaruju razlike:

- a. frazemi se razlikuju po svom fonološkom sastavu: *ne vali mu ništa veda tičijega mlika* / *ne fali mu ništa nego tičijega mlika*, *brezobrazna ko guda* / *bezobrazna ko guda*, *crljeni se ka papr'ka* / *crveni se ka papr'ka*
- b. frazemi se razlikuju izborom sastavnice: *nema ni elera* / *nema ni banice* / *nema ni dinara* / *nema ni kune*
- c. frazemi su potpuno različiti, tj. stariji upotrebljavaju jedan, a mlađi drugi frazem u istom značenju:³¹ *kad se guda uspenje na dub* / *kad na vrbi rodi*

³¹ Usporedba načinjena na osnovi građe iz Menac-Mihalić (2005) pokazala je da jedan dio frazema (19/58) nije poznat ispitanicama, ali ne možemo reći da je to nužno povezano s njihovom dobi, nego može biti rezultat neproširenosti tih frazema na cijelo područje Otoka.

grožđe (Lo), *punja ki Turčin / puši ki Turčin* (Ot) ili u jednoj skupini postoji prazno mjesto: *iskrivijo se ko vratni opanak* (Lo), *iskrivio se ko kèva* (Ot).

Stanovit broj frazema potvrđen je samo u govoru starijih govornika, npr.: *đava iza trka il ona s mista, proša ko Brekalo na Prisiki, ne bi mu Drezden banka dotekla, okretan ko donji mlin, za nevolju i Turčine kume, ko će tomu dževap dat, stoji mu ko na magaretu sedlo, ko je sritan i vo(l) mu se teli, radi ko navito kolo* (Lo), *sliči ti ko kravi samar, kampanel mu do pasa, mirnija nek teletija majka, žut ka šterika, pijen ki kantinela, gadna ki lopar* (Ot) itd.

To su nerijetko frazemi s inojezičnim elementima, oni koji sadržavaju pojmove vezane uz stočarstvo i ratarstvo, usmenu književnost, nekadašnje životne uvjete i djelatnost, osobe iz mjesta kojih više nema itd. S druge strane, mlađi naraštaj u skladu sa svojom kulturom (usp. Bošnjak Botica 2007a) prihvaća i stvara nove frazeme nepoznate starijim govornicima. Događa se i da se frazemi zbog nerazumijevanja ironične pozadine pogrešno razumiju, što je očekivano u najmlađih govornika. Međutim, danas se taj razlog ne povezuje samo s dobi, odnosno kognitivnim razvojem, nego i sa znanjem o izvanjezičnoj stvarnosti.³²

Očuvanje frazema osim u kulturološkom smislu kao odraza identiteta neke govorne zajednice važno je i za čuvanje raznolikosti rječnika jer se nerijetko u njima nalaze leksemi koji se inače više ne pojavljuju u govoru (neovisno o frazemu).

4. ZAKLJUČAK

Mijena je trajno jezično obilježje, samo je pitanje koliko je intenzivna i koliko se brzo odvija da bismo je mogli opaziti. U radu smo kombiniranjem dvaju pristupa u istraživanju jezičnih promjena – istraživanja u stvarnom i istraživanja u vidljivom vremenu – nastojali pokazati koje su se promjene dogodile ili se upravo događaju u dvama govorima. Kao polazište poslužila su nam dva opisa nastala prije otprilike pola stoljeća, opisi nastali prije 20-ak godina te najnovije terensko istraživanje. Prikazani podatci pokazali su da se neka obilježja čuvaju bolje od drugih, ali da pomake možemo pratiti na svim jezičnim razinama. Posebna je pozornost posvećena leksičkoj sastavnici koja otvara širok prostor budućim istraživanjima u nekoliko smjerova. O uzroci-

³² Na primjer, frazem *okretan ko donji mlin* (Lo) ne može se shvatiti ako se ne zna koja je uloga toga donjega mlina u procesu mljevenja žita, što danas već i srednja generacija ne može znati jer tomu procesu nije svjedočila.

ma koji dovode do uočenih promjena rečeno je nešto u uvodnom dijelu, a dodati se može tek da je taj proces neminovan, neće mu umaći ni normirani standardni jezik, samo će ondje to teći sporije.

Glavna obilježja ovih govora sigurno neće tako brzo nestati, ali će oni možda ostati bez nekih rubnih značajka koje nisu dijelili s drugim bliskim govorima ili su te značajke udaljene od poželjnoga jezičnoga standarda. Na fonološkom su planu to zamjene vokala i/ili konsonanata te specifična naglasna obilježja. U morfologiji je to sklonidba nekih imenskih kategorija (npr. imena), dok je u leksiku cijeli niz posebnosti.

Izdvojene su značajke naime danas rijetke u govoru mlađih, stoga pretpostavljamo njihov nestanak u idućim desetljećima.³³ Mjesto budućih promjena nisu samo pojave kojih više nema u govoru mladih, nego i dobar dio postojećih dvostrukih oblika, a njih smo uočili mnogo u dvama govorima. Premda zasad opstaju, može se očekivati da će se njihova dubletnost razriješiti u korist raširenijih oblika bližih standardnomu jeziku (*blīznād* > *blizanci*, *vršnīk/vršnica* > *vršnjak/vršnjakinja*, *gādan* > *ružan*, *mūčat/mučat* (Lo/Ot) > *šutit*, *pīnjūr* > *viljuška*³⁴, *pōšāda* > *nož*, *bīčva* > *čarapa*, *pōstelja/pōstelja* (Lo/Ot) > *krevet*, *štrāmac* > *madrac*, *māslo* > *maslac*³⁵ itd.) ili prestižnomu govoru sredine (u tom smislu veća je vjerojatnost za opstanak značajka koje bismo mogli povezati s dalmatinskom sredinom).³⁶

Gledajući otpornost prema mijeni, odnosno stupanj stabilnosti obilježja u dvama istraživanim govorima, možemo reći da nestaju odnosno zamjenjuju se drugima:

- a. obilježja koja najviše odudaraju od standarda
- b. obilježja koja zvuče zaostalo/nepismeno
- c. obilježja u raskoraku s okolnim govorima
- d. obilježja bez prestiža u dalmatinskoj sredini
- e. izrazi povezani s nestalim vidovima života.

³³ Ne treba sasvim isključiti mogućnost da se neko obilježje izravno prenese s najstarijih na najmlađe (npr. ako baka provodi puno vremena s unučetom i ono je manje pod utjecajem govora svojih vršnjaka), ali da bi se ono održalo, treba zahvatiti veći broj govornika, inače će to ostati idiolektno obilježje.

³⁴ Standardnojezični oblik *vilica* nije u upotrebi ni u mlađih govornika.

³⁵ *Maslac* je relativno nova riječ u obama govorima, a počela se upotrebljavati s pojavom *kupovnog masla* i prestankom izrade *domaćega*. Relativno su nove riječi i *mineralna*, *vrhnje*, *piletina*.

³⁶ Pretpostavljamo da će se stoga udio dijalektnih turcizama smanjiti više u odnosu na romanizme, ali i jednih i drugih bit će manje jer će ih zamjenjivati standardnojezični leksemi.

Navedena su obilježja u mnogim primjerima isprepletena pa se tako deklinacija muških imena na *-o* po *e*-tipu bez obzira na naglasak ili nadimaka koji završavaju na *-i* po zamjениčkoj, kakvu nalazimo u otočkom govoru, može povezati gotovo sa svima njima jer istodobno znači odudaranje od standarda i dalmatinskih govora te izaziva nenaklonost i podsmijeh govornika okolnih mjesta, stoga je očekivano da se mlađi ili školovaniji govornici od te upotrebe ograđuju.³⁷

Najveći utjecaj na promjene u obama govorima, preko medija i obrazovanja, dolazi iz standardnoga jezika ili onoga što govornici doživljavaju kao općeprihvaćeni hrvatski.³⁸

Provedeno istraživanje pokazalo je opravdanost postavljene pretpostavke o promjenama u nekom govoru koje mogu nastati u nekoliko desetljeća te dobnu stratifikaciju na tri skupine: govornike starije, srednje i mlađe dobi. Najveće se razlike očekivano pokazuju između najstarijih i najmlađih govornika. U svakom će slučaju biti zanimljivo ponoviti istraživanje ovih dvaju govora za koje desetljeće, kad današnjih starijih i najstarijih ispitanika ne bude, te vidjeti koja su se obilježja uspjela održati. U istraživanje bi valjalo uključiti i sociolingvističke i psiholingvističke čimbenike jer postoje naznake da su mnoge promjene proistekle iz samoispravljanja govornika (načelno mlađi prilagođuju svoj govor prestižnomu idiomu, stariji prilagođuju svoj govor mlađima). Zanimljiva može biti činjenica da su u ovim dvama govorima, koji ne pripadaju istoj skupini i međusobno se razlikuju u mnogim obilježjima, zabilježene promjene uglavnom istoga tipa. Drugim riječima (a potkrijepljeno podacima iz drugih govora), postoji stanovita pravilnost u jezičnoj mijeni.

LITERATURA

- Bekavac Basić, Ivan. 2004. Prezimena i patronimi izvedeni od prezimena za ženske udane osobe u Imotskoj krajini (...). U: Šamija, Ivan Branko. *Rječnik imotsko-bekijskoga govora*. Zagreb: Društvo Lovrećana Zagreb, 502–531.
- Bošnjak, Tomislava. 2004. Frazemi u lovrečkome govoru kojima se opisuje izgled. *Lovrečki libar* 6, 123–132.

³⁷ Najmlađa ispitanica navodi da takve oblike ne rabi u svom govoru.

³⁸ Treba reći da neke značajke govornici ne prepoznaju kao standardnojezične (jer se ondje rijetko rabe te su ih skloni zamijeniti nekim proširenijim oblicima), npr. *postelja*, *postola*, *puca/puce* ili dijalektne inačice, npr. *drīman*, *drīmat*, *zaspònjit*, *ùžecé*, *istrnit*, *ùtrnit*, *sàsnit*, *mànit* (prid.) itd.

- Bošnjak Botica, Tomislava. 2007a. Upotreba frazema i dob govornika Lovreća. U: *Slavenska frazeologija i pragmatika* [ur. Fink Arsovski, Željka; Hrnjak, Anita]. Zagreb: Knjigra, 51–56.
- Bošnjak Botica, Tomislava. 2007b. Frazemi u govoru Lovreća kojima se izriču osobine. *Lovrečki libar* 9, 191–200.
- Bošnjak Botica, Tomislava; Botica, Ivan. 2018. Pogled u najstariju otočku antroponimiju. U: *Tragovi tradicije, znakovi kulture. Zbornik u čast Stipi Botici* [ur. Rudan, Evelina; Nikolić, Davor; Tomašić, Josipa]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Hrvatsko filološko društvo – Matica hrvatska, 581–613.
- Bošnjak Botica, Tomislava; Menac-Mihalić, Mira. 2006. Vokalizam i akcentuacija govora Lovreća. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 32, 25–41.
- Brozović, Dalibor; Brkić, Ivka. 1981. Otok (OLA 45). U: *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Posebna izdanja LV/9 [ur. Ivić, Pavle; Filipović, Nedim i dr.]. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 399–404.
- Chambers, John K.; Trudgill, Peter. 1980. *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čilaš Šimpraga, Ankica. 2010. Ikavski štokavski govori između rijeke Krke i Neretve. U: Celinić, Anita i dr. *Prinosi hrvatskoj dijalektnoj fonologiji*. Split – Zagreb: Književni krug – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 159–224.
- Ćurković, Dijana. 2014. *Govor Bitelića*. Doktorski rad. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Ivić, Pavle; Filipović, Nedim i dr. [ur.]. 1981. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Posebna izdanja LV/9. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Lisac, Josip. 2003a. *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Lisac, Josip. 2003b. Fonologija novoštokavskoga ikavskog dijalekta. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 29, 173–180.
- Lisac, Josip. 2008. Govori Dalmatinske zagore kao dio novoštokavskog ikavskog dijalekta. *Croatica et Slavica Iadertina* 4, 105–114.
- Lukežić, Iva. 2003. Čakavsko u štokavskome govoru Imotske krajine. *Lovrečki libar* 5, 118–133.
- Matasović, Ranko i dr. 2016. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika. Svezak 1. A – Nj*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Menac-Mihalić, Mira. 2005. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga.

- Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske*. <https://www.dzs.hr/> (pristup 29. prosinca 2019.).
- Šamija, Ivan Branko. 2004. *Rječnik imotsko-bekijskoga govora*. Zagreb: Društvo Lovrećana Zagreb.
- Šamija, Ivan Branko; Tucak, Perica; Petričević, Joško. 2010. *Slikovni rječnik Imotske krajine*. Zagreb: Društvo Lovrećana Zagreb.
- Šimundić, Mate. 1971. *Govor Imotske krajine i Bekije*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (Djela ANU BiH51, Odjeljenje društvenih nauka 26).
- Zubčić, Sanja; Šupljika, Darja. 2016. Jezične mijene u grobničkom govoru. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 20, 249–267.

Ongoing language changes – evidence from two Neo-Štokavian Ikavian dialects

The paper presents the features of two Neo-Štokavian Ikavian dialects - Lovreć (Imotska krajina) and Otok (Cetinska krajina) - which reflect the language changes that occurred in the last about 50 years. We focused on the features that are distributed on the edge of the active use and have been confirmed only by the older generation of speakers. The comparison was made on the basis of previous descriptions of these, dialectological questionnaires and recent field research. The changes are evident in all parts of the language, and are especially prominent in vocabulary and phraseology. The greatest influence on these shifts comes, through media and education system, from the standard language or from what speakers perceive as generally accepted Croatian.

The conducted research confirmed the assumption that changes within a dialect can occur in few decades and accounted for the age stratification into three groups of speakers. As expected, the most significant difference is evident between the oldest and youngest speakers. Sociolinguistic and psycholinguistic factors should be included in the future research since there are indications that many changes have resulted from the speaker's self-correction (in principle, younger people adapt their speech to a prestigious idiom; older people adapt their speech to younger ones). It may be interesting to note that in these two dialects, which differ from each other in many features, almost the same types of change have been attested. In other words, there is a certain regularity in language change.

STIPE BOTICA

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

sbotica@ffzg.hr

IZRAŽAJNOST NOVIH HRVATSKIH EPITAF¹

STRUČNI RAD

UDK 821.163.4-193.6:81'38

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.06>

Epitafi kao mala literarna forma na hrvatskim su prostorima prisutni od helenističkoga razdoblja, a njihovo postojanje možemo pratiti od najranijih tragova, preko srednjovjekovlja pa sve do danas. Epitafi su zadržali relativno stabilnu formu i obraćanje pokojniku kao prepoznatljivo i stalno mjesto. U ovom nas radu zanima izražajna strana novih hrvatskih epitafa, a kao prepoznatljivo mjesto može se izdvojiti izražajna intenzifikacija koja se očituje u afektivnom, direktnom i ukrašenom govoru/obraćanju pokojniku. Afektivnost se dodatno naglašava stihovanom formom koja je vrlo česta u oblikovanju novih hrvatskih epitafa. Epitafi su oblikovali svoj prepoznatljiv stil pa se u radu pozornost usmjerava i na analizu stilske komponente, koja uz leksikalizaciju i tekstualizaciju čini važan segment za razumijevanje izražajne strane novih hrvatskih epitafa.

Epitafi pripadaju malim literarnim formama. Njihova je formalna struktura neujednačena i nema nekog strogog pravila kako bi trebao izgledati ogledni uzorak strukture ni s obzirom na sadržaj ni s obzirom na izričaj (usp. Užarević 2012). U povijesti književnosti značajni su i po tome što su se javili vrlo rano, gotovo na samom početku grafijske kulture. Kao praforme literarizacije obilježuje ih i to što su imali znatno i utilitarno i estetsko značenje. Tijekom dugogodišnjeg trajanja, svako im je vrijeme ipak davalo različite uloge, što je onda uvjetovalo i različitu izvedbenu vizuru. No, uvijek su ostali u okviru male literarne forme i kao specifičan govor o pokojnicima zadržali relativno postojan izgled, ali i dostojanstvo i u leksičkom i tekstovnom oda-

¹ U ovome ću se radu poslužiti većim dijelom pogovora iz knjige *Novi hrvatski epitafi* (Botica 2007).

biru. Za hrvatsku su kulturu značajni i po tome što su se u njima oblikovali prvi pisani tekstovi na hrvatskom kulturnom prostoru. Najprije su se javili još u helenističkom razdoblju, znatno više u vrijeme Rimljana koji su općenito razvili obilnu kulturu i civilizaciju na našem prostoru (usp. Rendić-Miočević 1987). I naše je književno srednjovjekovlje njegovalo ovaj tip komunikacije i na latinskom i na hrvatskom jeziku, posebice onom na glagoljskoj grafiji (Fučić 1982) ili natpise na stećcima (Lučić 2005). I u našoj su sredini epitafi uvijek zadržavali svoju primarnu namjenu: uzvišeni govor o pokojnicima, što je karakteristično za epitafe svugdje, pa naravno i one koji su se oblikovali u Hrvata. To se može vidjeti u nekoliko otisnutih knjiga koje govore o hrvatskim epitafima. Za ovaj rad uglavnom ćemo se osloniti na knjigu *Novi hrvatski epitafi* (2007) jer u njoj ima dosta primjera za tipologizaciju. Iz te bi knjige zavrijedila pozornost trodijelna podjela sadržajne strane hrvatskih epitafa: nominalni (samoimenovani), aforistički i (prošireno) literarizirani.

Ovdje će nas ipak prvenstveno zanimati **izražajna** strana novih hrvatskih epitafa, njihova leksikalizacija, tekstualizacija i stilska komponenta. Uzorak za analizu od 1813 primjera dostatan je korpus za sve vrste tipologizacije. Glede izražajne strane naših epitafa i ovdje vrijedi aksiom: epitafi nemaju čvrstu tipološku fakturu po kojoj bi se mogao odrediti neki jedinstveni i prepoznatljivi izražajni model. U toj mnogostrukosti izražavanja može se reći da ima nekoliko uočljivih stereotipnih izražajnih mogućnosti. Najčvršća komponenta, i najveća skupina epitafa u svom izražajnom ostvaraju, pokazuje izražajnu intenzifikaciju po načelu izravnog obraćanja pokojniku kao (su)besjedniku. U tom je pogledu uočljiva snažna *invokacijska* struktura izražajnosti. To je uvjetovalo još jednu specifičnost: epitafski govor često je vrlo afektivan, direktan, ukrašen. Kako se pretežito ostvaruje u tekstualnoj stihovanoj izgradnji, time je afektivnost još izraženija, s namjerno naglašenom svrhom da djeluje sugestivno i uvjerljivo, potičući stanovitu osjećajnost u recipijenata, s naznakama sjete i slutnje. Glede aktera epitafske komunikacije, u brojnijim primjerima, majke govore naročito emotivno prepoznatljivo i najjače sugestivno. Tada, a i drugdje, osjećaji se ne mogu sakriti, već se namjerno izriču, a u stilizacijama je oblikovana velika količina emocionalnoga, ponegdje ne granici patetike.

Kada epitafi poprime bar neku količinu narativnoga, pripovjedači i, ponegdje, naglašeni lirski subjekti *govore* o pokojniku ili umjesto pokojnika. Tada se iz govora očituju različiti stupnjevi senzibiliteta: tuga, žalost, jad, sjeta, klonulost; nada u ponovni susret, priželjkivanje susreta “onkraj”. Ovaj (pre)naglašeni afektivni sadržaj i izričaj, donekle je ublažen u nadi transcendentalne perspektive jer je govorom sugerirano nadanje u snagu vjere, pouzdanja u Boga “gospodara svega”, predanost kršćanskom svjetonazoru

itd. Kontekstualno se u toj vrsti epitafa rabe izričaji iz Biblije, liturgije, kršćanske terminologije², hrvatske kulturne tradicije i ukupne kršćanske duhovnosti.

S obzirom na jezik kao izražajno sredstvo hrvatskih nadgrobnjaka treba istaknuti da u svim sredinama pretežito prevladava izricanje na hrvatskom jezičnom standardu i da se, u načelu, poštuju zakonitosti hrvatskoga književnog standarda i izražajnog sustava. Ipak, pojavljuju se i tekstovi na dijalektu, nešto više u kajkavskoj sredini. Općenito, ipak, nema tako mnogo dijalekatskoga koliko bi se moglo očekivati u tekstovima ovoga tipa.

Ono što je izrazito važno: epitafi su stvorili svoj funkcionalni stil, sa svim svojim stilskim specifičnostima, primjeren ovoj problematici. Narav funkcionalnog stila epitafike vidi se u primjerenom leksiku, sintagmatskim konstrukcijama, duhovnoj srodnosti svih komunanata. To i jest razlog pretežite uporabe jezičnog standarda. S obzirom na otklon od hrvatskoga izražajnog standarda valja istaknuti i brojnije izražajne nezgrapnosti, nepravilnosti u gramatičkom smislu: primjerice “sna *kojeg* smo svi sanjali”, “cvijeta, *kojeg* si trgao”, “ovaj *kami*”. Znatne su nesigurnosti uporabe refleksa jata (*ije/je/ie*), čak do te mjere da je u ovom segmentu potpuna zbrka. Štoviše, izbor tekstova s ovim nezgrapnostima može biti pokazatelj stupnja ukupne (ne)pismenosti hrvatske sredine, koja se sve više, na žalost, očituje i u gotovo svim tipovima komunikacije.

S obzirom na leksikalizaciju, vrijedno je istaknuti pojavu vrlo velikog broja deminutiva (ženica, ptičica, “cvijetak”, grobak, ružica, majčica, bakica, sestrice...), što je vezano uz izrazito emocionalno stanje sudionika ove komunikacije.

Kao što se moglo i očekivati u tekstovima ovoga tipa, a s obzirom na učestalost ključnih riječi, zapaža se česta uporaba glagola “otići”, “otputovati”. Uočljiva je i pojačana pojava kolokvijalnih i frazeoloških izričaja tipa “doviđenja”, “vidimo se /uskoro/”, “do ponovnog susreta”, “zbogom”, “ostaj u miru” itd. Formulacije ovoga tipa treba promatrati kontekstualno, gdje one dobivaju svoje i stilske i izražajno opravdanje.

Što se *stila* tiče, lako je pokazati, uz kolokvijalni model, pojavu i naslagu neke vrste visokoga stila, kićenoga i “uglađenoga”, očekivana u ovakvoj vrsti komunikacije. No, većini je sudionika ovakve komunikacije primjerenost stilističko intenziviranje na sebi svojstven način. Ono što je naglašeno istaknuto jest učestalo pojavljivanje aktera “ja”, što je u ovakvoj komunikaciji značajna stilistička vrijednost. Treba naglasiti da je slik iznimno važan (ponegdje i jedi-

² Usp. o tome: Golub (2000) (posebno tekst “Grobovi govore”) i Šetka (1976).

ni) znak literariziranja. Dalo bi se, zamašnim brojem primjera, zaključiti da je u svih sudionika ovakve komunikacije znatno pouzdanje u moć slika/rime, a preko vlastitih rimovanih stilizacija. Dobar dio “tvoraca” ove literarizacije ima u uporabi slika veliko jamstvo vlastite stvaralačke snage.

Za stilsku je komponentu epitafskih stilizacija značajan cjelokupan leksički odabir, relativno skromne mogućnosti većih i inovativnih odstupanja. Gotovo se unaprijed zna što treba biti u pojedinom epitafu. Za takav unaprijed određeni leksički odabir moglo bi se, iz pozicije književne teorije i poetike, postaviti i pitanje *je li ovo literatura ili nije*, a tu nema čvrstog i jasnog odgovora. Možda se može ustvrditi da najčešće nema znatnije literarizacije, već se tekstualizacija, na izražajnom planu, ostvaruje proizvoljno, od primjera do primjera, predmnijevajući sadržaj iz svog kuta, impresionistički. Ono što povezuje brojne tekstove ovoga tipa jest silna potreba komunikanata – reći nešto važno ili o pokojniku ili o sebi. To isticanje *sebe/svoga* najčešće je prvi niz iz pozicije antitetičkog (dihotomijskog) načela, gdje je veliko čvorište: *svoj/naš/intiman/blizak/obiteljski/prijateljski/domaći...* Na drugom dihotomijskom polu nalaze se oponenti, primjerice: *usud/njihov/nevaljao/nametnut/tuđi* itd. To se ponegdje ostvaruje i na razini stilske višeznačnosti, gdje se susreće *život/mladost* – nasuprot *smrt / iznenadna dotrajalost*.

Smrt je u epitafskoj komunikaciji sasvim konkretna, personalizirana i personificirana. U pravilu je došla brzo, neočekivano, iz pogleda svih komunikanata *nepripremljeno*. Ponegdje je smrt tajna fizičkoga nestanka, kao dio ljudske sudbine, ali je u epitafima “nametnuta” i zbog tuđe (više puta naznačeno: liječničke) nebrige. Rjeđe je u epitafima smrt apstraktna i životna tajna.

Eshatologija, u širem aspektu ovoga pojma, gotovo je prešućena. Epitafi motre drugi život, posmrtni, kao nastavak ovoga života, i u njima je izražena potreba suživota i druženja. To je naznačeno i time što se epitafi, u pravilu, ostvaruju sasvim blizu od stvarne smrti pokojnika ili bar u bližem vremenu od smrtnog rastanka s pokojnikom.

Nije lako odrediti ni žanrovske specifičnosti i odlike hrvatskih nadgrobnjaka. Nadgrobnjaci su u pravilu male literarne forme, slavljenje/pohvalnice bliskih pokojnika. Žanrovski je ipak ovo blizu (lirskim) naricaljkama te se općenito u većem broju hrvatskih nadgrobnjaka očituje *stil naricaljki*. Kao pripadnost lirskoj vrsti, ili iznimno snažnoj lirizaciji (koja je namjerna, emotivna, preosjećajna), uočljiva je veća količina *plačeva*.

Među izražajnim odlikama hrvatskih epitafa još bi se mogao izdvojiti izričaj *prozimetra*, proze, najčešće izmiješane s deseteračkim stihom. Stih, bez obzira na to pojavljuje li se sam, ili s prozним dodatkom, često je neujednačen/nesimetričan, pa i nesiguran u svakom pogledu, što ga znatno razlikuje od deseteračkog stiha usmene poezije.

Kao značajna odlika, na formalnoj strani, ali i izražajno sredstvo mogla bi se navesti i veća pojavnost *fragmentarnosti*. To je vidljivo obilježje hrvatskih epitafa, kao i velika količina raznolike *citatnosti* i *intercitatnosti*, posebice iz Biblije, iz literature (poezije), a onda iz raznolika aforističkoga te usmeno-književnoga gnomskog izričaja.

Formulacije u stilu *pučkog fenomena* vide se u mnogim detaljima, i na sadržajnoj razini (iznenadan događaj, nečuveni dolazak smrti, pojedinačna katastrofa, ožalošćenost svih...) i na izražajnoj razini – primjerice u formulacijama da je “to strašno čuti/vidjeti / da svijet tako nešto još nije doživio”, da je “za pokojnikom sve proplakalo”, da bi se “od žalosti u zemlju upalo, da i nebo plače” itd.

I što je osobito važno, izražajnu stranu hrvatskih epitafa gotovo je nemoguće odvojiti od stilske jer je postojanje stila uočljivo kao izražajna specifičnost za ovaj vid književne predmetne stvarnosti. Ono što bi na ovoj razini, po načelu interakcije izraza i stila, bilo vrijedno uočiti jest činjenica da je dobar dio nadgrobnjaka okupljen oko poetizacije tišine (“nijema tišina” i “grobna tišina”, kao sintagme, pojavljuju se desetak puta), gdje se, s jedne strane očituje sjeta, slutnja, muk i šutnja – a s druge strane tu tišinu narušavaju poneki lirski proplamsaji, primjerice “jedino ptice pjevaju” i suho lišće “šapće”.

Nadgrobnjaci su zanimljivi i na leksičkoj razini. Tako su različiti izričaji za grob, a najčešće je – metonimijski – “grob – stan ledeni”. Uz imenovanje groba (kao cjeline), i grobna je ploča različito imenovana, ali i metonimizirana. U desetcima epitafa može se iščitati *simbolika kamena*, kao grobne ploče i novog obitavališta. Ovo novo stanište postalo je opredmećeno, konkretno. Natpisi pokazuju da u ovoj “grobnoj tišini” nema većih stilizacija za umovanje, premda se u natpisima često, gotovo mehanički, postavlja pitanje *zašto*. Odgovor mnogi epitafi nalaze u pojmu *ljubavi* – najčešće u kristijaniziranom značenju, koju smrt ne prekida (posebice iz Pavlovljeva pojmovlja da se povezanost, život, bliskost ne prekida smrću).

Uz pitanja *zašto* (i za umiranje i za smisao života) u epitafskoj komunikaciji vodi se raznovrstan dijalog. U pojedinačnim slučajevima, a nadgrobnjaci se i stvaraju za privatne svrhe i ostvaruju u pojedinačnom značenju, zastaje se pred tajnom života i smrti pa je primjeren i odgovor: sugeriran, jasan, očit, kristijaniziran, pritajen, ali i tajnovit, nejasan, nepovoljan, pobunjenički. Naši epitafi uglavnom samo informiraju te nema znatnije raspravljačke komunikacije ni stilizacije u hrvatskim epitafima. Općenit stav pred ovom činjenicom smrti i gubitka bliske osobe, kojoj se *daruju epitafi* i stvara literarizacija, obično je ljudsko osjećanje nemoći, rezignacije. U tom je pogledu ostvarena i nemoć riječi da se njima bilo što promijeni. Stoga se stilizatori nadgrobnjaka i ne upuštaju u veće apstrakcije i domišljanja, već oblikuju sadržaje kojima

žele nešto reći lagano, povoljno, pohvalničko, toplo, ljudsko. To se, za sve sudionike ovakve komunikacije, najbolje može običnim stihovanjem, sveukupnom konkretizacijom, a nikakvim apstrakcijama.

Figurativnost može biti zasebna tema u ovoj vrsti komunikacije. Zasada samo tvrdnja da su figure brojne i da je uočljiva, na razini lako odgonetljive stilizacije, uporaba **alegorija** baš onakva kakvu pozna tradicijska kultura. Tek ponegdje progovori i tradicijska **metafora**, posebice *floristička* (gdje je umrla žena = cvijet, ljiljan, ruža, ljubičica, ciklama...; *život* = križ, nevolja...; *sudbina* = smrt, “ispiti čašu”, Bog tako htio...). Sve su takve metafore lako odgonetljive. Rjeđe su nešto smjelije metafore (primjerice “suze ponosne”, “suza sreće”, *smrt* = “jezero”, “hladna voda”, “prekinuta radost pred škripom kotača”, “smrklo se srce u nama”, *grob* = “sveta zemlja”, “postelja”; *majka* = “grumen tuge”).

Vrlo često rabi se **metonimija** u svom izvornom smislu, naročito ona gdje je *pars pro toto* (primjerice sklopljene *blage oči*, “malaksale *tvoje ruke*”, “zanimemila *draga usta*”).

Iz tradicijske kulture i literature rabe se brojni stalni *epiteti* – u tolikoj mjeri da ih je nepotrebno i pobrajati.

Ovamo ide i lako odgonetljiva **simbolika**, najčešće iz kršćanskog svjetonazora, koja se ustalila i po mucu Kristovoj. No, s pokojnikom se komunicira i tako da se invociraju pokojnikovi “tajni znakovi”, primjerice “tvoj bor, breza, lov, harmonika, motor, knjiga...”. Uglavnom prosta i jednostavna simbolika i lako odgonetljiva.

LITERATURA

- Botica, Stipe. 2007. *Novi hrvatski epitafi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Fučić, Branko. 1982. *Glagoljski natpisi*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Golub, Ivan. 2000. *Lice prijatelja*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Katičić, Radoslav. 1998. *Litterarum studia*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Lučić, Antun. 2005. *Dodiri, smjene*. Split: Hrvatsko kulturno društvo Napredak.
- Rendić-Miočević, Duje. 1987. *Carmina epigraphica*. Split: Književni krug.
- Šetka, Jeronim. 1976. *Hrvatska kršćanska terminologija*. Knjižnica “Marije”, knjiga 10. Split: Marija.
- Užarević, Josip. 2012. *Književni minimalizam*. Zagreb: Disput.

Expressiveness of new Croatian epitaphs

Epitaphs as a small literary form have been present in Croatia since the Hellenistic period, and their existence can be traced from the earliest traces, through the Middle Ages to the present day. Epitaphs have retained a relatively stable form and addressing the deceased as a recognizable and permanent place. In this paper, we are interested in the expressive side of the new Croatian epitaphs, and as a recognizable place we can single out the expressive intensification which is manifested in the affective, direct and decorated speech / address to the deceased. Affectiveness is further emphasized by the verse form which is very common in shaping new Croatian epitaphs. Epitaphs have shaped their recognizable style, so the paper focuses on the analysis of the stylistic component, which, along with lexicalization and textualization, is an important segment for understanding the expressive side of the new Croatian epitaphs.

ANITA CELINIĆ

INSTITUT ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE, ZAGREB

acelinic@ihjj.hr

GEOLINGVISTIČKI POGLED NA ZAVRŠNO *L* U GLAGOLSKOM PRIDJEVU RADNOM U GOVORIMA HRVATSKOGA ZAGORJA

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'344'286'367.625.44(497.522)

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.07>

U radu se analizira razvoj završnoga *l* u glagolskom pridjevu radnom muškoga roda jednine u govorima Hrvatskoga zagorja. Utvrđuje se postojanje više tipova razvoja, od kojih su neki zastupljeni i u drugim govorima hrvatskoga jezika. Rezultati analize prikazani su na jezičnoj karti koja obuhvaća četrdesetak punktova.¹

1. UVOD

Prema razvoju završnoga *l* hrvatski je jezik u svojim organskim govorima ispresijecan brojnim izoglosama. O rezultatima toga razvoja govori se kako u radovima o pojedinačnim govorima, tako i u onima koji obrađuju šira područja – od skupine govora sve do nekih narječja. Za kajkavsko narječje, kao i za hrvatski jezik kao cjelinu, ovu temu tek treba obraditi. U ovom se radu obrađuje jedan dio kajkavskoga narječja, pri čemu nije riječ o području izdvojenom po dijalektološkom kriteriju podjele na dijalekte, nego o tradicionalnoj zemljopisnoj regiji – Hrvatskom zagorju – čije govore povezuju mnoge zajedničke osobine, ali među kojima ima i brojnih razlika, zbog kojih zagorski govori u dijalektološkim podjelama nisu svrstani u jednu zasebnu i zaokruženu jedinicu, jedan dijalekt.

U literaturi rezultati analize razvoja završnoga *l* uglavnom nisu bili kartografski prikazivani. S obzirom na to, te s obzirom na činjenicu da je riječ

¹ Rad je napisan u okviru projekta *Lingvistička geografija Hrvatske u europskome okružju (LinGeH)*, koji financira Hrvatska zaklada za znanost pod brojem HRZZ 3688.

o složenoj temi, prof. dr. M. Menac-Mihalić² i ja obrađivale smo dio po dio hrvatskoga jezika, prema narječjima, za sada samo unutar Hrvatske: analizirale smo i kartografirale razvoj završnoga / u štokavskom (Menac-Mihalić i Celinić 2019) i u čakavskom³ narječju. Nastavljajući na to, u ovom radu obrađujem istu temu na manjem području onoga dijela hrvatskoga jezika unutar Hrvatske koji je još preostao – kajkavskoga narječja. Premda je riječ tek o jednom dijelu kajkavštine, analizirano područje ipak nije niti prostorno sasvim maleno, niti je dijalektološki ujednačeno (čine ga brojni među sobom različiti govori), niti je – kako je analiza pokazala – jedinstveno s obzirom na reflekske završnoga / u radnom pridjevu m. r. jd. Štoviše, čini se da je tu zastupljen znatan broj tipova razvoja kakvi su zabilježeni u kajkavskim govorima općenito. U pristupu analizi i pri kartografskoj obradi, gdje je bilo moguće, nastojala sam se držati pristupa i načela uspostavljenih u spomenutim dvama radovima, kako bi i ovaj tekst s njima bio kompatibilan te se mogao smatrati njihovim svojevrsnim nastavkom.

Hrvatsko je zagorje zemljopisno-povijesna pokrajina na sjeverozapadu Hrvatske. Područje je to većim dijelom brdovito-brežuljkastoga reljefa, isprešijecanoga dolinama potoka i rijeka, među kojima se ističu rijeke Krapina, Bednja i Sutla. Rebrast reljef od starine je otežavao komunikaciju među stanovništvom, koje je tradicionalno živjelo u selima i zaselcima često raštrkanima po brežuljcima, teže dostupnima i udaljenima od glavnih prometnica. Tek se u novije doba kuće grade u nižim područjima uz glavne ceste, a domaćinstva i naselja na bregovima i brežuljcima zbog suvremenoga načina života sve izrazitije ostaju bez svojih žitelja i izumiru. Prema važećoj administrativ-

² Administrativno važne podatke doznajemo iz životopisa i popisa radova, no u tim šturim tekstovima ono najvažnije često ne biva spomenuto. Profesorica Menac-Mihalić profesor je koji svojom dobrohotnošću i blagom strogošću nalazi izlaz iz situacija koje se čine teške ili naizgled nerješive. Profesor od kojega učim kako se koncilijantno rješavaju nesuglasice. Profesor koji finim intervencijama skrbi za dobrobit struke, dijalektologije. Profesor koji u dijalektologiji potiče: hajdemo čuti govornike, ili njihove snimke, kako nešto stvarno zvuči. Profesor od kojega učim da je bolje kloniti se velikih zaključaka ako za njih nema dovoljno dobrih argumenata. Profesor koji je mozak i duša hrvatske sastavnice OLA, toga velikoga i važnoga slavističkoga geolingvističkoga projekta. Profesor koji je mozak i duša *Hrvatskoga dijalektološkoga zbornika*, temeljnoga časopisa hrvatske dijalektologije, koji ne samo da je opstao u teškim časima, nego i zadobio vrhunsku kategorizaciju pod uredništvom naše slavljenice. Profesor od kojega se učim kolegijalnosti, jednoj od temeljnih akademskih vrlina, u ovim vremenima u kojima konkurentnost potire kolegijalnost. Konačno, profesor koji živom vodom zalijeva i potiče svaku dobru zamisao, čak i onu koja se čini teško ostvarivom. Velika hvala!

³ Izlaganje Menac-Mihalić, M. i Celinić, A.: “Geolingvistički pogled na završno / u glagolskom pridjevu radnom u čakavskom narječju” održano na 7. hrvatskom slavističkom kongresu u Šibeniku 2019. godine.

noj podjeli Hrvatsko zagorje obuhvaća cijelu Krapinsko-zagorsku županiju te dijelove Varaždinske i Zagrebačke županije.

Mjesni govori Hrvatskoga zagorja pripadaju kajkavskom narječju hrvatskoga jezika. Prema Ivšiću (1936) svi su dio prve, konzervativne zagorsko-međimurske skupine govora, a prema Lončariću (1996) raspodijeljeni su u središnjozagorski (bednjansko-zagorski), gornjosutlanski i varaždinsko-ludbreški dijalekt.

Morfem *l* nastao je gubitkom završnoga šva od jora (*-*lv* > -*lə* > -*l*). Tako je došlo i do pomicanja slogovne granice, pri čemu se sonant *l* našao u položaju zatvaranja završnoga sloga. Kako se pretpostavlja, psl. *l* koje se nalazilo ispred stražnjih samoglasnika, pa tako i ispred *ʋ*, bilo je tvrdo (velarno, stražnje), što je vjerojatno uzrok njegova razvoja u stražnje samoglasnike tipa *u* ili *o*. “Velarno *l* možemo najlakše izgovoriti uz vokal *u* ili *o*. Zbog položaja stražnjega jezika, koji je nalik na položaj za artikulaciju vokala *o* ili *u*, prelazi *l* rado u [*u*], i to tako što je doticanje vrha jezika prestalo, a usne se zaoblile. [...] Takvo je *l* u nekim prilikama prešlo i inače u [*u*] [...]. Naša promjena *l* > *o* (na kraju sloga), npr. *dal* > *dao*, može se i tako razumjeti što je u takvim slučajevima bilo *lʷ*” (Ivšić 1970: 44).

2. METODA RADA

Analizom su obuhvaćeni glagoli sa strukturom završnoga sloga vokal + *l*. Tipovi glagola sa slijedom slogotvorno *r* + *l* (npr. *tro*, *dro*, *umro*) ovdje se ne razmatraju jer u znatnom broju govora za njih vrijede drukčija pravila, što može biti tema posebnoga rada i jezične karte.⁴ Izvan analize ostale su i riječi s ishodišnim završnim *l* koje nisu glagolski pridjevi, odnosno kod kojih *l* nije morfonem, nego samo fonem (najfrekventnije su među njima imenice i pridjevi, tipa *pepel*, *vesel*). I kod takvih riječi završno *l* u istom govoru često ima drukčiji razvoj u odnosu na radni pridjev.⁵

⁴ Usp. npr. u govoru Šemnice Gornje: “Što se tiče glagolskoga pridjeva radnog muškoga roda jednine, uobičajeno završava suglasnikom *l*: *štěl*, *klěl*, *zěl*, *pil*, *xmíl*, *xkrəl*, *pūstil*, *mōgel*, *dělal*, *vīděl*. Međutim ondje gdje se nalazi etimološko *r* u glagolskome pridjevu radnom muškoga roda jednine otpalo [je] *l* na kraju riječi: *rēzder* ‘razderao’, *zāper* ‘zatvorio’, *pōžder* ‘požderao’, *xmēr* ‘umro’, *pūotēr* ‘polupao, slomio’” (Oraić Rabušić 2009: 273).

⁵ Usp. npr. u govoru Rijeke Voćanske: “Polazni se lateral *l* u završnom položaju čuva u svim slučajevima, osim u glag. pridjevu radnom sg. m. gdje je sustavno otpao: *muzěl* ‘čir’, *pēpel*, *kutěl*, *sūđl*, *kōl*, *vōl*, G pl. *čměl*, *vōzil* ‘uzao’, *dīel*, *vēsəl*, pa i m. *cipəl*, prema r. pr. *mōgi* ‘mogao’, *čū*, *dyžđ*, *dē* ‘djeo, stavio’, *dā* ‘dao’, *dīši* ‘otišao’, *bīěžđ*, *sidē* ‘sjedio’, *sē* ‘sjeo’, *prē* ‘preo’, *uzū* ‘izuo’, *pēki* ‘pekao’, *pūsti* ‘pustio’, *žē* ‘zeo’, *jē* ‘jeo’, *imē* ‘imao’, *mlāti*, *dunēsi* ‘donio’, *pōlīja*, *putj*” (Celinić 2015: 66).

U analizi se pokazuje sustavni razvoj. Međutim, u govorima nerijetko postoje iznimke, pojedinačni oblici radnoga pridjeva koji odudaraju od pravila, odnosno za koje nije bilo moguće uspostaviti zasebno pravilo. U građi bi se obično našla dva – tri takva glagola po punktu. Pokazalo se da od pravila najčešće odudaraju glagoli *ići* i *jesti*. Takve iznimke u navođenju primjera i kartografiranju nisu uzimane u obzir.

U više su govora zabilježene dvostrukosti, u jednom čak i trostrukost (Tuhovec). To znači da se u tim govorima oblik radnoga pridjeva m. jd. regularno može tvoriti na dva (ili tri) načina, da su inačice sustavne, odnosno moguće kod svakoga glagola ili kod svakoga glagola određenoga tipa, te da su pretkazive. U primjerima iz građe te su inačice odijeljene dvjema uspravnim crtama (||), a na karti označene dvama (u Tuhovcu trima) znakovima.

3. MREŽA PUNKTOVA, GRAĐA I TRANSKRIPCIJA

Analiza i kartografiranje obuhvatili su četrdesetak punktova. Riječ je o govorima za koje smatram da iz njih postoji pouzdana građa. Ona je trojako- ga izvora: (1) dio su rukopisi dijalektoloških upitnika za jezične atlase HJA i OLA⁶, koje su kroz više desetljeća popunjavali razni istraživači, (2) dio je rukopisna građa koju sam osobno prikupila posebno izrađenim upitnikom u okviru projekta “Govori Hrvatskoga zagorja”⁷ ili kojim drugim istraživanjem i (3) manji je dio građa iz objavljene literature. Izvori građe i istraživači navedeni su u posebnom odjeljku na kraju rada.

U radu je za svaki punkt zadržana transkripcija iz izvora građe. Transkripcijske razlike među različitim izvorima najuočljivije su u načinu bilježenja prozodema, i to: a) kratkoga naglasaka u sustavima koji nemaju opreke po intonaciji u kratkom slogu: taj je naglasak u dijelu građe zabilježen tradicionalnim znakom ` , sama ga bilježim iktusom ' na samoglasniku, kako je postupljeno i u nekim drugim novijim radovima, odnosno građi; b) ishodišne prednaglasne dužine ispred sloga s kratkim naglaskom, koja je u dijelu govora poprimila silinu i silaznu intonaciju, dobivši time karakter dugosilaznoga naglasaka izjednačenoga s dugosilaznim naglaskom drugoga porijekla⁸, čime je i naglasni sustav takvih govora postao sustav s dvostrukim naglaskom u slogovima s kombinacijom prednaglasne dužine i kratkoga⁹ naglasaka (- ' > ^ '), odnosno prestao je biti

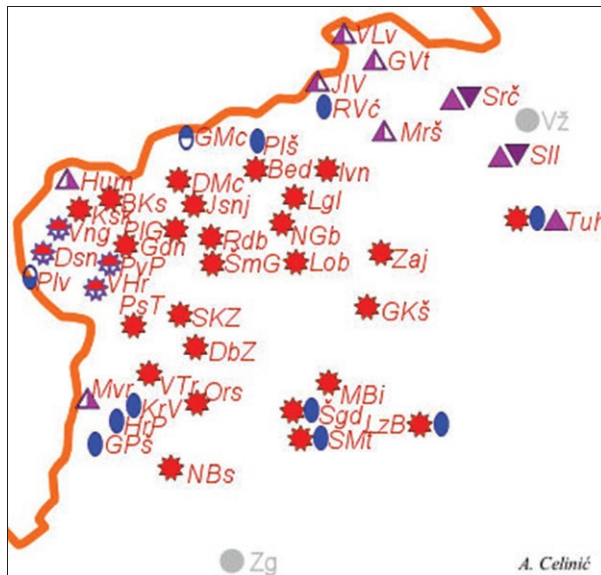
⁶ HJA = Hrvatski jezični atlas, OLA = Općeslavenski jezični atlas.

⁷ A. Celinć: “Upitnik za istraživanje govora Hrvatskoga zagorja” (u rukopisu).

⁸ U skladu s prozodijskim razvojem konkretnoga govora, odnosno razvojem dugosilaznoga naglasaka iz ishodišnih prozodema.

⁹ Koji se često ostvaruje kao tromi: poludugo i ne-silazno (uglavnom ravno).

sustav koji u inventaru prozodema ima nenaglašenu dužinu: u dijelu je građe na mjestu takve ishodišne prednaglasne dužine tradicionalno i dalje bilježena dužina¹⁰, a u dijelu je na njezinu mjestu bilježen dugosilazni naglasak¹¹, kako sam postupila i sama¹². Osim toga, različiti autori različito bilježe tzv. srednje *č* u sustavima koji nemaju opreke između tzv. tvrdoga *č* (od ishodišnoga *č*) i mekoga *ć* (od ishodišnoga *ť*); dio autora tu jedinu bezvučnu palatalnu afrikatu bilježi, tradicionalno, znakom za “tvrdo” *č*, a dio trorogim *č*, kao oznakom da je riječ o srednjem – ni “tvrdom” ni “mekom” – glasu. Svi govori obuhvaćeni istraživanjem u fonološkom sustavu imaju upravo tu srednju afrikatu i samo jedan kratki naglasak.

Karta 1. Razvoj završnoga /l/ u radnom pridjevu m. r. jd. u govorima Hrvatskoga zagorja

¹⁰ Usp. primjedbu D. Brozovića i J. Lisca o karakteru prednaglasnih dužina u fonološkom opisu Svetoga Križa Začretja za OLA, gdje se naglašava silazna intonacija prednaglasnih dužina, ali se one ne interpretiraju kao naglasak: “Akcenti se realiziraju tipično kajkavski, a nenaglašene dužine intonirane su izrazito silazno” (Brozović i Lisac 1981: 316).

¹¹ Usp. npr. zapis dr. Vesne Zečević u Upitniku za HJA Lohor.

¹² Na treći je način, rabeći drukčiji transkripcijski znak za prozodem te smještajući ga upravo na slog s ishodišnom prednaglasnom dužinom, tu situaciju interpretirao A. Kovačec za govore Jesenja Donjega i Bednje: “[...] 4) ton koji zahvaća dva uzastopna sloga, a uvjetno bismo ga mogli bilježiti znakom \vee iznad naglašenog vokala (na prvom slogu slijeda melodijska linija odgovara liniji silaznog tona /pod 2/, ali se pri samom kraju sloga lagano penje; u idućem je slogu melodijska linija obično uzlazna; to je u biti dvosložni neravnomjerni silazno-uzlazni ton [...]. [...] slog s takozvanom prednaglasnom duljinom zapravo je naglašen, a na idućem se slogu samo dovršava realizacija tona koja je započela na naglašenom slogu.” (Kovačec 1989: 18), npr. *kričati* (Kovačec 1989: 23).

Legenda:

	čuvanje: $l > l$		čuvanje + gubljenje + stezanje
	$l > \underline{u}$		$l > \underline{u}$ + stezanje
	$l > w v$		$l > \underline{u}$ + gubljenje
	gubljenje: $l > \emptyset$		gubljenje + stezanje (tip 1)
			gubljenje + stezanje (tip 2)

4. ANALIZA

Govori Hrvatskoga zagorja prema razvoju završnoga l u radnom pridjevu m. r. jd. mogu se razvrstati u dvije osnovne skupine.

U **prvoj** su **skupini** oni govori u kojima je odraz, odnosno razvoj ishodišnoga završnoga l neuvjetovan, kod svih glagola isti, jer ne ovisi o tipu glagola, odnosno o samoglasničkoj i naglasnoj strukturi zadnjega ili jedinoga sloga radnoga pridjeva. Toj skupini pripadaju prva četiri tipa razvoja.

1. Čuvanje: $l > l$ (★)

Osnovni je i najprošireniji tip u prvoj skupini čuvanje l , odnosno razvoj l (l) $> l$. Taj je razvoj karakterističan za središnje govore Hrvatskoga zagorja. Zabilježen je u punktovima: Bednja, Bregi Kostelski, Donji Macelj, Dubrava Zabočka, Gornja Konjšćina, Gredenec, Ivanec, Kostelsko, Lepoglava, Lobor, Marija Bistrica, Novaki Bistranski, Novi Golubovec, Oroslavje, Plemenščina Gornja, Prosenik Tuheljski, Radoboj, Sveti Križ Začretje, Šemnica Gornja, Veliko Trgovišće, Zajezda; dubletno u punktovima Laz Bistrički, Sveti Matej, Šagudovec, Tuhovec.

Bednja: *brâul, erâul, gnul, prâpòl, peglâdol, cvèl, fûšel, bēil, etrâuvil* 'otrovaò', *čemerēil, cedēil, čētil, pefūril, jèl, xļõüðèl, zâl, pričâl, čùl, uðzùl*

Gredenec: *brâul, klâčâl, pävêdâl, dèlâl, cvèl, nâsâl, xvûšâl* 'utekao', *vučēil, xmil, gävûðril, käsēil, pākûðsil, zâl* 'uzeo', *prijâl, mèl* 'imao', *xtèl, vîdâl, čùl, zùl, võugnùl* 'ugnuo', *âbùl*

Lepoglava: *âpâl, pægiēnâl sâ, vûgnâl, ôrâl, sējâl, cvèl, mâgel, pâkel, zmâkel, dèl, jèl, mļèl, zq̄zvèl* 'saznao', *imèl, videl, aţġgel, pæsiēkel, zâl, zâl, klâl, prijâl, pæðòdil, kâsil, sušil, pæsušil, vûdril, spîl, atēsčil sâ, gævârîl, âbùl, âzùl, čùl*

Lobor: *ôupâl, smējal, dġžâl, mògel, zdġgel, išel, oblîtekel, donġšel, pùstil, hvâtîl* 'uhvatio', *pozâbîl, sèl, dèl, jèl, sêdèl, imèl, zèl, zùl*

Novaki Bistranski: *dâllâdâq, sējnal, môučal, čġsal, dġžâl, îskal, ôpal, mògel, zdġgel, išel, nġsel, pûððbril, pùstil, vûdril, xitil, štèl, jèl, videl, dèl, sêdel, žîvel, ostârel, zèl, sèl, prijel*

Prosenik Tuheljski: *orâul, pusêkal, sêjal, klêičal, dêlal, cvêl, dôšal, rêkal, nêsal, pêkal, vlêikal, slêikal, môgal, vûšal, jâl, xmil, vučil, kôusul* ‘kosio’, *pokôusul, sùšul, zmôcul se* ‘izmučio se’, *vlêznul* (inf. *vlêznyty*), *nôusul, gôvôurul, vûgnul, vÿnul, čûl, zûl, ôbûl*

Veliko Trgovišće: *dâl, namîetâl, pripovîedâl, čêšâl, dÿžâl, zîestâl* ‘sastao, susreo’, *dêl, môgel, videl, nêsel, živêl, pûstil, zêl, xlôvil, xvûdril, čûl, zûl, xčîeknûl*

Zajezda: *dâl, čêšal, ôpal, môgel, dîgel, dôšêl, lêgâl||lêgl, zmôkâl||zmôkļ, vidêl, sêl, prijel, zêl, vûdril, govôril, kûpil, čûl, zûl, ščêknul*

2. Gubljenje: *l* > ø (●)

U dijelu govora refleks završnoga *l* izostaje, odnosno *l* se izgubilo. Riječ je o govorima koji nisu smješteni na kompaktnom području, već se u manjim skupinama ili pojedinačno javljaju na različitim stranama Hrvatskoga zagorja. Jezična karta pokazuje da se ovaj tip, kao medijalan, razvija na mjestu dodira cjeline s očuvanim *l* i cjelina s razvojem *l* u *u* ili *vllw*. Javlja se i na rubu područja s očuvanim *l* prema nenaseljenom području višega gorja (Medvednice).¹³

Tip s gubljenjem *l* u literaturi je bio navođen kao karakteristika čakavskoga narječja, i to kao jedan od tzv. insularizama, inovacija karakterističnih većinom za otočne govore (usp. npr. Brozović 1988: 84). Stanje na području Hrvatskoga zagorja ukazuje kako je pojava gubljenja završnoga *l* proširenija te da je zastupljena i na sjeveru hrvatskoga jezika, u kajkavskim govorima. Osim toga, kada se promatra šire područje, zaključci o medijalnom položaju “tipa ø ” u odnosu na okolne tipove u Hrvatskom zagorju i na čakavskom području podudaraju se. Na temelju jezične karte “-*l* u glagolskom pridjevu radnom m. r. jd.” za čakavsko je narječje zaključeno: “Gledajući položaj toga tipa unutar čakavskoga areala, zapaža se kako je smješten između tipa s očuvanim *l* s jedne strane i tipova s vokalizacijom, bilo u *a* ili u *o*, s druge. Kako pokazuje karta, tip s očuvanim *l* i tipovi s vokalizacijom *l* u *a* ili u *o* gotovo nigdje nisu u izravnom dodiru – između njih je tip *l* > ø ”.¹⁴

Ovaj je tip zabilježen u punktovima: Gornja Pušća, Hruševac Pušćanski, Krajska Ves, Pleš, Rijeka Voćanska; dubletno u punktovima Laz Bistrički, Sveti Matej, Šagudovec, Tuhovec. Čini se da se u punktovima s dubletnim razvojem (npr. s mogućnošću i čuvanja i gubljenja *l*) *l* češće gubi u nenaglašenom slogu, a čuva u naglašenom.

¹³ Na sličan se način izdvaja i govor mjesta Ruševac na Bilogori (Lončarić 1996: 112).

¹⁴ V. bilješku 3.

Gornja Pušća: *pripovēda*¹⁵, *smēja*, *meṭa*, *dḡ*, *bēža*, *klēča*, *opā*, *imā*, *poznāva*, *mōge*, *rēke*, *iše*, *rāse*, *trēpē* ‘trepetao’, *napravi*, *prišepni*, *mēkni* ‘maknuo’, *vudri*, *zdigni*, *prēmēni*, *zmēžži* ‘zgnječio’, *sē*, *prē*, *vide*, *dē* ‘djeo’, *sedē*, *prija*, *zē* ‘uzeo’, *ču*, *zezu* ‘izuo’

Krajska Ves: *pusēka*, *brā*, *ziščipā*, *klēča*, *pīsā*, *dēla*, *ōra*, *pēke*, *rēke*, *mōge*, *vliēke*, *podvūdi* ‘podimio’, *bī*, *nāgodi* ‘inatio’, *ōtišči se* ‘otaštio se’, *xmi*, *vūči*, *posūdi*, *sē*, *štē*, *preživē* ‘preživio’, *klē*, *prija*, *žē*, *zē*, *vūgnū*, *vīnū*, *xl’ēznu*

Laz Bistrički: *pripuvīēdallpripuvīēdal*, *ubēčallubēčal*, *zišellzišel*, *zdōubellzdōubel*, *prīēsillprīēsil*, *p^uōpillp^uōpil*, *z^uōpillz^uōpil se*, *zābillzābil*, *ustārellustārel*, *p^uōcellp^uōčel*
– ali: *jēl*, *štjēl*, *zēl*, *čūl*, *zūl*

Rijeka Voćanska¹⁶: *dḡ*, *ščignā* ‘uštipnuo’, *biēžā*, *upā*, *puvīēdā*, *zdignā*, *dēlā*, *pōlijā*, *mōgi*, *zdīgi*, *iši*, *nēsī*, *rāsi*, *fkāni*, *l’ēgi*, *pusīeki*, *zmōki* ‘pokisao’, *vudri*, *xiti*, *prēxūl’i* *sē* ‘sagnuo se’, *vmi*, *puzābi*, *svidučī*, *vrāzi* ‘ozlijedio’, *sē* ‘sjeo’, *prē*, *gl’ēdē*, *dē* ‘djeo’, *sidē* ‘sjedio’, *imēllmē* ‘imao’, *jē*, *cūrē*, *xl’idē* ‘puhao’, *zē* ‘uzeo’, *prija*, *čūllčū*, *uzu*

3. *l* > *u* (▲) i 4. *l* > *wllv* (▼)

Razvoj *l* u poluvokalno *u* – bilo kod svih glagola ili, ograničeno, samo kod nekih, ovisno o tipu osnove – proširen je u većem broju govora na sjeverozapadu hrvatskoga jezika. Znatno su rjeđi govori u kojima je razvoj išao dalje, u sonant *v*¹⁷ ili *w*. Među govorima Hrvatskoga zagorja oba su spomenuta tipa – kao dvostrukosti, odnosno trostrukosti kod istih glagola i istih govornika – zabilježena u govorima varaždinske okolice.¹⁸ S obzirom na to lokalno stanje, pojava bi mogla biti kartografirana i samo jednim znakom, no zbog činjenice da, gledajući hrvatski jezik u cjelini, ne mora biti i najčešće nije uvijek tako, i na ovoj su karti mogućnosti bilježene dvama znacima. K tomu, izgledno je da bi se i u samom Zagorju, u potencijalnoj gušćoj mreži punktova, mogli naći i govori koji imaju samo jednu od navedenih dviju inačica. Nasuprot tomu, mala artikulacijska razlika između dvousnenoga sonanta *w* te neslogotvornoga *u* s jedne¹⁹ i zubno-usnenoga *v* s druge strane razlog je zbog čega

¹⁵ Prednaglasna dužina u Gornjoj Pušći nema silazne intonacije niti siline.

¹⁶ U radu o Rijeci Voćanskoj (Celinić 2015) za označavanje prozodijskoga stanja na mjestu ishodišne prednaglasne dužine postupila sam na tradicionalan način – označujući prednaglasnu dužinu; ovdje sam se i u tom punktu, kao i u ostalima s istom prozodijskom karakteristikom, odlučila na bilježenje sustava s dvostrukim naglaskom jer se na taj način preciznije pokazuje stvarno stanje.

¹⁷ Usp. npr. u Lanišću kraj Buzeta, Račicama, Studeni i drugdje (Vranić 1996: 288–289).

¹⁸ U širem zaleđu Rijeke usp. npr. dvostrukost *u*ll*v* u punktu Lisac (Vranić 1996: 289).

¹⁹ Usp. npr. konstataciju u Brozović (1981: 21): “Najteži su problemi uvjetovani ipak samom prirodom stvari. Tu je u prvom redu odnos između [w] i [u] te još više sličan odnos između [j] i [i].”

w nije kartografirano posebnim, trećim znakom. Spomenute sam inačice zabilježila u vlastitim istraživanjima punktova Sračinec i Sveti Ilija. Razvoj u *u*, uz čuvanje i gubljenje *l*, postoji i u Tuhovcu. Kartografiranje ostvaraja s *w* istim znakom kao *v*, za razliku od onoga s *u*, motivirano je činjenicom da je u slučajima s *w*||*v* prisutno nešto zamjetnije zatvaranje sloga, bilo dvousnenim (*w*) ili zubno-usnenim (*v*) zatvorom. Za oba je govora karakteristično da se završno *v* nastalo od *l* ne ponaša u tom položaju kao opstruent, kao što je slučaj s etimološkim *v* (npr. Sračinec: *čřf*, *křf*, *krřf*, G mn. *snupřaf*, *cebřlkřf* 'debala', *lřncřaf*), već ostaje sonant, ne gubeći zvučnost.

Sračinec: *spřullspřwllspřv*, *puzňullpuzňwllpuzňv*, *pučesřullpučesřwllpučesřv*,
mřgeullmřgewllmřgev, *pusiękeullpusiękewllpusiękev*, *křpiullkřpiwllkřpiv*,
vudřiullvudřiwllvudřiv, *sřullsřwllsřv*, *xmekňullxmekňwllxmekňv*,
vugnřullvugnřwllvugnřv, *čřullčřwllčřv*, *uzřulluzřwlluzřv*

Sveti Ilija: *dřulldřwlldřv*, *spřknřullspřknřwllspřknřv*, *zbrisřullzbrisřwllzbrisřv*,
řěkyullřěkywllřěkyv, *sřěullsřěwllsřěv*, *štěullštěwllštěv*, *děullděwllděv*,
sřědyullsřědywllsřědyv, *vidřullvidřwllvidřv*, *zěullzěwllzěv*, *přčěullpřčěwllpřčěv*,
čřullčřwllčřv

U **drugo**j su **skupini** govori u kojima je odraz, odnosno razvoj ishodišnoga završnoga *l* uvjetovan. U njima se kombiniraju dva ili više razvoja iz prve skupine, raspodijeljena ovisno o (ne)naglašenosti sloga te o ishodišnim vokalima koji prethode sonantu *l*, odnosno njihovim odrazima. Ti se govori svrstavaju u sljedećih pet tipova razvoja.

5. *l* > *u* + gubljenje u slijedu *ul* (▲)

Govori u ovoj skupini imaju osnovni razvoj *l* > *u*. Od toga odstupaju glagoli sa završnim slijedom *ul* u kojem refleks izostaje, odnosno u kojem se može pretpostaviti njegovo gubljenje slijedom: *ul* > *uu* > *u*, jednako u naglašenom i u nenaglašenom slogu. Ovamo treba dodati i glagole II. vrste sa sufixsom *-nř-* u govorima koji u nenaglašenom slogu imaju izjednačen razvoj *ř* i *u*. Tip je zabilježen u govorima na sjeveru Hrvatskoga zagorja: Gornje Vratno, Jelovec Voćanski, Veliki Lovrečan.

Gornje Vratno: *brřu*, *řřau*, *sějau*, *řpřau*, *přsřau*, *děřau*, *pušěkau*, *dřřiu*, *řřakiu*, *přřakiu*,
cvěu, *vřěřkiu*, *mřgiu*, *vudřiu*, *křřiu*, *sřřiu*, *přsřřiu*, *vmřiu*, *vřčřiu*, *puzřřiu*, *vodřiu*,
plěu, *sěu*, *štěu*, *měu*, *jěu*, *vidřiu*, *siděu*, *žěu*, *zěřu*||*zěřu*, *klěu*, *přřjau* ~ *ubřu*, *uzřu*, *čřu*

Jelovec Voćanski: *sřřřu*, *přvřdřřu*, *česřřu*, *přdřřivřřu*, *dřřu*, *břěžřřu*, *upřřu*, *zdignřřu*,
děřřu, *přřřiu*, *mřgiu*, *iřřu*, *řřřiu*, *přřřivřřiu*, *lěřgiu*, *pusięřkiu*, *vudřiu*, *přřřřřiu* *sě*,
puzřřřiu, *svidučřřu*, *přřřřiniu*, *mlřřřiu*, *sěu*, *přřřu*, *glěđěu*, *děu*, *siděu*, *iměu*||*měu*, *jěu*,
zěu, *klěu*, *žěu*, *přřřjau*, *přčěu* ~ *uzřu*

Veliki Lovrečan: *bráu, órau, séjau, písau, délau, cvéu, dóšiu, rěkiu, pėkiu, vlėkiu, niėsiu, slėkiu, vúšiu, vidiu, biu, vudriu, kòsiu, pòkusiu, sùšiu, pòsušiu, xmiu, vüciu, pusuòdiu, sėu, štėu, mėu, žėu, zėu, klėu, prijau, bəu ~ uzū, čū, vjnu sė*²⁰

6. $l > u$ + stezanje u sljedovima *il, əl* (▲)

I govori u ovoj skupini imaju osnovni razvoj $l > u$. Od toga odstupaju glagoli sa završnim ishodišnim slijedom *il, əl* u nenaglašenom položaju, gdje je došlo do stezanja. Riječ je o govovima koji u nenaglašenom položaju imaju četverosamoglasnički sustav, u kojem ostvaraj fonema koji se nalazi na stražnjem gornjem polju samoglasničkoga trokuta varira od *o* preko *o*, *u* do *u*. Ovdje je taj fonem označen znakom *u*. Skupini pripadaju govori u sutlanskom području: Hum na Sutli, Movrač.²¹ Pod stezanjem ovdje se podrazumijeva da je rezultat razvoja dvaju ishodišnih fonema treći fonem, koji sam po sebi nije regularan rezultat razvoja niti prvoga niti drugoga fonema, odnosno, prikazano formulom: $V_1 + l > V_2$.²²

Hum na Sutli: *páu, zetkáu, smejáu, kváu, djáu, dáu, puseikau, báu se, jėmau, spuminau, prpėlau, zrajtau sė, piu, biu, vbiu, pobiu sė, fsėu, jáu, ftėu, mėu, vidau, zgórau, živau, štėu* 'čitaó', *vžėu, prijėu, pučėu, zėu, ubiu, ziu, čiu ~ nevüču, dəubu, zbüdu, püstu, nevadu, küpu, guvöru, zdignu*²³, *fsipnu*²⁴, *fkānu*

Movrač: *dəu, prəu, urəu, brəu, dələu, sėjəu, šəu, xbėu, xmėu, vyčiu, syšiu, kusiu, vidäu, mläu, mău, fiäu* 'htio', *prejėu, klėu, vzėu, žėu, čėu* 'čuo', *ubėu, zazeu ~ xvüşu, mügu, rėku, pėku, vlėku, dəšu, zgübu, vrözu, pokusü, nqprəvu*

7. gubljenje + stezanje, tip 1 (●)

Riječ je o jednom od dvaju tipova u kojima je došlo do kombinacije gubljenja i stezanja, ovisno o samoglasniku i prozodiji zadnjega/jedinoga sloga. U ovom je tipu do gubljenja došlo u svakom naglašenom slogu te u nenaglašenim slogovima izuzev onoga sa sljedovima *əl* i *il*, u kojima je došlo do stezanja. Tip je potvrđen u govoru Plavića.²⁵

Plavić: *bró, oró, bó se, djó, sjó, posjó, predó, mlė, ftė, mė, zė, klė, prijė, počė, čó, obó, zó, gúta, vrėza, posėka, písá, dėlá, vída, góra, zgóra, sėjda, vísa, žíva ~ pėko,*

²⁰ Usp. inf. *vjnu*.

²¹ Oba su govora jednonaglasna.

²² V = vokal.

²³ Usp. inf. *zdigniti*.

²⁴ Usp. inf. *fsipniti*.

²⁵ Govor je jednonaglasan.

*rěko, vŭšo, stŭko, mŭgo, sŭšo, pokŭso, zděxno*²⁶, *vgrizno, govòro, zgŭbo, misŭlo, kŭpo, pŭsto*

8. gubljenje + stezanje, tip 2 (⊖)

Do gubljenja odraza *l* u ovom je tipu došlo u naglašenim ishodišnim sljedovima *al, el, ol, ul*, a do stezanja u naglašenima *il, ěl, ěl* te u svim potvrđenim nenaglašenim slogovima, neovisno o vokalu.²⁷ Tip je potvrđen u Gornjem Maclju. Rezultat stezanja u nenaglašenom je položaju redovito *u*, a u naglašenom koji od labijaliziranih samoglasnika *ö* ili *ü*, kao odraza ishodišnoga *u*. Primjeri stezanja mogli bi upućivati na pretpostavku da je prije njega došlo do zamjene *l > ŭ*, odnosno da je *ŭ* prouzročilo zamjenu samoglasnika prednjega niza samoglasnikom stražnjega niza ili samoglasnikom *a*, no stanje u Proseniku Tuheljskom s glagolima kojima osnova završava na *i* (*kôŭsul* 'kosio', *pokôŭsul*, *sŭšul*, *zmôčul se*, *vlěznul*²⁸, *nôŭsul*, *govôŭurul*) pokazuje kako nije nužno pretpostaviti prethodni razvoj *l > ŭ* da bi se protumačila takva zamjena.

Gornji Macelj: *brŭ, urŭ, smäjŭ sä, uprŭ, plŭ, sä, žŭ, bŭ, čŭ, ubŭ, zŭ ~ ftŭ* 'htio', *mŭ* 'imao', *zŭllzŭ, klŭ, prijŭ, bŭ, ŷbŭ, xmŭ sä, vučŭ sä, kusŭ, sušŭ, puvědu, dělu, pějisu, pějitu, sējju, mŭučŭ, vŭŭgnŭ*²⁹, *vŭŭžgu, vŭrgu*³⁰, *vlějku, slějku, pŭku, mŭŭgu, pŭklŭnu* 'pozdravio', *pusŭdu, zgŭŭbu, pŭkŭŭsu, pusŭŭšu, vŭdu*³¹, *sējdu*

9. čuvanje + gubljenje + stezanje (✱)

U ovom se tipu kombiniraju tri vrste razvoja – i čuvanje, i gubljenje, i stezanje, ovisno o samoglasničkoj i prozodijskoj strukturi sloga. Završno se *l* čuva u naglašenom slogu s monoftongom. U naglašenom slogu s diftongom odraz *l* se izgubio. U nenaglašenom je slogu u sljedovima *il* i *al* došlo do stezanja, a u ostalima do gubljenja. Tome tipu pripadaju govori Desinića, Pavlovca Pregradskoga, Velike Horvatske, Vinagore.³²

²⁶ Sufiks glagola II. vrste u tom je govoru *-ni-*.

²⁷ U građi za nekoliko kombinacija nije bilo potvrde: naglašeno *al* potvrđeno je samo u *šŭ* 'išao', glagolu za koji se pokazalo da u mnogim govorima ima atipičan razvoj, zbog čega nije uzet u obzir; bez potvrda su i nenaglašeni sljedovi *el, ěl* i *ul*.

²⁸ Inf. *vlěznyty*.

²⁹ Inf. *vŭŭgnŭti*.

³⁰ Inf. *vrějčti*.

³¹ Inf. *vidŭti*.

³² Sva su četiri govora jednonaglasna.

Govori s ovim tipom imaju među sobom različiti fonološki razvoj, zbog čega su u njima diftonge, odnosno monoftonge dali različiti ishodišni samoglasnici. Završno *u*, koje se javlja kod određenih vrsta glagola, u ovom tipu nije rezultat razvoja *l > u*, nego redovite diftongacije samoglasnika, a, prema pravilu, odraz se završnoga *l* iza diftonga izgubio, npr. dvoglas tipa *au* u svim je govorima ovoga tipa redovan odraz dugoga *ā* (usp. Velika Horvatska: *blāuḡo*, *trāuḡva*).

Pavlovec Pregradski³³: *šōl* 'išao', *zašil*, *v'lil*, *prēl*, *jāl*, *ftēl*, *ml'ēl*, *smēl*, *mēl*³⁴, *zēl*, *kl'ēl*, *ubūl* ~ *urāu*, *stāu*, *bāu se*; *zavēiza*, *zḡōura*, *vida*, *živa* ~ *rēiku*, *pēiku*, *vūšu*, *nēisū*³⁵, *nōusū*, *pukōusū*, *xōudu*, *pusūšu*, *nōufčū*

Desinić: *pil*, *kosil*, *vučil* (llvūčō), *xbil*, *jāl*, *ftēl*, *ml'ēl*, *mēl*, *fsēl*, *čūl*, *obūl*, *zūl* ~ *stāu*, *bāu se*, *djāu*, *brāu*, *orāu*, *sjāu*, *vzēllzēi*, *prejēi*, *kl'ē*; *sēka*, *posēka*, *pogutjēiva*, *kīpa*, *vida*, *vīsa*, *preživa* ~ *pēiko*, *grīzo*, *rēiko*, *vūšo*, *posūšo*, *pokōuso*, *zmūčo*, *zdigno*, *govōro*

Velika Horvatska: *šōl* (llšō), *xbil*, *zbil*, *kosil*, *bil* (llbi), *jāl*, *pojāl*, *ml'ēl*, *ftēl*, *mēl*, *zēl*, *kl'ēl*, *prčēl*, *čūl*, *ubūl*, *zūl* ~ *orāu*, *stāu*, *djāu*, *brāu*, *pōbrāu*; *gūta*, *dēla*, *zavēiza*, *sēka*, *posēka*, *vida*, *sēida* ~ *rēiko*, *mōuḡo*, *trēiso*, *pēiko*, *nōuso*, *vōuzo*, *pokōuso*

Osim spomenutih tipova potvrđenih građom, izgledno je da bi se u neistraženim govorima mogli pronaći još neki tipovi razvoja završnoga *l* koji ovdje nisu navedeni.

Govori s dvostrukostima, ili u slučaju Tuhovca s trostrukošću, obično su oni koji su smješteni na području međusobnoga dodira većih cjelina s određenim tipovima razvoja. Međutim, kako pokazuje karta, nije sa svim punktovima tako. Laz Bistrički i Sveti Matej, govori na sjevernim padinama Medvednice, okruženi su govorima s očuvanim *l*. Premda, zbog teme ovoga rada, područje južno i istočno od njih nije karografirano, uvid u atlasnu građu pokazuje da su i ondje govori s očuvanim *l*, npr. govori na južnim i istočnim padinama Medvednice (Šestine: *govōril*, *prījēl*, *zēl*, *ītil*, *zōzul*, *kōval*; Biškupec Zelinski: *čūl*, *dřžal*, *vlōvil*, *zēl*, *īšel*). Nameće se pitanje zašto se u Svetom Mateju i Lazu Bistričkom završno *l* fakultativno gubi te, s tim u vezi, i pitanje je li možda u tim punktovima inačica bez *l* starija, a ona sa završnim *l* novija, nastala kao posljedica restitucije pod utjecajem okolnih govora. Kao nastavak iste hipoteze, a na temelju zaključka koji proizlazi iz karte – da se

³³ U ovom se govoru završno *l* može ostvariti i tvrđe, velarnije – kao *l*, što ovdje nije posebno bilježeno.

³⁴ Uz nazale zatvoreno *e* zamjenjuje se otvorenim *e*.

³⁵ Uz nazale dvoglas je zatvoreniji.

područje s gubljenjem / javlja kao prijelazno područje između područja s očuvanim / i područja s kojim drugim razvojem (poluvokalnim, vokalnim i sl.) – nameće se i pitanje nije li nekada područje s poluvokalnim, ili koji drugim, razvojem na prostoru Hrvatskoga zagorja bilo proširenije.³⁶

5. ZAKLJUČAK

Završno / u radnom pridjevu m. jd. u govorima Hrvatskoga zagorja ima više tipova razvoja. Oni se u osnovi mogu podijeliti na dvije skupine: tipovi s neuvjetovanim razvojem, u kojima je razvoj u svim glagolima isti, te tipovi s uvjetovanim razvojem, u kojima razvoj ovisi o vrsti glagola, odnosno naglasnoj i vokalnoj strukturi završnoga sloga. Prvoj skupini pripadaju sljedeći tipovi razvoja: čuvanje /, gubljenje /, razvoj u *u* te u *w* ili *v*. Drugoj skupini pripadaju tipovi koji su kombinacija dvaju ili više razvoja iz prve skupine, raspodijeljenih ovisno o naglašenosti/nenaglašenosti sloga te o ishodišnim vokalima koji prethode sonantu /, odnosno njihovim odrazima. Na taj je način zabilježeno devet tipova razvoja, a izgledno je da bi se u neistraženim govorima mogli naći i novi.

Na analiziranom području zastupljeni su tipovi razvoja poznati i potvrđeni i u brojnim nekajkavskim govorima hrvatskoga jezika, među kojima se može izdvojiti gubljenje /, koje se obično smatralo čakavskom specifičnošću.

PUNKTOVI, KRATICE I IZVORI GRAĐE

UpHJA = Upitnik za Hrvatski jezični atlas, u zagradama ime istraživača

UpOLA = Upitnik za Općeslavenski jezični atlas, u zagradama ime istraživača

UpGHZ = Upitnik za istraživanje govora Hrvatskoga zagorja

Napomena: Sve punktove istražene pomoću UpGHZ te punktove uz koje nije naveden dijalektološki upitnik istražila je A. Celinić; uz punktove za koje je građa preuzeta iz literature navedena je bibliografska bilješka.

³⁶ Iz vlastitoga terenskoga iskustva mogu spomenuti kako govora s dubletnim gubljenjem/čuvanjem / ima više nego što je to označeno na karti. Naime, kartografirani su samo oni punktovi iz kojih postoji dostatna količina pisane građe. Oni punktovi koje sam, istražujući neke druge govore, imala prilike čuti, ali nisam izravno njih istraživala i bilježila građu, nisu kartografirani. Tako iz iskustva, ali bez dovoljno potvrda u pisanoj građi, znam da govora s gubljenjem/čuvanjem / ima u okolici Zlatara te, također, da je takav govor Završja Začreetskoga sjeverozapadno od Svetoga Križa Začretja.

Bed = Bednja; Biškupec Zelinski (nekartografirano) – UpHJA (istr. A. Šojat); BKs = Bregi Kostelski; DbZ = Dubrava Zabočka (Menac-Mihalić i Celinić 2012); DMc = Donji Macelj; Dsn = Desinić; Gdn = Gredenec – UpGHZ; GKš = Gornja Konjščina (Gudek 2013); GMc = Gornji Macelj – UpGHZ; GPš = Gornja Pušća (Jugovo Selo) – UpHJA (istr. A. Celinić); GVt = Gornje Vratno – UpGHZ; HrP = Hruševac Puščanski – UpGHZ; Hum = Hum na Sutli – UpHJA (istr. A. Celinić); IvN = Ivanec (Hrg 1996); JIV = Jelovec Voćanski – UpHJA (istr. A. Celinić); Jsnj = Jesenje – UpHJA (istr. A. Celinić); KrV = Krajska Ves – UpGHZ; Ksk = Kostelsko; Lgl = Lepoglava – UpHJA (istr. A. Celinić), UpGHZ; Lob = Lobar – UpHJA (istr. V. Zečević); LzB = Laz Bistrički – UpHJA (istr. A. Celinić); MBI = Marija Bistrica – UpHJA (istr. A. Celinić); Mrš = Maruševac – UpHJA (bez oznake istraživača, pretpostavljeno V. Barac-Grum); Mvr = Movrač – UpGHZ; NBs = Novaki Bistranski – UpHJA (istr. A. Celinić); NGb = Novi Golubovec – UpGHZ; Ors = Oroslavje; PlG = Plemenščina Gornja – UpHJA (istr. A. Celinić); Plš = Pleš; Plv = Plavić; PsT = Prosenik Tuheljski – UpGHZ; PvP = Pavlovec Pregradski; Rdb = Radoboj – UpHJA (istr. A. Celinić); RVc = Rijeka Voćanska – UpHJA (istr. A. Celinić); SII = Sveti Ilija – UpHJA (istr. A. Celinić); SKZ = Sveti Križ Začretje – UpOLA (istr. A. Šojat), UpHJA (istr. A. Šojat); SMt = Sveti Matej – UpGHZ; Srč = Sračinec – UpHJA (istr. A. Celinić); Šestine (nekartografirano) – UpHJA (istr. A. Šojat); Šgd = Šagudovec – UpGHZ; ŠmG = Šemnica Gornja (Oraić Rabušić 2009); Tuh = Tuhovec – UpHJA (istr. Z. Junković); VHR = Velika Horvatska; VLv = Veliki Lovrečan – UpGHZ; Vng = Vinagora; VTr = Veliko Trgovišće – UpHJA (istr. A. Celinić); Zaj = Zajezda – UpHJA (bez oznake istraživača, pretpostavljeno M. Lončarić i suradnici) → ukupno 47 punktova, od toga dva nekartografirana

LITERATURA

- Brozović, Dalibor. 1981. O fonetskoj transkripciji. U: *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Posebna izdanja LV/9 [ur. Ivić, Pavle; Filipović, Nedim i dr.]. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 17–25.
- Brozović, Dalibor; Ivić, Pavle. 1988. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Brozović, Dalibor; Lisac, Josip. 1981. Začretje. U: *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Posebna izdanja LV/9 [ur. Ivić, Pavle; Filipović, Nedim i dr.]. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 315–323.
- Celinić, Anita. 2015. Fonologija Rijeke Voćanske i voćanskoga kraja (na sjeveru Hrvatskoga zagorja). *Hrvatski dijalektološki zbornik* 19, 25–77.

- Gudek, Vedrana. 2013. *Opis govora Gornje Konjščine*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Hrg, Franjo. 1996. *Ivanečki govor i rječnik*. Ivanec: Narodno sveučilište “Đuro Arnold”.
- Ivšić, Stjepan. 1936. Jezik Hrvata kajkavaca. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 48, 47–88.
- Ivšić, Stjepan. 1970. *Poredbena slavenska gramatika* [prir. Katičić, Radoslav; Vrana, Josip]. Zagreb: Školska knjiga.
- Kovačec, August. 1989. Četverotonski prozodijski sustav nekih kajkavskih govora. *Govor* 6/2, 13–27.
- Lončarić, Mijo. 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Menac-Mihalić, Mira; Celinić, Anita. 2012. *Ozvučena čitanka iz hrvatske dijalektologije*. Zagreb: Knjigra.
- Menac-Mihalić, Mira; Celinić, Anita. 2019. Završno *l* u glagolskom pridjevu radnom u štokavskim govorima u Hrvatskoj. U: *Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova (knjiga 1)* [gl. ur. Halilović, Senahid]. Sarajevo: Slavistički komitet, 481–496.
- Oraić Rabušić, Ivana. 2009. Fonološki opis govora Šemnice Gornje. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 35, 257–279.
- Vranić, Silvana. 1996. Realizacija finalnoga slogovnoga *ll* u govorima čakavskoga narječja. U: *Hrvati i Mađari u svjetlu prožimanja kultura i jezika. Knj. 2: Priopćenja hrvatskih sekcija III. međunarodnog slavističkog skupa Teorija i praksa nastave slavenskih jezika: Pečuh, 26 – 27. travnja 1996.* [ur. Blažetin, Stjepan]. Pečuh: Hrvatski znanstveni zavod, 275–291.

A geolinguistic view of the final *l* in the *l*-participle in the local speeches of Hrvatsko zagorje

In the local speeches of Hrvatsko zagorje there are several types of development of the final *l* in *l*-participle. They can basically be divided into two groups: types with unconditioned development, in which the development is the same in all verbs, and types with conditioned development, in which development depends on the type of verb, i.e. the prosodic and vocal structure of the final syllable. The following types of development belong to the first group: preservation of *l*, losing *l*, developing into *u*, *w* or *v*. The second group includes types that are a combination of two or more types of development from the first group, distributed depending on the stressed / unstressed syllable and on the vowels that precede the final *l*. In this way, nine types of development have been identified. In the analyzed area, the types of development known and confirmed in numerous non-Kajkavian dialects of the Croatian language are represented, among which the loss of *l* can be singled out, which was usually considered a Čakavian specificity.

SUZANA COHA

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

scoha@ffzg.hr

KIP DOMOVINE VU POCHETKU LETA 1831. U POČETKU GODINE 1835.

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 821.163.42.09ŠTOOS, P.-14

821.163.42(091)“1835“

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.08>

U radu se analizom i interpretacijom poznate pjesme “Kip domovine vu pochetku leta 1831.”¹ Pavla Štoosa ukazuje na to da kajkavska predpreporodna tradicija u okviru koje je ona nastala nije (sporedni) “labuđi pjev” ili “slijepa ulica” tzv. starije hrvatske književnosti, kao što se nerijetko prikazuje, nego upravo suprotno, kako je riječ o korpusu u kojemu je moguće pronaći estetički uspjelih te poetički i politički potentnih naslova koji su najneposrednije povezali tzv. stariju s tzv. novijom hrvatskom književnošću, pri čemu su potonju u mnogočemu anticipirali i odredili.

1. PAVAO ŠTOOS – PJESNIK *HORVATSKI* I *ILIRSKI*

Prije nego što je u početku godine 1835. Štoosova pjesma “Kip domovine vu pochetku leta 1831.” objavljena na naslovnici trećega broja novopokrenute *Danicze Horvatzke, Slavonzke y Dalmatinzke*, ona je četiri godine ranije, u nakladi od tri stotine primjeraka (usp. Brešić 2015: 334), pod naslovom “Nut novo leto! Mati – sin – zorja!” i s dvadeset stihova više (usp. Horvat 1935–1936: 17) otisnuta u formi brošure, letka ili, kako ih se tada uobičajilo nazivati, *letećih spisa* (njem. *Flugblatt*; engl. *leaflet*), kakvima se u predpreporodnoj hrvatskoj kulturi, prije pojave periodičkih publikacija

¹ U ovome radu tekstovi će se u grafijskome smislu citirati prema izvorima iz kojih su preuzeti. Konkretno, ako je riječ o tekstovima citiranima iz *Danice*, poštivat će se (orto)grafija kojom su ondje objavljeni, a ako je riječ o tekstovima koji su preuzeti iz publikacija u kojima su već transkribirani, neće se citirati njihove ranije inačice, nego izvori iz kojih su preuzeti.

na nacionalnome jeziku, ali i kasnije, tijekom preporoda, uobičajilo diseminirati žanrovski različite, kraće tekstove motivirane aktualnim društvenim i kulturnim prilikama, s ciljem informiranja javnosti i njezina političkog aktiviranja, između ostaloga i stoga jer su te publikacije kao dio *podzemne publicistike* (Horvat 2003: 49) lakše prolazile ispod radara cenzure nego što je to bio slučaj s *konkretnijim*, vidljivijim i trajnijim izdanjima (usp. Horvat 2003: 46; 49–50; Brešić 2015: 257). Iste godine u kojoj je Štoosova pjesma prvi put objavljena u zagrebačkoj tiskari Franje Suppana, budući je vođa hrvatskoga narodnog preporoda Ljudevit Gaj zajedno sa skupinom svojih rodoljubno orijentiranih sunarodnjaka i sumišljenika počeo osvještavati potrebu pokretanja periodičkoga glasila na hrvatskome jeziku (usp. npr. Horvat 1975: 60–61; 2003: 75–76). U to vrijeme Gaj je još boravio na studijima u Pešti, pa mu je odmah po njihovu objavljivanju, jedan od njegovih zagrebačkih korespondenata, Dragutin Rakovac, poslao tri Suppanova izdanja, među kojima i Štoosovu pjesmu. I Gajeve majka, pišući sinu o događajima iz zavičaja koji bi ga mogli zanimati, spomenula je, aludirajući na Štoosovu i na pjesmu Josipa Marića “Iskra domorodne ljubavi”, da su “dva dijaci napravili nekoje horvatske sloge” (Horvat 1975: 61). Sudeći prema bilješci što će ju prilikom njezina pretiskivanja u *Danici* objaviti Gaj, Štoosova se pjesma snažno dojmila i njega i čitave, kako ju je nazvao J. Horvat, “slavenske kolonije u Pešti” (Horvat 1975: 61), no s druge je strane Gaj bio nezadovoljan time što su tekstovi koje je primio od Rakovca bili otisnuti starim “zlopisom” te je naglasio da je to nemilo kosnulo i “vse Horvatov istinske izobražene ljubitelje i naj vučeneše ovdi Čehe, Srblje, Šlavonce i Dalmatine” (Horvat 1975: 61). Gaja je naime činjenica da se u Zagrebu, kao i u čitavoj kajkavskoj, Banskoj Hrvatskoj i dalje pisalo tzv. starim pismom, po uzoru na mađarsko, morala ozlojediti tim više jer je on godinu dana ranije, odnosno 1830., u Pešti objavio glasovitu *Kratku osnovu horvatsko-slavenskoga pravopisa*, koja će, djelomice modificirana, a potom i legitimirana tijekom preporodnoga razdoblja, postati osnovom moderne hrvatske kao i slovenske (orto)grafije.

Štoosova pjesma “Nut novo leto! Mati – sin – zorja”, koja će se u ovome članku analizirati prema tekstu objavljenome u *Daniczi*, uobičajila se interpretirati kao dio autorova korpusa “na kajkavskom narječju uoči preporoda”, kojemu se kontrapunktiraju njegove štokavske pjesme i drugi štokavski prilozima objavljeni kasnije u istome časopisu ili u nekim drugim publikacijama (usp. npr. Barac 1954: 192). Pritom se nalazi da je, kako kaže Antun Barac, u kajkavskim pjesmama Štoos bio “u prvom redu glasnik protiv odnarođivanja”, dok je u štokavskima postao “glasnikom ilirskih zanosa i težnja” (Barac 1954: 192). Davši Pavlu Štoosu istaknuto mjesto među pjesnicima (pred)-

preporodnoga razdoblja hrvatske književnosti, Barac je ipak ustvrdio da je njegovo značenje više “narodno” i “kulturno”, negoli “umjetničko”, ocijenivši: “Njegova je cjelokupna pjesnička tvorba više dokaz i slika njegovih i narodnih raspoloženja negoli plod njegova stvaralačkoga dara. Bez obzira na lakoću, kojom je on očito pravio stihove, u njegovim pjesmama ima nekoliko svojstava, koja im oduzimaju umjetnički značaj. One su, prije svega, većinom vrlo opširne; iz njih se često osjeća više zveket riječi nego čuvstvo i misao. Velik njihov dio napisan je u obliku alegorije, a to smeta neposrednom dojmu. Štoos i u pjesmama odaje svećenika propovjednika, koji voli naširoko istaći neke glavne misli negoli da sažeto kaže ono, što osjeća. K tome treba pribrojiti i nesigurnost u jeziku” (Barac 1954: 197). Dok sugerira da je važnost pjesme “Nut novo leto” bila u prvome redu u tome što je u vrijeme kada je napisana iznijela *bijedu* “hrvatskih političkih prilika” (Barac 1954: 191), za njezin reprint u *Daniczi* Barac konstatira da je bio “samo sjećanje na prošlost i upozorenje na dužnosti prema domovini” (Barac 1954: 192). Ove se Barčeve ocjene ne razlikuju puno od prethodnih prikaza Štoosova stvaralaštva (Ortner 1907; Horvat 1935–1936; Fancev 1936), kao ni od onih kasnijih (Živančević i Frangeš 1975: 157–158; Frangeš 1989: 130; Jelčić 1997: 91–92; Šicel 2004: 6, 20, 73–74), koji i kad priznaju umjetničku vrijednost pjesme “Kip domovine”, ne idu puno dalje od isticanja njezine važnosti u *krčenju putova* “nacionalnom osjećaju” (Horvat 1935–1936: 2).

Ante Stamać – koji je, za razliku od čitanja što su naglašavala u prvome redu njihovo općekulturno i političko značenje, upozorio na *visok pjesnički standard* Štoosovih pjesama, pogotovo kajkavskih (usp. Stamać 1985: 319) – također je istaknuo razliku između dviju “mnogostruko sučeljenih pjesnikovih faza” koje tretira kao *ostvaraje* “dviju poetika; manifestacije dvaju kodova, ‘horvatskog’ i ‘ilirskog’” (Stamać 1985: 320). S druge strane, zagovarajući potrebu revalorizacije Štoosova poetskog opusa, Stamać uočava i stanovitu poveznicu između dviju faza toga korpusa, navodeći kako je “velik broj Štoosovih pjesmotvora prigodnog [...] značaja”: “Latinske ode, carmines, pjesme in natalem, et nominis diem i sl.; kajkavske elegije i utješnice; štokavske budnice i pohvalnice; sve te mahom odulje pjesme upućene su i ‘alduvane’ duhovnim, intelektualnim i političkim značajnicima dobe [...]” (Stamać 1985: 320). Prijelaz između dviju etapa Štoosova stvaralaštva Stamać je interpretirao kao *obraćenje* s “koda kojemu je podloga bila rano stečeni latinitet i stara kajkavska književnost” na “kod kojemu je podloga bio Gundulić i usmeno narodno pjesništvo novonastajućeg štokavskog standarda” (Stamać 1985: 321). Strožu cezuru između tih dvaju kodova Stamać prepoznaje u godini 1838., držeći da ju je Štoos i simbolički reflektirao govorom koji je održao prilikom svetkovanja dvjestote obljetnice rođenja Ivana

Gundulića, objavljenim u *Danici Ilirskoj* (1838, br. 52) (usp. Stamać 1985: 321). U širem smislu, i prije nego što je počeo pisati “isključivo štokavskim narječjem” (Stamać 1985: 321), simbolički prijelaz između dviju Štoosovih pjesničkih etapa moguće je pratiti i ranije, primjerice od 1837. godine, kada se on u *Danici* prestao potpisivati kajkavskom varijantom svojega imena (Pavel) ili još ranije, od pjesme “Putnik domovini”, što ju je, anticipiravši puno poznatijega “Putnika” Petra Preradovića (1846) (usp. npr. Horvat 1935–1936: 22–23), objavio odmah nakon “Kipa domovine”, u četvrtom broju prvoga godišta *Danicze* (usp. Coha 2012: 33–36; 2015: 445–447).

U nastavku ovoga teksta, u odmaku od čitanja koja su u Štoosu vidjela politički važnoga, ali umjetnički ne pretjerano uspješnoga prigodničara, a oslanjajući se na Stamaćeve argumente po kojima “Kip domovine” reprezentira visokim umjetničkim parametrima definiran predilirski pjesnički standard kajkavske dionice hrvatske književnosti, koju se prije, a i tijekom preporoda nazivalo horvatskom, pokušat će se pokazati kako je riječ ne samo o estetički uspješnome nego i o poetički kompleksnome i zanimljivo-me tekstu. Osim toga, uvažavajući Barčeve nemjerljive prinose izučavanju novije hrvatske književnosti, pokušat će se propitati i njegova, u hrvatskoj književnoj historiografiji i inače prihvaćena, tvrdnja da je “Kip domovine” svoju (političku) zadaću odradio 1831. godine, te da je 1835. funkcionirao samo kao “sjećanje na prošlost i upozorenje na dužnosti prema domovini” (Barac 1954: 192). Odmicanjem od te tvrdnje postavila bi se teza koja bi naglasila da ni 1835. godine pjesma “Kip domovine vu pochetku leta 1831.” ne samo da nije izgubila svoju političku potentnost već da je u njoj bila sažeta stožerna idejna platforma preporodnoga pokreta koji se u institucionalnome smislu tek počeo artikulirati. Ta bi teza, uz one o poetičkoj i estetičkoj relevantnosti Štoosove pjesme, mogla poslužiti kao prilog u hrvatskoj književnoj povijesti nedovoljno isticanim konstatacijama da tzv. novija, (post)preporodna hrvatska književnost nije sustav koji je moguće sagledavati izdvojeno od kajkavske (“horvatske”) književnosti koja joj je neposredno prethodila. Upravo suprotno, to što je najizravnije iznikla iz kajkavske literature koja je na početku 19. stoljeća funkcionirala kao jedina zastupnica “hrvatske književnosti u pravom smislu” (Barac 1954: 7), uvelike je odredilo identitet novije, a time i cjelokupne hrvatske nacionalne književnosti, koji je stoga bez poznavanja rečene kajkavske tradicije i nemoguće u potpunosti interpretirati i razumjeti.

2. “KIP DOMOVINE VU POCHETKU LETA 1831.” – RAZDJELNICA ILI POVEZNICA IZMEĐU HORVATSKE I ILIRSKJE FAZE HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI I KULTURE?

Kada je 24. siječnja 1835. pjesma “Kip domovine vu pochetku leta 1831.” izašla u *Daniczi*, svojim se kajkavskim izričajem ona nije značajnije izdvojila iz konteksta u koji je bila uklopljena. Vlastitim izrazom, koji je, primjerice prema A. Stamaću, odražavao završnu etapu razvoja tradicionalnoga kajkavskog *književnog*, tj. *knjiškog jezika*, što ga je moguće slijediti od 16. do 19. stoljeća, npr. u djelima Ivana Belostenca, Jurja Habelića, Frana Krste Frankopana, Štefana Zagrepca, Andrije Jambrešića, Hilariona Gašparotija, Ivana Muliha i dr., sve do Tomaša Mikloušića i njegova nećaka Ignaca Krisitijanovića (usp. Stamać 1985: 322), Štoosova je pjesma u *Daniczi*, koja je tada još uvijek bila datirana po kajkavskome kalendaru (“24. Proszincza”) te popunjavana prilozima pisanima i kajkavskom grafijom, u skladu s čime je i Štoosov autorski potpis donesen u kajkavskoj izgovornoj i grafijskoj varijanti (Pavel Stóosz), odgovarala jeziku i grafijskoj prezentaciji drugih kajkavskih priloga koji su joj prethodili u prva dva broja. Staru kajkavsku grafiju *Danica* je u svome naslovu zadržala cijelo prvo godišće, sukladno čemu će se on pisati kao *Danicza*, a tako su još stanovito vrijeme bili pisani i pojedini prilozima koje je donosila i poslije objavljivanja Gajeva članka “Pravopisz”, koji je, kao modificirana inačica *Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisa*, izlazio u nastavcima od 10. do 12. broja prvoga njezina godišća. Pritom je zanimljivo da je i sam taj članak bio pisan kajkavskim jezikom i kajkavskom grafijom, baš kao i tekst “Bratinzka rěch gledech na osznovu ztarinzkoga horvatzkoga pravopisza” što ga je u sljedećem, 13. broju potpisao Štoos (ponovno s kajkavskom izraznom i grafijskom inačicom svojega potpisa), kao potporu Gajevim (orto)grafijskim prijedlozima i kao prilog preporodnim tvrdnjama da nacionalna identifikacija ne može profitirati od kajkavskih spisatelja, od kojih je u Štoosovu napisu posebno istaknut Š. Fuček, kao jedan od predstavnika regionalno ograničene i nacionalnoidentifikacijski neučinkovite, mađarskim utjecajima podložne kulture (usp. *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, 1835, 13: [49]–52).

Kao što Štoosovi i prilozima drugih kajkavskih pisaca s početka preporoda svjedoče o tome da ilirska književnost nije preko noći prekinula s kajkavskom izgovornom i grafijskom tradicijom na čijemu se zagrebačkom tlu usredila (usp. npr. Cocha 2018), tako pjesma “Kip domovine vu pochetku leta 1831.” sa svojim prototekstom napisanim u predpreporodnome razdoblju potkrepljuje tvrdnju Jože Skoka da je “na kajkavštini kao književnom jeziku” i prije institucionalizacije preporoda bio napisan “već niz ostvarenja” koja su

u sebi nosila preporodne ideje (usp. Skok 1985: 131), odnosno da je u temelje preporodne, a time i novije hrvatske književnosti uopće bio ugrađen “velik doprinos jedne izrazito kajkavske generacije” (Skok 1985: 132). Toj je generaciji pripadao i P. Štoos, koji je sa starijom kajkavskom tradicijom, prema A. Stamaću, bio povezan već naslovnim likom svoje pjesme “Kip domovine”, *Horvatzke zemlye ztarom kralyiczom*, čiji bi pandan bila Mikloušićeva *regina Croatiae* (Stamać 1985: 322). No, to što je kod Mikloušića, kao i kod Štoosa 1831., hrvatska kraljica podrazumijevala sjevernohrvatski, kajkavski identitet (usp. Stamać 1985: 322), nije isključilo mogućnost da se od reprinta u Gajevoj *Daniczi* ona počne percipirati, baš kao i Mihanovićeva “horvatska domovina” iz istoimene pjesme – prototeksta buduće nacionalne himne, objavljene u 10. broju *Danicze* – kao simbol (sve)hrvatske matice, koja se u vrijeme preporoda, i to više s historističko-simboličkim, a manje s političko-pravnim konotacijama, nazivala Kraljevinom Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom (usp. npr. Rapacka 2002: 110–113; Coha 2015: 139–140), što je bilo očito i u *Daničinu* imenu prije 1836., od kada će ono biti atribuirano pridjevom “ilirski”, kao i nakon 1843., kada je uporaba ilirskoga imena u hrvatskoj kulturi i politici bila zabranjena (usp. npr. Coha 2015: 12–13).

Kao “simbol političkog subjektiviteta Hrvatske i cjelovitosti njezina teritorija” (Rapacka 2002: 110), pojam Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije ili Trojedne Kraljevine bio je od srednjega vijeka nadalje, a posebno od ulaženja u državnu zajednicu s Ugarskom (1102.), a potom i u okviru Habsburške Monarhije (1527.), sastavni dio “hrvatske plemićke ideologije” (Rapacka 2002: 112), a od 19. stoljeća postao je jedim od ključnih argumenata transstaleške nacionalne retorike (usp. Rapacka 2002: 110–113, 130–134, 138–140). Ideološka (staleška i nacionalna; tradicionalna i moderna) dvovalentnost toga simbola otkriva se i u Štoosovoj pjesmi te je razvidna već u njezinoj najneposrednijoj motivaciji. Naime, kao što je naglašeno i u bilješci koja ju je protumačila u *Daniczinu* pretisku, ona je inicijalno bila napisana kao prigodnica, u čast brošure Josipa Kuševića *De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatie, Croatiae et Slavoniae* (1830.), u kojoj se, pozivajući se na privilegije hrvatskoga plemstva u odnosu na mađarsko (tzv. “naše pravice” ili “stara prava”, usp. Rapacka 2002: 130–134), dokazuje autonomija i suverenitet Hrvatskoga Kraljevstva u ugarskoj državnoj zajednici. Već 1831., kada je pjesma “Nut novo leto! Mati – Sin – zorja”, odnosno kasnije “Kip domovine”, bila napisana, kao i 1830., kada je Josip Kušević sastavio svoju brošuru upućenu hrvatskim zastupnicima na Požunskome saboru, na kojemu se potvrdila odluka o uvođenju mađarskoga jezika u hrvatske škole, *iura municipalia* nisu konotirala samo staleške, nego i etno-kulturne (proto)nacionalne principe. Osim izravnoga spomena *domorodcza*

Kuševića, koji se kao zagovaratelj prava i sloboda Trojedne Kraljevine u okvirima Zemalja Krune sv. Stjepana, i u samoj pjesmi proglašava glavnim uzdanikom domovine, protumađarska je retorika evidentna i u stihovima koji *mjesto radnje* lociraju ne samo u geografski prepoznatljiv, nego i u politički znakovit prostor konkretiziran dvjema rijekama, Dunavom i Savom, kojima će nacionalni prostor markirati i Mihanović u “Horvatskoj domovini”. No, drukčije od Mihanovića, kod kojega su obje rijeke znak hrvatskoga nacionalnog identiteta, kod Štoosa *Dunaj*, dotječući iz Mađarske, simbolizirajući probuđeni mađarski nacionalizam, “z szlapmi v zrak dyiple” te, uzburkan u sebi, “[h]oche, da Szavu z mulyem zasziplę”. Pridonoseći metaforičkoj sugestivnosti, u Štoosovu su sliku dviju rijeka uvedeni i “[sz]om” koji “z muztachi” (onodobnim stereotipnim simbolom muškoga mađarskog identiteta) “gizdavo mise” dižući prijeteće oči (“[I]ampe”) prema pitomim, deminutivom predstavljenim (hrvatskim) “Szavzkem ribiczam”.

Povezano s navedenim konfrontiranjem hrvatskoga i mađarskoga entiteta, u Štoosovoj pjesmi nije indikativno samo to što je “predraga mati” (personificirana domovina) prikazana kao figura koja svoj suverenitet zasniva na staleškoj društvenoj paradigmi, odnosno kao kraljica koja se uzda u staleške institucije, *Horvatzke kralye*, kao simbole slavne prošlosti, te prvobilježnika, *domorodcza Kushevicha*, kao suvremenoga posrednika prema *banzkoj ztolliczi, velikashima* i *zpravishu* (saboru). Znakovito je također i to što se srž njezina očaja, koji je tjera da se u formi prozopopeje obrati svojim sinovima, krije u činjenici da oni “szvoj jezik”, kao medij koji se u kontekstu romantičarskih osamnaestostoljetnih i devetnaestostoljetnih tzv. kulturnacionalnih projekata držao glavnim izrazom i jamcem nacionalnoga identiteta (usp. npr. Blanning 2012: 133–153; Coha 2015: 362), *zabit hote*, “ter drugi narod poztati”. Figuru majke domovine kao izdane i obespravljene kraljice u koroti koja se poziva na svoja drevna prava uskrsnut će kasnije najdojmljivije u antologijskome (kajkavski naslovljenom!) sonetu “Pri svetom kralju” A. G. Matoš, a u širem se smislu i Štoosova “Horvatzke zemlye ztara kralyicza” i Matoševa *žena* “s teškim križem cijele jedne nacije” mogu iščitavati kao utjelovljenja *uplakane Hrvatske, ucviljene majke Hrvatske (Croatia plorans)* koja predstavlja jedan od središnjih toposa hrvatske domoljubne književnosti te i Štoosa i Matoša povezuje još sa Zoranićevom personifikacijom hrvatske književnosti, uplakanom nimfom Hrvaticom iz pastoralnoga romana *Planine* (1536.) ili s glavnom junakinjom kulnoga epa *Plorantis Croatiae saecula duo* (1703.) Pavla Rittera Vitezovića, kao i s nizom (post)preporodnih hrvatskih pjesnika, poput Petra Preradovića, Augusta Harambašića ili Silvija Strahimira Kranjčevića (usp. npr. Rapacka 2002: 32–34). No, povezujući, s jedne strane, hrvatski nacionalni identitet sa staleškom tradicijom Trojedne

Kraljevine, reprezentacije domovine u liku, riječima Umuta Özkırımlıja, “‘ranjive’ žene koja treba zaštitu” (Özkırımlı 2000: 193) ujedno se i udaljavaju od staleškoga paternalističkog modela društvene identifikacije. Za razliku od tradicionalnoga paternalističkog modela u kojemu je domovinu predstavljao monarh, dok su se podanici prikazivali kao njegova djeca, u novome, modernome nacionalnoidentifikacijskom modelu domovina dobiva obličje žene, najčešće voljene žene ili, još češće, majke, koje se prikazuju kao, kako kaže Natka Badurina, “dostojne aktivne ljubavi”, slijedom čega se pripadajući im etnički ili etnokulturni identitet oblikuje kao nacija koja stasa u “muževnog branitelja ženske časti, odnosno ženskim likom predočenog vlastitog suvereniteta” (Badurina 2009: 48).

Kao najpogodniji modus ovoga tipa predstavljanja domovine prozopopeja se od humanističkih vremena uspostavila stoga jer – kao što je analizirajući Vitezovićev ep *Plorantis Croatiae saecula duo* ustvrdila Zrinka Blažević – omogućuje da se “nacionaln[a] povijest” prikazuje u prvome licu, bez posrednika, kao “osobn[a] povijest patnje”, a moguće ju je dovesti i u alegorijsko-asocijativnu vezu s *popularnim kršćanskim motivom* “Kristove majke koja tuguje pod križem” (Blažević 2019: 15). Štoosova “pretusna mati” tim se više uklapa u kršćanske vizije muke jer se u jednome trenutku *na kolena hita*. S druge strane, za razliku od nijeme Bogorodice pod križem iz Evanđelja, Štoosova se majka domovina obraća svojim *zpechim szinima*, pa se pjesma oblikuje kao naročit tip tužaljke koji korijene ima u humanizmu, kada se, spajajući antičko naslijeđe elegije (lat. *querela, querimonia, threnus*, plač, jauk) i kršćansku tradiciju Marijinih plačeva (*planctus Mariae*), popularizirao specifičan žanr “političke lamentacije, koja osim naglašavanja etosa sažaljenja [tipičnoga za antiku] i suosjećanja [tipičnoga za kršćanstvo], ima i eksplicitnu praktično-političku funkciju mobiliziranja nacionalnoga kolektiva kako bi se učinkovito nadišla kriza” (Blažević 2019: 18–19). *Zpechi* pak *szini* kojima se obraća Štoosov “kip domovine” pripadnici su dviju skupina: jedni su pokojni slavni preci koji su zbog domovine, boreći se junački, zaspali zauvijek, odnosno koji su za nju kroz svoja “persza” pustili “letet ztreliczu”, a drugi su odnarođeni suvremenici koji ne samo da za *mater szvu nebrinu*, nego se njome i srame i sami svoj narod *zamechu*.

Kriza koja je motivirala prvotisak Štoosove pjesme istovjetna je *krizi* koja je motivirala njezino pretiskivanje u Gajevoj *Daniczi*, kao i pokretanje *Danice* same, odnosno u svim je slučajevima riječ bila o otporu mađarskim kulturnim i političkim aspiracijama na hrvatske entitete u Ugarskoj (usp. npr. Coha 2015: 136–166). Sudeći prema dominantnim diskursima onodobne hrvatske književnosti i publicistike, u supstancijalnome su smislu retoričke strategije pokušaja *nadilaženja te krize* 1835. umnogome bile podudarne s

onima koje su na djelu bile 1831., a takvima će ostati i kasnije, tijekom čitavoga preporodnog razdoblja hrvatske književnosti. Te su se strategije uvelike zasnivale na romantičarskim vizijama nacije kao etnije odnosno, riječima A. D. Smitha, kao “obitelji ili, bolje, ‘obitelji obitelji’”, koja se širi kroz vrijeme i prostor i uključuje mnoge naraštaje i mnoga područja na određenom teritoriju” (Smith 2003: 46). Nosive figure tako zamišljene nacije u hrvatskoj književnosti narodnoga preporoda, a i kasnije, bili su *majka domovina*, prikazana kao “‘ranjiva’ žena koja treba zaštitu” (Özkırmı 2000: 193) te *sin(ov)i domovine* kao reprezentanti nacije kao “muževnog branitelja ženske časti, odnosno ženskim likom predočenog vlastitog suvereniteta” (Badurina 2009: 48). I ne samo time, Štoosova je “pjesnička jeremijada” (Skok 1985: 133), usprkos svojem dominantnom elegijskom okviru koji je u maniri neoklasicističkih trendova kajkavske književnosti kasnoga 18. i ranoga 19. stoljeća povezuje s humanističkom, a preko nje i s antičkom književnom tradicijom (usp. npr. Stamać 1985: 322–324), u sebe upisala i budničarske tonove kakve će u prvi plan istaknuti preporod. U tome smislu, nije signifikantno samo to da majka domovina *budi* svoje *zpeche szine*, nego i to da pjesma završava njezinom slikom, u kojoj plače nad grobom, ali ne bez nade, nego “[ch]ekajuch, doklam zorja poztane.” Sukladno tome, još je u prvome izdanju “Kipa domovine”, već u inicijalnome naslovu te pjesme, na slikovit i koncizan način bila sažeta anticipacija biti preporodne poetike i politike, čiji su glavni aduti uz *majku* (domovinu) i njezine *sine* (*domorodce*, predstavnike nacije) bili i kritičan trenutak prijelaza sa staroga u novo vrijeme (kod Štoosa, kao i kasnije u jednome od najvažnijih preporodnih programskih tekstova, “Šta naměravaju Iliri?” Bogoslava Šuleka, “novo l(j)eto”) te svjetlo (kod Štoosa “zorja”, kao i kasnije u antologijskoj pjesmi Petra Preradovića “Zora puca, bit će dana”, ili u zadarskome časopisu *Zora dalmatinska*, u prvome broju kojega je, u osvit Nove godine, ali i kao najava novoga doba nacionalne povijesti, ta Preradovićeva pjesma i izašla).

To što je naslov “Nut novo leto! Mati – sin – zorja” u *Daniczinu* izdanju zamijenjen naslovom “Kip domovine vu pochetku leta 1831.” može se čitati kao paratekstualni signal² sugestije da je “zorja” koju je majka domovina 1831. još čekala, na početku 1835. godine već nastupila, odnosno da ju je i kao materijalizirana publikacija, ali i simbolički, najavio Gajev časopis, već i vlastitim imenom u kojemu je istaknuo zornicu – Danicu, jutarnju zvijezdu koja ispraća noć i dočekuje svitanje. Na tragu toga pomaka, u zanimljive se intertekstualne relacije s “Kipom domovine” može dovesti prije spomenuta pjesma “Putnik domovini” što ju je Štoos objavio već u sljedećem, četvrtom

² O pojmu parateksta usp. Genette (2001).

broju prvoga godišta *Danicze*. Kao moto toj pjesmi istaknuti su posljednji stihovi iz “Kipa domovine”: “Onda plachucha k grobu szi ztane./ Chekajuch, doklam zorja poztane”, a pred njezin se kraj slavi “Danicza” koja “lepa zhaja” te se moli neka zalutalome sinu osvijetli put prema majci koja stoji *pri* “szvih szinov grobeku” i neka ju *znese* “v zlatnom krilu/ Na ztoliczu negdashnyu”, tj. na istu onu *kralyevzku ztoliczu* za koju se još u “Kipu domovine”, s aluzijama na *iura municipalia*, ustvrdilo da je na nju imala *szezti praviczu*. U ovoj je pjesmi, međutim, izrazitije nego u “Kipu domovine”, naznačen aktivistički stav *domorodca* koji je, pokajavši se poput biblijskoga izgubljenog sina, nedvosmisleno čvrsto odlučio pomoći majci, a smjer u kojemu se krenulo kulminirat će već u sljedećemu, petom broju *Danicze*, u najglasovitijoj preporodnoj budnici, Gajevoj pjesmi “Horvatov Szloga y Zjedinenye”, poznatijoj po prvome stihu “Još Hrvatska ni propala”. U toj pjesmi, naime, *szini* više ne *zpiju*, nego su postali buditelji domovine, koja je, poput Trnoružice – što je i inače bila česta (auto)predodžba europskih nacija koje su se u 18. ili 19. stoljeću počele konstituirati (ili, kako se onda govorilo, *preporađati* ili *buditi*) (usp. npr. Wehler 2005: 8) – “tverdo zpala” čekajući da je oni *probude*, odnosno *ožive*. No, to da majka domovina nije osuđena na monološku, jednosmjernu lamentaciju, bez ikakvoga odgovora, bilo je jasno već u pjesmi “Kip domovine”, u kojoj je uspjela izazvati suosjećanje i dobiti odgovor od dvaju sinova, iskaznoga subjekta koji joj se obraća više retoričkim pitanjima, ali i duha koji je izašao iz grobnice hrvatskih kraljeva te je šalje u Zagreb, *domorodczu Kushevichu*, čime joj navješćuje i trećega aktera od kojega će dobiti suosjećanje i odgovor, u kojega se zapravo polaže i najviše nade.

Slika majke domovine koja je, s jedne strane, zagledana u grob u kojemu su, prema konceptu *mitova o etničkoj prošlosti* A. D. Smitha, pokopana *njezina zlatna, herojska doba* (usp. Smith 1999: 65–66), dok s druge strane, poput izlagačkoga glasa spomenutoga Šulekova teksta “Šta naměravaju Iliri?” (1844.), iščekuje vrijeme preporoda u kojemu će se obnoviti njezin *specifični identitet, dignitet, teritorij i autonomija* (Smith 1999: 67–70), registrira vrijeme krize na samome izmaku, vrijeme u kojemu se osjeća da je *doba propadanja* (Smith 1999: 67) pred krajem te da je na pomolu *vrijeme regeneracije* cilj kojega će biti “ponovno uspostaviti zlatno doba i obnoviti našu zajednicu kao u ‘danima starine’” (Smith 1999: 67). Zbog fundiranosti u specifičnost takvoga janusovskog trenutka – koji iz perspektive sadašnje bijede jednim licem gleda u slavnu prošlost dok drugim iščekuje jednako slavnu, ako ne i slaviju budućnost – u pjesmi “Kip domovine” supostoje tamni tonovi koji kreiraju klasični topos *strašnoga mjesta (locus horridus)*, ali i zrake svjetla koje se naziru i iz prošlosti i iz budućnosti. Stoga se u toj pjesmi prožimaju i zvukovi plača, ali i budničarski pozivi, što se, vodeći se

Stamaćevim konstatacijama, može pripisati manirističkim potezima barokne i poetike rokoka koje su uz neoklasicističku također imale udjela u oblikovanju kasnoosamnaestostoljetne i ranodevetnaestostoljetne kajkavske književnosti (usp. Stamać 1985: 324). Osim toga, kako se također može zaključivati tragom Stamaćevih zapažanja, specifičnošću instrumentarija kojim se kreira *locus horridus* u “Kipu domovine”, ta pjesma potvrđuje i svoju pripadnost (pred)romantičarskoj književnoj struji, odnosno njezin pečinski, grobljanski, nokturalni i makabrističan pejzaž prožet duhovima i simbolima (srednjovjekovne) nacionalne povijesti koja je predmetom adoracije asociira na *grobljanske prostore* “jednoga Th. Graya; schillerovske kule i pustošne daljine; sjene što lutaju pustim zgarištima, kako je to u mnogim baladama i romancama germanskog podrijetla” (Stamać 1985: 324). Uz navedeno, romantičarskoj je poetici sukladan i najširi narativni okvir zbivanja. Naime, fenomeni o kojima se pjeva nisu predstavljeni kao iskustvena stvarnost, nego kao posljedica *viđenja* ili, mogli bismo reći, romantizmu dragih *priviđenja* što ih je lirski subjekt imao “vu ovoj” (novogodišnjoj) *noći*, koje se je, ponovno u manirističkome, ali i u (pred)romantičarskom stilu najužega vezivanja pozitivnih i negativnih osjećaja (sublimnoga, radosnoga uzbudjenja i straha), nakon što “nam” je *jedno* “leto kapnulo szrechno”, imao “bojat sze mochi.”³

Sa spomenutim se, pak, omiljenim romantičarskim žanrovima, baladama i romancama “Kip domovine” može usporediti i svojom formom i strukturom. Takve su pjesme u vrijeme preporoda, ugledajući se u usmenu epiku, ali i u europske romantičarske književnosti, poglavito njemačku, pisali primjerice Stanko Vraz ili Ljudevit Farkaš Vukotinović, dok će ih kasnije, još uvijek u skladu s romantičarskim poetičkim uzusima, u hrvatskoj književnosti u pravome smislu popularizirati, ali i kanonizirati August Šenoa. Štoosova pjesma, narativnoga karaktera, sastavljena od astrofičnih, lirskih deseteraca, podijeljenih u tri cjeline nejednake duljine, poput tih žanrova što ih je S. Vraz u predgovoru svoje zbirke *Glasi iz dubrave žeravinske* (1841.) nazvao *epopejama* “*en miniature*” (Vraz 1954: 97), podvevši ih pod zajednički nazivnik “povjestice” (Vraz 1954: 29), kako će ih zvati i Šenoa, kombinira epske, lirske i dramske sastavnice. Prve su evidentne u dijelovima u kojima se prepričava radnja te se podudaraju s Jakobsonovom referencijalnom funkcijom; druge se prepoznaju preko dominantne afektivne funkcije vezane uz iskazni subjekt, koji je ujedno i ekstradijegetički-heterodijegetički kazivač, a kojoj pribjegava i majka domovina; dok se treće aktualiziraju u intendiranim ili realiziranim dijalozima, apelativno intoniranim dionicama različitih govornih instanci (iskaznoga subjekta koji se obraća čitateljima, a u formi retoričkoga

³ O navedenim elementima romantičarske poetike usp. npr. Blanning (2012: 78–108, 153–193).

pitanja i majci domovini, te intradijegetičkih-homodijegetičkih govornika – domovine koja se obraća (odsutnim ili pokojnim) *szinama*, te duha koji izlazi iz jednoga groba i obraća se majci domovini).⁴ Zahvaljujući takvome strukturnom, a posljedično i žanrovskom profilu, Štoosovu je, kako ju je klasificirao J. Skok, *malu dramsku poemu* (Skok 1985: 133), moguće sagledavati i u relacijama prema klasičnim spjevovima preporodne književnosti, *Grobničkom polju* (1842.) Dimitrije Demetra i *Smrti Smail-age Čengića* (1846.) Ivana Mažuranića koji se u hrvatskoj književnoj povijesti uspoređuju s bajronskim poemama.

Poveznice s budućom linijom preporodne književnosti Štoosov je “Kip domovine” još evidentnije uspostavio konkretnim nacionalno-političkim konotacijama svojega sadržaja, čemu je pridonijela već i prije spomenuta paratekstualna Gajeva bilješka, kojom je popratio njezin pretisak i u kojoj je napisao da se je toliko dojmila dvojice Bugara (*Szlavenzkih brata*) kojima ju je čitao u Pešti da oni pred tužnom sudbinom *ztare Horvatzke kralyicze* nisu mogli drugo doli zaplakati te im ju je on, na njihove ponovljene prošnje, morao čitati tripudium zaredom. Svjedočeći o njezinu apelativnom potencijalu potvrđenome na drugim (južnim) Slavenima (Bugarima), Gaj je otvorio smjer naglašene identifikacije h(o)rvatskoga s ilirskim identitetom, odnosno s (južno)slavenskim etnički i kulturno definiranim entitetima, kojim će se voditi i *Danica* i čitav preporod (usp. npr. Coha 2015: 466–518). Tim pravcem krenuo je i sam Štoos, koji je već u sljedećoj svojoj pjesmi, u spominjanome “Putniku domovini” *Horvatzke zemlye ztaru kralyiczu* iz “Kipa domovine” zamijenio *majkom Szlavom*. No, i prije njezina reaktualiziranja u *Daniczi*, ta je pjesma u svojem sadržaju i fakturi, iznjedrenima iz kajkavske književne tradicije, uz romantičarske imala utkane i preporodne, ili kako ih se tada uobičajilo nazvati, *domorodne* poetičke niti. Kao što je primijetio J. Skok, “Štoosova pjesnička sposobnost da svoj doživljaj izrazi tipičnim pripovjedno-deskriptivnim postupkom kajkavskih pjesnika koji tradicionalno, bez obzira na težinu života, svoj zavičaj promatraju u dekoru pejzažne idiličnosti” u ovoj pjesmi biva donekle “prigušena, jer i pejzaž dobiva svoju simboličku i alegorijsku funkciju” (Skok 1985: 134). Simboličke i alegorijske funkcije pejzaža u “Kipu domovine” moguće je iščitavati kroz prizmu romantičarske poetike i domoljubne (*domorodne*) politike, koje se međusobno prožimaju i podupiru. Naime, očajna majka domovina u potrazi za vlastitim spasom putuje kroz dvije prepoznatljivo romantičarske dimenzije: prostorno (u planinu), ali i vremenski (u zlatna doba svoje prošlosti). Krećući se “z dolicze” u “goru”, pustinjsku,

⁴ Klasifikacija kazivačkih instanci oslanja se na klasifikaciju pripovjedača prema G. Genetteu. Usp. Grdešić (2015: 94–97).

ruinalnu, pećinsku i grobljansku, kakva je bila idealan topos romantičarske poetike, ona se ujedno povlači u strmu, surovu, neosvojivu planinu, kakvima su se, potvrđujući svoje (etničke) *gene kamene*, kretali i akteri preporodnih klasika, spomenutih spjevova *Grobničko polje* i *Smrt Smail-age Čengića* ili pak drame *Teuta D. Demetra*. Također, kao što nasrtljivi Dunav nije samo romantičarska slika divlje, uzburkane vode, nego i (pred)preporodni simbol prijetećih mađarizacijskih pretenzija, tako ni duh sina domovine koji izlazi iz groba nije puki romantičarski makabrističan motiv, već je, kao akter koji je sposoban uskrsnuti (poput Krista), opskrbljen karizmom svetosti, kakvom se u preporodu i romantizmu opskrbljuje i nacija čija *zlatna doba* on predstavlja. A iako su, kako sugerira Stamać, načelni (pred)romantičarski aspekti što ih je u “Kipu domovine” afirmirao Štoos, u preporodnim desetljećima morali u očitj mjeri ustuknuti pred glasnijima, nacionalnoidentifikacijskima, *domorodnima*, oni bi se mogli čitati kao prilog tezi da je hrvatska književnost, kako je naveo Mirko Tomasović, *primala i uzvraćala* “reflekse romantizma, djelomice po korelaciji s drugim inojezičnim književnostima, djelomice po vlastitim pobudama” (Tomasović 1988: 76)⁵, i to ne samo u nekim preporodnim djelima, nego i prije institucionalizacije preporodnoga pokreta te njegove književnosti kao moderne nacionalne književnosti. Gledajući ih kao razdvojene, ali i u njihovoj međusobnoj prožetosti, što su bitnim svojim dijelom nesumnjivo i bile; imajući u vidu ne samo preporodne nego i kasnije njihove odjeke, primjerice od Šenoina *Mladog gospodina* čiji glavni lik, Štoosov kapelan, recitira antologijske stihove “Vre i svoj jezik zabit Horvati/ Hote”, preko “Kipa domovine” Stjepana Parmačevića, kao *modernističkoga odgovora* na Štoosa (usp. Brešić 2015: 76), do u ovome radu spomenutoga Matoša, i dalje, do Krleže (usp. npr. Coha 2012), i poetičke i političke značajke Štoosove (pred)preporodne elegije-budnice podupiru zaključak da kajkavska predpreporodna tradicija u okviru koje je ta pjesma nastala nije (sporedni) “labuđi pjev” ili “slijepa ulica” tzv. starije hrvatske književnosti, kako se to u povijestima hrvatske književnosti uobičajilo prikazivati, nego upravo suprotno, kako je riječ o korpusu u kojemu je moguće pronaći estetički uspjelih te poetički i politički zanimljivih, kompleksnih i potentnih naslova koji su najizravnije povezali tzv. stariju s tzv. novijom hrvatskom književnošću, pri čemu su potonju u mnogo čemu i anticipirali i odredili. Odnosno, upravo je Štoosova pjesma “Kip domovine” bez sumnje jedan od tekstova zbog kojih, kako je naveo J. Skok, možemo “s punim pravom govoriti ne samo o doprinosu nego i o prirodnom preraštanju i uraštanju starije kajkavske u tkivo novije hrvatske književnosti” (Skok 1985: 133).

⁵ O romantičarskim obilježjima hrvatske (pred)preporodne književnosti u tome smislu usp. npr. Tomasović (1988; 2002).

LITERATURA

- Badurina, Natka. 2009. *Nezakonite kćeri Ilirije. Hrvatska književnost i ideologija u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Barac, Antun. 1954. *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije. Knjiga I. Književnost ilirizma*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Blanning, Tim. 2012. *Romantična revolucija*. Zagreb: Alfa.
- Blažević, Zrinka. 2019. Rađanje nacionalnoga epa: Dva stoljeća uplakane Hrvatske. U: Ritter Vitezović, Pavao. *Dva stoljeća uplakane Hrvatske* [prir. Blažević, Zrinka; Marotti, Bojan]. Zagreb: Matica hrvatska.
- Brešić, Vinko. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Zagreb: Alfa.
- Coha, Suzana. 2012. Tko (ni)je “spoznal” (n)i “prepoznao” “Kipa domovine”? Od Štoosa preko Matoša prema Krleži. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu* 6, 25–52.
- Coha, Suzana. 2015. *Medij, kultura, nacija. Poetika i politika Gajeve Danice*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet.
- Coha, Suzana. 2018. Funkcije i značenja kajkavske književnosti i kulture u hrvatskome narodnom preporodu. U: *Marija Bistrica u doba Ivana Krizmanića – Tiho žarište hrvatskog narodnog preporoda* [ur. Husinec, Snježana; Klaužer, Vedran]. Marija Bistrica: Ogranak Matice hrvatske u Mariji Bistrici, 175–194.
- Fancev, Franjo. 1936. U spomen Pavla Štoosa. Prigodom sahrane njegovih ostataka u zagrebačkoj arkadi hrvatskih preporoditelja dne 10. svibnja 1936. *Hrvatska revija* 6, [281]–288.
- Frangeš, Ivo i dr. [ur.]. 1970–1972. *Danica Ilirska. 1835–49. Reprint izdanje*. Zagreb: Liber.
- Frangeš, Ivo. 1987. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb – Ljubljana: Nakladni zavod Matice hrvatske – Cankarjeva založba.
- Genette, Gérard. 2001. *Paratexts. Thresholds of interpretation*. Cambridge – New York – Melbourne: Cambridge University Press.
- Grdešić, Maša. 2015. *Uvod u naratologiju*. Zagreb: Leykam international.
- Horvat, Ivo. 1935–1936. Pavao Stoos – život i djelo. *Nastavni vjesnik* XLIV, [1]–25; [81]–98; 153–185.
- Horvat, Josip. 1975. *Ljudevit Gaj. Njegov život, njegovo doba*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Horvat, Josip. 2003. *Povijest novinstva Hrvatske 1771–1939* [prir. Mataušić, Mirko Juraj]. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Jakobson, Roman. 1966. *Lingvistika i poetika*. Beograd: Nolit.
- Jelčić, Dubravko. 1997. *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*. Zagreb: Naklada Pavičić.

- Ortner, Stjepan. 1907. *Život i rad Pavla Stoosa hrvatskog pjesnika i svećenika*. Zagreb: Izdanje Knjižare i papirnice u korist Kluba ćirilo-metodijjskih zidara (Šimunić i drug).
- Özkırmı, Umut. 2000. *Theories of Nationalism. A Critical Introduction*. New York: St. Martin's Press.
- Rapacka, Joanna. 2002. *Leksikon hrvatskih tradicija*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Skok, Joža. 1985. *Kajkavski kontekst hrvatske književnosti. Književno-povijesne i kritičko-teorijske studije i rasprave*. Čakovec – Zagreb: Zrinski – Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta.
- Smith, Anthony D. 1999. *Myths and Memories of the Nation*. New York: Oxford University Press.
- Smith, Anthony D. 2003. *Nacionalizam i modernizam. Kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Šicel, Miroslav. 2004. *Povijest hrvatske književnosti XIX. Stoljeća. Knjiga I. Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoa (1850–1881)*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Šulek, Bogoslav. 1844. Šta naměravaju Iliri? U: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda* [prir. Šicel, Miroslav. 1997.] Zagreb: Matica hrvatska, 219–264.
- Tomasović, Mirko. 1988. *Tradicija i kontekst. Komparatističko-kroatističke teme*. Zagreb: August Cesarec.
- Tomasović, Mirko. 2002. *Domorodstvo i europejstvo. Rasprave i refleksije o hrvatskoj književnosti XIX. i XX. stoljeća*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Vraz, Stanko. 1954. *Pjesnička djela II. Glasi iz dubrave žeravinske. Gusle i tambura I-II* [prir. Ježić, Slavko]. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Wehler, Hans-Ulrich. 2005. *Nacionalizam. Povijest, oblici, posljedice*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Živančević, Milorad. 1968. Nepoznate Štosove prigodnice. *Prilozi za književnost* 3/4, 298–302.
- Živančević, Milorad; Frangeš, Ivo. 1975. *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 4. Ilirizam. Realizam*. Zagreb: Liber – Mladost.

Kip domovine vu pouchetku leta 1831. in the beginning of 1835

Through analysis and interpretation of the well-known poem by P. Štoos, “Kip domovine” (“The Image of Homeland”), the paper demonstrates that the Kajkavian pre-revival tradition, within which this poem originated, was not a (marginal) “swansong” or “blind alley” in the so-called older Croatian literature, as it is usually presented. Quite the opposite, this literary corpus possesses titles of considerable aesthetic value and poetical and political significance, which established a direct link between the so-called older and the so-called newer Croatian literature and, moreover, determined and anticipated the latter in a number of aspects.

STJEPAN DAMJANOVIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

stjepan.damjanovic@zg.ht.hr

O NEKIM JEZIČNIM OSOBINAMA KALENDARA U HRVATSKOM PRVOTISKU IZ 1483. GODINE

PRETHODNO PRIOPĆENJE

UDK 811.163.42:264-12(497.5):655>(091)“13/14“

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.09>

Polazimo od činjenice da su se autori prve hrvatske tiskane knjige iz 1483. itekako bavili pitanjem izbora jezičnih jedinica jer riječ je o knjizi koja će biti na oltaru i riječ je o prvoj tiskanoj knjizi koja i izborom jezičnih elemenata mora pokazati svoj odnos prema jezičnom uređivanju kakvo je bilo u liturgijskom dijelu hrvatskoga glagoljičnoga korpusa. Oni nisu imali dvojbi o temeljnom idiomu jer je sav liturgijski dio glagoljskoga korpusa pisan hrvatskostaroslavenskim jezikom, ili, u starijoj terminologiji, hrvatskom redakcijom staro(crkveno)slavenskoga jezika. No od knjige do knjige, i od teksta do teksta, bio je različit unos osobina hrvatskih jezičnih idioma, prije svega čakavštine, različit i po izboru jezičnih osobina koje se unose u tekst i po čestotnosti unošenja. Mogli bismo kratko reći – po stupnju i načinu pohrvaćivanja teksta. Tekstovi u našem prvotisku uzimani su iz drugih, starijih dakako, glagoljskih misala. I ti stariji misali prevedeni su iz latinskoga jer glagoljski “misali po zakonu rimskoga dvora” veliku su većinu svojih tekstova uzeli iz rimskih misala (*missale plenarium secundum consuetudinem romanae curiae*). Upućujemo na te različite izvore, na preuzimanje i prevođenje da bismo upozorili na jasnu potrebu da se tekst prvotiska u času njegova nastanka redigira, da se ujednači njegov jezik. Malo pažljivije čitanje pokazuje da je jezik prvotiska to više ujednačen što se približavamo kraju knjige, što znači da su priređivači *Misala* dio dvojbi razrješavali u hodu, tj. slažući tekst. To nije ništa neobično u prilikama kada nemaš čvrsto propisanu normu, kada se ugledaš u različite starije tekstove i možeš/moraš odabirati. Na malenom korpusu kalendara koji se nalazi na početku *Misala* iz 1483. pokazali smo da su autori i redaktori nastojali stvoriti jezično uredan tekst, što u njihovim prilikama nije bilo nimalo lako pa su se povremeno javljali različiti izrazi za isti jezični sadržaj.

Kada su hrvatski glagoljaši 22. veljače 1483. otisnuli prvu hrvatsku knjigu, glagoljični *Misal po zakonu rimskoga dvora*, bio je to vrhunac njihove više-

stoljetne djelatnosti. Vrhunac je uvijek i početak pada – to se potvrdilo i u ovom slučaju. Zauzeta i živa glagoljaška sredina nije mogla dugo pratiti ritam objavljivanja knjiga koje je nametnulo novo doba i ostvarivale bogate sredine. Ipak, otisnuto je šest glagoljičnih inkunabula koje zajedno s tri latinične čine korpus koji hrvatsku kulturu u tom pogledu stavlja na drugo mjesto u slavenskom svijetu, odmah iza inkunabulama prebogate češke kulture.

Osim toga, najstarija naša inkunabula prvi je misal u Europi koji nije otisnut latinicom i nije na latinskom jeziku. O njoj su ispisani brojni tekstovi, tim više što se u njezinu kolofonu ne navodi mjesto tiska pa su pretpostavke bile jako različite i kadšto vrlo polemično oblikovane. Kulturološko i liturgijsko značenje te knjige nitko nije dovodio u pitanje, a mi bismo htjeli naglasiti u ovom radu njezino značenje za istraživanje hrvatske jezične povijesti. Polazimo od činjenice da su se autori te knjige itekako bavili pitanjem izbora jezičnih jedinica jer riječ je o knjizi koja će biti na oltaru i riječ je o prvoj tiskanoj knjizi koja i izborom jezičnih elemenata mora pokazati svoj odnos prema jezičnom uređivanju kakvo je bilo u liturgijskom dijelu hrvatskoga glagoljičnoga korpusa.

Oni nisu imali dvojbi o temeljnom idiomu jer je sav liturgijski dio glagoljskoga korpusa pisan hrvatskostaroslavenskim jezikom, ili, u starijoj terminologiji, hrvatskom redakcijom staro(crkveno)slavenskoga jezika. No od knjige do knjige, i od teksta do teksta, bio je različit unos osobina hrvatskih jezičnih idioma, prije svega čakavštine, različit i po izboru jezičnih osobina koje se unose u tekst i po čestotnosti unošenja, mogli bismo kratko reći – po stupnju i načinu pohrvaćivanja teksta.

Tekstovi u našem prvotisku uzimani su iz drugih, starijih dakako, glagoljičnih misala. I ti stariji misali prevedeni su iz latinskoga jer glagoljični “misali po zakonu rimskoga dvora” veliku su većinu svojih tekstova uzeli iz rimskih misala (*missale plenarium secundum consuetudinem romanae curiae*). Ljudevit Gregov (1952) navodi npr. da u kalendaru našega prvotiska imamo ukupno 304 svetkovine i od toga 238 njih pripada rimskom sloju, tj. one se nalaze i u onodobnim latinskim rimskim misalima, a 60 svetkovina iz prvotiska latinski rimski misali ne poznaju, ali ih poznaju stariji glagoljični misali i te su svetkovine regionalnoga karaktera (dalmatinski sveci, istarski, panonsko-slavenski, orijentalni). Upućujemo na te različite izvore, na preuzimanje i prevođenje da bismo upozorili na jasnu potrebu da se tekst prvotiska u času njegova nastanka redigira, da se ujednači njegov jezik. Malo pažljivije čitanje pokazuje da je jezik prvotiska to više ujednačen što se približavamo kraju knjige, što znači da su priređivači *Misala* dio dvojbi razrješavali u hodu, tj. slažući tekst. To nije ništa neobično u prilikama kada nemaš čvrsto propisanu normu, kada se ugledaš u različite starije tekstove i možeš/moraš odabirati.

Supostojanje različitih izraza za isti sadržaj uvjetovano je u ovakvim tekstovima najviše prodorom elemenata govornoga jezika u crkvenoslavenski tekst. Ustanovio sam u svojim ranijim radovima (Damjanović 1984; 1986) da u istom odjeljku, često u istom retku nalazimo *čověkb* i *čovikb*, *věste* i *viste*, *sêdite* i *sedite*, *vsêhb* i *vsehьb*; ustanovio sam i supostojanje slogotvornih sonanata i samoglasnika (*vavarže* – *vavrže*; *dubžni*, *dužni* i *dlgota*; *žučb* i *žlčb*; *êzikb* i *ezikb*; *tgda*, *togda* i *tagda*; *žazalb* i *žazlb*; *vьplb* i *vapalb*; *rožd-stvo* i *rojenje*; *prêžde* i *prêe* itd. I na morfološkoj razini supostoje inačice: *sinove* – *sini*, *têlese* – *têla*, *slovesь* – *slovь*, *nebese* – *neba*, *domu* i *doma*, *v domu* i sl. U spomenutom sam radu utvrdio da bismo propuštanjem kroz računalo teksta našega *Misala* i teksta *Kolunićeva zbornika* iz 1486., neliturgijskoga teksta praktično dakle iz istoga vremena, dobili isti popis jezičnih jedinica u jednom liturgijskom i u jednom neliturgijskom tekstu ako bismo navodili samo prva javljanja pojedinih riječi, ali ako bismo navodili i čestotnost pojava, popisi bi se jako razlikovali. Držim da nam za naš prvotisak nedostaje upravo precizno znanje o čestotnosti javljanja pojedinih jezičnih osobina. Stoga sam za ovu priliku pokušao na malom korpusu, tj. na kalendaru *Misala* iz 1483. ustanoviti neke jezične pojedinosti. Kalendar je pun imena koja se u pravilu javljaju u genitivu jednine (jer se podrazumijeva ispred imena imenica *spomen* ili *svetkovina* ili što slično). Da prvo vidimo koja se imena javljaju i kako često.

Muška imena (u genitivu jednine)¹

abdona 7, *ačinta* 9, *adalberta* 4, *adriêna* 9, *ahaciê* 6, *agapita* 8 (2 ×),
aleksa 7, *aleksandra* 2, 5, *ambroziê* 1, 4, 12, *anaklita* 7, *ananie* 10,
andronika 5, *andrêê* 11, *aniceta* 4, *antoniê* 1, 6, 9, *apolinara* 7, *apuliê*
 10, *ar'hiliê* 5, *avdokta* 8, *avgustina* 8

barabi 6, *bartolomêê* 8, *basiliê* 1, 6, *benedikta* 3, *blažiê* 2, *bonifaciê* 5,
brandana 4, *brikiê* 11, *brnarda* 8

cipriêna 9, *cira* 1

čirvêka 6

damasa 12, *dariê* 10, *dominika* 8, *dombêna* 9, *dr'mitra* 10, *duima* 5,
dunata 2, 8, *dêonižiê* 9

elisêê 6, *eliuteriê* 5, *emriha* 11, *erkulana* 3, *ermana* 5, 7, 10, *erazma* 6,
eronima 5, 9, *evarista* 10, *evpimiha* 5, *evsebêê* 8, *êjida* 9, *eleuteriê* 10,
evstatiê 9, *ezekiela* 4

¹ Broj iza imena označava zapravo mjesec u kojem se ime javlja, ali i stranicu u pretisku *Misala* iz 1971.

fabiêna 1, *fauština* 7, *feliciê* 1, 5, 8, *felicisima* 8, *feliciêna* 6, 7, *filipa* 5, *flaviêna* 10, *floriêna* 5, *franciska* 5, *franciska* 10

gaiê 4, *galla* 10, *gordiêna* 5, *gorgona* 9, *grêgora* 3

ignaciê 2, *ilariona* 10, *ilie* 7, *inocenciê* 7 (2 ×), *ipolita* 8, *ivana* 1, 2 (*pustinnika*), 5 (*pred laška vrata*), 5 (*papi*), 6 (*kr'stitela*), 6, 7, 8 (*glavi*), 11 (*zlatousta*, 2 ×) 12

judi 10, *justina* 6, 8, (*erêê*), *jeorjiê* 4, 11, *jevvasiê* 6, *êkova* 7, 11, *êr'nêê* 8

kališta 10, *kanciêna* 5, *kirila* 6, *kirina* 10, *kirbêka* 5, 8, *klimanta* 11, *klita* 4, *krisanta* 10, *krsogoa(!)* 11, *krstpora* 5, *kurika* 7, *kurila* 2, *kuzmi* 9

ladislava 6, *larga* 8, *lazara* 4, 6, 12, *lodovika* 8 (2 ×), *lonjina* 3, *lovrêna* 8 (2 ×), *lêona* 6, 9, *lêonarda* 11, *lêva* 3, *luciêna* 3

makarie 2 ?, *maksimiêna* 4, *marčela* 1, 4, 6 (2 ×), 10, *marčelina* 6, *marka* 10, *martina* 11 (2 ×), *matie* 2, *matêê* 9, *mavra* 1, 11, *mavriciê* 9, *meliciêdiê* 12, *mendosta* 6, *metudie* 2, *mihaila* 5, 9

nabora 6, 7, *nastasiê* 1, *naštažiê* 5, *nazara* 6, 7, (*celisa*), *neriê* 5, *nikomediê* 6, *nikuli* 12

orbana 5, *osipa krmitelja* 3, *otmara* 11, *ožvalta* 8

pantelêona 7, *pastoriê* 7, *pavla* 6 (3 ×), 7, 11, *pavlina* 6, *pelegrina* 11, *petra* 2, 4, 6 (2 ×), 7, 8, 11 (2 ×), *piê* 7, *polikarpa* 2, *ponciêna* 11, *potenciêna* 11, *pongraciê* 5, *portunata* 4, *prima* 6, *prota* 9, *protasiê* 6
remiji 9, *roka* 8, *romana* 9

sabbi opata 12, *selvêstra* 12, *sergabaka* 10, *severiê* 7, *silveriê* 6, *simona* 11, *simpliciê* 7, *sinêna* 7, *spasa* 11, *stipana* 8, *stêpana* 1, 8 (2 ×), 12, *sucêrba* 5

šabina 12, *šebastiêna* 1, *šiksta* 8

teodora 11, *terbona* 8, *tiborciê* 4, *tiburciê* 8, *timotêê* 9, *tiobalda* 5, *tomas-a* 12, *tomi* 3 (*z akvina*), 12 (*apostola*)

valentina 2, *valeriêna* 4, *veêeslava* 9, *vicenca* 5, *vicenta* 1, *vida* 6, *vikto-ra* 7, 12, *vitaliê* 4, *voldriha* 7

zeferina 8, *zmaragda* 8, *zvila* 12

žusta 11

Ženska imena (u genitivu jednine)

agati 2, *agnie* 1, *anne* 7, *apolonie* 2

barbari 12, *bêatrice* 7

cecilie 11

dorotie 2

efifanie 1, *eleni* 5, *elizabethi* 11, *eufemie* 9, *evpimie* 4

felicitati 3, 11, *fuski* 2

gendruti 3

ifumie 5, *irini* 4

ferminièni 9, *juliti* 7, *julièni* 2, *justini* 7, 9

katarini 11, *klare* 8

limpi 11, *lucie* 9, 12

marie 8, 12, *marie magdalèni* 7, *margarèti* 7, *marini* 7, *marti* 1, 2, 7, 12, *martini* 1, *merencièni*

perpeti 3, *petrunili* 5, *potencièni* 5, *praksidi* 7, *priski* 1

rufini 7

simprose 7, *skolastiki* 2, *sopie* 10

tèkli 9

ursuli 10

vivièni 12

Navedena imena omogućuju nam mnoge zaključke. Evo nekih:

1. Ako muško ime završava na nulti morfem, u genitivu je obavezno gramatički morfem *-a*, što je posve očekivano i u našem korpusu potvrđeno 217 puta. Taj gramatički morfem bilježi se ili grafemom *a* (𐌶) ili grafemom *jat* (𐌶).

2. Ako je u nominativu jednine muškoga imena gramatički morfem *-a*, u genitivu može biti ili *-e* ili *-i*. Gramatički morfem *-e* dolazi 5 puta i uvijek iza suglasnika *j*: *ananie*, *ilie*, *makarie*, *matie*, *metudie*. Gramatički morfem *-i* dolazi iza tvrdih suglasnika: *barabi*, *sabbi*, *judi*, *kuzmi*, *tomi* (2 ×), *mikuli*. Zanimljiv je primjer *remiji* u kojem *i* dolazi iza čakavskoga *j* koje je nastalo od romanskoga *g*, pa je očito to *g*, dakle podrijetlo, bilo u svijesti pisca kada se odlučivao za gram. morfem *-i*.

3. U ženskih imena dolaze također dva gramatička morfema u genitivu jednine: *-e* i *-i*. Ako pogledamo koji suglasnik dolazi ispred gramatičkoga morfema *-e*, vidjet ćemo da je to u 73 % primjera suglasnik *j*, a osim njega javljaju se *n* (2 ×), *c*, *r* i *s*. Ako je u genitivu gramatički morfem *-i*, ispred njega su suglasnici *t* (12 ×), *n* (11 ×), *k* (3 ×), *l* (3 ×), te po jednom *d*, *p*, *r*. Posve je jasna tendencija da iza mekih suglasnika dolazi *-e*, a iza tvrdih *-i*. Jedan i drugi morfem dolaze iza *n* i iza *r*: *anne* i *klare* jedini su primjeri da iza tih suglasnika dolazi *-e*. Gramatički morfem *-i* iza *r* dolazi također samo

jednom (*barbari*), iza *n* redovito, čak 11 puta: *eleni, irini, ferminièni, julièni, justini, katarini, marini, martini, merencièni, potencièni, rufini, vivièni*. Sve skupa znači da se zapravo vrlo uredno, uz male iznimke, iza mekih javlja *-e*, a iza tvrdih *-i* (što je stara morfemska opozicija prednji nazal : jery koja je razlikovala tvrdu i meku inačicu *a*-sklonidbe).

4. Imena nam ukazuju na glasovne promjene koje su se događale pri adaptiranju stranih (najčešće romanskih ili grčkih) imena u hrvatskostaroslavenskom jeziku. Evo nekih:

a) ispadanje početnoga *-h*: *adriènb, erkulanb, ilarionb, ipolimb, ižinb* i dr.

b) *u > v*: *avgustinb, avdoktb, evpimihb, evsebèi, evstatie, mavricie* i dr.

c) *s > š, ž*: *fauštinh, kališt, šabinb, šikstb, šebastiènb, blažii, ižinb* i dr.

d) Strano *g* prelazi u čakavsko *j* koje se bilježi đervom (**HP**): *ežidb, jeorjje, jervasie, lonjinb, jerminièna* i dr.

e) *c > č*: *ačintb, frančisko, marčelb, marčelinb* i dr. uz napomenu da se javlja i *francisko*

f) *o > u*: *dunatb, metudia, nikula* i sl.

g) Zanimljiva je i česta pojava da se strano *e* zamjenjuje jatom: *lèvb, léonardb, léonb, margarèta*. To je novi dokaz u prilog tvrdnji da je jat doživljavan kao glas *e*-tipa.

h) Strane kombinacije prednji samoglasnik + *r* (i obratno) kadšto se prenose kao slogotvorno *r*: *brnardb, krsogonb, krstoporb*. Kada nađemo ime *voldrih* (za *ulderik*), u objašnjenje moramo, mislim, uključiti i reflekske slogotvornoga *l* koji se javljaju u hrvatskoglagoljskoj tradiciji i u povijesti hrvatskih govora (*u, ul, lu, ol* itd.).

i) Zamjena samoglasnika, uz već spomenuto *o > u*, također je uočljiva pojava: *e > i* (*eliuterii*), *i > ê* (*dèonižii*), a zatim zamjene *f* i *p* (*efifania, sopia*), *j* i *ž* (*žustb*) itd.

j) Adaptiranje je donijelo i dvostrukosti: tako četiri puta imamo ime *stèpanb*, ali jednom ono dolazi i u ikavskom obliku (*stipantb*). Iz različitih su razloga stvorene i druge dvostrukosti, npr. *kirbèkb – čirbèkb, matia – matèi, tiborcii – tiburcii, vicenc – vicent, nastasiè – naštažiè* i sl.

k) Naravno da u istoj riječi nalazimo kadšto više promjena. Hrvatskostaroslavensko *ačintb* od *Hyacinthus* uključuje nestanak početnoga *hy-*, promjene *c > č, th > t* i onu najčešću, tj. prijelaz romanskoga dočetnoga *-us* (što vrijedi dakako i za grčko *-os*) u nulti morfem koji se često iz tradiciionalnih razloga (zbog konzervativnosti grafije) bilježi jerom.

Naravno, bilo bi i zanimljivo i korisno usporediti imena u različitim hrvatskoglagoljskim, pisanim i tiskanim, misalima, tj. u njihovim kalendarima.

Pažljiv pogled, ali bez brojenja, pokazuje npr. da u kalendaru *Hrvojeva misala* (sa samoga početka 15. stoljeća) puno imena ima isti oblik kao u našem prvotisku, ali se mogu uočiti i razlike: npr. u prvotisku imamo *ambroziê*, *antoniê*, a u *Hrvojevu misalu* – *ambroza*, *antona*, što znači da su se autori prvotiska odlučili za “knjiškiju” inačicu. Ta se tendencija vidi i u imenima koja u sebi imaju jat: prvotisak zadržava jat (ili je jat premoćan), a *Hrvojev misal* nudi njegovu ikavsku inačicu, npr. *stêpanb*, *grêgorb* : *stipanb*, *grigorb*. To ne bi trebalo shvatiti kao opoziciju tiskano : pisano (jer npr. u prvom našem cjelovito sačuvanom hrvatskoglagoljskom rukopisnom misalu *Illirico 4*, iz prve četvrtine 14. stoljeća, i u *Ročkom misalu*, iz sredine 15. stoljeća, imamo *stêpanb*). Može se reći da su autori prvotiska – odabirući jezična rješenja iz pisane hrvatskoglagoljske tradicije – davali prednost rješenjima koja su u skladu s normama hrvatskostaroslavenskoga jezika.

Osim imena kalendar nam nudi i puno termina, pa možemo ponešto zaključiti o njihovu izgledu i ustaljenosti. Za nazive mjeseci možemo reći da nema uopće nikakvih kolebanja i ona glase ovako: *envarb* 1, 12, *pervarb* 2, *marčb* 3, *aprilb* 3, 4, *maib* 5, *junb* 6, *julêi* 7, 12, *avgustb* 7, 8, *sektebarb* 8, 9, *oktebarb* 9, 10, *novembarb* 10, 11 *dektabrb* 11.

Velik je broj liturgijskih termina, također vrlo urednih (s rijetkim dvojbama oko izbora). Evo ih: *krčenie* 1, 11, *obračenie* 1, *obrêtenie* 5, 8 (‘nalaz, našašće’), *obrêzanie* 1, *očičenie* 2, *oktaba* 7, 8 (2 ×), 10, 11 (‘oktava, osmina’), *postb* 2, 6 (2 ×), 8 (3 ×), 9, 10 (2 ×), 11, 12 (2 ×), *prenesenie* 5, 11, *prêstavljenje* 8 (‘ukazanje’), *prêstolb* 2, *pristupb* 2, *razšastie* 7, *roistvo* 9, 12 / *rojstvo* 6, *svečenie* 9, 11 (‘posveta’), *usêčenie* 8, *vijiliê* 1, 7 (‘predvečerje’), *vspomenutie* 6 (‘spomen’), *vzdviženie* 9 (‘uzdignuće, uzvišenje’), *začctie* 12, *êvlenie* 5 (‘ukazanje’).

Tri prirodne pojave javljaju se praktično na svakoj stranici kalendara i autori nisu imali dvojbi oko njihova bilježenja: *luna* 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, *nočb* 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, *slnce* 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12.

Autori prvotiska imali su pred sobom latinske i glagoljske misale, to znači i kalendare, i morali su donositi odluke o izboru svetkovina koje će u kalendar uvrstiti. Gregov je pokazao da su svetkovine koje su posebno povezane s našim crkvenim pokrajinama uzimali iz starijih glagoljskih, a ne iz suvremenih latinskih misala (i drugih liturgijskih knjiga). Riječ je o manjini svetkovina u našem prvotisku, ali njihov broj nije zanemariv.

I kad su birali jezični oblik imena ili termina, imali su pred sobom različite predloške. Jezične pojedinosti koje smo analizirali pokazuju zavidnu ustaljenost, mada kadšto dođu do izražaja i nesigurnosti te se oblicima koji su u hrvatskoglagoljskoj pisanoj tradiciji ustaljeni pridoda i koji iz govorne prakse osoba koje su tekst priređivale za tisak, a valja voditi računa i o tome da je spomenuta tradicija neprekidno traženje najboljega izraza za ponuđeni sadržaj.

Oblici imenica u najstarijoj hrvatskoj tiskanoj knjizi, ne samo u kalendaru, pokazuju znatnu dosljednost. To se osobito odnosi na glavne sklonidbe kod kojih samo tu i tamo dolazi do neočekivanih rješenja, neočekivanih s obzirom na paradigme tipične za hrvatskostaroslavenski jezik: tu mislimo prije svega na to da *a*-osnove kadšto prihvaćaju nastavke *ja*-osnova što će kasnije, u nekim hrvatskim književnojezičnim tipovima, postati normalno rješenje. Nalazimo *i*-sklonidbu muškoga roda u raspadu, a ni za *u*-sklonidbu ne bismo mogli reći da je odoljela, što se gramatičkih morfema tiče, utjecaju glavne i drugih sklonidbi. Od konsonantskih sklonidbi dobro se čuva *n*-sklonidba muškoga roda, a *s*-sklonidba pokazuje miješanje koje se može analizirati s obzirom na pojedine imenice i na pojedine kontekste. Kada nabrojimo nedosljednosti i nesigurnosti, kada se one nađu na okupu, izgleda da ih je mnogo. Kada brojimo, kada vodimo računa o čestotnosti javljanja, tada moramo vidjeti da nedosljednosti nisu prevladavajuće, nego dosljedna rješenja.

LITERATURA

- Bošnjak, Mladen. 1957. Sačuvani primjerci prve hrvatske tiskane knjige. *Slovo* 6–8, 297–310.
- Bošnjak, Mladen. 1970. *Slavenska inkunabulistika*. Zagreb: vlastita naklada.
- Damjanović, Stjepan. 1984. Jezik Prvotiska u kontekstu književnojezične prakse hrvatskih glagoljaša. *Slovo* 34, 63–80.
- Damjanović, Stjepan. 1986. Jezične varijante u hrvatskom Prvotisku. *Istra* 1–2, 11–17.
- Gregov, Ljudevit. 1952. *Kalendar prvog tiskanog glagoljskog misala*. Izvadak iz doktorskoga rada *Prvi tiskani glagoljski misal*. Zagreb: vlastita naklada.
- Misal po zakonu rimskoga dvora*. Prvotisak: godine 1483. Pretisak: 1971. Zagreb: Liber – Mladost.
- Pantelić, Marija. 1967. Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema Misalu kneza Novaka iz 1368. *Radovi Staroslavenskog instituta* 6, 5–108.

On certain linguistic traits of the calendar from the editio princeps of 1483 Missal

Our starting point is the fact that the authors of the first Croatian printed book from 1483 were highly engaged in the matter of choosing the proper linguistic units as the book in question was an altar book but also the first printed book whose choice of linguistic elements was supposed to reflect its attitude towards the linguistic editing inherent to the

liturgical part of the Croatian Glagolitic corpus.

The authors were in no dilemma about the basic idiom as the entire liturgical part of Glagolitic corpus was written in Croatian Old Church Slavonic or, using the older terminology, the Croatian redaction of the Church Slavonic language. Still, from one book or text to another, there was a diverse input of Croatian linguistic idioms, primarily of Chakavian origin. It varied in the choice of linguistic traits and the frequency of their input, in short, in the degree and manner of Croatising the text.

The texts in our editio princeps were borrowed from older Glagolitic missals. Those earlier missals had also been translated from Latin because the Glagolitic «missals by the law of the Roman court» took a bulk of their texts from the Roman missals (*missale plenarium secundum consuetudinem romanae curiae*).

The inclusion and translation of various sources accentuated the need for the redaction of the text at the moment of its creation, that is to say, to make its language as uniform as possible. On closer inspection, it is clear that the language becomes more uniform as we near the end of the book, which means that the Missal's editors resolved their dilemmas as they went along, in other words, while putting the text together.

This is not an uncommon process when there is a lack of norm you can strictly adhere to, or you follow the model of earlier texts and can or must make your selection. On a small corpus of the calendar that opens the 1483 Missal we wish to demonstrate the endeavour of authors and redactors to create a linguistically accurate text, no small feat under the circumstances. As a result, there occasionally appear different expressions for the same linguistic content.

IVANA ETEROVIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

isankovi@ffzg.hr

TRAGOM ČAKAVSKOGA IMPERFEKTA NA *-HI* U SINKRONIJI I DIJAKRONIJI: PRILOG POVIJESNOJ DIJALEKTOLOGIJI¹

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'282(497.5-3Kvarner)"18/20"

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.10>

Uporaba imperfekta smatra se u hrvatskoj dijalektološkoj literaturi prije svega obilježjem čakavskoga sjeverozapada, i to posebice kvarnerskih otoka. Danas taj glagolski oblik sve bržim ritmom iščezava iz svakodnevne uporabe, a osobito prvo lice jednine, čiji je nastavak *-hi* upravo tipičnim obilježjem čakavskoga imperfekta. Premda su vrlo rijetki, tragovi toga nastavka mogu se pratiti i u povijesti hrvatskoga književnog jezika. Nakon kratka prikaza uporabe imperfekta u čakavskim govorima od 19. do 21. stoljeća, u ovome se radu izlažu rezultati istraživanja zastupljenosti imperfektnoga oblika na *-hi* od samih početaka hrvatske pismenosti sve do kraja 16. stoljeća, čime se teži dati prilog preciznijem odgovoru na pitanje o vremenu nastanka i području raširenosti toga oblika. Suprotno tradicionalnim određenjima, potvrde ukazuju na to da se njegov nastanak može datirati barem u kraj 14., odnosno početak 15. stoljeća, a u budućnosti valja razmotriti i mogućnost da je ta čakavska inovacija ipak imala ponešto širi doseg.

1. UVOD

Glagolski sustavi suvremenih čakavskih i štokavskih govora razlikuju se od kajkavskih boljom očuvanošću jednostavnih glagolskih oblika za izražava-

¹ Zametak je ovoga priloga nastao prije desetak godina u obliku seminarškoga rada iz izbornoga kolegija *Lingvistička geografija*, čijom je nositeljicom bila profesorica Mira Menac-Mihalić, na drugoj godini Poslijediplomskoga sveučilišnoga doktorskog studija *Povijest i dijalektologija hrvatskoga jezika*. Priređivanje zbornika u čast dragoj profesorici bio je snažan poticaj za povratak temi koju već godinama pratim u različitim hrvatskim tekstovima starijih razdoblja, ali se dosad nije imala prilike pomaknuti s ruba u središte mogega znanstvenog interesa.

vanje prošlosti, iako to nije opće obilježje tih dvaju narječja (Lukežić 2015: 322–326).² Gubitak imperfekta u kajkavskome datira se u rano starojezično razdoblje, a njegova pojava u kajkavskim tekstovima iz 16. stoljeća pripisuje se čakavskom i/ili štokavskom utjecaju (Lukežić 2015: 324; usp. i Fancev 1911: 350–351).

Čakavski imperfekt, odnosno njegovi ostaci, tradicionalno se ubraja u jezična obilježja koja karakteriziraju čakavski sjeverozapad,³ dok se užim područjem njegove rasprostranjenosti određuje šire kvarnersko otočje, posebno Susak (Brozović i Ivić 1988: 85; Menac-Mihalić 1989: 87; Lisac 2009: 111, 120). To se područje u novijim radovima dodatno precizira određenjem da je riječ o sjeverozapadnim otočnim ikavsko-ekavskim⁴ govorima (Lukežić 2015: 325),⁵ odnosno govorima otokâ Ilovik, Krk, Lošinj, Pag, Premuda, Rab, Susak (Lisac 2009: 111). Imperfekt je ovjeren i u čakavskome ikavskom dijalektu (Lisac 2009: 153).⁶

2. ČAKAVSKI IMPERFEKT U HRVATSKOJ DIJALEKTOLOGIJI

Krajem 19. stoljeća Lavoslav Geitler (1881: 196) zabilježio je imperfekt u govoru Vrbnika na Krku, no da su ti oblici bili već tada pred nestankom,

² Doduše, ta tvrdnja vrijedi ponajprije za 20. stoljeće, dok se u 21. stoljeću bilježi dodatna redukcija toga glagolskog oblika ionako već veoma ograničene uporabe. Zato će Josip Lisac (2009: 17) “[n]estanak imperfekta i aorista, uz nešto iznimki” dodati na popis osnovnih čakavskih značajki.

³ Iako izlazi izvan vremenskih okvira postavljenih u ovome istraživanju, u budućnosti valja razmotriti i mogućnost da je ta čakavska inovacija ipak imala ponešto širi doseg. Naime nastavak *-hi* u 1. l. jd. imperfekta (*karstih*) zabilježen je i u najstarijoj sačuvanoj glagoljskoj matici krštenih s otoka Silbe iz 17. stoljeća (Vigato 2014: 174), što je u skladu s potvrdama iz 20. stoljeća (Lisac 2009: 153).

⁴ Ta bi dopuna mogla dodatno dobiti na važnosti imamo li na umu činjenicu da je nastavak *-hi* u 1. l. jd. imperfekta (*behi*) zabilježen i u jednome kajkavskom prenju čiji se nastanak datira u drugu polovicu 17. stoljeća (Marković 2008). Pojedini istraživači vežu nastanak toga prenja uz Ozalj, koji je i sam po sebi smješten na ikavsko-ekavskome prostoru (usp. Brozović i Ivić 1988: 80–81; Lukežić 1990: 24–25), no ne može se isključiti ni mogućnost da je riječ o čakavskome utjecaju. Dodajmo tomu da je Franjo Fancev pronašao taj nastavak u kajkavskih pisaca 16. i 17. stoljeća (Fancev 1916b: 37), odakle je mogao biti svjesno ili nesvjesno “posuđen” i u druge kajkavske tekstove.

⁵ Nisu svi sjeverozapadni otočni čakavski govori dijelom čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta. Svi govori na otoku Cresu te mjesni govori Nerezina i Svetoga Jakova na otoku Lošinj u dijelom su čakavskoga ekavskoga dijalekta (Vranić 2005: 349–353).

⁶ U buzetskome, jugozapadnome istarskome i lastovskome dijalektu imperfekta nema (Lisac 2009: 40, 58, 183).

svjedoči njegova napomena da je primjere ovjerio u starijega govornika koji mu je rekao da se tako govorilo u njegovoj mladosti. Marcel Kušar spominje da se imperfekt još dobro čuva u rapskome govoru,⁷ s tom iznimkom što je izgubljeno 2. l. jd. (Kušar 1894: 38). Ivan Milčetić navodi da je imperfekt u čakavaca, koliko je njemu poznato, “u punoj snazi” samo u Dubašnici na Krku, dok se u Dobrinju na Krku rabi samo 3. l. jd. i mn. u starijih govornika (Milčetić 1895: 127).

U 20. stoljeću istražen je govor otoka Suska, pri čemu je uporaba imperfekta potvrđena u govorima Suska i (Velih) Srakana, i to osobito česta u prvome od tih dvaju govora (Hraste, Hamm i Guberina 1956: 50, 96, 118). Josip Hamm zaputit će se tragom prethodnih istraživanja i pronaći nove potvrde imperfekta u govorima otoka Krka, Paga, Velog Lošinja, Unija, Molata i Premude (Hamm 1963: 116). U krčkim je govorima uporaba imperfekta jedan od razlikovnih kriterija za njihovu klasifikaciju u skupine i tipove: zabilježen je u starijim doseljeničkim govorima, koji se nalaze na području Dubašnice i Šotoventa, čiji su govornici podrijetlom zavelebitski čakavci koje je knez Ivan Frankopan naselio u 15. stoljeću, ali ne i u autohtonim starinačkim govorima (Lukežić i Turk 1998: 11, 146–147, 150, 180, 202, 218–219, 224, 237–238). Na otoku Pagu imperfekt je krajem 20. stoljeća ovjeren u govorima Luna, Novalje i Stare Novalje, iako je u potonjim dvama govorima proces njegova gubljenja već bio u tijeku (Houtzagers 1991: 77–78), dok će 21. stoljeće doživjeti samo u mjesnim govorima Luna i njegovih zaselaka (Vranić 2011: 135, 187).⁸ Govornici mjesnih govora Novalje i Stare Novalje danas više ne ovjeravaju imperfekt, ali sjećaju se da su ga ranije rabili u komunikaciji (Vranić 2011: 187).

U čakavskim govorima koji čuvaju imperfekt ne moraju se rabiti svi oblici, nego samo pojedina lica, npr. u Dobrinju i Žrnovu (Korčula) te na Premudi, a osim toga imperfekt može biti sačuvan i samo u reliktima, i to u imperfektnim oblicima glagola *biti*, npr. u južnim paškim govorima, Božavi, Komiži, Lumbardi i Vodicama te na Prviću i Žirju (Menac-Mihalić 1989: 87–88; Lisac 2009: 153; Vranić 2011: 187). Konstrukcija imperfekta glagola *biti* i infinitiva naziva se *imperativom prošlim*, kojim se izražava “nešto što je subjekt po mišljenju govornika trebao izvršiti u prošlosti, a nije” (Menac-

⁷ Marcel Kušar ne pravi razliku između mjesnih govora sedam dijalektoloških punktova na otoku Rabu: Rab, Barbat, Sv. Lucija, Mundanije, Draga, Kampor i Lopar, ističući kako ponešto više razlika pokazuju tek govori Lopara, grada Raba i Barbata (Kušar 1894: 1).

⁸ Mjesni govori Novalje, Stare Novalje, Luna i njegovih zaselaka čine zasebnu skupinu govora unutar sjeverozapadnoga makrosustava paških govora; drugu čine mjesni govori grada Paga i Košljuna, treću mjesni govori Metajne, Zubovića i Kustića, a četvrtu mjesni govori Kolana, Mandri i Šimuna (Vranić 2011: 7).

-Mihalić 1989: 102, 88; usp. i Lisac 2009: 153). U svim govorima u kojima je ovjeren čakavski imperfekt može se tvoriti i od nesvršenih i od svršenih glagola, osim u govoru Suska, gdje se uvijek tvori od nesvršenih (Kušar 1894: 38; Hraste, Hamm i Guberina 1956: 118; Houtzagers 1991: 80; Vranić 2011: 187–188; Lukežić 2015: 326).

Značenje je čakavskoga imperfekta prema Lavoslavu Geitleru kondicionalno, a Ivan Milčetić (1895: 127) određuje ga ovako: “ima obično značenje radnje, koja traje ili se ponavlja; no vrlo često zastupa kondicional”. Mate Hraste i Petar Guberina utvrđuju da imperfekt može imati različita značenja u susačkome govoru: naglašava trajnost radnje ili navike u prošlosti, izražava mogućnost, namjeru ili neostvorenu želju, zbog čega je osobito živ u irealnim pogodbenim rečenicama, a čime se pak funkcijom približava glagolskome načinu (Hraste, Hamm i Guberina 1956: 132–133). Smatrajući da značenje imperfekta nije bilo dovoljno raščlanjeno na sintaktičkoj, stilističkoj i funkcionalnoj razini u prethodnim radovima, Josip Hamm vratit će se toj temi u dosad jedinjoj općoj studiji posvećenoj čakavskom imperfektu, gdje utvrđuje tri razvojne faze s obzirom na tvorbu i značenje imperfekta: pravi imperfekt, tvoren od durativnih glagola; imperfekt tvoren od iterativnih glagola, kojim se izražava diskontinuiranost radnje uz manje ili više otvoreno iskazanu subjektivnost; imperfekt tvoren od perfektivnih glagola, gdje je naglasak na procesu (Hamm 1963: 119–120). Božidar Finka (1971: 57) ponavlja rezultate prethodnih istraživanja ističući da imperfekt, najčešće glagola *biti*, ima modalno, potencijalno, odnosno kondicionalno značenje.

3. ČAKAVSKI IMPERFEKT NA *-HI*

Čakavski imperfekt obilježen je, između ostaloga, inovacijom u 1. l. jd. imperfekta, gdje se uza stariji nastavak *-h* pojavljuje i noviji nastavak *-hi* (usp. Lukežić 2015: 326).⁹ Krajem 19. stoljeća potvrđeni su u krčkim govorima primjeri *hòjāhi*, *govòrahi*, *kòpahi*, *nòsāhi*, *kupòvahi* u govoru Vrbnika (Geitler 1881: 196), primjeri *hòjahi*, *bìjahi/bìhi*, *govòrahi*, *skòčahi* u govoru Dubašnice (Milčetić 1895: 127), odnosno primjer *hòjahi* u govoru Sablića i Sv. Antuna kraj Dubašnice (Hamm 1963: 116), primjeri *govorāhi*, *scočāhi*, *đahi*, *bihi*, *hojāhi*, *grejāhi*, *dijāhi*, *otijāhi* i *bijāhi* u dubašljanskoj skupini

⁹ U čakavskome su imperfektu ovjerene i druge inovacije, no one ovdje nisu predmetom istraživanja. U rapskim govorima kontaminirani su nastavci za 1. i 2. l. mn. imperfekta aoristnima, a u zapadnokrčkim govorima starijih doseljenika nastavak za 2. l. jd. imperfekta može glasiti *-šeš* (Lukežić 2015: 326; usp. i Geitler 1881: 196; Milčetić 1895: 127). Kontaminacija imperfektnih nastavaka prezentskima ovjerena je i u drugim čakavskim govorima (Menac-Mihalić 1989: 88).

govora, odnosno *jimahi, gljedahi, bihi, dahi, prijahi, grejahi* u šotoventskoj skupini govora (Lukežić i Turk 1998: 218, 237), a tako i primjer *činâhi* u rap-skome govoru (Kušar 1894: 38). Taj nastavak nije međutim ovjeren u svim čakavskim govorima u kojima je sačuvan imperfekt. Primjerice u susačkome je govoru i sjevernim paškim govorima nastavak za 1. l. jd. imperfekta uvijek *-h* (Menac-Mihalić 1989: 88; Houtzagers 1991: 78; Vranić 2011: 188).

O podrijetlu, odnosno nastanku čakavskoga nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta izrečena su dosad oprečna mišljenja. Lavoslav Geitler (1881: 196) tumači ovako njegov nastanak: "Sva tumačenja imperfekta moraju se u tom složiti, da je bio nastavak 1. os. sing. –sam. Od –sam pako postaje s jedne strane –hъ hoždaahъ, s druge promienami –sum –sun –sy –hy (lit. akmun, kamy)". Franjo Fancev naziva pak završni vokal u nastavku *-hi* "parasitskim privjeskom" (Fancev 1916b: 37) i nudi drugo objašnjenje: "Ovo bi *i* moglo biti istoga postanka kao i *-i*, koje se javlja u starijem našem jeziku u završecima *-mi* (těmi) za instrum. sing. i dat. plur. *-hi* (těhi), za genit. i lokat. plur. zamjениčke deklinacije [...]. Rešetar [...] doduše tumači ovo sekundarno *-i* zamjениčke deklinacije tako, da se prema instrum. plur. *-mi* (těmi) načinio ponajprije i dativ plur. na *-mi* (těmi), a onda je ovo *-i* prionulo i u gen. i lokat. *-hi* (těhi), a napokon se za svima poveo i instrum. sing. *těmi*; ali kaošto dolazi *-e* u deklinaciji i konjugaciji, tako bi se moglo i ovo *-i*, koje bi bilo drugoga postanka, nego ga tumači prof. Rešetar, javljati ne samo u deklinaciji, već i u konjugaciji" (Fancev 1916a: 197–198). Ivan Kosić (2010: 55) tumači da je taj nastavak nastao uslijed težnje za uspostavom morfološkoga razlikovanja između 1. l. jd. imperfekta i aorista.

Nastanak nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta Franjo Fancev smješta u 16. stoljeće i ističe kako taj nastavak nije potvrđen nigdje u lekcionarima,¹⁰ a ne donosi ga ni Daničić u svojoj *Istoriji oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII. vijeka* (1874.), dok ga je sam autor ovjerio u primjeru *behi* u kajkavskih pisaca 16. i 17. stoljeća (Fancev 1916b: 37). U svojoj ranijoj raspravi *Beiträge zur historischen serbokroatischen Dialektologie. Konjugation* Fancev je naveo tri zabilježena primjera nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta: "ische gda z vami *behi* Post. I. 104b; [...] y thakaysse polagh nekogha zaveznoğha lyzta ... *behy* polosyl terminws ... Act. cr. 311 (Drenova 1599); bei Petretić: nu vre da se povernem odkud *behi* zesel auf dem Blatte b⁵" (Fancev 1911: 351). Vjekoslav Štefanić smatra taj nastavak jednom od jezičnih značajki koja bi dokazivala arhaičnost/konzervativnost sjeverozapadne čakavštine pojedinoga teksta, čemu bi mogla govoriti u prilog i činjenica da se taj nastavak uopće ne ostvaruje u južnočakavskih pisaca

¹⁰ O tome usp. i Rešetar (1898: 167–171).

16. stoljeća, no atribuirao ga čakavskom ekavskom dijalektu (Štefanić 1970: 16, 24, 43; Kapetanović 2011: 103).

Cilj je ovoga rada istražiti zastupljenost i rasprostranjenost nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta u hrvatskim tekstovima nastalima do kraja 16. stoljeća, i to zaključno s 1599. godinom,¹¹ kako bi se točnije odredilo vrijeme njegova nastanka i područje njegove uporabe.¹² Iako se tim istraživanjem teži dati prilog hrvatskoj povijesnoj dijalektologiji, treba biti svjestan ograničenosti njime stečena uvida, s kojim je i inače suočen svaki povjesničar jezika.¹³ U prošlosti se naime ne možemo osloniti na suvremene metode prikupljanja dijalektne građe (npr. ogledi govora ili upitnici), a i mnogi su tekstovi sačuvani tek u kasnijim prijepisima, stoga je teško razlučiti je li pojedina jezična crta rezultat unosa iz izvornoga predloška, pisarove, priređivačeve, odnosno autorove intervencije ili pak kontaminacije jezičnim značajkama drugoga, prestižnijega književnojezičnog tipa. Unatoč tomu neosporna je činjenica da je riječ o vernakularnoj značajki s obzirom na to da nastavak *-hi* u 1. l. jd. imperfekta nije bio dijelom hrvatske crkvenoslavenske norme (Gadžijeva i Mihaljević 2014: 242–247).¹⁴

U najstarijim hrvatskim tekstovima nastavak *-hi* u 1. l. jd. imperfekta nije potvrđen. Nije zabilježen ni u glagoljičkim i ćiriličkim epigrafskim spomenicima do kraja 11., odnosno početka 12. stoljeća, ni u glagoljskim rukopisima, odnosno fragmentima glagoljskih kodeksa od kraja 11. do početka 14. sto-

¹¹ U nedostatku računalno pretražive i otvoreno dostupne baze kritičkih izdanja starih hrvatskih tekstova, posebno onih predstandardnoga razdoblja, potraga za nastavkom *-hi* u 1. l. jd. imperfekta nalik je traženju igle u plastu sijena, stoga ne treba čuditi što je popis izvora višestruko opsežniji u odnosu na pronađene potvrde. Bez obzira na to što u mnogima od njih nema potvrda nastavka *-hi*, na kraju rada donosi se ipak popis svih konzultiranih izvora jer je procijenjeno da će to biti koristan putokaz budućim istraživačima koje bude zanimala ova tema.

¹² U recentnoj sintezi povijesnoga razvoja hrvatskih narječja donose se potvrde imperfekta u tekstovima nastalim od 12. do 16. stoljeća, no samo u onima objavljenim cjelovito ili u ulomcima u antologijama koje su sastavnim dijelom nedavno izišlih knjiga opsežne Croaticine *Povijesti hrvatskoga jezika* (Lukežić 2015: 350–355). U njima nije zabilježen nijedan primjer nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta, što je sve bilo dodatnim poticajem za dopunu postojećih spoznaja o čakavskome imperfektu ovim prilogom. Spomenimo ujedno da se taj nastavak uopće ne spominje u povijesnim morfologijama hrvatskoga jezika Blaža Jurišića (1944) te Borisa Kuzmića i Martine Kuzmić (2015) ili slavenskim poredbenim gramatikama Stjepana Ivšića (1970) i Milana Mihaljevića (2014), a tako ni u hrvatskoj poredbenopovijesnoj gramatici Ranka Matasovića (2008).

¹³ O različitim stavovima o utemeljenosti dijalektološkoga pristupa u iščitavanju jezičnih značajki starih (hrvatskih) tekstova te doseg zaključaka dobivenih takvom raščlambom v. više u Zubčić (2010: 631–633).

¹⁴ Nije stoga jasno zašto se u pojedinim autora naziva crkvenoslavenskim dočetakom (Kosić 2010: 55).

ljeća (Fučić 1982; Hercigonja 2006: 32–39, 67–73; Mihaljević i Vince 2012: 56; Mihaljević 2018: 68–69).

3.1. Potvrde u 14. i 15. stoljeću¹⁵

Najranija potvrda nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta zabilježena je u 15. stoljeću. Budući da taj nastavak, kako je ranije upozoreno, nije bio dijelom hrvatske crkvenoslavenske norme, ne čudi što ga najvećim dijelom pronalazimo u tekstovima neliturgijske namjene, u prvome redu pravnim spomenicima, ali i zbornicima neliturgijskoga sadržaja. Primjerice u biblijskim lekcijama iz *Prvotiska* (1483.) nema nijedne potvrde nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta, dok u *Senjskome misalu* (1494.) nalazimo samo jedan primjer:

Slišite sanъ moi ki viděhъ. *mna*hi da bihomo mi svezujuće snopi na nivê 33v.

Dosad su se najstarijim datiranim potvdama smatrale tri o kojima su izvijestili Lavoslav Geitler i Ivan Milčetić. Geitler je pronašao dva primjera “u glagolskom rukopisu dvorske knjižnice u Beču, broj 77, iz god. 1463. U bilježci s traga dolaze imperfekta 1. os. sing. *biehi*, *pisahi*” (Geitler 1881: 196). Milčetić je (1895: 127) pronašao potvrdu *bihi* u ispravi iz 1465. godine u Kukuljevićevim *Acta Croatica*, a riječ je o sljedećem primjeru:

kada ja Mikula Jaketić to pisah v Hriljini va dvori kneza Štefna i njega sina kneza Brnardina, ki imiše tada let 12, i *bihi* tada njega sluga...¹⁶ (Kukuljević 1863: 320).

¹⁵ Nastavak *-hi* u 1. l. jd. imperfekta nije potvrđen u pravnim spomenicima: istarskim glagoljskim ispravama i glagoljskim zapisima u *Kvaderni kapitula lovranskoga* do 1499.; u lekcionarima: *Odlomku Korčulanskoga lekcionara*, *Zadarskome*, *Bernardinovu* i *Ranjininu lekcionaru*; u hrvatskoglagoljskim i ćirilčkim kodeksima: *Akademijinu brevijaru* (oko 1384.), *Drugome vrbničkom brevijaru* (14. st.), *Hrvojevu misalu* (oko 1404.), *Drugome beramskom brevijaru* (15. st.), *Hvalovu zborniku* (1404.); u neliturgijskim tekstovima: u najstarijoj hrvatskoj pjesmarici s kraja 14. stoljeća, u hrvatskim ćirilčkim i latiničkim spomenicima do kraja 15. stoljeća; u glagoljskome *Zrcalu človečaskago spasenja* (1445.) (Vlahov 2010: 21–101; Viškanić 2002: 23–261; Šimić 2014: 36–37; Mihaljević 2015: 558; Rešetar 1898: 167–171; Galić 2014: 104–109; 2016: 127–129; Malić 1972: 170–172; 2002: 382–440; 2004: LXXXII–XCIII; Kramarić 2019: 143–226). Na informaciji o nepostojanju toga nastavka u *Drugome beramskom brevijaru* zahvaljujem Milanu Mihaljeviću. Kada je o istraživanjima cjelovitih hrvatskih liturgijskih kodeksa riječ, u raspravama često nije zahvaćen cijeli tekst, već je odabran reprezentativan korpus, stoga je moguće da će u budućim istraživanjima u njima ipak biti pronađena još koja potvrda nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta.

¹⁶ Tekst donosim u latiničkoj transkripciji.

Taj je Milčetićev primjer isti onaj zapis koji Vjekoslav Štefanić bilježi u *Vinodolskome zborniku* na f. 65v:

1465 env<a>ra d<a>n kada ê Mikula Êketiç to pisah v-Hrilini va dvori kneza Štefana i nega s<i>na kneza Brnardina ki imiše tada let 12 i *bihi* tada nega sluga i *bihi* ta trat v' velikoi žalosti zač me nenaviêhu nepriêteli vsaki d[an?] (Štefanić 1970: 9–10).

Tijekom ovoga su istraživanja pronađene tri, odnosno dva desetljeća starije potvrde nastavka *-hi*. Prva se nalazi u ugovoru nastalu 23. studenoga 1433. u Draganićima:

I gda *prodavahi* tu zemlju, tada ponudih' nju vsu moju bratiju bliž'nju i dalj'nju¹⁷ (Bratulić [prir.] 2017: 77).

Drugu je zabilježio Branko Fučić u *Glagoljskim natpisima*. Riječ je o potvrđi iz Golubića kraj Bihaća, sa samoga ruba do kojega se čakavsko narječje prostiralo u predmigracijskome razdoblju:

Va ime Božje, amen. Let Gospodnjih 1442. A to pisa Matijaš pop, ki biše va to vrime totu plibanuš, ki *bihi* vele obezan mnogimi grisi [...] (Fučić 1982: 164).

Kada je o hrvatskoglagoljskim zbornicima neliturgijskoga sadržaja riječ, najranijim bi se potvrdama mogle smatrati dvije iz *Ivančićeva zbornika* s kraja 14., odnosno početka 15. stoljeća, koji je pronađen u franjevačkome samostanu u Glavotoku na otoku Krku. Ivan Kosić (2010: 55, 271, 276) zabilježio je dva takva primjera:

egda mnogo kratъ hotihъ gla(gola)ti obraziti ni prostriti glasa nikoli že ne *možahi* 166v
Sie zuçi v' ušiju moeju . i slzi rone . na tilik' pozor' *idêhi* 171r.

Milica Mikecin bilježi pak oblik *bihi* (48v^a) u apokrifu *Usnuće Bogorodice* iz *Vinodolskoga zbornika* s početka 15. stoljeća, no smatra ga aoristnim, a ne imperfektnim (Mikecin 2019: 131). Primjere nastavka *-hi* za 1. l. jd. imperfekta u *Kolunićevu zborniku* iz 1486. godine (*mnahi* 18c, *prodikovahi* 18a,

¹⁷ Primjer prenosim ne navodeći kurzivirane dijelove i kose crte iz izvora jer nisu bitni za ovu temu.

učahi 18a) Vjekoslav Štefanić (1970: 16) svrstava u jezične značajke koje su vezane uz hrvatski sjeverozapad. Štefanić će imperfektni oblik *mnihi* za 1. l. jd. pribrojiti jezičnim značajkama konzervativne (ekavske) čakavštine i kada bude pisao o *Antoninovu konfesionalu* iz hrvatskoglagoljskoga zbornika duhovnoga štiva s kraja 15. stoljeća (Štefanić 1970: 24).

U sam kraj 15. stoljeća smješta se još jedna potvrda iz središnjega istarskoga, i to ekavskoga prostora, zabilježena u Draguću:

V ime Božje, amen. Let 1496. Va to vrime v Dragoći pop Tomaš Ta..., a budući pridivkom Št..., a *bihi* stal v Berme p... m. (Fučić 1982: 132).

3.2. Potvrde u 16. stoljeću¹⁸

U 16. stoljeću potvrde su nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta mnogo brojnije. Nalazimo ga ponovno ponajprije u tekstovima neliturgijske namjene, ali sada obilno i u jednome liturgijskome kodeksu – *Misalu hrvackome* Šimuna Kožičića Benje.

Među njima su najranije datirane potvrde nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta one u senjskome glagoljskom *Korizmenjaku* iz 1508. godine (Nazor [prir.] 2019: 63, 94, 178):

¹⁸ Nastavak *-hi* u 1. l. jd. imperfekta nije potvrđen u pravnim tekstovima: u *Veprinačkome zakonu* (1507.), veprinačkim sudskim zapisnicima iz 16. stoljeća, glagoljskim zapisima do 1599. u *Kvaderni kapitula lovranskoga, Knjizi oltara bratovštine sv. Mikule u Boljunu, Knjizi računa općine Roč, Matici krštenih župe Lindar* i istarskim glagoljskim ispravama; u izdanjima riječke glagoljske tiskare: *Knjižice krsta* (1531.); u izdanjima hrvatskih protestanata: latiničkome izdanju *Razgovaranje meju papistu i luteranom* (1555.), glagoljičkome i ćirilčkome izdanju *Table za dicu* (1561.), glagoljičkome i ćirilčkome izdanju *Artikula ili dela prave stare krstjanske vere* (1562.), glagoljičkome tekstu *Edna kratka summa, nikih prodik' od' tuče i od' čarnic'* (1563.), glagoljičkome i latiničkome izdanju *Spovidi i spoznanija prave krstjanske vire* (1564.), latiničkome izdanju *Katekizma* (1564.) te biblijskim čitanjima koja se nalaze u svim trima izdanjima *Postile* (glagoljicom 1562., ćirilicom 1563. i latinicom 1568.) (Kuzmić 2007: 36–45; Margetić 1997: 43–92; Viškanić 2002: 23–261; Vlahov 2008: 29–70; 2009: 41–120; 2010: 101–142; 2012: 77–97; Nazor [prir.] 1984; Jembrih i Jambrek [prir.] 2005; Damjanović [prir.] 2007; Žagar [ur.] 2017; Fancev 1916b: 99–112; Dalmatin i Konzul 1564a, 1564b; Jembrih [prir.] 1991). Primjeri iz biblijskih čitanja koja se nalaze u svim trima izdanjima *Postile* konzultirani su prema popisu relevantnih jezičnih razlika među biblijskim tekstovima hrvatskih protestanata koji su Vera Blažević Krezić, Tanja Kušević i Mateo Žagar izradili tijekom treće godine rada na projektu *Jeziik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. stoljeća* (Hrvatska zaklada za znanost, IP-2014-09-6415; 2015. – 2019.).

- Ajme, kad bih na sviti, ako si¹⁹ ja *bihi* skup i gltun i ohol *činjahi* da i niko almuštvo i *hojahi* v crikav i *obsluževahi* zapovidi popovske 32r
- Ovo je srditost ku *imihi* suprot jednomu od bratje 47v
- Znam dobro, sinu moj, da sam te počela po Duhu Svetu i da tvoja smrt ima biti za odkupljenije človičaskago naroda, da ja ne *znahi* vrimenta 89v.

Osobito su zanimljive dvije potvrde nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta u sastavu pluskvamperfekta zapisane u bilježnici župnika iz Šćitarjeva nedaleko od Zagreba, koja obuhvaća zapise što se odnose na razdoblje od 1524. do 1526. godine: *bihi mu napla<ti>l* 11, *bihi pozval* 11 (Štefanić 1970: 220). Štefanić opisuje jezik te bilježnice kao pretežnu čakavštinu s ikavsko-ekavskim refleksom jata.

Nastavak *-hi* u 1. l. jd. imperfekta potvrđen je i u hrvatskologoljskim misalima 16. stoljeća, no u različitoj mjeri. U biblijskim lekcijama iz *Misala Pavla Modrušanina* (1528.) zabilježen je u samo jednome primjeru:

i tako *izbežahi* ot roku(!) ego 18r.

S druge strane taj je nastavak u *Misalu hrvackome* Šimuna Kožičića Benje (1531.) obilno potvrđen. U dosadašnjim je istraživanjima zabilježena samo potvrda *govorahi* (Ceković, Sanković i Žagar 2010: 153), koja se javlja u sljedećem primjeru:

Ne pametite li êkože egda ošče bihъ u vasъ : *govorahi* v(a)мъ siê 6r.

Računalnim pretraživanjem latiničkoga prijepisa cijeloga *Misala hrvackoga* dodatno je pronađen velik broj primjera s nastavkom *-hi* u 1. l. jd.:

- Bl(agoslovl)û g(ospod)a iže vzda mnê razumъ : *prozirahi* g(ospod)a prêda mnoû vs(a)gda 34v
- Vs(a)ki danъ pri vasъ *bihi* v templi uče : i ne držaste mê 70r
- Siê sutъ s(love)sa : êže govorilъ esamъ k vamъ : egda *bihi* ošče s vami 106r
- Blagoslovlû g(ospod)a ki da mnê razumъ : êko *prozirahi* g(ospod)a pred manoû vs(a)gda 127v
- Mnogi bo hodetъ : eže često *govorahi* vamъ : nine že i plače govoru vragi križa krstova ihže končina pogibelъ 142v

¹⁹ Ovo se mjesto može možda protumačiti i kao *akos i*, u kojem bi slučaju bila riječ o novoj potvrdi veznika *akos*, dosad zabilježena samo u *Misalu hrvackom* Šimuna Kožičića Benje i jeziku hrvatskih protestanata iz 16. stoljeća, što bi bio vrlo vrijedan prilog hrvatskoj povijesnoj leksikografiji.

- *Govorahi* o svêdeni tvoiĥ prêdĥ krali : i ne stiĥ se 148v
- *Govorahi* o svêdeni tvoiĥ prêdĥ krali i ne stiĥ sê 148v
- *Govorahi* o svêdeni tvoiĥ 149v
- Stvoriĥ sudĥ i pravdu g(ospod)i : da ne potvoretĥ mnê . grdi : ka vsemĥ zapovêdemĥ tvoiĥ *ispravlahi* se 161r
- I vzradovah se va vseĥ : zane me prêdhoêse prêmudrostĥ siê : i ne *viêhi* êko mati e(stĥ) vseĥ blagĥ 165r
- *proganahi* crĭkavĥ božiû : i *ervahi* û 170r
- *Govorahi* o svêdeni tvoiĥ prêdĥ krali : i ne stiĥ se 173v
- Stvoriĥ sudĥ i pravdu g(ospod)i : ne potvoret mnê grdi : ka vsem zapovêdem tvoiĥ *spravlahi* se 174r
- Ne bêhu ošče bezdni : az že ûže začeta *bihi* 186v
- Prêe vs(ê)ĥ hlmi az *raêhi* se 186v
- Egda ugotavlaše n(e)b(e)sa : tu *bêhi* 186v
- Egda postavlaše osnovaniê zemli : š nimĥ *bihi* vsa sastavlae : i *naslaêhi* se po vse dni : igrae prêdĥ nimĥ vsakoe vrimê 186v
- *Govorahi* o svêdeni tvoiĥ prêdĥ krali : i ne stiĥ se 198v
- *Viêhi* sotonu êko mlniû spadaûa s nebêse 212r
- *Govorahi* o svêdeni tvoiĥ prêdĥ krali : i ne postiĥ se 217v
- Ne behu ošče bezdni : az že ûže začeta *bihi* 219r
- Prêe vs(ê)ĥ hlmi azĥ *raêhi* se 219r
- Egda ugotavlaše nebêsa : tu *behi* 219r
- Kada postavlaše osnovaniê zemli : š nimĥ *behi* vsa sastavlae : i *naslaêhi* se po vse dni : igrae prêdĥ nimĥ vs(a)koe vrimê 219r
- *Govorahi* o svêdeni tvoiĥ prêdĥ krali : i ne *postiêhi* se 219v
- Da postidêt se grdi : iže nepravavno stvoriše va mnê bezakonie : az že v zapovedeh tvoiĥ *truêhi* se 220v
- Mir v(a)ma : ne htiita se boêti . Vistinu egda *bihi* s v(a)ma : voleû božĥeû 244r
- *Viêhi* se vistinu êsti i piti s vama : az že uživaemĥ piû i pivo nevidimoe 244r.

Tako velik broj potvrda iz Kožičićeva *Misala* naizgled nije u skladu s tvrdnjom da nastavak *-hi* nije bio dijelom hrvatske crkvenoslavenske norme, no riječ je o misalu koji od nje odstupa i mnogim drugim značajkama, iako ponajprije na fonološkoj razini (Žagar [ur.] 2015: 151–152). Kožičić je u povijesti hrvatskoga književnog jezika ostao poznat upravo po svojoj originalnoj književnojezičnoj koncepciji, u kojoj je odnos staroslavenskih i starohrvatskih značajki svjesno osmišljen i pomno uređen: u jednoj kategoriji daje prednost prvim, a u drugoj drugim oblicima. Iako u morfologiji načelno daje prednost staroslavenskim oblicima, u navedenim je primjerima nedvojbeno riječ o čakavskome nastavku.

Ivan Milčetić spominje tri potvrde nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta u književnome jeziku 16. stoljeća: “G. 1548. piše Dobriñac pop Mavrović *mogahi*

(Kniževnik II, 22), a *bihi* dolazi dva puta i u Kukuļevićevim ‘Acta Croatica’ (1465. i 1555.) na str. 320 i 327” (1895: 127). Potvrda *bihi* iz 1555. koju Milčetić spominje dolazi u sljedećem primjeru:

i ja pop Vicenc, ki ta teštament pisah, ki *bihi* u vo vrime kapelan samoborski (Kukuljević 1863: 327).

Nastavak *-hi* ovjeren je i u jeziku hrvatskih protestantskih pisaca 16. stoljeća, ali posve iznimno, što može čuditi s obzirom na to da je za osnovicu u toj književnoj jezičnoj koncepciji izabran upravo vernakular. Franjo Fancev (1916a: 197) zabilježio je u ćirilčkome izdanju Novoga zavjeta *imijahi* II.139a. U ovome su istraživanju pronađena dva primjera u glagoljičkome izdanju Novoga zavjeta:

- ki *bēhi* prvo opsovateľ 101a
- *Imijahi* vam’ mnoga pisati 132b.

Vjekoslav Štefanić navodi primjere *vēdehi* 87, *stahi* 88v, *ufahi* 89 iz *Čtenija svetago Andreja apustola u Žgombičevu zborniku* iz 16. stoljeća među dokazima arhaičnosti ekavske čakavštine (Štefanić 1970: 43). Potvrde istoga nastavka pronaći će i u *Čteniju svetago Ivana Hrstitelja u Grškovičevu zborniku* iz 16. stoljeća: *žiēhi*, *vmetahi*, *veselahi* (f. 5) (Štefanić 1970: 45). U istome zborniku Milica Mikecin (2019: 131) bilježi tri potvrde nastavka *-hi* u apokrifu *Usnuće Bogorodice*, i to na istoj stranici: *vhoēhi* (169v), *poslušahi* (169v) i *prodihovahi* (169v), dok oblik *bihi* (169r) smatra aoristnim.

U isto stoljeće Branko Fučić datira potvrdu *bihi* koju je zabilježio u Balama u jugozapadnoj Istri:

TO PISA POP MIKULA Z VRHA KADA *BIHI* PRIŠAL’ STA... S
KUMPAR PR<E> ANTONOM... (Fučić 1982: 31).

4. ZAKLJUČAK

Čakavski imperfekt na *-hi* smatra se u suvremenoj hrvatskoj dijalektološkoj literaturi prije svega obilježjem čakavskoga sjeverozapada, i to posebice kvarnerskih otoka. Iako se u dijelu literature može susresti mišljenje kako je riječ o obilježju cijeloga čakavskog sjeverozapada, zbog čega se u istraživanjima povijesti hrvatskoga književnog jezika gdjekad pridružuje jezičnim kriterijima, odnosno argumentima kojima bi se imala dokazati konzervativnost

pojedina tekstova i/ili njegova pripadnost čakavskom ekavskom prostoru, rezultati su ovoga istraživanja pokazali da se taj imperfektni nastavak vezuje ponajprije uz srednjočakavsko područje, odnosno čakavski ikavsko-ekavski dijalekt, i to ne nužno za otočni prostor.

Nastanak nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta valja smjestiti najkasnije na kraj 14., odnosno početak 15. stoljeća, otkad možemo pratiti njegove potvrde u hrvatskoj pisanoj riječi, dok njihov najveći broj potječe iz 16. stoljeća. Da je posvemašnja rijetkost, ako ga uopće i ima, u tekstovima pisanim hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom, nije nikakvo iznenađenje, no veoma je rijedak (a osobito 1. l. jd.) i u tekstovima neliturgijske namjene, i to osobito pravnim, što je vjerojatno posljedicom njihova naredbodavna i propisivačkoga karaktera. Unatoč tomu možemo opravdano pretpostaviti da je u prošlosti zasigurno bilo znatno više primjera nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta imamo li na umu činjenicu da je u prošlosti imperfekt kao glagolski oblik u čakavskome narječju bio mnogo bolje zastupljen.

IZVORI I LITERATURA

- Bratulić, Josip [prir.]. 2017. *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave iz zbirke Stjepana Ivšića 1100.–1527*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Brozović, Dalibor; Ivić, Pavle. 1988. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Ceković, Blanka i dr. [prir.]. 2016. *Misal hruacki Šimuna Kožičića Benje: Latinička transliteracija glagoljskog izvornika s usporedbom jezičnih oblika prema drugim glagoljskim tiskanim misalima XV. i XVI. stoljeća*. Zagreb – Rijeka: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu – Sveučilišna knjižnica u Rijeci.
- Dalmatin, Anton; Konzul, Stipan. 1564a. *Spovid i spoznanie pravê krstijanske vire ka e prezmožnomu Cesaru Karlu petomu Rimskoga Orsaga ploditel'ju, u Spravišču va Avgusti Zručena u godišću IS(U)H(RS)TA 1530. Sada naiprvo iz Latinskoga i Nimškoga jazika va Hrvatski: Po Antonu Dalmatinu i Stipanu Istrijaninu Istlmačena*. Tübingen.
https://books.google.hr/books?id=stpMAAAAcAAJ&pg=PP216&lpg=PP216&dq=Spovid+i+spoznanie+prave+krstienske+vire&source=bl&ots=HofJW2AR5S&sig=IkSnK40w8dc_2nyEswIGY8JWfKw&hl=-hr&sa=X&ved=0ahUKEwjn6ba5xZ_XAhWivBoKHawBAYIQ6AEIJDA#v=onepage&q=Spovid%20i%20spoznanie%20prave%20krstienske%20vire&f=false (pristup 15. rujna 2019.).
- Dalmatin, Anton; Konzul, Stipan. 1564b. *Spovid i spoznanie prave krsztianszke vere, ka ye prezmosnomu Czesaru Karlu petomu Rymskoga Orsaga ploditelyu, u Szprauisschu Va Avgusti zrtsena u godisschu Isukersta 1530. Sada naiprvo iz*

Latinszkoga i Nimskoga yazika va Hruaczki: Po Antonu Dalmatinu i Sztipanu Istrijaninu Istlmtsena. Tübingen.

https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10206655_00019.html (pristup 15. rujna 2019.).

- Damjanović, Stjepan [prir.]. 2007. *Glagoljična i ćirilična "Tabla za dicu"* (pretisak). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Fancev, Franjo. 1911. Beiträge zur historischen serbokroatischen Dialektologie. Konjugation. *Archiv für slavische Philologie* 32, 344–362.
- Fancev, Franjo. 1916a. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 212, 147–225.
- Fancev, Franjo. 1916b. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 214, 1–112.
- Finka, Božidar. 1971. Čakavsko narječje. *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi* I/1, 11–71.
- Fučić, Branko. 1982. *Glagoljski natpisi*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Gadžijeva, Sofija; Mihaljević, Milan. 2014. Glagoli. U: Gadžijeva, Sofija i dr. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, 205–260.
- Galić, Josip. 2014. Jednostavni glagolski oblici u *Hrvojevu misalu*. *Slovo* 64, 79–152.
- Galić, Josip. 2016. Jednostavni glagolski oblici u *Hrvojevu misalu* i *Hvalovu zborniku*. *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva* [ur. Kuštović, Tanja; Žagar, Mateo]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 119–138.
- Geitler, Lavoslav. 1881. Prilozi k hrvatskoj gramatici i glasoslovju. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 58, 191–198.
- Hamm, Josip. 1963. Čakavski imperfekt. U: *Ivšićev zbornik* [ur. Hraste, Mate; Jonke, Ljudevit; Ratković, Milan]. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 113–122.
- Hercigonja, Eduard. 2006. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Houtzagers, Hubrecht Peter. 1991. Imperfekt v čakavskih govorah ostrova Pag. *Sovjetskoje slavjanovjedenije* 5, 77–82.
- Hraste, Mate; Hamm, Josip; Guberina, Petar. 1956. Govor otoka Suska. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 1, 5–213.
- Ivšić, Stjepan. 1970. *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jembrih, Alojz [prir.]. 1991. *Stipan Konzul Istranin, Katekizam. Jedna malahna knjiga v hrvatski jazik istumačena, Tübingen 1564*. Pazin – Buzet – Željezno: Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila" – Katedra Čakavskog sabora Buzet – Hrvatsko kulturno društvo u Gradišću.

- Jembrih, Alojz; Jambrek, Stanko [prir.]. 2005. *Anton Senjanin, Razgovaranje meju Papistu i jednim Luteranom, 1555*. Zagreb: Bogoslovni institut – Nacionalna i sveučilišna knjižnica.
- Jurišić, Blaž. 1944. *Nacrt hrvatske slovnice 1. Glasovi i oblici u poviestnom razvoju*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske državne tiskare.
- Kapetanović, Amir. 2011. Čakavski hrvatski književni jezik. U: *Povijest hrvatskoga jezika 2: 16. stoljeće* [gl. ur. Bičanić, Ante]. Zagreb: Croatica, 77–123.
- Kosić, Ivan. 2010. *Ivančićev zbornik: hrvatskoglagoljski neliturgijski rukopis iz XIV./XV. st.* Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Kramarić, Martina. 2019. *Zrcalo človečaskago spasenja (1445.). Transkripcija, povijest nastanka i jezičnopovijesna analiza*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Kukuljević-Sakcinski, Ivan. 1863. *Acta Croatica / Listine hrvatske, Monumenta historica Slavorum meridionalium / Povjestni spomenici južnih Slavenah*, knj. 1, Zagreb.
- Kušar, Marcel. 1894. Rapski dijalekat. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 118, 1–54.
- Kuzmić, Boris. 2007. *Veprinački zakon 1507–2007*. Veprinac – Opatija: Župa sv. Marka ev. Veprinac, Mjesni odbor Veprinac – Matica hrvatska ogranak Opatija.
- Kuzmić, Boris; Kuzmić, Martina. 2015. *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Lisac, Josip. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Lukežić, Iva. 1990. *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Lukežić, Iva. 2015. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 2. Morfologija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine.
- Lukežić, Iva; Turk, Marija. 1998. *Govori otoka Krka*. Crikvenica: Libellus.
- Malić, Dragica. 1972. *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Malić, Dragica. 2002. *Na izvorima hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Malić, Dragica. 2004. Uvodna razmatranja. U: *Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine 15. stoljeća)* [prir. Malić, Dragica]. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, I–CV.
- Margetić, Lujo. 1997. *Veprinački sudski zapisnici XVI. i XVII. stoljeća (Volčićev prijepis)*. Opatija: Katedra Čakavskoga sabora Opatija.
- Marković, Bojana. 2008. Jezična obilježja kajkavske verzije “Noćnog viđenja sv. Bernarda”. Izlaganje održano na Sedmom znanstvenom skupu *Kajkavski jezik, književnost i kultura kroz stoljeća*, 9. rujna 2008.

- Matak, Dragutin [ur.]. 2013. *Anton Dalmatin – Stipan Konzul: Novi testament, 1. dio (1562.) (latinički prijepis glagoljskog izvornika)*. Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Školska knjiga.
- Matak, Dragutin [ur.]. 2015. *Anton Dalmatin – Stipan Konzul: Novi testament, 2. dio (1563.) (latinički prijepis glagoljskog izvornika)*. Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Školska knjiga.
- Matasović, Ranko. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Menac-Mihalić, Mira. 1986. *Čakavska morfologija i morfološka akcenatska tipologija (na korpusu glagola)*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Menac-Mihalić, Mira. 1989. Glagolski oblici u čakavskom narječju i u hrvatskom književnom jeziku. *Filologija* 17, 81–109.
- Mihaljević, Milan; Vince, Jasna. 2012. *Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Državni arhiv u Pazinu – Staroslavenski institut.
- Mihaljević, Milan. 2014. *Slavenska poredbena gramatika 2. Morfologija, prozodija, slavenska pradomovina*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mihaljević, Milan. 2015. O jeziku *Drugoga vrbničkoga brevijara*. U: *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju* [ur. Badurina Stipčević, Vesna; Požar, Sandra; Velčić, Franjo]. Zagreb: Staroslavenski institut, 535–575.
- Mihaljević, Milan. 2018. *Jezik najstarijih hrvatskoglagoljskih rukopisa*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.
- Mihaljević, Milan; Sudec, Sandra. 2011. Jezik hrvatskoglagoljskih natpisa i grafita. U: *Az grišni diak Branko pridivkom Fučić* [prir. Galović, Tomislav]. Malinska – Rijeka – Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Institut za povijest umjetnosti – Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Staroslavenski institut – Sveučilišna knjižnica Rijeka – Općina Malinska-Dubašnica, 407–422.
- Mikecin, Milica. 2019. Apokrif *Usnuće Bogorodice* u hrvatskoglagoljskoj književnosti (II). Usporedna jezikoslovna i tekstološka analiza zborničkih tekstova. *Slovo* 69, 103–170.
- Milčetić, Ivan. 1895. Čakavština Kvarnerskih otoka. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 121, 92–131.
- Nazor, Anica [prir.]. 1984. *Šimun Kožičić, Knjižice krsta. Transkripcija, komentar, rječnik*. Ljubljana – Zagreb: Cankarjeva založba.
- Nazor, Anica [prir.]. 2019. *Korizmenjak, Senj, 1508. Latinična transkripcija glagoljskoga teksta (s uvodom i rječnikom)*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu – Grad Senj.
- Rešetar, Milan. 1898. Primorski lekcionari XV. vijeka (Konac). *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 136, 97–199.

- Šimić, Marinka. 2014. *Akademijin brevijar*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- Štefanić, Vjekoslav. 1970. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*. 2. Zbornici različitog sadržaja, regule i statuti, registri, varia, indeksi, album slika. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Viškanić, Damir. 2002. *Quaderna capituli Lovranensis / Kvaderna kapitula lovran-skoga*. Lovran – Rijeka: Katedra Čakavskoga sabora Opatija – Adamić.
- Vlahov, Dražen. 2008. *Knjiga oltara bratovštine sv. Mikule u Boljunu (1582–1672). Glagoljski zapisi od 1582. do 1672. godine*. Pazin: Državni arhiv u Pazinu.
- Vlahov, Dražen. 2009. *Knjiga računa općine Roč (1566.–1628.)*. Glagoljski zapisi. Pazin: Državni arhiv u Pazinu.
- Vlahov, Dražen. 2010. *Zbirka glagoljskih isprava iz Istre*. Pazin: Državni arhiv u Pazinu.
- Vlahov, Dražen. 2012. *Matica krštenih župe Lindar (1591.–1667.)*. Glagoljski zapisi od 1591. do 1648. Pazin: Državni arhiv u Pazinu.
- Vranić, Silvana. 2005. *Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Vranić, Silvana. 2011. *Govori sjeverozapadnoga makrosustava na otoku Pagu*. 2. Morfologija. Rijeka: Matica hrvatska Ogranak Novalja – Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Zubčić, Sanja. 2010. Jezične značajke Greblova *Tlmačenja od muki gospoda našega Isuhrsta* (Prilog dijakronijskoj dijalektologiji). U: *Riječki filološki dani: zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani, održanoga u Rijeci od 6. do 8. studenoga 2008. Knjiga 8*. [ur. Badurina, Lada; Bačić-Karković, Danijela]. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 631–646.
- Žagar, Mateo [ur.]. 2015. *Jezik Misala hruackoga. Studije o jeziku Misala Šimuna Kožičića Benje (1531.)*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Žagar, Mateo [ur.]. 2017. *Stipan Istrijan i Anton Dalmatin, Artikuli ili Deli prave stare krstjanske vere, Tübingen, 1562*. Zagreb – Osijek: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu – Visoko evanđeosko teološko učilište u Osijeku.

**On the trail of the Chakavian past imperfective suffix *-hi*
in synchrony and diachrony:
a contribution to historical dialectology**

In Croatian dialectology literature, the use of the past imperfective is considered to primarily be a feature of the Chakavian northwest, particularly the islands of Kvarner. Today, this verb form is rapidly disappearing from everyday use, especially the 1st person singular, whose suffix *-hi* is exactly the typical feature of the Chakavian past imperfective. Although very rare, traces of this suffix can be followed in the history of Croatian

literary language. After a brief overview of the use of the past imperfective in Chakavian dialects from the 19th to 21st centuries, this paper presents the results of research on the representation of the past imperfective form *-hi* from the very beginnings of Croatian literacy until the end of the 16th century. The aim is to provide a more precise answer to when this suffix was created and the area through which it spread. Contrary to traditional thought, evidence points to its origin dating back to at least the end of the 14th or beginning of the 15th century. In the future, it should be considered that this Chakavian innovation possibly had a somewhat wider reach.

ANĐELA FRANČIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

afrancic@ffzg.hr

POGLED U NESLUŽBENU ANTROPONIMIJU SVETE MARIJE S POSEBNIM OSVRTOM NA DEKLINACIJU MUŠKIH OSOBNIH IMENA U NJEZINU GOVORU

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'282(497.5-3MEDIMURJE)'373.23

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.11>

U uvodnome dijelu rada¹ prikazane su osnovne izvanjezične činjenice o Svetoj Mariji, donosi se osvrt na njezino ime i govor te se nešto opširnije opisuju značajke antroponimijškoga sustava. Središnji dio rada jest prikaz deklinacije muških osobnih imena u neslužbenoj komunikaciji. Uočava se da se većina muških osobnih imena mijenja, kao i u standardnome jeziku, po *a*-deklinaciji (npr. N *Štēf*, G *Štēfa*), a manji dio po *ę*-deklinaciji (npr. N *Īva*, G *Īve*). Pritom je zanimljivo da neka osobna imena *a*-deklinacije proširuju osnovu s *-j-* (npr. N *Īvi*, G *Īvija*) ili *-ij-* (npr. N *Mārko*, G *Mārkija*), dok neka pokraćena osobna imena u kosim padežima imaju homonimne oblike od iste osnove tvorenim izvedenicama sufiksom *-ęk* ili *-ęc* (npr. N *Īvo*, G *Īveka*). Značajke deklinacije muških osobnih imena u govoru Svete Marije uspoređuju se sa značajkama deklinacije muških osobnih imena u preloškoj skupini govora, govoru Murskoga Središća te u govorima pomurskih Hrvata. U završnome dijelu rada sintetiziraju se uočene deklinacijske značajke promatranih svetomarskih² osobnih imena te se iščitavaju njihove specifičnosti u odnosu na druga tri promatrana antroponimijška sustava.

¹ Rad je napisan u okviru projekta *Lingvistička geografija Hrvatske u europskome okružju (LinGeH)*, koji financira Hrvatska zaklada za znanost pod brojem HRZZ 3688.

² Pridjev *svetomarski* ktetik je od ojkonima Sveta Marija lišen mjesnogovornih fonetsko-fonoloških značajki (*svet'omarski*). Njega ćemo rabiti u ovome radu zalažući se da i lokalni ktetički likovi dobiju pravo uporabe u standardnojezičnoj komunikaciji. U *Hrvatskome mjesnom rječniku* (Bašić-Kosić [gl. ur.] 2016) – uz “ispravak lokalnih” etničkih likova *Svetōmarščan*, *Svetōmarščica*, *Svetōmarščani* (u kojima štošta lokalnoga nije zabilježeno ili je pogrešno zabilježeno – npr. nema diftonga "ǫ", otvorenih vokala *ę* i *i*) u “književne” *Svètomarčān*, *Svètomarčica*, *Svètomarčāni* – nude se dva “književna” ktetička lika: *svètomarčānskī* i *svètomarījskī*, potpune nepoznanice lokalnomu stanovništvu.

1. UVOD

1.1. Ukratko o Svetoj Mariji, njezinu imenu i govoru

Donjomeđimursko selo Sveta Marija, u kojemu je prema posljednjemu popisu živjelo 1608 stanovnika (Buršić i dr. [prir.] 2011: 52), središte je istoimene općine i župe.³ Selo je prije više stoljeća nastalo spajanjem srednjovjekovnih naselja *Altarec* i *Družilovec* u jedno naselje (*Altarec*), koje s vremenom biva preimenovano u *Svetu Mariju*. U povijesnim se dokumentima pisanim latinskim ili mađarskim jezikom spominje i u likovima doslovnih inojezičnih prevedenica (lat.) *Sancta Maria* i (mađ.) *Szent Maria*. Potkraj 19. stoljeća Mađari ime sela proširuju hidronimskom sastavnicom te ga nazivaju *Muraszentmária*, a nakon njihova odlaska hidronim ostaje dijelom službenoga ojkonima – *Sveta Marija na Muri*. Ničim to ime ne bi privlačilo pozornost kada se ne bi znalo da selo nije smješteno “na Muri”, nego uz drugu međašnju međimursku rijeku – Dravu. Religiji nesklona vlast 50-ih godina prošloga stoljeća briše iz ojkonima “nepodobnu” početnu sastavnicu, pa selo stanovito vrijeme nosi ime *Marija na Muri*, što se pak nikako ne uklapa u značajke hrvatske ojkonimije kojoj nije svojstveno “golo” osobno ime u ojkonimskoj postavi. Godine 1990. selo se, napokon, reimenuje u *Sveta Marija*. Kako god glasilo službeno ime sela, njegovi ga stanovnici sve vrijeme zovu Svetom Marijom, a sebe *Svet^omaršćanima*.

Sveta se Marija diči s više zaštićenih kulturnih dobara – svetomarska čipka i mikrotoponimija nematerijalna su hrvatska kulturna baština, a župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije (po kojoj je selo dobilo ime), kurija župnoga dvora i pil Bogorodice upisani su u registar nepokretnih zaštićenih kulturnih dobara (usp. Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske). Nekadašnje materijalno siromaštvo, zbog kojega su mnogi otišli *v bělji svět*, danas je dio povijesti, isto kao što su dio povijesti obitelji s puno djece, život nekoliko generacija pod istim krovom, puna crkva *světa* nedjeljama i blagdanima, zvonjavom najavljivani požari, utišavano nevrjeme... Živi Sveta Marija i danas, samo nekim drugim životom kojemu je često oduzeta draž nekadašnjega seoskog života – i ona se sve više utapa u sveopćoj globalizaciji, a njezini žitelji uglavnom nastoje oponašati život grada: blago (stoka) odavno nije blago (materijalna vrijednost), kućerke su zamijenile kućerine, *mladinom* ispunjena seoska dvorišta pretvorena su u oku ugodne njegovane travnjake i cvjetnjake, *křčme* i *p^odromě* zamijenili su kafići, *šćecunę* moderne samoposluge...

³ Uza Svetu Mariju u sastavu Općine i Župe jest i susjedno selo Donji Mihaljevec.

Ta sveopća modernizacija zahvatila je i svetomarski govor (uključujući i njegov leksik, dio kojega je i antroponimija), jedan od stotinjak međimurskih mjesnih govora koje je Stjepan Ivšić (1936) ubrojio u prvu, konzervativnu, zagorsko-međimursku skupinu kajkavskih govora (tip I.), a Mijo Lončarić (1996) izdvojio ga kao zaseban dijalekt kajkavskoga narječja. Đuro Blažeka (2008) govor Svete Marije ubraja u draškovečku podskupinu prijelaznih govora⁴ unutar donjega poddijalekta međimurskoga dijalekta. Zvučni zapis svetomarskoga govora uvršten je, s 40-ak zvučnih zapisa drugih hrvatskih govora, u *Ozvučenu čitanku iz hrvatske dijalektologije* (Menac-Mihalić i Celinić 2012) svjedočeći o bogatoj raznolikosti hrvatske jezične zbilje. Godinama prikupljeni frazemi i poslovice svetomarskoga govora (njih oko četiri tisuće) leksikografski su obrađeni te nedavno objavljeni tiskom (usp. Frančić i Menac-Mihalić 2020).

S obzirom na to da su osobna imena sastavni dio leksičkoga sustava mjesnoga govora, u njihovoj neslužbenoj uporabi (u svakodnevnoj komunikaciji među mještanima) do izražaja dolaze fonološke, morfološke i tvorbene značajke toga govora. Sve te značajke zaslužuju detaljni opis u zasebnu radu. Budući da cilj ovoga rada nije podroban opis govora, u nastavku se donose samo njegove osnovne (mor)fonološke značajke, u ovoj prilici isključivo one koje se očituju u osobnoimenskoj građi.

Vokalski inventar svetomarskoga govora ima deset fonemskih jedinica u naglašenome slogu (*i, ú, ⁱé, ^uó, é, ó, è, ě, ô, á*) i četiri fonemske jedinice u nenaglašenome slogu (*j, o, e, a*). Konsonantski inventar govora čine 23 fonemske jedinice. U njemu je jedan par palatalnih afrikata, *č – đ* (*Tò^hčj, Đur^hđa*). U završnome položaju ispred stanke te ispred riječi koja počinje bezvučnim opstruentom zvučni se opstruenti zamjenjuju bezvučnima (npr. *David > Dávj^t, Jakob > Ják^o*). Kao zvučni opstruent ponaša se i glas *v* kada se nađe na kraju riječi ili ispred bezvučnoga – zamjenjuje se svojim bezvučnim parnjakom *f* (npr. *Miroslav > Mj^oslaf, Zdravko > Zdráf^o*). Izgovor opstruenta *x* velaran je (npr. *Xj^ov^oj^e, Mj^ox^a(j)^ela*). Ispred svih prednjih vokala (*i, ⁱe, e, e, e, i*) te ispred stražnjih vokala *u* i *o* (< *u*) sonant *l* > *l̥* (npr. *Filip > Fjⁱlⁱp, Magdalena > Magdál^ena^s*). Protetski *j* ponekad dolazi ispred početnoga *a* (npr. *Ana > Jò^hna⁶, Antun > Jantò^hn⁷*). Prema dosadašnjim istraživanjima

⁴ Riječ je, prema Blažeki, o prijelaznim govorima između donjodubravske i preloške skupine govora.

⁵ Inačica ženskoga osobnog imena *Magdalèna* sreće se isključivo u (naj)starije generacije.

⁶ Inačica ženskoga osobnog imena *Jòna* sreće se isključivo u najstarije generacije.

⁷ Inačica *Jantòh* rabi se isključivo pri spomenu imena sveca – *světj Jantòh* (usp. i ime blagdana *Jantòh^ov^o*).

(Lončarić 1985) fonološki je relevantno samo mjesto naglasaka (označuje se okomitom crticom – iktusom – iznad naglašenoga vokala).

1.2. O antroponimiji Svete Marije

Suvremeni antroponimijski sustav Svete Marije po svojim se sastavnicama i njihovim strukturnim značajkama ne razlikuje od većine ostaloga dijela hrvatske antroponimije. Njegovim su osnovnim sastavnicama osobna imena, prezimena i nadimci – osobni i obiteljski. (Naj)starija generacija (70 – 100 god.) mještana nosi gotovo isključivo svetačka osobna imena. To su imena stranoga podrijetla (uglavnom latinskoga, grčkoga, hebrejskoga), koja su većinom ušla u hrvatski antroponimijski sustav izravno iz latinskoga antroponimijskog sustava ili pak latinskim posredništvom iz grčkoga (< hebrejskoga) prilagodivši se u obama slučajevima jeziku primatelju. Svojom višestoljetnom postojanošću ta su imena obilježila hrvatski osobnoimenski sustav te ih danas doživljavamo kao svoja, domaća, bez obzira na njihovo stranojezično podrijetlo (npr. *Andrija, Antun, Franjo, Ivan, Matija, Stjepan, Vinko; Ana, Barbara, Franciska, Jelena, Katarina, Marija, Terezija*)⁸. U osobnoimenski fond (naj)starijih nositelja infiltriralo se tek poneko narodno (na idioglotskim, semantički prozirnim, leksemima temeljeno) osobno ime (npr. *Dragutin, Stanislav, Vladimir; Dragica, Ljubica, Verica, Vjekoslava*).

Srednja generacija *Svetlômarščana* (40 – 70 god.) nosi imena koja nastavljaju kontinuitet višestoljetnoga imenovanja (tj. svetačka imena), ali je i znatan broj narodnih imena (npr. *Damir, Darko, Dragutin, Milan, Rajko, Slavko, Tomislav, Zdravko, Zlatko, Zoran, Zvonko, Željko; Biserka, Danica, Draženka, Ljiljana, Milica, Nada, Ružica, Slavica, Snježana, Svjetlana*).

⁸ U *Rječniku suvremenih hrvatskih osobnih imena* (Čilaš Šimpraga, Ivšić Majić i Vidović 2018) uz neka od navedenih osobnih imena stoji definicija “os. ime svetačkoga podrijetla” (*Antun, Franjo, Stjepan, Vinko; Barbara, Katarina, Terezija*) ili “os. ime biblijsko-svetačkoga podrijetla” (*Andrija, Ivan, Matija; Ana, Marija*), osobno ime *Franciska* definirano je “os. ime stranoga podrijetla”, a *Jelena* “os. ime grčkoga podrijetla”. Dok je neupitno da su biblijsko-svetačka imena svetačka, ne vidimo razloga da se u svetačka imena ne ubroji i *Jelena* (hrvatska inačica lat. *Helena* < grč. *Ἑλένη*) s obzirom na to da je to ime nosilo više svetica, među kojima je najpoznatija sveta Jelena Križarica (oko 250. – 330.), majka cara Konstantina Velikoga (spomendan 18. kolovoza). U Hrvatskoj je više crkava posvećeno toj svetici (npr. u međimurskome Šenkovcu, Vrtlinskoj kraj Čazme, Zaboku, Rakovici, Kastvu, Škripu na Braču). Dva naselja nose ime *Sveta Jelena* (jedno u Ličko-senjskoj, drugo u Primorsko-goranskoj županiji), a dva *Sveta Helena* (jedno u Koprivničko-križevačkoj, a drugo u Zagrebačkoj županiji). U svetomarskoj župnoj crkvi, na pobočnome oltaru svete Barbare, nalazi se kip svete Jelene Križarice. U svetačka smo imena ubrojili i osobno ime *Franciska* (< njem. *Franziska* < lat. *Francisca*) iako u spomenutom *Rječniku* stoji definicija “ž. os. ime stranoga podrijetla”. Katolička crkva 9. ožujka slavi spomendan svete Franciske Rimske (1384. – 1440.).

Osobnoimenski fond mlađe generacije (10 – 40 god.) također čine svetačka i narodna imena⁹, ali je sve izraženija skupina novih (nesvetačkih i nenarodnih) imena (npr. *Alen, Armando, Deni, Dorijan, Sven; Emina, Laura, Lidija, Mirela, Romina*)¹⁰. U antroponimiji najmlađih¹¹ (do 10 god.) vlada osobnoimensko šarenilo. Malobrojna tradicionalna svetačka (i to mahom ona koja se nekoliko desetljeća nisu nadijevala, npr. *Jakov, Luka, Šimun; Eva, Klara, Marta*) te iznimno rijetka narodna imena (bez tradicije nadijevanja, npr. *Borna*) brojnošću su nadmašena novim imenima koja prije uglavnom ne nalazimo u svetomarskome osobnoimenskom fondu (npr. *Adrian, Erik, Lars, Leon, Liam, Lukas, Niko, Noel, Oliver, Soren, Teo, Vito; Anna Elena, Ella, Ema, Greta, Kaja, Laura, Lea Maria, Minesa, Nicol, Nika, Ria, Rita, Sara, Tjaša, Zita*). Ako je suditi po navedenim imenima, a imena su oduvijek vjerodostojni svjedoci vremena u kojemu nastaju, znatan dio mlađih imenovatelja odriče se svetomarske (hrvatske) osobnoimenske tradicije i okreće svjetskim pomodnim trendovima. Takvo stanje nije, naravno, svetomarska specifičnost. Zanimljivo bi, uz ostalo, bilo istražiti motivaciju izbora navedenih i njima sličnih imena¹² te postoje li i kako glase njihove neslužbene inačice.

Među osobnim imenima ima i varijantnih likova etimološki istoga imena, od kojih jedni pripadaju tradicionalnomu osobnoimenskom fondu (npr. *Antun, Đuro, Ivan, Matija/Mato, Mijo, Valent(in); Doroteja, Jelena*), a drugi su značajkom novijega imenika (npr. *Antonio, Jurica, Jan/Ivano, Mateo, Mišel, Valentino; Dora, Elena/Helena*). U nositelja starije generacije službeno se ime gotovo uvijek razlikuje od neslužbenoga, dok se u srednje, a pogotovo u mlađe generacije teži da osobno ime zadrži službeni lik i u neslužbenome kontekstu (roditelji nerijetko ne gledaju blagonaklono na inačice, kadšto

⁹ Znatan udio u osobnoimenskome fondu čine osobna imena koja se dovode u vezu bilo sa svetačkim, bilo s narodnim imenima, ali ne pripadaju tradicionalnomu svetomarskom osobnoimenskom fondu (npr. *Bojan, David, Davor, Dominik, Dinko, Krešo, Krunoslav, Miroslav, Saša; Andrea, Dunja, Ivana, Mihaela, Nataša, Paulina, Tamara*).

¹⁰ Iako su mnoga netradicionalna imena koja se nadijevaju djeci svetačkoga podrijetla (ili se dovode u vezu sa svetačkim imenom), uglavnom se takvima ne poimaju (npr. *Bruno, Dino, Ines, Melani, Renato*) – njihovi nadjevatelji biraju ih vodeći se nekim drugim kriterijima (a ne izborom imena sveca zaštitnika).

¹¹ Sveta Marija ima svoje godišnje glasilo – *Svetomarski ljestek*. U njemu se redovito donose popisi rođenih. Primjere koje navodimo ispisali smo iz četiriju posljednjih brojeva (14 – 17; 2017. – 2020.) navedenoga glasila.

¹² Neosporno je da mladi roditelji danas uglavnom pri izboru imena ne zagledaju u kalendar, ne osvrću se na imena koja su nosili njihovi preci, ne mare za “staromodnu” hrvatsku osobnoimensku baštinu. Njihov su izbor rijetka i neobična osobna imena. Svatko ima zakonsko pravo na izbor željenoga osobnog imena, a ono ne mora biti dio hrvatske tradicije. Sloboda izbora osobnoga imena kadšto je nekima prevelik izazov i preteška zadaća.

i one fonetsko-fonološke prirode, službenoga imena te ispravljaju govornike inzistirajući na službenome liku standardnojezičnoga izgovora kao jedinome pravilnom).

Uz osobno ime Zakon propisuje obvezu imanja prezimena. Na samome vrhu ljestvice čestotnosti u Svetoj Mariji nalazi se prezime *Mustač*. Slijede *Orehovec, Pongrac, Kvakana, Gašparić, Peter, Janković, Poljak, Kanižaj, Kedmenec, Hunjadi, Pavlic, Frančić, Erdelji, Golubić, Šulj, Štefić*... U neslužbenoj komunikaciji svetomarskoga seoskog okružja uporaba prezimena jest rijetka. Prezime se obvezno nasljeđuje od roditelja, a udajom ili ženidbom može se promijeniti. U novije vrijeme ženske osobe kadšto udajom proširuju svoje djevojačko prezime prezimenom supruga (obrnuti primjeri u Svetoj Mariji nisu potvrđeni). Bilo bi zanimljivo istražiti motivaciju takva postupka – je li to emancipiranost, želja za produženjem života prezimenu kojemu prijeti utruće, pomodnost ili koji drugi razlog.¹³

Antroponimijski sustav čine (uz osobna imena i prezimena) i nadimci – obiteljski i osobni. Potonja je nadimačka potkategorija najraznovrsnija i, u usporedbi s nadimcima drugih sredina (bilo imajući u vidu Međimurje ili Hrvatsku općenito), najposebnija. *Aška, Bègač, Bexàra, B'èlèk, Bjànt, B'čko, Bròc, Càrala, Cèta, Čèt, Čiči, Čika, Činča, Čòri, Č'òneq, Fìno-Fìno, Gèn, Gèntèk, Xùrma, Jànek, Kìgen, K'òcka, Lùna, Lìnda, Mùdrac, Mùgač, Nevalòš, Paradàjzek, Pr'òfa, Rùbeš, Sàborski, Sàxa, Sirek, Stòri, Č'òveq, Sùdac, Svèckj, Ščava, Špèx, Štrik, Tèka, Tòpla V'òda, Zmáj, Zùmba* samo su neki od brojnih nadimaka muških osoba u Svetoj Mariji. I osobni nadimci stanovnika Svete Marije čekaju svojega istraživača, koji će na osnovi detaljnoga popisa i opisa te vrlo žive antroponimijske kategorije dati uvid u svu raznolikost nadimačke slike *Svè'òmaršćana*.

Svè'òmaršćani se u svakodnevnoj komunikaciji u pravilu oslovljavaju jednom od triju osnovnih antroponimijskih kategorija: najčešće osobnim imenom (uglavnom njegovom neslužbenom inačicom), osobnim nadimkom te (vrlo rijetko) prezimenom. Ekvivalent službenoj antroponimijskoj (osobnoimensko-prezimenskoj) formuli jest neslužbena antroponimijska formula koju čine osobno ime (najčešće njegova neslužbena inačica) i singularizirani lik obiteljskoga nadimka (npr. *Kàta Ivìcèva, Rùžičèva Màriča; Fiļešef Z'òran, Rùda Cvìxof*), pri čemu poredak sastavnica (kao što se da iščitati iz navedenih primjera) može varirati. Obiteljski nadimci – kada se njima imenuje čitava

¹³ Spomenuli smo samo nekoliko mogućih razloga, koji su samo pretpostavka mogućih poticaja dvostrukosti prezimskih likova. Tek će se opsežnijim i ciljanim istraživanjem provedenim na osnovi pomno izrađenoga i anonimno ispunjenoga upitnika moći sa sigurnošću iznijeti tvrdnje o razlozima dodavanja muževa prezimena djevojačkomu (ili obratno) pri sklapanju braka.

obitelj, a ne njezin pojedini pripadnik – pojavljuju se u množinskome obliku tvoreni sufiksima *-ovi/-evi, -ini* (npr. *Buzjakovi, Frōtrovi, Pivarovi, Štefinovi, Zvončovi; Balaževi, Xabljičevi, Krōnčevi, Matjōščevi, Ribjičevi; Tečkijini*). Usporedno s tim pridjevskim likovima u uporabi su i njihove imeničke inačice (npr. *Balaži, Buzjaki, Frōtri, Xabljiči, Krōnci, Matjōšci, Pivari, Ribjiči, Štefini, Zvončri*).

Da bismo upotpunili ovaj kratak pregled antroponimijskih kategorija, valja spomenuti i etnik¹⁴ (tvoren od ojkonima) – *Svet^uōmarščani* (*Svet^uōmarščan, Svet^uōmarščica*) te etnike od imena nekih dijelova Svete Marije (seoskih četvrti): *Pr^uēkmōščani* (< *Pr^uēkmōštje*), *Dōljōnčani* (< *Dōlni kraj*), *Gorjōnčani* (< *Gornji kraj*), *Drūmčani* (< *Drūm* ‘glavna ulica’).¹⁵

Neke se antroponimijske kategorije pojavljuju i u službenoj i u neslužbenoj komunikaciji (osobno ime), pojavnost nekih vezana je isključivo uz neslužbenu komunikaciju (osobni i obiteljski nadimak, etnici od imena dijelova naselja), a neke se pojavljuju uglavnom u službenoj komunikaciji (prezime). Ograničimo li se samo na osobna imena, valja dalje napomenuti da se njihovi službeni i neslužbeni likovi vrlo često razlikuju. Ta se razlika ne očituje samo u fonetsko-fonološkoj prilagodbi imena svetomarskomu govoru (npr. *Dražen* > *Drāžen, Filip* > *Filip, Igor* > *Īgor, Marko* > *Mārko; Melita* > *Mēlita, Štefica* > *Štēfca*) ili pak u brojnim neslužbenim tvorbenim inačicama (uglavnom tradicionalnih) imena (npr. *Ivan* je *Īčca, Īfca, Īva, Īvek, Īvi, Īvica, Īvič*) nego i u njihovoj deklinaciji. Dok se ženska osobna imena, obilježena fonetsko-fonološkim značajkama svetomarskoga govora, dekliniraju uglavnom¹⁶ kao njihovi standardnojezični ekvivalenti (tj. po *e/ē*-deklinaciji:

¹⁴ Nerijetko se etnici ne ubrajaju u antroponime. Držimo da je to neopravdano jer ako je antroponim ime čovjeka, a etnici su imena stanovnika (a stanovnici su ljudi), jasno je da i etnici pripadaju antroponimima. Oni se, za razliku od osobnoga imena, prezimena i osobnih nadimaka (koji se rabe uglavnom u jedninskome liku), baš kao i obiteljski nadimci, pojavljuju u trima oblicima: množinskome, jedninskome u muškome i jedninskome u ženskome rodu. Ali dok se jedninski oblici obiteljskih nadimaka rabe u pravilu u antroponimijskoj formuli (u kombinaciji s osobnim imenom), etnički se likovi rabe samostalno. Njihova je uporaba u socijalnoj zajednici koju imenuju rijetka, što je pretkazivo (kao što osoba vrlo rijetko rabi svoje osobno ime, prezime ili nadimak /iznimkom su situacije predstavljanja/, tako i stanovnici pojedinih naselja rijetko sebe spominju svojim imenom).

¹⁵ Od dijelova naselja imena *Črna Pēšta* i *Bēli Bēč* nema jednorječnoga etnika. Kada je potrebno imenovati njihove stanovnike, to se čini analitičkim načinom: npr. *“ōni* (*“ōna, ōn*) *š Črne Pēšte* ili *“ōni* (*“ōna, ōn*) *z Bēloa Bēča*.

¹⁶ Iznimkom je tek vokativni oblik koji je uglavnom podudaran s nominativnim (npr. NV *Mārca*), ali obilno su zasvedočeni i usporedni zasebni vokativni oblici (većinom dvosložnih) osobnih imena (npr. N *Đurđa, Jōna, Kāta, Māra, Nāda*; V *Đurđa* i *Đurđo, Jōna* i *Jāno, Kāta* i *Kāto, Māra* i *Māro, Nāda* i *Nādo*). Pritom od nominativnoga različit vokativni lik nosi pozitivan afektivni naboj, tj. njime se iskazuje imenovateljeva naklonost imenovanomu.

npr. NV *Dànjic-a, Mår-a*; G *Dànjic-e, Mår-e*; DL *Dànjic-i, Mår-i*; A *Dànjic-o, Mår-o*; I *Dànjic-om, Mår-om*; malobrojna novija osobna imena mijenjaju se po nultoj deklinaciji: NGDAVLI *Írjs, Mèlanj*), deklinacija muških osobnih imena u neslužbenoj komunikaciji ne mora nužno slijediti (i često ne slijedi) standardnojezičnu normu.

1.3. Cilj i metode istraživanja

Prikaz antroponimijske slike Svete Marije dan je radi smještanja osobnih imena i njihovih nestandardnojezičnih inačica u antroponimijski sustav te radi upozoravanja na promjene do kojih je tijekom vremena došlo u osobnoimenskome fondu. Ističemo da cilj rada nije dati sveobuhvatan detaljan prikaz svetomarskih osobnih imena kao sastavnice povijesne i suvremene antroponimije ni podroban opis svetomarskoga govora kojim su ona oblikovana.¹⁷ U ovome radu željeli smo na odabranim primjerima muških osobnih imena prikazati deklinacijske značajke tih imena koje do izražaja dolaze u neslužbenoj komunikaciji, tj. u mjesnome govoru. U prikaz smo uključili i donedavne sastavnice osobnoimenskoga sustava, koje su nestale smrću posljednjih nositelja, ali još žive pri njihovu spomenu.¹⁸ Odabrali smo 14 neslužbenih muških osobnih imena vođeni četirima kriterijima: 1. pripadnošću deklinacijskoj vrsti (tj. singularnim genitivnim nastavkom osobnoga imena), 2. singularnim nominativnim nastavkom unutar pripadajuće deklinacijske vrste, 3. (ne)promjenjivošću osnove u deklinacijskoj paradigmi te 4. glasovnim (konsonantskim ili vokalskim) završetkom osnove. Deklinacijske paradigme odabranih imena prikazali smo tablično. S obzirom na to da je autorica izvorna govornica svetomarskoga govora i poznaje opisivana osobna imena – njihove fonološke i morfološke značajke te sociolingvistički kontekst njihove uporabe – polazila je ponajprije od svojega znanja o tematiziranoj problematici. To je znanje provjeravala u spontanome razgovoru s drugim izvornim govornicima različite životne dobi, ali i ciljanim pitanjima kojima su se propitivali oblici osobnoga imena u deklinacijskoj paradigmi, uporabni kontekst pojedine njegove inačice, odnosno imenskom inačicom izražen odnos govornika prema imenovanoj osobi.

¹⁷ Navedene teme – proučavanje osobnoga imena kao sociolingvističkoga znaka u povijesti i sadašnjosti Svete Marije te podroban opis govora – zahtijevaju oveću studiju. Ovaj je rad samo njezin potencijalni dio.

¹⁸ Pri prvome spomenu takvoga imena stavili smo znak †. Iako danas više nemaju živućih nositelja, ne može se isključiti njihova pojavnost (osobito kad je riječ o nepersonaliziranim osobnoimenskim likovima) u budućemu osobnoimenskom sustavu.

1.4. Singularni završetci¹⁹ i nominativni nastavci neslužbenih muških osobnih imena u Svetoj Mariji

Neslužbena muška osobna imena u Svetoj Mariji, u ovome radu svedena na odabrane primjere²⁰, u nominativu singulara završavaju nenaglašenim vokalima **-a** (*J^uôža*²¹), **-e** (*X^lvøje*²², *Mi^le*²³), **-j** (*Ívⁱ*²⁴), **-o** (*Brúno*²⁵, *Ívø*²⁶, *Drágo*²⁷, *Márijø*²⁸, *Márkø*²⁹), naglašenim vokalima **-ú** (*Łú*³⁰), **-i** (*Ži^l*³¹) i **-ó** (*Z^l*³²) ili kojim konsonantom (*Ívek*³³, *Drágec*³⁴, *Páve^l*³⁵, *Pétar*³⁶).

¹⁹ Pod neterminom *završetak* u ovome radu razumijevamo posljednji (fizički izrečen) glas kojim završava osobno ime te ga razlikujemo od termina *nastavak* pod kojim razumijevamo fleksijski morf koji “služi za proizvodnju oblika riječi istoga leksema, ne mijenjajući obliku pritom osnovno referencijalno značenje, nego ga samo prilagođujući za neki sintaktički utor (engl. *slot*) ili položaj” (Marković 2012: 50). Nastavak ne mora biti fizički izrečen (nulti nastavak).

²⁰ Primarni kriterij odabira primjera osobnoga imena nije bila njegova čestotnost – neka su imena češća, neka rjeđa, a neka imaju samo jednoga nositelja – već potvrđenost deklinacijskoga uzorka (koji predstavljaju) u svetomarskoj antroponimiji. Nositelji pojedinih imena isključivo su starije osobe, dok druga srećemo samo u mlađih. Malobrojna su neslužbena imena potvrđena u svih generacija. Budući da ukupno stanovništvo čine pripadnici svih generacija, i imena svih generacija čine ukupnost osobnoimenskoga fonda. Iako u radu nije primaran opis postanka pojedinoga imena, uz prvi spomen svakoga odabranog predstavnika pojedine skupine u bilješci donosimo odrednicu njegove tvorbene strukture, napomenu o pripadnosti svetačkomu ili narodnomu osobnoimenskom fondu te kratak etimološki prikaz aloglotskih imena uglavnom temeljen na podacima iz *Rječnika suvremenih hrvatskih osobnih imena* (Čilaš Šimpraga, Ivšić Majić i Vidović 2018).

²¹ *J^uôža* je pokraćenica od svetačkoga imena *Josip* (< grč. *Ιωσήφ* < hebr. *yōsēp̄* ‘Jahve je pridodao’).

²² *X^lvøje* je izvedenica od osnove *H^lv-*, koja je u etnonimu *Hrvat*, i sufiksa *-øje*.

²³ *Mi^le* je pokraćenica od narodnoga imena *Miljenko*, koje je sufiksalna izvedenica od *Miljen* (: *Milivoj* i sl.).

²⁴ *Ívⁱ* je pokraćenica od svetačkoga imena *Ivan* (< grč. *Ιωάννης* < hebr. *yōhānān/yehōhānān* ‘Jahve je milostiv’).

²⁵ *Brúno* je temeljno ime posuđeno iz talijanskoga ili njemačkoga jezika, a dovodi se u vezu sa stvnjem. *brūn* ‘smeđ’.

²⁶ *Ívø* je pokraćenica od svetačkoga imena *Ivan* (< grč. *Ιωάννης* < hebr. *yōhānān/yehōhānān* ‘Jahve je milostiv’).

²⁷ *Drágo* je pokraćenica od složenih imena kojima je *Drag*-/*drag* jednom od sastavnica (npr. < *Dragoslav*, *Miodrag* i sl.).

²⁸ *Márijø* je temeljno svetačko ime (sv. Mario mučenik je iz 3. st.; spomendan sv. Marija jest 19. siječnja), a izvodi se iz lat. *Marius* ‘rimsko rodovsko ime, vjerojatno etruskoga podrijetla’. Iako se veza sa ženskim svetačkim imenom Marija drži pučkom etimologijom, nije isključeno da je nekome od nositelja imena *Márijø* to ime nadjenuto upravo vezujući ga uz ime koje svetice toga imena.

²⁹ *Márkø* je temeljno svetačko ime (< lat. *Marcus* < *Mars* ‘rimski bog rata’).

U jednih osobnih imena nominativni je završetak podudaran s nominativnim nastavkom (*Brūno, Drāgo, Xř'voje, Īvo, J^uōža, Mārijō, Miļe, Mārko*), a u drugih nominativni se završetak podudara sa završetkom osnove (*Īvęk, Pāvęl, Pętar, Īvi, Ļù, Ži, Zđ*).

1.5. Genitivni nastavci – označnici pripadnosti deklinacijskoj vrsti

Na osnovi genitivnih nastavaka određuje se pripadanost imen(ic)a deklinacijskim vrstama. Osobnoimenski se dio svetomarskoga (kao i standardnojezičnoga) leksičkog fonda ne razlikuje od ostaloga neimenskog dijela – imenice muškoga roda mijenjaju se (većinom) po *a*-deklinaciji ili (manji dio njih) po *ę*-deklinaciji.

2. DEKLINACIJA NESLUŽBENIH MUŠKIH OSOBNIH IMENA U SVETOJ MARIJI

Opisu i komentiranju deklinacijskih značajki neslužbenih muških osobnih imena u Svetoj Mariji prethodit će tablični prikaz fleksije odabranoga imena kao predstavnika svih imena koja pripadaju toj paradigmi. Padežni su nastavci crticom odvojeni od osnove. Proširuje li se osnova, proširak je crticom s lijeve strane odvojen od osnove kojoj pripada³⁷, a s desne strane od nastavka koji dobiva u deklinacijskoj paradigmi. Prvo će se (2.1. – 2.6.) prikazati i u osnovnim crtama komentirati singularna deklinacijska paradigma, a potom (2.7.) pluralna.

³⁰ *Ļù* je pokraćenica od svetačkoga imena *Luka* (< lat. *Lūca, Lūcas* < grč. *Λουκάς* < *Λουκανός* ‘Lukanac, čovjek iz Lukanije, pokrajine u južnoj Italiji’).

³¹ *Ži* je pokraćenica od narodnoga imena *Željko* (< *Željo* /< *Želimir*/ + *-ko*).

³² *Zđ* je pokraćenica od narodnoga imena *Zdravko* (< *zdrav* + *-ko*); to je potencijalna pokraćenica od svakoga osobnog imena koje počinje glasom *Z-*.

³³ *Īvęk* je izvedenica od *Īvo* (v. bilješku 24).

³⁴ *Drāgęc* je izvedenica od *Drāgo* (v. bilješku 27).

³⁵ *Pāvęl* je inačica temeljnoga svetačkoga imena *Pavao* (< lat. *Paul(l)us* ~ *paul(l)us* ‘malen’).

³⁶ *Pętar* je temeljno svetačko ime (< lat. *Petrus* < grč. *Πέτρος* ~ *πέτρος* ‘stijena’).

³⁷ Glas *-j-* u kosim padežima osobnih imena tipa *Īvi* i *Ži* smatramo umetnutim te ga pribrajamo osnovi (njime proširenoj) iako su mogući i drugačiji pristupi: umjesto da se govori o proširenoj osnovi u genitivu i ostalim kosim padežima, moglo bi se govoriti o okrnjenoj osnovi u nominativu i vokativu (usp. Marković 2012: 275) ili pak o proširenome nastavku, odnosno o nastavačnim inačicama (riječ je o fonološkoj pojavi, koju izaziva vokal nastavka; zahvaljujem kolegici Aniti Celinić na upozorenju o mogućemu takvu promišljanju pripadnosti proširka *j*).

2.1. A-deklinacija

Pretežiti dio muškoga osobnoimenskog fonda mijenja se po *a*-deklinaciji. Po toj se značajci osobna imena muškoga roda ne razlikuju od imeničke ukupnosti svetomarskoga govora u kojemu tek malobrojne imenice muškoga roda nemaju tu promjenu.³⁸ Unutar muških osobnih imena *a*-deklinacije izdvajaju se tri podskupine različita nominativnoga nastavka: osobna imena s nulnim nastavkom u nominativu, osobna imena s nominativnim nastavkom *-o* i osobna imena s nominativnim nastavkom *-e*. Svaku od tih podskupina prikazat ćemo posebno, prateći njihove daljnje podjele. Na padežne nastavke koji nisu obuhvaćeni kriterijima podjele (tj. sve osim nominativa i genitiva) osvrnut ćemo se nakon što prikažemo sve deklinacijske paradigme svodeći zapažanja u tome prikazu na početna dva padeža.

2.1.1. Osobna imena koja u nominativu imaju nastavak *-o*

Ta se skupina osobnih imena dalje dijeli na dvije podskupine ovisno o tome završava li im osnova na konsonant ili vokal. Unutar obiju podskupina ima osobnih imena čija se osnova u pojedinim padežima mijenja.

P a d e ž	<i>a</i> -deklinacija							
	osobna imena s nominativnim nastavkom <i>-o</i>							
	osnova osobnoga imena završava na konsonant				osnova osobnoga imena završava na vokal			
					nenaglašeni vokal	naglašeni vokal		
N	<i>Īvek-o</i>	<i>Dràgeç-o</i>	<i>†Pàvèl-o</i>	<i>Pètar-o</i>	<i>Īvi-o</i>	<i>Łù-o</i>	<i>Zà³⁹-o</i>	<i>Ži-o</i>
G	<i>Īvek-a</i>	<i>Dràgeç-a</i>	<i>Pàvl-a</i>	<i>Pètr-a</i>	<i>Īvi-j-a</i>	<i>Łù-a</i>	<i>Zà-a</i>	<i>Ži-j-a</i>
D	<i>Īvek-o</i>	<i>Dràgeç-o</i>	<i>Pàvl-o</i>	<i>Pètr-o</i>	<i>Īvi-j-o</i>	<i>Łù-o</i>	<i>Zà-o</i>	<i>Ži-j-o</i>
A	<i>Īvek-a</i>	<i>Dràgeç-a</i>	<i>Pàvl-a</i>	<i>Pètr-a</i>	<i>Īvi-j-a</i>	<i>Łù-a</i>	<i>Zà-a</i>	<i>Ži-j-a</i>
V	<i>Īvek-o</i> (<i>Īvo</i>)	<i>Dràgeç-o</i> (<i>Dràgo</i>)	<i>Pàvèl-o</i>	<i>Pètar-o</i>	<i>Īvi-o</i>	<i>Łù-o</i>	<i>Zà-o</i>	<i>Ži-o</i>
L	<i>Īvek-o</i>	<i>Dràgeç-o</i>	<i>Pàvl-o</i>	<i>Pètr-o</i>	<i>Īvi-j-o</i>	<i>Łù-o</i>	<i>Zà-o</i>	<i>Ži-j-o</i>
I	<i>Īvek-om</i>	<i>Dràgeç-om</i>	<i>Pàvl-om</i>	<i>Pètr-om</i>	<i>Īvi-j-om</i>	<i>Łù-om</i>	<i>Zà-om</i>	<i>Ži-j-om</i>

³⁸ Tek kad se popiše većina općoimeničke građe, moći će se preciznije odrediti kvantitativni udio imenica muškoga roda *a*-deklinacije u ukupnome fondu. I prije no što se to učini, s velikom se sigurnošću može reći da udio imenica *a*-deklinacije kudikamo preteže nad udjelom koji u deklinacijskome sustavu imenica muškoga roda svetomarskoga govora imaju imenice

Muška osobna imena *a*-deklinacije s nominativnim nastavkom *-ø* mogu kroz čitavu deklinacijsku paradigmu imati nepromijenjenu osnovu (*Ívøk-ø*, *Dráğęc-ø*, *Łú-ø*, *Zǽ-ø*) ili se pak osobnoimenska osnova mijenja. Promijenjenu osnovu imaju osobna imena kojima završnomu osnovskom konsonantu prethodi nepostojani vokal (*ę* ili *a*)⁴⁰ ili pak osobna imena čija osnova završava na vokal *i* – nenaglašen (*i*) ili naglašen (*í*). Osnova osobnih imena *Pávęł*⁴¹ i *Pétar* u nominativu i vokativu proširuje se (sekundarnim, nepostojanim) vokalima *e* i *a*, a osnova osobnih imena *Ívj* i *Ži* u kosim se padežima proširuje konsonantom *-j-*. Potonjim se načinom premošćuje zijeve (nesvojstven svetomarskomu govoru). Do proširivanja osnove radi premošćivanja zijeve, međutim, ne dolazi u pokraćenicama *Łú* i *Zǽ* – imenima pokraćenim na početni glas / početne glasove. Takva su imena novija (i relativno rijetka) pojava u svetomarskoj antroponimiji. Tako skraćena imena svojim se izrazom vrlo udaljuju od ishodišnoga imena te se približavaju osobnim nadimcima⁴².

ę-deklinacije. Kad je o osobnim imenima riječ, udio imena *a*-deklinacije vjerojatno je veći u osobnoimenskoj ukupnosti od udjela općih imenica u općeimenskoj ukupnosti zna li se da podosta muških osobnih imena u neslužbenoj komunikaciji ima nominativni nastavak *-a* (npr. *Aška*, *Býnča*, *Đúra*, *Éda*, *Íva*, *J^ožza*, *J^ožška*, *†Jǽda*, *Jǽtka*, *J^ožza*, *Júrka*, *Miča*, *Mixa*, *Mija*, *Mika*, *Mǽta*, *Óña*, *Pǽla*, *†Pika*, *Pišta*, *R^ožka*, *Rúda*, *T^ožma*, *Vída*, *†Vǽda*). Nositelji nekih od navedenih neslužbenih osobnih imena bili su pojedinci koji više nisu među živima, a neki više ne žive u Svetoj Mariji. Njima valja pribrojiti i osobna imena uglavnom mlađih osoba čiji službeni likovi završavaju na *-a*, koji se (uglavnom glasovno prilagođeni značajkama svetomarskoga govora) rabe i u neslužbenoj komunikaciji, npr. *Ándrija* (Andrija), *Mátija* (Matija), *Níkǽla* (Nikola), *Lúka* (Luka), *Sáša* (Saša), *Siniša* (Siniša).

³⁹ Uz osobno ime svedeno na početni konsonant (a konsonanti nisu slogotvorni glasovi) izgovara se slogotvoran “nefonemski vokal šva” (Barić i dr. 1995: 55).

⁴⁰ Smréu posljednjih nositelja imena *Pávęł* i *Pétęr* iz neslužbenoga svetomarskoga osobnoimenskog sustava nestala su imena s nepostojanim *e* (*ę*). Na njihovo su mjesto došla imena s nepostojanim *a* – *Pávao* i *Pétar* – čiji su nositelji pripadnici mlađe generacije. Da, to su (*i*) neslužbena imena. Ona narušavaju iskonski sustav mjesnoga govora Svete Marije protiveći se svojim likovima njegovim jezičnim značajkama. Nisu to jedini primjeri – usp. npr. osobna imena mlađih osoba koja se lišavaju (“nelijepozvučnih”) otvorenih i zatvorenih vokala u naglašenome slogu: *Dóra*, a ne *Dǽra*; *Éva*, a ne *Éva*; *Klára*, a ne *Klǽra*. Na mjestu glasa *l* ispred *u* uglavnom se pojavljuje *l* (npr. *Lúka*, *Lúcija*), a ispred prednjih vokala *l* se većinom čuva (npr. *Łidija*, *Jęłęna*).

⁴¹ Za razliku od službene inačice (*Pávao*), u neslužbenoj inačici osobnoga imena (*Pávęł*) do izražaja dolaze kajkavske značajke svetomarskoga mjesnoga govora – čuva se (nije vokaliziran) osnovski *l* i nepostojani *ę* (nije zamijenjen s *a*) koji mu prethodi.

⁴² Pod osobnim se nadimcima razumijevaju oni antroponimi koji nisu ni osobna imena (bilo službena bilo neslužbena) ni prezimena te se od njih potpuno razlikuju na izraznome planu (npr. *Paradájzęk* je osobni nadimak Ivana Vidovića, *Zúmba* je osobni nadimak Marija Pavlica; imenovane osobe pristale su da se u radu spomenu osobnim imenom, prezimenom i osobnim nadimkom). Pokraćeno na početni glas (a istim glasom u pravilu počinje više osobnih imena), neslužbeno nam osobno ime ne pruža informaciju (osim ako njome ne raspolažemo) od kojega je osobnog imena pokraćenica nastala.

U malobrojnih dvosložnih narodnih imena čija osnova završava na *-j* prvi osnovski vokal može biti dvojak – *ǫ* (od dugoga *a*: *Drǫgij*) ili *ǎ* (od kratkoga *a*: *Drǎgij*).

Nositelji većine imena čija osnova završava na *-j* (iznimkom je ime *Děnj*, u novije vrijeme uneseno u svetomarski antroponimijski sustav) pripadnici su (naj)starije generacije. U njih je tako oblikovano ime uglavnom afektivno neutralno.⁴³ Takva se imena rijetko rabe pri spomenu ili oslovljavanju pripadnika srednje generacije te potpuno izostaju kada je riječ o pripadnicima mlađe i najmlađe generacije. Svaka možebitna zamjena temeljnih tradicijskih muških osobnih imena inačicom sa završnim *-j* pri imenovanju mlađega nositelja bila bi znakom negativne afektivne obojenosti imena, odnosno imenskim likom iskazivala bi se pogrda i poruga.⁴⁴

2.1.2. Osobna imena koja u nominativu imaju nastavak -ǫ

Osnova te skupine osobnih imena uvijek završava na konsonant, s time da neka imena imaju jednokonsonantski, a neka dvokonsonantski završetak.⁴⁵ Osobna imena s jednokonsonantskim osnovskim završetkom dalje se dijele na ona sa završnim osnovskim *j* i na ona s kojim drugim osnovskim konsonantskim završetkom.

p a d e ž	a-deklinacija		
	osobna imena s nominativnim nastavkom -ǫ		
	osnova osobnoga imena završava na konsonant		
	na jedan konsonant (osim <i>j</i>) ⁴⁶	na <i>j</i>	na dva konsonanta

⁴³ Usp. npr. *Drǫšij*, *Jǫndrij* (< Andrija); †*Běděnj* (< Benedikt); *Blǫžij* (< Blaž); *Drǫgij*, *Drǎgij* (< Dragutin, Drago); *Đurij* (< Juraj, Đuro); *Ēđij* (< Eduard, Edo); *Ācij*, *Fěrij*, *Fěrij*, †*Fǫmjij*, *Frěnkij*, *Frǫncij*, *Frǫnij* (< Franjo); *Gǫstij* (< August); *Īkij*, *Īvij* (< Ivan); *Jǫrij*, *Jǫžij* (< Josip); *Kǫrljij*, *Kǫrčij* (< Karlo, Dragutin, Drago); *Ļěksij* (< Aleksa); *Ļǫbij* (< Ljudevit); *Mǫtij* (< Matija); *Nǫcij* (< Ignac(ije)); †*Pǫvlij* (< Pavao); †*Rǫfij* (< Rafael); *Rǫkij* (< Rok); *Rǫđij* (< Rudolf); *Slǫvij* (< Vjekoslav, Slavko); *Štěfij* (< Stjepan); *Tǫmij* (< Toma); *Tǫnij*, *Tǫňčij* (< Antun); *Vincij* (< Vinko); *Vlǫđij* (< Vladimir, Vlado); *Vǫljij* (< Valent).

⁴⁴ Na primjer dječaka ili mladića kojemu je nadjenuto ime *Ivan* nikada se ne oslovljava s *Īvij* niti se taj oblik imena rabi pri njegovu spomenu. Do promjene ne dolazi ni u kasnijoj životnoj dobi imenovanoga (za razliku od prijašnjih vremena, kada se djetetu u pravilu neslužbeno ime tvorilo deminutivno-hipokorističnim sufiksom *-ek*, koji se u odrasloj dobi imenovanoga većinom zamjenjivao pokraćenicom sa završnim *-ij*). Tako se iz samoga imenskog lika mogla iščitati i dob imenovane osobe. Uporaba temeljnoga imena bila je ograničena isključivo na službenu komunikaciju.

⁴⁵ U dvokonsonantskome skupu završnoga dijela osnove drugi je konsonant *k* (usp. npr. *Dǎrkǫ*, *Mǎrkǫ*, *Mirkǫ*, *Slǎfkǫ*, *Zdrǎfkǫ*, *Zlǎtkǫ*).

⁴⁶ Pod završetkom se osnove ovdje (i u sličnim primjerima u daljnjemu tekstu) razumije “stanje” prije njezina proširivanja.

N	<i>Ív-ø</i>	<i>Dråg-ø</i>	<i>Brùn-ø</i>	<i>Màrij-ø</i>	<i>Màrk-ø</i>
G	<i>Ívøk-a</i>	<i>Drågeç-a</i>	<i>Brùn-ij-a</i>	<i>Màrij-a</i>	<i>Màrk-ij-a</i>
D	<i>Ívøk-ø</i>	<i>Drågeç-ø</i>	<i>Brùn-ij-ø</i>	<i>Màrij-ø</i>	<i>Màrk-ij-ø</i>
A	<i>Ívøk-a</i>	<i>Drågeç-a</i>	<i>Brùn-ij-a</i>	<i>Màrij-a</i>	<i>Màrk-ij-a</i>
V	<i>Ív-ø (Ívøk)</i>	<i>Dråg-ø (Drågeç)</i>	<i>Brùn-ø</i>	<i>Màrij-ø</i>	<i>Màrk-ø</i>
L	<i>Ívøk-ø</i>	<i>Drågeç-ø</i>	<i>Brùn-ij-ø</i>	<i>Màrij-ø</i>	<i>Màrk-ij-ø</i>
I	<i>Ívøk-øm</i>	<i>Drågeç-øm</i>	<i>Brùn-ij-øm</i>	<i>Màrij-øm</i>	<i>Màrk-ij-øm</i>

Osobna imena čija osnova završava na jedan konsonant (osim *j*) mogu imati dvojaku deklinacijsku paradigmu – jednu koja u kosim padežima ima osnovu istovjetnu tvorenici s hipokorističnim sufiksom *-øk* (pritom zbog glasovnih razloga osnova imena *Drågø* u kosim padežima glasi *Drågeç*⁴⁷) te drugu u kojoj se osnova proširuje s *-ij-*. Osobna imena čija osnova završava na *-j* na nepromijenjenu osnovu dobivaju padežne nastavke uobičajene za imena muškoga roda.⁴⁸ Osobna imena čija osnova završava na dva konsonanta u kosim padežima osnovu proširuju s *-ij-*.

Muška osobna imena *Ívø* i *Drågø* po načinu tvorbe jesu pokraćenice pozitivnoga (hipokorističnoga) afektivnoga naboja⁴⁹, što je mogućim razlogom preuzimanja kosopadežnih oblika od hipokorističnih tvorenica sufiksima *-øk* i *-eç* od iste osnove⁵⁰, odnosno pojavnosti istih kosopadežnih oblika (uvijek su

⁴⁷ Završni konsonant *g* (koji pripada istoj – velarnoj – skupini glasova po načinu tvorbe kao i *k*) u osnovi osobnoga imena *Drågø* zaprekom je nastanku tvorenice **Drågeçka*, te se u tome slučaju “aktivira” hipokoristični sufiks *-eç*. Usp. i izvedenice *Miškeç* (< *Miško*), a ne **Miškeçk*; *Mårkeç* (< *Mårko*), a ne **Mårkeçk* i druge izvedenice od osobnih imena na *-ko*. Na osnovi toga može se zaključiti da je u svetomarskoj antroponimiji *-øk* primarni hipokoristični sufiks, a *-eç* sekundarni, koji se u hipokorističnome značenju pojavljuje samo kada se njime tvore imena od dvokonsonantskih osnovskih završetaka od kojih je *k* drugi u nizu. Neka osobna imena ne pojavljuju se kao tvorenice sufiksom *-øk* jer je toj tvorenici značenje zauzeto u leksičkome sustavu. Takvo je npr. osobno ime **B^uøžøk* (< *B^uøžø*), potencijalni homonimski par s *B^uøžøk*, hipokoristikom od teonima *Bøk*, ili **Mišøk* (< *Mišø*), homofon apelativu *mišøk* ‘mali miš’.

⁴⁸ S obzirom na to da je govorna forma primaran ostvaraj mjesnoga govora, u njemu nema lika **Måriø*, već samo *Mårijo*.

⁴⁹ Hipokorističnost pokraćenica *Ívø* i *Drågø* neupitna je kada je riječ o neslužbenoj svetomarskoj komunikaciji (u kojoj se neutralno ili pak pejorativno značenje izriče drugim tvorenicama od iste osnove). U službenoj komunikaciji (a oba ta imena jesu i njezinom sastavnicom) afektivni se naboj neutralizira dokidanjem mogućnosti izbora osobnoimenskoga lika imenovane osobe kojim bi se kazivala naklonost ili nenaklonost imenovanomu. Na potrebu razlikovanja hipokorističnosti kao metajezične oznake za tvorbeni način i vrstu značenja upozorio je Bjelanović (2006).

⁵⁰ Za razliku od imena *Ivo*, *Drago*, *Bruno*, *Marijo* i *Marko*, koja se nerijetko sreću u službenoj svetomarskoj antroponimiji, izvedenice na *-ek* ili *-ec* (npr. *Ivek*, *Dragec*) nisu njezinom

to oblici tvorenice hipokorističnim sufiksom) prema različitim nominativnim i vokativnim oblicima. Pritom valja naglasiti moguću (pretkazivu) podударnost nominativnih i vokativnih oblika, ali i to da su potvrđeni i vokativi *Ívęk*, *Drąęę* prema nominativima *Ívø*, *Drąø* i obrnuto.

Osobna imena *Brùno*, *Màrijo* i *Màrko* jesu temeljna imena, lišena afektivnoga naboja. Ona se pojavljuju samo u navedenim nominativnim oblicima.

Osobna imena s osnovom *Ív-* i *Drąg-*, uz inačice *Ívø* i *Drąø*, pojavljuju se i u inačicama *Ívi* i *Drągi/Drógi*. Te dvije inačice (sa završnim *-ø* ili *-i*) razlikuju se po afektivnome naboju: inačice *Ívi* i *Drągi/Drógi* lišene su hipokorističnosti, tj. nultoga su stupnja afektivnosti, a u pojedinim komunikacijskim kontekstima mogu se doživjeti kao pejorativi⁵¹.

2.1.3. Osobna imena koja u nominativu imaju nastavak -ę

Muška osobna imena s nominativnim nastavkom *-ę* najmalobrojnija su među imenima *a*-deklinacije. Većina ih je sastavnicom svetomarske antroponimije postala u novije vrijeme.⁵² U toj osobnoimenskoj skupini osnova imena završava na konsonant, s tom razlikom što je u jednih taj konsonant *j* (*X₁¹vøj-ę*), a u drugih (ovdje predstavljenih imenskom pokraćenicom *Mi₁-ę* < Miljenko) završetci su ostali konsonanti.

sastavnicom. Takvo je stanje u svetomarskoj antroponimiji, što, naravno, ne znači da gdje drugdje nećemo naići na službena muška osobna imena tvorena tim sufiksima. Zakon o osobnom imenu ne priječi imenovateljima izbor takvih imena. Istražujući osobna imena rođenih 2001. u sedam hrvatskih gradova (Frančić 2002), naišli smo na potvrde dvaju osobnih imena navedenoga tipa – jedan je *Ivek* upisan u matičnu knjigu rođenih u Zagrebu, a jedan *Štefek* u matičnu knjigu rođenih u Varaždinu. U završnome poglavlju *Rječnika suvremenih hrvatskih osobnih imena* (Čilaš Šimpraga, Ivšić Majić i Vidović 2018) naslovljenu *Hrvatska osobna imena s brojem nositelja prema Popisu stanovništva Republike Hrvatske 2011. godine* (str. 289–333) potvrđeno je jedanaest osobnih imena tvorenih sufiksom *-ek* te samo jedno u čijoj je tvorbi sudjelovao sufiks *-ec*: *Alek*, *Božek*, *Dragec*, *Francek*, *Ivek*, *Jožek*, *Milek*, *Radek*, *Slavek*, *Tonček*, *Valek*, *Štefek*. Nažalost, iz popisa ne doznajemo dob imenovanih, pa ne možemo zaključiti je li riječ o imenima osoba starije, srednje ili mlađe životne dobi. S obzirom na to da u popis nisu uključena imena s manje od deset nositelja, vjerojatno bi se u cjelovitu popisu našlo još pokoje ime tvoreno sufiksima *-ek* ili *-ec*.

⁵¹ Npr. kada *Ívęka* netko nazove *Ívi*.

⁵² U službenome imeniku koji sadržava popis stanovnika Svete Marije 2003. još, zajedno sa svojim nositeljem, živi osobno ime *Ignacije*. Ono se, međutim, u neslužbenome kontekstu nije ostvarivalo u svojemu punom (temeljnem) liku, već se rabilo u pokraćenom liku *Nęęi* i dekliniralo kao i ostala muška osobna imena toga tipa (N *Nęęi*, G *Nęęija*).

p a d e ž	a-deklinacija	
	osobna imena s nominativnim nastavkom -e	
	osnova osobnoga imena završava na konsonant	
	na j	na ostale konsonante
N	<i>X_f'voj-e</i>	<i>Mi_l'-e</i>
G	<i>X_f'voj-a</i>	<i>Mi_l'-ij-a</i>
D	<i>X_f'voj-o</i>	<i>Mi_l'-ij-o</i>
A	<i>X_f'voj-a</i>	<i>Mi_l'-ij-a</i>
V	<i>X_f'voj-e</i>	<i>Mi_l'-e</i>
L	<i>X_f'voj-o</i>	<i>Mi_l'-ij-o</i>
I	<i>X_f'voj-om</i>	<i>Mi_l'-ij-om</i>

Iz tabličnoga prikaza uočava se da osobno ime *X_f'voj_e* na nepromijenjenu osnovu u kosim padežima dobiva pretkazive nastavke imen(ic)a muškoga roda, a osobno ime *Mi_l'e* osnovu proširuje s *-ij-*.⁵³

Valja napomenuti da ni u službenome ni u neslužbenome svetomarskom osobnoimenskom sustavu ne nalazimo za pojedine dijelove Hrvatske karakterističnih imena tipa *Ante*.⁵⁴

2.2. *ĕ*-deklinacija

Manjinski dio fonda neslužbenih muških osobnih imena zasvjedočenih u Svetoj Mariji mijenja se po *ĕ*-deklinaciji. Ta imena najčešće imaju nepromijenjenu osnovu kroz čitavu deklinacijsku paradigmu.

padež	ĕ-deklinacija
	osobna imena s nominativnim nastavkom -a
N	<i>J^u'o_ž-a</i>
G	<i>J^u'o_ž-ĕ</i>
D	<i>J^u'o_ž-i</i>

⁵³ Iznimkom je osobno ime *Rádeĕ* (< Radovan), koje bi, kad bi slijedilo deklinacijsku paradigmu imena *Mi_l'e*, u kosim padežima bilo homofon apelativu *rádij_o* 'radio'. Stoga to ime, unatoč činjenici da vokalski skup *ĕa* nije svojstven svetomarskomu govoru, u kosim padežima ne proširuje osnovu, odnosno završno -*ĕ* u njega nije nominativni nastavak, nego osnovski završetak (N *Rádeĕ-o*, G *Rádeĕ-a*).

⁵⁴ Stariji se sjećaju nastavnika *Dane Srdoča*, čije se ime u neslužbenome kontekstu nekad (i danas kad se o njemu govori) mijenja(lo) po *a*-deklinaciji (*S_e zmišl_iš u_čit_eĕla Dánija? M_el j_e dro_gári_čo B_ori_čo za ž_eno*).

A	$J^u\acute{o}\check{z}-o$
V	$J^u\acute{o}\check{z}-a$
L	$J^u\acute{o}\check{z}-i$
I	$J^u\acute{o}\check{z}-om$

Svi su nastavci u deklinacijskoj paradigmi pretkazivi te se samo po mješnogovornoj fonetici razlikuju od standardnojezičnih. Ipak, valja spomenuti da se poneka muška osobna imena s nominativnim nastavkom *-a* mogu mijenjati i po *a*-deklinaciji te im se pritom osnova proširuje s *-ij-*. Takva imena nemaju inačicu s završnim osnovskim *-i* (odnosno nominativnim nultim nastavkom). Uz ostalo, toj skupini pripada osobno ime *Pišta*⁵⁵ (G *Plšt-ij-a*). Njegovi su nositelji mahom osobe starije životne dobi. Zanimljivo je da se i neka imena novijega datuma s nominativnim *-a* u svetomarskoj antroponimiji mogu čuti i u inačici s proširenom osnovom (N *Sáša*, G *Sáš-ij-a*).⁵⁶

2.3. Dativni i lokativni nastavci

U dativu i lokativu u radu tematiziranih osobnih imena svjedočimo pretkazivu sinkretizmu padežnih nastavaka muških osobnih imena *a*-deklinacije i *ę*-deklinacije: imena *a*-deklinacije imaju nastavak *-o* (npr. N *Xřvoj-ę*, DL *Xřvoj-o*; N *İvek*, DL *İvek-o*; N *İvi*, DL *İvij-o*; N *Márijo*, DL *Márij-o*; N *Páveļ*, DL *Pávl-o*), a imena *ę*-deklinacije imaju nastavak *-i* (N *J^uóž-a*, DL *J^uóž-i*).

2.4. Akuzativni nastavci

S obzirom na to da je osobnim imenima svojstvena gramatička kategorija živosti, pretkaziv je genitivno-akuzativni padežni sinkretizam u muških osobnih imena *a*-deklinacije, što se iščitava iz tematiziranih primjera (npr. N *Xřvoj-ę*, GA *Xřvoj-a*; N *İvek*, GA *İvek-a*; N *İvi*, GA *İvij-a*; N *Márij-o*, GA *Márij-a*; N *Páveļ*, GA *Pávl-a*).

2.5. Vokativni nastavci

Podudarnost vokativnih i nominativnih oblika jedna je od značajki suvremenih govora kajkavskoga narječja, što je katkad razlogom pogrešne konsta-

⁵⁵ Ime *Pišta* posuđenica je iz mađarskoga antroponimijskog sustava (< mađ. *Pista* < *István* 'Stjepan') (Ladó 1971: 168).

⁵⁶ Usp. slične primjere iz neimenskoga leksika: N *táta* – G *tátija*, N *děda* – G *dědija*, N *vųjča* – G *vųjčija* (uz novije genitive *táte*, *děde*, *vųjče*; imenica *táta* živi i u starijemu nominativnom obliku *tátij*).

tacije o nepostojanju vokativa u tome hrvatskom narječju. Pritom se zapravo misli na nepostojanje posebnih, od nominativa različitih, padežnih nastavaka, odnosno na nominativizaciju vokativa. Pišući o vokativu u kajkavskim govorima, Jela Maresić ističe da se “vokativ u najvećem dijelu kajkavskih govora izjednačio s nominativnim oblikom”, ali dodaje da se “kod nekih kategorija imenica u ekspresivnoj uporabi mogu pojaviti i posebni oblici za vokativ”, što oprimjeruje općim imenicama i osobnim imenima (npr. *bàčo, jàpo; Štèvo, Jòzo*) (Maresić 1995: 235, 237). August Kovačec navodi primjere mjesnoga govora Jesenja u kojima vokativ osim virtualnim pauzama “s pomoću kojih se može izdvojiti iz ostatka rečenice (...), ima i osebujnu intonacijsku dionicu, u ukupnoj intonacijskoj liniji rečenice”, te se od nominativa razlikuje “bilo posebnim segmentnim označiteljem, bilo posebnim prozodijskim svojstvima”, npr. V *Tinčô, Jožô, Jurô, Rudô* < N *Tinča, Jôža, Jûra, Rûda*, pričem je “vokativno /-ô/ fizikalno, nerijetko i više nego trostruko dulje u realizaciji od uobičajenoga dugog /o/ sa silaznim tonskim naglaskom [ô]”. Usto se deminutivne izvedenice tipa *Rûdiček, Rûdičićek, Rûdičićček* rabe u službi (izrazito) afektivnoga vokativa (Kovačec 2003–2004: 291–292, 297–298).

U govoru Svete Marije vokativ muških osobnih imena pojavljuje se gotovo isključivo u obliku istovjetnome s nominativnim (npr. NV *Xđ'voj-ę, NV Īvek, NV Īv-ø, NV Īvi, NV M'arij-ø, NV P'avel; NV J'ôž-a*). Katkad se može čuti da izvedenice sufiksima *-ęk* ili *-ęc* u vokativu imaju oblike istovjetne vokativu pokraćenica (*Īvo, Dr'ago*) i obrnuto (npr. N *Īvo, V Īvek; N Dr'ago, V Dr'agec*).

2.6. Instrumentalni nastavci

U instrumentalu, za razliku od standarda (u kojemu, kao i u vokativu, nastavak muških osobnih imena ovisi o palatalnome/nepalatalnome završetku osnove: *Hrvojem, Josipom*), muška osobna imena u svetomarskome govoru u pravilu imaju nastavak *-om* (npr. *Xđ'vojom, Īvek-om, Īvij-om, M'arij-om, P'avl-om; J'ôž-om*) neovisno o završnome glasu osnove.

2.7. Pluralni oblici muških osobnih imena

Osnovna je značajka osobnoga imena imenovanje pojedinca, te je primarni gramatički broj njihove pojavnosti singular. Međutim, u pojedinim komunikacijskim situacijama osobna se imena mogu upotrijebiti i u pluralnome obliku. Tu njihovu “posebnu upotrebu omogućuje njihova homonimnost – riječ je uvijek o više entiteta koji (slučajno) imaju isto ime. Drugim riječima, imenicâ *Ivana* ima upravo onoliko koliko je referenata koji su nositelji (slučajno) istog imena. Svaka od tih imenica značenjski je različita od druge,

a njezino značenje obuhvaća sve što o njezinu referentu znamo ili pojмимо” (Marković 2010: 194).

Sva imena u prethodno prikazanim singularnim deklinacijskim paradigma-
ma mogu se svesti u dvije osnovne pluralne paradigme:

padež	a-deklinacija		ę-deklinacija	
N	<i>Īvėk-ĭ, Drągėc-ĭ, Pávĭl-ĭ</i> ⁵⁷ , <i>Pėtr-ĭ, Mąrij-ĭ, Xřvoj-ĭ,</i> <i>Łú-ĭ, Zđ-ĭ</i>	<i>Īvĭ-j-ĭ</i> <i>Žĭ-j-ĭ</i>	<i>Brún-ĭj-ĭ,</i> <i>Mąrk-ĭj-ĭ, Mĭl-ĭj-ĭ</i>	<i>J^uǫž-ę</i>
G	<i>-ĭ, -ǫf</i>		<i>J^uǫž-ĭ</i>	
D	<i>-ǫm, -ĭma</i>		<i>J^uǫž-ama</i>	
A	<i>-ę</i>			
V	<i>-ĭ</i>		<i>J^uǫž-ę</i>	
L	<i>-ĭ, -ĭma</i>		<i>J^uǫž-ama</i>	
I	<i>-ĭ, -ĭma</i>		<i>J^uǫž-ama</i>	

U objema pluralnim paradigmama iste padežne nastavke (uključujući i nominativ) imaju sva osobna imena iste deklinacijske vrste. Sva imena a-deklinacije u nominativu plurala imaju nastavak *-ĭ*, a razlikuju se po tome što neka od njih osnovu proširuju s *-j-*, odnosno s *-ij-*. Osobna imena *Īvo* i *Drągo* u nominativu plurala glase *Īvėk-ĭ, Drągėc-ĭ*, tj. oblično se potpuno stapaju s pluralima singularnih oblika *Īvėk* i *Drągėc*.

Muška osobna imena ę-deklinacije imaju zasebne, od ostalih deklinacija različite nastavke u pojedinim padežima (iznimkom je samo akuzativno *-ę*).

Pluralni se oblici osobnih imena kudikamo rjeđe rabe u svakodnevnoj komunikaciji od singularnih (usp. npr. *Trėřĭło sę kaj sę trĭ Īvijĭ k^uǫjĭ sǫ d^uǫřĭ g d^uǫktǫřǫ ĭstǫ pręživajǫ. Łǫnĭ sę v nąřĭ fąřĭ r^uǫđĭłǫ nęjvėč Mąrkĭjĭ. Dĕnęs ję prę Svėtĭ Mąrijĭ vėč nę mǫč sręęřtĭ nĭtĭ Pėtrę nĭtĭ Pávĭę.*).

Svetomarski se govor mijenja pod utjecajem mnogih čimbenika. U mlađih govornika i onih obrazovanijih, ali i svih ostalih, sve se više osjeća utjecaj standardnoga jezika, koji potiskuje dijalektne značajke na svim jezičnim razinama, pa tako i na morfološkoj kad je riječ o sklonidbi muških osobnih imena. Uz to, doseobom (uglavnom ženidbom ili udajom) iz bližih i udaljenijih naselja novopridošli stanovnici sa sobom donose svoj govor dio kojega su i nepisana sklonidbena pravila. Stoga se u njihovu govoru mogu čuti i ponešto drugačije sklonidbene značajke od ovdje prikazanih tipičnih za svetomarski govor.

⁵⁷ Ispred padežnih nastavaka *-ĭ, -ę* i *-ĭma* završno osnovsko *l* u osobnome imenu *Pávėl* zamjenjuje se s *l* (npr. N *Pávĭlĭ*, A *Pávĭę*, I *Pávĭlĭ*, *Pávĭlĭma*).

3. DEKLINACIJA MUŠKIH OSOBNIH IMENA U SVETOJ MARIJI U USPOREDBI S DEKLINACIJOM MUŠKIH OSOBNIH IMENA U NEKIM GOVORIMA MEĐIMURSKOGA DIJALEKTA

U prethodnome smo poglavlju u osnovnim crtama prikazali bitne značajke deklinacije muških osobnih imena u Svetoj Mariji. Za tu namjenu odabrali smo nevelik broj osobnih imena nastojeći njima obuhvatiti sve deklinacijske tipove muških osobnih imena u tome mjesnom govoru. Daljnjim istraživanjima valjalo bi utvrditi jesu li uočene značajke svojstvene širemu govornom području (skupini mjesnih govora, dijalektu, narječju). Ovom prilikom osvrnut ćemo se na genitivne nastavke muških osobnih imena koji se navode u trima dosad objavljenim rječnicima međimurskoga dijalekta – *Rječniku pomurskih Hrvata* (Blažeka, Nyomárkay i Rác 2009), *Rječniku Murskog Središća* (Blažeka i Rob 2014) te *Rječniku preloške skupine govora međimurskog dijalekta* (Blažeka 2018). Svi su oni jednako koncipirani – uz temeljnu neimensku građu leksički fond čine i imenske sastavnice, među kojima su i osobna imena. S obzirom na to da je rječnički članak koncipiran tako da se, uz ostalo, donose i genitivni oblici deklinabilnih riječi, mogli smo usporediti neke deklinacijske značajke muških osobnih imena tih govora i svetomarskoga govora.⁵⁸

A) osobna imena koja se mijenjaju po *a*-deklinaciji

a) osobna imena s nultim nastavkom u nominativu

aa) osnova osobnoga imena u nominativu završava na konsonant

PR⁵⁹: *Bed'ęnik Bed'ęnika, Bl'qš Bl'qša, Fr'anc Fr'anca, Fr'ancek Fr'anceka*

MS⁶⁰: *Dr'qš Dr'qša, Fųj'qon Fųj'qona, Fr'anc Fr'anca, J'akup J'akupa*

PH⁶¹: *Bed'ęnik Bed'ęnika, Bl'qš Bl'qša, K'arųl K'arųla, Matij'qš Matij'qša*

ab) osnova osobnoga imena u nominativu završava na *-j* te se u genitivu proširuje s *-j-*

⁵⁸ Blažeka, koji je (su)autor svih triju navedenih rječnika, mjesto naglasaka bilježi okomitom crticom ispred naglašenoga vokala, a “srednji đ” bilježi znakom ž.

⁵⁹ PR je kratica kojom se označuje preloška skupina govora.

⁶⁰ MS je kratica kojom se označuje govor Murskoga Središća.

⁶¹ PH je kratica kojom se označuju govori pomurskih Hrvata.

PR: *Dr'agi Dr'agija, J'anči J'ančija, J'andri J'andrija, J'oži J'ožija, M'oti M'otija,*

MS: *L'udvi L'udvija, P'epi P'epija*⁶²

PH: *J'oži J'ožija, L'aci L'acija, N'oci N'acija, R'udi R'udija*

ac) osnova osobnoga imena u nominativu završava na *-u* te se u genitivu proširuje s *-j-*

MS: *M'atu M'atuja, P'eru P'eruja*

b) osobna imena s nastavkom *-u* u nominativu

– osnova se proširuje s *-ij-*

PR: *Ivu 'Ivija, Š'tefu Š'tefija*

PH: *Fr'ancu Fr'ancija, N'ocu N'ocija, Š'tefu Š'tefija, T'onu T'onija, V'incu V'incija*

c) osobna imena s nastavkom *-a* u nominativu

– osnova se proširuje s *-ij-*

PR: *Ž'ura Ž'urija, 'Iva 'Ivija, M'ata M'atija, M'iška M'iškija, P'išta P'ištija*

MS: *'Iva 'Ivija*

PH: *M'iška M'iškija, Ž'ura Ž'urija, P'išta P'ištija*

– osnova se proširuje s *-uj-*

MS: *Ž'ura Ž'uruja*

B) osobna imena koja se mijenjaju po e-deklinaciji

– osobna imena s nastavkom *-a* u nominativu

PR: *B'olta B'olte, J'oža J'ože, L'uka L'uke, M'ika M'ike, T'onča T'onče*

MS: *J'oža J'ože, P'erica P'erice, P'išta P'ište, T'qunča T'qunče.*

PH: *J'oška J'oške, T'onča T'onče.*

⁶² Uz navedenu deklinacijsku paradigmu, neka imena sa završnim *-i* u genitivu glase *'Eduja* (: N *'Edi*), *N'acuja* (: N *N'aci*), *P'aluja* (N *P'ali*), *T'onuja* (: N *T'onij*).

Usporedbom deklinacijskih značajki muških osobnih imena svetomarskoga govora s ostalim promatranim govorima međimurskoga dijalekta (zbog podataka koje nudi uspoređivana građa usporedba je svedena samo na genitivne oblike, odnosno vrstu deklinacije), uočavaju se sličnosti i razlike. Neke od njih zajedničke su svim uspoređivanim govorima:

- kudikamo više muških osobnih imena mijenja se po *a*-deklinaciji
- dio muških osobnih imena kroz čitavu deklinacijsku paradigmu ima nepromijenjenu osnovu, a dio osnovu proširuje s *-j-* ili *-ij-*
- muška osobna imena s nominativnim nastavkom *-ø* ne proširuju osnovu i mijenjaju se po *a*-deklinaciji
- muška osobna imena s nominativnim nastavkom *-a* ne proširuju osnovu i mijenjaju se po *e/ę*-deklinaciji (uz napomenu da je u većini uspoređivanih govora zabilježena i usporedna promjena s proširenom osnovom).

Neke značajke zajedničke su trima ili dvama uspoređivanim govorima, dok su neke uočene samo u jednome od njih. Kadšto u istome govoru imena istoga osnovskog završetka imaju različit proširak (pritom valja napomenuti da je riječ o različitim imenima).

U usporedbi sa spomenutim trima govorima (skupinama govora) svetomarski je poseban po tome što:

- a) nikada osobnoimensku osnovu ne proširuje s *-yj-*
- b) ako je nominativni nastavak *-a*, tek iznimno osobnoimensku osnovu ne proširuje s *-ij-*
- c) hipokoristična osobna imena tipa *Ívo* i *Drágo* imaju kosopadežne oblike jednake hipokoristicima *Ívek* i *Drágec*.

4. ZAKLJUČNE NAPOMENE

Muška osobna imena u neslužbenoj komunikaciji govornika donjomeđimurskoga naselja Svete Marije mijenjaju se po dvjema deklinacijama – prevladavajućoj *a*-deklinaciji i manje zastupljenoj *ę*-deklinaciji. Apstrahirajući pretkazive fonetsko-fonološke različitosti, u osobnoimenskome se deklinacijskom sustavu uočavaju sličnosti i razlike u usporedbi sa standardnim jezikom s jedne strane, ali i s dijelom dosad frazeografski obrađenih međimurskih govora s druge strane. Neke od deklinacijskih razlika iščitane iz usporedbe s osobnoimenskom građom iz potonjih, tiskom objavljenih, vrela ističu se kao možebitne specifičnosti svetomarske osobnoimenske morfologije.

U detaljnijemu, pomno isplaniranom terenskom istraživanju (koje će uključivati spontani govor i ispitivanje prema za tu namjenu izrađenu upitniku) osobnoimenske građe većega dijela međimurskih govora, dobit će se jasnija slika deklinacijskih značajki muških osobnih imena toga područja, a time i više mogućnosti uočavanja sličnosti i razlike u usporedbi s ostalim dijelom hrvatskoga antroponimijskog sustava.

IZVORI I LITERATURA

- Barić, Eugenija i dr. 1995. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bašić-Kosić, Nataša [gl. ur.]. 2016. *Hrvatski mjesni rječnik*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Bjelanović, Živko. 2006. Hipokoristik kao oznaka za tvorbeni način i kao oznaka za vrstu značenja. *Folia onomastica Croatica* 15, 1–14.
- Blažeka, Đuro. 2018. *Rječnik preloške skupine govora međimurskog dijalekta*. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Blažeka, Đuro; Nyomárkay, István; Rác, Erika. 2009. *Mura menti horvát tájszótár – Rječnik pomurskih Hrvata*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Blažeka, Đuro; Rob, Grozdana. 2014. *Rječnik Murskog Središća*. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Grad Mursko Središće – Županija međimurska – Tiskara Letis.
- Čilaš Šimpraga, Ankica; Ivšić Majić, Dubravka; Vidović, Domagoj. 2018. *Rječnik suvremenih hrvatskih osobnih imena*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Frančić, Anđela. 2002. Uvid u osobna imena rođenih 2001. *Folia onomastica Croatica* 11, 77–93.
- Frančić, Anđela; Menac-Mihalić, Mira. 2020. *Rječnik frazema i poslovice međimurskoga govora Svete Marije: Kaj? Storijska Kanižaj!* Zagreb: Knjigra.
- Ivšić, Stjepan. 1936. Jezik Hrvata kajkavaca. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 48, 47–195.
- Kovačec, August. 2003–2004. Deminutivi osobnih imena izvedeni s pomoću višestrukoga sufiksa kao kompenzacija za vokativ u jednom kajkavskom govoru. *Folia onomastica Croatica* 12–13, 289–298.
- Ladó, János. 1971. *Magyar utónévkönyv*. Budapest: Kulturtrade Kiadó.
- Lončarić, Mijo. 1985. Govor Donje Dubrave i okolice. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu* XVIII/5–6, 39–48.
- Lončarić, Mijo. 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.

- Maresić, Jela. 1995. O ostacima kajkavskoga vokativa. *Filologija* 24–25, 235–238.
- Marković, Ivan. 2010. O uporabi i značenju imenâ u hrvatskome. *Folia onomastica Croatica* 19, 175–202.
- Menac-Mihalić, Mira; Celinić, Anita. 2012. *Ozvučena čitanka iz hrvatske dijalektologije: sveučilišni udžbenik s nosačem zvuka*. Zagreb: Knjigra.
- Svetomarski ljestek: godišnje glasilo Općine Sveta Marija*, br. 14, 15, 16, 17. Sveta Marija, 2017., 2018., 2019., 2020.

Mrežni izvori

- Buršić, Ivana i dr. [prir.] 2011. *Popis 2011: Jer zemlju čine ljudi*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2011/SI-1441.pdf (pristup 15. svibnja 2019.).
- Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske*.
<https://registar.kulturnadobra.hr/> (pristup 14. kolovoza 2019.).

A look at the unofficial anthroponymy of Sveta Marija with special reference to the declension of the male first names in her speech

The introductory part of this paper is a short representation of the anthroponymic system (first names, family names, nicknames – personal and family and anthroponymic formulas) of Sveta Marija in Međimurje. Also, the caution is on the difference between anthroponymy in formal and informal communication. It is noticeable that the most of the male first names are changing, as it is in standard language, by *a*-declension (for example N *Štēf*, G *Štēfa*) and a small part by *ę*-declension (for example N *Ĺva*, G *Ĺvę*).

It's interesting that some of the first names from *a*-declension expand their base with *-j-* (for example N *Ĺvj*, G *Ĺvija*) or *-ij-* (for example N *Mārko*, G *Mārkija*), while some shortened first names in oblique cases have homonymous forms from the same base formed derivatives with suffix *-ęk* ili *-ęc* (for example N *Ĺvo*, G *Ĺvęka*). In the ending part of the paper, noticed features of declension of the observed anthroponyms from Sveta Marija are being synthesized.

Their features are being compared with features of declension of male first names in group of speeches of Prelog and surrounding settlements, in speech of Mursko Središće and in speeches of Croats of Pomurje.

SANDA HAM

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
sanda.ham@gmail.com

MARAKOVIĆEVI POGLEDI NA HRVATSKA NARJEČJA

PREGLEDNI RAD

UDK 811.163.42'28:821.143.42.09MARAKOVIĆ, Lj.

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.12>

U radu se opisuju pogledi Ljubomira Marakovića na hrvatska narječja i u svezi s tim njegova razmišljanja o dijalekatnoj hrvatskoj književnosti, osobito o kajkavskom narječju i odnosu toga narječja s jezikom u Krležinim *Baladama Petrice Kerempuha*. Budući da je svoje poglede na hrvatska narječja uglavnom izrekao u čitanci iz hrvatske književnosti *Žetva* (Maraković 1941a; 1943), opis se većim dijelom temelji na *Žetvi*, a manjim dijelom na Marakovićevoj književnoj (Maraković 1937) i kazališnoj kritici (Maraković 1929; 1941b). U radu se pozornost posvećuje i suvremenoj recepciji Marakovićeve djela, osobito u svezi s njegovom prosudbom Krležina jezika.

1. UVOD

Ljubomir Maraković¹ danas je uglavnom poznat po svojim brojnim kazališnim i književnim kritikama napisanim između dvaju ratova, a manje kao autor školskih priručnika za hrvatski jezik iako je autorom *Hrvatske čitanke za više razrede srednjih škola – Žetva, prvi dio Nauka o književnosti, I. svezak Nauka o stihu i slogu* (119 stranica) i *Sadržaj* (jedna stranica), objavljene 1941.

Iako je u *Žetvi*, u njezinu *Predgovoru* (Maraković 1941a: V), najavljeno objavljivanje drugoga dijela, taj drugi dio nije samostalno otisnut, nego je 1943. objavljeno drugo izdanje *Žetve* kojemu je taj najavljeni drugi dio pridodan, tako da je *Žetva* u drugom izdanju uzrasla s 119 str. na 491 str. i pro-

¹ V. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje* s. v. Maraković, Ljubomir.

mijenila podnaslov, sada je *Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola, Nauka o književnosti (poetika)*.

O tim dvjema čitankama vrlo malo znamo, suvremeni autori koji su pisali o Marakoviću² obvezno spominju čitanku, ali ništa nam o njoj opširnije ne kažu, u većine literature čak nema ni pouzdanih podataka o dvama *Žetvinim* izdanjima. Općenito se govori o *Žetvi* kao o jednom priručniku, iako se dva izdanja bitno razlikuju i riječ je o dvjema knjigama. Drugo izdanje *Žetve* bitno je odredilo Marakovićevu sudbinu poslije 1945. – Pavelićevi i Budakovi tekstovi koje je objavio bili su jedno od uporišta jugoslavenskim vlastima za Marakovićev progno i osudu.

Točne podatke o dvjema *Žetvama* pruža Stanko Lasić. Iscrpno popisuje školske priručnike hrvatske književnosti iz doba NDH, a tu su i dva izdanja *Žetve* (Lasić 1989b: 129). Lasić navodi naslove poglavlja i potpoglavlja u obama izdanjima, ali to je uglavnom sve što ćemo o *Žetvi* doznati u Lasića. Kada je o Marakoviću riječ, Lasić je usredotočen na njegove kazališne i književne kritike koje se odnose na Krležu pa doznajemo i da u *Žetvu* nije uvršten Krleža.

O čitankama u novije vrijeme doznajemo iz suvremenih radova (Ham 2020), a općenito o Marakovićevu stvaralaštvu iz brojnih priloga sa znanstvenoga skupa posvećenoga Marakoviću, održanoga 2019. godine u Zagrebu i Topuskom.³

Opća je ocjena da je *Žetva* kruna Marakovićeva stvaralaštva. Takva je ocjena Marakovićevih suvremenika, osobito u prikazu Vinka Nikolića iz 1943. Naši suvremenici ocjenjuju *Žetvu* vrlo pohvalno, čak kao jedan “od najvažnijih naših teorijskih priručnika” (Pavličić 1983: 11).

Marakovićev jezik i njegov odnos prema književnom jeziku opisan je tek u jednom radu (Ham 2020),⁴ a Marakovićev odnos prema hrvatskim narječ-

² Jelčić (1971), Lasić (1989a; 1989b), Bogner-Šaban (1997), Lončarević (2003; 2009).

³ *Zbornik o Ljubomiru Marakoviću* objavljen je 2020. u uredništvu Tihomila Maštrovića i izdanju Fakulteta hrvatskih studija u nizu Hrvatski književni povjesničari.

⁴ U radu se govori o hrvatskim čitankama 1941. – 1943. Sadržajno se uspoređuju čitanke Mate Ujevića (*Sjetva, Knjiga radosti, Plodovi srca i uma*) i Ljubomira Marakovića (*Žetva*). U središtu je rada jezik Marakovićevih čitanke, ali i Marakovićeve misli o hrvatskom jeziku. Uspoređuju se dva Marakovićeva izdanja hrvatske čitanke za više razrede srednje škole – *Žetva*, prvo iz 1941. i drugo iz 1943. Drugo je izdanje bitnije dopunjeno i prošireno, ali i jezično mijenjano, usklađeno s književnojezičnom normom NDH. U radu se analiziraju sadržajne dopune i promjene u drugom izdanju, ali u središtu su pozornosti rada jezične promjene – pravopisne, slovopisne, gramatičke i leksičke. Te su promjene na razini očekivanja s obzirom na strogu jezičnu normu u NDH. Posebno se upozorava na jezik hrvatskih književnika iz 19. st. koje Maraković često i opširno navodi, ali ih navodi u jezično prilagođenu obliku. Njihov

jima do sada nije potanje opisivan. U kontekstu jezične politike NDH i svoje “krležologije” spominje Lasić (1989a: 144–145) Marakovićev novinski članak o večeri lirske i dijalekatne poezije (Maraković 1941b) i interpretira ga kao Marakovićevo svojevrsno odricanje od hrvatskih narječja. U ovom će se radu pokazati da tomu nije tako.

Budući da je slavljenica prof. dr. sc. Mira Menac-Mihalić, kojoj je ovaj zbornik u čast, glavninom svojega djela posvećena hrvatskim narječjima, i ovaj će im rad biti posvećen. Hrvatska narječja bit će viđena očima Ljubomira Marakovića.

2. LJUBOMIR MARAKOVIĆ – ZABRANJENI AUTOR

Ljubomir Maraković, istaknuti član Hrvatskog katoličkog pokreta, pripada nizu hrvatskih javnih kulturnih djelatnika koji su zbog svojega rada bivali osuđivanima, progonjenima i čije je djelo bio zabranjeno. Svoj je javni rad započeo 1905., a prisilno ga završio 40 godina poslije, 1945.⁵

“Premda nema nikakvih tragova da je bio povezan s režimom, nakon »preokreta« je, kako se govorilo, po kratkom postupku smijenjen s mjesta sveučilišnog profesora. Uskoro biva osuđen na književnu šutnju od »Suda za zaštitu nacionalne časti« Društva književnika Hrvatske, kojemu je tada predsjedavao Krleža, »zbog suradnje s okupatorom i narodnim izdajicama«. Danas je legendarna njegova obrana na tom »suđenju«, o čemu je svjedočanstvo ostavio baš Krleža kao ondašnji predsjednik »Suda časti«. *Trebalo bi, gospodine Krleža*, rekao mu je Maraković, *onda suditi svim hrvatskim književnicima od Marulića do danas*. Na Krležino pitanje: *Zašto?*, odgovara: *Zato što su svi pisali pod okupacijom*” (Lončarević 2009: 21).

Ljubomir Maraković osuđen je 1947. Zatvorsku kaznu izdržava u Staroj Gradiški od 20. lipnja 1947. do 20. srpnja 1948. Umire 1959., zaboravljen, zanemaren i prešućen.

U presudi se navodi:

“... pa je u tim člancima kao i u svojoj knjizi “Žetva” na str. 474 i 475 vršio izravnu propagandu za fašizam i propagirao fašističke nazore na svijet, naro-

je jezik u prvom izdanju prilagođen maretićevskoj normi, a u drugom je izdanju taj njihov maretićevskoj normi prilagođen jezik ponovno prilagođen – slovopisno i pravopisno usklađen je sa slovopisom i pravopisom u NDH. Izvorni jezik kojim su ta djela napisali njihovi autori (primjerice – Badalić, Šenoa, Kozarac) nije vraćen, a te prilagodbe nisu u *Žetvi* protumačene.

⁵ Vidi bibliografiju Marakovićevih radova: Lončarević (2009: 333–346).

čito u društveno političkom pogledu i slavio nosioce ustaške nacionalsocijalističke politike i književnosti i vršio uopće propagandu u korist okupatora i njegovih pomagača...”⁶

Iako se iz presude može zaključiti da je *Žetva* duboko ideologizirana, tomu nije tako. Od 486 stranica Paveliću je pripalo pet stranica,⁷ Budaku dvije i pol stranice.⁸ Tih sedam i pol stranica interpretirano je u manjim poglavljima razlomljeno na četirima stranicama,⁹ objedinjeno bi bilo 18 redaka teksta, pola stranice *Žetve*. Dakle, osam stranica čitanke zauzelo je vrijeme u kojem Maraković stvara,¹⁰ a na preostalim se 478 stranica nižu najljepša književna djela, glavninom hrvatske književnosti, bez ideologizacije ili politike, samo umjetnička riječ i njezina interpretacija. Ipak, baš tih 18 redaka teksta poslužilo je jugoslavenskim vlastima da 1. srpnja 1947. “u ime naroda” presude Marakoviću.

Jasnoće i prozirnosti radi, navodim te *inkriminirajuće* retke sa str. 474. i 475. *Žetve*, toga Marakovićeva *krimena* zbog kojega je sramoćen, zabranjivan, progonjen i zatvaran:

“Uvod govora vidimo u početku Poglavnikova govora mladim kadetima – prvim u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj – gdje je krepko i jasno izraženo značenje vojničke vrline; a to nije samo stvar vojnika po zvanju, nego rodoljuba uobće. Kad je domovina u opasnosti, treba da se svatko sjeti stihova hrvatske himne:

»Rat je, braćo, rat, junaci!
Pušku hvataj, sablju paši,
Sedlaj konja, hajd pješaci,
Slava budi, gdje su naši!«

... Zaključak ili zaglavak govora predstavlja nam drugi dio Poglavnikova govora ustašama – sveučilištarcima, održan odmah prvih dana Nezavisne Države Hrvatske, te se osjeća, kako u njemu toplo plamti žar zanosa za

⁶ Navod je iz Presude objavljene u: Lončarević (2003: 43).

⁷ Str. 455–457, 466–467, 469–470.

⁸ Str. 470–472.

⁹ Str. 456, šest redaka o *Strahotama zabluda*; str. 472, četiri retka o Poglavnikovu govoru mladim kadetima; str. 475 osam redaka o Budakovu govoru na Majčin dan.

¹⁰ Upravo je vrijeme u kojem se stvara postalo općim mjestom svih suvremenijih tekstova o Marakoviću gdje se navodi Marakovićeva obrana pred Krležom i optužbama “zbog suradnje s okupatorom i narodnim izdajicama” (Bogner-Šaban 1997: 29) gdje Maraković kaže da bi trebalo suditi svim hrvatskim književnicima od Marulića do danas jer su svi pisali pod okupacijom (Bogner-Šaban 1997: 29; Čengić 1985: 98). Lončarević donosi cijeli taj Marakovićev odgovor Krleži, *Utok na presudu društvu književnika Hrvatske* (Lončarević 2009: 323–329).

netom oslobođenu domovinu. Izvadak iz M. Budaka, kao tadanjega ministra nastave, a ujedno priznatog pisca, pokazuje, kako ženski likovi u njegovim romanima nisu idealna priviđenja, nego uspomene na žive žene, koje su povezane najsvetijim vezama o piščev vlastiti život. Te rieči, izrečene na Majčin dan, prožete dubokim osjećajem, pouka su čitavoj hrvatskoj mladeži, da ljubi svoje majke, da poštuje žene uobće te da o odnosu spolova misli uzvišeno, ali realno, ozbiljno i čisto” (Maraković 1943: 474–475).¹¹

Malobrojni su u jugoslavensko doba pisali o Marakovićevu djelu. S hrvatskom državom, ponovno se vrjednuju zapostavljeni hrvatski autori, a Maraković zauzima visoko mjesto na vrjednosnoj ljestvici. Kada je riječ o *Žetvi* iz 1941., doista treba prihvatiti mišljenje:

“Kao vrstan profesor, stručnjak, pedagog i metodičar, za potrebe srednjoškolske nastave napisao je – za ono vrijeme izvrsnu, svježu i primjerima bogatu – teoriju književnosti (*Žetva*), po kojoj su učili mnogi đaci i studenti sve do nedavnih dana...” (Jelčić 1971: 430).¹² “Godine 1941. napisao je udžbenik za više razrede srednjih škola *Žetva*. Ta prva izvorna cjelovita hrvatska poetika može se uzeti kao kruna njegova književnoga rada” (Lončarević 2009: 25).

3. ŽETVA O HRVATSKOM JEZIKU I HRVATSKIM NARJEČJIMA

Ljubomir Maraković nije bio jezikoslovac, iz njegova je ukupnoga djela jasno da se jezikoslovljem nije sustavno bavio. Ipak, prema naravi svojega školskoga priručnika – čitanke iz hrvatske književnosti – nužno je bilo osvrnuti mu se na hrvatski književni jezik, hrvatska narječja i hrvatsku dijalekatnu književnost.

U poglavlju *Oblici* (u objema čitankama str. 44–46) u potpoglavljima *Književni govor i narječja* i *Pravilnost jezika* donosi prosudbe o odnosu književnoga jezika i njegovih narječja. Valja imati na umu da Maraković poučava učenike i da je njegov izričaj jednostavan i zoran. Dakle, ne treba u čitanci tražiti jezikoslovne dubine i znanstvene vrhunce, nego stručnost primjerenu namjeni priručnika.

U oblike hrvatskoga jezika Maraković uvodi čitatelja kraćim poglavljem o tome da je hrvatski jezik bogat oblicima, bogatiji nego većina ostalih kultur-

¹¹ Pravopis je morfonološki (*obće*), u skladu s tadašnjim “korienskim” pravopisom (*rieči*).

¹² Primjerak *Žetve* iz 1943. koji posjedujem pripadao je Milivoju Slavičeku koji je tada pohađao III. b razred.

nih jezika. Jezike navodi od oblično “najškrtnijih” prema bogatijima – engleski, francuski, njemački, talijanski – ali kaže da škrtnost u oblicima ne znači siromašnu književnost. Potom u poučavanje uvodi hrvatska narječja:

“Da mnoštvo oblika nipošto nije odlučno za pjesnikov izražaj, pokazuje nam najbolje pjesništvo u čakavskom i kajkavskom narječju. Oba su ta narječja oblicima mnogo oskudnija od štokavskoga, pa ipak su odlični pjesnici neobično tankoćutno izrazili svoje osjećaje u tim dijalektima... Stoga nije ni čudo, što su se u novije vrijeme pjesnici s različitih područja hrvatskoga jezika pored književnog štokavskog narječja poslužili i govorom svoga zavičaja, te su stvorili neke od najljepših hrvatskih pjesama. Ta dijalektska (ili regionalna) poezija ima i svoje posebno značenje u tom što je vidno i živo zasvjedočila granice hrvatskoga jezika” (Maraković 1941: 44–45).

Kao uzore kajkavskoga pjesništva navodi Dragutina Domjanića, Frana Galovića, Nikolu Pavića; uzori su u čakavštini Vladimir Nazor, Mate Balota, Drago Gervais, Pere Ljubić. Posebno je Maraković istaknuo Tina Ujevića i njegovu čakavsku pjesmu *Oproštaj* kao svezu suvremene čakavštine i one stare, Marulićeve.

Potanje o narječjima Maraković ne govori. Pojmovima i/ili nazivima staroštokavski i novoštokavski dijalekt Maraković ne barata. Razlikuje dijalekte i govore unutar kajkavskoga i čakavskoga narječja, ali prema mjestu rođenja i stvaranja pojedinog pjesnika – navodi podravsku i međimursku kajkavštinu, bračku, istarsku i splitsku čakavštinu. Narječja oprimjeruje pjesmama odabranih književnika, ali ne kao primjere za jezikoslovnu raščlambu, nego tek kao književnoteorijsko oprimjerenje – primjer za “muzikalnost kajkavskih stihova” (Domjanićev *Kaj*) i za “povijesno značenje čakavštine” (Ujevićev *Oproštaj*) (Maraković 1941a: 40–41).

Uz dijalekatnu poeziju Maraković naglašava i njezinu razgraničavajuću sastavnicu – “vidno i živo zasvjedočila je granice hrvatskoga jezika” (Maraković 1941a: 45) i naglašava da kajkavski nije dijelom slovenskoga jezika i naroda. Tu se Maraković poziva na tvrdnje Vuka Stefanovića Karadžića poznate još iz 19. st. – da su kajkavci Slovenci, čakavci Hrvati, a štokavci Srbi. Ta ga je tvrdnja osobito nadahnjivala za oštru kritiku Krležinih *Balada Petrice Kerempuha*.¹³

U Marakovićevo bi doba svijest o jeziku zagrebačke škole trebala biti jaka, naime jezik je zagrebačke filološke škole općenito napušten tek

¹³ Vidi poglavlje u ovom radu: O kajkavskom narječju ili *Balade Petrice Kerempuha*.

¹⁴ Opširnije vidi: Jonke (1971: 197–198), Ham (1998; 2005).

1918.¹⁴ Maraković je morao za svoga školovanja i rada imati u rukama koje djelo pisano jezikom zagrebačke škole, morao je poznavati tu hrvatsku jezičnu stilizaciju predmaretićevskoga doba, barem kao čitatelj. Tomu u prilog govori sljedeće – bila mu je 31 godina kada je općenito u Hrvatskoj napušten jezik zagrebačke škole; prema onomu što piše u *Žetvi* poznao je rukopise Josipa Kozarca i to rukopis *Tene*, a *Tena* je pisana jezikom zagrebačke škole; u *Žetvi* kritizira jezik pisaca iz 19. st. što svakako znači da ga dobro poznaje:

“Ali ako uzmemo u ruke djela hrvatskih pjesnika iz početka 19. st., pa i najboljih, kada su hrvatski preporoditelji tek uvodili štokavsko narječje kao hrvatski književni govor, vidjet ćemo, kako su ti pjesnici bili često nesigurni u oblicima rieči, kako su miješali oblike iz drugih slavenskih jezika te stvarali stihove, koje kadkada nije moguće ni razumjeti” (Maraković 1943: 44).

Marakovićeva je interpretacija neobično bliska vukovskoj interpretaciji jezika zagrebačke filološke škole – štokavski kao prekretnica u 19. st., nesigurnost u oblicima, miješanje jezikâ, nerazumljivost – to su vukovske objede hrvatskomu jeziku 19. st.¹⁵ Danas sa sigurnošću možemo reći da je preporoditeljska štokavska stilizacija sljednica starijih jezičnih hrvatskih razdoblja, da nije u izboru oblika riječ o nesigurnosti i miješanju jezika, nego o svjesnom i namjernom izboru morfoloških oblika koji su povezivali starije jezično stanje s novijim – nije se željelo prebrzo odmicati od tradicije.¹⁶ Dakako u Marakovićevoj prosudbi nije riječ o jezičnom politikantstvu kao što je bilo u vukovaca, nego tek u davanju prednosti novoštokavštini nad ostalim narječjima pa i nenovoštokavskim dijalektima. Naime, Maraković već na sljedećoj stranici svoje *Žetve* vrlo jasno ističe prednosti štokavštine u trima točkama: 1. štokavska je narodna književnost, 2. štokavski su pisali hrvatski dopreporodni književnici (Gundulić, Kačić, Reljković), 3. štokavština je bogata rječnikom i oblicima (Maraković 1941: 45). Štokavština u Marakovića svakako ima prednost nad preostalim dvama narječjima, makar su Marakovićevi razlozi pomalo romantičarski i nejezikoslovni, ipak je jasno čitatelju da su sva tri narječja vrijedna poštovanja i da ni jedno ne treba zapostaviti:

¹⁵ Opširnije vidi: Brozović (1976; 1985), Vince (1978; 1982), Ham (1998).

¹⁶ O jeziku zagrebačke filološke škole i (hrvatskih) vukovaca iz pera suvremenika: “Iz svega se toga jasno vidi, da zagrebačka škola, koja je mnogogodišnjom radnjom stekla neki ugled, koga nebi trebalo podkapati, prama svojoj misiji pravo i mudro radi, što se služi nekimi starijimi oblici. Kad postigne svoj cilj, moći će se shodno zametnuti pitanje, treba li zagrebačku školu posve pretočiti u Daničićevu. Ako se narod za to odluči, meni je svejedno...” (Veber 1887: 462).

“... pa dok čakavsko narječje ima u svom zvuku nešto mekano i sjetno, kajkavsko nešto slatko i vedro, štokavsko je snažno, dinamično i obilato prelivima,¹⁷ koji mu daju mnogostruku mogućnost izražavanja” (Maraković 1941: 46).

4. MARAKOVIĆEVA KRITIKA KRLEŽINA JEZIKA U GLEMLAJEVIMA

U stvaralaštvu Ljubomira Marakovića Dubravko Jelčić vidi “ideološku konzekventnost” (Jelčić 1971: 427). Ako postoji “ideološka konzekventnost” koja se prepoznaje u Marakovićevu javnom djelovanju, svjetonazorski se može pronaći u Hrvatskom katoličkom pokretu. Tu je Maraković jedan od istaknutih članova, uz Petra Grkca, Matu Ujevića i Josipa Andrića. Jelčić u Marakovića uočava proturječje “ideološke konzekventnosti” i estetskog kriterija:

“Maraković je bio od svih naših kritičara, i onih »desnih« i onih »lijevih«, najviše raspet između ideologije i estetike, između onoga što je svjesno htio i onoga čemu je nesvjesno, svojom neukrotivom unutrašnjom sklonošću, težio i pribjegavao” (Jelčić 1971: 427).

Polarizaciju na “desne” i “lijeve” minuciozno je usustavio, shematski i tablično prikazao Stanko Lasić, dakako u kontekstu svoje krležologije. Književna je kritika, književno i javno djelovanje 1939. – 1941. u Lasića prema ideološkom kriteriju razvrstano u tablicu s četirima temeljnim stupcima,¹⁸ a Maraković je pripao stupcu “2. Nacionalistički centar, ideološki dosljedno i ortodoksno” s časopisima *Katolički list* i *Hrvatski glas* u kojima je objavljivao. Krleža, lasićevski i dakako, ima svoj “krležijanski centar” (Lasić 1989a: 342).

Maraković je često pisao o Krleži. Kritikama i prikazima pratio je Krležu sve do 1945. kada mu je Krleža s mjesta predsjednika *Suda za zaštitu nacionalne časti Društva književnika Hrvatske* onemogućio javno djelovanje. Neke su kritike za Krležu pogubne, druge se još i danas navode kao hvalospjevi; trajale su i traju rasprave je li Maraković poštovao Krležino djelo i valjano ga kritičarski odvagao, je li Krležinu djelu pristupao “ideološki

¹⁷ Oblik “prelivima” u obama je izdanjima.

¹⁸ 1. Liberalistički centar, 2. Nacionalistički centar, 3. Socijalističko – realistički centar, 4. Krležijanski centar (Lasić 1989a: 342). Tako jednostavne i isključive ideološke tablice u kojima su razvrstani javni djelatnici, književnici i kritičari oduzimaju svaki stručni i znanstveni dignitet njihovu djelu i u svakom su smislu poražavajuće.

konzekventno” ili estetski i teorijski.¹⁹ Budući da je ovaj rad usredotočen na Marakovićeve poglede na hrvatski jezik i hrvatska narječja, njegove će se kritike Krležina djela u ovom radu tumačiti samo s obzirom na jezik Krležina djela. Riječ je o dvjema kritikama, prva je Krležinih *Glembajevih*, druga Krležina *Petrice Kerempuha*. Uz već spomenutu *Žetvu* to će poprilično biti i sva Marakovićeva djela u kojima progovara o hrvatskom jeziku i njegovim narječjima.

U *Hrvatskoj prosvjeti* 1929., pišući kritiku *Gospode Glembajevih*, Maraković zamjera Krleži upotrebu njemačkoga jezika kao neopravdanu i naivnu:

“... treba kazati da je upotreba njemačkoga jezika u tolikoj mjeri neopravdana i upravo onako naivna kao kada kod Marina Držića Dubrovčani došavši u Rim igraju čitave scene na talijanskom jeziku. U drugu ruku treba kazati da naši glumci, govoreći njemački, nikako nisu (kako su isticali neki kritičari) bili dužni da govore “bühnendeutsch” jer njihov njemački govor treba da bude “agramerština” koja nipošto nije uzor ni govora ni izgovora” (Maraković 1929).

Tragom Marakovićeve jezične kritike nije se pošlo pa danas na germanizme u Glembajevima gledamo drugačije. Krleža je Marakovićevoj kritici odgovorio, prihvaćajući načelno da su njegovi germanizmi nenaravni:

“Kao što jezik mojih kajkavskih balada nikada nije bio jezik plebsa, tako ni *agramarizma*, kakav se govori sa moje scene, nikada nije bilo” (Matvejević 1982: 100).

Uz navode iz Matvejevića valja reći da je Matvejević s Krležom razgovarao poslije Marakovićeve smrti i da Krležine riječi nisu izravni odgovori Marakoviću, ali da se sadržajno nadovezuju na Marakovićeve kritike. Odnosi se to na sve navode iz Matvejevića u ovom radu.

5. O KAJKAVSKOM NARJEČJU ILI *BALADE PETRICE KEREMPUHA*

U kritici je Krležinih *Balada* Maraković (1937) doista oštar. Treba razlikovati dvoje – načelni prigovor Krleži zbog njegovih političkih i unitarističkih

¹⁹ U završnici, Marakoviću je dopala osuda i Stara Gradiška, Krleži uloga sudca i Leksikografski zavod.

pogleda suprotnih od Marakovićevih; od prigovora kajkavskoj stilizaciji kojom se Krležu služi. Dakle, nije riječ o tome da se Maraković protivi kajkavštini (u Domjanića ju hvali!), nego se protivi Krležinoj stilizaciji te kajkavštine.

Maraković Krleži zamjera “orjunaštvo i bezobzirni unitaristički imperijalizam” (Maraković 1937: 294) na temelju toga što je u vrijeme “prevrata” pisao “ne samo štokavski, nego čak i ekavski što se u Zagrebu i u zemlji Hrvatskoj nije nikada udomilo” (Maraković 1937: 294), a u kajkavštini i Kerempuhovoj “kajkavskoj ideji” Maraković vidi opasnost za hrvatsko jezično i političko jedinstvo. Smatra da Krležu podupire zamisao o kajkavskom književnom jeziku, ali ne kao čimbeniku hrvatskoga ujedinjenja, nego usuprot:

“... treba još podsjetiti na to da kako su Slovenci oduvijek svojatali naš kajkavski dijalekat kao područje svoga jezika, kako su baš zato izvjesni slovenski krugovi Domjanića rado primali kao kajkavskog pjesnika, i kako baš ova, kajkavska knjiga g. Krleže izlazi u Ljubljani. Poslije toga, mogli bismo možda i mi, s više točnosti nego novi Kerempuh, po njegovim vlastitim idejama proricati i ovo: Hrvate i tako (po g. Krleži) napuštamo ako ne prime kajkavštinu; a budući da oni, kako je jasno, toga ne će nikada učiniti, odreći ćemo ih se... kajkavce će progutati Slovenci (što znači ta šačica kajkavskih Hrvata, još kad je vode Kerempusi)” (Maraković 1937: 295–296).

Na tu se Marakovićevu kritiku, osobito na gore citiran njezin ideološki dio, osvrće Lasić. Smatra ju “radikalnom ideološkom kritikom”, a kritiku Krležine kajkavštine “nepodnošljivom” (Lasić 1989a: 246). Lasić u cijelom svom krležijanskom djelu s velikim poštovanjem govori o Marakoviću pa i kad Maraković ovako otvoreno napada Krležu tražeći u njegovoj umjetnosti ponajprije političku angažiranost i kritizirajući tu angažiranost i taj svjetonazor. Lasić otupljuje Marakovićevu oštricu navodeći onih nekoliko pohvalnih redaka koje je Maraković izrekao unutar punih šest stranica ogorčene kritike (Lasić 1989a: 246–247).

Krležu je odgovorio Marakoviću kada Maraković više nije bio među živima. Iz odgovora je jasno da Maraković nije u mnogome pogriješio – kada kritizira Krležu zbog Kerempuhova “crvenoga rupca” kao komunističkoga znamenja, Krležu se ne protivi, usuprot, prihvaća da su *Balade* politički angažirane:

“»*Balade*« nisu nikakva »*avantura*«. Dug je bio put do »*Balada*«. Trajao je dvadeset godina... na početku kao i na svršetku puta pitanje je potpuno otvoreno: pisati angažirano ili ne?... Tamo je, eto, bilo već i u vrijeme »*nacionali-*

stičkog« – jugoromantizma. Nije više bila riječ o narodu kao o nekakvom idealističkom konceptu, nego o narodnoj bijedi u ratu, u kasarnama u emigraciji. Dakle: o čovjeku u paklenoj stvarnosti: socijalnoj, političkoj, moralnoj. Na toj osnovi i u znaku tih pitanja rađale su se »*Balade*«” (Matvejević 1982: 192–193) “»*Balade*« su, dakle, zamišljene kao primjer kako se lenjinska parola može ostvariti na jedan prividno arjajski, staromodan, barokni način... Sa citatima iz »*Balada*« branili su se seljaci buntovnici u varaždinskoj, bjelovarskoj i zagrebačkoj sudnici godine 1937 – 1938. »*Balade*« su dakle tendenciozna, angažirana poezija.” (Matvejević 1982: 201) “Pokazalo se da se lenjinske parole mogu izraziti retorikom crkvenih propovijedi, i to još jezuitskih!” (Matvejević 1982: 212–213).

Krleža vrlo otvoreno razotkriva političku angažiranost svojih *Balada*. Marakoviću, dakle, daje za pravo.

Maraković točno uočava da je Krležina kajkavština literarna (a ne mjesna) “namjerno antikizirana i arhaizirana” i “seljaku nerazumljiva” (Maraković 1937: 298–299). Izrazimo li tu Marakovićevu misao suvremenim nazivljem, reći ćemo da je kajkavština u *Baladama* nadnarječna s oslonom na postojeću kajkavsku tradiciju. Maraković je točno uočio jezična obilježja, ali ih je, za razliku od suvremenoga jezikoslovlja, protumačio kao manu, a ne kao vrlinu.

Vončina (1991) popisuje autore²⁰ koji su se posvećivali *Baladama* i njihova pohvalna mišljenja o kajkavskoj stilizaciji *Balada*, čitamo u Vončine iscrpnu jezičnu raščlambu *Balada* i zaključujemo da suvremeno jezikoslovlje smatra *Balade* vrhuncima kajkavskoga književnoga jezika. Marakovićevo mišljenje nije Vončina uzeo u obzir, pa čak ni raspravio o tom mišljenju; Marakovićeva je kritika tek navedena u popisu literature (Vončina 1991: 267, 283). Napokon, sam Krleža o jeziku svojih *Balada* i jezičnim izvorima i uzorima kaže:

“Govorio sam u raznim varijacijama o mogućnostima izražavanja »*mutnih strahota*« jezikom Pergošića, Vramca, Škrinjarića, Habledića, Belosteneca, Magdalenića, Katarine Zrinske, Frankopana Krste, Vitezovića, Jambrešića, Mikloušića, Krčelića, Brezovačkog...²¹ »*Balade*« su potvrdile da se može

²⁰ Osobito ističući Kuzmanovića (1972; 1985).

²¹ Iste jezične izvore *Baladama*, ponavljajući Krležine riječi, navodi i Šime Vučetić (1983: 132), ali ipak jezik *Balada* ocjenjuje kao stvaralački razvijen živi kajkavski govor. “Zanimljivo je da se naš jezik u svojim muzikalnim mogućnostima rascvao do najviših, do najvirtuoznijih melodija upravo u Krležinim baladama. Biće to odatle što je kajkavština stariji, drevniji jezik od književne štokavštine, koja je sa svojim, uglavnom stotinu pedeset književnih godina mlađ i još djevičanski književni jezik” (Vučetić 1983: 136). Na Vučetićevom je obzoru postanak

pisati poema na jednom zaboravljenom i umirućem jeziku, koji se u svojoj prošlosti nije baš odlikovao naročitim *pjesničkim* nadahnućem: osim grofice Patačićke, župnika Mikloušića i nekoliko rijetkih pjesama Galovićevih. Koja su vrela »*Balada*«? Belostenec. Habelić. Molitvenici. Crkvene propovijedi. Pokazalo se da se lenjinske parole mogu izraziti retorikom crkvenih propovijedi, i to još jezuitskih!” (Matvejević 1982: 212–213).

I opet Krleža Marakoviću daje za pravo kada je riječ o namjernoj arhaizaciji kajkavštine i njezinoj nadnarječnoj naravi.

Maraković nije Krležu uvrstio u svoje čitanke, tako da u *Žetvi* nema ni riječ o Krleži, ni imenom nije spomenut. O Krležinu nezavidnom položaju u NDH opširno piše Lasić (1989b), osobito oštro kritizira Matu Ujevića (Ujević 1941a; 1941b; 1943) što u svoje čitanke nije uvrstio Krležu. Kritika Lasićeva nije samo oštra, posprdna je i ironična:

“Mati Ujeviću pripada slava što je sastavio čitanku iz povijesti hrvatske književnosti u kojoj nema Miroslava Krleže” (Lasić 1989b: 143).

Iako Lasić zamjera i Marakoviću što je izostavio Krležu iz *Žetve*, ipak je ta zamjerka blaga (u odnosu na Ujevića) i uz opravdanje za Marakovića da su njegovi prijedlozi da Krleža uđe u čitanke i priručnike bili odbijeni (Lasić 1989b: 143).

6. LIRIKA PRED PRAZNI GLEDALIŠTEM

Zahvaljujući knjigama M. Samardžije jezična politika i jezik u NDH, jezično razdoblje hrvatske povijesti od 1940. do 1945. nije nepoznato, nije zamagljeno, a Samardžijina su istraživanja pomogla i da se uklone mnoge zablude o hrvatskom jeziku iz toga doba (Samardžija 2008).

Kada je riječ o odnosu jezične politike u NDH prema hrvatskim narječjima, Samardžija (2008: 96) upućuje na Lasića i njegov zaključak da u NDH nije bilo “jedinstvenoga stava o dijalekatanoj književnosti”, jedni su ju zagovarali, a drugi joj se protivili. Protivnici su smatrali, slično kao i Maraković u kritici Krležine kajkavštine u *Baladama*, da dijalekatna književnost slabi hrvatsko štokavsko jezično jedinstvo, a tako i nacionalno.

“književne štokavštine” vezan uz početke 19. st., dakle u skladu je s tadašnjom službenom jezičnom politikom koja početke hrvatskoga književnoga jezika vidi u prvim pokušajima zbližavanja hrvatskog i srpskog jezika. Tako gledano, štokavština jest mlada. Uzmemo li u obzir dubrovačke pisce s kraja 15. st. (Šiško Menčetić, Džore Držić – *Ranjinin zbornik*), Vučetićeve tvrdnja o kajkavskom kao jeziku drevnijem od štokavskoga pokazuje se netočnom.

Samardžija Marakovića spominje samo jednom i to u svezi s jednim popularnim radijskim predavanjem održanim 1943., ali tu je Maraković doista samo spomenut u jednoj rečenici (Samardžija 2008: 60). Dakle, preostaje nam Lasić i Lasićevo tumačenje Marakovićeve pogleda na hrvatska narječja.

Naprijed je spomenuto da Lasić Marakovićevu kritiku Krležine kajkavštine u *Baladama* smatra “nepodnošljivom”, i navodnu Marakovićevu nesnošljivost prema kajkavštini proširuje na navodnu Marakovićevu nesnošljivost prema hrvatskim narječjima i hrvatskoj dijalekatnoj književnosti, a sve u kontekstu jezične politike NDH. *Navodno* jer ovaj put Lasićevi zaključci nisu točni. Maraković kritizira Krležinu kajkavsku stilizaciju (“ideološki konzekventno”), a ne kajkavsko ili dijalekatno stvaralaštvo uopće. Napokon, dijalekatna književnost ima svoje čvrsto mjesto u njegovoj *Žetvi*.²²

Lasić polazi od Marakovićeve osvrta na večer recitacije održane 8. travnja 1941. (Maraković 1941b), pronalazeći u tom osvrtu otpor prema dijalekatnoj poezije uopće. Lasićev je zaključak:

“Već je na onoj večeri recitacije 8. travnja 1941. Ljubomir Maraković zapazio da je »suviše mjesta bilo ustupljeno« »dijalekatnoj« lirici i da to nije dobro za hrvatsku književnost jer to zasjenjuje vrijednost štokavske lirike nekih pjesnika kakav je, na primjer, Dragutin Domjanić” (Lasić 1989a: 186).

Ta je večer održana dva dana prije proglašenja NDH²³ u Malom kazalištu i bila je riječ o večeri recitacije mlade hrvatske lirike. Izvođači su bili učenici Glumačke škole, a pjesnike su izabrali Dubravko Dujšin, Branko Gavella, Drago Ivanišević i Marko Soljačić.

Osvrt na tu večer Maraković ipak nije utemeljio na kritici dijalekatne poezije, nego više na izboru pjesnika i njihove lirike, a izborom je nezadovoljniji nego jezikom jer kaže: “...recitalom hrvatske lirike od Mihanovića do Krkleca (!).” Pretpostavljam da je uskličnik znakom čuđenja zbog Krkleca. Prigovara Maraković što Šenoa nije spomenut ni imenom (“Čini se za njeke ljude previše je patriočan”); što nema Preradovića (ali barem je spomenut); to što se daje prednost Benešiću, Čerini i Krklecu smatra Maraković “bizarnim”; Kranjčevića je previše;²⁴ dijalekatna poezija svoje je pravo

²² U kojoj nema Krleže, ali opet “ideološki konzekventno”, a ne protivno dijalekatnoj književnosti.

²³ U Lasića: “Dva dana prije ulaska Nijemaca u Zagreb... kada je Šubašić već pakirao kofere, a starojugoslavenska vojska bježala glavom bez obzira” (Lasić 1989: 144).

²⁴ Ovdje je Maraković, čini se, posve objektivan. Naime uz Kranjčevića ga veže prijateljstvo iz djetinjstva (Maraković 1927).

stekla zahvaljujući “dubrovačko – dalmatinskoj i kajkavskoj dramatici”, ali Galović, Domjanić i Krleža ne će postići tu “zamašnost” u onoj mjeri u kojoj je mjesta njihovoj dijalekatnoj lirici “ustupljeno”; Domjanićeva štokavska lirika “nije došla do izražaja” (Maraković 1941b: 14). Ako znamo kako je Maraković razmišljao o Krležinoj kajkavštini (Krležinoj, a ne kajkavštini uopće), jasnije je otkud zamjerke – one nisu dijalekatnoj književnosti u cjelini upućene.

7. ZAKLJUČAK

Marakovićevi su pogledi na hrvatska narječja afirmativni, a tako i na dijalekatnu književnost. Prikazuje ju ukratko u svom školskom priručniku *Žetva* i objavljuje dijalekatne pjesme Domjanićeve, Nazorove i Ujevićeve. Krleža nije našao mjesto u Marakovićevu priručniku (a tako ni Ujevićevima), kajkavštinu Krležinu Maraković kritizira, ali su razlozi uglavnom ideološke naravi. Jezikoslovni je razlog kritike što je Krležina kajkavština arhaična i “strana današnjem seljačkom govoru” (Maraković 1937: 299). Danas ta obilježja ne smatramo manom, nego vrlinom i postizanjem nadnarječne kajkavštine povezane s vlastitom povijesti i tradicijom (Vončina 1991). Prema tomu, Maraković se opire Krležinoj stilizaciji kajkavštine, a ne kajkavštini uopće. U suvremenoj čakavštini uočava poveznice sa starijim razdobljima uzvisujući Ujevićevu čakavsku pjesmu *Oproštaj* jer jezično povezuje “stari jezik Marulićev s današnjim živim govorom grada Splita” (Maraković 1941a: 46).

Kada je riječ o odnosu hrvatskih narječja i hrvatskog književnog jezika (Marakovićevo vrijeme ne poznaje naziv standardni), Maraković ne traži poveznice između štokavske stilizacije, kajkavske ili čakavske. Književnojezičnu štokavštinu opisuje puristično i odvojeno od ostalih dviju stilizacija.

LITERATURA

- Bogner-Šaban, Antonija. 1997. *Ljubomir Maraković, Rasprave i kritike * Josip Bogner, Rasprave i kritike*. Stoljeća hrvatske književnosti. Zagreb: Matica hrvatska.
- Brozović, Dalibor. 1976. O suvremenoj morfološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne štokavštine uopće. *Jezik* 1, 1–12; 2, 41–49; 3–4, 109–114.
- Brozović, Dalibor. 1985. Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. *Jezik* 1, 1–15.

- Čengić, Enes. 1985. *S Krležom iz dana u dan*. Knjiga I. Zagreb: Globus.
- Ham, Sanda. 1998. *Jezik zagrebačke filološke škole*. Osijek: Matica hrvatska.
- Ham, Sanda. 2005. Uloga Narodnih novina u oblikovanju hrvatskoga književnog jezika u 19. st. *Narodne novine. Zbornik uz 170. obljetnicu neprekinutoga izlaženja 1835. – 2005.* [ur. Bekavac, Ivan]. Zagreb: Narodne novine, 165–179.
- Ham, Sanda. 2020. Dvije Marakovićeve *Žetve* – 1941. i 1943. U: *Zbornik o Ljubomiru Marakoviću: zbornik radova sa znanstvenoga skupa, Zagreb – Topusko, 25. – 26. Travnja 2019.* [gl. ur. Maštrović, Tihomil]. Zagreb – Topusko – Varaždin – Pula – Zadar: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Hrvatsko filološko društvo – Grad Topusko – Gradska knjižnica Topusko – Matica hrvatska, Ogranak u Varaždinu – Sveučilište Jurja Dobrile u Puli – Sveučilište u Zadru, 187–204.
- Jelčić, Dubravko. 1971. *Ljubomir Maraković, eseji i kritike*. Pet stoljeća hrvatske književnosti. Knjiga 86. Zagreb: Matica hrvatska.
- Jonke, Ljudevit. 1971. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kuzmanović, Mladen. 1972. *Rječnik i komentar Balada Petrice Kerempuha Miroslava Krleže*. Zagreb: Liber.
- Kuzmanović, Mladen. 1985. *Kerempuhovo ishodište: geneza »Balada Petrice Kerempuha« Miroslava Krleže*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Lasić, Stanko. 1989a. *Kritička literatura o Miroslavu Krleži od 1914. do 1941.* Zagreb: Globus.
- Lasić, Stanko. 1989b. *Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska 10. 4. 1941 – 8. 5. 1945.* Zagreb: Globus.
- Lončarević, Vladimir. 2003. *Luči Ljubomira Marakovića, život i rad, estetički pogledi i kritička praksa*. Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove.
- Lončarević, Vladimir. 2009. *Ljubomir Maraković, Katolički idealizam i realizam*. Zagreb: Glas Koncila.
- Maraković, Ljubomir // *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=38753> (pristup 1. veljače 2021.).
- Maraković, Ljubomir. 1929. Gospoda Glembajevi. *Hrvatska prosvjeta* 10(6), 2–3. Prema: Bogner-Šaban, Antonija. 1997.
- Maraković, Ljubomir. 1937. Krležine »Balade Petrice Kerempuha«. *Hrvatska prosvjeta* XXIV(1–2), 80–85. Prema: Lončarević, Vladimir. 2009.
- Maraković, Ljubomir. 1941a. *Žetva: Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola, prvi dio Nauka o književnosti, I. svezak nauk o stihu i slogu*. Zagreb: Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.
- Maraković, Ljubomir. 1941b. *Lirika pred praznim gledalištem. Hrvatska lirika, veće recitacija glumačke škole Hrvatskoga narodnog kazališta, 8. travnja o.g. Hrvatski glas* I(67), 14, 20. travnja.

- Maraković, Ljubomir. 1943. *Žetva: Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola, Nauka o književnosti (poetika)*. Zagreb: Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.
- Matvejević, Predrag. 1982. *Stari i novi razgovori s Krležom*. Zagreb: Spektar.
- Nikolić, Vinko. 1943. Dvie značajne hrvatske knjige, Petar Grgec: Hrvatske narodne pjesme – Ljubomir Maraković: *Žetva, nauka o književnosti*. *Nova Hrvatska*, 257: 7, srieda, 3. studenoga 1943., 258: 7, četvrtak, 4. studenoga 1943.
- Pavličić, Pavao. 1983. *Književna genologija*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Samardžija, Marko. 2008. *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u NDH*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Ujević, Mate (uz suradnju Vjekoslava Štefanića i Pavla Tijana). 1941a. *Sjetva: Hrvatska čitanka za III. i IV. razred srednjih škola*. Zagreb: Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.
- Ujević, Mate. 1941b. *Plodovi srca i uma: Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola, treći dio, hrvatska književnost od narodnog preporoda do danas*. Zagreb: Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.
- Ujević, Mate. 1943. *Knjiga radosti: Hrvatska čitanka za III. razred srednjih škola*. Zagreb: Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare.
- Veber, Adolfo. 1887. *Djela Adolfa Vebera, zagrebačkoga kanonika*, sv. III. Zagreb.
- Vince, Zlatko. 1978. Povijest hrvatskoga književnog jezika s kraja 19. i početka 20. stoljeća. *Jezik* 3, 76–88.
- Vince, Zlatko. 1982. Norma u hrvatskom književnom jeziku potkraj 19. stoljeća. *Jezik* 2, 51–57; 3, 80–85.
- Vončina, Josip. 1991. *Korijeni Krležina Kerempuha*. Zagreb: Naprijed.
- Vučetić, Šime. 1983. *Krležino književno djelo*. Zagreb: Spektar.

Maraković's views of Croatian dialects

The paper deals with Ljubomir Maraković's views of Croatian dialects, and in that context, with his reflections about Croatian dialectal literature, especially about the literature in the Kajkavian dialect and about the relation between that dialect and the language of Krleža's *Balade Petrice Kerempuha* (*Ballads of Petrica Kerempuh*). Since Maraković expressed most of his views of Croatian dialects in the Croatian literature reader *Žetva* (1941, 1943), the analysis of his ideas is based largely on that reader, and in a lesser part on Maraković's theatrical reviews. In this paper, attention has also been paid to contemporary reception of Maraković's works, especially with regard to his assessment of Krleža's language.

JOŽA HORVAT

INSTITUT ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE, ZAGREB

jhovrat@ihij.hr

LJUBE LI LUDBREŽANI LATERAL *ʎ*? O RAZVOJU ISHODIŠNOGA **ʎ*, SEKUNDARNOGA SKUPA **LƏJ* TE SLIJEDA **LU* U KAJKAVSKIM GOVORIMA LUDBREŠKE PODRAVINE¹

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'286(497.523-37LUDBREG):001.891.7

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.13>

Kajkavski govori naseljā ludbreške Podravine imaju mnogobrojne zajedničke, ali i razlikovne značajke. Međusobno se najviše razlikuju na fonološkoj razini, što podrazumijeva i mnogobrojne specifičnosti u konsonantizmu. U ovome se radu na temelju građe prikupljene vlastitim terenskim istraživanjima opisuju specifičnosti u vezi sa sonantom *ʎ* na tome području. Pozornost se usmjerava na razvoj ishodišnoga **ʎ*, sekundarnoga skupa **ləj* te slijeda **lu*. Opisi su potkrijepljeni primjerima, a na priloženim zemljovidima prikazana je arealna distribucija navedenih pojava. Na samome kraju rada ističe se potreba za dodatnim istraživanjima radi dobivanja odgovora o statusu sonanta *ʎ* u ludbreškopodravskim govorima.

1. UVOD

1.1. O ludbreškoj Podravini

Na teritoriju Republike Hrvatske uz desnu obalu rijeke Drave prostire se Podravina. To je područje izrazito velike prostorne površine koje osim rijeke Drave nema relevantne prirodne granice. Na temelju različitih (npr. zemljopisnih, povijesnih, antropoloških i dr.) kriterija u literaturi se ono omeđuje

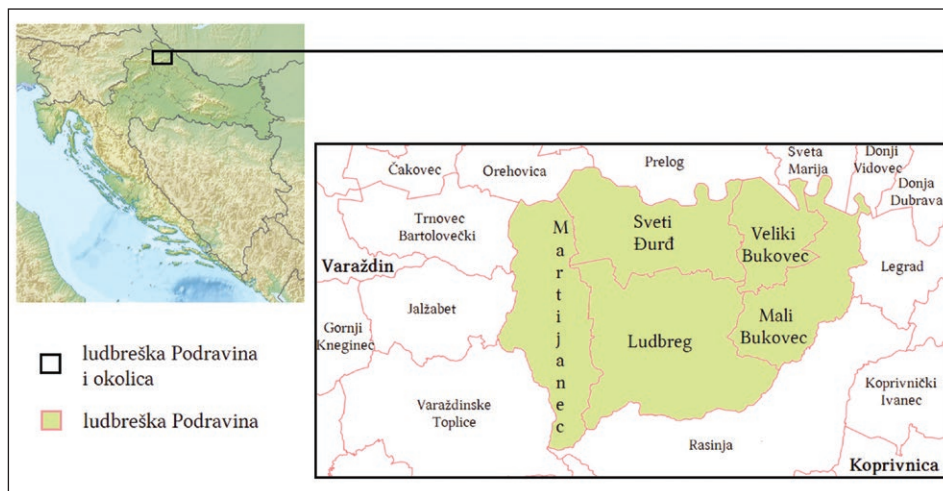
¹ *Osrednji profesor samo govori. Dobar profesor objašnjava. Odličan profesor demonstrira. Savršen profesor inspirira.* (William A. Ward) Na svakoj inspiraciji – pri osluškivanju i promatranju, pri pronalaženju zanimljivih tema i sadržaja, pri odabiru metodologije istraživanja i načina prikaza rezultata te pri svakodnevnome učenju i promišljanjima o novim koracima i poželjnoj nadogradnji – savršenoj prof. dr. sc. Miri Menac-Mihalić – od srca HVALA!

i dijeli na manje cjeline i podecjeline na različite načine (više pojedinosti o razlikama u kriterijima i metodologijama podjele i hijerarhije te kritikama i nadgradnjama podjela v. u Horvat 2018: 1–2).

Svim je uočenim podjelama zajedničko to što su u njima podecjeline ustanovljene i nazvane prema gradovima kojima okolna područja gravitiraju. Isto tako, u svim se tim podjelama ludbreška Podravina smatra dijelom gornje Podravine.

Problem definiranja granica zahvaća i područje ludbreške Podravine; Horvat (2018: 2–8) ilustrira ga povijesnim pregledom promjena administrativnih granica, iz kojega je uočljivo da su se i percepcija i razgraničenje ludbreške Podravine kroz povijest temeljili na administrativnim kriterijima.

U suvremeno doba ludbreška Podravina proteže se na ukupno 228,4 km² (v. SVVŽ 2016: 272–273) te obuhvaća četrdeset jedno naselje. Ona gravitiraju gradu Ludbregu kao gradskom središtu istočnoga dijela Varaždinske županije, a prema aktualnoj upravnoj podjeli (tj. prema stanju iz 2021. godine) raspoređena su u pet općina. Općinu Martijanec čine naselja: Čičkovina, Gornji Martijanec, Hrastovljan, Križovljan, Madaraševac, Martijanec, Rivalno, Slanje, Sudovčina, Vrbanovec; u sastavu su Općine Sveti Đurđ naselja: Hrženica, Karlovec Ludbreški, Komarnica Ludbreška, Luka Ludbreška, Obrankovec, Priles, Sesvete Ludbreške, Struga, Sveti Đurđ; Općini Veliki Bukovec pripadaju naselja: Dubovica, Kapela Podravska te Veliki Bukovec, a Općini Mali Bukovec naselja: Lunjkovec, Mali Bukovec, Martinić, Novo Selo Podravsko, Sveti Petar i Županec. Administrativni grad Ludbreg sastoji se od naselja: Apatija, Bolfan, Čukovec, Globočec Ludbreški, Hrastovsko,

Zemljovid 1. Položaj ludbreške Podravine u Republici Hrvatskoj

Kučan Ludbreški, Ludbreg, Poljanec, Segovina, Selnik, Sigetec Ludbreški, Slokovec, Vinogradi Ludbreški.

1.2. Ludbreška Podravina kao predmet dijalektoloških istraživanja

Premda u djelu *Jezik Hrvata kajkavaca* Ivšić (1936) ne spominje konkretne punktove s područja ludbreške Podravine, iz zemljovida priložena studiji može se iščitati da na temelju ponajprije akcentuacijskih kriterija to područje uvrštava u I., konzervativnu, zagorsko-međimursku skupinu govora, i to u njezin tip I₅ (Ivšić 1936: 72–74, 79–80).

Prva preliminarna istraživanja govora područja između Koprivnice i Varaždina krajem 80-ih godina 20. stoljeća proveo je M. Lončarić, pri čemu je s ludbreškoga područja kao punktove izabrao Sveti Đurđ i Slanje. Najveću pozornost Lončarić (1989: 122) posvećuje akcentuaciji tih govora, a ukratko opisuje i relevantne značajke (ponajprije vokalizam, a tek u pokojemu primjeru dotiče konsonantizam i morfologiju). Tek početkom novoga tisućljeća počinju intenzivnija istraživanja govora ludbreškopodravskoga područja. Uglavnom ta istraživanja donose više ili manje detaljan opis jednoga govora ili samo jedne njegove razine. Primjerice, fonologiju i morfologiju govora Svetoga Petra opisao je Blažeka (2000), a fonologiju govora Slokovca predstavila je Novak (2012). Najdetaljnije je opisan govor Svetoga Đurđa. Opis fonoloških, a u manjoj mjeri i morfoloških značajki donijeli su Belović i Blažeka (2009), dok je fonologiju i dio morfologije koji se odnosi na imenice *a*-deklinacije detaljnije opisao Horvat (2010; 2012b). Izrazito je dobro opisana i leksička razina toga govora – Belović i Blažeka (2009; 2014) leksikografski su obradili opći sloj leksika, a Horvat (2012a; 2015) analizirao je imenski sloj – osobna imena te obiteljske nadimke. Dijelom istraživanja obuhvaćene su i skupine govora – Novak (2013; 2014) donijela je opise govora naselja koja pripadaju župi Veliki Bukovec.

U pregledu dosadašnjih istraživanja Horvat (2018: 22–25) utvrdio je više nepodudarnosti u opisu i interpretaciji dijalektnih značajki među istraživačima koji su se bavili tom tematikom – ponajprije onih povezanih s naglasnim sustavom, ali i s drugim pojavama na fonološkoj razini (povijesnim razvojem, određivanjem fonemskoga inventara itd.). Dosadašnje slabo stanje istraženosti, ali i spomenuta razilaženja autorā u interpretaciji dijalektne građe bila su poticaj za novo detaljno istraživanje ludbreškopodravskih mjesnih govora radi korektne dijalektološke obrade i donošenja novih zaključaka. Stoga u doktorskomu radu *Toponimija ludbreške Podravine* Horvat (2018: 31–88) na temelju rezultata vlastitih terenskih istraživanja donosi prvi sustav-

ni opis zajedničkih i razlikovnih značajki većega dijela ludbreškopodravskih kajkavskih govora, a rezultate prikazuje i kartografski.

Prema temeljnim značajkama ludbreškopodravski kajkavski² govori u šesterodijelnoj podjeli kajkavskoga narječja pripadaju zagorsko-međimurskomu dijalektu (usp. npr. Brozović i Ivić 1988), a prema novijoj, preciznijoj klasifikaciji, kojom se kajkavsko narječje dijeli na 15 dijalekata, Lončarić (1996) uvrstio ih je u varaždinsko-ludbreški dijalekt.

2. METODOLOGIJA

Novija, preciznija i detaljnija dijalektološka istraživanja u naseljima³ ludbreške Podravine provedena su u nekoliko navrata od 2012. do 2017. godine, i to za potrebe izrade doktorskoga rada *Toponimija ludbreške Podravine* (Horvat 2018). Audiograđa je prikupljena intervjuiranjem ispitanikā koji udovoljavaju ustaljenim dijalektološkim kriterijima: uz spontani razgovor ona obuhvaća i odgovore dobivene ciljanim ispitivanjem, u kojemu su kao predlošci korišteni slikovni i pisani upitnici⁴. Svi su intervjui uz dopuštenje ispitanikā snimljeni digitalnim diktafonom (*Olympus Digital Voice Recorder VN-711PC*). U kabinetskoj fazi rada korpus je transkribiran tradicionalnom hrvatskom dijalektološkom transkripcijom (više v. u Menac-Mihalić i Celinić 2012: 26–29), čime je pripremljen za analizu. U analizi se rezultati dobiveni u različitim punktovima mogu usporediti, a na temelju tih usporedbi mogu

² Na temelju podataka iz literature (v. npr. Lisac 2003: 98, 160–161) u dijelu ludbreške Podravine dodiruju se govori varaždinsko-ludbreškoga dijalekta kajkavskoga narječja i govori istočnohercegovačko-krajiškoga dijalekta štokavskoga narječja.

³ Istraživanja su provedena u sljedećim naseljima (uz ime naselja navodi se kratica kojom je punkt katkad označen u ostatku teksta te na zemljovidima): Apatija – APA, Hrastovsko – HRO, Hrzenica – HRŽ, Kapela Podravska – KAP, Karlovec Ludbreški – KAR, Komarnica Ludbreška – KOM, Križovljan – KRI, Kućan Ludbreški – KUĆ, Ludbreg – LDB, Luka Ludbreška – LUK, Lunjkovec – LUNJ, Mali Bukovec – MBUK, Martinić – MRT, Novo Selo Podravsko – NSP, Obrankovec – OBR, Priles – PRI, Selnik – SEL, Sesvete Ludbreške – SES, Sigetec Ludbreški – SIG, Slokovec – SLO, Struga – STR, Sveti Đurđ – SVĐ, Sveti Petar – SVP, Veliki Bukovec – VBUK, Vinogradi Ludbreški – VIN. U dijelu ludbreškopodravskih naselja još nisu provedena sustavna dijalektološka istraživanja, stoga su na priloženim zemljovidima navedene samo kratice imena tih naselja, a simboli koji odražavaju određenu dijalektanu pojavu izostaju: Bolfan – BOL, Čičkovina – ČIČ, Čukovec – ČUK, Globočec Ludbreški – GLO, Gornji Martijanec – GMNC, Hrastovljan – HRN, Madaraševac – MAD, Martijanec – MNC, Poljanec – POLJ, Rivalno – RIV, Segovina – SEG, Slanje – SLA, Sudovčina – SUD, Vrbanovec – VRB, Županec – ŽUP.

⁴ Upitnici su osmišljeni na temelju rezultata prethodnih autorovih terenskih istraživanja i podataka iz dijalektološke literature radi ispitivanja relevantnih značajki govora.

se utvrditi zajedničke i razlikovne značajke ludbreškopodravske kajkavskih govora na različitim jezičnim razinama.

U središnjemu dijelu ovoga rada usporedno se prikazuju rezultati istraživanja koji se odnose na specifičnosti u vezi sa sonantom /l/. Da bi se jasno predočila arealna distribucija proučenih pojava, uz opise i potkrepe primjerima priloženi su i dijalektološki zemljovid.

Sukladno naslovu i ciljevima, u ovome se radu pojave opisuju isključivo u kontekstu kajkavskih govora ludbreške Podravine. Detaljno utvrđivanje cjelovitih izoglosa koje se odnose na svaku od istraženih pojava zahtijevalo bi nova, preciznija istraživanja govora (posebice onih potpuno neistraženih) te bi načelno svakoj od njih mogao biti posvećen zasebni rad (a opis bi nužno trebala sadržavati i neka od budućih sintetskih rasprava o kajkavskome narječju ili hrvatskim organskim govorima općenito).

Obim podataka (tj. izrazito mali broj primjera), drugačije metodologije i drugačije interpretacije u literaturi otežavaju preciznu usporedbu sa stanjem u susjednim govorima, no ona je, radi kontekstualizacije, gdje je to bilo moguće, uz osvrt donesena u bilješkama na samome kraju pojedinoga potpoglavlja.

3. REZULTATI

Općenito je ustanovljeno da kajkavski govori naselja ludbreške Podravine imaju mnogo zajedničkih značajki (v. Horvat 2018: 36–40, 44–45, 58, 82), uključujući i one relevantne za klasifikaciju:

– naglasne (tronaglasni sustav bez zanaglasnih i prednaglasnih dužina, pojavljivanje neocirkumfleksa ispred skupine *-CR̥ (*pos̥kel*), čuvanje mjesta starijih naglasaka na medijalnim slogovima (*pos̥kli*), dezoksitoneza (*ž̥ena* < *ženà*) te čuvanje kvalitete akuta u nefinalnim slogovima (*p̥itam*; ali *let̥i*))

– vokalske (izjednačili su se *a i *ě u dugome slogu te su se odrazili kao *ē*; izjednačili su se *a i *ě u kratkome slogu te su se odrazili kao *e*; izjednačili su se *a, *ě, *e i *ė u nenaglašenome slogu te su se odrazili kao *e*).

Kajkavski govori naselja ludbreške Podravine međusobno se najviše razlikuju po fonološkim, a manje po morfološkim, sintaktičkim i leksičkim značajkama (više v. u Horvat 2018: 40–41, 45–55, 56–80, 82–87). Među razlikama utvrđenim na fonološkoj razini najveći je udio razlika u konsonantizmu.⁵

⁵ Među vokalizmima ispitanih govora utvrđene su sljedeće razlike: 1) prevladavajući odraz izjednačenih *o i */, 2) provedenost ili neprovedenost zatvaranja *ō* uz nazale, 3) provedenost ili neprovedenost zatvaranja *ē* uz nazale, 4) odraz ishodišnih sljedova *čr̥ě, *žr̥ě, 5) veća ili manja tendencija gubljenja odraza početnoga nenaglašenog *o.

Dosad ispitani govori ludbreške Podravine razlikuju se od drugih ispitanih govora istoga tog područja po sljedećim značajkama u konsonantizmu:

- sustavnome odrazu **ń*
- prevladavajućemu odrazu **d'*
- odrazu dočetnoga **-l* u oblicima m. r. jd. gl. prid. rad.
- razvoju ishodišnoga **l* (tj. provedenosti ili neprovedenosti depalatalizacije)
- razvoju sekundarnoga skupa **laj*⁶
- razvoju ishodišnoga slijeda **lu* (tj. provedenosti ili neprovedenosti zamjene sonanta *l* sonantom *l'* (fonemom koji je odraz ishodišnoga **l*) ispred odraza vokala **u*)
- provedenosti ili neprovedenosti preinake konsonantskoga skupa *mr* u niječnim oblicima prezenta glagola *móčy*
- odrazu početnoga konsonantskog skupa *vm*
- zastupljenosti primjera preinaka sljedova tvorenih od šumnika *x* i sonanata
- zastupljenosti primjera s protetskim *v*
- zastupljenosti primjera s protetskim *j*.

U zasebnim potpoglavljima opisuju se sljedeće jezične pojave: 1) razvoj ishodišnoga **l*, 2) razvoj sekundarnoga skupa **laj*, 3) razvoj ishodišnoga slijeda **lu*.

3.1. Osvrt na inventar i realizaciju

Pri opisu ludbreškopodravskih kajkavskih govora u čijim konsonantskim inventarima uz *l* postoji još jedan lateral, nužno je osvrnuti se na njegovu realizaciju jer se i prema tome kriteriju mogu ustanoviti nijanse među govorima.

Na zapadu područja obuhvaćena istraživanjem, tj. u govorima naselja Općine Sveti Đurđ [HRŽ, KAR, KOM, LUK, OBR, PRI, SES, STR, SVĐ] ustanovljena je postojana fonemska opreka između alveolarnoga *l* i palataliziranoga *l'*. *l'* je određen kao fonem jer je palatalizirani ostvaraj [*l'*], tvrđi od [*l*], dominantan – neovisno o položaju, fonemskome okruženju, postanju i jezičnome podrijetlu, primjerice: *bl'ūza* 'bluza', *gl'ūxy*, *l'ūk*, *mat'ūl* 'leptir', *pól'e*, *ríg'l'a* 'poklopac za lonac', *šil't* 'šilt na kapi', *ves'ē'le*, *vō'l'a*, *zēm'l'a* itd.⁷ U dijalektološkoj transkripciji radi preciznosti i vjernijega prikaza stvarnoga

⁶ Ta značajka nije navedena u Horvat (2018), stoga se ovom prigodom taj popis razlikovnih značajki dopunjuje.

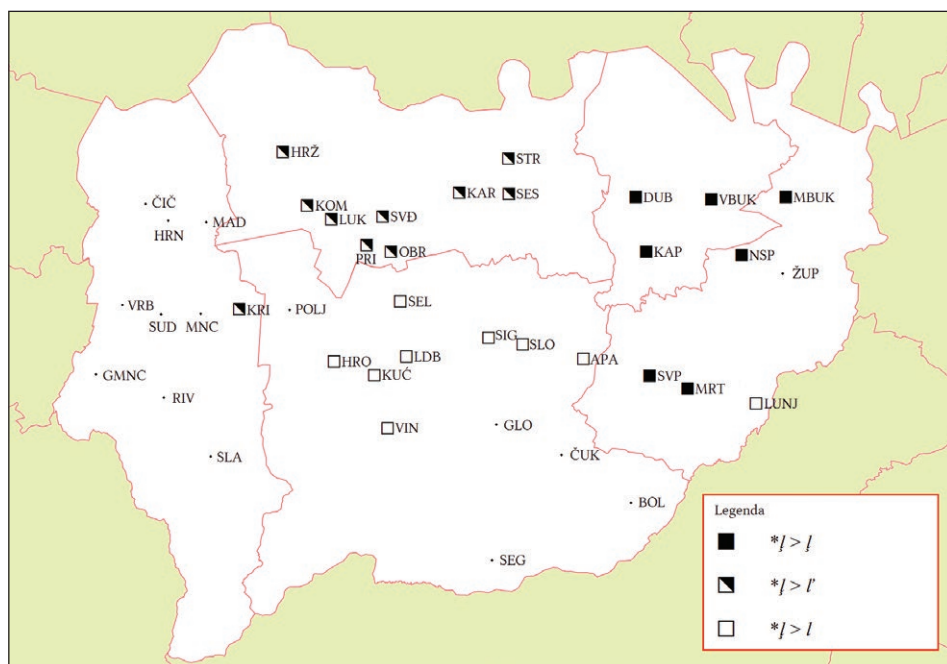
⁷ Više v. u Horvat (2020).

stanja bilježimo ga odgovarajućim znakom </>. Rijetko se fonem / može ostvariti i kao [l]. / je također dijelom inventara govora Križovljana, naselja koje je smješteno zapadnije od Ludbrega.

Na istoku područja obuhvaćena istraživanjem, tj. u govorima naselja općina Veliki Bukovec i Mali Bukovec u kojima nije provedena depalatalizacija [DUB, KAP, MBUK, MRT, NSP, SVP, VBUK] uz / je potvrđen i palatalni lateral /̟. Premda je /̟ određen kao fonem (te se tako sustavno bilježi u transkripciji), u idiolektima konzultiranih ispitanika iz većine naselja uz palatalni ostvaraj [l̟] potvrđen je (razmjerno često) i djelomično depalataliziran ostvaraj [l]; realizacija, međutim, ne ovisi o položaju, fonemskome okruženju, postanju ni podrijetlu, o čemu svjedoče dublete čak i u idiolektu istoga ispitanika. Palatalni ostvaraj [l̟] najdosljednije je ovjeren među ispitanicima s Velikoga Bukovca.

U govorima naselja smještenih na jugu istraživanoga područja, za koje je svojstvena depalatalizacija ishodišnoga */̟, fonem /̟ pojavljuje se kao odraz sekundarnoga skupa */aj te se ostvaruje kao [l̟].

3.2. Razvoj ishodišnoga */̟ (odnosno, provedenost ili neprovedenost depalatalizacije)

Zemljovid 2. Razvoj ishodišnoga */̟ u ludbreškopodravskim govorima

Jedna je od utvrđenih razlikovnih značajki ludbreškopodravskih govora razvoj ishodišnoga */.

Sa zemljovidima iščitavamo da je u dijelu istraženih govora provedena depalatalizacija ishodišnoga */. U govoru Apatije, Hrastovskoga, Kućana Ludbreškoga, Ludbrega, Lunjkovca, Selnika, Sigetca Ludbreškoga, Slokovca i Vinograda Ludbreških tako su zabilježeni primjeri: *čôxlaty se* <3. l. jd. prez. *čôxla se*> 'češati se', *klûč* <N mn. *klûčy*> 'ključ', *klûn* 'kljun', *kòdela* 'kudjelja', *kôkôl* 'kukolj, *Agrostemma githago*', *konòpla* [APA, HRO, KUĆ, LDB, SLO, VIN] / *kònopla* [LUNJ] 'konoplja, *Cannabis sativa*', *lûdy* 'ljudi'⁸, *matûl* [APA, HRO, KUĆ, LDB, SEL, SIG, SLO, VIN]⁹ 'leptir, *Lepidoptera*', *nedèla* 'nedjelja', *pèlaty se* 'voziti se', *plûča* 'pluća', *plûne* 'pljunuti (3. l. jd. prez.)', *pòle* 'polje', *pòstela* 'krevet', *ponđèlek* 'ponedjeljak', *preprôvlaty* 'prerađivati, pravljati', *pryjàtel* 'prijatelj', *vôla* 'volja', *zèmla* 'zemlja', *žûl* 'žulj' itd.¹⁰

Zemljovid ilustrira i drugačije sudbine ishodišnoga */ u dijelu govora. U Kapeli Podravskoj, Martiniću, Novome Selu Podravskome i Svetome Petru te na Dubovici, Malome Bukovcu i Velikome Bukovcu */ se sustavno odrazio kao l: *čôxlaty se*, *klûč* <N mn. *klûčy*>, *klûn*, *kòdela*, *kôkôl* [DUB, KAP, MBUK, VBUK] / *kôkôl* [MRT, SVP], *kònopla* [DUB, KAP, MBUK, NSP, VBUK] / *kònopla* [MRT, SVP], *krôl*, *lûdy*, *nedèla*, *plûne*, *plûča*, *pòstela*, *preprôvlaty*, *pryjàtel*, *vôla*, *zèmla*, *žûl* itd. Depalataliziranim odrazom ishodišnoga */ riječ *ponđèlek* odudara od sustava u svim govorima spomenutima u ovome odlomku.

U Hrzenici, Karlovcu Ludbreškome, Komarnici Ludbreškoj, Križovljanu, Luki Ludbreškoj, Obrankovcu, Prilesu i Svetome Đurđu te na Sesvetama Ludbreškim i Strugi */ se sustavno odrazio kao l, kao u primjerima: *čôxlaty se*, *klûč* <N mn. *klûčy*>, *klûn*, *kòdela*, *kôkôl*, *konòpla*, *krôl*, *lûdy*, *matûl*⁷, *nedèla*, *plûne*, *plûča*, *pòle*, *pòstela*, *preprôvlaty*, *pryjàtel*, *vôla*, *zèmla*, *žûl*

⁸ Pod utjecajem standardnoga jezika u ovome se primjeru kod mnogih, a posebno mlađih govornika u svakodnevnome govoru restituira l, npr. u govoru Apatije, Lunjkovca, Slokovca i Vinograda Ludbreških.

⁹ U nekim govorima ne rabi se riječ nastala izravno od psl. **metulb*, nego riječ sa sličnom, ali preinačenom osnovom koja ne sadržava fonem l: *matapûr* 'leptir' [DUB, KAP, MBUK, MRT, NSP, SVP, VBUK] ili *matapûrač* 'leptir' [KAP (jedan ispitanik), LUNJ].

¹⁰ Dio primjera nije ispitan u svim govorima. Primjerice, u Ludbregu je potvrđeno još nekoliko primjera u kojima je provedena depalatalizacija ishodišnoga */ , po čemu odgovaraju sustavu: *blûvaty* 'povraćati', *bôlšy* 'bolji, komp.', *klûka* 'štap za privlačenje grana pri berbi voća', *kòle* 'klati (3. l. jd. prez.)', *lûty* 'ljut', *mòlec* 'moljac, *Tinea*', *mrôvla* 'mrav, *Formicidae*', *nevôla* 'nevolja' itd.

itd.¹¹ I u ovim govorima u riječi *pondêlek* dogodila se depalatalizacija ishodišnoga */ (u Svetome Đurđu potvrđena je dubleta *pondêlek* || *pondêl'ek*).¹²

3.3. Razvoj sekundarnoga skupa *laj

Istraživanjem smo utvrdili da se ludbreškopodravski kajkavski govori razlikuju i po razvoju sekundarnoga skupa *laj. Sustavnost (dosljednost) odrazā nije u svim govorima potvrđena u istoj mjeri, tj. katkad su u istome govoru posvjedočeni različiti odrazi. U nekim govorima razmjerno su često potvrđene dublete, čak i u idiolektu istoga ispitanika; zbog toga bi u budućim istraživanjima bilo dobro konzultirati se s čim većim brojem ispitanika iz svakoga naselja, nastojati prikupiti čim veći broj primjera i na temelju tih podataka stvoriti precizniju sliku o istraživanoj pojavi.

U dijelu govora razvoj sekundarnoga skupa *laj podudara se s razvojem ishodišnoga */. U govorima naseljā Općine Sveti Đurđ [HRŽ, KAR, KOM, LUK, OBR, PRI, SES, STR, SVĐ] sekundarni skup *laj izjednačio se s primarnim */, pa je njihov odraz isti: *bile* 'bilje', *blačile* 'odjeća', *dyxôle* 'mirodije', *ôle* 'ulje', *povrtel'e* 'povrće', *vesêle* 'veselje', *žile* 'mnoštvo žila'; *sel'ôk* 'seljak', *vesel'ôk* 'veseljak'; *sol'ôm* 'sol (I jd.)'.¹³ Dubleta *zêle* || *zêle* 'zelje' pokazuje da je kod dijela ispitanika u toj riječi potvrđen odraz koji je

¹¹ Dio primjera nije ispitan u svim govorima. Primjerice, u Svetome Đurđu potvrđeni su još neki primjeri koji prema odrazu ishodišnoga */ odgovaraju sustavu: *bel'ôjek* 'bjelanjak', *bl'uvaty* 'povraćati', *bôle* || *bólše* 'bolje, komp.', *dêtel'a* 'djetelina, *Trifolium*', *kl'uka-bôta* 'štap za oslanjanje pri hodanju', *kr'ôlestvo* 'kraljevstvo', *l'uty* 'ljut', *môlec* 'moljac, *Tinea*', *Môl'ove* 'mikrotoponim', *mr'ôv'la* 'mrav, *Formicidae*', *nev'ôla* 'nevolja', *po'sn'exô'la* 'djeveruša' itd. Usp. Horvat (2020: 64–65).

¹² Depalatalizacija */ > l provedena je, prema podacima iz dijalektološke literature, širom kajkavskoga narječja. S obzirom na to da područje ludbreške Podravine po razvoju nije jedinstveno, kratko se osvrćemo i na stanje u susjednim područjima. Na sjeveru – u susjednim međimurskim govorima – fonološka opreka između / i / opstaje, odnosno */ se nije depalatalizirao (v. Blažeka 2008: 74–75, 204). Isto vrijedi i za govore Jalžabeta i Kelemena, smještenih zapadno od ludbreške Podravine (v. Blažeka 2003: 64; Gregurić 2003: 77). Lončarić (1989) ne opisuje razvoj ishodišnoga */ u ludbreškopodravskome govoru Slanja ni u govoru Subotice, smještene jugoistočno od ludbreške Podravine. Vlastitim terenskim istraživanjem ustanovili smo da je u Kuzmincu (Općina Rasinja, istočno od ludbreške Podravine) depalatalizacija ishodišnoga */ provedena, pa bi, ako je takvo stanje i u Vojvodincu, ista izoglosa išla od Lunjkovca do Kuzminca. Blažeka (2008: 75) navodi da je i u Legradu, smještenu istočno od ludbreške Podravine, depalatalizacija ishodišnoga */ provedena.

¹³ Dio primjera zabilježili smo samo u dijelu govora: *kel'ê* 'ljepilo', *Myx'ôle* 'blagdan svetoga Mihovila', *pod'ôle* 'podnožje vinograda', *pr'êle* 'niz rupa', *pr'êst'ôle* 'prijestolje', *sk'ôle* 'iverje', *stekl'ôk* 'živčana, svadljiva osoba', *vol'ôk* 'ulište, pčelinjak' [SVĐ], *kysel'ôk* 'velika kiselica, *Rumex acetosa*' [HRŽ, STR, SVĐ].

u skladu s dominantnim razvojem, a kod dijela ispitanika *l'* dobiven jotacijom naknadno je potpuno depalataliziran.

Izjednačivanje primarnoga **l* i sekundarnoga skupa **laj* u velikoj je mjeri potvrđeno i u govoru Velikoga Bukovca (*bîle*, *ôle*; *kyselôk* ‘velika kiselica, *Rumex acetosa*’, *selôk* ‘seljak’, *veselôk* ‘veseljak’; *solôm* ‘sol (I jd.)’). Za dio primjera ovjerili smo dublete – uz inačicu s dominantnim odrazom *l* potvrđena je i ona s neslivenim odrazom *lj* (*dyxôle* || *dyxôlje*, *vesêle* || *vesêlje*). Riječ *keljê* potvrđena je samo s neslivenim odrazom. Na osnovi zabilježenih primjera dominantno izjednačivanje **l* i **laj* može se utvrditi i za govor Maloga Bukovca (*bîle*, *ôle*, *povrtele*, *Vrbêle* ‘mikrotoponim’).

Kod ispitanika na Dubovici, Malome Bukovcu i Velikome Bukovcu te u Kapeli Podravskoj, Martiniću u Svetome Petru u riječi *zêle* ‘zelje’ iznimno je potvrđen depalatalizirani odraz, koji se fakultativno može ostvariti i minimalno palatalizirano, no pritom je svakako riječ o ostvaraju fonema *l* [*zêle*].

U dijelu ispitanih govora sekundarni skup **laj* nije se izjednačio s ishodišnim **l*.

Primjerice, u ludbreškome govoru sekundarni skup **laj* razvio se (najčešće) u *l*; za razliku od primarnoga **l*, tako dobiveni *l* nije se depalatalizirao, što pokazuju primjeri: *bîle*, *dyxôle*, *kelê* ‘ljepilo’, *kôle* ‘skup kolaca’, *oblačîle*, *ôle*, *podôle* ‘podnožje vinograda’, *vesêle*, *zêle*; *selôk*, *veselôk*; *solôm* ‘sol (I jd.)’). Drugačiji razvoj potvrđen je samo u jednome primjeru iz prikupljene građe: *kyselôk* (no kod nekih ispitanika i u toj riječi odraz je *l* – *kyselôk*).

Na temelju prikupljenih primjera gotovo se identično stanje može utvrditi i za govor Hrastovskoga – **laj* je u najvećemu broju primjera dao *l* (*bîle*, *dyxôle*, *kôle* ‘skup kolaca’, *Topôle* ‘mikrotoponim’, *vesêle*, *zêle*; *selôk*, *veselôk*; *solôm* ‘sol (I jd.)’), a rjeđe su potvrđene dublete *ôle* || *ôlje* (inačica *ôle* češće je ovjerena) ili samo nesliven odraz *lj*, kao u riječi *keljê*.

Nesustavnost odraza sekundarnoga skupa **laj* uočljiva je u govoru Križovljana. Dok su u imenicama nastalima dodavanjem sufiksa *-jak* i u I jd. imenice *sôl* ispitanici ovjerili odraz jednak odrazu primarnoga **l* – *l'* (*kyselôk*, *selôk*, *veselôk*; *solôm* ‘sol, I jd.’), imenice nastale dodavanjem sufiksa *-je* najčešće su ovjeravali dubletno (*dyxôle* || *dyxôlje*, *ôle* || *ôlje*, *zêle* || *zêlje*), no potvrđeni su i primjeri koji sadržavaju samo nesliveni odraz: *keljê*, *kôlje*, *žilje*.

Nejedinstven razvoj sekundarnoga skupa **laj* – odnosno supostojanje primjerā s refleksom koji je rezultat jotacije i primjerā s neslivenim refleksom *lj* (kao posljedicom neprovedenosti jotacije) – potvrđen je u još nekim govorima, iako, nažalost, na skromnijemu broju primjera. Primjerice, u govoru Vinograda Ludbreških zabilježeno je *ôle*, *zêle*, ali i *bilje*, *dyxôlje*; u govoru

Slokovca zabilježeno je *soļōm* ‘sol (I jd.)’, dubleta *zēļe* || *zēļje*, ali i *ōļja* ‘ulje, G jd.’.

U dijelu govora prikupljeno je premalo primjera za donošenje sigurnijega zaključka o razvoju sekundarnoga skupa *laj – primjerice: *zēļe* [APA], *bīļe*, *dyxōļje* [KUĆ], *zēļje* [SEL], *ōļje* [SIG], *Topōļje* || *Topōļyje* ‘mikrotoponim’ [LUNJ], *dyxōļje*, *ōļje* [DUB, KAP].¹⁴

Premda se konačni zaključci o ovoj pojavi još ne mogu izvoditi, na temelju izloženoga mogu se oblikovati pretpostavke koje valja uzeti u obzir u budućim istraživanjima:

(1) riječ ‘zelje’ ima poseban razvoj (u mnogim govorima potvrđena je depalatalizacija sekundarnoga skupa *laj), pa će biti potrebno posebnu pozornost posvetiti izgovoru koja se odnosi na nju

(2) imenice nastale dodavanjem sufiksa *-je* u mnogim su govorima potvrđene u inačicama (jedna inačica s rezultatom provedene jotacije i jedna inačica s neslivenim odrazom zbog neprovedenosti jotacije)

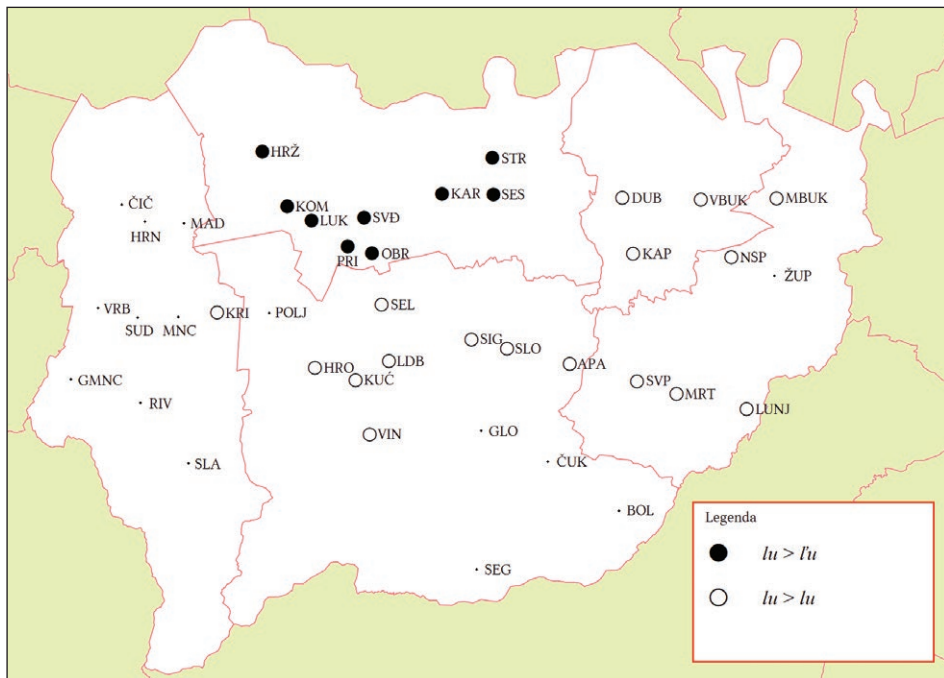
(3) u imenicama nastalim dodavanjem sufiksa *-je* u krajnjim istočnim ludbreškopodravskim govorima (npr. Lunjkovec) i u još istočnijim govorima (npr. Kuzminec, v. bilješku 12) kao odraz sekundarnoga skupa *laj fakultativno se pojavljuje slijed *lyj*

(4) imenice nastale dodavanjem sufiksa *-jak* nisu potvrđene u inačicama, nego je u njima u svim govorima provedena jotacija; taj razvoj možda se može povezati s razvojem sekundarnoga skupa *daj (u imenicama nastalima dodavanjem sufiksa *-je* nije provedena jotacija (npr. *jagōdje* ‘bobice’, *plōdjē* ‘plodovi’, *Porēdje* ‘mikrotoponim’, *sadjē* ‘voće’ [LDB, SVĐ]), a u imenicama nastalima dodavanjem sufiksa *-jak* provedena je jotacija (npr. *rožōk* ‘rođak’)).

Usto, važno je zaključiti da iako je u dijelu govora provedena depalatalizacija ishodišnoga */ (više v. u poglavlju 3.2.), zbog ovakvoga razvoja sekundarnoga skupa *laj glas / ipak je dio konsonantskoga inventara tih govora, odnosno ima status fonema.

¹⁴ Usporedbu stanja u ludbreškoj Podravini sa stanjem u susjednim govorima nije moguće provesti u cijelosti jer razvoj sekundarnoga skupa *laj nije opisan u svim konzultiranim radovima – primjerice, nedostaju podatci za Jalžabet, Kelemen, Slanje i Suboticu. Blažeka (2008: 75) tvrdi da u međimurskim govorima u kojima postoji opreka *l* : / sekundarni skup *laj nije dao /, nego slijed *lj*. Vlastitim terenskim istraživanjem u Kuzmincu (Općina Rasinja, istočno od ludbreške Podravine) potvrdili smo različite odraze sekundarnoga skupa *laj: u imenicama nastalima dodavanjem sufiksa *-je* odrazio se sustavno kao slijed *lj* (*bīļje*, *dyxōļje*, *keljē*, *kōļje*, *Mōčīļje* ‘toponim’, *ōļje* (jedna je ispitanica potvrdila *ōļyje*), *vesēļje*, *zēļje*, *žīļje*), u I jd. imenice *sōļ* odrazio se kao / (*soļōm*), a u imenicama nastalima dodavanjem sufiksa *-jak* potvrđeni su raznovrsni odrazi – / (*seļōk*, *veseļōk*) i l (*kyselōk*).

3.4. Razvoj ishodišnoga slijeda **lu* (odnosno, provedenost ili neprovedenost zamjene sonanta *l* sonantom *lʲ* (fonemom koji je odraz ishodišnoga **l*) ispred odraza vokala **u*)

Zemljovid 3. Razvoj ishodišnoga slijeda **lu* u ludbreškopodravskim govorima

Ludbreškopodravski govori međusobno se razlikuju i po tome je li u njima sonant **l* ispred odraza naglašenoga *i*, rjeđe, nenaglašenoga vokala **u* zamijenjen sonantom *lʲ* (fonemom koji je odraz ishodišnoga **l*).

Istraživanjem smo utvrdili, a i Zemljovidom 3 prikazali da je sonant **l* ispred naglašenoga vokala *u* sustavno zamijenjen sonantom *l* u govorima Općine Sveti Đurđ (dakle, u Hrzenici, Karlovcu, Komarnici Ludbreškoj, Luki Ludbreškoj, Obrankovcu, Prilesu i Svetome Đurđu te na Sesvetama Ludbreškim i Strugi).

Uz primjere iz neimenskoga sloja leksika u kojima je sonant *l* ispred naglašenoga vokala *u* zamijenjen sonantom *l* – poput *gl'uxy* 'gluh', *l'uk* 'luk', *Allium*, *l'uk* 'lug, lužnata tekućina u kojoj se pere rublje', *l'ukaty* 'viriti', *l'uščyty* 'ljuštiti', *nal'uknoṭy se* 'naviriti se, na brzinu pogledati', *pl'uk* 'plug', *pošl'uxnoṭy* 'poslušati', *pošl'ušaty* 'slušati', *sl'uga* 'sluga', *zasl'ūžyty* 'zaslužiti, zaraditi'¹⁵ – ta je pojava potvrđena i u nekoliko¹⁶ primjera u kojima se *l* nala-

zio ispred refleksa *u u prednaglasnome položaju: *l'opina* ‘lupina, ljuska’, *l'oščina* ‘lupina od luka’, *l'oščije* ‘lupine od luka’.¹⁷

U drugim ispitanim ludbreškopodravskim govorima ta pojava nije posvjedočena, tj. *l* ostaje neizmijenjen, što iščitavamo iz zabilježenih primjera: *glūxy*, *lopina* [APA, DUB, HRO, KAP, KRI, KUĆ, LDB, LUNJ, MBUK, SEL, SIG, SLO, VBUK] / *lupina* [MRT, SVP], *loščije* [DUB, HRO, KAP, KRI, MBUK, SLO] / *loščije* [SEL, SIG] / *loščine* [APA, HRO, KUĆ, LDB, LUNJ, SIG, SLO, VBUK] / *luščine* [MRT, SVP], *lúk*, *lúk*, *lúkaty*, *lúkja* [KRI] / *lúka* [LDB]¹⁸, *plúk*, *poslūxnoty* [APA, DUB, HRO, KAP, KRI, KUĆ, LDB, LUNJ, MBUK, SLO, VBUK] / *poslūxnuty* [MRT, SVP], *poslūšaty* [APA, DUB, HRO, KAP, KRI, KUĆ, LDB, LUNJ, MBUK, SLO, VBUK] / *poslūšaty* [MRT, SVP], *slūga*, *zaslūžyty* itd.¹⁹

¹⁵ Vjerojatno u ovu skupinu treba uvrstiti i danas već arhaičnu riječ *lūjenk* ‘metalni klin kojim se pričvršćuje kotač na osovinu kola’. S obzirom na to da je u govorima u kojima */ nije depalataliziran ona potvrđena s fonemom *l* – “*lu-nj`ek*” (v. Vranić 2010: 182) – pretpostavljamo da je u njoj *l* etimološki.

¹⁶ Pojava nije sustavna ako se slijed **lu* nalazio u prednaglasnome položaju, što, primjerice, pokazuje primjer *lobája* ‘lubanja’.

¹⁷ Frazеološka građa nije sustavno istraživana u svim naseljima, no u autorovoj neobjavljenoj građi iz Svetoga Đurđa zabilježen je frazem *lěpa kaj glūmyca* ‘izrazito lijepa’. U tome frazemu riječ *glūmyca* utjecaj je hrvatskoga standardnog jezika, stoga u njoj ne dolazi do promjene *l* > *l'* ispred *u*; ispitanici tvrde da značenje ‘glumiti’, ovisno o kontekstu, imaju glagoli *igraty* i *prestōvlaty*. Premda imenski sloj leksika nismo sustavno ispitivali u svim naseljima, obiteljski nadimci *Lūkačy*, *Lūdbyjevy*, *Lōkōčevy*, posvjedočeni u Svetome Đurđu (v. Horvat 2012a), a i dosad neobjavljeni poput *Lūkmanovy* iz Karlovca Ludbreškoga, potvrđuju da je i u tome sloju potvrđen fonem *l* (no njega vjerojatno treba interpretirati kao odraz fonološke prilagodbe pri jezičnome posuđivanju).

¹⁸ Navedena riječ uglavnom se ne upotrebljava u govorima u kojima je */ ispred *u* zamijenjen sonantom *l'*. U tim se govorima za značenje ‘rupa’ najčešće rabi riječ *prēlo*.

¹⁹ Iz dijalektološke je literature poznato da zamjena *l* > *l'* ispred vokala *u* nije svojstvena samo kajkavskim ludbreškopodravskim govorima. Primjerice, potvrđena je i u gornjosutlanskim govorima (v. Celinić 2002: 28–29), u govoru Šemnice Gornje (v. Oraić Rabušić 2009: 273) i u nekim gorskokotarskim govorima (npr. Smišljaku; v. Marinković i Zubčić 2016: 16). Izoglosa koja se odnosi na tu pojavu povezuje govore Općine Sveti Đurđ sa susjednim međimurskim govorima; Blažeka (2008: 73–74, 204) obilno primjerima potvrđuje da je ista zamjena posvjedočena u donjemu poddijalektu (osim u serdaheljskoj skupini govora) te u istočnome dijelu srednjega poddijalekta međimurskoga dijalekta (u većini govora podturenske, subotičke i vratišinečke skupine govora). Međutim, u ostalim opisanim govorima naselja koja se nalaze nedaleko od ludbreške Podravine nije došlo do zamjene *l* > *l'* ispred vokala *u*. Premda su za govore Jalžabeta i Kelemena, naselja smještenih zapadno od ludbreške Podravine, kao iznimne potvrde zamjene *l* > *l'* ispred vokala *u* navedeni primjeri *lūft* ‘zrak’, *Lūbrek* i *plūča* (v. Blažeka 2003: 64; Gregurić 2003: 77), smatramo da te primjere ne bi trebalo uvrštavati u istu skupinu – *lūft* ‘zrak’ je posuđenica u kojoj *l* može biti odraz fonološke prilagodbe (posebice ako je i u ostatku aloglotskoga sloja leksika tako), a u riječi *plūča* fonem *l'* odraz je ishodišnoga */,

3.5. Koju pojavu oprimjeruje ojkonim ‘Ludbreg’ – razvoj ishodišnoga */ ili razvoj ishodišnoga slijeda *lu?

Pri opisu razvoja ishodišnoga */ (provedenosti/neprovedenosti depalatalizacije) i razvoja ishodišnoga slijeda *lu (provedenosti/neprovedenosti zamjene sonanta */ sonantom //’ ispred naglašenoga u) potrebno je osvrnuti se i na ojkonim ‘Ludbreg’, također iz fonološke perspektive.

U dijalektološkoj literaturi (npr. Blažeka 2000: 41; Novak 2014: 118) ojkonimski lik *Ľúbrek*, potvrđen u istraživanim punktovima, navodio se kao primjer u kojemu je provedena zamjena *l > ĺ* ispred vokala *u*, vjerojatno zbog usporedbe sa službenim, odnosno standardnojezičnim likom *Ludbreg*.

Ipak, nakon provedbe sustavnijega istraživanja u više ludbreškopodravskih govora i utvrđivanja izoglosa koje se odnose na navedene dvije pojave, smatramo da je spomenutu tvrdnju iz literature nužno preispitati.

Iz tablice je moguće iščitati da je ojkonimski lik koji sadržava palatalni / ili palatalizirani *l* (*Ľúbrek/Lúbrek*) potvrđen i u onim govorima u kojima nije provedena zamjena */ sonantom //’ (fonemom koji je odraz ishodišnoga */) ispred *u* ni potpuna depalatalizacija ishodišnoga */. Smatramo, dakle, da se u ojkonimskome liku *Ľúbrek/Lúbrek* ne događa zamjena */ sonantom //’ (fonemom koji je odraz ishodišnoga */) ispred vokala *u* jer bi to bio jedini primjer odstupanja od uobičajenoga razvoja; isti podatci navode na zaključak da taj ojkonim zapravo izvorno sadržava / (kao i riječ ‘pluća’). Lik *Lúbrek* potvrđen je u govorima u kojima je sustavno provedena depalatalizacija ishodišnoga */.

Blažeka (2003: 64) za govor Jalžabeta navodi i primjer *ľúk*, koji odudara od sustava. Za govor Slanja (koje pripada ludbreškoj Podravini i nalazi se u njezinu JZ dijelu) i govor Subotice (JI od ludbreške Podravine) Lončarić (1989) ne opisuje odraz slijeda *lu. Vlastitim terenskim istraživanjem utvrdili smo da u Kuzmincu (Općina Rasinja, istočno od ludbreške Podravine) nije došlo do navedene zamjene, a podatak K. Novak (2014: 118, 119, 168) da se u Selnici Podravskoj “[s]onant *l* često palatalizira ispred samoglasnika *u*” bilo bi dobro provjeriti jer isto tvrdi i za sve bukovečke govore – naime, tijekom vlastitih istraživanja govora naselja koja pripadaju općinama Veliki Bukovec i Mali Bukovec ni kod jednoga ispitanika nismo potvrdili ni palatalizaciju *l* ispred *u* ni zamjenu *l > ĺ* ispred *u* u leksiku idioglotskoga podrijetla.

	govori u kojima: */ > l *lu > lu	govori u kojima: */ > l *lu > lu, lu	govori u kojima: */ > l
punktovi:	HRŽ, KAR, KOM, LUK, OBR, PRI, SES, STR, SVĐ	DUB, KAP, KRI, MBUK, MRT, NSP, SVP, VBUK	APA, HRO, LDB, LUNJ, SEL, SIG, SLO, VIN
ojkonimski lik 'Ludbreg'	<i>Lùbreg</i>	<i>Ľúbreg</i> [DUB, KAP, MBUK, MRT, NSP, SVP, VBUK] / <i>Lùbreg</i>	<i>Lùbreg</i>
'pluća'	<i>plūča</i>	<i>plūča</i> [DUB, KAP, MBUK, MRT, NSP, SVP, VBUK] / <i>plūča</i> [KRI]	<i>plūča</i>
primjeri iz općega sloja leksika s odrazom slijeda <i>lu</i>	<i>glūxy</i> 'gluh' <i>lúk</i> 'luk' <i>lūkaty</i> <3. 1. jd. prez. lūče> 'viriti' <i>pošlūšaty</i> 'slušati' <i>pošlūxnōty</i> 'poslušati' itd.	<i>glūxy</i> 'gluh' <i>lúk</i> 'luk' <i>lūkaty</i> <3. 1. jd. prez. lūče> 'viriti' <i>pošlūšaty</i> [DUB, KAP, KRI, MBUK, NSP, VBUK] / <i>pošlūšaty</i> [MRT, SVP] 'slušati' <i>pošlūxnōty</i> [DUB, KAP, KRI, MBUK, NSP, VBUK] / <i>pošlūxnuty</i> [MRT, SVP] 'poslušati' itd.	<i>glūxy</i> 'gluh' <i>lúk</i> 'luk' <i>lūkaty</i> <3. 1. jd. prez. lūče> 'viriti' <i>pošlūšaty</i> 'slu- šati' <i>pošlūxnōty</i> 'poslušati' itd.

Tablica 1. Usporedba lokalnih ojkonimskih likova *Lùbreg/Ľúbreg* i primjerā iz općega leksičkog sloja prema kriteriju razvoja ishodišnoga slijeda **lu*

4. ZAKLJUČAK

Kajkavski govori naseljā ludbreške Podravine imaju mnogo zajedničkih značajki, ali se po nekima i razlikuju. Najviše razlika utvrđeno je na fonološkoj razini. U ovome radu ludbreškopodravski govori uspoređeni su prema trima kriterijima povezanima sa sonantom /: 1) razvoju ishodišnoga */ (provedenosti ili neprovedenosti depalatalizacije), 2) razvoju sekundarnoga skupa **laj* te 3) razvoju ishodišnoga slijeda **lu*.

Istraživanje je pokazalo da navedene pojave imaju različitu arealnu distribuciju, odnosno da se izoglose koje se na njih odnose ne podudaraju.

Ishodišni */ nije dao *l* u sjevernim i istočnim govorima (svim ispitanim govorima naselja općina Sveti Đurđ, Veliki Bukovec i Mali Bukovec, osim u Lunjkovcu) te u govoru Križovljana, naselja smještena zapadno od Ludbrega. Depalatalizacija */ > *l* svojstvena je govorima južnih ispitanih naselja (u naseljima koja administrativno pripadaju Gradu Ludbregu) te u Lunjkovcu.

Sekundarni skup */*laj* u dijelu se govora izjednačio s ishodišnim */ te su se odrazili na jednak način (npr. u govorima naselja Općine Sveti Đurđ, na Velikome Bukovcu i Malome Bukovcu). U dijelu se govora pak ne podudara s razvojem ishodišnoga */; primjerice, u govoru Ludbrega u većini primjera sekundarni se skup */*laj* nakon jotacije razvio u *l*, dok se ishodišni */ depalatalizirao. U dijelu govora razvoj sekundarnoga skupa */*laj* nije jedinstven/sustavan – supostoje primjeri s refleksom *l* (kao rezultatom jotacije) i primjeri s neslivenim refleksom *lj* (kao posljedicom neprovedenosti jotacije), a često su zabilježene i dublete. Sonant *l* ispred naglašenoga vokala *u* sustavno je zamijenjen sonantom *l'* (koji je jednak odrazu ishodišnoga */) u govorima Općine Sveti Đurđ, a u drugim istraženim govorima ta se zamjena nije dogodila, tj. *l* je ostao neizmijenjen.

Rezultati i zaključci predstavljeni u ovome radu ponovno upućuju na izrazitu potrebu za što iscrpnijim dijalektološkim istraživanjem svih govora toga područja – bez iznimki, kao i za prikupljanjem što većega broja primjera radi što preciznijega opisivanja određene pojave (uključujući i iznimke ili odstupanja od sustava). Detaljnija istraživanja i iz njih proizišli opisi omogućit će bolji uvid u sustave i sličnosti mjesnih govora, te će omogućiti grupiranje govora u više hijerarhijske jedinice (skupine govora ili eventualne poddijalekte) varaždinsko-ludbreškoga dijalekta kajkavskoga narječja.

5. BUDUĆI KORACI U ISTRAŽIVANJU

U naslovu rada postavili smo pitanje “Ljube li Ludbrežani (tj. stanovnici ludbreške Podravine) lateral *l'*?”. Zbog ograničenoga opsega rada predstavljenim rezultatima samo smo djelomično odgovorili na to pitanje. Stoga će u budućim opisima biti potrebno osvrnuti se detaljnije na još neke pojave.

a) Ludbreškopodravskim kajkavskim govorima zajedničko je da je između sastavnica primarnih skupova *bj*, *pj*, *mj*, *vj*, *ff* sustavno umetnut epentetski *l*, koji je zatim jotiran. Međutim, daljnji razvoj nije u svim govorima istovjetan. Potrebno je ustanoviti u kojim je govorima tako dobiveni odraz izjednačen s odrazom ishodišnoga */ (pa je i odraz isti), odnosno kojim je govorima u kojima nije došlo do depalatalizacije ishodišnoga */ svojstveno da se u određenim oblicima (npr. u prezentu) *l* dobiven jotacijom primarnih skupova *bj*, *pj*, *mj*, *vj*, *ff* depalatalizirao.

b) Ludbreškopodravskim kajkavskim govorima zajedničko je da je u sekundarnim skupovima *baj, paj, maj, vaj* sustavno izostalo umetanje sonanta *l*, pa ni jotacija nije provedena. Potrebno je utvrditi jesu li sastavnice skupa nakon nestanka *a* susljedne (*bj, pj, mj, vj*) ili je među njih umetnut *y* (*byj, pyj, myj, vyj*).

c) Potrebno je utvrditi u kojim govorima dolazi do palataliziranja *l* ili zamjene *l > ʎ*, u kojim fonemskim kontekstima (ispred kojih vokala ili konsonanata) te na što većemu broju primjera provjeriti je li pojava dosljedna.

d) Potrebno je istražiti status sonanta *ʎ* u što većemu broju posuđenica te opis usporediti s opisom razvoja ishodišnoga */ u idioglotskome sloju leksika.

LITERATURA

- Belović, Stjepan; Blažeka, Đuro. 2009. *Rječnik govora Svetog Đurđa. Rječnik ludbreške Podravine*. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Belović, Stjepan; Blažeka, Đuro. 2014. Dopune Rječniku govora Svetog Đurđa (rječniku ludbreške Podravine). *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu* XLVII/5–6, 41–65.
- Blažeka, Đuro. 2000. Govor Svetoga Petra kraj Ludbrega. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu* XXXIII/6, 35–46.
- Blažeka, Đuro. 2003. Govor Jalžabeta. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu* XXXVI/4–5, 55–70.
- Blažeka, Đuro. 2008. *Međimurski dijalekt. Hrvatski kajkavski govori Međimurja*. Čakovec: Matica hrvatska.
- Brozović, Dalibor; Ivić, Pavle. 1988. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Celinić, Anita. 2002. Gornjosutlanski konsonantizam. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 28, 23–33.
- Gregurić, Ružica. 2003. Fonološke osobitosti govora mjesta Kelemen. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu* XXXVI/4–5, 71–84.
- Horvat, Joža. 2010. *Fonološki opis i leksik govora Svetoga Đurđa*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Horvat, Joža. 2012a. Iz antroponimije općine Sveti Đurđ: obiteljski nadimci u Svetome Đurđu, Obrankovcu i Prilešu. *Folia onomastica Croatica* 21, 59–96.
- Horvat, Joža. 2012b. Iz morfologije govora Svetoga Đurđa: imenice *a*-deklinacije. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 38/2, 251–294.
- Horvat, Joža. 2015. Pogled u suvremenu antroponimiju Svetoga Đurđa: osobna imena. *Jezikoslovni zapiski* 21/2, 113–134.

- Horvat, Joža. 2018. *Toponimija ludbreške Podravine*. Doktorski rad. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Horvat, Joža. 2020. Iz fonologije govora Svetoga Đurđa: konsonantizam. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 24, 47–105.
- Ivšić, Stjepan. 1936. Jezik Hrvata kajkavaca. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 48, 47–195.
- Lisac, Josip. 2003. *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Lončarić, Mijo. 1989. Istraživanje govora u ludbreškom kraju. *Rasprave Zavoda za jezik IFF* 15, 121–128.
- Lončarić, Mijo. 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Marinković, Marina; Zubčić, Sanja. 2016. Fonologija mjesnoga govora Smišljaka u istočnome Gorskom kotaru. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 28/2, 7–26.
- Menac-Mihalić, Mira; Celinić, Anita. 2012. *Ozvučena čitanka iz hrvatske dijalektologije*. Zagreb: Knjigra.
- Novak, Katarina. 2012. Fonološki sustav govora Slokovca. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu* XLV/1–2, 95–114.
- Novak, Katarina. 2013. Klasifikacija i akcentuacija govora istočne ludbreške Podravine. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 39/1, 83–104.
- Novak, Katarina. 2014. *Fonetika i fonologija kajkavskih govora bukovečkog područja u ludbreškoj Podravini*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Oraić Rabušić, Ivana. 2009. Fonološki opis govora Šemnice Gornje. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 35, 257–279.
- SVVŽ 2016 = *Službeni vjesnik Varaždinske županije*, XXIV/9 (2016), Varaždin, 253–442.
<http://www.glasila.hr/Glasila/SVVZ/svvz916.pdf> (pristup 1. svibnja 2017.).
- Vranić, Stanko. 2010. *Tak se govori(le) prinias*. Konjščina: Vranić-dom d. o. o.

Do inhabitants from the Ludbreg area of the Drava river basin region like the lateral *ʎ*? On the development of the primary **ʎ*, of the secondary consonant cluster **ʎj* and of the sequence **lu* in the Kajkavian local speeches of the Drava river basin region

The local speeches of the settlements of the Ludbreg area of the Drava river basin are differentiated mainly by their phonological features, including many specificities in consonantism. In this paper we describe the specificities related to the consonant *ʎ* in that area using the corpus collected during our field research. Attention is paid to the development of the primary **ʎ* (i.e. to the presence or absence of depalatalization of the primary **ʎ*), to the development of the secondary consonant cluster **ʎj*, and to the development of the sequence **lu* (i.e. to the presence or absence of substitution of the consonant *l* by the consonant **ʎ*). The descriptions are accompanied by multiple examples, and the areal distribution of the analyzed phenomena is presented using dialectological maps. The research showed that the above-mentioned phenomena have different areal distributions, i.e. the isoglosses referring to them do not coincide. Finally, the need for further research to obtain more precise answers about the status of the consonant *ʎ* in the local speeches of the settlements of the Ludbreg area of the Drava river basin is highlighted.

*Dòber vočíteʎ je kaj svěča, dõv by cěʎoga sěbe
kaj by drûgy měʎy světʎo. [SVĐ]*
*Dòber učytel je kaj svěča, dõl by cěʎoga sěbe
kaj by drûgy měʎy světʎo. [LDB]*

Savršen profesor inspirira.

Posebno ako to postiže i kao znanstvenik i kao dobra osoba.

Zato ovaj rad želim zaključiti velikom zahvalom
dragoj prof. dr. sc. Menac-Mihalić –
na prepoznatljivoj i uzornoj toplini, prijateljskoj
podršci, interesu i poticajima,
na vjetru u leđa te na svemu svjetlu
kojim je obasjala naše putove.

AMIR KAPETANOVIĆ

INSTITUT ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE, ZAGREB

akapetan@ihjj.hr

TEG NIJE MAJ UBIJA NIKOROGA: JEZIČNA SLIKA RADA U MOLIŠKOHRVATSKOM ETNOLEKTU

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'286(450.67):001-891.7

81-119:39(450.67=163.42)

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.14>

U ovom radu analizira se jezična slika, odnosno koncept RADA u moliškohrvatskom etnolektu prema teorijskim i metodološkim zasadama ljubinske etnolingvističke škole. Terensko istraživanje na kojem se bazira ovaj rad provedeno je 2014. godine.

1. UVOD

Etnolingvističko terensko istraživanje o konceptima ČASTI, DOMA, SLOBODE i RADA provedeno je od 27. do 30. ožujka 2014. godine u talijanskoj pokrajini Campobasso u regiji Molise među pripadnicima hrvatske manjine koja govori moliškohrvatskim etnolektom¹, i to u trima naseljima: u Mundimitru (Montemitro), Filiču (San Felice del Molise) i Kruču (Acquaviva Collecroce).²

¹ Taj etnolekt (s trima mjesnim govorima) ima karakter arhaične ikavske štokavštine, ali s inovacijama nastalim nakon doseobe, nekim potaknutim i u dodiru s talijanskim jezičnim okruženjem. Ovdje ćemo navesti nekoliko prepoznatljivih jezičnih značajki kao što su fonemi /tj/, /dj/, /kj/, /dz/, nepostojanje fonema /ć/, ostvarivanje fonema /dz/ iza /n/ (*sundze*), gotovo potpuno utrnucé srednjega roda, DLjd. ž. r. -*ø* (*hiž-ø*), Gmn. ž. r. -*ø* (*hiž-ø*), očuvanost imperfekta itd. O gramatičkim značajkama v. u brojnim međunarodnim publikacijama W. Breua (npr. Breu 1992; 1993; 1995; 1999; 2003) ili u gramatici Sammartino (2004).

² Njihovi predci doseljivali su se koncem 15. i početkom 16. stoljeća u nekoliko navrata u sjeverne dijelove Napuljskoga Kraljevstva iz južne Dalmacije, točnije rečeno, iz makarskoga zaleđa (neretvansko-biokovskoga kraja). Njihovo podrijetlo nije bilo razjašnjeno do 20. st., npr. V. Makušev (1874) tvrdio je da je riječ o Bugarima, R. Kovačić (1885) smatrao je da ti Slaveni potječu iz Srbije, J. Aranza (1892) držao je da potječu iz okolice Zadra, a J. Gelcich

Do sada je etnolingvistička interpretacija prikupljene građe o tim konceptima polučila niz radova objavljenih na nekoliko jezika (hrvatskom, engleskom, poljskom) u talijanskim i poljskim znanstvenim publikacijama (Kapetanović 2014, 2015, 2017). U posljednjem navedenom radu o konceptu SLOBODE moliškohrvatski je stavljen u suodnos s gradišćanskohrvatskim jezikom³, pa su na taj način dvije hrvatske jezične zajednice u dijaspori podjednake starine uspoređene i povezane jednim važnim konceptom.⁴

Analiza prikupljene građe o konceptu RADA do sada nije objavljena ni u jednoj publikaciji, pa će se u ovom prilogu ukratko iznijeti rezultati i zaključci obradbe podataka o tom konceptu u malobrojnoj⁵ moliškohrvatskoj bilingvalnoj zajednici na isti način kao i u dosadašnjim spomenutim prinosima, odnosno prema osnovnim teorijskim zasadama i metodološkim zahtjevima lublinske etnolingvističke škole⁶, koliko ih bude moguće slijediti.⁷

(1908) da su podrijetlom Crnogorci. J. Smolaka (1904; 1906) i M. Rešetar (1911) podrijetlo toga slavenskoga stanovništva ubicirali su južno od Cetine (neretvansko-biokovski kraj). Kasniji pokušaji da se predci moliških Hrvata ubiciraju u Istri (Badurina 1950) nisu prihvaćeni (Brozović 1970; Šimunović 1984). O podrijetlu v. i novije priloge: Sujoldžić i dr. (1987), Čoralčić (2003) te Marinović, Sammartino i Šutić (2014). O doseljavanju u kugom i potresom opustošeno Napuljsko Kraljevstvo dok se Osmanlijsko Carstvo širilo u zaleđu istočne jadranske obale u pradomovini moliških Hrvata v. u već opsežnoj literaturi, npr. Capaldo (1979), Hozjan (1998), Sujoldžić (2004), Perinić (2006), Scotti (2006), Feruga (2009), Sammartino (2012; 2013).

- ³ Uspoređivanje hrvatskoga standardnoga jezika i jezika Hrvata u dijaspori ne može se provoditi zbog nepremostivih metodoloških prijevora (idiomi različita ranga, struktura i različit broj ispitanika u anketiranju).
- ⁴ Moguća je sada usporedba moliškohrvatskoga i gradišćanskohrvatskoga i u vezi s konceptom DOMA jer je nakon članka o moliškohrvatskom konceptu DOMA (Kapetanović 2015) na isti način nedavno opisan i gradišćanskohrvatski (Kapetanović 2018).
- ⁵ Prema popisu stanovništva iz 2010. Kruč ima 697, Mundimitar 460, a Filič 708 stanovnika (ISTAT). U prvom popisu stanovništva iz 1861. registrirano je u Kruču 1777, u Mundimitru 799 i u Filiču 1460 stanovnika. Broj stanovnika rastao je sve do 1951. (u Kruču 2250, u Mundimitru 906, u Filiču 1727), a potom opada do zadnjega popisa 2010. Ipak, realni broj govornika moliškohrvatskoga manji je od broja žitelja tih mjesta; o odnosu broja stanovnika i govornika v. u Piccoli (1993).
- ⁶ Ta je utjecajna poljska etnolingvistička škola posvećena prije svega istraživanju subjektivne interpretacije zbilje ili naivne slike svijeta (riječ je o sudovima o svijetu, a ne odrazu svijeta), što se ogleda u jeziku i koja se usvaja zajedno s jezikom (v. Bartmiński i Niebrzegowska 2012: 98–105; Bartmiński 2012: 12, usp. Bartmiński 2011: 46). Važne su sastavnice te slike stereotipi (v. Bartmiński 2009), kolektivne predodžbe bez kojih nema vrednovanja. Novije poglede na područje aksiologije i osvrt na ranije priloge J. Puzynine i T. Krszszowskoga v. u Bartmiński (2011: 71–92; 2012: 131–148). U tekućim kognitivno-etnolingvističkim istraživanjima posebna se pozornost posvećuje opisu koncepta koji su važni za slavenske i okoloslavenske kulture (metodološke smjernice v. u Abramowicz i dr. 2011). O konceptu RADA u pojedinim slavenskim jezicima objavljuju se radovi na stranicama časopisa *Etnolingwistyka* i u svescima “Crvene serije”

2. RASPRAVA

2.1. U moliškohrvatskom etnolektu ne postoje leksemi *rad* i *posao* kao u standardnom hrvatskom jeziku (mogu biti sinonimi po nekim svojim značenjima), nego samo imenica *teg*⁸ (**teg*- ‘vući’) praslavenskoga podrijetla (Skok 1973, s. v. *-tegnuti*), koja pokriva značenja talijanskih leksema *lavoro* i *opera*, pa u tom etnolektu samostalno leksički zastupa koncept RADA.

Riječ *teg* u moliškohrvatskom nema ni sinonima⁹ ni homonima slavenskoga podrijetla. Nije poznata današnjim govornicima hrvatskoga standardnoga jezika, u kojem se rabi rijetko i samo prigodice kao arhaizam ili dijalektizam (*teg* poznaju još neki govori hrvatskih dijalekata). Nekoć je, pa i u vrijeme doseobe Hrvata u Molise, riječ *teg* bila posve uobičajena i prilično je dobro potvrđena u starim hrvatskim tekstovima:

- (1) *Gospodin ne plaća ako ni svršen teg (Lucidar).*
- (2) *Jere je pravo da je svak za svoj teg plaćen (Poljički statut).*
- (3) *Svarši Bog sedmoga dne teg svoj... (Bernardinov Lekcionar).*
- (4) *... človik, zvir i ptica, pustiv teg, počine (Marulić).*
- (5) *A od ruk tvojih teg ki god bi imio... (Hektorović).¹⁰*

Teg je u moliškohrvatskom višeznačan leksem koji obuhvaća i *svrhovito djelovanje (aktivnost)*, *djelatnost (posao)* i *učinak djelovanja (djelo)*. Dva postojeća moliškohrvatska rječnika objavljena iste godine nisu iscrpna, pa nisu iskoristiva za kognitivnolingvističku analizu leksikografskih definicija. Ti rječnici ne nude druge sinonime riječi *teg* i ne slažu se međusobno po

Instituta poljske filologije Univerziteta Marije Curie-Skłodowske pod naslovom *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, a objavljen je i 3. tom *Leksykona aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów* posvećen radu 2016. godine (Bartmiński i dr. 2016), u kojem je objavljen rad i o hrvatskom (Balažev 2016) i o talijanskom konceptu RADA (Skuza 2016).

⁷ U istraživanju manjih etničkih zajednica postoje teškoće u strogom slijeđenju instrukcija koje su osmišljene za istraživanje standardnih jezika u okvirima neke nacije. Primjerice, u moliškohrvatskom etnolektu postoje varijacije između triju mjesnih govora (nema jezičnoga standarda), moliškohrvatski rječnici nisu iscrpni, ograničen broj primjera iz pisane tradicije koja nije duga, otežano anketiranje jer se malo govornika može izražavati pismeno na moliškohrvatskom.

⁸ Ali postoje dva moliškohrvatska glagola slavenskoga podrijetla (s uporabno-značenjskim razlikama) kojima se izriče glagolska radnja: *rabit* i *dilat*.

⁹ U moliškohrvatskom postoji još i talijanizam *lavur*, koji pokriva samo dio značenja slavenske riječi *teg*, odnosno talijanske riječi *opera* (označava ruktovorinu od platna ili čipke).

¹⁰ Primjeri uzeti prema AR-u, s. v. *teg*.

navođenju adekvata (manjkava je leksikografska objasnidba iz rječnika iz Kruča jer se navodi samo *lavoro* i *posao*, a ne i *opera*, odnosno *rad* i *djelo*):

MUNDIMITAR (Piccoli i Sammartino (s Marčec i Menac-Mihalić) 2000)	KRUČ (Breu i Piccoli (s Marčec) 2000)
teg [têg] m. (têga) * lavoro; opera ** posao, arc. i reg. teg; rad, djelo ① es.: <i>Saki teg je tvrd. 'Ogni lavoro è duro.'</i>	teg [te:g] m ♦ lavoro m • posao m •• Arbeit // AR teg; Čak têt cfr. 'lavoro difficile'.

2.2. Višeznačnost leksema *teg*, ali i nekoliko aspekata koncepta RADA što je zastupljen leksemom *teg* u moliškohrvatskom, potvrđuje se u pisanim tekstovima. Najstarijim pisanim tragovima autorske književnosti moliških Hrvata smatraju se pjesme Giovannija De Rubertisa (1813. – 1889.). Međutim, i prije i poslije njegova djelovanja postojala je usmena književnost¹¹, a nešto od te baštine uspio je zabilježiti M. Rešetar 1911. godine. U drugoj polovini 20. stoljeća tiskaju se knjige i časopisi (npr. *Naš jezik, Riča živa*). U novije vrijeme objavljuju se i zbirke pjesama nakon organiziranih književnih natječaja (sveske *S našimi riči*). Svojim književnim djelima danas se u toj zajednici osobito ističe književnik Nicola Gliosca iz Kruča, koji je zajedno s W. Breuom na moliškohrvatski preveo *Maloga princa (Maloga kraljiča)*. Ta nevelika pisana baština potvrđuje sva tri značenja leksema *teg*:

I. aktivnost (s određenim ciljem), djelovanje, događanje

(6) *Sve atrece oš tege ke se činahu nu votu za rabit zemblju; do kada se pojaše fino ka se vršase* (“*Riča živa*” 6[2007], br. 1, str. 3).

(7) *Ma vogošte još veče, jerke smo rabil skupa s drugimi organizacijuni; smo si molg razdilit teg eš se kundžendrad saki na njegov program* (“*Riča živa*” 5[2006], br. 3, str. 1).

(8) *Je pasijuna za stvare do “pri” tit dobro tvoju zemblju oš tvoju štorju, čeljade ke s velkom vulenda su rabil za moč činit, na gošte za drugime, ovi velki teg* (“*Riča živa*”, 23[2014], br. 4, str. 2).

¹¹ Oporivši Pantićeve hipoteze (1977), u svojem je prilogu P. Šimunović (1984) najstarijom moliškohrvatskom pjesmom smatrao bugaršticu *Ora vija se nad gradom Smederevom*, ali ta pjesma nije se sačuvala uopće u predaji i sjećanju moliškohrvatske zajednice, a najstarijim usmenoknjiževnim tekstovima smatraju se pjesme *Kako je lipo hoditi* i *Lipa Mara*.

II. (plaćena) djelatnost, posao

(9) *Novi sindik iz Kruča. Mu činimo naše nazbolje augurje. Dobar teg!* (“Riča živa” 13[2014], br. 2, str. 1).

(10) *Kako se budi moj život / Ume hiže oš tega / Ume dobro oš dolura* (N. Piccoli, *Život*, u: Sammartino [ur.] (2007: 48)).

(11) *Biša nu votu na ľud boati, ka mu biša drago ist, pit, činivati dobre stolce saki dan, mitivati negove mičicije, ma teg – nišćo!* (Rešetar 1911, prema Rešetar 1997: 176).

III. učinak, rezultat djelovanja

(12) *Ja činim nonda jena teg teribil* (Saint-Exupéry 2009: 31).

(13) *Je bi čula reč ka tuna ovo moraša bit teg do koje vištice* (Gliosca 2006).

(14) *Nazanje dvadeset godišť je pisa čuda pur do našoga jezika oš je rabija s našom Fondacijunom: rečendzijuna vokabolarja, toponomastika Mundimitra oš još tegi naše štorje oš našihi imeni* (“Riča živa” 13[2014], br. 3, str. 8).

(15) *Na tri dana konvenja su se čul lipe tege nove ke su izašl po svito, ma pur probleme ke imamo kada hoćemo pisat oš se čini poznat* (“Riča živa” 9[2010], br. 4, str. 3).

Anketiranjem na terenu zabilježeno je nekoliko poslovice u kojima je ključna riječ imenica *teg*. Dvije varijante poslovice [prva zabilježena u Filiću (16), a druga u Mundimitru (17)] ističu da se ne treba bojati rada jer on ne ubija (kao neke druge stvari u životu). Ovdje *teg* nije ‘posao’ (*lavoro*), nego označuje radnu aktivnost (postoje riskantni, po život opasni poslovi).

(16) *Ono ke te ubi je na dispjačir, teg te ne ubi.*

(17) *Teg nije maj ubija nikoroga.*

Jedna poslovice ističe zaokupljenost poslom:

(18) *Kada jedan ima teg, ima sekoliko.*

Zanimljive su i pribilježene poslovične izreke u kojima se ne spominje *teg*, ali su povezane s radom i marljivošću (u jednoj se supostavlja lijenosti, a u drugoj pijančevanju):

(19) *Maš skarčat (kundzumat) postole, ne lindzune.*

(20) *Ko rabi – ide, ko ne rabi – ide oš pije.*

Primjeri iz tekstova i poslovice potvrđuju *socijalni* (6, 7, 8), *psihološki* (16, 17, 18, 19), *etički* (19, 20), *funkcionalni* (12, 13, 14, 15), *egzistencijalni* (10, 11, 18) i *aksiološki* (9, 16, 17) aspekt koncepta. Ti će aspekti biti dodatno podvrgnuti provjeri obradom prikupljenoga materijala anketiranjem izvornih govornika.

2.3. Za potrebe ovoga istraživanja koncem ožujka 2014. ispitan je uz pomoć anketnoga listića 41 izvorni govornik moliškohrvatskoga (17 muškaraca i 24 žene) između 16 i 87 godina. U anketiranju su sudjelovali stanovnici koji potječu iz triju moliškohrvatskih naselja, ali ipak ponajviše iz Mundimitra.¹² Anketno pitanje postavljeno im je dvojezično (*Što misliš kada Ti kažem teg? / Qual è secondo Te il vero significato di lavoro?*), ali odgovori su se tražili na moliškohrvatskom. Iz odgovora ispitanika izlučeno je 58 tvrdnji, koje su razvrstane na 14 (pod)skupina, što je razvidno iz ove razredbe iskaza i kvantifikacije rezultata ankete:

1. rad je djelatnost koja omogućuje egzistenciju i materijalnu sigurnost [12 = 20,69%]

1. *Se pur teg ke nije ti drag, ma ga činiš za motj živit, ne samo za tebe, put za ko imaš okolo;* 2. *One mblade ne hoću po rabit, pa diške nijeh solite...!;* 3. *Imat solite;* 4. *Se nika brižan e nise moga ja oš moja familja dobro živit. Gracj teg ke nise bija jena dan sendza;* 5. *Se nije ga teg, čeljade je umbra. Se nimaš teg, nimaš kruh. Sendza kruha se ne živi;* 6. *Teg je kada jena rabi za familju oš za ist;* 7. *Rabiš za moč ist;* 8. *Teg je ono ke te činil živit... pur si nije elegante, basta che gvanjaš;* 8. *Za mene teg je štokodire ke ma ti servit za živit;* 9. *Sikureca, sta dobro;* 10. *Teg ma bit jena ma rabit za živit dobro;* 11. *Si je on ke ti je drago, se jena do onih stvari nazbolje za činit za život;* 12. *Jena čeljade ke nima teg, se čuje nišče, nimaš teg, nimaš solite u žep, mangu za ist.*

2.1. rada nema, nezaposlenost [6 = 10,35%]

1. *Što je teg, ne morem reč jer ke danas nije ga več;* 2. *Teg je ono ke danas u Italj nimamo;* 3. *Ja nimam teg. Se študijala, ma nije mi drago rabit. Di mam*

¹² U provođenju ankete pomogli su A. Sammartino i Vesna Ljubić Sammartino, na čemu im najsrdačnije zahvaljujem. Ujedno zahvaljujem svim ispitanicima iz Mundimitra, Filiča i Kruča.

rabit?; 4. *Se misli ke tega imaš kada rabiš. Ma nije istina jerke nazgori teg je do onoga ke ne rabi nišče; 5. Ono ke bi tija imat, ma nimam. Za živit dobro sam oš za se čut veče bolje; 6. Men mi je drago rabit. Bi tila imat jedan lipi teg.*

2.2. rad je sve (čitav život) [6 = 10,35%]

1. *Teg se hoče. Se jedan nima teg, nemaš kvaške nišče; 2. Si nimaš teg, nimaš nišč. Nikor neče ti dat nišč kada nimaš 'na teg. Neče ti past nišče do neba; 3. Za mene teg je cili život; 4. Saki dan! Semaj! E sendza se ne more stat; 5. Svaka stvara se teg. Ti činiš svoj teg, on čini svoj teg, sve teg je. Ja činim pet, tri dvi oš nišče tega; 6. Sekoliko je teg. Pur čistit hižu je teg, oš kuhat, oš... sekoliko. Ma ko to plati?*

2.3. neugodna aktivnost koja zahtijeva napor [6 = 10,35%]

1. *Jena stvara teška; 2. Teg je teški kada ne rabiš za sebe, kada činiš ništo ke ti nije drago; 3. Teg je 'na stvara ke malo nam je draga danas. Za činit na teg maš rabit, ko veče govore ke rabi oni je prvi ke numi nišče; 4. Nima bit semaj drag mojimi moždani. Mi je drago činit pur teg ke nije nazbolji do svita. Pur si moždane ne mislu na teg veče lip ol veče jušt; 5. Moj teg mi nije drag. Teg je stupid e ne servi; 6. Ja rabim cili život ma mi ne pliza.*

3.1. rad razvija i oplemenjuje [5 = 8,62%]

1. *Sendza tega se ne more hod naprid; 2. Teg je ono ke se hoče za nosit familju napri; 3. Ol teg doma, ol teg van, jena stvara ke čini prominit bolje jena čeljade; 4. Teg nobilita uomo; 5. Teg nobilita uomo.*

3.2. rad je povezan sa slobodom [5 = 8,62%]

1. *Teg je vežen... s liberta'; 2. bolje je kada rabiš za sebe e ne za kospodara. Tako moreš rabiti kako hočeš oš kada hočeš; 3. Mi veče mblade imamo čuda problemi za na teg e lo stes nismo libere; 4. Jena je pur fortunani si more imat teg oš činit saku stvaru; 5. Imam solite oš imam liberta.*

4.1. rad je aktivnost koja pričinja zadovoljstvo i radost [4 = 6,9%]

1. *Teg je jena do nihi stari veče lipi ke je na svito; 2. Ja rabim u "Fiat" cili dan. Ma to mi je drago...; 3. Men mi je drag moj teg. Me čini veselu oš me stat dobro; 4. Moj teg je čuda lip.*

4.2. rad je životna potreba [4 = 6,9%]

1. *Si na ljud nima teg, se čuje kako si nje na ljud. Mislim ke saki čeljade ba imat na teg na dane do danas nu votu biše nako oš one čeljade bi se vernil još danas rabit; 2. Teg je jena stvara ke servi, nečasarija za život, ti oš tvoja familja; 3. Ono ke sve mahu imat; 4. Jena nečasita, za pro vrime.*

5.1. rad je pomaganje drugima [2 = 3,45%]

1. *pomoč druge; 2. more pur bit teg ke mat čini doma za njegove dica ol teg ke činu stare van za moč poni doma koji damidor do veče.*

5.2. rad pretpostavlja odgovornost i discipliniranost [2 = 3,45%]

1. *Teg je: se jena daje teg, ma jena ma činit teg. Se ja dajem teg, ja jese gospodar. Ja sam činija kospodara, dvadiset godiš. Ja rečahu: "Se idem ja, čete ist pur vi. Ma se ne idem ja, nešte ist mangu vi"; 2. Mislim ke ja se se činija no malo star e imam čuda tega za činit e mi mangu liberta! Sa sam ipenjan za činit tege.*

5.3. rad je povezan s čašću/dignitetom [2 = 3,45%]

1. *Teg je vežen s obrazem...; 2. ti daje dignita.*

5.4. rad je veoma važan [2 = 3,45%]

1. *Teg je čudo imbortandi; 2. Za mene je stvara veče important za jednoga čeljada.*

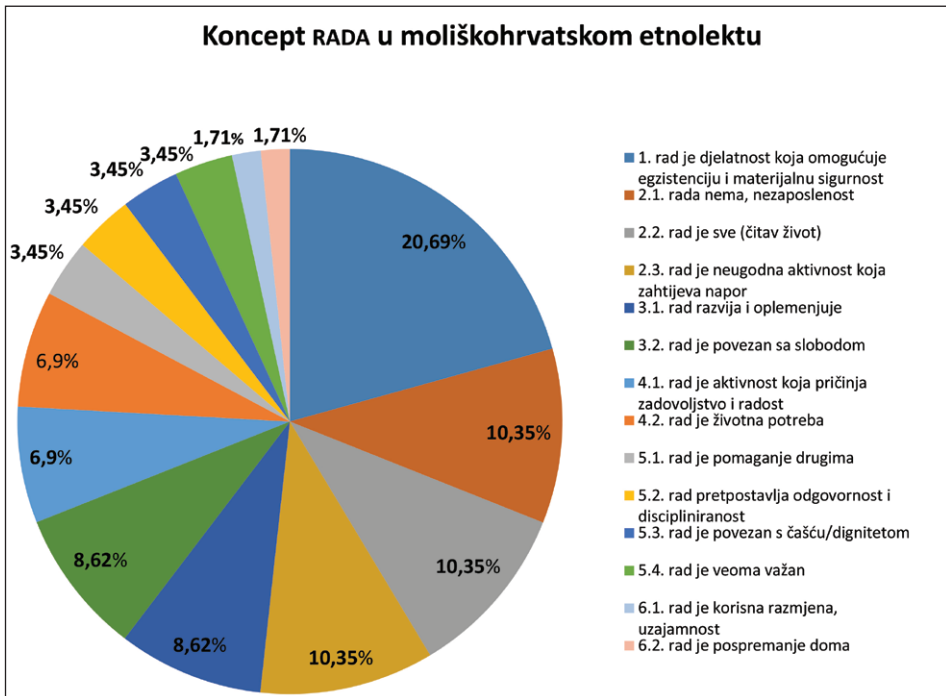
6.1. rad je korisna razmjena, uzajamnost [1 = 1,71%]

Za mene je jena skambjo, e jena se čuje utili drugimi.

6.2. rad je pospremanje doma [1 = 1,71%]

1. *očistit bagno e queste cose.*

Anketiranje je pokazalo da su ispitanici kao najvažniju značajku rada isticali omogućivanje egzistencije i materijalne sigurnosti. Potom se ponajviše u rezultatima ankete odrazio gorući socijalni problem koji pogađa mnoga europska društva, pa i talijansko, u koje je hrvatska manjina uklopljena, a to je nezaposlenost. Zatim je istaknuta svijest da je rad sve i prožima čitav život pojedinca, ali da zahtijeva napor, pa je rad težak. Odmah potom istaknuto je da se radom pojedinac razvija i oplemenjuje i da je povezan sa slobodom (tko

radi, vezan je uz posao, a nezaposleni nemaju mogućnost izbora bez prihoda), da rad pričinja zadovoljstvo i radost i da je životna potreba. Od ostalih značajki rada u rezultatima ankete uočene su: pomaganje drugima, odgovornost/discipliniranost, povezanost s čašću/dignitetom. Ispitanici su navodili također da je rad veoma važan, da ga karakterizira suradnja i uzajamnost. Na posljednjem mjestu našla se jedna konkretna radna aktivnost kao što je pospremanje doma.

Zanimljivo je da u ovom anketnom ispitivanju do izražaja nisu došli tradicionalni poljodjelski i stočarski poslovi (a istaknut je čak i rad u tvornici *Fiat*).

Anketa je potvrdila aspekte koncepta rada koje smo uočili u analizi primjera iz moliškohrvatskih tekstova: *funkcionalni* (1.), *egzistencijalni* (2.1., 4.2., 6.2.), *socijalni* (5.1., 6.1.), *etički* (2.2., 5.2., 5.3.), a *psihološki* i *aksiološki* u uskoj su vezi (2.3., 3.1., 3.2., 4.1., 5.4.). Osobito treba podcrtati veliku zastupljenost aksiološkoga aspekta, što se očitovalo u vrednovanju rada u stajalištima ispitanika.

3. ZAKLJUČAK

U ovoj studiji analiziran je koncept RADA, odnosno jezična slika rada u moliškohrvatskoj jezičnoj zajednici i pritom je primijenjena metodologija lublinske etnolingvističke škole. Analiza je pokazala da se u moliškohrvatskom koncept RADA leksikalizira samo jednom riječju *teg* praslavenskoga podrijetla, koja je u starijim hrvatskim jezičnim razdobljima bila obična i vrlo česta riječ (potvrđena u staroj hrvatskoj pisanoj baštini prije i poslije doseobe moliških Hrvata na Apeninski poluotok), a u današnjem hrvatskom standardnom jeziku može biti upotrijebljena (rijetko) kao arhaizam ili dijalektizam, a stilski su neutralne riječi *rad* i *posao*. U moliškohrvatskim tekstovima uočena su temeljna značenja riječi *teg* (koja nisu precizno i iscrpno definirana u postojećim moliškohrvatskim rječnicima), a uočeni su i određeni aspekti, koji su potvrđeni i anketiranjem izvornih govornika (41) 2014. godine (funkcionalni, egzistencijalni, socijalni, etički, psihološki, aksiološki). U anketi je najviše ispitanika kao glavne značajke rada istaknulo omogućivanje egzistencije i materijalne sigurnosti te gorući socijalni problem nezaposlenost. U anketi nisu do izražaja došli tradicionalni poljodjelski radovi i briga oko stoke. No, nema ni odraza talijanskoga životnoga stila poznatoga pod uzrečici *dolce far niente* jer je ipak riječ o ruralnoj sredini koja tek u novije vrijeme dobiva obrise izdvojenih manjih urbanih cjelina, pa i danas mnogi moliškohrvatski govornici toliko cijene rad da ga izjednačuju sa životom, a nezaposleni traže prilike za zapošljavanje i zaradu.

LITERATURA

- Abramowicz, Maciej i dr. 2011. *Instrukcją metodologiczną: zasady i etapy postępowania przy opracowywaniu hasel w ramach programu badawczego EUROJOS*, 2011.
http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:eRpe5o2ff3wJ:isp.an.waw.pl/default/images/eurojos/eurojos_instrukcja_ma_ibg_wch_jb_26_ii_2011_.doc+&cd=4&hl=hr&ct=clnk&gl=hr (pristup 11. prosinca 2015.).
- AR = Daničić, Đuro i dr. [ur.]. 1880–1976. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I – XXIII*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Aranza, Josip. 1892. Woher die südslavischen Colonien in Südtalien. *Archiv für slavische Philologie* XIV, 78–82.
- Badurina, Teodoro. 1950. *Rotas Opera Tenet Arepo Sator*. Roma: vlastita naklada.
- Balažev, Marina. 2016. RAD u hrvatskom jeziku. U: *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*. Tom 3: *Praca*. [ur. Bartmiński, Jerzy; Brzozowska, Małgorzata;

- Niebrzegowska-Bartmińska, Stanisława]. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 331–360.
- Bartmiński, Jerzy. 2003. Miejsce wartości w językowym obrazie świata. U: *Język w kregu wartości* [ur. Bartmiński, Jerzy]. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 59–86.
- Bartmiński, Jerzy. 2009. *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartminjski, Ježi. 2011. *Jezik – slika – svet. Etnolingvističke studije* [prir. Ajdačić, Dejan]. Beograd: SlovoSlavia.
- Bartmiński, Jerzy. 2012. O pojęciu językowego obrazu świata. U: *Językowe podstawy obrazu świata* [ur. Bartmiński, Jerzy]. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 11–21.
- Bartmiński, Jerzy; Niebrzegowska-Bartmińska, Stanisława. 2012. Profile a podmiotowa interpretacja świata. U: *Językowe podstawy obrazu świata* [ur. Bartmiński, Jerzy]. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 98–105.
- Bartmiński, Jerzy; Brzozowska, Małgorzata; Niebrzegowska-Bartmińska, Stanisława [ur.]. 2016. *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*. Tom 3: *Praca*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Breu, Walter. 1992. Das italo-kroatische Verbsystem zwischen slavischem Erbe und kontaktbedingter Entwicklung. U: *Slavistische Linguistik* 1991 [prir. Reuther, Tilmann]. München: O. Sagner, 93–122.
- Breu, Walter. 1993. Verben der Fortbewegung im Italo-kroatischen in vergleichender Sicht (Morphologie, Funktionen, Entlehnungen, Rektion). U: *Slavistische Linguistik* 1992 [prir. Kempgen, Sebastian]. München: O. Sagner, 9–41.
- Breu, Walter. 1995. Aspekte der Deklination des Substantivs im Moliseslavischen. U: *Slavistische Linguistik* 1994 [prir. Weiss, Daniel]. München: O. Sagner, 65–96.
- Breu, Walter. 1999. Phonologie und Verbkonjugation im Moliseslavischen. U: *Slavistische Linguistik* 1998 [prir. Rathmayr, Renate; Weitlaner, Wolfgang]. München: O. Sagner, 47–76.
- Breu, Walter. 2003. Bilingualism and linguistic interference in the Slavic-Romance contact area of Molise (Southern Italy). U: *Words in Time* (= Trends in Linguistics. Studies and Monographs 143) [prir. Eckardt, Regine; Heusinger, Klaus von; Schwarze, Christoph]. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 351–373.
- Breu, Walter. 2005. Il sistema degli articoli nello slavo molisano (SLM). U: *L'influsso dell'italiano sulla grammatica delle lingue minoritarie (problemi morfologici e sintattici)* [ur. Breu, Walter]. Rende: Centro Editoriale e Librario, Università della Calabria, 111–139.
- Breu, Walter; Piccoli, Giovanni, con la collaborazione di Snježana Marčec. 2000. *Dizionario croato molisano di Acquaviva Collecroce. Dizionario plurilingue della lingua slava della minoranza di provenienza dalmata di Acquaviva*

- Collecroce in Provincia di Campobasso. Dizionario, registri, grammatica, testi.* Campobasso: vlastita naklada.
- Brozović, Dalibor. 1970. O makarskom primorju kao jednom od središta jezično-historijske i dijalekatske konvergencije. U: *Makarski zbornik* [ur. Ravlić, Jakša]. Makarska: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 381–405.
- Capaldo, Mario. 1979. Slavi balcanici in Italia meridionale tra il VII e il XVI secolo. Sintesi storiografica e prospettive di ricerca. U: *Studi slavistici in ricordo di Carlo Verdiani* [ur. Raffo, Anton Maria]. Pisa: Giardini, 55–63.
- Čoralić, Lovorka. 2003. “S one bane mora” — Hrvatske prekojadranske migracije (XV.–XVIII. stoljeće). *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 21, 183–199.
- Feruga, Krzysztof. 2009. *Język diaspory molizańskich Chorwatów*. Bielsko-Biała: Akademia Techniczno-Humanistyczna.
- Gelcich, G[iuseppe]. 1908. *Colonie Slave nell'Italia meridionale*. Split: vlastita naklada.
- Gliosca, Nicola. 2006. *Se dici Racconti*. https://www.uni-konstanz.de/FuF/Philo/Sprachwiss/slavistik/acqua/Gliosca3_Se_Dici_racconti.pdf (pristup 3. kolovoza 2018.).
- Hozjan, Snježana. 1998. Južna Italija. U: *Hrvatski jezik* [ur. Lončarić, Mijo]. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 279–286.
- Kapetanović, Amir. 2014. Koncept časti u moliškohrvatskom etnolektu u Italiji. *Ricerche slavistiche* 12 (58), 147–162.
- Kapetanović, Amir. 2015. Hiža w Apeninach: Koncept DOM w etnolekcie molizańsko-chorwackim. *Etnolingwistyka* 27, 115–127.
- Kapetanović, Amir. 2017. The Concept of Freedom in the Language of Molise and Burgenland Croats. *Socjolingwistyka* 31, 133–148.
- Kapetanović, Amir. 2018. The Concept of home in Burgenland Croatian Language. U: *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów. Cz. 4: Słownik językowy – leksykon – encyklopedia w perspektywie badań porównawczych Słowian i ich sąsiadów*. [ur. Niebrzegowska-Bartmińska, Stanisława; Szadura, Joanna; Żywicka, Beata]. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 165–178.
- Kovačić, Risto. 1885. Srpske naseobine u južnoj Italiji: Prvi izveštaj. *Glasnik Srpskog naučnog društva* 62, 273–340.
- Makušev, Vikentij. 1874. *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum et tabularis bibliotecis italicis depromta*. Warszawa.
- Marinović, Ivo; Sammartino, Antonio; Šutić, Baldo. 2014. *Korijeni — Hrvati Biokovlja i Donje Neretve u Italiji / Radici — Croati del Biokovo e della Narenta in Italia*. Zagreb – Montemitro: Centar za nove inicijative – Fondazione Agostina Piccoli.

- Pantić, Miroslav. 1977. Nepoznata bugarštica o despotu Đurđu i Sibirjanin Janku iz XV veka. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* XXV, 421–439.
- Perinić, Ana. 2006. Moliški Hrvati: Rekonstrukcija kreiranja i reprezentacije jednog etničkog identiteta. *Etnološka tribina* 36, 91–106.
- Piccoli, Agostina. 1993. 20 000 Molisini di origine Slava (Prilog boljem poznavanju moliških Hrvata. *Studia ethnologica Croatica* 5/1, 175–180.
- Piccoli, Agostina; Sammartino, Antonio (u suradnji sa S. Marčec i M. Menac-Mihalić). 2000. *Dizionario dell'idioma croato-molisano di Montemitro*. Montemitro – Zagreb: Fondazione “Agostina Piccoli” – Matica hrvatska.
- Rešetar, Milan. 1997. *Le colonie serbocroate nell'Italia meridionale* [prir. Breu, Walter; Gardenghi, Monica]. Campobasso.
- Riča živa*.
http://www.mundimitar.it/fap/rica_ziva/rica_ziva.hr.htm (pristup 1. kolovoza 2018.).
- Saint-Exupéry, Antoine de. 2009. *Mali Kraljič*. S dizenjama do autora, tradućan na-našu jiz frančezoga do Walter Breu aš Nicola Gliosca. Neckarsteinach: Tintenfass.
- Sammartino, Antonio. 2004. *Grammatica della lingua croato-molisana*. Montemitro – Zagreb: Fondazione “Agostina Piccoli” – Profil international.
- Sammartino, Antonio [ur.]. 2007. *S našimi riči* 2. Raccolta di componimenti in croato molisano. Montemitro: Fondazione “Agostina Piccoli”.
- Sammartino, Antonio. 2012. Pet stoljeća tišine: Književnost moliških Hrvata. *Riječi* 3–4, 8–21.
- Sammartino, Antonio. 2013. Moliškohrvatske riječi iz srednjeg vijeka, I. dio: Jezik razdijeljen tim malim brazo de mare. *Za govor jezika hrvatskoga, Časopis za učitelje hrvatskoga jezika* 1(1).
- Scotti, Giacomo. 2006. *Hrvatski trokut u Italiji*. Rijeka: Društvo hrvatskih književnika – Liber.
- Skok, Petar. 1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (III) [ur. Deanović, Mirko; Jonke, Ljudevit]. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Skuza, Sylwia. 2016. Konceptualizacja PRACY (LAVORO) w języku włoskim. U: *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*. Tom 3: *Praca*. [ur. Bartmiński, Jerzy; Brzozowska, Małgorzata; Niebrzegowska-Bartmińska, Stanisława]. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 405–426.
- Smodlaka, Josip. 1904. Ostaneci jugoslavenskih naseobina u donjoj Italiji. *Hrvatska misao* III/2. Split.
- Smodlaka, Josip. 1906. Posjet apeninskim Hrvatima, Putne uspomene i bilješke. *Svačić (kalendar)*. Zadar, 38–58.

- Sujoldžić, Anita. 2004. Vitality and Erosion Of Molise Croatian Dialect. *Collegium Antropologicum* 28, Suppl. 1, 263–274.
- Sujoldžić, Anita i dr. 1987. Jezik i porijeklo stanovnika slavenskih naseobina u pokrajini Molise, Italija. *Rasprave Zavoda za jezik* 13, 117–146.
- Šimunović, Petar. 1984. Šklavunske naseobine u južnoj Italiji i naša prva zapisana bugarščica. *Narodna umjetnost* 2, 53–68.

Teg nije maj ubija nikoroga: Il concetto del LAVORO nella comunità croata di Molise

Nell'articolo si analizza il concetto del LAVORO, cioè il rispecchio linguistico della parola lavoro nella comunità croata di Molise, applicando la metodologià della scuola etnolinguistica di Lublin. L'analisi ha dimostrato che nella comunità croata di Molise il concetto del lavoro si lessicalizza solamente con la parola di origine proto-slava *teg*. Nei periodi più antichi del croato la parola *teg* è stata molto usata (confermata anchè prima e dopo l'arrivo dei Croati di Molise in Italia) mentre nel croato contemporaneo e standardizzato puo essere (raramente) usata come parola arcaica oppure dialettale ed al suo posto in modo neutro si usano le parole *rad* e *posao*. Il sondaggio (2014), quando sono state esaminate le risposte della 41 persona di madrelingua croatomolisana, ha affermato gli aspetti del concetto del LAVORO che sono già stati identificati nei testi di Croati di Molise. I risultati del sondaggio dimostrano che gran parte degli intervistati ha collegato la parola *teg* con l'esistenza e la sicurezza economica e ha anchè nominato la mancanza del lavoro come il problema più grave. Sorprende che nelle loro risposte non si rispecchiano i lavori tradizionali ai campi o la cura degli animali perchè si tratta della zona rurale che appena nei periodi più recenti diventa la zona più urbana. I parlanti del croatomolisano apprezzano il lavoro in tale modo che gli attribuiscono il valore della vita stessa e le persone disoccupate cercano la possibilità di trovare lavoro. Nelle loro risposte non ci sono nemmeno le tracce dello stile di vita italiano conosciuto sotto l'espressione *dolce far niente*.

BORIS KUZMIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

bkuzmic@ffzg.hr

POGLED NA MORFOLOŠKA ISTRAŽIVANJA MIRE MENAC-MIHALIĆ

PREGLEDNI RAD

UDK 811.163.42'366-05MENAC-MIHALIĆ, M.

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.15>

U radu se daje kronološki pregled morfoloških istraživanja hrvatskih organskih govora iz pera vršne hrvatske dijalektologinje Mire Menac-Mihalić. Istraživanja se prate od njezina prvog rada objavljenog 1976. do recentnih radova iz drugoga desetljeća dvadesetprvoga stoljeća.

1. UVOD

O Miri Menac-Mihalić (1954), njezinu stvaralačkom radu i dugogodišnjem djelovanju na Katedri za dijalektologiju i povijest hrvatskoga jezika pri Odsjeku za kroatistiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu posvećeni su prvi retci *Zbornika*. Ovdje bih samo istakao činjenicu da se Mira Menac-Mihalić u znanstvenom pogledu pretežito bavila trima dijalektološkim temama: akcentologijom, frazeologijom i leksikografijom. Ostale teme na rubu su ili barem u drugom planu u okviru njezinih znanstvenih interesa. Ponukan i sam interesom za morfološke teme, kojima sam posvetio značajan dio svojega znanstvenog opusa, prihvatio sam izazov prikazati njezin znanstveni habitus u okviru morfoloških istraživanja hrvatskih organskih govora. Radovi koji se prikazuju poredani su kronološki i nisu podijeljeni prema pripadnosti pojedinom hrvatskom narječju s obzirom na to da se u nekim radovima javljaju dva ili sva tri hrvatska narječja. Naravno, valja naglasiti da je riječ o radovima u kojima je morfologija u prvom planu ili je barem pretežit dio njezina proučavanja. Popis radova koji se prikazuju navodi se u okviru literature na kraju rada.

2. MORFOLOŠKA ISTRAŽIVANJA (KRONOLOŠKI)

Autorica u svojem prvom znanstvenom radu (Menac 1976) podastire statističke podatke o imeničkim nastavcima u prvom libru Marulićeve *Judite* i analizira njihov fonološki sastav. Zabilježila je četrnaest gramatičkih morfema koji se fonološki razlikuju. Analiza morfema pokazala je da se oni sastoje od jednoga, dva ili tri fonema. Iako su čestoća uporabe morfema i broj njihovih gramatičkih značenja povezani, vidi se da pojedini morfemi, npr. nulti, koji je najviše potvrđen, imaju dvostruko manje gramatičkih značenja od drugih morfema, npr. *i*, kojemu je čestoća ipak neznatno manja. U radu se daje postotak potvrđenosti pojedinih morfema, broj njihovih gramatičkih značenja i tablica raspodjele morfema unutar padežnoga sustava. Zaključno se kaže da su kraći morfemi češći, a duži rjeđi.

U Menac-Mihalić (1989) daje se pregled glagolskih oblika u čakavskom narječju uspoređujući ga sa stanjem u hrvatskom standardnom jeziku. Podatke za najavljenju problematiku autorica prikuplja iz opisa pojedinih govora s početka 20. stoljeća, iz upitnika za dijalektološke atlase i iz vlastitih istraživanja. Podatke o hrvatskom standardnom jeziku preuzima iz hrvatskih gramatika. Autorica zaključuje da je većina glagolskih oblika zajednička za oba sustava (infinitiv, prezent, aorist, imperfekt, perfekt, pluskvamperfekt, futur prvi i drugi, imperativ, kondicional prvi i drugi, prilog sadašnji, pridjevi radni i trpni), glagolski prilog prošli upotrebljava se samo u hrvatskom standardnom jeziku, a predbuduće vrijeme i imperativ prošli karakteristični su samo za čakavsko narječje. Predbuduće vrijeme zapravo je složena sintagma koja se tvori od futura prvoga glagola *biti* i pridjeva radnoga glavnoga glagola i koja u čakavskom obično ima značenje radnje koja će se u budućnosti odigrati prije neke druge radnje, npr. *Kad ja dojdem, on će biti već iša ča*. Imperativ prošli, u autoričinu tumačenju, čini imperfekt glagola *biti* i infinitiv glavnoga glagola koji u čakavskom izražava nešto što je subjekt po mišljenju govornika trebao izvršiti u prošlosti, a nije, npr. *Bišeš manje spati pa bi bi stiga*.

U Menac-Mihalić (1992–1993) istražuje se infinitivna osnova u čakavskom u II. vrsti glagola. Njezina je realizacija raznolika – najviše govora ima sufiks *nu* (sjever i jug čakavskoga područja, u unutrašnjosti, u nekim govorima južne i zapadne Istre, na nekim od zadarskih otoka). Sufiks *ni* proširio se na središnjem dijelu čakavskoga područja, a rijetko je prisutan i na krajnjem sjeveru i na jugu. Treći je sufiks *na*, sasvim je rijedak, zabilježen samo u zapadnoj Istri. Prezentski je sufiks u II. vrsti svuda *n*. Odnosi u V. i VI. vrsti glagola s *ava*, *eva*, *iva*, *ova*, *uva* u infinitivu i s *aje*, *ije*, *uje*, *eva*, *iva*, *uva* u prezentu različiti su na čakavskom području. Jedino je odnos glagola

s *ava* u infinitivu i s *aje* u prezentu potpuno pretkaziv, tj. ako je u infinitivu *ava*, u prezentu je *aje* i obrnuto. Kod ostalih pak oblika pretkazivost je moguća djelomično i to samo ako se polazi od infinitiva. Uglavnom svi oblici u infinitivu mogu alternirati (uz eventualne druge mogućnosti) s *uje* koji je najzastupljeniji u prezentu. Tvorba iterativnih prezenta s *ije*, tipa *podrugijen*, *zapišijen* specifičnost je južnočakavskih govora. Glagoli s *uva* malobrojni su, a pokazuju ponegdje i tendenciju nestajanja, odnosno prelaženja u drugi tip, npr. *kljuvati* > *kljucati*, *pljuvati* > *pljucati*.

U Menac-Mihalić (1996) proučava se sklonidbena paradigma imenica ženskoga roda koje u đurđevečkom govoru završavaju na suglasnik, a na primjeru pjesničkih zbirki Đuke Tomerlina Picoka. Autoričinu pažnju svakako su privukli oni padeži u kojima se ostvaruju razne mogućnosti, primjerice dativ i lokativ jednine, gdje se kod skoro svih imenica ostvaruje *-e*, npr. *odoleti napaste*, *nezasitnoste podmeknoti kraj*, *vu mladoste*, *v nemoće* i dr. Neobičan je primjer *f krvju*, gdje je riječ o lokativnom nastavku koji je analogijom došao iz instrumentala. Iste imenice u instrumentalu imaju dvojaki nastavak *-ju* i *-jom*, npr. *rečju*, *z lažjom*. Zaključno se u radu kaže da je na padežni sustav navedenih imenica djelovala analogija prema glavnoj promjeni imenica tipa *glava*.

Mjesto Murter na istoimenom otoku dijalektološki je vrlo zanimljivo zbog glagolskoga pridjeva radnoga muškoga roda jednine koji se tvori na najrjeđi način u čakavskom arealu, a to je da svi glagoli, bez obzira na to završava li im osnova na *-a* ili na neki drugi samoglasnik, mogu imati sufiks *-ja*. U Menac-Mihalić (1997) ističe se da se sufiks *-ja* u murterskom govoru čuje vrlo često i dosljedno, ali se isprepleće s nultim sufiksom na mjestu završnoga *-l* u glagola s osnovom na *-a*, pa se u istom razgovoru, kod različitih govornika, ali i u istih govornika mogu čuti ostvaraji poput *daja/da*, *napisaja/napisa*, *uzjahaja/uzjaha*. Sufiks *-ja* češći je u starijih govornika. U radu se utvrđuju i naglasni problemi vezani uz glagolski pridjev radni.

U Menac-Mihalić (2005) obrađuju se frazemi četrnaest govora novostokavskoga ikavskog dijalekta u Hrvatskoj. Riječ je o ličkim govorima (Gospić, Donje Pazarište), šibenskom govoru, govorima Dalmatinske zagore (Primorski Dolac), Cetinske krajine (Sinj, Brnaze, Gala i Otok), govorima srednjih Poljica (Čišala) i o govorima Imotske krajine (Lovreć, Dobrinče, Rašćane, Runović). Opis govora, tako i na morfološkoj razini, izrađen je na korpusu rečenica u kojima su potvrđeni frazemi, opisano je samo ono što je potvrđeno i zbog toga u opisu izostaju neke od karakteristika proučavanih govora. Poglavlje o morfologiji obaseže pedeset tri stranice teksta i obuhvaća sve vrste riječi. U frazemskoj građi nema potvrda za imperfekt, kondicional drugi i glagolski prilog prošli, aorist je rijedak, a futur drugi i glagolski

prilog sadašnji vrlo su rijetki glagolski oblici. S obzirom na to da se radi o štokavskom narječju, istražuje se i odnos između određenog i neodređenog pridjevskog vida. Prijedlozi, veznici i čestice poredani su abecednim redom uz obilje potvrđenih primjera. Zanimljivo je da autorica priložima pripisuje svojstvo komparacije. Morfološka analiza novoštokavskih ikavskih govora na primjeru frazema respektabilna je po svojoj znanstvenoj metodi, sustavnosti i količini potvrda te držim da je autoričin rad jedan od ponajboljih u hrvatskoj dijalektologiji koji se bavi navedenom problematikom.

Na istome korpusu rečenica u kojima su potvrđeni frazemi nastaje rad *O nekim karakteristikama novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj* (Menac-Mihalić 2008). Na temelju toga frazeološkoga materijala autorica obrađuje samo tri karakteristike promatranih govora – sudbinu završnoga *-l* u glagolskoga pridjeva radnog u muškom rodu jednine, imenica i pridjeva, dativ i lokativ ženskoga roda jednine pridjevsko-zamjениčke deklinacije te određeni i neodređeni pridjevski vid. Autorica zaključuje da je nastavak *-on* u D i L jd. ž. roda pridjevsko-zamjениčke deklinacije proširen dosta zapadnije nego što je to zabilježeno u dosadašnjim istraživanjima. Što se pak pridjeva tiče, u svim se govorima mogu rabiti oba pridjevka vida, ali se može zapaziti da je u nekim govorima češći neodređeni (u Dobrinču i Čišlama), u nekima određeni (u Šibeniku i Gospiću), neki govori imaju samo neodređeni pridjevski vid (Brnaze i Sinj), drugi samo određeni (Donje Pazarište), a u ostalim govorima potvrda ima podjednako za oba pridjevka vida (Gala, Lovreć, Opuzen, Otok).

U Menac-Mihalić i Celinić (2009) uspoređuje se pitavski govor s otoka Hvara koji je 1937. opisao Mate Hraste sa suvremenim opisom utemeljenim na rukopisnoj građi rječnika Ante Barbića. Autorice su pokazale koje su inovacije zahvatile govor, odnosno koje su osobine ostale nepromijenjene. U pitavskom govoru postoji dosta dubleta. Zanimljivo je da su neke opstale još iz Hrastina vremena, npr. dvojni nastavci određenih padeža, odnosno da sustav kroz spomenuto vrijeme ipak nije dokraja eliminirao rjeđe varijante. Najviše je osnovnih karakteristika ostalo nepromijenjeno, među njima i onih koje pitavski govor izdvajaju iz užega i širega dijalektnog konteksta.

U Menac-Mihalić (2010) na temelju frazeološkoga materijala iz četrnaest novoštokavskih ikavskih govora od Like (Donje Pazarište, Gospić), preko Šibenika, govora Dalmatinske zagore (Primorskoga Dolca), Cetinske krajine (Sinja, Brnaza, Gale i Otoka), govora srednjih Poljica (Čišala), Imotske krajine (Lovreća, Dobrinča, Raščana, Runovića) do neretvansko-dalmatinskoga Opuzena i osam kajkavskih govora (Bakovčica, Kloštar Podravski, Koprivnica, Peteranec, Križevci, Podravske Sesvete, Veliki Raščani, Virje, Vrbovec) promatra se određeni i neodređeni pridjevski vid potvrđen u fra-

zemima. Na temelju frazema u kojima se paralelno pojavljuju oba pridjevska vida može se zaključiti da promatrana dva sustava čuvaju oba vida, a novoštokavski ikavski čuva neodređeni pridjevski vid bolje nego što ga čuva križevačko-podravski.

U Menac-Mihalić i Celinić (2018) geolingvističkom se metodologijom prikazuju oblici infinitiva i supina u organskim govorima hrvatskoga jezika u Hrvatskoj. Razmatraju se prvenstveno nastavci za tvorbu navedenih morfoloških kategorija, a samo u dijelu punktova u razmatranje je uključena i prozodija, i to ondje gdje je razlikovanje infinitiva i supina ostvareno samo razlikom u naglasku, bez razlikovanja u nastavku. Ovaj rad i pripadajuće jezične karte nastali su na temelju triju tipova izvora građe: a) temeljni je i najzastupljeniji izvor rukopisna građa za jezične atlase, b) građa za jezične atlase dijelom je dopunjena građom iz literature i c) u rad je uključena i neobjavljena građa prikupljena terenskim istraživanjima dviju autorica u dijelu dosad neistraženih punktova. U radu i na jezičnim kartama analizirano je i prikazano stanje oblika infinitiva i supina u preko tristo mjesnih govora hrvatskoga jezika u Hrvatskoj. Kartografska obrada napravljena je integrativno za cijelo područje hrvatskoga jezika, bez njegova dijeljenja na narječja. Istraživanje je pokazalo da se, u pogledu čuvanja ili gubljenja infinitivnoga nastavka, nijedno od hrvatskih narječja ne može okarakterizirati kao isključivo ono koje čuva ili gubi infinitivni nastavak ili u kojemu supostoje oba nastavka (-*ti*, -*ø*). Izoglosa čuvanja supina u znatnoj se mjeri podudara s izoglosom čuvanja infinitivnoga nastavka sa završnim -*i* na sjeverozapadnom području hrvatskoga jezika. Punktovi koji supin čuvaju samo naglaskom nalaze se uz rub supinskoga područja i ujedno na mjestu dodira područja infinitivnoga nastavka sa -*i* i bez njega. Čuvanje morfološke *i*/ili prozodijske opreke između infinitiva i supina pridonijelo je očuvanju starijega oblika infinitiva, sa završnim -*i*.

3. UMJESTO ZAKLJUČKA

Valja na kraju reći da je dolaskom Mire Menac-Mihalić na Katedru za dijalektologiju i povijest hrvatskoga jezika u Zagrebu sveučilišna javnost obogaćena “boljom dijalektološkom interpretacijom podataka na terenu, osvježavanjem nastave putem modernijih nastavnih pomagala, većim uključivanjem štokavske dijalektologije i nizom drugih pozitivnih promjena” (Kuzmić 2016: 114). Morfološka sastavnica samo je dio dijalektologije u koji je Mira Menac-Mihalić uspješno utkala i svoj prilog.

LITERATURA

- Kuzmić, Boris. 2016. Šezdeset i pet godina Katedre za dijalektologiju i povijest hrvatskoga jezika. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 20, 111–128.
- Menac, Mira. 1976. Imenički nastavci u prvom libru Marulićeve “Judite”. *Suvremena lingvistika* 13–14, 63–64.
- Menac-Mihalić, Mira. 1989. Glagolski oblici u čakavskom narječju i u hrvatskom književnom jeziku. *Filologija* 17, 81–109.
- Menac-Mihalić, Mira. 1992–1993. Odnos prezentske i infinitivne osnove u čakavskom. *Filologija* 20–21, 299–312.
- Menac-Mihalić, Mira. 1996. O nekim imenicama ženskog roda u đurđevečkom. *Đurđevečki zbornik* 1996, 177–178.
- Menac-Mihalić, Mira. 1997. Glagolski pridjev radni u Murteru. *Suvremena lingvistika* 43–44, 185–190.
- Menac-Mihalić, Mira. 2005. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga.
- Menac-Mihalić, Mira. 2008. O nekim karakteristikama novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 14, 33–48.
- Menac-Mihalić, Mira. 2010. Određeni i neodređeni oblik pridjeva u štokavskim i kajkavskim frazemima. U: *Jezična skladanja: zbornik o šezdesetgodišnjici prof. dr. Ive Pranjkovića* [ur. Badurina, Lada; Mihaljević, Vine]. Zagreb: Udruga đaka Franjevačke klasične gimnazije Visoko – Zagreb, 179–192.
- Menac-Mihalić, Mira; Celinić, Anita. 2009. Govor Pitava od Hraste do danas. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 15, 27–33.
- Menac-Mihalić, Mira; Celinić, Anita. 2018. Geolingvistički pogled na infinitiv i supin u govorima hrvatskoga jezika u Hrvatskoj. U: *Poglavlja iz romanske filologije: u čast akademiku Augustu Kovačecu o njegovu 80. rođendanu* [ur. Lanović, Nina i dr.]. Zagreb: FF press, 435–453.

Mira Menac-Mihalić’s morphological researches

This paper gives a chronological overview of the morphological researches of Croatian organic speeches from the pen of the excellent Croatian dialectologist Mira Menac-Mihalić. Research has been traced from her first paper published in 1976 to recent works from the second decade of the twenty-first century.

MARINA MARINKOVIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U RIJECI

m.marinkovic@uniri.hr

INFINITIV I SUPIN U MJESNIM GOVORIMA KARLOVAČKOGA POKUPLJA

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'282(497.5-3POKUPLJE)'366:001.891.7

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.16>

Razlika između infinitiva i supina očuvana je danas još uvijek u većini govora kajkavskoga narječja hrvatskoga jezika, a očuvanje te opreke u dijalektološkoj se literaturi smatra jednim od temeljnih obilježja kajkavštine. Razlikuju se međusobno oblikom, naglaskom i funkcijom. Promatrajući prostiranje kajkavskoga narječja, uz kajkavske govore Gorskoga kotara na njegovu jugozapadnome polu, na južnome rubu ono seže okvirno do rijeke Kupe, odnosno do heterogenih govora smještenih u okolici Karlovca. Ti su govori poznati ili kao miješani, nastali uslijed povijesnih migracija stanovništva, ili kao prijelazni, nastali kao prirodan prijelaz jednoga govornoga tipa u drugi. Velik dio mjesnih govora šire karlovačke okolice posjeduje u podjednakom omjeru značajke i čakavskoga i kajkavskoga narječja, a ponekad i svih triju narječja hrvatskoga jezika. Ovim se radom istražuje rasprostranjenost funkcionalnoga i morfološkoga razlikovanja infinitiva i supina u mjesnim govorima u porječju Kupe, s ciljem utvrđivanja granice prostiranja govora s većinskim kajkavskim obilježjima. Dio podataka ekscerptiran je iz postojećih dijalektoloških rasprava koje govore u karlovačkome bazenu opisuju kumulativno. Ostala je građa prikupljena vlastitim terenskim dijalektološkim istraživanjima u nizu govora karlovačkoga Pokuplja.

1. UVOD

Rasprostranjenost kajkavskoga narječja na njegovu južnome i jugozapadnome rubu, uz kajkavske govore Gorskoga kotara, na dijalektološkim je kartama hrvatskoga jezika omeđena okvirno rijekom Kupom. Lijeva je obala pritom redovito u cijelosti kajkavska, dok je s desne strane kajkavski pojas negdje širi, a negdje se granica kajkavštine podudara sa samom rijekom, kao

što je slučaj u zapadnome karlovačkom zaleđu (usp. kartografske prikaze narječja u Ivšić 1936; Lončarić 1996; Vranić i Zubčić 2018). Jednim od temeljnih morfoloških obilježja većine govora kajkavskoga narječja razlikovanje je infinitiva i supina, što zorno dokazuje i karta *Supin u hrvatskome jeziku* (Menac-Mihalić i Celinić 2018: 444),¹ nastala uglavnom na temelju analize građe iz upitnikā za *Hrvatski jezični atlas* te na temelju ostale rukopisne građe i dosad objavljenih spoznaja. Protezanje ove važne izoglose prikazano na spomenutoj karti očekivano prati liniju kajkavskoga narječja, u Gorskome kotaru supin u opoziciji s infinitivom nije registriran,² a veća lakuna ocrtava se i na širem području oko Karlovca.

Cilj je ovoga istraživanja utvrditi rasprostranjenost opreke infinitiva i supina na jugozapadnome polu kajkavskoga narječja, upravo na širem karlovačkome terenu. Da bismo utvrdili preciznije prostiranje govora u kojima je prisutno funkcionalno i morfološko razlikovanje infinitiva i supina, a koji onda na dijalektološki heterogenome, uglavnom kajkavsko-čakavskome i čakavsko-kajkavskome prostoru u okolici Karlovca nose veći biljeg kajkavskoga, analiziran je dijalektni materijal prikupljen vlastitim terenskim istraživanjima u mjesnim govorima Brežana, Draganića, Lasinje, Mahična, Rečice, Ribara i Šišljavića.³ S obzirom na to da toponim Draganić najčešće podrazumijeva

¹ Profesorica Mira Menac-Mihalić, kojoj je ovaj rad i posvećen, u svome dugogodišnjemu dijalektološkome radu golem je obol dala upravo mapiranju hrvatskih jezičnih podataka te pozicioniranju hrvatskoga jezika na stranicama atlasā velikih međunarodnih geolingvističkih projekata. Zahvaljujući velikomu broju jezičnih karata nastalima pod njenim mentoriranjem, mnogi su nam podaci o govorima hrvatskoga jezika danas pregledniji, transparentniji i dostupniji, sa znanstveno utemeljenim spoznajama od dalekosežnoga značaja za hrvatsku dijalektologiju i jezikoslovlje uopće. Ovaj je rad, motiviran spomenutom kartom i navedenom referencijom, nastao zahvaljujući vlastitim novijim terenskim istraživanjima i novijoj građi, ali zahvaljujući i drugim poticajnim radovima prof. Menac-Mihalić koji su u domaćoj i inozemnoj dijalektološkoj literaturi postavljeni kao model i kao standard.

² Kajkavske govore Gorskoga kotara obilježava gubitak funkcionalnoga, morfološkoga i prozodijskoga razlikovanja infinitiva i supina (Lisac 2006: 107; Malnar Jurišić 2017: 211; Marinković 2018: 174), čime se slažu sa široko promatranim okolnim štokavskim i čakavskim govorima, kao i sa susjednim mjesnim govorima slovenskoga jezika u kojima se supin kao poseban oblik također ne čuva (Ramovš 1935: 140; Gostenčnik 2018: 210). Premda se u dijelu literature infinitiv bez dočetnoga *-i* interpretira kao etimološki supin (Gostenčnik 2018: 210), ovdje oblike s nastavcima *-t*, *-ć* || *-č* tumačimo kao rezultat poopćavanja nastavaka, vodeći računa i o semantičkoj podlozi. Naime, budući da su oni potvrđeni i u primjerima bez glagola kretanja, a supin je polazišno bio uvjetovan upravo tim glagolima, ne možemo o primjerima izvan konteksta poput **radit*, **jest* govoriti kao o etimološkim supinima (kao što se to može kod "školskoga" primjera **idem spat*).

³ Mjesni govori Brežana, Draganića, Lasinje i Šišljavića istraženi su u okviru projekta *Popunjavanje bjelina na suvremenoj i povijesnoj kajkavskoj jezičnoj karti* koji financira

skupinu teritorijalno povezanih zaselaka,⁴ valja napomenuti da su podaci podastrijeti u ovome radu prikupljeni u Vrbancima, u zapadnijemu dijelu Draganića. Premda stariji radovi (Ivić 1968) u donošenju fonoloških značajki govora Draganića ne luče više mjesnih govora draganičkoga kraja, novija istraživanja (Marinković 2020; Mužek 2020) daju naslutiti da mikrorazlike među govorima pojedinih zaselaka ipak postoje. Daljnja istraživanja trebaju utvrditi pripadaju li one tek fonetskoj razini, a morfološka razlikovanja zasad nisu uočena.

Navedeni su govori ciljano istraženi uzimajući u obzir prethodne indicije o njihovu kajkavskome identitetu. No, radi što preciznijega povlačenja izoglose, u analizi smo se osvrnuli i na građu iz kontrolnih punktova: Banske Selnice, Banskoga Kovačevca, Kablara, Knez Gorice, Skakavca, Vukmanića i Zadobarja. Dio je odgovora dobiven ciljanim ispitivanjem, a dio analizom zvučnih zapisa spontana govora. U istraživanju su korišteni i podaci iz recentnih diplomskih radova te dijalektoloških rasprava čiji autori većinu govora karlovačkoga areala pripajaju ili miješanim govorima ili govorima prijelaznoga tipa.⁵

2. ODNOS INFINITIVA I SUPINA U HRVATSKOME JEZIKU U DIJAKRONIJI I SINKRONIJI

Nastao od okamenjenih starih ie. glagolskih imenica u akuzativu⁶ (Damjanović 2005: 136; Matasović 2008: 301; Mihaljević 2014: 183), supin je u praslavenskome jeziku postao dijelom glagolskoga sustava, vezan uz glagole kretanja (Grošelj 2014: 302). Početak stapanja supina i infinitiva u čakavskim i zapadnoštokavskim govorima smješta se u literaturi u mlađe općeslavensko razdoblje (Lukežić 2015: 331), dok se njihovo naglasno razlikovanje u kajkavštini dalje veže uz utrnuće slabih poluglasova: silina se s krajnjih naglašenih poluglasova u oblicima supina regresivno prebacila na prvi vokal osnove, dok je u infinitivu na starome naglasnome mjestu u ultimi zadržana (Lukežić 2015: 332–333). Riječ je, dakle, o polaznoj opoziciji poput

Karlovačka županija i Zaklada Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, a kojim se istražuje kajkavska dionica karlovačke tronarječnosti.

⁴ V. Draganić // wikipedia.

⁵ U ovome radu dio analiziranih govora možemo pripojiti prijelaznomu tipu govora, nastalomu kao rezultat višestoljetnoga kajkavsko-čakavskoga kontakta.

⁶ Imensko podrijetlo ovih dvaju glagolskih oblika, supina i infinitiva, u nekim se gramatikama posebno naglašava: u opoziciji spram ostalih glagolskih oblika (indikativ, konjunktiv...), oba se u Ivšićevoj *Poredbenoj gramatici* pridružuju imenskim oblicima (Ivšić 1970: 236).

sup. **bostà* > **bòst* : inf. *bosti*, koja se, nakon novijih duljenja⁷ i naglasnih retrakcija, u suvremenim kajkavskim govorima ogleda u nizu primjera: *bòsti* – *bùost* (Gudek 2013: 91), *grìsti* – *grìst* (Maresić 2018: 82) itd.

Morfološko i funkcionalno razlikovanje infinitiva i supina u suvremenoj je literaturi deklarirano kao samo kajkavsko vlastito obilježje i kao kajkavski arhaizam (Lukežić 2012: 253), a kako pokazuje i spomenuto istraživanje (Menac-Mihalić i Celinić 2018: 446), na prostoru hrvatskoga jezika, izvan teritorija kajkavskoga narječja, supin je kao petrefakt zabilježen samo još u čakavskim Salima na Dugome otoku. Očuvan je još u slovenskome i donjolužičkome jeziku (Grošelj 2014: 303), a kao i u kajkavskome narječju, i u tim se sustavima rabi uz glagole kretanja (Zakar 2016: 536). Građa prikupljena za potrebe izrade *Hrvatskoga jezičnoga atlasa* pokazala je i da se, kao i u slovenskome, “i u hrvatskom jeziku supin tvori samo od nesvršenih glagola, a da se od svršenih ne tvori” (Menac-Mihalić i Celinić 2018: 446). Uz nesvršene, u govorima podravskoga kajkavskoga dijalekta supin se kao glagolski oblik sačuvao i kod dvovidnih glagola (Maresić 2018: 81).

2.1. Dosadašnje spoznaje o odnosu infinitiva i supina na širemu karlovačkome području

Kad se govori o hijerarhijskoj pripadnosti govora na širemu karlovačkome teritoriju, posebice onima u luku rijeke Kupe, na teritoriju koji se prostire sjeverozapadno od Karlovca, nerijetko se spominje njihova dvojtvenost, čiju pozadinu valja tražiti i u povijesnim migracijama, ali ponajviše u višestoljetnome predmigracijskome kontaktu dvaju narječja, kajkavskoga i čakavskoga⁸. Ovisno o motrištu, nazivlju se ili čakavsko-kajkavskima, kad im se

⁷ Razrađujući Ivšičeve kategorije u kojima se u kajkavskim govorima javlja neocirkumfleks, Mijo Lončarić im, između ostalih, koncem 20. st. pridružuje i kategoriju supina ilustrirajući ju primjerima *brât*, *spât*, *pît*, *sêč* (Lončarić 1996: 44). Otada su se u hrvatskoj dijalektologiji isprofilirale dvije prakse, odnosno dva gledišta pri interpretaciji naglaske supina. Prva i, čini se, još uvijek brojnija skupina dijalektologa dugi silazni naglasak u supinu tumači kao neocirkumfleks, stavljajući ga tako u isti rang s ostalim, neupitnim kajkavskim kategorijama (poput L jd. *prâgu*, gl. pr. m. r. *posêkel* i dr.). Prema tumačenju drugih autora (Kapović 2015: 279), dugi je silazni naglasak u oblicima *brât*, *spât* raznorodna postanja, no ne i onoga neocirkumfleksnoga, pri čemu se interpretira kao čeon naglasak naglasne paradigme *c*. Kako je danas prihvaćeno (Zubčić 2017: 44) da je glavni uzrok nastanka neocirkumfleksa kompenzacijsko duljenje nastalo uslijed pokrate zanaglasnih dužina ili redukcije slaboga poluglasa (tip **svât̕ba* > *svât̕ba* > *svâdba*), smatramo da su oba gledišta u određenim kontekstima relevantna: u primjerima *bòst* (< **bostà*) riječ je o kompenzacijskome duljenju (pa onda i o neocirkumfleksu), a u primjeru *spât* o čeonome naglasku.

⁸ Usp. kartu rasporeda predmigracijskih narječja u Lončarić (1996).

pristupa iz genetske perspektive, ili kajkavsko-čakavskima, u svjetlu strukturalnoga pristupa. Dosadašnjim dijalektološkim istraživanjima u tome arealu o supinu i infinitivu doznajemo uglavnom posredno, u sklopu monografskih opisa, od kojih posebice valja izdvojiti Težakovu raspravu o mjesnome govoru Ozlja, te unutar radova koji većemu broju govora pristupaju komparativno. Očekivano, funkcionalno razlikovanje infinitiva i supina potvrđeno je upravo u onim govorima koji i drugim obilježjima (posebice vokalskim i prozodijским) odaju kajkavsku provenijenciju.

Razlika između infinitiva i supina “veoma je živa na cijelom ozaljskom području” (Težak 1981b: 280). Osim dočelnoga nastavka, supin se na tome području razlikuje od infinitiva i naglaskom u onih glagola koji su u infinitivu kratko naglašeni: *kràsti – krâst*, *nositi – nòsit*. Međutim, na prostoru zapadno od Ozlja, prema granici sa Slovenijom, situacija se mijenja i nastavlja se niz govora prijelaznoga tipa u kojima prevladavaju čakavske značajke. Alternacije i postupan prelazak prema ikavsko-ekavskoj čakavštini kontinentalnoga tipa ogleda se i na morfološkoj razini: u mjesnome govoru Kamanja supostoje oba infinitivna lika, kraći i duži (*sìci* i *sìc*, *kopàti* i *kòpat*), ali se značenjem ne razlikuju kao infinitiv i supin (Težak 1981a: 172). Dalje prema (jugo)zapadu dijalektološka je situacija sve jasnija, mjesni govori Ribnika, Netretića, Zadobarja i Stativa pokazuju sve manje previranja i sve više čakavskih obilježja (Težak 1979; 1981a; Lukežić 1990). Vratimo li se na polaznu točku našega razmatranja – ozaljsko područje – Težak i na drugome mjestu ističe da je razlikovanje infinitiva i supina prisutno u govorima Pribića, Podbrežja, Vrhovca, Ozlja, Hrašća, Jaškova i Mahična (Težak 1981a: 172). U novije vrijeme ta su istraživanja dopunjena novim spoznajama, pa je prisutnost opreke supin ~ infinitiv potvrđena i u pograničnome govoru Durlinaca (Lukšić 2014: 25–26): *jšla dëlat*, *jšla įskat*, *prëšla žįvit*, *prëšal dëlat*; *mōral įti*, *dāli za pojįsti*, *įspili organizįrati*, *mōral sam pëći*. Međutim, potvrđen je u tome punktu i apokopirani infinitiv (*je bįlo bōlje žįvit*, *nëću bįt*, *ću vōdit*, *trëba bįt*). Takvo se morfološko kolebanje, uz inodijalekatske utjecaje, može tumačiti i geolingvističkim razlozima, odnosno položajem navedenoga govora u blizini drugih govora ozaljske okolice u kojima pretežu čakavska obilježja i kojima prisutnost supina nije svojstvena.⁹

Na lijevoj obali Kupe recentno je istražen mjesni govor Tuškana (Mužek 2020), također sa spomenutom morfološkom opozicijom i očekivanom distribucijom prema kojoj je supin zabilježen u nesvršenih glagola, dok u svršenih izostaje: *Në mårëm spāti*. – *Įđëm spāt*. *Në smiš túlko sidëti*. – *Ödimo sëdit*. – *Öditë si sësti*. *Da znāš kositi na rûke?* – *Įđëm kōsit trāvu*. – *Prëšal je*

⁹ Usp. Kartu 1 u nastavku rada.

*pokositi trǎvu. Nî lâsko grãbe kopãti. – Ődi kópat grãbu. – Pręšal je iskopãti grãbu do krãja. Tręba je grôže brãti. – Īđem brãt jãbuk. – Kãdi ti je žęna? Pręšla je nabrãti jãbuk.*¹⁰

Nizvodno od te točke dolazimo do samoga grada Karlovca i njegovih prigradskih naselja u kojima se infinitiv izjednačio sa supinom u supinskim nastavcima *-t* ili *-ć*: *vĭdit, spãt, pđmoć, tũć, vũć* (Strohal 1902: 13; Finka i Šojat 1973: 125). Istražujući ruralni prsten oko grada, Finka i Šojat na njegovu su se istočnome kraku zaustavili u Kobiliću i Kamenskome,¹¹ dvama nasuprotnim selima na objema obalama Kupe, upravo u graničnim točkama prema kajkavštini na sjeveru i štokavštini na jugu, odnosno prema prvim štokavskim govorima sjevernoga Korduna.

3. INFINITIV I SUPIN U ODABRANIM GOVORIMA

3.1. Osnovne fonološke značajke istraženih govora

Analizirani govori u kojima je potvrđena opreka infinitiva i supina na fonološkoj se razini razlikuju ponajviše statusom (razvojem i distribucijom) neocirkumfleksa te odrazom jata. Prva je značajka kriterijem njihova razvrstavanja u dva dijalekta s podsustavima: mjesni je govor Draganića dijelom prigorskoga kajkavskoga dijalekta s formulom *posêkel – posêkli*. Prema mnogim pokazateljima (odraz jata, vokalizam, konsonantizam), a i prema geografskome položaju, i Mahično je sastavnicom ovoga dijalekta, no s ponešto inovativnijom akcentuacijom: u mnogim kategorijama neocirkumfleks izostaje (usp. i Težak 1979: 41), što se može tumačiti novijim uplivom obližnjih čakavskih govora ili naprosto starom kajkavsko-čakavskom međom koja je presijecala to područje.¹² Svi ostali govori pripadaju Ivšićevoj revolucionarnoj skupini, prema novijoj klasifikaciji vukomeričko-pokupskomu dijalektu s regresivnim pomakom neocirkumfleksa iz medijalnoga sloga. Svi govori obuhvaćeni ciljanim istraživanjem (Brežani, Draganić, Lasinja, Mahično, Rečica, Ribari, Šišljavić) imaju tronaglasni sustav.

¹⁰ Zahvaljujem Matiji Mužeku na usmenim potvrdama. U svojim radovima o govoru Tuškanã dugi uzlazni naglasak retrakcijskoga postanja Mužek bilježi kao *á*, pa smo takvu transkripciju preuzeli i ovdje, pri zapisu primjerã tuškanskoga govora.

¹¹ Usp. kartu karlovačkih “regija” na str. 151 spomenute referencije.

¹² U dijelu literature (Kapović 2011: 209) ovaj se mjesni govor u genetskome smislu i ne smatra kajkavskim. U tome svjetlu on bi se pripojio Ivšićevoj drugoj skupini, no za preciznije bi zaključke valjalo provesti detaljnije akcentološko istraživanje.

Prema odrazu jata najviše se ističu mjesni govori Mahična i Ribara. U Mahičnu je, kao i u svim obližnjim govorima ozaljskoga kruga, potvrđena ikavsko-ekavska zamjena prema Meyeru i Jakubinskome: *mlīko, pīšice, čōvik, dīca, dīkla, rīpa, snīg, dvī, kādi* ‘gdje’, *mīsec, mīsiti, vlīkal* ‘vukao’, *vrīme; bēl, tēlo, vētar, kolēno, svēto*. Selo Ribari u dijalektološkome je pogledu definirano time što kroza nj prolazi izoglosa jata dijeleći ga na dva mjesna govora: u zaselku smještenome tik uz obalu rijeke smješteni su govornici ikavsko-ekavskoga izričaja (*mlīko, brīg, grīj, rīzanci, narīži* 2. jd. imp., *kumpīr; rēpa, vētar, dēver, nevēsta, mīsiti tēsto*), dok je drugi dio, pozicioniran bliže županijskoj cesti, naseljen govornicima u kojih je potvrđen odraz **ě > e* (*vrēme, lēp, meūr, cvēt, ždrēbe, kumpēr*).¹³ Drugoj skupini istraženih govora pripadaju oni u kojima je potvrđena međuovisnost odraza jata i duljine sloga (Brežani: *dēver, žīvēli, rīzanci, sīno, òbed*; Šišljavić: *dlīeto, līet* G mn., *zdēlu* A jd., *lēto*). Na koncu, u ostalim mjesnim govorima jat je i u kratkome i u dugome slogu dao zatvoreno *ę*: *sękal, mlęko, vętar, dęlali* (Draganić – Vrbanci),¹⁴ *dęte, lęp, dęca, čōvek* (Rečica), *ždrębe, dętętom* I jd., *cedīlo, mejūr* (Lasinja).

U svemu, premda je, gledajući prostorno, analiziran relativno malen dio jugozapadnoga teritorija kajkavštine, riječ je o međusobno vrlo različitim govorima, barem kada govorimo o fonološkoj razini.

3.2. Infinitiv i supin

U svima analiziranim govorima potvrđena je funkcionalna opozicija infinitiva i supina. Razlikuju se nastavcima te naglasnim osobitostima – dužinom sloga te naglasnim mjestom. Infinitiv se u svima govorima tvori nastavcima *-ti, -ći || -či*, a supin je potvrđen samo u nesvršenih glagola, uz glagole kretanja ili uz one koji pretpostavljaju kretanje. U nastavku donosimo primjere iz svakoga punkta, kod punkta Ribari za oba mjesna govora zasebno. Kod onih potvrda koje su ekstrahirane iz zvučnih zapisa spontana govora oblici supina i infinitiva donose se kontekstualno.

Brežani: *īdem vōzit gnōj : nēmoj tāk bīzo vozīti; nē morem spāti : òdi spāt; ājd jīst : nē morem jęsti; pokōjutri*¹⁵ *mōram īti kōpat : nī tīla kopāti; mōram*

¹³ Umjesto ovoga toponima, u povijesnim se vrelima spominje ime Podvorci (Lopašić 1895: 280). Radi utvrđivanja podrijetla i jednih i drugih govornika (a koje bi onda zasigurno rasvijetlilo pozadinu prostiranja izoglose odraza jata), valja poduzeti iscrpnija arhivska istraživanja.

¹⁴ U nenaglašenoj poziciji u ovome govoru zatvoreno je *ę* na mjestu jata neutralizirano vokalom *i*: *òbit, sidēla* pr. r. ž., *dičkōf* G mn., *tirālę* pr. r. ž., *rižīnę* ‘grančice vinove loze nakon obrezivanja’.

¹⁵ *pokōjutri* = prekosutra.

dèlati : òšal je dèlat; ìdemo òtavu kòsit : ìdemo òtavu pokòsiti; ìdemo kràve dorènati;¹⁶ prèšli su pît; búš stìgnala kùpiti krùv? poslùni da ti velìm kàk trèba kràvu podojiti;

Draganić – Vrbanci: ìdem spât : nèmrem spàti; mòramo sàda pišence klàti : dôjdem jùtri klât; nèmreš sè potrišiti¹⁷ : dèšla je sìm nèkaj potrišiti; mènì nì lànñ svìne raniti, mùž bu narànìl; trèba rizìne ružiti; cèš màknañ ròžu àk ti smèta? cèš mi pomòci?

Lasinja: mòreš tó zèti sèbum? : dòšal bum dānas zèt; mōra ìti kòsu klèpat : jà ju nè znam klèpàti; òni nèčèju naše pjèsmè pjèvati; znàli su domòm ìti jèst : mōra sè jèsti pràžetina za fāšnak; nīsi mògal vèčèr izdūrati; àko sè nì otvārala, ònda ju jè znàla pàriti na vrūci vòdi : žèna je nà to ìšla sèdèt da se otvāra bòlè; dvāput na lètò trèba ìti kòne potkìvat; tā se krāva znàla bÿzo napàsti;

Mahično: ne mārem niš jìsti, mōram nèkaj jìsti : ìdmu jìst; mōram sašiti kìklu : ìdmu mī sašiti tū kìklu; jùtri ìdmu nagrñivat krumpìr : nēmam višè kàj nagrñivati; ìdem sījat salatē : jà je bòme ne stìgnem sījati; trība bi strèsti čerīšnu : ìdem strèsti čerīšnu; ìdeš pèc mēso? : mēso mi se nēce spèci, ne dēla mi špòret; prèšal je spāt : ne mārem spàti; ìdeš lòvit rìbu : lègla sam spāt, ne dā mi se loviti; mètni vāle kùvat pāžuļ – nì višè trība niš soliti;

Rečica: kòkoš mi nèčè nèsti : prèšla je nèst; po noći trèba spàti ali jà ìdem kāsno spāt; lān se mōral dèšèt dān namàkati – ùnda ga xājde tūč na stùpu; tó sam trèbala prè rèči – ùnda se lān ìšal mòčit; ìdè sè lān mīkat; i ùnda sè tó ìšlo namètat; sāt sè nèmrem sètiti kàko je bìlo; mōram ix pokrìti s kòberom¹⁸ : ìdem ix pokrìti s kòberom; tó nì trèba sàki dān zalèjati; trèba čēsati pèrje;

Ribari, ikavsko-ekavski govor: tū višè nīmaš pò kaj ìti ni kàj iskàti; mòja mājka je znàla kràve dojiti : mōram ìti kràve dòjit; ekavski govor: àjmo jèst : nè morem niš jèsti; na fāšnak se mōra zèlè kùvati : mètni nèkaj kùvat : ìdem nèkaj skùvati za òbed; da znāš kositi na rùke? : ìdem kòsit trāvu : prèšal je pokositi trāvu;

Šišljavić: ìdemo čìstít dròba za kobasìce; ìdemo lista brāt; ìdem snìega mèst; ìšlo sè jè dèlat; ìdem kìdat štàlu; ìdem brāt pāžuļa; ìdem rānit žìvad; kràve cèju ràdo sìeno prèživati; trība čēsati pèrje i lúč tēsati; trība znàti làjati da búš znàl bàjati.¹⁹

¹⁶ *dorènati* = dotjerati, privesti goneći pred sobom (ob. stoku).

¹⁷ Mjesnomu su govoru Draganića u cjelini svojstvene fonološke neutralizacije u kratko naglašanim i nenaglašanim slogovima (Ivić 1968), samim time i govoru Vrbanača (Marinković 2020).

¹⁸ *kòber* = grubo tkana deka.

¹⁹ *bàjati* = kazivati usmene pripovijetke.

3.3. Kontrolni punktovi u okruženju

Promotrimo li kontrolne punktove na luku koji zaorubljuje grad Karlovac, na zapadnokarlovačkome prostoru supin je prema Težakovim spoznajama potvrđen u Jaškovu, dok u obližnjemu Zadobarju izostaje. Naša su istraživanja to potvrdila: sintagme tipa *mōram kopāti – idem kopāti* karakterističnom su značajkom zadobarskoga govora. Osim toga, u ovome govoru supostoje oba infinitivna lika među kojima distinkciju čini mjesto naglasaka: *kòpat – kopāti, xòdit – xoditi, potrošit – potrošiti*, a kod glagola II. vrste infinitivi su potvrđeni samo u jednoj inačici: *mètnit, dignit*. Južnije su pozicionirani Knez Gorica i Vukmanić, govori kajkavskoga goranskoga dijalekta (Marinković 2019), što ukazuje da u njima, kao ni u ostalih goranskih kajkavaca (usp. bilješku 2), opreka supina i infinitiva nije očuvana: *iden spāt : nè moren spāt* (Knez Gorica); *ājmo skākat* ‘trčati’ : *nè moren skākat, idemo film glèdat?* : *nè da mi se glèdat, jā son ga već glèdala* (Vukmanić). Dalje prema istoku, na desnoj obali Kupe, uz analizirane govore kajkavskih obilježja nalazi se i niz govora štokavske provenijencije (Marinković 2017), u kojima je, očekivano, opreka infinitiva i supina utrnuta, a infinitiv je potvrđen u apokopiranome obliku: *pěć, diván't* (Banska Selnica), *dôjt, razjādit se* (Kablar), *šivat, mōć* (Banski Kovačevac). Južnije od ovih punktova nalazi se Skakavac. Prema Težaku (1981a: 181), u Skakavcu se govori “djelomično štokavski, a djelomično čakavsko-kajkavski. Skakavac je geografski ekstrem kordunske štokavštine i karlovačke pokajkavljene čakavštine”. Brabec (1961: 329) u Skakavcu bilježi ikavsko-ekavski refleks jata i dva nova uzlazna akcenta, no, s druge strane, i upitno-odnosne zamjenice *kaj* i *ki*, stare nastavke u imeničkoj deklinaciji, dočetno *-l* u glagolskome pridjevu radnom muškoga roda i dr. Za ova istraživanja supin u Skakavcu nije potvrđen, a infinitiv je također okrnjena oblika: *dèlat, xòdit, tèć, sèć*.

3.4. Prostiranje supina

Na temelju dosadašnjih spoznaja o prisutnosti supina na širem karlovačkome području iznesenih u poglavlju 2.1. te na temelju rezultata dobivenih analizom vlastite građe s terena možemo povući izoglosu prostiranja funkcionalne opreke infinitiva i supina u nehomogenim govorima karlovačkoga područja, prikazanu na Karti 1. Crvenom iscrtkanom linijom prikazana je izoglosa koja dijeli govore s potvrđenim razlikovanjem infinitiva i supina od onih govora u kojima ta opreka nije relevantna i u kojima se javlja samo infinitiv, različitih dočeta.

Istraživanje je pokazalo da izoglosa prostiranja supina prati, ugrubo, rijeku Kupu. Na zemljištu u luku rijeke Kupe presijeca teritorij između današnjih

administrativnih jedinica, Općine Kamanje i područja Grada Ozlja. Potom zaobilazi Karlovac i njegova prigradska naselja te siječe rijeku kod Kobilica Pokupskoga. Na desnoj obali obuhvaća vrlo uzak pojas govora koji je mjestimice isprekidan štokavskim klinovima. Štokavski utjecaj koji je u starijim radovima opserviran na ovome prostoru, ogledao se tada, pa i danas, najviše na fonološkome planu,²⁰ no, kako vidjesmo ovim istraživanjem, u neštokavskim punktovima²¹ u pogledu odnosa infinitiva i supina taj je utjecaj (još uvijek) minoran.

Karta 1. Razlikovanje infinitiva i supina u govorima karlovačke okolice

4. ZAKLJUČAK

U ovome smo radu na temelju podataka iz literature te na temelju vlastitih terenskih istraživanja analizirali odnos infinitiva i supina na jugozapadno-

²⁰ Istražujući govore u tzv. donjemu Pokuplju (prostor od Metlike do Siska), Ivan Brabec (1961: 327) uočava da je “kajkavski govor na desnoj obali Kupe pod jakim utjecajem štokavštine koja s njime graniči. Taj je utjecaj negdje jači a negdje slabiji”. Na tome tragu osvrnuo se upravo i na mjesni govor Lasinje (Brabec 1961: 328) u kojemu također pronalazi kajkavsko-štokavska kolebanja: *čeršne su crne i crvene* || *tršne i slive* (...). Ovim je istraživanjem u tome punktu također potvrđen određen broj dubleta koje svjedoče štokavskoj prisutnosti u bliskoj okolici (primjerice, susjedni Prkos Lasinjski nastanjen je govornicima novoštokavskoga istočnohercegovačkoga dijalekta, usp. Petrović 1978): *grōzļę* || *grōžžę*, *divāniti* || *divāniti* i dr.

²¹ Čak i duboko na prostoru Banovine, u kajkavskoj oazi okruženoj štokavštinom – mjesnome govoru Hrvatskoga Sela – supin je registriran kao živa kategorija (Zečević 2000: 88).

me ogranku kajkavskoga kompleksa, točnije – u karlovačkome Pokuplju. Uglavnom je riječ o govorima koji već tradicionalno u dijalektološkoj literaturi nose epitet prijelazni, zbog njihove fizionomije u kojoj supostoje elementi obaju narječja, kajkavskoga i čakavskoga. Na fonološkome planu razlikuju se međusobno ponajviše akcentuacijom i odrazom jata. Prema potonjemu kriteriju dio se govora pripaja velikoj skupini ikavsko-ekavskih govora peripanonske Hrvatske. U glavnini je ipak zabilježen jat koji je uobičajen i u drugim, sjevernijim kajkavskim govorima, i čiji je odraz povezan uglavnom s duljinom sloga.

Istraživanje je pokazalo da izoglosa prostiranja supina prati, ugrubo, rijeku Kupu. U govorima koji su ostali južno i zapadno od opisane linije, infinitiv se javlja u nekoliko inačica. Prema tome kriteriju govori se dijele na one u kojima je potvrđen samo apokopirani oblik infinitiva te na one u kojima supostoje oblici i s nastavcima *-t*, *-ć* i s nastavcima *-ti*, *-ći*. Opisani govori kojima je pak svojstveno razlikovanje infinitiva i supina pozicionirani su sjeverno. Supin je u njima potvrđen samo u nesvršenih glagola, a infinitiv ima nastavke *-ti*, *-ći* || *-či*.

Sudeći po zakonitosti funkcionalnoga razlikovanja infinitiva i supina, na širem karlovačkome području kajkavski su govori smješteni duž lijeve obale Kupe, dok na njenoj desnoj obali kajkavština obuhvaća tek prvi sloj govora, ne zadirući dublje prema jugu. Dijalektološki zemljovidi, međutim, tu granicu mjestimice poprilično spuštaju. Da bi se takav zahvat opravdao ili opovrgnuo, nužno je istražiti koliko je još uopće kajkavskoga supstratnoga sloja ostalo u današnjim govorima južno od Kupe, odnosno istražiti sijaset govora na sjeveru Banovine i Korduna koji su u hrvatskoj dijalektologiji još uvijek *terra incognita* i o čijemu se identitetu zasad samo nagađa.

LITERATURA

- Brabec, Ivan. 1961. Izvještaj o istraživanju govora u Pokuplju. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 65, 321–331.
- Damjanović, Stjepan. 2005. *Staroslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Draganić // Wikipedia.
<https://hr.wikipedia.org/wiki/Draganić> (pristup 1. svibnja 2020.).
- Finka, Božidar; Šojat, Antun. 1973. Karlovački govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 3, 77–151.
- Gostenčnik, Januška. 2018. *Krajevni govori ob Čabranki in zgornji Kolpi*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

- Grošelj, Robert. 2014. The supine and the supine clause in South Slavic languages. *Zeitschrift für Slawistik* 59/3, 301–324.
- Gudek, Vedrana. 2013. *Opis govora Gornje Konjščine*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Ivić, Pavle. 1968. Procesi rasterećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 11, 57–69.
- Ivšić, Stjepan. 1936. Jezik Hrvata kajavaca. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 48, 44–88.
- Ivšić, Stjepan. 1970. *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kapović, Mate. 2011. Accentuation of *i*-Verbs in Croatian Dialects. In: *Accent Matters: Papers on Baltic and Slavic Accentology* [ur. Pronk, Tijmen; Derksen, Rick]. Amsterdam – New York: Rodopi, 109–233.
- Kapović, Mate. 2015. *Povijest hrvatske akcentuacije. Fonetika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Lisac, Josip. 2006. *Tragom zavičaja*. Split: Književni krug.
- Lončarić, Mijo. 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Lopašić, Radoslav. 1895. *Oko Kupe i Korane*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Lukežić, Iva. 1990. *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Lukežić, Iva. 2012. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*. Zagreb – Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine.
- Lukežić, Iva. 2015. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 2. Morfologija*. Zagreb – Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine.
- Lukšić, Ivana. 2014. *Mjesni govor sela Durlinci*. Diplomski rad. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Malnar Jurišić, Marija. 2017. Iz morfologije govora Tršća. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 21, 203–216.
- Maresić, Jela. 2018. Morfologija podravskoga kajkavskoga dijalekta. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 22, 1–140.
- Marinković, Marina. 2017. Ikavsko-ekavski refleks u štokavskim govorima istočnoga karlovačkoga Pokuplja. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 21, 229–248.
- Marinković, Marina. 2018. *Kajkavski govori istočnoga Gorskoga kotara*. Zagreb – Delnice: Hrvatska sveučilišna naklada – Ogranak Matice hrvatske u Delnicama.
- Marinković, Marina. 2019. Dislocirani govori Gorskoga kotara: mjesni govori Vukmanića i Knez Gorice. *Filologija* 73, 79–101.
- Marinković, Marina. 2020. Fonološke značajke mjesnoga govora Vrbanaca: prilog proučavanju draganičke kajkavštine. *Filologija* 75, 99–118.

- Matasović, Ranko. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Menac-Mihalić, Mira; Celinić, Anita. 2018. Geolingvistički pogled na infinitiv i supin u govorima hrvatskoga jezika u Hrvatskoj. U: *Poglavlja iz romanske filologije: u čast akademiku Augustu Kovačecu o njegovu 80. rođendanu* [ur. Lanović, Nina i dr.]. Zagreb: FF Press, 435–453.
- Mihaljević, Milan. 2014. *Slavenska poredbena gramatika. Drugi dio: Morfologija, Prozodija, Slavenska pradomovina*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mužek, Matija. 2020. Fonološki opis govora Tuškanā. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 46/1, 191–254.
- Petrović, Dragoljub. 1978. *Govor Banije i Korduna*. Novi Sad: Matica srpska.
- Ramovš, Fran. 1935. *Historična gramatika slovenskega jezika, VII. Dialekti*. Ljubljana: Znanstveno društvo za humanistične vede.
- Strohal, Rudolf. 1902. Jezične osobine u kotaru karlovačkom. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 57, 1–50.
- Šojat, Antun. 1981. Čakavske osobine u jugozapadnim kajkavskim govorima. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5, 151–167.
- Težak, Stjepko. 1957. O rezultatu dijalektoloških istraživanja u okolici Karlovca. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 62, 418–423.
- Težak, Stjepko. 1979. Sjeverni govori čakavsko-kajkavskog međunarječja u karlovačkom četveroriječju. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 16, 37–52.
- Težak, Stjepko. 1981a. Dokle je *kaj* prodro na čakavsko područje? *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5, 169–200.
- Težak, Stjepko. 1981b. Ozaljski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5, 203–428.
- Vranić, Silvana; Zubčić, Sanja. 2018. Hrvatska narječja, dijalekti i govori u 20. stoljeću. *Povijest hrvatskog jezika, 5. knjiga: 20. stoljeće – prvi dio* [ur. Pranjković, Ivo; Samardžija, Marko]. Zagreb: Croatica, 525–579.
- Закар, Виктор. 2016. Супин во долнолужичкосрпскиот јазик. *Croatica et Slavica Iadertina* 12/2, 529–540.
- Zečević, Vesna. 2000. *Hrvatski dijalekti u kontaktu*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Zubčić, Sanja. 2017. *Neocirkumfleks u čakavskom narječju*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

Infinitive and supine in the dialects of karlovačko Pokuplje area

The distinction between supine and infinitive is nowadays still preserved in the majority of the Kajkavian dialects of the Croatian language, and the existence of this contradiction in dialectological literature is considered one of the basic features of the Kajkavian dialect. They differ in form, stress and function.

Dialects located in the Karlovac area are known either as mixed, resulting from historical migration, or as transient, occurring as a natural transition of one speech type into another. Most of the local dialects of the wider Karlovac area possess the same characteristics of both the Chakavian and Kajkavian dialects and sometimes the features of all three Croatian groups of dialects.

This paper investigates the prevalence of functional and morphological differentiation of infinitives and supines in local dialects in the Kupa basin, with the aim of determining the extent of speech spread with the majority of Kajkavian features. Part of the data was extracted from the existing dialectological discussions which cumulatively describe the speeches in the Karlovac basin. The rest of the materials were collected through author's own dialectological field research into the local dialects of Brežani, Draganić, Lasinja, Mahično, Rečica, Ribari and Šišljavić.

NEDA PINTARIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

npintari@ffzg.hr

OBLICI METAPLAZME: PARAGOGA I APOKOPA U HRVATSKOM JEZIKU I DIJALEKTIMA

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'373.6

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.17>

U radu se analiziraju oblici i funkcija metaplazmi (paragoge, apokope i afereze) u hrvatskom razgovornom jeziku i dijalektima. Metaplazme donose pozitivna i negativna obilježja u fonetici, fonologiji, tvorbi, pragmatici, dijalektologiji i književnosti.

1. UVOD

Metaplazmom kao stilskom figurom do sada se bavila prije svega retorika, a ovaj rad pokazuje da su za analizu toga pitanja važne fonetika, fonologija, rječotvorje i dijalektologija. Cilj članka jest upozoriti na postojanje metaplazmi u hrvatskom jeziku i dijalektima.

Branko Tošović predstavio je tipologiju metaplazme naglašavajući da je ona prisutna u svim slavenskim jezicima te da “svaki slovenski jezik obrazuje svoj sistem metaplazmi” (Tošović 1991: 45). On smatra da je potrebno napraviti istraživanja o toj temi uspoređujući različite slavenske jezike te tvrdi da “na međujezičkoj ravni bogat materijal daju srodni jezici, kao što su slovenski” (Tošović 1991). Tako on tvrdi da najviše sličnosti između ruskoga, hrvatskoga i srpskoga jezika ima u okviru kategorije fonoplazme, tj. u fonetici (Tošović 1991b: 13). Možemo zato pretpostaviti da je metaplazma općeslavenska baština pa je stoga rasprostranjena u dijalektima te u staroslavenskom jeziku, što pokazuje i A. Kovačević (2008). Pokušat ćemo stoga pokazati kako metaplazme (paragoga, apokopa, afereza) funkcioniraju u hrvatskom jeziku, poglavito u govoru i hrvatskim dijalektima. Usporedbu

s poljskim jezikom autorica je objavila u prilogu zborniku radova s Riječkih filoloških dana 2019. godine (u tisku).

U slavenskim jezicima i njihovim dijalektima postoji mogućnost proširivanja leksema ili paragoge koju je Jagić 1861. nazvao *zasuvkom* (prema Bagić 2012). Navedeni zasuvci (proširci) nemaju gramatičkoga ni semantičkoga značenja pa ćemo u daljnjem radu pokazati njihove oblike i pokušati pronaći njihove uzroke u hrvatskome književnome jeziku, narodnoj poeziji i prozi, razgovornome jeziku (lokalnom idiomu).

Najčešći oblici metaplazme su apokopa, afereza (v. Muhvić-Dimanovski 2001) i paragoga (usp. Kovačević 2008). Apokopa označuje oduzimanje fonema, slogova ili sufikasa u riječima (redukcija), a paragoga dodavanje fonema, slogova ili sinonimnih sufikasa (npr. u poljskom jeziku postoje sufiksi deminutivnih (hipokorističnih) osobnih imena koji imaju istu funkciju a različite oblike: hrv. Ana = Anica, Ančica, Anuška, Aneta itd.; polj. Anna = Ania, Anusia, Aniusia, Aneczka itd.). Oduzimanje ili dodavanje elemenata u apokopi i paragogi obično se vrši u krajnjem dijelu riječi, ali postoji i oduzimanje prvoga dijela riječi (*afereza*) te oduzimanje u sredini riječi (*apokopa*). Oduzimanjem ili dodavanjem tih elemenata ne ugrožava se i ne mijenja glavno značenje korijena te riječi.

A. Kovačević opisala je primjere paragoge u staroslavenskome jeziku, što znači da se analiza te pojave može gledati u povijesti hrvatskoga jezika, a naša analiza odnosi se na pojave u suvremenom hrvatskom jeziku i govoru te u hrvatskim dijalektima. Danas se u diskurzu ili tekstu visokoga stila rabe povijesni oblici paragoge, dok se u razgovornom jeziku i dijalektima može izlučiti paragoga (npr. *bar-em*) te apokopa i afereza (Amerika > *Merika*; treba > *trea*; kazao > *kazō*).

Za Witolda Mańczaka “forma leksema ovisi o trima temeljnim činiteljima: o pravilnom fonetskom razvitku, o analoškom razvoju, kao i o nepravilnom fonetskom razvitku uzrokovanom čestotnošću” (Mańczak 2012: 59). Radi se, naime, o njegovoj koncepciji prema kojoj leksemske skupine te leksemi i morfemi često imaju neregularne redukcije, tj. apokope. Kao primjer reduciranja leksemske skupine Mańczak navodi: *wasza miłość* > *waszmość* > *waść*; za lekseme daje primjer *podobno* > *pono*; praslavenski infinitivni morfem *-*ti* u staropoljskome je bio -*ci*, a danas je to -*ć*, usp. stpolj. *umrze-ci*, a danas je u poljskom jeziku *umrze-ć*. Primjerima neregularnoga fonetskoga razvoja uzrokovanoga frekvencijom Witold Mańczak je posvetio nekoliko monografija i mnogo članaka (Mańczak 2012). Ovdje možemo navesti njegov citat iz analize paragoge i apokope kašupskoga priloga *ga* ‘kad, kada’ u slavenskim jezicima: “/.../važno je promotriti kašupski prilog u usporedbi s većim brojem sličnih leksema u drugim slavenskim jezicima, npr. *kogьda* (u

Sinajskom psaltiru) *kogda*, *kbгда*; rus. *kogda*, rus. dij. *kovdy*, *kada*, *kady*; bug. *koga*, *kogi*; češ. *kehdy*, *kdy*; staročeš. *kda*; slovački *kedy*; dluž. *kegdy*, *gdy*, *dy*, *ga*; gluž. *hdy*, *dy*; hrv. i srp. *kada*, *kad*; slov. *kadar*, *kada*, *kda*; staropolj. *kiedy*, danas polj. *kiedy*, *gdy*, polj. dij. *kied*, *kiedź*, *kiej*, *kie*, *dy*, *gda*. Ako ovlaš pogledamo ove oblike, dolazimo do zaključka da se svi oni izvode od davnoga leksema **kogo*, *goda* koji je prošao nepravilan fonetski razvitak uzrokovan frekvencijom” (Mańczak 2012: 62–63, prev. N. P.).

Piotr Sorbet analizira paragogu u romanskim jezicima, gdje je ona fonetska pojava, vidljivija i raširenija nego u slavenskim jezicima. On navodi da se usporedbom etimona u posuđivanju među srodnim jezicima pokazuju promjene i stvaranje novih glasova do kojih dolazi kada u ciljnome jeziku primatelju nema glasova iz polaznoga jezika. Tada ciljni jezik prilagođuje strane glasove svomu fonetskomu sustavu. Sorbet je predložio dva tipa klasifikacije paragoge: 1. frekvencijsku klasifikaciju paragoge u pojedinačnim, serijskim i sistemskim leksemima te 2. uzročnu klasifikaciju paragoge prema adaptacijskom, aglutinativno-sintaktičkom, analognom i varijantivnom leksemskom obliku. Svi su primjeri iz romanskih jezika, gdje se paragoga počela proučavati prije slavenskih jezika (Sorbet 2015).

O ovim je pojavama malo pisano u slavenskim jezicima jer je tek pragmatika kao praksa govornoga jezika omogućila analizu pojava u govoru.

2. PARAGOGA I APOKOPA U HRVATSKOME JEZIKU I DIJALEKTIMA

U članku će se prikazati osnovne crte i funkcije metaplazmi u hrvatskom govornom jeziku i našim dijalektima. U *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* R. Simeon (1969) rabi naziv *metaplazam* u muškom rodu, prema lat. *metaplasumus* i grč. *metaplasμός*, no ovdje smo se odlučili na oblik ženskoga roda jer su i njegovi podoblici, paragoga i apokopa, ženskoga roda.

2.1. Paragoga u hrvatskom jeziku i dijalektima

Proširivanje leksema u lingvistici koje se naziva *paragogom*, Klaić definira kao “dodavanje glasova na kraju riječi, kad npr. umjesto *dakle* kažemo *daklem*” (Klaić 1978: 1005). K. Bagić paragogu smatra “figurom dikcije” ili “etimološki nemotiviranim dodavanjem glasova, sloga ili slogova na kraju riječi” (Bagić 2012: 234). On konstatira postojanje paragoge u hrvatskoj usmenoj književnosti, starijoj hrvatskoj književnosti i lokalnim govorima, a razlog nastanka paragoge vidi u lakšem izgovoru, poštivanju metričkoga

obrasca i eufonijskom usklađivanju stila. Pokazuje paragogu u padežnim oblicima zamjenica, u priložima, partikulama, veznicima, imperativima: *njoj-zi* (njoj), *meneka* (mene), *danaske*, *daneske* (danas), *potpunoma* (potpuno), *barem(ko)* (bar), *namaknider* (namakni), *deder* (de, daj), *jerbo* (jer), *jošte* (još) (Bagić 2012). Primjere je Bagić navodio iz *Razgovora ugodnog* Kačića Miošića, iz tekstova Ante Tomića, iz primjera Vatroslava Jagića itd. Uzrok ovoj pojavi bilo bi jezično kićenje, viši stil, nastojanje emotivnoga obogaćivanja kratkih oblika.

Dodavanje fonema, slogova ili sufikasa riječi u paragogi obično se vrši u krajnjem dijelu riječi (postpozicija), ali postoji i u sredini riječi. Dodavanjem tih elemenata ne ugrožava se i ne mijenja glavno značenje te riječi u korijenu.

Paragoga čini lekseme pragmatički obilježenima (Pintarić 2002) dodavanjem fonema ili slogova bez izmjene leksičkoga značenja. Vrlo često paragoga se javlja u komunikacijskim priložima (Pintarić 2012). Može se izricati u jednostavnim priložima najčešće izvedenima od pridjeva te složenim priložima sastavljenima od prijedloga, priloga, imenica, veznika, imperativa glagola. Iako pojedinačni leksemi završavaju samoglasnikom (usp. *dobro*, *jasno*; *uvelike*, *izdaleka*, *naposljetku*), često se javljaju i oblici kojima se na kraju dodaje suglasnik ili cijeli zatvoreni slog koji može pripadati književnomu i razgovornomu jeziku ili pak dijalektu (npr. *bar-em*; *tek-ar*, *onda-r*, *onda-k*, *dakle-m*, *zbilja-m*; *tu-ka/tu-kaj*, *tu-j*, *tamo-ka*, *ovđe-ka-rac*, *voć-kar-ce*, *tu-dier*, *tu-de*, *to-te*, *ota-le(n)*, *unda-na*, *unda-k/unda-k-nak*). U dijalektologiji se nazivaju 'navescima' ili 'proširenim oblicima' (László 1980). Takvi se proširci dodaju i padežnim nastavcima u hrvatskim dijalektima, npr. u čakavskome: *našem-en*, *mojem-en* i drugdje. Poseban oblik paragoge postoji u čakavskim padežnim oblicima zamjenica i u složenicama: *njoj-zi*, *oni-zi-m*; *ti-zi-je-h*, *ti-zi-je-m*; *meni-ka/meni-kar*, *mojem-en*, *bo-me*, *bog-me*, *aj-me*.

Da je paragoga stara pojava, poznata još u staroslavenskom jeziku (možda još i ranije), pokazuje Ana Kovačević, koja navodi neke stare uzvike u glagoljskim tekstovima, nekoliko uzvika bola, od kojih izdvajam *jo* (Kovačević 2008: 120). *Jo* se danas javlja s paragogom: *joj*. Na Pagu postoji i oblik *johi* u istom značenju boli, a uzdah ima frazeološki oblik *johi meni* (jao meni). Danas je čest uzvik *aj-me*, *jao meni*, a A. Kovačević (2008: 120–121) navodi oblike *oimě* i *oime*. Može se ovdje zamjenica *meni*, *me*, *mě* shvatiti kao dio složene usklične paragoge.

Možda se u paragogu može ubrojiti i pojava veznika *kao* i zamjenice srednjega roda *ono* u razgovornom jeziku jer nemaju pravoga značenja, nego su desemantizirane podštapalice (Pintarić 2002) koje se javljaju u govoru. B. László tako spominje *kako-ono*, *tamo-ono*. Paragoga u složenicama izriče se na

početku riječi prilogom i partikulom *bilo-*, *ma-* te partikulom *-god* na kraju riječi (*bilo-tko*, *bilo-kako*, *ma tko*, *ma koliko*; *tkogod*, *štogod*, *kolikogod*).

Frazeologiziranu paragogu *slugavam-se* navodi László, no to se može shvatiti i kao povratna zamjenica dubrovačkoga glagola *slugavati se*. Ostali frazeologizirani primjeri su: *tko-mu-drago*, *što-ti-ga-ja-znam* (ovdje zamjenice nemaju svoga pravoga dativnoga značenja kao ni u psovkama ili poštapalicama: *j...-mu-mater*, *mamu-li-mu-mračnu*, *jebo-te*). László navodi frazeologizirane oblike sa zamjenicom *-mu-* koja ovdje ima pragmatično, a ne leksičko značenje: *tko-mu-drago*, *kako-mu-drago*, *koliko-mu-drago*. Ovaj dativni oblik zamjenice *on* ne odnosi se na konkretnu osobu pa se može smatrati umetkom, paragogom u složenom frazemu.

Mira Menac-Mihalić u svom rječniku štokavskih ikavskih govora (2005) navodi primjere paragoge u frazemima: *Raste ka gljiva poslin kiše* (Ši); *To ti je pedāl mista ovdalen* (Ga).

Osim u govoru, paragoga je poznata u dječjem jeziku i rječotvorju, napose u nepromjenjivim vrstama riječi, obično jednosložnima ili dvosložnima, kada se dodaje slog ili više slogova koji se mogu smatrati premorfemima ili protomorfemima (Maćzyński 1982) bez značenja, tj. oni imaju samo pragmatično emotivno značenje. Ovakve paragogične protomorfeme koriste i djeca u igri (npr. tako-*c*; evoga-*c*, hop-*sa-sa*, hop-*la*, hop-*a*, hop-*a-ca* i druge).

Paragogični *protomorfemi* ili *protopartikule* u govoru su specifični jer nemaju leksičkoga značenja te prvenstveno pripadaju fonetici, fonologiji i stilistici. Duljina trajanja ovih fonemskih dodataka jednosložnoj riječi može značiti i želju za naglašavanjem važnosti te riječi koju govornik izgovara, a zbog njezinih produžetaka obraća se na nju veća pozornost.

Ovu pojavu u dječjem jeziku pokazujem u vlastitim primjerima kojima sam nazivala draga jela ili rado nošenu odjeću pa sam tako u svome ranome djetinjstvu pire od krumpira nazivala: *pikaka-pakaka pikaka-makaka*, a kaputić s točkicama: *pakika pukika s jopamaji*. Vidljiv je emotivan odnos koji se ostvaruje ponavljanjem, eholalijom, rimom, umnožavanjem sličnih oblika, a sve je to poznato u dječjim igrama (usp. Pisarkowa 1975; Cieślowski 1985; Kekez i Pandžić 1996; Bańko 2008).

U hrvatskome jeziku i dijalektima postoji vrlo bogat način iskazivanja paragoge u najrazličitijim riječima, kako promjenjivima, tako i nepromjenjivima. Najveći broj primjera s paragogom nalazi se u prilozima i priložnim zamjenicama, ali i u partikulama, uzvicima te u sintagmama s dvije riječi, pa konačno u frazemima i u tekstu.

Paragoga se javlja između ostaloga u pragmemima kao različitim vrstama riječi koje u komunikaciji služe kao pojačivači emocije (Pintarić 2002).

Neizbježni su ne samo u svakodnevnom razgovoru, komunikaciji, nego i u znanstvenim tekstovima. Omogućuju lakše razumijevanje teksta jer akcentuiraju bitno, njima se pokazuje autorov vrijednosni sustav preko gramatičkih i semantičkih stupnjeva te emotivno moduliraju tekst ili iskaz pa ih poljski gramatičari nazivaju *modulantima* (Zwolski 1975).

2.1.1. Jednostavni i složeni oblici paragoge u hrvatskom jeziku i dijalektima

Paragoga u pragmemima različitih vrsta riječi može imati jednostavne i složene oblike.

Jednostavni oblici sastoje se iz dodavanja pojedinoga fonema ili jednoga sloga:

- a) jedan suglasnik na kraju riječi (*tu-j, dakle-m, onda-r, onda-k, ovuda-n, evoga-c*);
- b) jedan samoglasnik na početku ili na kraju riječi (*sad-e, pak-o, jopet-a*);
- c) jedan otvoreni slog na kraju riječi (*onda-na, hop-la, hop-sa, tu-ka, tu-de, te-re, odnek-le, još-te, nočas-ke, gdje-no, kad-li, ovamo-se, potpuno-ma, tako-ca*);
- d) jedan zatvoreni slog na kraju riječi (*sad-er, de-der, tu-dier, ono-mad, ota-len, tek-ar, amo-kar*).

Složeni oblici imaju najmanje dva različita ili reduplicirana paragoška oblika ili čine složenicu od zamjenice, priloga i imenice:

- a) paragoški oblici s različitim prošircima zatvorenoga sloga: *onda-k/onda-k-nak*;
- b) paragoški oblici s prošircima otvorenih slogova: *kako-no-ti, od-se-le*;
- c) paragoški oblici s kombinacijom zatvorenoga i otvorenoga sloga: *bar-em-ko, ovđe-kar-ce, vođe-ka-rac, ono-mad-ne, doli-ka/doli-kar, još-tel još-ter*;
- d) paragoški oblici s dvama jednakim onomatopejskim prošircima (*hop-sa-sa; tra-la-la*);
- e) složenice sa zamjenicama ili partikulama: *bilotko, bilokako, ma tko, ma koliko; tkogod, štogod, kolikogod, gdjegod; tajput*.

2.2. Oblici apokope i afereze

Suprotno paragogi, u jeziku se pojavljuje odbacivanje ili *apokopa* (grč. *apokopē* 'odbijanje, odsijecanje'; Klaić 1978: 87; Muhvić-Dimanovski 2001: 191). To je postupak koji u govornom jeziku nastaje u želji za jezičnom eko-

nomijom i lakšim izgovorom. Apokopu odlikuje kraćenje riječi, ispadanje fonema i slogova, a to se može događati na početku riječi (kad se naziva *afereza*) te u sredini i na kraju riječi (*apokopa*), usp. Muhvić-Dimanovski (2001). U *Rječniku stranih riječi* Klaić apokopu definira kao “ispuštanje samoglasnika ili suglasnika na kraju riječi” (Klaić 2004: 86), prema grčkomu *apokopto* ‘odbijem’, ‘odsiječem’ (Klaić 2004).

Afereza je također grecizam (*aphairesis*) i znači ‘oduzimanje’, ‘otimanje’, što se u lingvistici označuje “ispuštanjem početnog samoglasnika ili suglasnika (*Merika* mjesto *Amerika*, *letrika* mjesto *elektrika*, *rešt* mjesto *arest*)” (Klaić 2004: 20).

Klaićevi primjeri pripadaju dijalektu, a u govoru se može svaki dan čuti pokoja afereza koja može proizvesti i nedoumicu u značenju, npr. u reklamama *kupka za (...)puštanje* označuje zapravo *kupku za opuštanje*. *Puštanje* i *opuštanje* dvije su riječi različita značenja, ali kontekst omogućuje njihovo ispravno razumijevanje. Vidimo da se radi o fonetskim promjenama oblika leksema. Samo u jednom danu slušanja hrvatske televizije (Dnevnik te InMagazin Nove TV) ispisala sam sljedeće lekseme s aferezom u tekstu: *Evo, (A)nita (j)e s nama; pozdrav od cijele (e)kipe; osobe vezane za područje (I)talije; u svjetlu (o)drživosti; bo(j)ati se; /.../ daleko od članova (o)bitelji*. U sredini riječi može se izostaviti cijeli slog: *kuhanje (je) in* (u zagradama su izostavljeni fonemi ili slogovi).

2.2.1. Apokopa u primjerima hrvatskoga govornoga jezika

Apokopa ima više mogućnosti pojavljivanja u riječima:

- 1) izostavljanje glasova u finalnoj poziciji (postpoziciji) u riječi: *niš(t)* (ništa), *kak* (kako), *tak* (tako);
- 2) izbacivanje vokala u predzadnjem slogu riječi: *kol'ko* (koliko), *tol'ko*, (toliko), *čet'ri* (četiri) (pritom može doći i do odgovarajućega jednačenja suglasnika: *kásti* (kazati), *ješčni* (jezični));
- 3) izbacivanje dijela ili čitava sloga: *oš-neš* (hoćeš-nećeš); *hote* (hodite), *homo*, (*hajmo* (hodimo, hajdemo);
- 4) odbacivanje nutarnjega suglasnika i završnoga dijela krajnjega sloga: *četres* (četrdeset);
- 5) izbacivanje suglasnika zbog lakšega izgovora: *čoeK* (čovjek), *zaaća* (zadaća), *gleatelj* (gledatelj), *moa*, *tvoa* (moja, tvoja), *svaako* (svakako), *neako* (nekako), *drai* (dragi).

Uslijed izbacivanja suglasnika dolazi do zijeva, a izgovorom dvaju samoglasnika zaredom ne prekida se promjena pozicije jezika i govornih organa

pa se izgovor čini lakšim. Isti se postupak događa i u poljskom jeziku (*trzea* pa čak i *trza* umjesto *trzeba*).

2.2.2. Afereza u primjerima hrvatskoga govornoga jezika

Afereza je oblik izostavljanja početnoga dijela riječi. Ona se može pojaviti u razgovornom jeziku, u dijalektima te u stranim riječima koje izgovaraju neuke osobe.

1. Najčešće je izostavljanje prvoga samoglasnika: *Amerika* > *Merika*;
2. Stvaranje zijeva između dviju riječi zbog izostavljanja suglasnika na početku druge riječi: *Anita (j)e s nama*;
3. Izostavljanje prvoga samoglasnika u drugoj riječi, tako da druga riječ počinje suglasnikom, čime se izbjegava ponavljanje jednakoga samoglasnika: *od cijele (e)kipe*;
4. Izostavljanje prvoga samoglasnika druge riječi, pritom se uklanja zijev dvaju različitih samoglasnika: *područje (l)talije*; *u svjetlu (o)drživosti*;

Vidimo da se aferezom s jedne strane nastoji izbjeći zijev u dvama jednakim samoglasnicima ili u dvama različitim samoglasnicima između dviju riječi, tj. između kraja jedne i početka druge riječi. Događa se u slivenom izgovoru riječi u diskurzu, što dovodi do slabijega razumijevanja pa se ne preporučuje u kazališnom govoru, a nije poželjna ni kod spikera na radiju i televiziji.

3. ZAKLJUČAK

Kao što vidimo, metaplazma s paragomom i apokopom u hrvatskom je jeziku vrlo bogata i još uvijek živa u govoru, visokom stilu, dječjem jeziku i usmenoj narodnoj književnosti, svakodnevnom razgovoru. Iz analize oblika metaplazmi vidljivo je da su to poglavito fonetske i fonološke pojave koje se danas mogu proučavati u okviru pragmatike jer je njezin predmet razgovorni jezik. Analiza dječjega jezika pokazala je važnost metaplazmi, uglavnom paragoge u igri, gdje nisu važna značenja riječi, nego njihov zvuk, rima, ritam te imitiranje zvuka stranih nerazumljivih riječi.

Funkcije i uzroci analiziranih hrvatskih metaplazmi jesu sljedeći:

1) U prošlosti se paragoga javlja *među aristokracijom* koja produžuje veznike u hrvatskome jeziku (npr. *ili-ti, jer-bo, nego-li, ako-prem, što-no*), a to odgovara želji za kićenjem govora, što se smatralo ljepotom u izražavanju i *visokim stilom*.

2) U dijalektima je možda narod imao istu želju za obogaćivanjem kratkih riječi duljim oblicima, što su također smatrali višim stilom. No mnogi su

padežni oblici s nutarnjom paragogom mogli značiti *nepoznavanje standardnoga jezika* (usp. u padežima zamjenica: *ti-zi-je-h* umjesto *tih*).

3) Fonološki uzroci paragoge mogu se opravdati zbog dodavanja finalnoga paragoškog suglasnika koji sprječava pojavu zijeva kad bi riječ završavala samoglasnikom, a druga njime počinjala. Isto tako postoje samoglasnički paragoški proširci koji su dobri kada druga riječ počinje suglasnikom.

4) Paragoški proširci redoviti su u dječjem jeziku (npr. *tako-c*, *opa-ca*, *hop-la*, *hop-sa-sa*) gdje imaju funkciju osjećaja produžetka trajanje radnje i njezina ponavljanja.

5) Dječje *brojilice* također možemo ubrojiti u paragoške oblike jer djeca onomatopejski nabrajaju rimovane oblike koji nisu poznati u dotičnom jeziku, npr. hrv. *en-ten-tini*, *sava-raka-tini*, *sava-raka-tika-taka*, *bija-baja-buf*; polj. *ene-due-rike-fake*, *torbe-borbe-ósme-smake*, *eus-deus-kosmateus* i *morele - baks* (usp. Pisarkowa 1975; Kekez i Pandžić 1996).

6) U književnosti se paragoga primjenjuje radi poštivanja metričkoga obrasca i eufonijskoga usklađivanja stila (Bagić 2012: 234).

7) Paragoga i apokopa mogu se javiti u složenicama i frazemima u razgovornom jeziku i hrvatskim dijalektima.

8) Sinonimni deminutivni sufixi mogu imati paragoška obilježja jer imaju isto značenje, a različite hipokoristične ili pejorativne oblike koji se dodaju korijenu kao glavnom značenjskom dijelu riječi.

9) Suprotno paragogi, apokopa može uzrokovati zijev radi lakše prilagodbe govornih organa (npr. izbjegava se suglasnik između dva samoglasnika: *trea* umjesto *treba*).

10) Metaplazme su pojave u razgovornom jeziku i dijalektima hrvatskoga jezika, gdje imaju ekspresivno značenje, a često se rabe automatski, radi lakšega izgovora i prilagodbe govornih organa.

Analizirane metaplazme imaju pozitivna i negativna svojstva.

Pozitivna su obilježja hipokorističnost (u sinonimnim sufixima imena), jezična ekonomija (kraćenje zbog lakšega i bržega izgovora), naglašavanje ekspresivnosti, emotivnosti i vrijednosti u riječi, složenicama, frazemima i diskurzu te arhaična uporaba u visokom stilu (književnost, pjesništvo, obilježja epoha).

Negativno je obilježje metaplazmi nerazumljivost zbog brzoga i slivenoga izgovora dviju riječi (kraja jedne i početka druge). Posebno proučavanje može ukazati na promjene (metaplazme) u stranim riječima koje su nerazumljive nekim osobama pa ih iskrivljuju i pokušavaju im dati oblike koji ih podsjećaju na riječi domaćega jezika (usp. *Merika*, *letrika*). Zbog snižavanja

stila metaplazme se koriste u komedijama gdje se govornika izvrgava ruglu jer rabi iskrivljene strane riječi ili u književnom jeziku, kada rabi dijalektizme i nepravilne gramatičke oblike.

Metaplazme se događaju u svim jezicima. Važno je pokazati njihove oblike u slavenskim jezicima, čime bi se mogle vidjeti sličnosti i razlike u načinu izvođenja metaplazmi.

LITERATURA

- Bagić, Krešimir. 2012. *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga.
- Cieślowski, Jerzy. 1985. *Wielka zabawa*. Warszawa: Ossolineum.
- Jagić, Vatroslav. 1861. Pabirci po cvieću našega narodnog pjesništva. *Vijenac* 421, 22. travnja 2010.
- Kekez, Josip; Pandžić, Vlado. 1996. *Hrvatske usmene pjesme i brojilice*. Zagreb: Alfa.
- Klaić, Bratoljub. 1978. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Klaić, Bratoljub. 2004. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Kovačević, Ana. 2008. Uzvici u hrvatskoglagoljskim tekstovima. *Slovo* 58, 87–135.
- László, Búlsú. 1980. *Neobjavljeno predavanje na Zagrebačkom lingvističkom krugu*. Zagreb.
- Maczyński, Maciej. 1982. Derywacja czasowników ekspresywnych i onomatopiecznych. *Zarys problematyki. Język Polski* 4–5, 255–259.
- Menac-Mihalić, Mira. 2005. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga.
- Muhvić-Dimanovski, Vesna. 2001. Apokopa i afereza u funkciji jezične ekonomije. *Suvremena lingvistika* 1–2, 191–202.
- Pintarić, Neda. 2002. *Pragmemi u komunikaciji*. Zagreb: FF press.
- Pintarić, Neda. 2010. *Kontrastivno rječotvorje: imenička tvorba u tablicama*. Zagreb – Szczecin: Filozofski fakultet – Volumina.pl.
- Pintarić, Neda. 2012. Komunikacijski prilozi i priložni odnosi u hrvatskom i poljskom jeziku. <http://www.suedslavistik-online.de/03/pintaric.pdf> (pristup 20. studenoga 2019.).
- Pisarkowa, Krystyna. 1975. *Wyliczanki polskie*. Kraków: Ossolineum.
- Simeon, Rikard. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.

- Sorbet, Piotr. 2015. Próba klasyfikacji zmian paragogenicznych w językach romańskich. *Acta Universitatis Lodziensis* 4, 1–23.
- Tošović, Branko. 1990. Metaplazme u jeziku. *Prizma* 1, 29–38.
- Tošović, Branko. 1991a. Metaplazme u slovenskim jezicima. *Slavist* 2, 45–54.
- Tošović 1991b = Тошович, Бранко. 1991b. Русские и сербохорватские глагольные метаплазмы. *Slavica Tartuensia* 3, 12–19.
- Zwolski, Henryk. 1975. *Piszemy po polsku*. Kraków: Ossolineum.

The forms of metaplasmas: paragoge and apocope in Croatian spoken language and dialects

This paper analyzes the forms and function of metaplasmas (paragogaes, apochopes and aphereses) in Croatian spoken language and dialects. Metaplasmas bring positive and negative characteristics in phonetics, phonology, wordforming, pragmatics, dialectology and literature.

Ivo PRANJKOVIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ivo.pranjkovic@zg.t-com.hr

JEZIK FRA JERONIMA VLADIĆA

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42(497.6-3RAMA=163.42):929VLADIĆ, J.

930.85:271.3(497.6RAMA)

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.18>

U ovom prilogu riječ je o životu i djelovanju franjevca Bosne Srebrene fra Jeronima Vladića te o fonološkim, morfološkim, sintaktičkim i leksičkim osobitostima njegova memoarsko-ljetopisnoga djela *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu*.

1. UVOD

Fra Jeronim Vladić (1848–1923) jedan je od zaslužnijih bosanskih franjevac ne samo za Ramu i ramski franjevački samostan nego i za cijelu provinciju Bosnu Srebreanu, i to, kako ističe fra Ignacije Gavran (usp. Gavran 1994: 75), barem iz triju razloga. Prvo: zato što je bio prvi urednik prvoga franjevačkog lista na slavenskom Jugu *Glasnika bosanskohercegovačkih franjevac* (od drugoga godišta izlazio pod naslovom *Glasnik jugoslavenskih franjevac*), koji je (s malim prekidom) izlazio od 1887. pa sve do 1941. godine. Drugo: zato što je napisao cijeli niz članaka iz crkvene i/ili bosanske povijesti i objavljivao ih u spomenutom listu ili u drugim listovima, posebice u onima koji su se pod drugim imenima izravno nastavljali na spomenuti *Glasnik*, npr. u *Franjevačkom glasniku*, *Serafinskom perivoju*, *Franjevačkom vijesniku*, *Našoj misli* itd. Pisao je također o brojnim zaslužnicima osobito iz povijesti Bosne Srebrene, npr. o fra Anđelu Zvizdoviću, o fra Lovri Karauli, o fra Miji Batiniću, o fra Pavlu Posiloviću, o fra Frani Jukiću, o fra Marijanu Šunjiću i fra Andriji Kačiću Miošiću itd. Međutim treći najvažniji razlog posebnoga isticanja zasluga fra Jeronima Vladića jesu dva njegova djela ljetopisno-povijesne naravi: *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samo-*

stanu (prvo izdanje Zagreb, 1882) i *Urežnjaci iz Rame* (prvi put objavljeni u *Vrhbosni* 1920. godine, a zatim i u almanahu *Hrvatska duša*, Virje, 1924. i 1925. godine). Oba ta djela zajedno čine nešto što bi se moglo nazvati i svojevrsnim ljetopisom ili kronikom ramskoga franjevačkog samostana, s tim da sadrže mnoštvo i zemljopisnih podataka, i podataka o povijesti Rame i ramskoga samostana, posebno onih (podataka) koji su vezani za brojna tragična stradanja, paleže, iseljavanja franjevaca i naroda iz Rame itd. Osim toga oba djela sadrže puno konkretnih podataka o pojedinim župnicima odnosno gvardijanima u ramskom samostanu ili uopće o franjevcima na ramskom području itd. Ta su dva Vladićeva djela tim važnija što je glavnina pisane ostavštine ramskih franjevaca izgorjela zajedno sa šćitskom crkvom 1942. godine.¹

Zadatak je ovoga priloga da se u njemu potanje istraže osobitosti Vladićeva jezika u djelu *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu*.² Neće se uzimati u obzir jezik djela *Urežnjaci*³ iz *Rame*, koje je što se jezika tiče posve slično *Uspomenama*, ali se od njih razlikuje u dosta pravopisnih pojedinosti, što je i razumljivo jer je to djelo nastalo gotovo pola stoljeća poslije *Uspomena*. Tako su npr. *Uspomene* uglavnom pisane morfonološkim (korijenskim) pravopisom, a *Urežnjaci* fonološkim (“fonetskim”), u *Uspomenama* se refleksi dugoga jata načelno pišu kao *ie* (uz dosta pogreška), npr. *tiesan*, a u *Urežnjacima* kao *ije*, npr. *pripovijedati* itd.

2. FONOLOŠKE, PRAVOPISNE I MORFOLOŠKE OSOBITOSTI

Na fonološkoj razini za jezik Vladićevih *Uspomena* karakteristično je da se dugi refleks jata načelno piše kao *ie* (kao što se krajem 19. stoljeća pisalo u okviru zagrebačke filološke škole), npr. *pomiešati* (16),⁴ *dvie* (17), *rietko* (19), *cieli* (20), *vienac* (68), *viest* (170) itd., a kratki refleksi jata kao *je*, npr.

¹ Usp. *Predgovor* fra Stjepana Lovrića u: Vladić (2008a: 7).

² O jeziku fra Jeronima Vladića obranjena je i jedna doktorska disertacija (usp. Novaković 2011), ali se doktorand u njoj uglavnom ograničuje na morfologiju, konkretno na množinske nastavke imenica, na deklinaciju pridjeva, zamjenica i brojeva te na glagolske priloge, uz velik broj uvodnih općih informacija o austrougarskoj i starojugoslavenskoj jezičnoj politici u BiH, o hrvatskoj gramatičkoj tradiciji do kraja 19. stoljeća te o osobitostima jezika pojedinih franjevačkih pisaca do kraja 19. stoljeća (fra Stjepan Matijević, fra Ivan Bandulavić, fra Ivan Ančić, fra Lovro Šitović, fra Filip Lastrić, fra Nikola Lašvanin, fra Frano Jukić).

³ Usp. “Urežnjaci se kod nas zovu oni kratki konci od osnove kod tkala, kada se već otka platno i odrežu se od platna, ter većinom služe za krpljenje” (Vladić 2008b: 9).

⁴ Brojevi u zagradama označuju stranice trećega izdanja *Uspomena* (Rama – Šćit, 2008).

vidjeti (49), *posjetiti* (54), *ljetopisci* (58), *svjedoče* (64), *namjeste* (139) itd. Vladić je međutim u pisanju refleksa jata izrazito nesiguran, pa npr. vrlo često piše *ie* gdje bi trebalo pisati *je*, tj. i u kratkim slogovima ili u slogovima s tzv. produženim jatom, npr. *nariečje* (20), *nasljednici* (36), *biesnilo* (64), *dospjeti* (75), *zvierad* (113), a i obrnuto, tj. piše *je* tamo gdje bi trebalo pisati *ie*, npr. *saljevaju* (40), *odcjepili* (60) *ispovjedao* (72), *pripovjeda* (96), *pljen* (113). Ima također cijeli niz hiper(i)jekavizama, npr. *plietčina* (14), *Lieвно* (15), *Ustjerama* (23), *niesam* (23), u *Spljetu* (137). Iza tzv. pokrivenog *r* Vladić vrlo često piše *ie* umjesto *e* (ili eventualno *je*), npr. *s vriemenom* (21), *pogriješka* (33), *briežuljak* (49), *pogriješke* (sic, pisano s *ije!* 59), *po sriedini* (64), *crpio iz vriela* (64), *kriepost* (107), *potriebita* (147). S druge strane umjesto tzv. ikavskog refleksa u nekim se riječima piše *je*, npr. *htjeo* (150) ili *prispjeo* (170). Da je Vladić u pisanju refleksa jata izrazito nesiguran, svjedoči npr. i to da on na str. 147 piše *pripovjeda*, a samo dva retka niže *pripovieda*. O tome u još većoj mjeri svjedoče i tako krupne pogreške kao što je npr. pisanje pridjeva *svet* s jatom, usp. u tom **svjetom** hramu (128).

U jeziku *Uspomena* razmjerno je dosta i šćakavizama, što je jedna od osobitosti govora Rame,⁵ npr. *zapušćan* (19), *pokojišće* (47), *nedopušćao* (64), *zaišće* (149), *pripušćao* (175), *zapušćan* (179) itd.

Kad je riječ o pravopisnim načelima, treba reći da apsolutno prevladava pisanje po morfonološkom (korijenskom) načelu, osobito na granicama između prefiksalnoga i korijenskoga morfema, što je u potpunom skladu s prethodnom franjevačkom pravopisnom tradicijom, npr. *izključivo* (17), *teško* (19), *podkivaju* (25), *izpod* (29), *sbor* (52), *odpor* (63), *teška razpra* (77), *odpasti* (82), *odtjerali* (83), *izmuzti* (88), *mrzko* (104), *izsjekao* (125), *razsađene i razširene* (163) itd., ali ima i pisanja po fonološkom načelu (što je također u skladu s franjevačkom tradicijom), npr. *otkad* (19), *šipka* (38), *ropstvo* (119), *nepodopštine* (128). Štoviše, fonološki se piše i u nekim primjerima u kojima se ni danas ne piše, npr. *Imocki* (100).

Na morfološkoj razini upada u oči prije svega vrlo česta poraba starih množinskih oblika imeničke sklonidbe, npr. *prepleten je brojnim brežuljci* (14), *na posielih* (20), *u neakvih zidinah* (25), *prema Rumbocim* (28), *po šikarah obrastlih mašinom* (28), *razore Katolikom crkve, a Franjevcem prebivališta* (63), *nad bolesnima moli* (81), *pri neugodnima posjetami i navalami* (91), *sa onimi visokimi podzidami* (182) itd.

Relativno često rabe se i oblici tzv. kratke množine i u onim riječima u kojima danas posve prevladava poraba oblika tzv. duge množine, npr. *bosan-ski bani i kralji* (38), *kralji ugarski* (72), *bezi kopčićki* (157) itd.

⁵ Šćakavizam je posebno svojstven govornima zapadnoga dijela ramske kotline, gdje se npr. govori *pušćati*, *kosišće*, *pušćenica*, *ognjišće* i sl. (usp. Okuka 1983: 64–65).

U skladu je s prethodnom franjevačkom tradicijom i relativno česta poraba aorista i imperfekta, npr. *izmisliš joj i skovaše grb* (38), *stanovahu u samostanah* (60), *samostan poharaše, porobiše i sve [...] odnesoše* (86), *štono se drugamo bojahu glavi i životu* (87), *oni se misliše opet amo povratiti* (136) itd.

Glagolski prilozi i glagolski pridjevi javljaju se nerijetko kod Vladića u arhaičnim oblicima, npr. *izuzam Zenicu* (14), *počmav od brda Kolivrata* (15), *da je upravo tude zub našast* (27), *našast pri razkapavanju ruševina* (49–51) i sl.

I neki se prijedlozi javljaju u arhaičnim oblicima ili imaju značenja u kojima se danas ne javljaju, npr. *izim muhamedanaca* (16), *brez ikakve daljne začine* (16), *nuz rieku Ramu* (23), *govoriti ob ovom samostanu* (45), *a češće krat su s ovakih promjena postradali i jedni i drugi* (60), *poleg toga sv. Sbor Ramu dosudi biskupu bosanskomu* (76), *prama nebu preliču* (130), *nuz ovu kuću* (163) itd.

3. SINTAKTIČKE OSOBITOSTI

Na sintaktičkoj razini treba spomenuti čestu porabu participijskih konstrukcija, koja je također u skladu s prethodnom franjevačkom tradicijom, npr. *ne budući vješt poslu, ne plativ mu se trošak, morade još iste godine taj posao napustiti* (23), *čovjek predstavljajući lovca za kojim ide vižle* (28), *banovina, imajuća svoga bana* (35), *a u njemu ruka držeća sablju* (39), *grad pripadajući kneževini sv. Save* (40), *mnogi samostani do ovog doba spadajući na vikariju bosansku* (51), *popis samostana u bosanskoj franjevačkoj pokrajini obstojećih* (59), *stanovahu u samostanah ležećih u Hrvatskoj* (60), *da si prisvoji neke krajeve ležeće na turskom zemljištu* (81), *novodošavši na Bosnu vezir* (100), *da im plate dugove utekavših dužnika im fratara ramskih* (137), *poče napastovati njihovu ostavšu braću, poimence onu stanujuću u samostanu fojničkom* (138), *ovaj neimaduć platiti, oduzmu mu na silu zemlju i kuću* (150).

Puno su rjeđe kod Vladića infinitivne konstrukcije, bilo konstrukcije akuzativa s infinitivom, npr. *ugledav ih prije dolaziti prama samostanu* (91) ili *da je ovaj narod pustio glavinjati brez sveštenika* (148), bilo druge infinitivne konstrukcije, npr. *već vidimo veselo poskakivati* (120), *Ali Turčinu se hoće imati svoj novac* (138) i sl.

Još je rjeđa kod Vladića poraba zamjenica i pridjeva srednjega roda u množini umjesto u jednini (utjecaj latinskoga jezika) i uglavnom je vezana za izričaj *ova* (ili *sva*) *potrebita*, npr. *da si ova potrebita pribave* (15), *išao narodu misu reći i ostala potrebita* (103), *koji je dielio ovomu narodu potriebita za spas duše* (147).

Kad je riječ o redu riječi, kod Vladića često susrećemo atribute koji dolaze u postpoziciji, npr. *brez dozvole vikara bosanskoga* (54), *iz mulaluka sarajevskoga* (63), *kralji ugarski* (72), *gore ramske* (74), *dužnosti biskupske* (77), *vikari duvanjski* (83), *trag imenu kršćanskomu* (100), *u narodu ovomjestnom* (104), *iz pismohrane samostana sinjskoga* (108), *neuspjeh oružja sultanova* (113), *novac uzajmljeni* (115), *rasap imovine samostanske* (118), *bies turski* (145), *patriarh grčki* (146), *Turci prozorski* (160), *općina redovnička samostana fojničkoga* (162), *narod Izraelov* (169) itd.

Vrlo je karakteristična za red riječi u *Uspomenama* izrazito česta poraba konstrukcija s nesročnim atributima (tj. atributima koji imaju oblik genitiva, kojega drugog kosog padeža ili prijedložno-padežnoga izraza) u kojima atributi dolaze ispred imenica na koje se odnose, katkada i posve udaljeni od njih (što je izrazito obilježen red sastavnica), npr. *nešto kao primjerom naveden svojih na makarskoj biskupskoj stolici predšastnika* (77), *ovaj bio dužda mletačkoga izaslanik* (88), *za vrhovnog u zakonu vladara* (93), *sinjskoga samostana arkiv* (95), *prvi poslie ovog požara gvardian* (98), *neimajući nikakve ine do ove sa malim odveć brojem duša župe* (103), *u kom stanuje njegove majke čudotvorna slika* (104), *diže silnu i nigda u tolikom broju na kršćanstvo vođenu vojsku* (111), *ostavivši netaknutu najbogatiju u Bosni knjižnicu* (117), *na dvanaest osamuglastih od tesana kamena stupova* (176) itd.

I kod Vladića, kao i kod svih starijih franjevačkih pisaca, osobito ljetopisaca 18. stoljeća, česte su rečenice ili surečenice (klauze) u kojima glagoli dolaze na sam kraj konstrukcije (što se tumači i utjecajem latinskoga reda riječi), npr. *samostan, oplienjen, zapaljen i porušen bude* (67), *dok napokon nije bio prisiljen zulumom posve kraj ostaviti* (72), *da su se amo pružali i biskupsku vlast vršili* (78), *da im s njiva škodljive živine ili molitvom ili škropljenjem vode odgoni, što je on s velikim uspjehom na čudo nevjernikom obavljao* (81), *nesrećom iskrnjega srce si razblaživali i na njoj krvničko svoje oko pasli* (117), *onamo nam je, djeco moja, hrabri sinci kršne Dalmacije poći* (120), *koji su prisiljeni bili i od samih svojih protivnika nuz velike kamate novac pozajmiti i dug na se naprtiti* (129), *Ali trebalo je ovdje sada milom ili silom prodrieti i nakanu o podignuću nove župe izvesti* (160), *Ovaj je valjani župnik i kuću za spomenutog kmeta napraviti dao* (168) itd.

4. LEKSIČKE I STILSKE OSOBITOSTI

Na leksičkoj razini kod Vladića susrećemo povelik broj riječi ili oblika (regionalizama) koji su uporabno vezani za Bosnu i Hercegovinu ili riječi i oblika (lokalizama) koji su vezani za ramski kraj, npr. *ovdalen* (15), *krasta-*

vica (16), *stojati* (24), *tude* (27), *mašina* (= mahovina, 29), *razmititi se* (usp. *da bi se jedva dva natovarena konja na njemu razmitila*, 30), *salazi k riesti* (31), *ovdale* (31), *pred menom* (33), *kašnje* (48), *letiti u Carigrad* (93), *nove namete navrgoše* (115), *mica* (= zamka, usp. *da nam je gvardian nevjeru učinio i mice zapeo*, 123), *očikaše* (123), *razgrabili i razjagmili sve* (129), *dóšlo* (= pridošlica, dotepenac), usp. *a kmeti da su došle*, 146), *odkalen* (173) itd.

Ima relativno dosta i turcizama, npr. *šveltelija* (= breskva, 15), *džamija* (17), *haramija* (= razbojnik, 20), *serdar* (= satnik, 20), *halvatan* (= prostran, 21), *turbe* (27), *vezir* (40), *pašaluk* (40), *sandžak* (40), *kadija* (41), *muselim* (= oblasni upravitelj; pašin zastupnik, 41), *mulaluk* (= nadležno područje mule, kadije, 63), *emir* (= prvak, vlastelin, 63), *begler-beg* (63), *zulum* (70), *janjičari* (68), *čehaja* (= pomoćnik, zastupnik paše, 140), *džuluz* (= džulus, namet koji su bosanski franjevci morali davati prilikom dolaska novoga vezira u Travnik, 140), *baskija* (= žioka, 159), *kavaz* (= stražar, policajac, 159), *bašaluk* (166), *muhtar* (= starješina mahale, seoski starješina, 170), *kahvedžija* (170), *mazbata* (= zapisnik, 170), *ferman* (170), *hat* (tj. *at*, 181) itd.

Mnogi su turcizmi objašnjeni i u samom tekstu, pa ta objašnjenja funkcioniraju kao tzv. kontaktni sinonimi. Uz turcizme tako su objašnjeni i nazivi koji su podrijetlom iz drugih jezika (osobito iz latinskoga) za koje je Vladić mislio da neće biti dovoljno razumljivi njegovim čitateljima, npr. *raž* (*hrz*, 14), *šilj* (*avena*, 14), *ašlame* (*krupne, kalemljene trešnje*, 16), *bar* (*panicum*, 15), *vikaonica* (*minaret*, 17), *veliki Ahar* (*domaća gostiona*, 17), *došao na eglenu* (*razgovor*, 17), *hrmza* (*auripigmentum*, tj. altumbaš, žuti arsenov blistavac 23), *sielo katarske oblasti* (*kajmakamluk*, 26), *medžlis* (*vieće*, 26), *udut* (*međa, granica*, 40), *Skoplje* (*Uzko polje*, 47), *pokojišće* (*grebje*, 47), *ne samo katolike* (*latin minlet*, 93),⁶ *sa velikim mnoštvom zaptija* (*oružnika*, 100), *postane članom ravnajućeg državom starješinstva* (*definitorium*, 103), *odžake* (*dvorove*, 121), *od sablje telutom* (*tupimice*, 124), *kroz badžu* (*dimnjak*, 138), *sveđer ju smatrali tekijom* (*samostan, zavod*, 140), *nemoj hašat* (*tajiti*, 150), *kroz žensku sobu* (*harem*, 154), *ugledaju svu kapelu* (*župni stan*, 156), *muštuluk* (*dar za novu viest*, 170), *da to muhtari svih sela izpred svojih seljana osobno prikažu na ukjumu* (*kotarska oblast*, 170), *ruharnica* (*sakristija*, 174) itd.

U *Uspomenama* ima i dosta riječi ili oblika koji su s današnjega stajališta ili posve ili djelomice zastarjeli, tj. ima dosta arhaizama, npr. *okrugla na spodobu kotla* (14), *samo jedan krat* (= jedanput, 16), *oli* (= li, usp. *oli uprav da rečem* (17), *nije nauprav zapamtio* (19), *većom stranom* (= većinom, usp.

⁶ Trebalo bi da stoji *latin milet!*

a stasa većom stranom visoka, 19), *međuto* (21), *ostanci rude* (= ostaci, 23), *nađe nekoliko radina* (= radnika, 26), *jošter* (28), *podrtine grada* (= razvaline, 29), *hotjeli* (36), *bo* (= jer, usp. *Veli bo Klaić* (36–37)), *stolica* (= prijestolnica, usp. *po prienosu vezirove stolice*, 40), *zadnjokrat* (45), *običajan* (= uobičajen, usp. *obnašala običajne samostanske i dušobrižničke službe*, 55), *uzgor* (usp. *evo ga opet uzgor zdrava i čitava*, 59), *koli ... toli* (usp. *koli u domaćih toli u vanjskih ljetopisih*, 61), *indi* (= dakle, 67), *posao ovršiti* (72), *uvaživ ovaj utok biskupa* (76), *iz tolike dalečine* (78), *dokoliti* (= udovoljiti, usp. *da može dokoliti potrebam podčinjenog si stada*, 81), *nastupnik* (= nasljednik, usp. *njegov vriedni nastupnik*, 82), *ovaj par* (= ovaj put, usp. *koji ovaj par nije bio zapaljen*, 88), *stopram* (= tek, 91), *građa* (= gradnja, usp. *a dalnja građa proslieđena*, 96), *kuhač* (= kuhar, usp. *našav u jelu, neobzirom kuhačevim, upalu košticu* (103–104), *izgibao* (= pogibelj, usp. *videć svoju izgibao* (115), *utežan* (= obrađen, usp. *kosnice preskupim novcem pribavljene i krvavim znojem utežane*, 129), *podvornica* (= zemljište pod kućom, pod “dvorom”, potkućnica, usp. *ostavlja najpomniji obrađene podvornice*, 129), *suputnik* (= sporedni put, suputak,⁷ usp. *izlazi iz suputnika, trči hitrim skokom*, 130), *usilovan* (= prisiljen, usp. *usilovani biše ostaviti svoju domovinu*, 136), *stranom ... stranom* (= dijelom ... dijelom, usp. *stranom pomoreni biše, a stranom pomrše od gladi* (145), *povrtalj* (usp. *zasadi nešto povrtalja*, 149), *prenačiniti* (usp. *Ovaj mu mogućnik daje dozvolu da može stan prenačiniti*, 159), *pohodnja* (usp. *tome je trebalo dati pohodnju i to bar dukat*, 171), *sveđer* (= uvijek, usp. *ovdje je sveđer veliki strah vladao* (175), *lasno* (usp. *koje je lasno izbrojiti*, 177), *tekar* (usp. *što tekar onda, ako si nakanio iz ove kotline dalje niz prodolje Rame prama Neretvi i Jablanici?*, 181).

Navedene arhaične riječi i oblici uglavnom se javljaju i u drugim starijim franjevačkim spisima. Ima međutim kod Vladića i riječi čije će značenje suvremeni čitatelj teško razumjeti i iz konteksta, pa će morati posegnuti npr. za Akademijinim Rječnikom. Takve su npr. riječi *bajok* (= papinski mjedeni novac, usp. *štetovao 80.000 bajoka*), *priuba* (= prilično, dosta, donekle, usp. *od Vrana do Vratne gore sa mnogobrojnim narodom, koji nije bilo moguće bar priuba posluživati*, 163–164),⁸ zatim riječ *habatiti* (ili *abatiti*, tj. zadesiti, sresti, usp. *nebi li tude koga habatio, po kom bi poručio gvardianu, da će mu doći s vojskom na večeru*, 121)⁹ ili primjerice riječ *ušikati* (= uzrokovati san, tal. *addormire*, usp. *sve u tihi i mili prvi san ušikala*, 104).

⁷ U Rječniku JAZU (ARj) riječ *suputnik* nije zabilježena u tom značenju, ali jest riječ *suputak*.

⁸ Riječ *priuba* zabilježena je u ARj uz napomenu da joj postanje nije jasno.

⁹ Tu sam riječ u svom rodnom kraju (Kotor Varoš u BiH) čuo u obliku *nabatiti* (što je vjerojatno nastalo analogijom prema *naići*, *nabasati*, “*natrefiti*”).

Ima kod Vladića i riječi koje bismo zbog njihove rijetkosti, bar s današnjega stajališta, mogli smatrati i novotvorenicama (neologizmima). Neke je od tih riječi bez sumnje načinio i sam Vladić, npr. *onomjestan* (usp. *muhamedanci onomjestni*, 77), *rudokopnja* (22), *razasutje* (24), *usporito* i *vrelište* (usp. *ter se ovdale usporito penjala uz Vratnu goru do vrelišta Neretvice*, 31), *pustošan* (usp. *pustošno mjesto*, 48), *stabarje* (57), *umišljen* (= izmišljen, usp. *umišljeno ime*, 60), *pripomenak* (usp. *brez ikakva pripomenka*, 60), *mrtvačka knjiga* (= matica umrlih, 66), *mučenicoslavlje* (= martirologij, usp. *sa mučenicoslavljem reda franjevačkoga*, 66), *neutrudiv* (= neumoran, usp. *sa revnim i neutrudivim biskupom makarskim*, 72), *četimice hrlili* (81), *pohodani* (usp. *crniji joj sjašiše pohodani*, 86), *zimina* (= zimovanje, usp. *pred zimu odsele razbojnici na ziminu*, 86), *malica* (= manjina; mala količina, usp. *malica napadača*, 92), *podharčiti* (usp. *u kome mu se dozvoljava podharčiti ne samo katolike* (93), *ostojke* (= stojeći; uspravno, usp. *ostojke bi stala*, 96), *razredba* (= raspoređivanje, raspored, usp. *čini razredbu i promjenu članova*, 98), *stravan* (= ustrašen, usp. *ter ih ovako stravne pohvataju*, 106), *poukovanje* (usp. *da im je poslalo pismo puno sažaljenja i poukovanja*, 107), *ubježe u Drinopolje* (113), *stare lije i domišljavci* (121), *boljak* (= boljitak, usp. *za boljak i napredak stvari*, 128), *kosnice* (= košene livade, 129), *na vatrištu ognja* (130), *slapovito* (usp. *slapovito padajući niz kamenje valja se do Rame*, 148), *pokojišće* (= groblje, 152),¹⁰ *prišlac* (usp. *namigne odmah svom momku, da probode prišlaca*, 154), *podignuće župskoga stana* (155), *urođenici* (usp. *počeo se je odsada narod silno množiti što urođenici, što pridošlicami*, 157), *obhrđala i počela se rušiti* (157), *gladnik* (usp. *podmitio sve one mnogobrojne gladnike*, 157), *samosilje* (usp. *po ukinuću*

¹⁰ Uz tu riječ, kojom se naziva, ili se bar nazivalo, groblje “na glavici više sela Ustjerame”, Vladić dodaje i dosta opširnu bilješku koja, između ostaloga, svjedoči o njegovu velikom interesu za jezikoslovnu problematiku. Ta bilješka u cijelosti glasi: “Ime ovom greblju, mislim da je od starina ostalo, i nije se ljepšim imenom moglo nazvati našim hrvatskim jezikom groblje izim *pokojišće*, u kome leže pokojni. Eto onom g. liepa našega naziva groblju, štono negdi u Katoličkom Listu od t. g. žali, da ne imamo naškoga naziva groblju, kao što u Hercegovini hitro izgovaraju, pošto je i došlo do (treba: od, prim. I. P.) glagolja grebsti, a inače svi mi drugi velimo groblje, što mislim, da nije posve pravilno ni etimologički” (152). O Vladićevu interesu za filološku problematiku svjedoči i ovaj ulomak iz također opširne bilješke pod brojem 14: “Ovdje stanuju bezi Dugalići, inače zvani Čorbadžići, kojih jedna obitelj ima kod Kreševa u selu Crkvenjaku, a jedna u Livnu u selu Žiroviću. Od ove zadnje jedan je imenom Avdi-beg uzrokom bio groznog umorstva, počinjenog na 76-godišnjem starcu Franjevcu o. Lovri Karauli dne 20. srpnja 1875. Odveć je stara ova obitelj u Bosni tako, da ju nalazimo u domaćih ljetopisih turske godine 960., a to je naša 1552., gdje jedan od ove obitelji imenom Malkud-beg Dugali sjedi na bosanskoj vezirskoj stolici. Sva je prilika, da nisu starinom Bošnjaci, nego doseljeni Osmanlije, koji kašnje Dugali dokončaše na ć, od kojih se selo prozove Dugalića selo, a potle za kraći izgovor Duge” (164).

bašaluka i javnog samosilja, 166), *omaljušan* (usp. *omaljušno oblo kamenje*, 179), *izlaguman, steći* (usp. *budu izlagumane i izrazbijane one omašne steće stiene*, 182) itd.

Vladić je izrazito sklon porabi brojnih frazeologizama, usporedaba, metaforičnih izričaja, posebice onih koji su pučkoga podrijetla odnosno onih koji su svojstveni usmenoj (narodnoj) književnosti, ponajviše narodnim poslovičama, koje i izrijekom spominje (u citatu sa stranice 138), npr. *dohvaća gusle javorove i gudalo drvo šipurovo* (20), *u vrh Vrana po viš Duvna ravna* (20), *stajala kano šipka nuz bubanj* (38), *samostan ostao pust kao špilja* (86), *jednoć zanjuši za njega crna jastrebinina i nemilo se na nj zaleti razgoneći okrutno mirne golubice* (87), *na vrat na nos letiti u Carigrad* (93), *ali se uhvala i odoliti ne poznajući si udesa ni sudbine koja joj se iza brda valja* (110), *ali biela ne uzimlju Beča* (113), *oštro gvožđe ne gladi milo šije, nego žari i peče* (119), *šilo za ognjilo* (120), *makar treći dan kruha ne jeli* (121), *prevari se, ujela ga guja, hitrim nogam dade vatru* (121), *potucati se od nemila do nedraga* (128), *dug izgoriti ne može, jer izgoriv sgrada, veli poslovica, dug pobjegne kroz badžu* (138), *izčikali kao ozebao sunca* (173), *zli putevi bili su turski gradovi a bezputi bedemi* (179), *sa cestom u Jablanici, štono je za vrijeme turske vlade i ovoj opuhala kesu i narodu popila krv* (182).

Vladićeve su *Uspomene* pisane i s očiglednim književnim pretenzijama i imaju mjestimice neospornu književnoumjetničku vrijednost. O tome, između ostaloga, posebno svjedoči ovih nekoliko izrazito poetski intoniranih ulomaka:

(1) ovaj iznenada crni osvanuše dani, a crniji joj sjašise pohođani, mrki vuci, carski janjičari, štono nasruše na samostan u pol biela dana, dok redovnici u najljepšem miru, ništa ne sluteći, korom hljeba kriepljahu si tielo (86).

(2) Dne 15. listopada, kada je mrkla noć po obzorju prostriela svoja tamna krila, a sve u tihi i mili prvi san ušikala, osvetniku se neda na spavanje ni počinak sve da bi i hotio, nego sa opakom družinom diže se i sprema na još opačije djelo (104).

(3) Odoše Franjevci i narod iz Rame, a ova ostade pusta, gluha i niema. Crkva i samostan ostadoše vječitim garištem za spomen negdanjeg stana redovničkog, a sada za obitavanje sovam, gavranom, gušterom i zmijam (131).

(4) Poslie nekoliko godina dođe fratar u Ramu i nastani se pod stienom na desnoj obali rieke Rame, gđeno potok Nešnica prodire iz klanca kroz kamen i slapovito padajuć niz kamenje valja se do Rame. Od ovog slapa i selo je dobilo ime Proslap (148–149).

5. ZAKLJUČAK

Iz svega što je rečeno vidljivo je da je djelo fra Jeronima Vladića *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu* pisano jezikom koji po mnogim osobitostima izravno nasljeđuje jezik prethodnih franjevačkih pisaca iz 17. i 18. stoljeća, s tim da je, kad je riječ o nekim morfološkim obilježjima (posebno u pisanju starijih deklinacijskih množinskih oblika) te kad je riječ o pravopisu, Vladić nastojao primijeniti temeljna načela zagrebačke filološke škole, ali da je u tome bio prilično nesiguran i nedosljedan (posebno u nekim konkretnim pravopisnim rješenjima). Osim toga Vladić u spomenutom djelu, kao uostalom i u drugim svojim brojnim djelima, pokazuje izrazitu sklonost prema pisanom načinu izražavanja, prema jeziku kojim se znalački i spretno služi te očituje visok stupanj literariteta kakav je svojstven ponajboljim spisateljima iz bogate kulturne povijesti franjevačke redodržave Bosne Srebrene.

IZVORI I LITERATURA

- ARj = Daničić, Đuro i dr. [ur.]. 1880–1976. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I – XXIII*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Gavran, fra Ignacije. 1994. Uzoran misnik (Fra Jeronim Vladić, 1848–1923). U: Gavran, fra Ignacije. *Putovi i putokazi (II)*. Livno: Svjetlo riječi, 73–77.
- Ignjatović, Dušanka. 1957. Ispitivanje govora u oblasti Klis–Sinj u Dalmaciji i Gornje Rame u Bosni. *Glasnik Srpske akademije nauka VIII/2*, 186–187.
- Ivić, Pavle. 1959. O deklinacionim oblicima u srpskohrvatskim dijalektima. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu IV*, 186–215.
- Ivić, Pavle. 1960. O deklinacionim oblicima u srpskohrvatskim dijalektima. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu V*, 75–97.
- Jelenić, Julijan. 1928. Vladić fra Jeronim. *Franjevački vijesnik 35/3*, 82–86.
- Kovačić, Anto Slavko. 1991. *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebrene. Prilog povijesti hrvatske književnosti i kulture*. Sarajevo: Svjetlost – Narodna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine – Franjevački provincijalat Bosne Srebrene.
- Kuna, Herta. 1973. O jeziku bosanske franjevačke književnosti. *Pregled LXII/4*, 539–546.
- Kuna, Herta. 1986. Bilješke o jeziku bosanskohercegovačke periodike austrougarskog vremena. *Književni jezik 15/3–4*, 274–279.
- Matković, Jakov. 1896. *Bibliografija bosanskih franjevaca*. Sarajevo: Nakladom Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu.

- Novaković, Šimun. 2011. *Neka obilježja jezika fra Jeronima Vladića s posebnim osvrtom na prožimanje jezičnih normi u BiH krajem 19. i početkom 20. stoljeća*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Okuka, Miloš. 1983. *Govor Rame*. Sarajevo: Svjetlost.
- Pranjković, Ivo. 1999. Fra Frano Jukić i hrvatska jezično-pravopisna tradicija u BiH. U: *Mostarski dani hrvatskog jezika* [gl. ur. Vrljić, Stojan]. Mostar: Institut za hrvatski jezik, književnost i povijest – Pedagoški fakultet, 105–119.
- Pranjković, Ivo. 2000. *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Pranjković, Ivo. 2008. *Franjevačko spisateljstvo na hrvatskome jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Vladić, fra Jeronim. 2008a. *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu* (treće izdanje). Ščit: Franjevački samostan Rama.
- Vladić, fra Jeronim. 2008b. *Urežnjaci iz Rame* (treće izdanje). Ščit: Franjevački samostan Rama.
- Vladić, Jeronim. 2005. U: *Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u drugoj polovici XIX. i početkom XX. stoljeća* [prir. Musa, Šimun], Sarajevo: Matica hrvatska i Napredak, 19–33.

Language of the friar Jeronim Vladić

The focus of this paper is on the life and work of the Franciscan from Bosna Srebrena, friar Jeronim Vladić, and on the phonological, morphological, syntactic and lexical traits of his memoirs/chronicle titled *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu* (Memories of Rama and the Rama Franciscan Monastery).

DUBRAVKA SESAR

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

dsesar@ffzg.hr

O JEZIKU KUKUČINOVE “HRVATSKE” PROZE

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 821.162.4-32.09KUKUČIN, M.:811.163.42(497.5)(210.7BRAČ)

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.19>

Najveći klasik slovačkoga realizma Martin Kukučín dio svoje proze posvetio je hrvatskim temama – životu ljudi na Braču početkom prošloga stoljeća i životu bračkih iseljenika u Južnu Ameriku između dva svjetska rata. Slovački književni jezik te njegove proze duboko je protkan hrvatskim elementima, ponajprije bračkom čakavštinom. U ovome je članku riječ o jezičnim i stilskim karakteristikama tih elemenata u Kukučinovim pripovijestima.

1. UVOD

Kad je nakon završenoga studija medicine u Pragu 34-godišnji liječnik Matej Bencúr na prijedlog praškoga vinara Marka Didolića prihvatio liječničku službu u njegovim rodnim Selcima na Braču, već je kao Martin Kukučín bio poznat u slovačkim književnim krugovima. Štoviše, bio je prepoznat kao perspektivan prozaik nove generacije čija djela najavljuju odmak od tradicionalizma i usmjerenje prema kritičkom realizmu.

Kukučín danas slovi kao najznačajniji prozaik slovačkoga realizma i ubraja se među najveće slovačke književne klasike. Njegov neobični životni put (Jerčić 1985; Stričević-Kovačević 1998; Sesar Dorotić 2007: 367–377) odveo ga je među Hrvate, najprije u bračko mjesto Selca, zatim u Čile i na kraju u Lipik. Proputovao je i druge hrvatske gradove i krajeve, izvrsno je poznavao hrvatske prilike i sudjelovao u kulturnom životu hrvatske inteligencije, ali je sva svoja djela napisao na slovačkom. Međutim, njegova obuzetost hrvatskim temama, posebice bračkom sredinom i sudbinama bračkih ljudi,

nije u slovačkoj književnoj sredini naišla na razumijevanje, pa je nakon sjaj-noga početka i velikih očekivanja Kukučinov *brački* opus u domovini relativno dugo čekao temeljitu književnu recepciju i dočekaao zaslužena priznanja.

Kukučinove pripovijetke s bračkim motivima slovačkim su čitateljima bile daleke i tuđe. Roman *Dom v stráni*, objavljen u dvama godištim časopisa *Slovenské pohľady*, izazvao je veću pozornost, ali i kritike zbog njegove društvene neangažiranosti. Danas je općeprihvaćena ocjena F. Votrube iz 1910. da je to “najdragocjeniji roman dosadašnje slovačke književnosti”.¹ Kad se 1926. pojavio prvi svezak njegova velikoga romana *Mat' volá*, simbolični je naslov iznevjerio očekivanja jer u toj prozi osim jezika nije bilo ničega slovačkoga; *mati* je bila bračka i hrvatska, a priča je govorila o sudbinama po svijetu rasutih (*roztratených*) Hrvata s dalmatinskih otoka. Roman je u Slovačkoj bio slabo zapažen i kod tadašnje književne kritike i kod čitatelja. Nažalost, iako su Kukućinovi hrvatski suvremenici znali da on u Slovačkoj objavljuje svoju “hrvatsku” prozu, ona nije odmah zapažena ni u hrvatskim književnim krugovima. Roman *Dom v stráni*, u Slovačkoj objavljen 1903. – 1904., preveden je već 1931. (*Kuća u strani*, Ante Šimčik), a roman *Mat' volá*, u Slovačkoj objavljen 1926. – 1927., preveden je na hrvatski tek 1979. godine (*Mati zove*, Geno Senečić). Od ranije objavljenih pripovjedaka iz bračkoga života (*Prvá zvada*, *Svadba*, *Parník*, *Štedrý deň*, *Baldo & Comp.*, *Mišo II*, *Z lovcových zápiskov*, 1894. – 1901.) Kukućinov prijatelj dr. Branko Nižetić preveo je tri: *Mišo II* – hrv. *Leše* – objavljena je 1930. u *1000 najljepših novela* (ur. Lj. Wiesner), a *Svadba* i *Badnjak* u splitskom listu *Novo doba*. Unatoč tomu, ta je proza zajedno s putopisima po Hrvatskoj, Hercegovini i Crnoj Gori (*V Dalmácii a na Čiernej Hore* 1898., *Rijeka – Rohić – Záhreb* 1901.) ostala gotovo nepoznata hrvatskom čitateljstvu.

Golemi Kukućinov udio u stvaranju slovačkoga leksika, a riječ je o tisućama “kukućinizama” koje bilježi veliki rječnik slovačke Akademije (tzv. Peciarov rječnik), sadrži i neke *nove* riječi koje je pisac usvojio izvan slovačke sredine. Među njima je relativno velik broj romanizama kojima su se služili Hrvati, pretežno otočani na Braču i u južnoameričkoj dijaspori. Taj je leksik neistražen kao i izvorni hrvatski čakavizmi koje spomenuti rječnik bilježi u slovakiziranom obliku. O bračkim jezičnim elementima u romanu *Dom v stráni* već je bilo riječi (Sesar Dorotić 2007: 371–374; Dudok 2010: 36–43; Kovačević i Čagalj 2015: 183–196), a u romanu *Mat' volá* osim hrvatskih imena gotovo i nema čakavskih elemenata (tekst je prožet brojnim hispanizmima te španjolskim, odnosno južnoameričkim imenima, posebno toponimima) pa se njima ovdje nećemo baviti.

¹ Andrej Mráz u pogovoru romanu *Dom v stráni* (1961.), str. 313.

2. SELAČKE PRIČE

Prava riznica bračkih riječi i izraza jesu neprevedene pripovijetke iz Kukučinove rane, selačke faze, koje su 1960. godine objavljene pod naslovom *Bračké motivy*. Ta je proza jezično najkompleksnija jer otkriva kako su u piscu *rasle* inspiracije novom sredinom i kako je percipirao govor stanovnika Selaca i okolice. Posebice je zanimljiv njegov način bilježenja bračkih riječi, frazema, uzrečica, pozdrava, izreka i drugih uobičajenih idiomatskih sklopova, koje je u tim pripovijetkama sam tumačio i prevodio na slovački.

Valja naglasiti da je Kukučinova proza na bračke teme doživjela niz redakcija. Neke je tekstove redigirao sam, a većinu su poslije njegove smrti, uspoređujući njegove tekstove, uređivali drugi stručnjaci. Izdanje kojim se ovdje služimo također je jezično redigirano, pogovor je napisao poznati slovački književni teoretičar Oskár Čepan, a tekstove je priredila i bilješke s kritičkim komentarima napisala tekstologinja Marianna Prídavková, koja je najveći dio svoga opusa posvetila Kukučinu te priredila 21 svezak njegovih djela, uključujući i neobjavljene rukopise.

Njezine bilješke svjedoče da je nastojala usustaviti elemente bračkoga govora koje je pisac različito percipirao, zapisivao, tumačio i slovakizirao da budu razumljiviji slovačkim čitateljima. Iz tih bilježaka doznajemo npr. sljedeće: “Riječi *šor*, *šora* Kukučín u svim svojim radovima iz dalmatinske sredine dosljedno piše u obliku *šior*, *šiorra* (prema književnom *šjôr*, *šjôra*, iz talijanskoga *signore*, *signora*). Međutim, u čistopisu romana *Dom v stráni* upotrebljava oblik *šor*, *šora*, karakterističan za čakavsko narječje u koje je ušao iz venecijansko-lombardskoga oblika *sor*, *sora*. Najnoviji Kukučinov oblik *šor*, *šora* smatramo točnim, jer je autor do njega sigurno došao nakon temeljitije jezične pripreme”² (Prídavková 1960: 216).

Oslovljavanja **šor**, **šora** Kukučín povezuje s izrazom **šor**, **ši** – koji je u tekstu sam preveo kao **da** (*áno*). To se značenje u priručnom glosaru precizira: “*šor ši* (z tal.) – pane, *áno* (slová obradnej formuly na svadbe)” (Prídavková 1960: 201) – ili u prijevodu: “*šor ši* (iz tal.) – gospodine, da (riječi obredne formule na svadbi)”. Iako je etimologija točna, ni pisac ni tumač riječi očito nisu shvatili čakavsko *šjorano*, *šjoraši* (*šjorno*, *šjorši*) u značenjima *ne*, *nika-*

² “Slova *šor*, *šora* vo všetkých svojich prácach z dalmatínskeho prostredia píše dôsledne vo forme *šior*, *šiorra* (podľa spisovného *šjôr*, *šjôra* z talianskeho *signore*, *signora*). V čistopise románu *Dom v stráni* však už používa tvar *šor*, *šora*, charakteristický pre čakavské narečie, do ktorého sa dostal z benátsko-lombardského dialektického tvaru *sor*, *sora*. Neskorší Kukučínov tvar *šor*, *šora* považujeme za správny, lebo autor k nemu dospel zrejme po dôkladnejšej jazykovej príprave.”

ko ili *da*, *svakako* (Šimunović 2006: 563), kao ni opću (a ne obrednu) uporabu tih izraza.

Priredivačica napominje da riječi koje pripadaju hrvatskom književnom jeziku ostavlja kao što su napisane u izvorniku, “iako se one ponegdje razlikuju od književne norme”, međutim, kao primjer navodi i “Kukučinovo zapisivanje dijalektoga izgovora književnoga hrvatskoga *h* kao *e* (*evala* umjesto *hvala*, *falen* umjesto *hvaljen*)...”³ (Prídavková 1960: 215). Za oblik *falen* (**Falen Isus!**) objašnjenje je jednostavno: hrvatska skupina *hv* u izgovoru daje *f* i ne može se slovakizirati jer je slovački *h* zvučan (*ch* mu je bezvučni parnjak), a *l* se ispred prednjega vokala u slovačkom izgovara meko, dakle kao *lj*. Oblik **evala** – prema slovačkom tumaču: “*evala ti meštre Zane* (chorv.) – *chvála ti, majster Ivan*” (Prídavková 1960: 201) – nema nikakve analogije s *falen* pa je spomenuto tumačenje pogrešno.⁴ Značenje ipak nije posve promašeno jer *chvála* na slovačkom znači pohvalu (kao u hrv. *slava i hvala nekomu!*), a ne zahvalu, a i iz konteksta je očito da je **evala** uzvik odobravanja – *bravo!* (Šimunović 2006: 135). Kao što ćemo vidjeti iz primjera, mnoge bračke riječi Kukučin nije objasnio, nego su njihova značenja, vjerojatno dijelom i uz piščevu pomoć, objašnjena u posebnom glosaru. Uz pripovijetku o kojoj je ovdje riječ dodan je glosar s oko 100 riječi i izraza.

3. PRVA RAZMIRICA (PRVÁ ZVADA)

Ovdje ćemo se fokusirati na prvu objavljenu Kukučinovu bračku pripovijetku⁵ i prvu u zbirci *Bračké motívy*. Ona govori o prvom bračnom nesporazumu mladoga para koji je brižna ženina majka dovela do ruba drame, ali je sve završilo sretno. Pisca je vjerojatno potaknuo panični poziv na *intervenciju* zbog ozljede male Lukrice koja je pala s mazge jer je *nona* nije povela u tajni pohod kćeri koju je morala upozoriti da bi joj muž zbog kupovine općinskoga mošta mogao *doći na inkanat*. Tu bezrazložnu žensku paniku u kontekstu patrijarhalnih obiteljskih odnosa Kukučin opisuje vrlo živo, s puno komičnih detalja i s puno suzdržanoga, finoga humora. Nadareni selački *likar* izvrsno uočava detalje oko sebe, slikovito opisuje karaktere i mentalitet, način života,

³ “Chorvatské spisovné slová nechávame v podstate v Kukučínovom hláskoslovnom prepise, hoci sa tento prepis niekedy líši od spisovnej chorváčtiny. Rovnako zachovávame i Kukučínov prepis nářečových slov a Kukučínovo grafické označovanie hlások: napr. Kukučínovo označenie nářečovej výslovnosti spisovného chorváckého *h* ako *e* (*evala* miesto *hvala*, *falen* miesto *hvaljen*) ap.”

⁴ Hrvatski jezični portal navodi tursko (iz arapskoga) podrijetlo riječi *eyvallah*.

⁵ Izišla je 1896. zajedno s pripovijetkom *Svadba u Letopisu Živeny* (Sborník zábavno-poučných prác) u redakciji S. Hurbana Vajanskoga u Turč. Sv. Martinu.

interijere i eksterijere, opaža i najosjetljivije odnose među ljudima, duhovito opisuje svakidašnje i nesvakidašnje situacije, prihvaća svijet u kojemu živi.

U izabranim primjerima⁶ iz pripovijetke Prva razmirica posebno ćemo označiti (podebljati) hrvatske elemente, koji zorno pokazuju načine Kukučínovih i uredničkih (s oznakom: *) tumačenja bračkih riječi i izraza.

A) Brojne hrvatske i venecijanske čakavizme Kukučín tumači na više načina. Neposredno povezujući hrvatski i slovački, on čakavsku riječ stavlja u navodnike, ali samo pri prvom spominjanju, npr.

Naša **„občina“**, **„mestský dom“**, je budova o jednom poschodí...; zastal pred **občinou**...

(...) i **„škure“**, **„okenice“** (*prozorski kapci*) sú privreté...

(...) a kúria svoje **„špaňolety“**, **„cigarety“**.

Nuž, ako o **„jematve“** – **„oberačke“** (*berba*). A **„jematva“** je – potrebujeme chvíľu.

(...) úbohý **„pošident“** musí sa o všeličo otriet'...; Takýto úbohý **pošident**, **statkár** (*vele/posjednik*)...

“A hlavná vec je **kuraj!**” doložil... máchnuc rukou pri slove **„kuraj“** veľkou silou. “Bez **kuraja** nepôjdeš ani do pivnice si vypiť a s **kurajom** ti je ľahko i na **Terra di Fuogo**”.* ... Zlata síce nedoniesol, ale podal nezvratné dôkazy **kuraja** – **„odhodlanosti“** (*hrabrost*).

(...) kto mu tam vidí do jeho **„konbe“**, **„pivnice“** (*podrum*)! ... dám ti celú moju **konbu**.

(...) a volá spod nej na **„piacu“**... Príduc na **piacu**, zastal...

Do nich sa nosí v kožených **„mišinách“** **mast**. **„Mechy“** či už **mišiny** (*mjhovi*) nosia **„Vlasi“**...

Stadiaľto už prenášajú víno do velikánskych **„bačiev“**, **„sudov“** (*bačve*)

Pod teracou je **„gustirna“**, **„cisterna“**. ...keď sa minie z **gustirne** – máme ešte dve **gustirne** v poli...

Prestiera... svoju skvelú **„biankariju“**, **„bielizeň“** (*rublje*). A začala zase rozvešiat' **biankariju**. Len čo **biankarije** odniesla!

Myslí, že „**cekíne**“ nájde hockde na ulici (...) nazbieral tých **cekínov**, **dukátov**, ktorých vraj má plný **„sić“**, **„mericu“** (*kanta, mjera*)...; Najviac pre ten **sić** s **cekínmi**.

(...) vysadený je rad **„pomidorov“** – **„paradajok“** (*rajčice*)...

Schodíkmi vystúpila na **„sulár“**, **„altánku“** (*balkon*)...; Len čo ju zočil na **sulári**...

(...) vybrali sa na **„viaj“** – **„cestu“** (*putovanie, put*)

⁶ Primjeri su navedeni redom kojim se pojavljuju u pripovijetci u zbirci *Bračské motivy* (Kukučín 1960: 7–33).

B) Mnoge riječi Kukučín odmah prevodi u zagradama. Pritom ne stavlja u navodnike riječi koje je već protumačio ili ih osjeća kao stilski neutralne:

(...) stopujú, čo sa na **,piaci‘ (námestí)** (*trg*) robí...
 (...) ten **inkanat** mu dá veľkú **,botu‘ (úder)** (*udarac*).
 (...) **,atendi‘ (má sa)** (*brine se*) okolo svojho – o druhé nerád sa trápi...
 ... dohnali na dvoch **,mazgách‘ (muliciach)** **mast... Lukrica** ti padla z **mazgy (mulice)**.
 Kde idete, **nona (stará mat‘)** (*baka*)?
 Vo všetkom majú svoj **,komod‘ (pohodlie)** (*udobnosť*)...
 (...) večné memento, že **,bižoňa morir‘ (musíš umrieť)** (*treba umrieť*).
 Keď môže trpieť v izbe taký **,dežordin‘ (neporiadok)** (*nered*)...
 Raz mal s nimi i **,podeštat‘ (náčelník)**, robotu.
 (...) a predsa povie viac, ako všetky **,libre‘ (knihy)** (*knjige*).
 Chlapi sú plní hriechu a všakovej **,šporkarije‘ (ohavnosti)** (*gadarije*)...
 On má svoju **,baštinu‘ (dedovizeň)**...
Amija (teta) Keke, aby ste hneď prišli.
Barba (stryk) Piero ma poslali.
Punica (testiná) v mojom dome nemá práva!
 No čo plačeš, **šempijo! (hlupaňa)** (*blesača*)... Ah, **štipida (hlúpa)** (*glupača*)!
 (...) ale môj **lancún (postel’ná plachta)** (*plahta*)! A natriasa... klin, vydra-pený z **lancúna**.
 (...) či nevidíte, že sa **šor Piero** iba **škercajú (žartujú)** (*šali se*).
 Tak teda **Zane**, ty ideš **deventat‘ (stat’ sa)** (*postati*) kupec na víno.
 Len podaj **,prec‘ (cenu)** (*cijena*) poriadny.
 (...) kúpim ti nový **,veštit‘ (šaty)** (*odijelo*)... Sama si ho vyberieš podľa **,kampionov‘ (vzoriek)** (*uzorak, kraj*).

C) Kukučín ponegdje prevodi cijele rečenice, npr. izvikivanje cijene na dražbi:

Eno masta po trinajst i dvadeset kaca-á-a! Do pet i pó dura inkanat na občine-e-e! Čo toľko znamená, že *kad’a rozdrveného hrozna je po trinást’ zlatých i dvadsať grajciarov a že licitácia potrvá do pol šiestej na mestskom dome* (Što znači *da kaca zgnječenoga grožđa stoji trinaest forinti i dvanaest krajcara i da će dražba trajati do pet i po u općini*).
 Prijevod natpisa “Sve za vjeru i za domovinu”^{*} daje samo tumač.

D) Mnoge pojmove Kukučín tumači opisno:

(...) **,Vlasi‘, obyvateľia Prímoria** (*stanovníci Primorja*), ktorí dochádzajú na oberačky.

Vošla do *parádnej izby, soba de lušo*. (*luksuzno namještena primaća soba*)
 Je *konžilier*, t. j. *člen mestského výboru* (*tj. član mjesnoga odbora*).
 Je člen *crkvinarstva*, *výboru, ktorý manipuluje kostolné grunty i fundácie*. (*član... odbora koji upravlja crkvenom imovinom i financijama*)
 Spravila mu na obed *bigulet so sardelami*... Tenké *makaróny so sekanými sardelami* (*makaroni s narezanim srdelama*)...
Zubatac je *ryba* veľmi chutná... (*vrlo ukusna riba*).

E) Dio Kukučínovih opisa priređivači dopunjavaju ili daju slovačke ekvivalente, npr.

(...) ozval sa starý **Zore*** (slč. Juro) Janušić, ktorý sa dostavil viac z **kuriožitadu**** (slč. zvedavost'), ako kvôli kupovačke.
 Pred pivnicou... stojí **turaň**** (slč. preš) – *na ňom sa tlačí a prešuje hrozno*.
 Dvere z domu **šora Pierovho** vedú na **teracu**** (slč. terasa). Na túto **teracu** vykročila...
 (Zane) domuroval konečne **gustirnu asi na päťsto**, **baril**** (slč. súdok) **vody**, *čo je asi toľko okovov*.
 Večera bola skvelá. **Kupus*** (slč. kapusta) na oleji, **sardely** s cibuľou a **zubatac*** (slč. zubatec) **na brujet**** (slč. rybia omáčka).

F) Kukučín ne traži slovačke ekvivalente za čakavske frazeme; u njima mu često interferiraju slovačke i hrvatske sastavnice, a priređivač daje značenje samo jedne od njih. Npr.

(...) nie sú všetci **jednake ruke**** ('nisu svi ljudi isti');
 (...) *ked' sa navari čertova pulenta*** ('kad se zakuha vrazja *pulenta*, kad vrag zakuha *pulentu/kašu*'),
 (...) *čia, to bola pulenta* ('čija je to bila *pulenta/kaša*'),
 (...) hodil celú vec **preko glave** ('na sve je "odmahnuo rukom"),
 (...) aby to **dulo svetu u oči** ('da to ljudima "bode oči").

Moguće je da je i izreka *Cudzie neber, svoje si nedaj, boha sa boj a drugého nikoho, okrem krúpy* (Tuđe ne diraj, a svoje čuvaj, boj se Boga i nikoga drugoga osim grāda) Kukučínov prijevod hrvatske inačice biblijske izreke koju je pisac čuo na Braču. Slično se može pretpostaviti i za izreku: *Ale lekár lieči a boh uzdraví* (Liječnik liječi, ali Bog ozdravlja).

U glosaru se opisuju i povijesne osobe koje se spominju u pripovijetci – car Franjo Josip i J. J. Strossmayer. Na slovački se prevode bračka imena i opći hrvatski leksik (gospodarica, jabuka, mučno, nov-novcat, pojedinost, tvrd...). U Kukučínovu opisu monograma na posteljini – **Na každom kuse cifrované P. P. z červeného saténu a s modrým šatírovaním: takže vyzerá z toho na**

bielom grunte hotová demonštrácia chorvátska* – tumač dobro objašnjava piščevo suptilno zapazanje boja hrvatske zastave.

U najboljoj namjeri da slovačkom čitatelju objasne “nepoznate riječi”, priređivači su u mnogočemu pogriješili, a pitanje je koliko je u tome participirao i sam autor. Npr. ne može se objasniti preoblika imenice *konoba* u **konba** (*pivnica*), **škure** su Kukučinu i prozorski kapci (*okenice*) i prozori (*obloky*), **sić** mu je samo *merica* – sud za mjerenje količine, a ne i *kanta* za vodu, a **veštit** (muško odijelo) mu je i ženska haljina (*vešta*) – **šaty**. U glosaru se **škafeta** ž. r. i **lokva** tumače kao ‘sud, posuda za vodu’, **lušija** je shvaćena kao ‘pranje rublja’ općenito, **karitad** je isključivo milostinja (*almužna* – lemozi-na), a u tekstu je riječ o dobročinstvu itd. Značajan dio čakavskoga leksika iz Kukučinova vremena danas je arhaičan ili nepoznat mlađim naraštajima, npr. **ašešur** – prisjednik, asesor; **čauš** (*mestský sluha*) – općinski službenik, pozivar; **dešgracia** < dežgracija – nesreća, nevolja; **deštrut** – neuredan, nemaran; **dežordin** – nered; **deventat/diventat** – postati; **just (toliký)** < jušto – točno, upravo (toliki); **kampion** < kampijun – uzorak; **podeštat** < poteštat – općinski načelnik; **podeštratuša** < poteštaturuša – žena načelnika općine; **pošident** – veleposjednik; **prec** – cijena; **škonfundiven** (tal. *confondere*) – smeten, smušen; **tremendan** (tal. *tremendo*) – strašan, grozan⁷ i dr. Kod povratnih glagola, uglavnom venecijanizama, u glosaru nedostaje povratna zamjenica iako je pisac najčešće upotrebljava, npr. **intrigaješ sa**, **ruinat’ sa**, **zakapricijal sa**, **škercajú sa**. Bez povratne je zamjenice u glosaru pogrešno protumačen i hrvatski glagol **gledati se** (**gledali sa**), koji ovdje znači udvaranje. Razumijevanje dijalektnih elemenata otežava i Kukučinova slovakizacija oblika, npr. **kanjac** – slovakizirano *kanec*, gen. *kańca* (izgovara se *kanjec*, *kanjca*), **meštar** – slovakizirano *mešter*. U slovačkom se vokativ iskazuje nominativom pa je hrvatski vokativ neprepoznatljiv, npr. u replici “**Nebojte sa, dico!**” glosar ga tumači jedninom i množinom: **dico** – *diet’a, deti*.

4. ZAKLJUČNO

Uz nedvojbenu književnu vrijednost Kukučinova *bračka* proza nudi mnoge intertekstualne, interkulturene i interlingvističke sadržaje (Dudok 2010) koji su nama zanimljiviji nego Slovacima, barem s dijalektološkoga gledišta. Ona je i vrlo delikatan translatoški problem – i u teorijskom smislu i u

⁷ Od navedenih riječi dvije nema ni veliki Šimunovićev rječnik (2006), a manji, Vukovićev rječnik (2001) slabije bilježi čakavsku leksičku starinu koja je “u pravilu bolje sačuvana u sjeverozapadnoj skupini čakavskih govora nego u jugoistočnoj kojoj pripada selački govor” (Vulić 2002: 537).

praksi, što dokazuje Šimčikov hrvatski prijevod *Kuće u strani*, gdje on npr. *konobu* (“konbu”) prevodi kao *pivnicu*, pojam semantički promašen i stran bračkoj sredini. Nižetić u prijevodu griješi jer, za razliku od Šimčika, nije jezično kompetentan u slovačkom, ali to kao čakavac kompenzira slobodnom uporabom lokalnoga govora i u diskurzu koji je izvorno pisan književnim jezikom. Zbog Kukučinove stilizirane višejezičnosti u funkciji realističnoga opisa bračke sredine očito je da hrvatski prevoditelj osim slovačkoga jezika mora poznavati bračke govore i prepoznavati njihove slovakizirane oblike, a nadasve osjećati stilske nijanse i postupke Kukučinove čakavizacije teksta.⁸ Bez takvoga prevoditelja pripovijetke iz zbirke *Bračské motívy* ostat će neotvorena knjiga vrijednih literarno oblikovanih svjedočanstava o životu naših ljudi na Braču i kopnu prije stotinu godina i iskustava jednoga stranca koji nas je zadužio i kao liječnik i kao pisac.

IZVORI

Kukučín, Martin. 1960. *Bračské motívy. Dielo VII*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.

Kukučín, Martin. 1960. Prvá zvada. U: Kukučín, Martin. *Bračské motívy. Dielo VII*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 7–33.
https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1006/Kukucin_Prva-zvada/1#ixzz5rsLYmsGd (pristup 28. lipnja 2019.).

Kukučín, Martin. 1961. *Dom v stráni. Dielo IX*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.

Kukučín, Martin. 1963. *Mať volá. Ohlasy z obce roztratených. Dielo XI*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.

LITERATURA

Dudok, Miroslav. 2010. Bračský diskurz alebo interlingválne a intertextové prostriedky v diele Martina Kukučina. U: *Kukučín v interpretáciách* [ur. Gbúr, Ján]. Bratislava: Literárne informačné centrum, 36–43.

Jazykovedné štúdie V. K jazyku a dielu Martina Kukučina. 1960. [ur. Ružička, Jozef]. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

⁸ Uspoređujući Nižetićev prijevod novele *Leše* (1930.) i Šimčikov prijevod *Kuće u strani* (1931.), Z. Kovačević i I. Čagalj (2015) detaljno analiziraju Kukučinove strategije i postupke predstavljanja heteroglosije izvornika ciljnoj publici.

- Jerčić, Stanko. 1985. Martin Kukučín (1860–1928). *Bračka crkva* 17, 7.
- Kovačević, Zrinka; Čagalj, Ivana. 2015. O nekim jezičnim značajkama hrvatskih prijevoda Kukučinove inzularne proze. U: *Paisievi četenija. Slavistika. Filologija, tom 53, knj. 1, sb. B, 2015*. [ur. Čolakova, Žoržeta]. Plovdiv: Filologičeski fakultet, 183–196.
- Menac, Antica; Menac-Mihalić, Mira. 2014. *Frazemi i poslovice u dalmatinsko-venecijanskom govoru Splita u 20. stoljeću*. Zagreb: Knjigra.
- Prídavková, Marianna. 1960. Bibliografické poznámky a vysvetlivky. Poznámky k úprave textu. U: Kukučín, Martin. *Bračské motívy. Dielo VII*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 188–218.
- Prídavková-Mináriková, Marianna. 1972. *Textologické a štylistické problémy Kukučínovho diela*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Sesar, Dubravka. 2010. Kukučínovi brački „diškorši“. U: *Kukučín v interpretáciách*. [ur. Gbúr, Ján]. Bratislava: Literárne informačné centrum, 124–131.
- Sesar Dorotić, Dubravka. 2007. Kukučín i Brač – jedro i sidro. U: *Brački zbornik br. 22 (akademiku Petru Šimunoviću povodom 75. obljetnice života)* [ur. Šimunović, Ivo]. Supetar – Split: Brački zbornik d. o. o. – Naklada Bošković Split, 367–377.
- Stričević-Kovačević, Zrinka. 1998. *Hrvatski motivi u djelu Martina Kukučina*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske – Društvo hrvatsko-slovačkoga prijateljstva.
- Šimunović, Petar. 2006. *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Supetar: Brevijar.
- Vuković, Siniša. 2001. *Rčnik sèlašškèga gòvora. Rječnik dijalekta Selaca na otoku Braču*. Split: Laus.
- Vulić, Sanja. 2002. Selački rječnik. *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi* XXX/1–2, 535–541.

The language of Kukučín's “Croatian” prose

The greatest writer of Slovak literary realism Martin Kukučín dedicated some of his prominent prose writings to portraying life on the island of Brač at the beginning of the 20th century, and to describing the life of those who emigrated from Brač to South America during the interwar period. The Chakavian dialect of the island of Brač is deeply woven into the very fabric of the Slovak literary language of his prose. The article focuses on linguistic and stylistic characteristics of these Croatian elements in Kukučín's narratives.

GORANKA ŠUTALO

JOSIPA TOMAŠIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

gsutalo@ffzg.hr

jotomasi@ffzg.hr

PREDAJNO U DOŠENOVOJ *JECI PLANINE* (1767)

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 821.163.42.09Došen, V.

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.20>

Svjetovni svećenik Vid Došen (1719. ili 1720–1778) u hrvatskoj je književnoj historiografiji, na temelju svojih dvaju djela *Jeka planine* (1767) i *Aždaja sedmoglava* (1768), atribuiran kao vjerski i prosvjetiteljski pisac. *Jeka planine* Došenova je obrana Matije Antuna Relkovića nakon prvoga izdanja *Satira iliti divjeg čovika* (Dresden, 1762). Središnji je interes ovoga rada usmjeren na Došenovu oštru kritiku predajnoga u *Jeci planine* u čemu se prepoznaje njegovo prosvjetiteljsko djelovanje, ali ujedno i nastavljanje na dugu tradiciju djela katoličke obnove iz prethodnoga stoljeća.

1. UVOD

Svjetovnome svećeniku Vidu Došenu¹ hrvatska književna historiografija, na temelju njegovih dvaju djela *Jeke planine* (1767) i *Aždaje sedmoglave* (1768), pripisuje uglavnom dva atributa – vjerski i prosvjetiteljski pisac (usp. Matić 1918: 55–81; 1945: 65–66; 1969: 5–14; Kombol 1961: 371–372; Georgijević 1969: 248–252; Bogišić 1974: 315, 330–331; 1975: 19–20; Bošković-Stulli 1978: 227–228; Kolumbić 1993: 531–532; Sablić-Tomić i Rem 2003; Rafolt 2010: 410).² Toj se poetičko-periodizacijskoj odrednici dodaje i pridjev *pučki* (Bilić 2007). Pučko prosvjetiteljstvo koje se katkada spominje uz Došena i njemu srodne pisce (npr. Kačića i Grabovca) nije međutim preciznije defi-

¹ Za opširnije informacije o Došenu vidi: Kolumbić (1993: 531–532), Matić (1918: 55–59; 1969: 5–14), Djamić (1981: 31–41).

² Opširnije o Došenu usp. *Zbornik o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću* (1981).

nirano, nego se donosi kao samorazumljiv pojam koji s jedne strane opisuje autorovu poetičku koncepciju, a s druge strane označava stilsko-periodizacijsku kategoriju.³

S obzirom na to da su oba Došenova djela nastala u drugoj polovini 18. stoljeća, u njima se mogu uočiti elementi naslijeđa katoličke obnove kao procesa dugoga trajanja (što je osobito uočljivo u *Aždaji sedmoglavoj* u kojoj se autor bavi temom 7 smrtnih grijeha), ali i oni koji ga približavaju (katoličkim) prosvjetiteljskim⁴ piscima čiji je slavonski predvodnik tada bio Matija Antun Relković kojemu je Došen u *Jeci planine* stao u obranu nakon prvoga izdanja *Satira iliti divjeg čovika* (Dresden, 1762).

U ovome radu fokusiramo se na Došenovu oštru kritiku predajnoga u *Jeci planine* čime se autor nastavlja na dugu tradiciju djela katoličke obnove iz prethodnoga stoljeća.⁵ Naime uloga svećenika u vrijeme katoličke obnove bitno se mijenja, a svećenstvo postaje poziv i profesija “novoga doba” koje je naklonjeno “djelovanju” (Mullett 1995: 16, 18) iz čega posljedično proizlazi da tako osposobljeni svećenici mogu prepoznati razne oblike pučkih vjerovanja koje treba “ispraviti” ili ih zamijeniti podukom ispravne kršćanske doktrine, štiteći i razlikujući tako *sveto* od *profanoga* čime se puku, putem svećenika kao posrednika, otvara put spasenja (Po-Chia Hsia 2005: 121). Francuski povjesničar Jean Delumeau (1971)⁶ takvu vrstu narodnoga vjerovanja pojašnjava sintagmom *folklorizacija kršćanstva* koja podrazumijeva različite oblike preživjelih poganskih običaja koji se “uvlače” u kršćansku vjeru (Delumeau 1993: 280–281). Uzrok takvoj pojavi Delumeau pojašnjava na sljedeći način:

“Mentalna struktura i inertnost jedne civilizacije koja je ostala arhaična dovode do folklorizacije, i to ne samo ceremonija i praznika, nego i vjerovanja, a samim tim i do neke vrste ponovnog zapadanja u paganstvo” (Delumeau 1993: 281).

Kao dobar primjer ilustracije *preživjelih ostataka poganstva* Delumeau navodi i vjerovanje u vampire, mrtve ljude koji noću ustaju iz groba i ljudima

³ O pojmu prosvjetiteljstva i njegovim promišljanjima u hrvatskoj književnoj historiografiji vidi: Dukić i Šutalo (2014).

⁴ O konceptu *katoličkoga prosvjetiteljstva* vidi opširnije: Lehner i Printy [ur.] (2010), Printy (2009), Lehner (2016), Hoško (2007), Shek Brnardić (2009), Šutalo (2019). O Vidu Došenu u kontekstu *katoličkoga prosvjetiteljstva* vidi i Šutalo (2020).

⁵ Na sličnost između djela Jurja Habelića i Vida Došena upozorio je Krešimir Georgijević: “(...) moglo bi se reći da ono što je *Otca našeg Adama greh* u kajkavskoj književnosti, to je *Aždaja sedmoglava* u slavonskoj” (Georgijević 1969: 249). Usp. i Bartolić (1981: 50).

⁶ Citati u radu navode se prema srpskome prijevodu Delimo (1993).

nanose štetu (Delumeau 1993: 281). Kritika vjerovanja u vampire,⁷ odnosno vukodlake,⁸ može se uočiti i u Došenovoj *Jeci planine*. Među razne oblike praznovjerja u Hrvatskoj u 18. stoljeću povjesničarka Maja Rupnik Matasović ubrojila je i vjerovanje u magična stvorenja (vještice, vile, vukodlake i sl.). Vukodlake autorica opisuje kao “zle ljude koji su ustali iz mrtvih, a koji se inače nazivaju vampirima”⁹ (Rupnik Matasović 2016: 480–481). Tu treba napomenuti da se povratnici iz mrtvih koji se vraćaju isključivo kako bi činili zlo vampirima nazivaju na istočnoslavenskom prostoru (Bošković-Stulli 1959: 216), dok su u južnoslavenskim predajama, prema Đorđeviću na kojega se Bošković-Stulli poziva, “vukodlak i vampir (su) u vjerovanju našega naroda potpuno identični” (Bošković-Stulli 1959: 218).¹⁰

⁷ O vampiru iz Pataka pisao je i Adam Baltazar Krčelić u *Annuama* u poglavlju naslovljenu “Silne glasine o vampirima” za godinu 1766. Usp. Krčelić (1952: 526).

⁸ O vukodlacima je pisao i požeški isusovac Antun Kanižlić, i to u obimnoj teološkoj i crkvenopovijesnoj raspravi *Kamen pravi smutnje velike* (Osijek, 1780). Kao primjer praznovjerja grčkoga pravoslavnog puka Kanižlić navodi strah od anatema ili prokletstava zbog kojih mrtvačevo tijelo ne može istrunuti nego otvrdne kao kamen, postane crno i naduto. U takvo tijelo ulazi đavao i izlazi iz groba čineći ljudima štetu. Grci tu nakazu, navodi Kanižlić, zovu “burkuluku ili brukolaka”, a *Latini* vukodlak (Kanižlić 1780: 839). Kanižličeva knjiga nalazi se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu u Zbirci rijetkosti pod signaturom RIIIE-80-1. Prema Čoralić, Dugac i Sardelić (2011: 34) “na našem se području za biće koje ima određene karakteristike vampira u izvorima i usmenoj predaji često koriste i nazivi *vukodlak*, *pomoritad*, *tenac*, *mora* itd.”. Potrebno je istaknuti da mora kao biće hrvatskih usmenih predaja u pojedinim kazivanjima preuzima neke vještije osobine (usp. Bošković-Stulli 1959: 221), dok se povezivanje vukodlaka i more koje npr. bilježi Josip Ptašinski (rkp. JA 111), a na koje se referira Maja Bošković-Stulli, pokazuje pogrešnim (usp. Bošković-Stulli 1959: 216).

⁹ Opsežna terenska istraživanja provedena u Istri od 50-ih godina 20. stoljeća među znanstvenicima sadašnjega Instituta za etnologiju i folkloristiku pa sve do suvremenosti (istraživanja Eveline Rudan koja provodi od 2000. godine) pokazuju kako se termin *vampir* u istarskim pričama pojavljuje tek početkom 21. stoljeća, odnosno nakon medijskoga oživljavanja priče o *štrigunu* Juri Grandu koju je u 17. stoljeću zabilježio Janez Vajkard Valvasor (više o tome u Rudan Kapec i Tomašić 2011: 545–548). Istraživanje Eveline Rudan provedeno na području Istre (a što može biti indikativno i za ostala hrvatska područja) pokazalo je da među predajama koje tematiziraju povratak mrtvih najmanji broj predaja navodi vukodlaka kao protagonista, što pokazuje vrlo malu narativnu plodnost toga lika (više u Rudan Kapec 2012). Ovdje je potrebno kritički se osvrnuti na rad Sanje Barešin (2016) u kojem autorica, uz očite terminološke nejasnoće te bez uvida u relevantnu znanstvenu i stručnu literaturu i recentna terenska istraživanja, donosi potpuno krive zaključke o vampirizmu u hrvatskoj (popularnoj) kulturi, na što su urednici i recenzenti propustili upozoriti.

¹⁰ Ovdje treba uputiti na nastavak teksta M. Bošković-Stulli (1959: 218) u kojem autorica upozorava na nemogućnost apsolutnoga izjednačavanja vampira i vukodlaka jer se u istarskim predajama npr. termini *kudlak* i *judlak* odnose i na živoga vješca (istarskoga *štriguna*), ali i na vukodlaka (živi čovjek koji uzima oblik vuka). Dodatno objašnjenje vidi i u bilješci 37 (Rudan Kapec i Tomašić 2011: 545–546).

Argument koji ide u prilog raširenosti takvih oblika vjerovanja (žanrovski ih prepoznamo kao demonološke predaje) i u 18. stoljeću svakako jest i “Opći zakon o kaznenom sudskom postupku” koji je Marija Terezija donijela 1768. i “u kojem se zalaže za iskorjenjivanje praznovjerja i racionalnu prosudbu zločina čarobnjaštva i magije” čime se zapravo “borila i protiv tzv. *magia posthuma*, iskorjenjujući vampirizam” (Rupnik Matasović 2016: 488). Na takvu je odluku Mariju Tereziju potaknuo Gerard van Swieten (1700–1772), njezin liječnik i savjetnik, ujedno i “reformator cjelokupne zdravstvene službe i medicinske nastave u Monarhiji i jedan od pokretača zdravstveno-prosvjetiteljskog pokreta” (Čoralić, Dugac i Sardelić 2011: 38) koji se oštro borio protiv praznovjerja.¹¹ Došenova “hajka na praznovjerje” treba se stoga moći sagledati i s toga aspekta, posebice zbog toga što su Došenu kao svjetovnome svećeniku reformne ideje Josipa II.¹² mogle biti bliske. Praćeni društvenim promjenama razni oblici praznovjerja u 18. stoljeću, kako pojašnjavaju Čoralić, Dugac i Sardelić, stavljaju “u drugi kontekst te se zastupa racionalnije razmišljanje koje kritički gleda na različita narodna vjerovanja i u puku popularne običaje te skreće pozornost na javnozdravstvene probleme” (Čoralić, Dugac i Sardelić 2011: 37). Iako je Katolička crkva, kako navodi Irena Benyovsky, praznovjerje počela progoniti već nakon Tridentskoga koncila (1545–1563)¹³, “pravo sistematsko pobijanje počet će tek u 18. stoljeću” (Benyovsky 1996: 127).

Treba međutim imati na umu da u toj borbi¹⁴ Crkva zauzima ambivalentnu poziciju: službeni stav Crkve ide prema jasnoj osudi praznovjerja, dok su u isto vrijeme njezini predstavnici dobrim dijelom sudionici događaja protiv

¹¹ Gerard van Swieten u svojoj je knjizi *Sur le Vampyrisme de Sylésie de l' an 1755* nastojao s medicinskoga aspekta objasniti sve fizičke promjene koje se događaju ljudskome tijelu nakon smrti (usp. Benyovsky 1996: 129; Klaniczay 1987: 168–169).

¹² Zbog toga je važno napomenuti kako je “već Marija Terezija prisvojila sva jura circa sacra, tako da se ‘terezijanska’ politika državne Crkve razlikuje od ‘jozefinizma’ samo u pojedinostima i jačim utjecajem prosvjetiteljstva” (Raab 1978: 434).

¹³ U Trnavi je 1611, kako navodi Vladimir Bayer, sazvana velika crkvena provincijalna sinoda s namjerom da se “provedu propisi općeg crkvenog tridentskog koncila (1545–1563)” (Bayer 1953: 280–281). Sinoda se, napominje Bayer, bavila i pitanjem čarobnjaštva pa je propisala svećenicima da propovijedaju protiv čarobnjaštva, a župnicima naredila da se sve one koji se bave čarobnjaštvom mora prijaviti biskupu (Bayer 1953: 281).

¹⁴ Čoralić, Dugac i Sardelić (2011: 43) zaključuju kako u primjeru spisa koji spominje vjerovanje u vampire u korčulanskome selu Žrnovo svjetovnu vlast “nisu zanimali strahovi i vjerovanja korčulanskih seljaka” nego, prije svega, “oružje kojim su otvarali grobove”. Njima pritom izmiče iz vida jedna bitna činjenica, a to je da strah koji produciraju narodna vjerovanja, a koji je formaliziran pričom, ima snagu puno veću od ujedinjenoga djelovanja kojega se, prema autorima, vlast boji. Buntovni istup seljaka, pa makar i oružjem, puno je lakše zaustaviti od priče i upravo se priče, koju je teško kontrolirati, vlast boji kada tako snažno reagira.

kojih se nominalno bore.¹⁵ Upravo će savjete za borbu protiv raznih oblika povratka mrtvih (čiji je *vukodlak/ukodlak/kudlak* tek jedan manje zastupljen predstavnik), kako pokazuju zapisi iz *Zbornika za narodni život i običaje* te suvremena terenska istraživanja (usp. Rudan Kapec 2012: 40–41), tražiti od seoskih svećenika, i oni će ih, često bez eksplicitne osude, ponuditi. Iskorjenjivanje praznovjerja protiv kojega se bori i Došen složenije je i stoga što se ta vjerovanja prenose kao priče, predaje. Priča im u tom smislu služi kao sidrište pa i kada društvo u cjelini (koliko je to uopće moguće) ili barem njegovi ovlašteni predstavnici racionaliziraju praznovjerne oblike ponašanja, oni u obliku priče preživljavaju i nastavljaju se prenositi.¹⁶ Zanimljivo je u tom kontekstu promotriti predaju koju kao primjer pričanja o *ukodlacima* u Otoku u Slavoniji donosi Josip Lovretić:¹⁷

“Umro čovik oženit, pa posli smrti sto dolaziti svojoj ženi. Žena ostane trudna i devet miseci iza néga rodi muško dite, a nikon ne kazuje ko je otac toga diteta. Kada su dite donili na kršteće i pop meto soli ditetu na usta, poreza on svoj prst. Brže otvori ditetu usta, da vidi, o što se je porezo, i spazi u diteta zube velike, crvene i šilate. Ide pop porodiłi i pita, ko je otac ditetu? Žena reče, da je zanila prije već što je čovik umro. Dite to nije bilo kočiperno nego luňavo i sluzavo ko lučeće. Pop reče ženi, da nadoji dite; a kad ona ditetu sisu u usta, ugrize je dite, a krav joj poleti na prsa. Onda žena reče popu, da je zanela sa pokojnim, ali da joj je zapritio, da nikom ne kaziva, jer će je ukodlak

¹⁵ O ovdje naznačenoj problematici detaljnije i razrađnije vidi u: Rudan (2016: 73–75).

¹⁶ Koncept narativne plodnosti koji je uspostavila Evelina Rudan izvrsno ilustrira upravo tu snagu pojedinih protagonista (u ovom slučaju protagonista demonoloških predaja) da oblikuju nove priče (Rudan Kapec 2012; Rudan 2016).

¹⁷ Primjeri koje početkom 20. stoljeća donosi Josip Lovretić u svojoj monografiji *Otok* dobro ilustriraju i stanje na terenu u ranijim stoljećima, pa i u Došenovu 18. stoljeću. Osim zapisa o vjerovanjima u vukodlake koje donosi Lovretić za područje istočne Slavonije, postoje potvrde o vjerovanju u vukodlake i u drugim hrvatskim regijama (za usporedbu vidi poglavlje u ZNŽO 1896, knjiga 1, naslovljeno *Vjera u osobita bića. Vukodlak i krsnik*, 223–226). Tako već na početku 15. stoljeća imamo zapis koji bilježi da je “u junu 1403. na susjednom otoku *Pašmanu* u mjestu ‘Othus’ umrla neka žena Priba, pak se onda prometnula u vukodlaka i uznemirivala sav otok, dok nije Pavao Pavlović na molbu otočana u julu dozvolio, da joj se grob razkrije i u srce turi klin ili kolac (cugnus, cuneus)” (Klaić 1896: 223). Zabilježena predaja sadrži distributivne podatke o zabijanju klina, kolca u srce koji se javljaju i u kasnijim zapisima. Komentar autora članka o prisutnosti franjevac na otoku u to vrijeme zanimljiv je jer pokazuje zapisi-vačko-promatračku perspektivu o ulozi svećenstva koje je “moglo praznovjerni puk odvrćati od toga vjerovanja u vukodlake”. Iz te perspektive vjerovanje u vukodlake i druga nadnaravna bića i bića s nadnaravnim sposobnostima doživljava se kao praznovjerje koje je nespojivo sa svećeničkim pozivom. Stvarno stanje na terenu, nimalo neočekivano, pokazuje upravo kako svećenstvo jednako sudjeluje u tim oblicima narodnoga života i njihovo sudjelovanje nije u diskrepanciji s katoličkom vjerom.

pojisti. Pop je uputi, da u dasku nazabija veliki eksera, pa neka dasku ostavi na kućnom pragu, a šilke eksera gore okrene. Kad on legne kod ňe spavati, onda nek ona sakrije ňegove čizme. Zbiļa žena tako do veče uradi, a kad je tribalo da on ide kući, pa nije našo čizama, ode on od ňe. Samo joj reče, da pripremi čizme do veče. Odilazeć stade na eksere, ali nije ositio, da ga što boli. Sutradan se skupilo cilo selo, pa glede krvav trag ňegovi nogu, pa ajd svi tim tragom do grobļa i upravo do ňegova groba. Otkopaju grob, otvore mu škriću, pa vide, da je on bos i sve mu stvari krvave. On tako krvav leži na leđima i puši lulu na veliki kamiš. Stadoše ga tri put zakliñati, a kad nije odgovorio, odrežu glogov kolac i zabiju u ňega, a on samo ruknio ko vol pa crko. Odma ubiju seļani i dite, pa bace k ňemu u raku i zatrpaju ji obadvoje” (Lovretić 1902: 123).

Predaju kao prvu u nizu od 18 predaja koje tematiziraju vukodlaka i povratak mrtvih¹⁸ donosi Lovretić (1902: 123–137) pod odrednicom *Kakovu snagu imadu neki ļudi (Ľudi po smrti)*. Tekst pokazuje kako svećenik, i prije ženina priznanja, naslućuje pravo stanje stvari. Njegovo poznavanje načina razotkrivanja *ukodlaka* (zabijanje čavala u dasku i skrivanje čizama kako bi se osigurao krvav trag do groba) pokazuje svećenikovu dvojaku poziciju – on s jedne strane predstavlja zaštitnika zajednice i onoga koji uviđa problem i prokazuje *ukodlaka*, a s druge strane pokazuje i njegovu involviranost koja je nužna kako bi mogao pomoći (jer bi svako isključivanje iz života zajednice za posljedicu imalo i gubitak povjerenja njezinih članova). Poznavanje apotropejskih postupaka kojima se štiti od vukodlaka i osigurava njegovo trajno protjerivanje (probadanje glogovim kolcem) potvrđeno je i u predajama iz ranijih zapisa te iz različitih hrvatskih regija.

2. KRITIKA PREDAJNOGA U *JECI PLANINE* (1767)

U kraćem osmeračkome spjevu *Jeka planine*¹⁹ (1767), podijeljenom na dva dijela (*Dio prvi* 1–582, *Dio drugi* 583–1968) uz uvodno *Pokazanje* u prozi, Vid Došen stao je u obranu Matije Antuna Relkovića nakon prvoga izdanja *Satira iliti divjega čovika* (Dresden, 1762). Godine 1767, dakle iste godine kada Došen piše *Jeku*, pod pseudonimom *Tamburaša slavonskoga*

¹⁸ Među predajama o vukodlacima ima i onih s motivom Arijadnine niti, kao i onih koje tematiziraju povratak običnih mrtvih. U kratkom prilogu o smrti u mjestu Vrbova u Slavoniji, koji za ZNŽO piše Mijo Kurjaković (1896: 202–204), uz opis običaja vezanih uz smrt autor donosi i dvije predaje koje tematiziraju povratak mrtvih.

¹⁹ Milovan Tatarin (2018: 66) Došenovu *Jeku planine* određuje kao “publicistički, a ne književni tekst”, a vrijednost teksta vidi upravo u informacijama koje posreduje o polemici oko Relkovićeve *Satira*. Svi citati u radu preuzeti su iz Došen (1969).

izlazi knjižica čiji primjerak, prema Matiću, nije sačuvan, a u kojoj neimenovani autor kritizira Relkovića (Matić 1945: 74–76). Književni povjesničari (usp. Drechsler 1907: 29–40; Matić 1969: 10–11 i dr.) smatrali su da se pod pseudonimom *Tamburaša slavonskoga* najvjerojatnije krije slavonski franjevac Đuro Rapić, autor katekizma *Satir iliti divji čovik u nauku krstjanskomu ubavistit, uputit, naučit i pokrstit*. Anonimnoga fratarskog oca kritizirao je i Adam Tadija Blagojević u djelu *Pjesnik-putnik* (Beč, 1771) u kojem je također stao u obranu Relkovića (Blagojević 1771: 44).²⁰ Milovan Tatarin napominje kako Blagojevićeve stihovi potvrđuju “da je napad na Relkovića bio plasiran iz redova duhovnika”, ali to ne znači da je iza napada jednoglasno stajao jedan crkveni red, nego to da je riječ o istupu nepoznatoga redovnika koji je predstavljao glas skupine (Tatarin 2018: 29).

Došen naime u *Jeci* opisuje *Tamburaša* kao onoga koji je blizak raznim praznovjericama, nazadan i *šupljeglav* (Došen 1969: 27). Pokazuje to i sljedeći citat:

“K tome mudrost ti ukaza / kad štoodkud uzrok smaza, / sirče zovuć od sirišta, / za pokazat nikom ništa. / Zajer mudrost tu popade / u kuhinji, gdi se znade / od šta slatko vino kisa, / mnogo od tog kad napisa (...) Tko će tako mudar biti, / nek iz lonca ide piti / kog primiće baba k peći / da kvasinu more steći / pak kada mu smuti čelo, / premda biše pokiselo, / mudrost svoju nek proslavi / što iz lonca zadobavi” (Došen 1969: 29).

Takav opis ukazuje na netrpeljivosti koje su postojale između svjetovnih svećenika i franjevaca još u vrijeme osmanske dominacije u Slavoniji, kako napominje Matić (1929: 136–137). Tezu dodatno ilustriraju i primjeri koje navodi Dubravka Božić Bogović (za prostor istočne Hrvatske, odnosno područje istočne Slavonije i Srijema u 18. stoljeću) koji se odnose na razne zlouporabe sakramenta vjenčanja (sklapanje drugoga braka bez dokaza o smrti muža ili žene, “običaj ‘kupovanja nevjeste’”, Božić Bogović 2016: 224) koje se nisu pripisivale samo vjernicima nego i franjevcima koji su ih provodili.²¹

U prvome dijelu *Jeke* Došen se okomio na razne oblike pučkih praznovjerja za koje napominje da ih je kritizirao i Relković. Tu Došen započinje

²⁰ U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu u Zbirci rijetkosti vidi Adam Tadija Blagojević, *Pjesnik-putnik, nikoi događaji prvo i posli puta Josipa II. cesara rimsko-nimačkoga u Slavoniu. Pjevao je A. T. Blagojević. Štampano u Beču po Josipu Kurcpeku cesarsko kraljevskomu iliričkomu štamparu, godište 1771* (SIGN R II E-8°-189 a,b).

²¹ Više v. u Božić Bogović (2016: 224–225).

s kritikom proricanja budućnosti, prakse koju su izvodile *ciganke*²² kako bi izmamile novac od žena. Taj oblik praznovjerna, kao i ostale koje će navesti, Došen prepoznaje kao ostatak turskih običaja (“smradno tursko blato”) koje su Slavonci nekritički preuzeli:

“Jer se mašoš lipog dara / čaroliju kad pokara / koju bulu vrag nauči, / bula babi priporuči, / baba opet uči mlade / nek taj nauk svaka znade, / mlada opet više slidi / nego Božje zapovidi? / S tim se rađa i umira, / brez tog nije naći pira / da se basma ne osnuje / i duša se ne otruje. / Ne biše li vrlo lipo / virovaše ono slipo / kad ciganka otvoraše, / lude žene kad varaše / slipe uzle zamečući, / za košulju s koje svući, / lažuć sriću divojkami / od nî svilu dok izmami, / lažuć mladi sriću čeda, / al ne dok joj novac ne da (...)” (Došen 1969: 19).

Kritika proricanja budućnosti kao jedne od tehnika *divinacijske magije* (Vukelić 2018: 39–40) kod Došena je protkana ironijom, a uz opis te izrazito negativne prakse autor spominje termin *basma*²³ (da se basma ne osnuje / i duša se ne otruje) koju, kako je vidljivo iz konteksta, ne dijeli od prakse čaranja.

Nakon toga Došen prelazi na kritiku narodnih vjerovanja prema kojima se osobita magijska moć pripisuje pojedinim životinjama (tu je konkretno riječ o svraki):

“(...) gđino prorok biše svraka / ili koja druga smraka” (Došen 1969: 19).

Došen u svojoj kritici narodnih vjerovanja posebno apostrofira nadnaravna bića i pojave demonološki predaja – vile, more, vukodlake i uroke.²⁴ U

²² Stoljeće nakon Došena Josip Lovretić (1902: 119–120) u monografiji *Otok* bilježi zanimljive informacije o različitim oblicima djelovanja. Unutar odrednice *Kakovu snagu imadu neki ljudi (Što neki ljudi mogu za života)* razlikuje *bajanje* (praksa) i *bajalice* (žene koje bajaju) od *vračanja* (praksa) i *vračara* (žene koje vračaju). *Bajalice* opisuje kao žene cijenjene u zajednici koje liječe razne bolesti, a postupak bjanja podrazumijeva činjenje (konkretno djelovanje) i moljenje: “Liče, napajaju, kade i taru bolesnika kojekakima travama, a uvik mole kaku molitvicu” (Lovretić 1902: 119). Za razliku od *bajalice* čije je djelovanje usmjereno isključivo na pomaganje u bolesti, *vračara* “znade reći, otkud bolest, kako ćeš se bolesti mentovat i kako ćeš se osvetiti onome, ko ti je skrivio” (Lovretić 1902: 119). Djelovanje vračara ima negativan predznak i Lovretić ga povezuje s vilinskim (nadnaravnim), a uz praksu *vračanja* spominje *ciganke*: “Vračare su obično *ciganke*. Ne znam, da ima u Otoku druge vračare, a nisam čuo ni da koja otočka ciganka vrača. Ali zato, kad projdu selom banatski cigani *čergaši*, zaredaju *ciganke* od kuće do kuće, a seljaci jatovice rle, da čuju sreću svoju” (Lovretić 1902: 120).

²³ O basmi kao usmenoretoričkome žanru vidi više u: Nikolić (2019: 23–24), Kekez [ur.] (1996: 281–283).

četiri stiha posvećena vilama Došen donosi distributivni podatak²⁵ o izgledu vila, a odnosi se na njihovu mladost i bijelu kosu:

“gdino vile posestrime / imale su slavno ime; / gdi se mlade kosé bile / potvo-
raju da su vile” (Došen 1969: 19).

Nakon vila Došen spominje moru kao demonološko biće uz koju donosi prepoznatljive distributivne podatke o spolu (žena), vremenu djelovanja (noć), objektu djelovanja (muškarac) i načinu djelovanja (sisanje, prsa):

“gdi se deblje žene kore / da su neke noćne more, / da kad vide već noć kasnu,
/ u snu muške glave sasnu, / i na ņe je širom vika / da se mlikom od čovika, /
koje sasnu, kada spava, / udebele kao krava” (Došen 1969: 19).

Predaje o vilama i morama pronalazimo i u *Narodnim slavonskim običajima* Luke Ilića Oriovčanina²⁶ i u Lovretićevu *Otoku*. Oriovčanin ih bilježi u drugom dijelu knjige unutar poglavlja *Vile* (str. 278–294) i *Mora* (str. 298–299). Lovretić (1902: 138–140) predaje o vilama i morama donosi pod odrednicom *Stvorovi kao ljudi*. Ti će zapisi sadržavati distributivne podatke koje nalazimo i u Došenovim stihovima.

I u Došenovu je opisu vukodlak nadnaravno biće koje ima osobine vampira; on je dakle mrtvac koji noću ustaje iz groba i ljudima pije krv, pa je čitavo selo u strahu.²⁷ Njegovo je djelovanje, kako je potvrđeno u predajama, usmjereno isključivo na činjenje zla i po tome se razlikuje od ostalih povratnika iz mrtvih:

²⁴ Detaljno o nadnaravnim bićima i pojavama demonoloških predaja vidi u Rudan (2016: 300–309 [vila], 241–262 [mora], 273–275 [vukodlak], 315–319 [uroci]).

²⁵ Distributivnim podacima Evelina Rudan naziva podatke koji su “*podjeljivi* u svakoj priči o određenom liku ili pojavi bez obzira na to hoće li se to eksplicitno navoditi ili implicitno podrazumijevati”, odnosno oni su “relativno fleksibilan skup podataka o nadnaravnim bićima, nadnaravnim sposobnostima i nadnaravnim pojavama verbaliziranih u tekstu ili podrazumijevanih u kontekstu koji su poznati potencijalnim sudionicima kazivačkih situacija (kazivačima i recipijentima) u jednoj ili više bliskih zajednica” (Rudan 2016: 43).

²⁶ Luka Ilić Oriovčanin 70-ak godina nakon Došena opisuje narodno vjerovanje u vile, vještice, more, vukodlaka, kugu i povratak mrtvih. U opise vjerovanja Oriovčanin inkorporira cjelovite priče koje danas prepoznajemo kao demonološke predaje ili pak donosi fragmentarne predajne informacije.

²⁷ Josip Lovretić (1902: 123) uz informacije o *ukodlaku* navodi mogućnost njegova pojavljivanja u ljudskom ili životinjskom obliku: kao pas, konj, krmača, kvočka s pilićima, ali i kao pojavu valjanja bureta po dvorištu, pomicanja plasta sijena, gakanje guske.

“(...) gdi vukodlak izpod ploče / iđe obnoć da krv loče, / i ludi se tim puk vara / da pokojne ogovara, / kad je selo sve u strahu / od nî kad su već u prahu; / gđino sumrak i nastupi, / kad u mraku pijan lupi” (Došen 1969: 19–20).

Došen u ovom kratkom spominjanju vukodlaka donosi vrijedne podatke o postojanju predaja s vukodlakom kao glavnim protagonistom, donosi distributivne podatke vezane uz njegovo zlo zagrobno djelovanje (izlazi noću iz groba i *krv loče*), ali i racionalan komentar o pijanstvu kao uzroku takvih pričanja. U tom je kontekstu zanimljivo promotriti i predaje o vukodlacima koje donosi Ilić Oriovčanin (1846: 294–297). On unutar opisa vjerovanja u vukodlake donosi distributivne podatke koji su prisutni i u ranijim Došenovim spominjanjima (izlazak noću iz groba, krvoločnost), ali i u kasnijim Lovretićevim zapisima (gvozdeni zubi, zaklinjanje, probijanje glogovim kolcem, vrijeme djelovanja). Distributivni podatak o gvozdenim zubima vukodlaka kao znaku prepoznavanja potvrđuje i zapis Balinta Vujkova (prema Predojević 2017: 483).²⁸

Kasniji zapisi Josipa Lovretića s područja Slavonije donose predajne informacije o načinu postanka vukodlakom, tj. apotropejskim postupcima kojima se osigurava nepovratak mrtvoga u obliku ‘običnoga’ povratnika ili u obliku vukodlaka:

“Kada prozore pozatvaraju, okrenu sva ogledala na opako, da se ne bi mrtvi vidio u ogledalu, pa se poslije vraćao za svojom slikom. Šetačku na satu stave, da se ne bi pokojni ravnao po šetački i hodao od groblja do kuće. Mačke i pse pozatvaraju kudgod, da ne bi prošle ispod nêga, da on ne bude vukodlak” (Lovretić 1898: 30).

“Bio mrtvac muški, ili žena, ne smije imati cipela na nogama, niti ćemera na pojasu, nego mora biti tkanicom opasan, a ništa kožna ne smije biti na nêmu, da se poslije smrti ne bi vraćao” (Lovretić 1898: 31).

I Oriovčanin (1846: 294) bilježi način postajanja vukodlakom: “Vukodlak postaje onaj – nabraja narod, preko koga kada mèrtav leži u kući preleti kokoš, mačka ali pseto.”

Vjerovanja u uroke koji su uzročnici raznih bolesti kod djece i mladih životinja kao i apotropejske postupke kojima se osigurava zaštita (ždrijebe

²⁸ Usporedimo li predaje o vukodlacima koje bilježe Oriovčanin, Lovretić i onu koju je u mjestu Draž u Baranji zabilježio Vujkov i objavio 1964. u zbirci *Tica žeravica: hrvatske narodne pripovijetke*, primjećujemo zadržavanje sižejne okosnice i distributivnih podataka: noć, susret djevojaka i mladića na prelu ili divanu, gvozdeni zubi vukodlaka, groblje, bijeg jedne ili više djevojaka, a proždiranje onih koje su ostale, apotropejski pjev pijetla, probijanje glogovim kolcem.

hoda sa žlicom oko vrata koja bi ga trebala zaštititi od uroka, odnosno od vuka, kako tu predajnu informaciju rasvjetljuje Došen) također su predmeti Došenove kritike:

“(...) gđino urok dite truje / i čini ga da boluje / mama néga kad napita / voćem, dok je iz svog cvita; / gđi vištice babe vade / srce žive dice mlade; / vile dite gđi ustrile / rad košulje na nému bile, / zato mama neće prati / niti vilam uzrok dati / da diteta ne ustrile / što se na nému krpe bile, / a kad dite što zaboli, / majka slabo Boga moli, / dal se k babi onda nosi / i od né se pomoć prosi, / misto Boga da udili / zdravje, majka da ne cvili?” (Došen 1969: 20).

Informacije koje u citiranim stihovima donosi Došen poznate su nam u varijantama predaja i balada o vješticama koje mladiću ili djeci vade srce i jedu ga (usp. Bošković-Stulli 1959: 217; Fortis²⁹ 2004: 44; Ilić Oriovčanin 1846: 291–294).

*Babe*³⁰ Došen okrivljuje i za razne oblike nadriliječništva te, u tom kontekstu, za pomoć mladim djevojkama pri kontracepciji:

“(...) mlada babu gđi pohodi / ležeć s mužom da ne rodi, / neka baba nój pomože / dite začet da ne može; (...)” (Došen 1969: 20).

Za tu su priliku *babe* djevojkama spremale razne, vjerojatno biljne, pripravke koje su nosile umjesto *moći*:

“(...) kad obojak nasut smrada / od baburde uzme mlada / i nosi ga misto moći, / da joj može što pomoći / da ju dica ne pritisnu / u mladosti jošter bisnu, / da u kolu prosta skače / za nómu čedo kad ne plače?” (Došen 1969: 20).

Kao primjer nadriliječništva kojim se bave *babe* Došen navodi i njihov lijek protiv groznice zbog kojeg su mlade žene izložene opasnosti da se ozbiljnije razbole:

²⁹ U *Putu po Dalmaciji* predaje i predajne informacije nalazimo ponajviše u poglavlju “O običajima Morlaka” u kojem Fortis (2004: 44) donosi i predaju o vukodlacima: “Kada umre čovjek u kojega se sumnja da može postati vampir ili *vukodlak*, kako oni kažu, znaju mu prerezati potkoljenice i svega ga izbosti iglama, tvrdeći da poslije ta dva zahvata ne može više tumarati naokolo.”

³⁰ Za Denivera Vukelića (2018: 109) baba (babica, primalja) “je opći pojam primalje u europskoj i hrvatskoj pučkoj tradiciji u predmedicinskim uvjetima”.

“(...) gdi kad mladu baba vidi / od groznice da poblidi, / svrhnaravni ňu lik uči / da groznica ňu ne muči: /‘Tikvu’, veli, ‘obilatu / višaj kučki ti o vratu, / za rep kuju onda zgrabi, / baci vode dok zagrabi, / pa kad kučka već izgazi, / na hrgaču dobro pazi / što na vratu nosi kučka, / izpi namah još do ručka; / groznicu ti to utrne / na te dalje da ne srne?’ (...) dok se žderuč iznesvisti / lik kog baba ňoj navisti, / i natira bolest goru / sebi ludoj za pokoru” (Došen 1969: 20).

3. ZAKLJUČAK

Došenova kritika vjerovanja u nadnaravna bića (vile, more, vukodlaci) i pojave (uroci) te spominjanje predajnih informacija potvrda su prisutnosti i optjecajnosti demonoloških predaja među slavonskim pukom toga vremena. Prisutnost predajnih distributivnih podataka o vilama, mori, vukodlaku i urocima koji su potvrđeni i u zapisima iz 19. stoljeća (ovdje predstavljena zapisima i spominjanjima Luke Ilića Oriovčanina i Josipa Lovrećića) i u kasnijim zapisima (istraživanja Eveline Rudan) pokazuju trajnu zaokupljenost svijetom demonoloških predaja. Oriovčaninovi, a onda i Lovrećićevi zapisi, nastajali u stoljeću nakon Došena, potvrđuju zaokupljenost temom povratka mrtvih, čiji je vukodlak tek jedan, manje zastupljen predstavnik. I suvremena istraživanja Eveline Rudan provedena na području Istre pokazuju visok stupanj narativne plodnosti priča koje tematiziraju povratak mrtvih, ali i slabašnu narativnu plodnost vukodlaka (usp. Rudan Kapec 2012; Rudan 2016: 273–299).

U svojoj potrebi za prosvjećivanjem puka, ali i u svrhu obrane Relkovića, Došen se referira na pučku kulturu, vjerovanja (koja prepoznajemo kao demonološke predaje) i običaje. Došenovo je prosvjetiteljstvo u tome smislu neodvojivo od pučkoga okvira koji ga definira jer iz vizure pučkoga Došen kao prosvjetitelj progovara, procjenjuje i vrednuje. U tom smislu važno se prisjetiti da je Došen kao svjetovni svećenik bio blizak جوزيفinskim reformnim idejama. Tako primjerice u *Jeci planine* Došen osobito naglašava Relkovićeve zasluge koje su ponajprije na korist puku što je sukladno politici habsburških vladara u 18. stoljeću u aspektu stavljanja naglaska na brigu za korist zajednice.³¹

Došenova kritika usmjerena na razne oblike književno posredovanih informacija (demonološka predaja, usmene lirske i epske pjesme, autorski stihovi (Relkovićev *Satir*)) ukazuje na izrazito veliku snagu koju pridaje književnosti, vjerujući u njezinu mogućnost izravnoga kvarenja i/ili popravljanja puka.

³¹ Više o tome u: Horbec (2018: 495–498), Šutalo (2020).

“Životnost” koju Došen pripisuje književnosti odgovara pučkoj koncepciji književnosti koja ju promatra unutar kategorija pouke i zabave. Ovim je zaključcima međutim potrebno pristupiti s dozom opreza jer informacije koje mi prepoznajemo kao književno posredovane za Došena vjerojatno nisu imale takav status. Njegovoj koncepciji, i koncepciji vremena u kojem stvara, one nisu bile književno relevantne, odnosno nisu imale status književnoga teksta jer predaja kao žanr tada još nije konstituirana.³² To znači da u vrijeme kada se Došen u svojoj obrani Relkovića kritički obara na oblike narodnoga vjerovanja, on te oblike ne prepoznaje nužno kao književne jer tada još nije osvijesteno predajno kao u sebi cjelovit književni izričaj.

IZVORI

- Blagojević, Adam Tadija. 1771. *Pjesnik-putnik, nikoi događaji pervo i posli puta Josipa II. cesara rimsko-nimačkoga u Slavoniu. Pjevao je A. T. Blagojević. Štampano u Beču po Josipu Kurcpeku cesarsko kraljevskomu iliričkomu štamparu*. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rijetkosti, signatura R II E-8°-189 a,b.
- Došen, Vid. 1969. “Jeka planine koja na pisme Satira i Tamburaša slavnskoga odjekuje i odgovara. Ovi kratki trudi ječe dok još lito i sad teče”. U: *Djela Vida Došena* [prir. Matić, Tomo; Djamić, Antun]. Stari pisci hrvatski, knjiga 34. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 16–38.
- Fortis, Alberto. 2004. *Put po Dalmaciji*. Split: Marjan tisak.
- Ilić Oriovčanin, Luka. 1846. (1997). *Narodni slavonski običaji sabrani i popisani po Luki Iliću, Oriovčaninu*. Zagreb: Tisak Franje Suppana.
- Kanižlić, Antun. 1780. *Kamen pravi smutnye velike illiti pocetak, i uzrok istiniti rastavlyenya Cerkve Istocsne od Zapadne, po mlogo posctovanomu gospodinu Antunu Kanislichu nyihove Excellencije prisvitloga gospod. biskupa zagrebacskoga Svete Stolice u Poxegi naregyene visce od dvadeset godinah consistorialu nigdascnye pako Druxbe Isusove misniku jurve pokoinomu, za xivota obilato ispisan. S blagodarnostjom pako uzviscene i prisvitle Kralyevske Magyarske komore na svitlo dan. U Osiku kod Ivana Martina Divalta*. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rijetkosti, signatura RIIE-80-1.
- Krčelić, Baltazar Adam. 1952. *Annae ili historija 1748-1767*. Hrvatski latinisti, knjiga 3. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

³² Detaljan i kritički pregled ključnih tekstova o predaji i konstituiranju žanra u folkloristici i znanosti o književnosti vidi u: Marks i Rudan (2018).

LITERATURA

- Barešin, Sanja. 2016. Vampiri u popularnoj i pučkoj kulturi. *Ethnologica Dalmatica* 23, 5–14.
- Bartolić, Zvonimir. 1981. Sadržajne paralele između Vida Došena i Jurja Habelića. U: *Zbornik radova o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću* [ur. Matković, Marijan; Tadijanović, Dragutin]. Osijek: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 49–56.
- Bayer, Vladimir. 1953. *Ugovor s đavлом. Proces i protiv čarobnjaka u Europi a napose u Hrvatskoj*. Zagreb: Zora.
- Benyovsky, Irena. 1996. Vampiri u dubrovačkim selima XVIII. stoljeća. *Otium* 4/1–2, 118–130.
- Bilić, Anica. 2007. *Stereotip raspojasane Slavonije*. Vinkovci: Gradska knjižnica i čitaonica.
- Bogišić, Rafo. 1974. Književnost prosvjetiteljstva. U: Franičević, Marin; Švelec, Franjo; Bogišić, Rafo. *Povijest hrvatske književnosti. Od renesanse do prosvjetiteljstva. Knj. 3*. Zagreb: Liber – Mladost, 293–376.
- Bogišić, Rafo. 1975. Hrvatska književnost 18. stoljeća. U: *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, godina III, knjiga 3 [ur. Grčević, Franjo; Kuzmanović, Mladen]. Zagreb: Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 9–22.
- Bošković-Stulli, Maja. 1959. *Istarske narodne priče*. Zagreb: Institut za narodnu umjetnost.
- Bošković-Stulli, Maja. 1978. Usmena književnost. U: Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna. *Povijest hrvatske književnosti. Knj. 1, Usmena i pučka književnost*. Zagreb: Liber – Mladost, 7–353.
- Božić Bogović, Dubravka. 2016. (Re)organizacija crkvenih struktura u istočnoj Hrvatskoj nakon oslobođenja od osmanske vlasti i tridentski katolicizam. U: *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama* [ur. Blažević, Zrinka; Plejić Poje, Lahorka]. Zagreb: Matica hrvatska – Katolički bogoslovni fakultet – Filozofski fakultet Družbe Isusove, 211–227.
- Čoralić, Lovorka; Dugac, Željko; Sardelić, Sani. 2011. Vampiri u korčulanskom selu Žrnovo: tragom jednog arhivskog spisa iz XVIII. stoljeća. *Acta medico-historica Adriatica* 9/1, 33–46.
- Delimo, Žan. 1993. *Katolicizam između Lutera i Voltera* [prev. Ilijin, Vera]. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Djamić, Antun. 1981. Vid Došen u dokumentima i literarnim povijestima. U: *Zbornik radova o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću* [ur. Matković, Marijan; Tadijanović, Dragutin]. Osijek: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 31–41.
- Drechsler, Branko. 1907. *Slavonska književnost u XVIII. vijeku*. Zagreb: M. Breyer.

- Dukić, Davor; Šutalo, Goranka. 2014. *Prosvjetiteljstvo u hrvatskoj književnoj historiografiji – sadržaj i opseg pojma*. U: *Hrvati i Srbi u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću: Interkulturni aspekti "prosvijećene" modernizacije* [ur. Roksandić, Drago]. Zagreb: FF press, 91–103.
- Georgijević, Krešimir. 1969. *Hrvatska književnost od 16. do 18. st. u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Horbec, Ivana. 2018. *Utilitas* kao lajtmotiv prosvijećene državne uprave. U: Horbec, Ivana. *Prema modernoj državi. Uprava i politika u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 495–498.
- Hoško, Franjo Emanuel. 2007. *Biskup Vrhovac između baroka i liberalizma*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Kekez, Josip [ur.]. 1996. *Poslovice, zagonetke i govornički oblici. Stoljeća hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Klaić, V. 1896. Vukodlak i krsnik. Bilješka o vjerovanju u vukodlake na otoku Pašmanu god. 1403. Priobćio V. Klaić. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 1/1, 223–224.
- Klaniczay, Gábor. 1987. Decline of Witches and Rise of Vampires in 18th Century Habsburg Monarchy. *Ethnologia Europaea* XVII (2), 165–180.
- Kolumbić, Nikica. 1993. DOŠEN, Vid. U: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3 [ur. Macan, Trpimir]. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 531–532.
- Kombol, Mihovil. 1961. *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kurjaković, Mijo. 1896. Smrt. Vrbova u Slavoniji. Priopćio M. Kurjaković. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 1/1, 202–204.
- Lehner, Ulrich L.; Printy, Michael [ur.]. 2010. *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*. Leiden – Boston: Brill.
- Lehner, Ulrich L. 2016. *The Catholic Enlightenment. The Forgotten History of a Global Movement*. New York: Oxford University Press.
- Lovretić, Josip. 1898. Otok. Narodni život i običaji (smrt). *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 3/1, 26–45.
- Lovretić, Josip. 1902. Otok. Narodni život i običaji (drugi dio). *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 7/1, 57–206.
- Marks, Ljiljana; Rudan, Evelina. 2018. Temelji žanra: konstituiranje predaje. U: *Predaja. Temelji žanra* [ur. Marks, Ljiljana; Rudan, Evelina]. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 19–43.
- Matić, Tomo. 1918. V. Došen, insbesondere seine Jeka und der Streit um Relković's Satir. *Archiv für slavische Philologie* XXXVII/1–2, 55–59.
- Matić, Tomo. 1929. *Adam Tadija Blagojević*. Prilog za historiju hrvatske književnosti osamnaestoga vijeka. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 104. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

- Matić, Tomo. 1945. *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, knjiga XLI. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Matić, Tomo. 1969. Život i rad Vida Došena. U: *Djela Vida Došena* [prir. Matić, Tomo; Djamić, Antun]. Stari pisci hrvatski, knjiga 34. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 5–14.
- Mullett, Michael. 1995. *The Counter-Reformation and the Catholic Reformation in Early Modern Europe*. London – New York: Routledge.
- Nikolić, Davor. 2019. *Između zvuka i značenja. Fonostilistički pristup hrvatskim usmenoretoričkim žanrovima*. Zagreb: Disput.
- Po-Chia Hsia, Ronnie. 2005. *The World of Catholic Renewal, 1540-1770*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Predojević, Željko. 2017. *Uloga hrvatske usmene književnosti u oblikovanju kulturnoga identiteta južne Baranje*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Printy, Michael. 2009. *Enlightenment and the Creation of German Catholicism*. New York: Cambridge University Press.
- Raab, Heribert. 1978. Politika državne Crkve i prosvjetiteljstva na svjetovnim područjima Carstva. Terezijanizam i jozefinizam. U: *Velika povijest Crkve*, sv. 5 [ur. Jedin, Hubert]. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 426–445.
- Rafolt, Leo. 2010. Došen, Vid. U: *Hrvatska književna enciklopedija* 1, A–Gl. [ur. Visković, Velimir]. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 410.
- Rudan, Evelina. 2016. *Vile s Učke. Žanr, kontekst i izvedba i nadnaravna bića predaja*. Zagreb – Pula: Hrvatska sveučilišna naklada – Povijesni i pomorski muzej Istre.
- Rudan Kapec, Evelina. 2012. Predaje o vraćanju mrtvih – analiza narativne plodnosti. *Zbornik za narodni život i običaje* 56, 17–72.
- Rudan Kapec, Evelina; Tomašić, Josipa. 2011. Proizvodnja folklor ili kako se predaja iz 17. stoljeća probudila u 21. stoljeću. U: *Balkanski folklor jako kod interkulturovy, Tom II* [ur. Rękas, Joanna]. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 539–555.
- Rupnik Matasović, Maja. 2016. Svjedočanstva o iskorjenjivanju praznovjerja u Hrvatskoj u 18. stoljeću prema odlukama Tridentskoga sabora. U: *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama* [ur. Blažević, Zrinka; Plejić Poje, Lahorka]. Zagreb: Matica hrvatska – Katolički bogoslovni fakultet – Filozofski fakultet Družbe Isusove, 477–490.
- Sablić-Tomić, Helena; Rem, Goran. 2003. *Slavonski tekst hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Shek Brnardić, Teodora. 2009. *Svijet Baltazara Adama Krčelića. Obrazovanje na razmeđu tridentskoga katolicizma i katoličkoga prosvjetiteljstva*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Šutalo, Goranka. 2019. Blagojevićev *Pjesnik-putnik* (1771) u kontekstu katoličkoga prosvjetiteljstva. *Scrinia Slavonica* 19, 65–92.

- Šutalo, Goranka. 2020. Došenova *Jeka planine* (1767) i *Aždaja sedmoglava* (1768) u kontekstu naslijeđa katoličke obnove i s aspekta katoličkog prosvjetiteljstva. *Croatica Christiana periodica* 44 (85), 113–131.
- Tatarin, Milovan. 2018. *Na korist i zabavu Slavonaca. Rasprave i prilozi slavonskoj književnoj kulturi 18. i početka 19. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Vukelić, Deniver. 2018. *Utjecaj magijskih predodžaba na oblikovanje hrvatskog kulturnog identiteta*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Narrative elements of belief legends in Došen's *Jeka planine* (1767)

Based on his two works *Jeka planine* (1767) and *Aždaja sedmoglava* (1768) secular priest Vid Došen (1719 or 1720–1778) is in Croatian literary historiography attributed as a religious and enlightenment writer. In *Jeka planine* Došen defends Matija Antun Relković after the first issue of *Satire iliti divji čovik* (Dresden, 1762). The main interest of this work is focused on Došen's sharp critique of the legendary in *Jeka planine*, in which we recognize his enlightenment motivation, but also a continuation of a long tradition of Catholic renewal from the previous century.

SILVANA VRANIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U RIJECI

silvana.vranic@uniri.hr

FONOLOGIJA GOVORA BERMA U ISTRI

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'282.2(497.5-3BERAM)'344

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.21>

U radu se iznose rezultati istraživanja fonološkoga sustava Berma, govora pazinske skupine središnjega istarskoga poddijalekta ekavskoga dijalekta čakavskoga narječja. Riječ je o akcenatski konzervativnom čakavskom govoru s tri naglaske na starim pozicijama, podudarnom s mnogim istarskim ekavskim govorima i zahvaljujući utnuću zanaglasne dužine. Među ostalim, govor obilježuje razvoj stražnjega nazala **ɔ* u *u* i *o* u korijenskim morfemima, jedino u *o* u gramatičkim morfemima, a sufixs je glagola II. vrste *-ni-*, podrijetlom od **-ny-*, što ovaj govor čini najbližim govorima nekih susjednih pazinskih naselja.

1. UVOD

Beram¹, dijalektološki punkt oko šest kilometara zapadno od Pazina, naseljen je još u prapovijesti. Prvi se put spominje 911. u darovnici kralja Berengara I. tršćanskomu biskupu. Od 1578. priznat mu je status grada. Ovo važno središte glagoljaške pismenosti, o čemu svjedoče mnoge marginalije rabljenih liturgijskih knjiga, ali i poznati zapisi na freskama Vinceta iz Kastva u crkvi Svete Marije na Škriljinah, pripada pazinskoj skupini naselja u središnjoj Istri (Hrženjak 1983²).

Govor bi se Berma prema smještaju određenom u najranijoj dijalektološkoj literaturi mogao priključiti čakavskim ekavskim govorima (Belić

¹ Istraživanje je za ovaj članak provedeno u okviru projekta Centra izvrsnosti za hrvatsko glagoljaštvo Staroslavenskoga instituta u Zagrebu (v. <https://beram.stin.hr>), a pisano u okviru potpore Sveučilišta u Rijeci *Liber Fluminensis* voditeljice Sanje Zubčić.

1912). Na *Dijalektološkoj karti poluotoka Istre* uvršten je u “sjevernočakavski dijalekt starosjedilačkih Hrvata u Liburniji i srednjoj Istri”, i to u “arhaistički (petrefaktni) sjevernočakavski starosjedilačkog žiteljstva (tip žminjski)” (Ribarić 1940: 23 i karta). M. Maček, koji je istraživanje proveo nakon Ribarića, ali je raspravu objavio prije no što je objavljena Ribarićeve, ubrojio je taj govor u centralne govore čakavske skupine i njezin žminjsko-pazinski tip (Maček 1930: 63), a donio je i nekoliko primjera refleksa *jata* iz Berma.

W. R. Vermeer među središnjim istarskim sjeverozapadnim čakavskim govorima (s neocirkumfleksom u prezenta *e*-tipa i u određenih pridjeva) razlikuje labinske, žminjske, pazinske i boljunske govore (Vermeer 1982b: 27), a govor je Berma uključio u pazinsku skupinu (Vermeer 1982b: 33). J. Kalsbeek u raspravi iz 1983. uz pazinski je govor naselja Belci izdvojila i govor Berma i zapisala nekoliko primjera ostvaraja triju akcenata, prednaglasne dužine, diftonga dugoga *e* i dugoga *o*, velariziranoga i nazaliziranoga *a* (Kalsbeek 1983: 254–255). R. Ujčić, želeći razriješiti granicu “pazinsko-žminjskoga dijalekta”, istaknuo je da, uz područje Pazinščine “u užem smislu”, “čakavsko-ekavska Pazinščina u širem smislu obuhvaća: Beram (beramski komun bez ikavskih sela: Cvitani, Vela i Mala Traba, Ruhci i Šurani), područje Lindara i Gračišća s dijelom sela” (Ujčić 1985: 73, 87). P. Šimunović u raspravi je *Mozaik istarskih govora* i u *Čakavskoj čitanci* pridružio beramski govor čakavštini srednje Istre sličnoj klasičnomu čakavskomu dijalektu ekavskoga tipa istarske Liburnije po Kastvu i na istoku do Bakra, odnosno “ekavskomu tipu čakavskoga narječja” (Šimunović 1985: 66; 2011: 267). L. Pliško (2003: 279–295) oprimjerenjima je potvrdila neke fonološke i morfološke osobitosti govora Berma. Nažalost, primjeri su nenaglašeni, što je zasigurno uvjetovano tipom publikacije namijenjene široj publici. Prema kriterijima za klasifikaciju čakavskih ekavskih govora S. Vranić u monografiji o čakavskom ekavskom dijalektu taj je govor na temelju podataka u literaturi uključila u pazinsku skupinu središnjega istarskoga poddijalekta čakavskoga ekavskoga dijalekta (Vranić 2005: 334–344). Naglasni sustav toga govora i naglasni tipovi imenica i glagola zastupljeni su u klasifikaciji sjeverozapadnih čakavskih govora u sintetskoj raspravi S. Zubčić (2006), a stupanj ovjerenosti neocirkumfleksa u autoričinoj knjizi o neocirkumfleksu u čakavskom narječju (Zubčić 2017).

² To je izdanje pogodnije od novijih izdanja – *Lokalna samouprava i uprava u Republici Hrvatskoj* iz 1993. i *Lokalna i regionalna samouprava u Republici Hrvatskoj* iz 2004. (Zagreb: Informator) – jer je u novijem izdanju više punktova svedeno na jedan (v. npr. Rijeku).

U ovom se radu na temelju vlastitoga terenskoga istraživanja provedenoga 2018. u Bermu donose potvrde o inventaru, realizaciji, distribuciji i podrijetlu vokala, konsonanata i prozodijskih jedinica toga govora.³

2. VOKALI

2.1. Inventar

Vokalski inventar čini pet dugih i pet kratkih jedinica.

i:		u:		i		u
ie:	uo:			e	o	
	a:			a		

Silabem je i *r*.

2.2. Realizacija

2.2.1. Kratki su vokali jednake artikulacije u slogu ispred naglaska, u naglašenom slogu i u slogu iza naglaska.

2.2.2. Diftonzi *ie:* i *uo:* fonemske su sekvencije⁴ (Kalsbeek 1998: 35) i jednako se artikuliraju u prednaglasnom i u naglašenom slogu – [*cie:ˈdit*], [*mlie:ˈko*], [*žlie:ˈbac*]; [*plie:ˈsi*] L mn., [*supie:ˈle*] ‘sopile’, [*debie:ˈl*], [*riē:ˈp*], [*viē:ˈla*] ‘velika’, [*viliē:ˈze*] 3. l. jd. prez. ‘iznikne’, [*griē:ˈš*] 2. l. jd. prez. ‘ideš’,

³ Organizacija članka slijedi shemu opisa fonologije govora uključenih u *Hrvatski dijalektološki atlas*, odnosno *Hrvatski jezični atlas*, istraženih u okviru istoimenoga projekta što ga je od 1996. do 2004. vodio dr. sc. M. Lončarić. Nažalost, knjiga fonoloških opisa nije otisnuta bez obzira na velik napor istraživača koji rade na ostvarivanju te zamisli. No, zahvaljujući prof. dr. sc. Miri Menac-Mihalić, dijalektologinji koja, uz ostalo, godinama svojim istraživanjima unapređuje hrvatsku frazeologiju, surađuje na projektu *Općeslavenski lingvistički atlas*, ali je i maran višegodišnji urednik *Hrvatskoga dijalektološkoga zbornika*, kao i zahvaljujući njezinim suradnicima, barem je dio dovršenih opisa govora istraženih u okviru spomenutoga projekta objavljen 2015. u tom časopisu. Ovaj je članak motiviran upravo tim Profesoričinim angažmanom.

⁴ Pri bilježenju primjera korišten je znakovnik ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si/>), što ga je P. Weiss razvio u znanstvenoistraživačkome centru SAZU-a u Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si/>), kao i transkripcija primijenjena na projektu *Općeslavenski lingvistički atlas*. Stoga se i naglasak na diftonzima piše prema načelima dogovorenim na tom projektu: naglašeni se dio diftonga odnosi na oba diftonška odsječka, kao što se znak naglaska na dugom vokalu odnosi na obje kratke more, pa se naglasci pišu na drugom dijelu diftonga (*à* za silazni ton, *ã* za uzlazni ton) uz dvotočku iza diftonga kao oznaku duljine. V. i Kalsbeek (1998: 35).

[*imiē:*] glag. prid. rad. jd. m. r.; [*ruo:'ke*] L jd., [*posuo:'dit*]; [*buò:do*] 3. 1. mn. prez., [*buò:x*] 'bog', [*okuò:li*] 'oko', [*pastuò:l*] 'cipela', [*zuò:p*] 'zub'. Zabilježen je i monofonški ostvaraj *o:*, i to pod dugim silaznim naglaskom u primjeru [*bò:bica*].

Vokal *ā* ostvaruje se kao velarizirano i nazalizirano zatvoreno [ɔ] ispred i iza nazala: [*dē:n*], [*nē:nke*] 'niti', [*purē:n*], [*srē:n*] 'sram', [*stē:n*], [*stē:nen*] 1. 1. jd. prez., [*ugē:ń*] 'oganj, vatra', [*vē:nka*] 'vani', [*velē:nda*] 'vijenac'; [*mē:li*], [*mē:ndula*] 'badem', [*nē:nke*] 'niti', [*petnē:js*], [*žurnē:dax*] L mn. 'nadnicama', [*vozē:n*] / [*vazē:n*] 'Uskrs', ali [*belñà:k*] 'bjelanjak', [*'naredno*] 'prikladno, zgodno'.⁵

2.3. Distribucija

2.3.1. Distribucija je vokalskih fonema slobodna, tj. svaki vokal može biti u svim pozicijama u riječi, ispred i iza pojedinih nevokala. Ne javljaju se uz *r*.

2.3.2. U inicijalnim se pozicijama ispred vokala *o* u određenim riječima javilo protetsko *v* – *vuò:zaj/vozā:nka* 'uzao, čvor'; ispred vokala *u* protetsko *j* – '*južino* A jd. 'užinu', ali i, među zabilježenim primjerima, ispred refleksa *jata* u '*jes* 'jesti', inače ne – '*i'met* 'imati', *imiē:* glag. prid. rad. jd. m. r.

2.3.3. Vokali su na početku nekih riječi otpali – '*Merika*, '*laštik* 'elastika, gumena vrpca'.

2.3.4. Infinitiv i glag. pril. sad. apokopirani su – '*mučat* 'šutjeti', '*piè:gjat* 'glačati', '*procie:'dit*, '*škȳ:'bet* 'brinuti (se)', '*umriē:t*, '*videt*; '*xodeť*, '*spiē:ť*.

2.3.5. Vokal *o* u inicijalnom prednaglasnom položaju određenih riječi zamijenjen je vokalom *u* – '*ubo'lela* glag. prid. rad. jd. ž. r. 'oboljela', '*udebe'lit* 'odebeljeti, odebeliti', '*ugā:ń* 'oganj, vatra', '*una'ko* 'onako', '*u'no* 'ono', '*u'rex* 'orah', '*ustā:* glag. prid. rad. jd. m. r. 'ostao', '*supiè:le* 'sopile'.

2.3.6. Zijev je očuvan u primjeru '*pauk*.

2.3.7. Silabem *r* pojavljuje se pod naglaskom između dvaju nevokala, iza šumnika – '*če'tyti* 'četvrti', '*pr̥s* 'prst', '*pr̥vi*; iza sonanata *v* i *m* – '*vȳgla* glag. prid. rad. jd. ž. r. 'stavila', '*vȳxi* G mn., '*vȳ:že* 3. 1. jd. 'stavi', '*mȳtven* D mn. m. r., '*mȳvit*, '*mȳzal* 'hladan', N jd. m. r., '*smȳ:zne se* 3. 1. jd. prez.; i u slogu pred naglašenim slogom – '*vȳ'nut* 'vratiti', '*škȳ:'bet* 'skrbiti, brinuti se', '*tr̥:'pet*.

⁵ Za svojega je istraživanja akcentuacije govora Berma S. Zubčić zabilježila i sporadično nesustavno zatvoreni vokal *â:* '*hlâdu* L jd., '*zdrâvlje*, '*velânda*, pa i *ô:* '*plôče* 3. 1. jd. prez.: '*plâkat*, ali i '*jâji* G mn., '*narâncâ* (Zubčić 2006: 139). Za ovoga istraživanja govornici nisu ovjerili takav ostvaraj, već, uz spomenuti alofon, samo još neutralni *a:*, npr. [*xlá:d*], [*vrà:x*], [*zdrà:vje*], [*kašjâ:n*] 1. 1. jd. prez. 'kašljem'. Iznimkom je primjer [*vozē:n*] / [*vazē:n*] 'Uskrs'. U starijem je liku zabilježeno *o* iako nije riječ o dugom vokalu.

2.4. Primjeri vokala

Dugi vokali (naglašeni i nenaglašeni)

<i>i:</i>	<i>sì:non</i> I jd., <i>prī:do</i> 3. l. mn. prez., <i>zì:da</i> G mn., <i>mladī:ti</i> G mn., <i>kumpī:r;</i> <i>pi:'tat</i> , <i>vri:š'tela</i> glag. prid. rad. jd. ž. r. 'vrištala'
<i>ie:</i>	<i>debiè:l</i> , <i>imiè:</i> glag. prid. rad. jd. m. r., <i>niè:to</i> 3. l. mn. prez., <i>liè:t</i> G mn., <i>plie:si</i> L mn., <i>viè:la</i> 'velika'; <i>procie:'dit</i> , <i>mlie:'ko</i>
<i>a:</i>	<i>kašjà:</i> 3. l. jd. prez., <i>naplā:timo</i> 1. l. mn. prez., <i>brà:le</i> glag. prid. rad. mn. ž. r., <i>vřà:ta</i> ; <i>poka:'zala</i> glag. prid. rad. jd. ž. r., <i>napla:'tit</i>
<i>uo:</i>	<i>buò:x</i> , <i>Buò:jža</i> , <i>muò:š</i> 'muž', <i>pranuò:na</i> 'prabaka', <i>pranuò:no</i> 'pradjed', <i>zuò:p</i> 'zub'; <i>muo:'ka</i> 'brašno', <i>ruo:'ka</i> ; ali <i>bò:bica</i>
<i>u:</i>	<i>čù:jo</i> 3. l. mn. prez., <i>jù:di</i> , <i>kjù:č</i> , <i>tû:t</i> , <i>stû:kla</i> , <i>žû:j</i> ; <i>Pu:'lo</i> A jd., <i>slu:'žilo</i> glag. prid. rad. jd. s. r.

Kratki vokali (naglašeni i nenaglašeni)

<i>i</i>	<i>procie:'dit</i> , <i>kašji</i> 2. l. jd. imp., <i>'nič</i> 'ništa', <i>nag'nit</i> 'nagnuti', <i>Niem'ci</i> , <i>zo'vi</i> 2. l. jd. imp.; <i>siro'max</i> , <i>vřxi</i> G mn., <i>si:ni</i> G mn.
<i>e</i>	<i>'Beran</i> , <i>'leto</i> , <i>pe'čen</i> 1. l. jd. prez., <i>'teta</i> 'tetka', <i>zo've</i> 3. l. jd. prez.; <i>seš'ro</i> A jd., <i>tru'kiñe</i> G jd. 'kukuruz'
<i>a</i>	<i>otro'ka</i> G jd. 'djeteta', <i>'Pazin</i> , <i>poka:'zala</i> glag. prid. rad. mn. ž. r., <i>kan'tat</i> 'pjevati'; <i>sta'reja</i> , <i>'reka</i> glag. prid. rad. jd. m. r.
<i>o</i>	<i>'pot</i> 'pod', <i>'Boga</i> A jd., <i>g'rotax</i> G mn. 'krupna oštra kamenja', <i>'boške</i> L jd. 'šume'; <i>lo'nac</i> , <i>pože'let</i> , <i>tru'kiño</i> A jd. 'kukuruz'
<i>u</i>	<i>'južina</i> 'užina', <i>'kuća</i> , <i>'tuka</i> 'ovdje', <i>vř'xu</i> L jd.; <i>tru'kiña</i> 'kukuruz', <i>š'katule</i> L jd.

Silabem *r* kratak je i dug, naglašen i nenaglašen, npr. *če'trti* 'četvrti', *'mřzal* N jd. m. r. 'hladan', *'mřtven* D mn. m. r., *'mřvit*, *'přs* 'prst', *'přvi*, *'vřgla* glag. prid. rad. jd. ž. r. 'stavila'; *smř:zne se* 3. l. jd. prez., *tř:n*, *vř:že* 3. l. jd. prez. 'stavi'; *vř'xu* L jd., *vř'nut* 'vratiti', *škrř:'bet* 'skrbiti, brinuti se', *tř:'pet* 'trpjeti'.

2.5. Podrijetlo vokala

Vokali *i:*, *a:*, *u:*, *i*, *e*, *a*, *o*, *u* kontinuantne su odgovarajućih vokala ishodišnoga sustava, a *ie:* podrijetlom je od *e:*, *uo:* od *o:*, koji su također kontinuantne odgovarajućih vokala ishodišnoga sustava. Kratki su vokali nastali i od pokraćenih dugih vokala u zanaglasnom položaju, a dugi i kao rezultat duljenja (v. 4.3.3.). Govor je ekavski. Osim toga:

<i>i:</i>	<	ě – <i>gñi:z'do</i>
<i>ie:</i> < <i>e:</i>	<	ě – <i>mlie:'ko, povie:'dali, procie:'dit, liè:t</i> G mn., <i>vriè:me</i>
	<	<i>e</i> i <i>ě</i> duljenjem u slogu zatvorenom sonantom – <i>paliè:nta, žiè:nška, poželiè:</i> glag. prid. rad. jd. m. r. ⁶
	<	<i>ę:</i> – <i>jè:tra, miè:sa</i> G jd., <i>piè:t, ziè:li</i> glag. prid. rad. mn. m. r.
		u <i>priè:telica</i> 'prijateljica'
<i>a:</i>	<	<i>a</i> < <i>ə</i> duljenjem u slogu zatvorenom sonantom – <i>papã:r, ugã:ń</i> 'oganj, vatra'
	<	<i>ę:</i> – <i>jà:dan</i> 'ljut', <i>ja:'dit se</i> 'ljutiti se'
<i>uo:</i> < <i>o:</i>	<	<i>ɔ:</i> – <i>buò:do</i> 3. l. mn. prez., <i>muò:š</i> 'muž', <i>ruò:p</i> 'rub', <i>vuò:zaj/vozã:nka</i> 'uzao, čvor', <i>zuò:p</i> 'zub'; <i>muo:'ka</i> 'brašno', <i>posuo:'dit, ruo:'ka</i>
	<	<i>o</i> duljenjem u slogu zatvorenom sonantom – <i>luõ:nci</i> I mn., <i>kuõ:ń, kruõ:f</i> 'krov', <i>pastuõ:l</i> 'cipela'
<i>u:</i>	<	<i>ɔ:</i> – <i>dù:p</i> 'hrast', <i>kù:s</i> 'komad'
	<	<i>ɟ:</i> – <i>pù:š</i> 'puž', <i>sũ:nce, tũ:s</i> 'mastan', <i>vũ:k</i>
<i>i</i>	<	ě – <i>'dica, udebe'lit se</i>
	<	<i>y</i> u <i>-ny-</i> – <i>mak'nit, nag'nit se</i>
	<	<i>e</i> – <i>ńiguõ:f</i> 'njegov', <i>ńi'gova</i> 'njegova', <i>ńi'govo</i> 'njegovo'
	<	u <i>dim'boko</i>
<i>e</i>	<	ě – <i>'ses</i> 'sjesti', <i>razu'met, tɟ'pet, pože'let, 'pole</i> 'poslije', <i>najkaš'neje</i> 'najkasnije', <i>sta'reja</i> ; u gramatičkim morfemima – <i>me'ne</i> D, <i>gla:'ve/glà:ve</i> L jd., <i>ko'nobe</i> L jd.
	<	<i>ę:</i> i <i>ę</i> – <i>'pamet, 'semen</i> 'sjeme', <i>'vemen</i> 'vime', <i>'deset, po'žet</i> 'požeti'
	<	u <i>kre'lo</i>
	<	u <i>čere</i> < * <i>čer-</i> – <i>če'rešna</i> 'trešnja', <i>če'repna</i> 'crepulja'
	<	u <i>'koren</i>
	<	<i>a</i> u <i>'lestavica</i>

⁶ U primjerima se glag. prid. rad. jd. m. r. pretpostavlja najprije duljenje, a zatim redukcija *-l*.

<i>a</i>	<	ə – <i>va</i> ‘u’, <i>lo'nac</i> , ‘ <i>noxat</i> , ‘ <i>daska</i> , ‘ <i>malin</i> ‘ <i>mlin</i> ’, ‘ <i>maša</i> ‘ <i>misa</i> ’, ‘ <i>vajka</i> ‘ <i>uvijek</i> ’
	<	ɛ – ‘ <i>jačmik</i> ‘ <i>ječam</i> ’, <i>za'jik</i> (metatezom od <i>jazik</i>) ‘ <i>jezik</i> ’
	<	ě u ‘ <i>hadra</i> ‘ <i>njedra</i> ’
<i>o</i>	<	ɔ – <i>k'lopak</i> ‘ <i>klupko</i> ’, ‘ <i>gobica</i> ‘ <i>gljivica</i> ’, <i>so'bota</i> , <i>vozã:nka</i> ‘ <i>uzao</i> , ‘ <i>čvor</i> ’; u nastavcima – <i>ču:jo</i> 3. l. mn. prez., <i>so</i> 3. l. mn. prez., <i>buò:do</i> 3. l. mn. prez., <i>niē:to</i> 3. l. mn. prez., ‘ <i>južino</i> A jd. ‘ <i>užinu</i> ’, ‘ <i>ve'čero</i> A jd.
	<	u ‘ <i>popel</i> ‘ <i>pepeo</i> ’, ‘ <i>goma</i> ‘ <i>guma</i> ’
	<	ə u <i>Vozã:n</i>
<i>u</i>	<	ɔ u <i>gusiè:nica</i>
	<	ɔ: – <i>su'sed</i> , <i>su'seda</i>
	<	ɶ – ‘ <i>jabuka</i> , ‘ <i>suza</i> , <i>pre'tučen</i> N jd. glag. prid. trp. m. r., <i>po'mus</i> ‘ <i>pomusti</i> ’
	<	ɶ: u <i>mučã:t</i> ‘ <i>šutjeti</i> ’
	<	və u inicijalnom položaju korijenskoga morfema u <i>udo'vac</i>
	<	o u inicijalnom prednaglasnom položaju određenih riječi – <i>ubo'lela</i> glag. prid. rad. jd. ž. r. ‘ <i>oboljela</i> ’, <i>udebe'lit</i> ‘ <i>odebeljeti</i> , <i>odebeliti</i> ’, <i>ugã:n</i> ‘ <i>oganj</i> ’, <i>una'ko</i> ‘ <i>onako</i> ’, <i>u'no</i> ‘ <i>ono</i> ’, <i>u'rex</i> ‘ <i>orah</i> ’, <i>ustã:</i> glag. prid. rad. jd. m. r. ‘ <i>ostao</i> ’, <i>us'tarat</i> ‘ <i>ostarjeti</i> ’, <i>supiè:le</i> ‘ <i>sopile</i> ’

Podrijetlo je silabema *r* kao u ishodišnom sustavu.

3. NEVOKALI

3.1. Inventar

	Sonanti			Šumnici			
<i>v</i>			<i>m</i>	<i>p</i>	<i>b</i>	<i>f</i>	
	<i>l</i>	<i>r</i>	<i>n</i>	<i>t</i>	<i>d</i>		
<i>j</i>	(<i>í</i>)		<i>ń</i>	<i>c</i>		<i>s</i>	<i>z</i>
				<i>ć</i>	(<i>đ</i>)		
				<i>č</i>		<i>š</i>	<i>ž</i>
				<i>k</i>	<i>g</i>	<i>x</i>	

3.1.1. Spirant *f* najčešće stoji u riječima stranoga podrijetla – *fundamiē:nt* ‘temelj’, *fu'mat* ‘pušiti’, *fu'reš* ‘stranac’, ili je rezultat mijene $v > f$ na dočetu sloga, bilo nezadnjega ispred bezvučnih šumnika – *'ofca* ‘ovca’, *udof'ca* G jd. ‘udovca’, bilo jedinoga ili zadnjega – *č̣:f* ‘crv’, *kruō:f* ‘krov’, *'sirof* ‘sirov’, *tṛdog'laf* ‘tvrdoglav’, ali *straxj̣:v* ‘strašljiv’, *boležj̣:v* ‘boležljiv’.

3.1.2. Ishodišnojezično *d* i sekundarno *daj* dalo je *j* – *žiē:ja* ‘žeđ’, *p'reja* ‘pređa’, *b'reja* N jd. ž. r. ‘bređa, skotna’, *'reji* ‘rjeđi’, *'mlaji* ‘mlađi’. Periferan je palatalni eksploziv *ḍ*, zvučni parnjak bezvučnoga palatalnoga eksploziva *ṭ* – *ā:ndel*, *ob'radeno* N jd. s. r.

3.1.3. Palatal *ḷ* nije dijelom primarnoga inventara. Zamijenjen je sonantom *j* – *jù:di*, *kṛ:j*, *kjù:č*, *'vaje* ‘odmah’, *žũ:j*, a u primjerima – *priē:tel* ‘prijatelj’, *priē:telica* ‘prijateljica’, *'ravnatel* ‘ravnatelj’, *u'čitel* ‘učitelj’ depalataliziran je u *l*. Međutim, sporadično se, paralelno s *j*, u nekih govornika danas potvrđuje i periferno *ḷ*: *'Lubica* uz starije *Jù:ba*.

3.2. Realizacija

3.2.1. Eksploziv *g* može se realizirati kao zvučni velarni spirant $[\gamma]$ u svim položajima u riječi – *[drà:γo]* ‘skupo’, *[γad]* ‘zmiya’, *[nay'nit]* ‘nagnuti’, *[noye]* A mn., *[ug̣ē:ṇ]* i *[uỵē:ṇ]* ‘oganj, vatra’, *[zγuō:ron]* ‘gore’, izuzev na dočetu riječi, gdje alternira s bezvučnim velarnim spirantom *x* ($< \gamma$) – *[manix]* ‘drška’, *[miē:dix]* ‘liječnik’, *[sniē:x]* ‘snijeg’, *[vrà:x]* ‘vrag’.

3.2.2. Fonem $/č/$ u nekih govornika ostvaruje se kao palatodentalna bezvučna afrikata $[č̣]$: *čē'trti* ‘četvrti’, *čelica* ‘pčelica’, *č̣:f* ‘crv’, *čē'rep̣ña* ‘crepulja’.⁷

3.3. Distribucija

3.3.1. Svaki se nevokal može naći u početnom, središnjem i dočetnom položaju u riječi.

3.3.2. Početni su skupovi sastavljeni od dvaju sonanata mogući kada je prvi član *v* ili *m* – *vrà:x* ‘vrag’, *vṛ:ta*, *vriē:me*, *ṃla:'tit*, *ṃlie:'ko*.

3.3.3. Nazalni sonant *m* zamijenjen je nazalnim sonantom *n* na dočetu gramatičkoga morfema – *griē:n* 1. l. jd. prez., *'vidin* 1. l. jd. prez., *'ṃrtven* D mn. m. r., *stà:ren* L jd. m. r., te na dočetu nepromjenjivih brojeva – *'sedan*, *'osan*. Na dočetu je unutrašnjega sloga ispred šumnika *m* zamijenjen s *n* – *'Beranka* (: *'Beramac*), *sedandeṣiē:ti*, *osandeṣē:ti*. Na dočetu je N jd. (u

⁷ V. i Zubčić (2006: 139).

imenica za 'neživo' i u A jd.) imenica m. r. *m* sporadično zamijenjeno s *n* – *dī:m*, ali *srà:n*.

3.3.4. Dočetno *l* dolazi u unutrašnjem slogu – *belhà:k* 'bjelanjak', *kuò:lci* N mn., *pā:lci* N mn., kao i na dočetku finalnoga sloga osnova imenica, pridjeva, priloga – '*popel* 'pepeo', '*vesel*, *può:l*. Na dočetku je finalnoga sloga glag. pridj. rad. jd. m. r. *l* otpalo – '*puka*, *pušā:*, '*vidi*.

3.3.5. Sonant *v* otpao je u inicijalnom položaju pred sonantom *r* – *ra'bac* 'vrabac'.

Uz *ù:k/vù:k*, u primjeru '*osak* 'vosak' otpao je inicijalni sonant *v* pred vokalom.

Sonant *v* otpao je u slijedu iza šumnika ispred *r/r* u istom slogu – '*četyrti* 'četvrti', '*sy'bet* 'svrbjeti', '*tyda* N jd. ž. r. 'tvrda', '*s'raka* 'svraka', ali '*s'vekryva*, '*stvo'rit*.

U zamjениčkoj osnovi **vbs-* > *vəs-*, kao i u priloga izvedenih iz zamjenica, nakon redukcije poluglasa može se reducirati i inicijalno *v* ispred šumnika – '*s'vaki/saki* N jd. m. r. 'svaki', '*svakamuõ:r/sakamor* 'svakud'.

3.3.6. Nazalni sonant *ń* defonologiziran je i provedena je anticipacija palatalnoga elementa u *jā:jnca* G jd.

3.3.7. Većina je zvučnih šumnika na apsolutnom kraju riječi dosljedno zamijenjena bezzvučnim parnjacima – *dà:š* 'dažd', *là:š* 'laž', *muò:š* 'muž', '*pores* 'porez', '*d'rop* 'drob', '*ruò:p* 'rub', '*zuò:p* 'zub', ali *grà:d*, *med'ved* uz *besè:d* G mn., *bliè:t* 'blijed', kao i zvučni velarni spirant *ɣ* < *g* bezzvučnim velarnim spirantom *x* – '*briè:x* 'brijeg', '*bubrex* 'bubreg', '*miè:dix* 'liječnik', '*sniè:x* 'snijeg', '*vrà:x* 'vrag' (v. 3.2.1.). O zamjeni *v* u *f* na dočetku sloga v. 3.1.1.

3.3.8. U skupovima dentala ili palatalnoga frikativa i dentalnoga okluziva na dočetku riječi otpao je drugi član – '*petnà:js*, '*pikas* 'pjegav', '*ses* 'sjesti', '*na'bos*, '*guš* 'užitak, ukus', '*g'ros* 'grozd'.

3.3.9. Eksploziv *p* u početnim je skupovima dvaju okluziva otpao – '*čelica*, '*še'nica*, '*tiť*.

3.3.10. Napetost se sloga zatvorenoga afrikatom smanjuje otpadanjem eksploziva, pri čemu ostaje frikativ, primjerice *c* > *s* – *os'ta* G jd.; sloga zatvorenoga drugim šumnikom zamjenom šumnikom manje napetosti: *d* > *j* – '*xoj* 2. l. jd. imp. 'idi'; *d* > *l* u *popuõ:lne* 'poslijepodne' ili otpadanjem šumnika u *dà:š* 'dažd'.

3.3.11. Provedene su kontaktne ili distantne disimilacije – *dī:mńak/dī:mjak* (< *dī:mńak*) 'dimnjak'; asimilacije – '*šū:ša* 'suša', '*šešnā:js* 'šesnaest'; meta-teze – '*Buò:jža*, '*gruõ:jze* 'grožđe', '*pok'riva* 'kopriva', '*saml'ji* N mn. 'sajmovi', '*zajjik* 'jezik'.

3.3.12. Spirant *ž* rotaciran je u *r* u prez. glagola 'moť 'moći' i u prefiguriranih glagola tipa *po'moť* – 'moren 1. l. jd. prez., 'more 3. l. jd. prez., *po'more* 3. l. jd. prez. 'pomogne'.

3.3.13. Skup *čr* neizmijenjen je – *čř:f* 'crv', *čř:n* 'crn', ili je provedeno punoglasje *čere* iz **čer-* u *če'rešňa* 'trešnja', *če'repňa* 'crepulja'.

3.3.14. Sustavan je skup *št* < **stj* = **skj* – *š'tap*, *š'tucat* 'štucati', *vri:š'tela* glag. prid. rad. jd. ž. r. 'vrištala'.

3.3.15. U *və* u inicijalnome položaju korijenskoga morfema sonant je *v* nakon redukcije poluglasa otpao – *nũ:tre* 'unutra', *še'nac* 'uš', 'nuk 'unuk', *do'vica* 'udovica', *ziē:t* 'uzeti', a u prijedlogu *va* (uz mogućnost *v* nakon redukcije poluglasa – *v Rie:ko* A jd. ž. r.), u prilogu *vā:č* 'u što', u imenici *Vazā:n* provedena je zamjena *ə* vokalom *a*.

3.3.16. *Vi* < **vy* opstalo je u nekoliko primjera – *vib'rat* 'izabrati', *vi'xitat* 'izbaciti', 'viles 'izniknuti'.

3.3.17. Spirant *x* čuva se u svim pozicijama – *xlà:d*, 'xodet', *straxj̃:v* 'strašljiv', *siro'max*, *u'rex* 'orah', *žurnà:dax* L mn. 'nadnicama'.

3.4. Podrijetlo nevakala

Nevokali *v, j, l, (l̥), r, m, n, n̥, p, b, t, d, (d̥), c, s, z, t̥, č, š, ž, k, g, x* potječu od odgovarajućih nevakala u ishodišnom sustavu. Osim toga:

<i>v</i>	<	ø protezom u <i>vuð:zaj/vozā:nka</i> 'uzao, čvor'
	<	ø – <i>š'korušva</i> 'oskoruša', <i>x'rušva</i> 'kruška'
	<	<i>p</i> u <i>avr̃:l</i> 'travanj'
<i>j</i>	<	<i>đ</i> – <i>b'reja</i> N jd. ž. r. 'bređa, skotna', <i>p'reja</i> 'pređa', <i>žiē:ja</i> 'žeđ'
	<	<i>dəj</i> – 'mlaji N jd. m. r. 'mlađi', 'reji N jd. m. r. 'rjeđi'
	<	<i>d</i> kao rezultat slabljenja napetosti u <i>xoj</i> 2. l. jd. imp. 'idi'
	<	ø protezom – 'južino A jd. 'užinu', 'jes 'jesti'
	<	Í delabijalizacijom – <i>Jũ:ba</i> , 'jubičica', 'vaje 'odmah', <i>jũ:di</i> , <i>krā:j</i> , <i>kjũ:č</i> , <i>žũ:j</i> , pa i u skupini <i>gl̥</i> u <i>piē:gjat</i> 'glačati', i od <i>l̥</i> nastaloga disimilacijom sonanta <i>n̥</i> u <i>dĩ:mjak</i>
	<	<i>n̥</i> defonologizacijom i anticipacijom palatalnoga elementa u <i>jā:jnca</i> G jd.
<i>l</i>	<	<i>d</i> kao rezultat slabljenja napetosti u <i>popuð:lne</i> 'poslijepodne'

	<	ĺ depalatalizacijom – <i>priè:tel</i> ‘prijatelj’, <i>priè:telica</i> ‘prijateljica’, <i>'ravnatel</i> ‘ravnatelj’, <i>u'čitel</i> ‘učitelj’
<i>r</i>	<	<i>ř</i> – <i>mò:re</i> , <i>š'kare</i>
	<	ž intervokalno u prezentu glagola <i>'moř</i> i u glagola nastalih prefiksacijom – <i>'moren</i> 1. l. jd. prez., <i>'more</i> 3. l. jd. prez., <i>po'more</i> 3. l. jd. prez. ‘pomogne’
<i>n</i>	<	<i>m</i> (usp. 3.3.3.)
	<	<i>ń</i> u <i>jã:jnca</i> G jd.
	<	u <i>'semen</i> ‘sjeme’, <i>'vemen</i> ‘vime’
<i>p</i>	<	<i>b</i> pri zamjeni zvučnih šumnika bezvučnim na apsolutnom kraju riječi – <i>zuò:p</i> ‘zub’, <i>ruò:p</i> ‘rub’, <i>d'rop</i> ‘drob’
<i>f</i>	<	u riječima stranoga podrijetla – <i>fundamiè:nt</i> ‘temelj’, <i>fu'mat</i> ‘pušiti’, <i>fu'reš</i> ‘stranac’
	<	<i>v</i> na dočetu nezadnjega sloga ispred bezvučnih šumnika i na dočetu jedinoga ili zadnjega sloga – <i>'ofca</i> , <i>udof'ca</i> G jd.; <i>čř:f</i> ‘crv’, <i>kruõ:f</i> , <i>'sirof</i> , <i>řřdog'laf</i> ‘tvrdoglav’, <i>criëkaf</i> G mn. ‘crkava’, ali <i>straxjĩ:v</i> ‘strašljiv’, <i>boležjĩ:v</i> ‘boležljiv’
<i>t</i>	<	<i>d</i> na apsolutnom kraju riječi sporadično pri zamjeni (uz slabo obezvučenje) na apsolutnom kraju riječi – <i>bliè:t</i> ‘blijed’; <i>besè:d</i> G mn., ali <i>grà:d</i> , <i>med'ved</i>
<i>s</i>	<	<i>c</i> u <i>os'ta</i> G jd. ‘octa’
	<	<i>z</i> pri zamjeni na apsolutnom kraju riječi – <i>'pores</i> ‘porez’, <i>ob'ras/ub'ras</i> ‘obraz’
<i>ť</i>	<	<i>taj</i> u <i>b'raća</i>
	<	<i>ť</i> u skupu <i>št</i> – <i>lĩ:šte</i> , <i>š'ćap</i> , <i>š'ćucat</i> ‘štucati’, <i>vri:š'ćela</i> glag. prid. rad. jd. ž. r. ‘vrištala’
	<	<i>jt</i> u infinitivima <i>nã:ť</i> ‘naći’, <i>puõ:ť</i> ‘poći’
<i>d</i>	<	epentezom u skupu <i>ždr</i> < <i>žr</i> u <i>ždre'bica</i>
	<	epentezom u skupu <i>zdr</i> < <i>zr</i> u <i>zdrmà:n</i> ‘rođak’
(<i>d</i>)	<	sporadično, paralelno sa starijim <i>j</i> – <i>ob'rađeno</i> N jd. s. r., <i>ã:ndel</i>
<i>š</i>	<	na mjestu <i>s</i> pri asimilacijama – <i>šũ:ša</i> ‘suša’, <i>šešnà:js</i> ‘šesnaest’
	<	u nekih primljenica u skupovima <i>št</i> , <i>šp</i> , <i>šk</i> – <i>š'tumix</i> ‘želudac’, <i>fu'rešti</i> N mn. ‘stranci’, <i>špi:na</i> ‘slavina’, <i>šten'tat</i> ‘tračiti vrijeme, otežati’

	<	ž pri zamjeni na apsolutnom kraju riječi – <i>là:š</i> ‘laž’, <i>muò:š</i> ‘muž’
	<	kao rezultat slabljenja napetosti otpadanjem <i>d</i> i zamjene zvučnoga <i>ž</i> u <i>dà:š</i> ‘dažd’
ž	<	u <i>žep</i> ‘džep’
x	<	u skupovima <i>kək, kət</i> – ‘meko’ N jd. s. r. ‘meko’, <i>là:xti</i> N mn. ‘laktovi’ i <i>gət</i> – ‘nokti’ N mn. ‘nokti’
	<	$\gamma < g$ u dočetnom slogu – <i>briè:x</i> ‘brijeg’, <i>’bubrex</i> ‘bubreg’, <i>miè:dix</i> ‘liječnik’, <i>vrà:x</i> ‘vrag’, <i>sniè:x</i> ‘snijeg’
č	<	<i>c</i> u <i>česta</i> ‘cesta’

4. PROZODIJA

4.1. Inventar

4.1.1. Prozodijski sustav čine tri naglaske: dugi silazni (*à:*), zavnuti / neoakut / čakavski akut (*ǎ:*) i kratki (*’a*) te nenaglašena kračina (*a*) i nenaglašena dužina u prednaglasnoj poziciji (*a:*).

4.1.2. Svi silabemi mogu biti naglašeni i nenaglašeni.

4.1.3. Naglašeni silabemi mogu biti dugi (silazni i uzlazni) i kratki.

4.2. Realizacija

4.2.1. Dugi naglašeni silabemi imaju silazan ili uzlazan ton. Opreka po intonaciji dugih silabema slabi (Vranić 2005; Zubčić 2006: 139), pa je sve češća neutralizacija neoakuta dugim silaznim naglaskom – [žǔ:j], ali [kjù:č], [imiē:] glag. prid. rad. jd. m. r., ali [posodiè:] glag. prid. rad. jd. m. r. Pri nesustavnom regresivnom prijenosu siline na prednaglasnoj se dužini ostvaruje dugi silazni naglasak – [gla:’ve], ali i [glà:ve] L jd., [mà:čak], ali i [ma’čak].

4.2.2. Prednaglasne se dužine ostvaruju u pozicijama ispred sloga s kratkim naglaskom – [napla:’tit], [cie:’dit], [mlie:’ko], [žlie:’bac], [preki:’dali] glag. prid. rad. mn. m. r., [posuo:’dit], [ruo:’ke] L jd., [slu:’žilo] glag. prid. rad. jd. s. r.

4.2.3. Ovjereno je fonetsko duljenje u otvorenom nefinalnom slogu na vokalu *o*: [vǎ:do] A jd., [kǎ:koša/’kokoša], [brǎ:da] G jd., [pastǎ:la] G jd. ‘cipele’, [mǎ:li] 3. l. jd. prez., [kǎ:’ni] L mn., rjeđe na vokalu *e*: [vǎ:men] ‘vime’, [mǎ:rika] ‘Amerika’.

4.3. Distribucija

4.3.1. Silabemi mogu biti naglašeni u svim slogovima u riječi.

4.3.2. Dugi silabemi mogu biti naglašeni i u službi prednaglasnih dužina koje su ograničene dužinom silabema koji slijedi, tj. javljaju se samo pred kratkim silabemima – *poka:'zat*, *napla:'tit*, *mlie:'ko*, *ki:'xat*, *ruo:'bila* glag. prid. rad. jd. ž. r. ‘rubila’, *muo:'ka* ‘brašno’, *ku:'pit*.

4.3.3. Kratki je naglasak nedosljedno produljen:

– u nezadnjem slogu zatvorenom sonantom – *pã:lci* N mn., *paliè:nta*, *žih:nska*, *luõ:nci* I mn., ali *kon'ca* G jd., *kon'ci* N mn., *lon'ci* N mn., *tel'ci* N mn., *tel'ce* A mn.

– u zadnjem ili jedinom slogu zatvorenom sonantom – *plovã:n* ‘župnik’, *ugã:n* ‘oganj, vatra’, *Vozã:n/Vazã:n* ‘Uskrs’, *poželiè:*⁸ glag. prid. rad. jd. m. r., *boležji:v* ‘boležljiv’, *dĩ:m*, *gospodĩ:n/gospodĩ:n*, *sĩ:r*, *strašji:v* ‘strašljiv’, *kuõ:n*, *kruõ:f* ‘krov’ (*v > f*), *ñiguõ:f* ‘njegov’ (*v > f*), *pastuõ:l* ‘cipela’, *čũ:/čũ:* glag. prid. rad. jd. m. r. (*-l > -ø*), ali *pi:'jen* 1. l. jd. prez., *ple'ten* 1. l. jd. prez.

4.4. Podrijetlo prozodema

Prozodijski se sustav izvodi iz starohrvatskoga troakcenatskoga sustava:

à:	< $\hat{\text{~}}$ – <i>dà:n</i> , <i>zuò:p</i> ‘zub’, <i>muò:š</i> ‘muž’, <i>miè:so</i> ‘meso’, <i>nuò:s</i> ‘nos’
	u slijedu ~ sporadično – <i>mà:čak</i> uz <i>ma'čak</i> , <i>glà:ve</i> uz <i>gla:'ve</i> L jd., ali <i>'naramak</i>
<	~ – razvojem neocirkumfleksa u <i>e</i> -prezenta n. t. <i>a</i> s osnovom na sonant i <i>je</i> -prezenta n. t. <i>a</i> ⁹ – <i>'šit</i> : <i>šĩ:jen</i> , <i>sk'rit</i> : <i>skri:jen</i> , <i>'čut</i> : <i>čũ:jen</i> , <i>p'lakat</i> : <i>plã:čen</i> , ali i <i>kupo'vat</i> : <i>kupũ:jen</i> , <i>tro'vat</i> : <i>trũ:jen</i> ; <i>'dignut</i> : <i>'dignen</i> uz <i>'bubnut</i> : <i>bũ:bnen</i>
ã:	< $\tilde{\text{~}}$ – <i>šũ:ša</i> , <i>krã:j</i> ‘kralj’, <i>krĩ:š</i> ‘križ’
	~ (usp. 4.3.3.)
'a	< ~ svaki neproduljeni – <i>'dignut</i> , <i>'kuxat</i> , <i>'nebo</i> , <i>ot'rok</i> , <i>sest'ra</i> , <i>s'peĩ</i> ‘spavajući’
a	< ~ skraćivanjem dugih zanaglasnih slogova – <i>'mesec</i> , <i>'mesecu</i> L jd., <i>s'tučen</i> N jd. m. r. ‘istučen’, <i>b'raton</i> I jd., <i>'moren</i> 1. l. jd. prez., <i>'kuxan</i> 1. l. jd. prez., <i>'sañan</i> 1. l. jd. prez.

⁸ U primjerima se glag. prid. rad. jd. m. r. pretpostavlja najprije duljenje, a zatim redukcija dočetnoga *l*.

⁹ Klasifikacija i dio primjera preuzeti su prema Zubčić (2017: 149).

	prednaglasne ˘, sporadično – <i>su'sed, su'seda, ma'čak</i>
a:	< ˘ u prednaglasnom položaju – <i>posuo:'dit, poka:'zat, preki:'dali</i> glag. prid. rad. mn. m. r., <i>ruo:'bila</i> glag. prid. rad. jd. ž. r. 'rubila', <i>žlie:'bac</i>

LITERATURA

- Belić, Aleksandar. 1912. Izveštaj Državnom Savetu o pribiranju dijalektološke građe, potpomognutom sredstvima iz "Velimirijanuma". *Godišnjak Srpske kraljevske akademije* 26, 221–259.
- Brozović, Dalibor; Ivić, Pavle. 1988. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Ekl, Vanda. 1960. Beramski reljef. *Bulletin Odjela VII za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 8/2–3, 151–156.
- Fučić, Branko. 1958. Meštri u Bermu. *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 6/2, 115–118.
- Hrženjak, Juraj. 1983. *Društvena struktura naselja u SR Hrvatskoj*. Zagreb: Informator.
- Ivić, Pavle. 1961. Prilozi poznavanju dijalekatske slike zapadne Hrvatske. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 6, 191–212.
- Ivić, Pavle; Filipović, Nedim i dr. [ur.]. 1981. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Posebna izdanja LV/9. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Kalsbeek, Janneke. 1983. Prilog proučavanju vokalnih sustava sjeverozapadnočakavskih govora u Istri. *Studies in Slavic and General Linguistics* 3, 247–264.
- Kalsbeek, Janneke. 1998. *The Čakavian Dialect of Orbanići near Žminj in Istria*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi.
- Lisac, Josip. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Lukežić, Iva. 1990. *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Lukežić, Iva. 2012. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine.
- Małecki, Mieczysław. 1930. Przegląd słowiańskich gwar Istriji. *Prace Komisji językowej*, 17. Kraków: Polska Akademia umiejętności, 1–160.
- Maresić, Jela. 2017. Prefiksi *pri-*, *pro-*, *pre-* i *pra-* u kajkavskome narječju. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 21, 217–228.
- Matasović, Ranko. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

- Mihaljević, Milan. 2011. Bilješke o jeziku *Drugoga beramskoga brevijara*. *Tabula* 9, 126–139.
- Mihaljević, Milan; Vince, Jasna. 2012. *Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata*. Zagreb – Pazin: Hrvatska sveučilišna naklada – Državni arhiv u Pazinu – Staroslavenski institut.
- Moguš, Milan. 1969. Jezični elementi Držićeva “Dunda Maroja”. U: *Zbornik radova o Marinu Držiću* [ur. Batušić, Nikola; Fališevac, Dunja]. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 269–281.
- Moguš, Milan. 1977. *Čakavsko narječje*. *Fonologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Pliško, Lina. 2003. Mjesni govor Berma. U: *Beram u prošlosti (radovi sa Stručno-znanstvenog skupa o prošlosti Berma i okolice održanog u rujnu 2000. godine i naknadno prikupljeni)*, *Pazinski memorijal* 25. [ur. Labinjan, Galiano]. Pazin: Katedra Čakavskoga sabora za povijest Istre, 279–295.
- Ribarić, Josip. 1940. Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri. *Srpski dijalektološki zbornik* 9, 1–207.
- Šimunović, Petar. 1985. Mozaik istarskih govora. *Istra* 3/4, 66–73.
- Šimunović, Petar. 2011. *Čakavska čitanka*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Ujčić, Rudolf. 1985. O jednoj dijalektološkoj zabludi pri određivanju granica starosjedićakoga govora pazinsko-žminjskoga dijalekta. *Istra* 3/4, 73–90.
- Vermeer, Willem. 1982a. On the principal sources for the study of Čakavian dialects with neocircumflex in adjectives and *e* presents. *Studies in Slavic and General Linguistics* 2, 279–340.
- Vermeer, Willem. 1982b. On the principal sources for the study of Čakavian dialects with neocircumflex in adjectives and *e* presents, 1–39.
http://www.hum2.leidenuniv.nl/pdf/S&R/publicaties/vermeer_1982b_Sources_Northwest_Cakavian.pdf (pristup 4. listopada 2019.).
- Vranić, Silvana. 2005. *Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskoga sabora Kostrena.
- Vranić, Silvana. 2018. Neke dijalektne značajke u *Drugom beramskom (ljubljskom) brevijaru* (na primjeru prvoga dijela Temporal). U: *Sarajevski filološki susreti 4: Zbornik radova (knjiga 1)* [ur. Palić, Ismail]. Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 245–259.
- Zubčić, Sanja. 2006. *Akcentatski tipovi imenica i glagola u sjeverozapadnim čakavskim govorima (sinkronijski i dijakronijski aspekt)*. Doktorski rad. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Zubčić, Sanja. 2017. *Neocirkumfleks u čakavskom narječju*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.

The phonology of the dialect of Beram in Istria

The paper presents the results of a study of the Beram phonological system, the dialect from the Pazin group of central Istrian sub-dialect that belongs to the Ekavian dialect of the Chakavian dialect. It is a conservatively accentuated Chakavian dialect with three accents in old positions, analogous to many Ekavian dialects used in Istria and thanks to disappearance of the post-accentual length. Among other things, the Beram dialect is characterized by the development of the posterior nasal ϱ in u and o in root morphemes and o in grammatical morphemes; the suffix $-ni-$ used with II type verbs originates from $-ny-$. All these features make the Beram speech very similar to dialects spoken in some places in the Pazin region.

PERINA VUKŠA NAHOD

DUBRAVKA IVŠIĆ MAJIĆ

INSTITUT ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE, ZAGREB

pvuksa@ihj.hr

divsic@ihj.hr

OD *KATRIGE DO BANKA* – ILITI NA ČEMU ČAKAVCI SJEDE

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'282'373.4

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.22>

U radu se na temelju građe iz dijalektnih rječnika i radova utvrđuje dijalektna raznovrsnost leksema koji označuju 'dio namještaja s naslonom ili bez naslona koji služi za sjedenje jedne osobe ili više njih' u čakavskome narječju, a na temelju etimoloških izvora i njihovo podrijetlo. Analizom građe zaključuje se da se u čakavskome narječju namještaj s naslonom označuje leksemom *katrida* (i njegovim inačicama), dok se za 'namještaj bez naslona' upotrebljava više leksema, od kojih su najrasprostranjeniji *škanj*, *škanjić*, *škamo*, *škamlić*, *bančić*. Dijalektni odrazi standardnojezičnih leksema poput *stolac*, *stolica*, *stolčić* uglavnom nisu dijelom čakavskoga leksičkog blaga.

1. UVOD

Kao govornici pojedinih mjesnih govora, dijalekata te narječja svjesni smo raznovrsnosti među nama. Ona je prisutna na svim jezičnim razinama, a tijekom dijalektoloških istraživanja nerijetko se događa da ispitanici uglavnom žele uputiti na leksičke razlike, koje su nekako najzanimljivije i široj neznanstvenoj zajednici. Unatoč tomu, do danas nemamo sustavnih pregleda ni kartografskih prikaza leksičke raznovrsnosti u pojedinome narječju, niti među narječjima. Iako je naš doprinos zasad skroman, njime ćemo nastojati doprinijeti utvrđivanju leksičkih varijacija iz semantičkoga polja namještaja u čakavskome narječju.

2. CILJ, KORPUS I METODOLOGIJA

Cilj je ovoga rada pokazati dijalektne varijacije za lekseme koji označuju dio namještaja s naslonom ili bez njega koji služi za sjedenje jedne osobe ili više njih (standardnojezične riječi poput *stolica*, *stolac*, *stolčić*, *klupa*) u čakavskome narječju. Građa se ekscerpivala iz dijalektnih rječnika i rado-va. Među trima hrvatskim narječjima primat u broju dijalektnih rječnika odnijelo je upravo čakavsko narječje, a u njima su gotovo uvijek potvrđeni leksemi koji označuju taj komad namještaja. To nam je omogućilo iscrpnost i reprezentativnu distribuciju po dijalektima. Vodilo se računa o svim značenjima pojedine riječi, koja su navedena u objašnjenjima natuknica i po potrebi dodatno precizirana (naglašenim i nenaglašenim) rečeničnim potvrđama. Ipak, valja naglasiti da, zbog neujednačenosti rječničkih objašnjenja, ekscerpiranjem rječničke dijalektne građe nije uvijek moguće sasvim sigurno utvrditi o kakvoj je vrsti namještaja riječ, tj. imaju li pojedini leksemi isto ili različito značenje. Ekscerpirana građa sortirana je po liku leksema te je, na temelju etimološke literature, svakomu leksemu određeno jezično podrijetlo. Na temelju prikupljene i analizirane građe izrađene su i karte priložene radu.

S obzirom na to da se u objašnjenjima dijalektnih natuknica često nalazilo nekoliko leksema: *stolica*, *stolac*, *stolčić*, *sjedalo*, *sjedalica*, *klupa*, *tronožac*, u uvodnome smo dijelu dali pregled navedenih naziva u rječnicima hrvatskoga standardnog jezika, ali i u hrvatskoj terminološkoj bazi Struna.

3. OPĆI JEZIK I JEZIK STRUKE

U rječnicima općega jezika nalazimo potrebne nazive i različite definicije, s tim da se u nekim rječnicima hrvatskoga standardnog jezika leksem *stolica* označava kao regionalan ili se upućuje da se umjesto *stolica* treba rabiti *stolac*. Povijesne potvrde (ARj XVI: 614ff.) ne govore u prilog toj razlici. U Akademijinu rječniku u definiciji natuknice *stolac* kaže se da je “isto što i *stolica*”, a tako i u definiciji natuknice *stolica* stoji “isto što i *stolac*”. Leksem *stolica* potvrđen je ranije nego *stolac*: *stolica* se u rječnicima pojavljuje od 16. st. (Vrančić), a u književnosti i ranije (Marulić), dok je *stolac* u rječnicima potvrđen od 18. st. (Habdelić, della Bella, Belostenec, Jambrešić), u književnosti od 17. st. (Glavinić). Između tih dvaju leksema ne može se uspostaviti ni regionalna distribucija s obzirom na to da povijesne potvrde obaju leksema potječu iz svih triju hrvatskih narječja.

U suvremenim rječnicima hrvatskoga standardnog jezika *stolac* se definira kao ‘dio namještaja na kojem se sjedi’. U RHJ-u i VRH-u ističe se da je obi-

no s naslonom, VRHJ i HER definiraju ga kao regionalizam za *stolica*, a u ŠR-u i VRH-u navodi se da je *stolica* sinonim za *stolac*.

Stolica je ‘komad pokućstva s naslonom, namijenjen sjedenju za jednu osobu’ (VRHJ i HER). U ŠR-u i VRH-u pod tom se natuknicom upućuje na *stolac*, dok se u RHJ-u definira kao razgovorno za ‘stolac, sjedalica’.¹

Stolčić se u svim rječnicima definira kao umanjena od *stolac*.

Klupa u svim rječnicima ima značenje ‘predmet koji služi za sjedenje više osoba’, s time da se u VRHJ-u i HER-u ističe da je obično od drva, a u RHJ-u i VRH-u da može ali i ne mora imati naslon. Osim toga temeljnog značenja, RHJ i VRH navode i dodatna značenja: ‘školski stol za dvoje (ili više) učenika s naslonom’, ‘drveni namještaj u crkvi postavljen u nizu za sjedenje, klečanje i stajanje’ i ‘ravan stol na kome se izlaže roba na prodajnim sajmovima’.

Sjedalica je u VRHJ-u i HER-u sinonim za ‘stolicu’ i ‘sjedalo’, u ŠR-u i VRH-u ‘stolac koji je učvršćen ili se može učvrstiti za podlogu’, a u RHJ-u to je ‘stolac bez naslona’. *Sjedalo* je u svim rječnicima ‘naprava na kojoj se sjedi u dvorani ili prometnom sredstvu’, s time da VRHJ, HER i VRH ističu da je to ‘stolica učvršćena na podlogu, nekad označena brojem’. Usto, *sjedalo* je i ‘dio stolice na kojem se sjedi’ (VRHJ, HER), odnosno ‘mjesto na kojemu tko sjedi (ŠR, VRH)’ te ‘prečka u kokošinju’ (RHJ).

Tronožac je u svim rječnicima ‘niski stolac na tri noge’, a kao dodatno obilježje navodi se i da je ‘bez naslona’ (svi osim RHJ).²

U terminologiji, prema načelu jednoznačnosti (engl. *univocity*), naziv se trajno dodjeljuje jednomu pojmu (Nahod 2016: 6), što znači da bi naziv u sustavu predmetnoga područja uvijek trebao označavati samo jedan pojam. To se načelo provodi i u hrvatskoj terminološkoj bazi Struna u kojoj se obrađuje nazivlje različitih struka, a pojmovi *stolac*, *stolica*, *stolčić*, *sjedalo* i *klupa* dosad su obrađeni unutar drvnotehnološkoga nazivlja. Svaki je pojam definiran i pridružene su mu istovrijednice na engleskome i njemačkome jeziku te dopušteni i žargonski nazivi. Iz tablice je razvidno da stručnjaci razlikuju namještaj za sjedenje bez naslona za leđa – *stolac*, od onoga s naslonom za leđa – *stolica*,³ odnosno da *stolica* nije “nepoželjan” oblik.

¹ Osim značenja komada namještaja, leksem *stolica* ima i druga, prenesena značenja: ‘službeni položaj’ (VRHJ, HER, VRH), ‘sveučilišna katedra’ (RHJ), ‘izlučivanje izmeta iz tijela’ (VRHJ, RHJ, ŠR, HER, VRH), ‘glavni grad’ (VRHJ, ŠR, HER, VRH) te ‘sjedište (vlasti, uprave)’ (VRHJ, RHJ, ŠR, HER, VRH).

² Osim ‘namještaja za sjedenje’, *tronožac* može značiti i ‘tronožni okvir ili stalak’ (VRHJ, HER, VRH) te ‘postolje na tri noge’ (VRHJ, ŠR, HER, VRH).

³ U povijesnim potvrdama leksema *stolac* i *stolica* nema naznaka semantičke razlike *stolica* ‘s naslonom’ – *stolac* ‘bez naslona’, koja se upotrebljava u drvnotehnološkome nazivlju, što je jedan od primjera da se stručni jezik i standardni jezik ne podudaraju.

Struna – Izgradnja hrvatskoga drvnotehnološkog nazivlja	
<p>stolac engleski: <i>stool</i> njemački: <i>Hocker</i></p>	namještaj za sjedenje bez naslona za leđa kojemu je visina sjedala jednaka njegovoj dubini ili veća od nje i namijenjen sjedenju jedne osobe
<p>stolica engleski: <i>chair</i> njemački: <i>Stuhl</i></p>	namještaj za sjedenje s naslonom za leđa kojemu je visina sjedala jednaka njegovoj dubini ili veća od nje i namijenjen sjedenju jedne osobe
<p>stolčić dopušteni naziv: podnožnik, tabure žargonizam: šamlica, šamrl engleski: <i>footstool, tabouret</i> njemački: <i>Fussbank, Taburett</i></p>	niski stolac manjih dimenzija s trima ili četirima nogama
<p>sjedalo žargonizam: sjedište, sjedalica engleski: <i>seat</i> njemački: <i>Sitzfläche</i></p>	dio namještaja za sjedenje namijenjen podupiranju stražnjice osobe koja sjedi
<p>klupa engleski: <i>bench</i> njemački: <i>Bank</i></p>	neojastučeni namještaj za sjedenje najmanje dviju osoba, s naslonima za ruke ili bez njih

Tablica 1. Nazivi iz Strune

4. ANALIZA

U analizi ćemo provesti temeljnu podjelu na namještaj za sjedenje s naslonom za leđa i onaj bez naslona za leđa s obzirom na to da nije uvijek jasno koji bi standardni leksem odgovarao dijalektnomu. Problem za analizu predstavlja namještaj bez naslona jer prema rječničkim definicijama katkad ne možemo sa sigurnošću utvrditi je li riječ o stolcu s četirima nogama bez naslona ili pak o klupici. Usto, također nije uvijek precizirano može li na nekome namještaju sjediti samo jedna osoba ili više njih niti je li taj komad namještaja visok ili nizak.

4.1. Namještaj za sjedenje s naslonom za leđa

U čakavskome se narječju u značenju ‘stolica’ tj. ‘namještaj za sjedenje s naslonom za leđa’ u pravilu rabe odrazi grčke riječi *καθέδρα* [kathédra] ‘sto-

lica, sjedalo'.⁴ Ta je grčka riječ u čakavske govore dospjela uz posredništvo dalmatoromanskoga (usp. Skok II: 61). Svi odrazi pokazuju metatezu $t - dr > tr - d$, a mogu se ugrubo podijeliti na dvije skupine: na odraze vlat. **catrēda* te odraze vlat. **catrēca*.⁵ U srednjoj Dalmaciji nalaze se u pravilu samo odrazi vlat. inačice **catrēda*, dok se u južnijim i sjevernijim čakavskim govovima nalaze odrazi obje vlat. inačice (usp. Kartu 1).⁶

Pojedinačno je najčešći odraz *katrīda*, kako je primjerice u govoru Grobnika, Poveljane, Kolana, Novalje, Rivnja, Ošljaka, Kukljice, Kali, Vrgade, Pučišća, Brača, Vrboske, Veloga Grablja, Hvara, Blata, Pitava i Zavale, a pojavljuju se inačice s umetnutim *-n-* pred dentalom *kāntrīda* (Grobnik, Crikvenica) / *kantrīda* (roverski govori u Istri, Novi Vinodolski, Senj, Novalja) te *kraŕīda* (Novalja). Od inačice **catrēca* odrazi su *katrīga* (Brač, Hvar, Blato, Korčula), *kantrīga* (Boljun, čakavski gacki govori), *kantr'ēga/kandr'ēga* (Orbanići). Medulinska inačica *karīga* nastala je pod utjecajem mlet. *carèga, carièga* istoga podrijetla.

Čakavski odrazi slavenskih riječi **stolьcbъ* i **stolica* zabilježeni su u govoru Kompolja (*stolâc, stolîca*), a osim značenja koje se podudara sa standardnim jezikom ('komad namještaja za sjedenje s naslonom'), potvrđena su i druga značenja: leksem *stolâc* može označavati i 'drveno nadgrađe nad praćama na seljačkim kolima', a leksem *stolîca* ima i značenje 'okrugli ili četvrtasti stol na nižim nogama za kojim ukućani jedu, sinija'.

U govoru Novalje uz sinonime *kantrīda/katrīda/kraŕīda* zabilježen je i istoznačni leksem slavenskoga podrijetla *sēdalica*.

4.2. Namještaj za sjedenje bez naslona za leđa

Leksemi koji označuju 'komad namještaja za sjedenje bez naslona' raznovrsniji su i mnogobrojniji od onih koji označuju 'komad namještaja za sjedenje s naslonom'. Kao što je već spomenuto, iz rječničkih definicija i primjera nije uvijek moguće precizno utvrditi kakav komad namještaja označuju (visina, broj nogu, oblik sjedala).

ŠKANJ I ŠKAMO

U gotovo svim čakavskim dijalektima nalaze se odrazi latinske riječi *scamnum* 'stolac, stolica' s različitim značenjima, koja se mogu uopćiti u

⁴ Grčka riječ *καθέδρα* [kathédra] posuđena je i u standardni jezik kao *katedra* 'stol za kojim nastavnik predaje; nastavna i znanstvena jedinica na fakultetu'.

⁵ Potonji je lik nastao kasnijom disimilacijom $t - d > t - k (> g)$, možda pod utjecajem mletačkoga *carèga* (Skok II: 61; REW 1768).

⁶ U Ligorio (2014: 102f.) spominje se da su odrazi inačice **catrēca* po prostiranju "južno- i sjeverno-dalmatski", a inačice **catrēda* "sjeverno- i srednje-dalmatski".

‘klupa, klupica’ i ‘niska stolica’. Inačica *škanj* u čakavske je govore dospjela uz posredništvo sjevernotalijanskih dijalekata (usp. tal. *scanno*, furl. *scagn*, mlet. *scagno*), dok inačice s *-m-* (poput *škamo*, *škamlić*) potječu iz dalmatoromanskoga (Skok III: 398f.).

Inačica *škanj* zabilježena je u jugozapadnim istarskim, sjevernočakavskim te južnočakavskim govorima. Njezino je općenito značenje ‘klupa’, kako je u Grobniku (*škânj*) i Selcima (*škân*), no u nekim je govorima značenje preciznije objašnjeno: u roverskim govorima *škânj* je ‘duga drvena klupa uz ognjište’, u Orbanićima je *škânj* ‘klupa uz ognjište’, u Medulinu *škânj* ‘drvena klupica’, a u Blatu na Korčuli *škânj* je ‘niska drvena klupica, ob. bez naslona, često s rupom po sredini sjedaće daske’.

Umanjenica tvorena slavenskim sufiksom *-ić* zabilježena je u jugozapadnim istarskim, sjevernočakavskim, srednjočakavskim i južnočakavskim govorima i označuje ‘malu ili nižu stolicu ili klupicu’: *škanjić* (roverski govori ‘drvena stoličica, klupica’, Grobnik ‘niska stolica’, Šmrika i Kraljevica ‘mala stolica’, Blato ‘mala drvena klupica’), *škânjić* (Crikvenica) ‘niska stolica bez naslona’, *škanjić* (Orbanići), *škanjić* (Novi Vinodolski), *škanjić* (Kukljica) ‘klupa bez naslona’.

U srednjočakavskim i južnočakavskim govorima nalaze se i umanjene tvorene sufiksima *-el* i *-et* romanskoga podrijetla i označuju ‘malu ili nisku drvenu klupu’: *škanjê* (dem. *škanjêlic*) (Rivanj), *škanjê* (Rava) ‘drveno sjedalo, klupica’, *škanjê* (Ist) ‘bančić, mala drvena klupica za sjedenje’, *škanjêl* (Dračevica) ‘mala drvena klupa’, *škanjêl* (Hvar), *škanjêt* (Blato), *škânjet* (Korčula).

U srednjočakavskim i južnočakavskim govorima zabilježeni su odrazi lat. riječi *scamnum* za koje se smatra da su dospjeli uz posredništvo dalmatoromanskoga. Ishodište bi bila vlat. izvedenica **scam(n)ulu* > **scamlu* (usp. Ligorio 2014: 232), na koju se svode likovi: *škâmal* (Kolan) ‘drvena klupa’, *škâmo* (Kukljica) ‘niska drvena klupica’ i *škâm°ā* (Vrgada) ‘drvena klupica prenosna’. Od toga su tvorene umanjene slavenskim sufiksom *-ić*: *škamljê* (Kukljica), *škamljê* (Kolan, Vrgada, Pitve i Zavala) ‘mala drvena klupa’, *škâmljê* (Novalja ‘drvena klupica’, Pučišća ‘polica, klupica’) te od osnove bez *-l-*: *škâmić* (Povljana ‘mala drvena stolica’, Praznice ‘klupica’).

Zabilježene su i dvije izvedenice u ženskome rodu: *škâmlja* ‘klupa’ (Novi Vinodolski) i *škâmblica* ‘mala stolica’ (Šmrika i Kraljevica).

BANAK

U gotovo svim čakavskim govorima nalazi se i druga posuđenica koja označuje ‘klupu’. Riječ je o leksemu *banak*, koji potječe iz germanskih jezika (usp. starovisokonjemački *banc* ‘tezga, klupa’), a u čakavske je govore dospio uz posredništvo romanskih govora (usp. tal. *banco* ‘tezga, stol’, furl. *banc*). Najčešća je naglasna inačica *bânak* (Medulin, Orbanići, Grobnik, Rivanj,

Šmrika i Kraljevica, Crikvenica, Novi Vinodolski, Senj, Kompolje, Kolan, Poveljana, Novalja, Vrgada, Blato, Korčula), a nalaze se još i *bânak* (roverski govori, Ošljak, Kukljica, Kali), *bânak* (Hvar, Pitve i Zavala, Vrboska, Velo Grablje, Brač) te pojedinačne inačice *bânek* (Orlec) i *bânka* (Grobnik).

Premda najčešće znači ‘klupa za sjedenje’, *banak* može značiti i ‘sjedalo u barci’, zatim ‘stol’, ‘prodajni stol’, ‘školska ili stolarska klupa’ te ‘ostatak pri dijeljenju karata’ ili ‘ulog u kartaškoj igri ajnc’. U govoru Grobnika razlikuju se *bânak* i *bânka*, gdje prva inačica znači 1. ‘pult, šank; veliki radni stol’, 2. ‘klupa u crkvi’, a druga ‘mrtvački kovčeg, lijes’. Oba leksema mogu označavati i ‘sanduk na kojem se sjedi’ odnosno ‘zatvorenu klupu sa spremištem za hranu, odjeću i sl.’.

U čakavskim je govorima česta i umanjenica leksema *banak*, koja najčešće označuje upravo ‘klupicu’. Najrasprostranjenije su inačice *bančič* (roverski govori, Pitve i Zavala, Vrgada, Rivanj, Kukljica, Medulin, Velo Grablje, Blato, Dračevica, Ošljak) i *bânčić* (Šmrika i Kraljevica, Crikvenica, Kompolje, Novi Vinodolski, Senj), a pojavljuju se i *bânčić* (Poveljana, Novalja), *bančič* (Kali), *bûnčić* (Kali), *bànčić* (Korčula) te *bancič* (Hvar), *bānčić* (Senj) i *banjčić* (Orbanići).

Osim umanjenice sa slavenskim sufiksom *-ić*, u Korčuli je zabilježena i umanjenica sa sufiksom *-et* romanskoga podrijetla: *bànkēt*.

POJEDINAČNI LEKSEMI

U govoru Grobnika kao sinonim za *škânj* i *škanjčić*, dakle u značenju ‘nizak stolac bez naslona’, zabilježen je leksem *prûka*, te njegova umanjenica *prûčica*. Riječ je o leksemu germanskoga podrijetla. Izvor je bavarski srednjovisokonjemački *prucke* (usp. srvnj. *brucke*, *brücke* ‘uzdignuto postolje za sjedenje, ležaj od dasaka uz peć’ i ‘most’ (Snoj 2009: 590)).

U sjevernočakavskim govorima, primjerice u govorima Grobnika, Šmrike i Kraljevice, Crikvenice i Novoga Vinodolskog, zabilježen je i germanizam *štòkrl* uz inačice *štòkřl* i *štòkrla* u značenju ‘stolac bez naslona’. Ta riječ potječe iz austrijskonjemačkoga *Stockerl* i češća je u kajkavskim govorima.

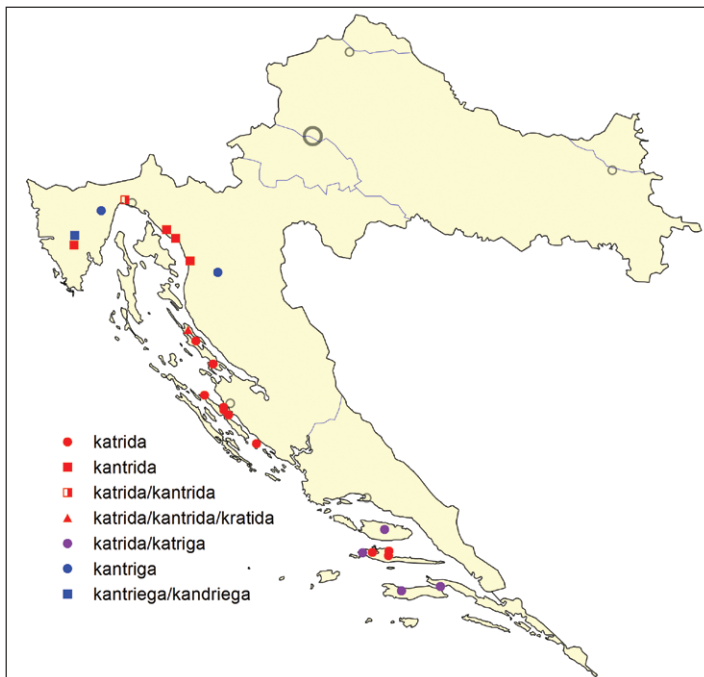
U srednjočakavskim govorima zadarskoga područja nailazimo na još neke lekseme. Ondje se za ‘stolicu bez naslona’ kaže i *tamburîn* (Kali, Ist) odnosno *tanburîn* (Rivanj). Formalno te riječi odgovaraju standardnojezičnomu *tamburin* ‘vrsta bubnja’, što je posuđenica iz talijanskoga *tamburino* (umanjenica od *tamburo* ‘bubanj’). Pomak značenja s bubnja na sjedalicu motiviran je sličnošću oblika. Isti pomak značenja dogodio se u francuskoj riječi *tabouret* (hrv. *tabure*), koja je izvedena od fr. *tambour* (starije *tabour*) ‘bubanj’, francuske istovrijednice talijanske riječi *tamburo* ‘bubanj’ (usp. REW 8512a). U značenju ‘kamena klupa uza zid’ rabi se leksem izveden od slavenskoga korijena **sêd-* ‘sjesti’ (**sêdja*): *sêđa* (Kukljica), *sêja* (Kali), *sêja* (Rava).

U Kompolju se pak čuju i leksemi slavenskoga podrijetla: *trònožac* ‘niski stolac bez naslona s tri ukošene noge’ te *stòlčič* ‘drveni tronožni stolac’.

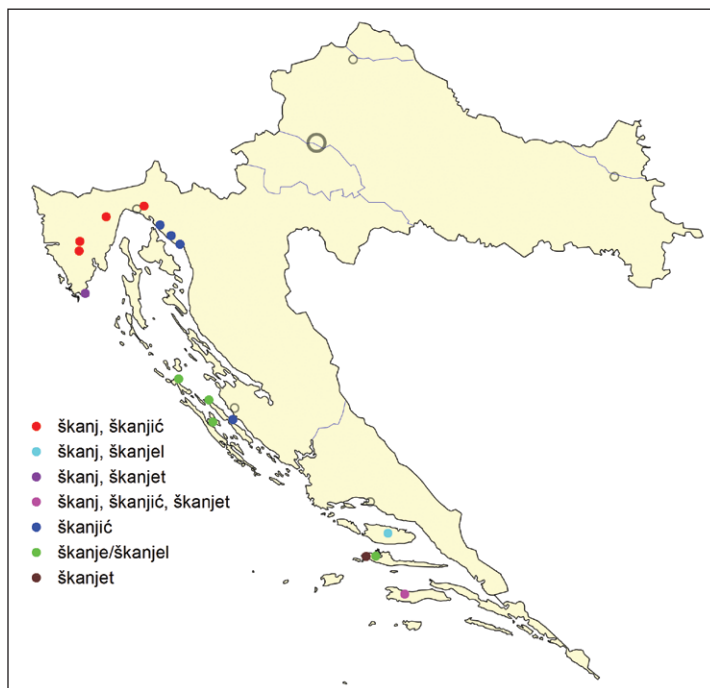
5. ZAKLJUČAK

Iz ekscerpirane i analizirane građe razvidno je da se u čakavskome narječju razlikuje namještaj s naslonom od onoga bez naslona. Namještaj s naslonom označuje se leksemom *katrida* (i svim njegovim inačicama), dok su leksemi za ‘namještaj bez naslona’ raznovrsniji. U tome su značenju u čakavskim govorima najrasprostranjeniji leksemi *škanj*, *škanjić*, *škamo*, *škamlić*, *bančić*. U značenju ‘klupa’ u čakavskome se narječju uglavnom upotrebljava riječ *banak*, ponegdje i *škanj*. U nekim se govorima nalaze i pojedinačni leksemi poput *pruka*, *tamburin* te dijalektni odrazi standardnojezičnih leksema *stolac*, *stolica*, *stolčić*, *sjedalica*, *tronožac*, koji ipak uglavnom nisu dijelom čakavskoga leksičkog blaga.

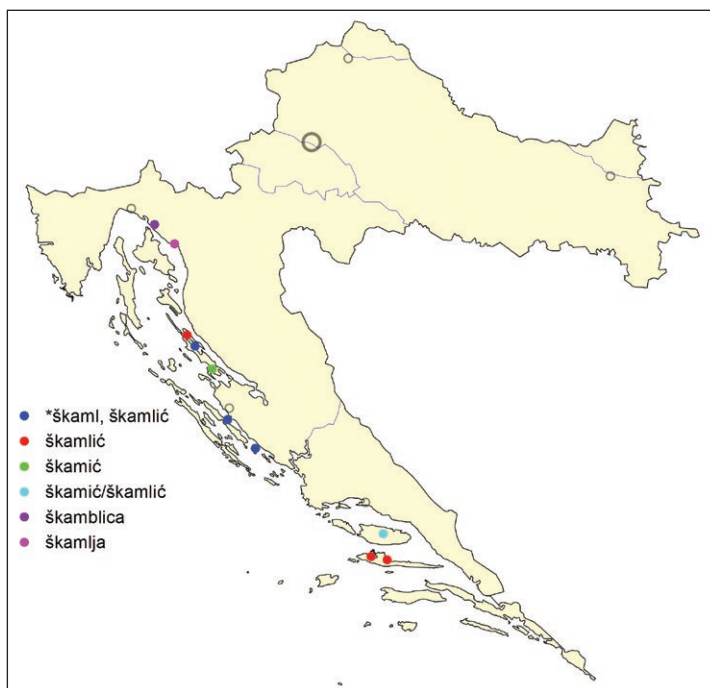
Za budućnost preostaje nam zagrijati stolicu i vidjeti sjede li ostala narječja na dvije stolice.

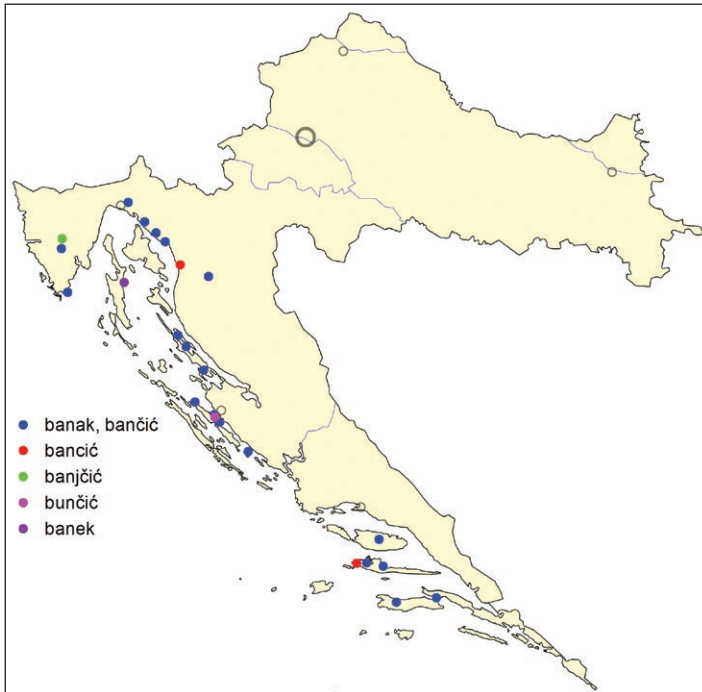
Karta 1. Odrzi grč. *cathedra*

Karta 2. Škanj, škanjić, škanjel, škanjet

Karta 3. Škamo, škamić, škamić, škamlja, škamblica

Karta 4. Banak, bančić

DIJALEKTNI IZVORI

Blato = Milat Panža (2015)

Boljun = Tamaro (2009)

Brač = Šimunović (2009)

Crikvenica = Ivančić Dusper i Bašić (2013)

Grobnik = Lukežić i Zubčić (2007)

Hvar = Benčić (2013)

Ist = Smoljan (2013)

Kali = Benić (2013)

Kolan = Oštarić (2005)

Kompolje = Kranjčević (2003)

Korčula = Kalogjera, Fattorini Svoboda i Josipović Smojver (2008)

Kukljica = Benić (2014); Maričić (2000)

Medulin = Peruško (2010)

Novalja = Vranić i Oštarić (2016)

Novi Vinodolski = Sokolić-Kozarić i Sokolić-Kozarić (2003)
Orbanići = Kalsbeek (1998)
Orlec = Houtzagers (1985)
Ošljak = Valčić (2012)
Pitve i Zavala = Barbić (2011)
Povljana = Tičić (2004)
Rava = Božin (2017)
Rivanj = Radulić (2002)
roverski govori = Kalčić, Filipi i Milovan (2014)
Senj = Moguš (2002)
Šmrika i Kraljevica = Bralić (2014)
Velo Grablje = Petrić (2018)
Vrboska = Matković (2004)
Vrgada = Jurišić (1973)

LITERATURA

- ARj = Daničić, Đuro i dr. [ur.]. 1880–1976. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I – XXIII*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Barbić, Ante. 2011. *Rječnik Pitava i Zavale*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Benčić, Radoslav. 2013. *Rječnik govora grada Hvara. Förske rîci i štòrije*. Hvar: Muzej hvarske baštine – Hvar.
- Benić, Mislav. 2013. Fonologija i naglasak imenica u govoru mjesta Kali. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 39/1, 11–68.
- Benić, Mislav. 2014. *Opis govora Kukljice*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Boerio, Giuseppe. ³1867. *Dizionario del dialetto Veneziano*. Venezia: Reale tipografia di Giovanni Cecchini edit.
- Božin, Davor. 2017. *Rječnik i govor starih žitelja otoka Rave*. Zadar: Matica hrvatska. Ogranak Zadar.
- Bralić, Ivanka. 2014. *Čakavske besede moje i sih mojih z Šmrike i Kraljevice*. Kraljevica – Rijeka: Udruga u kulturi „Stol” Kraljevica.
- HER = Anić, Vladimir i dr. 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- Houtzagers, Peter. 1985. *The Čakavian Dialect of Orlec on the Island of Cres*. Amsterdam: Rodopi.

- Jurišić, Blaž. 1973. *Rječnik govora otoka Vrgade*. II. dio. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Ivančić Dusper, Đurđica; Bašić, Martina. 2013. *Rječnik crikveničkoga govora*. Crikvenica: Centar za kulturu Dr. Ivan Kostrenčić.
- Kalčić, Slavko; Filipi, Goran; Milovan, Valter. 2014. *Rječnik roverskih i okolnih govora*. Pazin – Zagreb – Pula: Matica hrvatska Pazin – Naklada Dominović – Znanstvena udruga Mediteran.
- Kalogjera, Damir; Fattorini Svoboda, Mirjana; Josipović Smojver, Višnja. 2008. *Rječnik govora grada Korčule*. Zagreb: Novi Liber.
- Kalsbeek, Janneke. 1998. *The Čakavian Dialect of Orbanici near Žminj in Istria*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi.
- Kranjčević, Milan. 2003. *Ričnik gacke čakavščine. Konpoljski divan*. Otočac: Katedra Čakavskog sabora pokrajine Gacke.
- Ligorio, Orsat. 2014. *Problem leksičke stratifikacije u adrijatistici*. Doktorski rad. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Lukežić, Iva; Zubčić, Sanja. 2007. *Grobnički govor XX. stoljeća (gramatika i rječnik)*. Rijeka: Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine.
- Maričić, Tomislav. 2000. *Rječnik govora mjesta Kukljice*. Zadar: Matica hrvatska Zadar.
- Matković, Dinko. 2004. *Rječnik frazema i poslovice govora Vrboske na otoku Hvaru*. Jelsa: Matica hrvatska.
- Milat Panža, Petar. 2015. *Rječnik govora Blata na Korčuli*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Moguš, Milan. 2002. *Senjski rječnik*. Zagreb – Senj: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Matica hrvatska Senj.
- Nahod, Bruno. 2016. *O umu stručnjaka*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Oštarić, Ivo. 2005. *Rječnik kolanjskoga govora ili Ričnik mista Kolana na otoku Pagu*. Zadar: Matica hrvatska Zadar.
- Peruško, Marija. 2010. *Rječnik medulinskoga govora*. Medulin: Društvo kulturno umjetničkoga stvaralaštva Mendula.
- Petrić, Kuzma. 2018. *Rječnik govora Velog Grablja*. Hvar: Udruga Pjover.
- Pirone, Giulio Andrea. 2001. *Il nuovo Pirona. Vocabolario Friulano*. Udine: Società Filologica Friulana.
- Radulić, Ladislav. 2002. *Rječnik rivanjskog govora*. Zadar: Matica hrvatska.
- REW = Meyer-Lübcke, W. ⁵1972. *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- RHJ = Šonje, Jure [ur.]. 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga.

- Skok, Petar. 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Smoljan, Ante. 2013. *Rječnik govora otoka Ista*. Zadar: Matica hrvatska. Ogranak Zadar.
- Snoj, Marko. 2009. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.
- Sokolić-Kozarić, Josip M.; Sokolić-Kozarić, Gojko M. 2003. *Rječnik čakavskog govora Novog Vinodolskog*. Rijeka – Novi Vinodolski: vlastita naklada.
- Šimunović, Petar. 2009. *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- ŠR = Birtić, Matea i dr. 2012. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga.
- Tamaro, Sandra. 2009. O bližoj i krajnjoj etimologiji romanizama iz semantičkog polja namještaja u govoru Boljuna. *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi* XXXVII/1–2, 105–121.
- Tičić, Ante. 2004. *Rječnik govora mjesta Povljane na otoku Pagu*. Zadar: Matica hrvatska Zadar.
- Valčić, Ante Toni. 2012. *Rječnik govora otoka Ošljaka*. Zadar: Matica hrvatska – Ogranak u Zadru.
- Vranić, Silvana; Oštarić, Ivo. 2016. *Rječnik govora Novalje na otoku Pagu*. Novalja: Grad Novalja – Ogranak Matice hrvatske u Novalji – Filozofski fakultet u Rijeci.
- VRH = Jojić, Ljiljana [gl. ur.]. 2015. *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- VRHJ = Anić, Vladimir. 2006. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

Čakavian words for ‘seating furniture’

This paper analyzes dialectal variety and etymology of words signifying ‘a seating furniture with or without a back, for one or more persons’ in Čakavian dialects. The analysis is based on material collected from dialectal dictionaries and studies and etymological sources. It is concluded that Čakavian word for ‘chair’ (a seat with back) is *katrida* and its variants, whereas there are more words for ‘seats without back’, most frequent being *škanj*, *škanjić*, *škamo*, *škamlić*, *bančić*. Dialect reflexes of standard Croatian words such as *stolac*, *stolica*, *stolčić* generally are not part of Čakavian vocabulary.

SANJA ZUBČIĆ

MATEA KOVAČIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U RIJECI

szubcic@ffri.hr

mateaakovacic@gmail.com

MORFOLOGIJA JEDNOSTAVNIH GLAGOLSKIH OBLIKA U KOŽIČIĆEVIM KNJIŽICAMA OD ŽITIJA RIMSKIH ARHIJEREJOV I CESAROV (1531.)¹

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'366'367.625:003.349.12 655(497.5RIJEKA)

821.163.42.09KOŽIČIĆ BENJA, Š.

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.23>

U ovom će se radu prikazati morfologija jednostavnih glagolskih oblika u *Knjižicama od žitija rimskih arhijerejov i cesarov*, otisnutim u Rijeci 1531. godine. U cilju utvrđivanja književnojezične koncepcije Šimuna Kožičića Benje, jezik će se njegovih *Knjižica od žitija*, kao najopsežnijega neliturgijskoga djela, usporediti s morfologijom glagola u temeljnom liturgijskom priručniku *Misalu hruackom*, ali i s podacima iz ostalih njegovih djela (*Od bitija redovničkoga knjižice*; *Psaltir*, *Knjižice krsta*). Rezultati te usporedbe pokazat će je li Kožičić kontinuirao srednjovjekovnu i ranonovjekovnu tendenciju uvjetovanosti jezičnoga tipa tematikom teksta ili se njegova koncepcija u tom razlikuje te će time pridonijeti stvaranju slike o njegovoj cjelokupnoj književnojezičnoj koncepciji.

1. UVOD

Šimun Kožičić Benja na više se mjesta osvrtao na jezičnu situaciju u knjigama 15. i 16. stoljeća, često izrazito kritično. Osim što bilježi potpun nedostatak nekih knjiga pa se čak i čudi nad time upućujući kritiku piscima koji se nisu prihvatili toga posla (*vanъ bo misali i vsagdannah molitvic niednih knigъ ne imaûtъ Kž²; buduće nikada u nas: bisi pominak kakov imejaše biti redov-*

¹ Ovaj je rad financiralo Sveučilište u Rijeci projektom broj 18-87-1222 (*Liber Fluminensis – prilozi za proučavanje hrvatskoga jezika u djelima riječkih tiskara do 20. stoljeća*).

² U nastavku će se rada koristiti ove kratice za djela iz Kožičićeve tiskare: Kž za *Knjižice od žitija rimskih arhijerejov i cesarov*, Mh za *Misal hruacki*, Kb za *Od bitija redovničkoga knjižice*, P za *Psaltir*, Kk za *Knjižice krsta* i O za *Oficij*.

nik Kb), osvrće se i na knjige koje su jezično zastarjele i tekstološki odstupaju od latinskoga izvornika pa su stoga neprimjerene novom vremenu (*da napravlatъ knige priête ũže odъ mnozihъ vekъ: i ufaû: da se ote vanъ vriçi priêtaê zdavna: i prêstarivša: a moê da primut se: i çtala se budutъ Kž*), te na jezik knjiga smatrajući ga neprimjernim (*Svršuetъ misalbъ hrvacki odъ slova do slova kužanъ popravlenъ i prêpis(a)nъ çastiimъ va isukrstê Kž; Oficii blaženie devi marie / kužan i popravlen O*). Primaran izvor za tumačenje njegove književnojezične koncepcije³ bio je tekst posvete Tomi Nigeru u *Knjižicama od žitija rimskih arhijerejev i cesarov*. Taj je tekst višekratno analiziran i nerijetko se tumačio isključivo kao kritika usmjerena prema zastarjelu i puku nerazumljivu hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku te se isticalo njegovo nastojanje da dotjera i popravi izraz (usp. npr. Benvin 1984 i dr.). Recentnija su jezična⁴ i tekstološka istraživanja nastala u okviru sustavnoga istraživanja jezika Kožičićeva *Misala* i objave njegova kritičkoga izdanja (Kožičić Benja 2015) pokazala da je on “puno više mario za prilježnošću latinskom originalu” (Žagar 2012: 113) nego za kroatizacijom jezika. Utvrđeno je i to da je u kontekstu ranoga novovjekovlja i odnosa među različitim jezičnim sustavima na hrvatskom tlu, Kožičiću hrvatski crkvenoslavenski jezik predstavljao u stilizaciji pandan visokom knjiškom latinskom jeziku te je često crpio s toga izvora. Stoga primjedbe o *kužnim slovima* i *prestarivšima* ne idu na račun hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika već na račun nepoštivanja latinskoga predloška i različitih tekstoloških inačica. Takva slika hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika kao najvišega stilskoga registra za Kožičića posve je podudarna s dobro poznatom i općeprihvaćenom činjenicom da se liturgijski tekstovi, kao stilski najuzvišeniji i najrazvedeniji, pišu jednako visokom jezičnom stilizacijom – hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom. S druge strane, u jezicima djela neliturgijskoga tipa (u širokom rasponu od neliturgijskih zbornika preko pravnih tekstova do tekstova drugoga tipa koji će od 16. stoljeća biti sve češći), koja su stilski manje zahtjevna, broj će elemenata govornoga jezika rasti (Damjanović 2008: 7–23). Na takvim temeljima moguće je pretpostaviti da će u *Knjižicama od žitija*, kao najopsežnijem i najvažnijem Kožičićevu tekstu neliturgijskoga tipa, biti veći broj čakavskih elemenata. Međutim, u suvremenijim istraživanjima tima koji je radio na kritičkom izdanju *Misala hruackoga* predvođen Mateom Žagarom, postavljeno je drugačije polazište prema kojemu među Kožičićevim tekstovima različita

³ O književnojezičnoj koncepciji Š. Kožičića u nas je dosta pisano (Benvin 1984; Žagar 1993; Tomašić 2001).

⁴ O tome vidjeti knjigu *Jezik Misala hruackoga* koju je uredio i 2015. godine objavio M. Žagar i u kojoj su okupljeni brojni radovi posvećeni toj temi.

tipa “znatnih razlika nema” (Žagar 2012: 119), tj. da se radi “manje-više” o jedinstvenoj zamisli književnoga jezika (Ceković, Sanković i Žagar 2015: 102). Zato će se u ovom istraživanju uzeti u obzir i drugi Kožičićev neliturgijski tekst *Od bitija redovničkoga knjižice*. U nedostatku cjelovitije rasprave o njihovu jeziku koristit ćemo se ovdje radom S. Holjevac (2012) kao izvorom za neke jezične podatke.

S obzirom na različite stavove, cilj je ovoga rada pokazati potvrđuje li se u analiziranim Kožičićevim tekstovima različita tipa jedinstvena književnojezična koncepcija ili se pak među njima potvrđuje jezično-stilska polarizacija, ovjerena u drugim hrvatskoglagoljskim tekstovima. Taj će se cilj postići tako da se istraži je li u analiziranim tekstovima jednak upliv čakavskih elemenata. Ako jest, to potvrđuje da se radi o jedinstvenoj koncepciji, a ako nije, potvrđuje uvriježenu jezičnostilsku polarizaciju. Kako se upravo u morfologiji jednostavnih glagolskih oblika norma hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika razlikuje od čakavske, govorne realizacije, taj jezični segment smatramo dovoljno eksplikativnim za realizaciju postavljenoga cilja⁵ pa će se analiza provoditi na tom jezičnom segmentu. Analizirane će se značajke usporediti s istima u trima liturgijskim tekstovima: *Misalu hruackome*, *Knjižicama krsta* i *Psaltiru*⁶, s time da će opseg komparabilnosti ovisiti o dosadašnjoj istraženosti tih tekstova pa će ona biti maksimalna u slučaju *Misala hruackoga*, čija je morfologija glagola temeljito istražena (Ceković, Sanković i Žagar 2015)⁷, a slabija u slučaju *Knjižica krsta* i *Psaltira*, čija je morfologija jednostavnih glagolskih oblika samo djelomično analizirana (Kožičić 1984; Holjevac i Zubčić [u tisku]). Rezultati analize postaviti će se i u kontekst drugih hrvatskoglagoljskih tekstova. Na koncu će se izvesti zaključci o tome je li Kožičić kontinuirao srednjovjekovnu i ranonovovjekovnu tendenciju uvjetovanosti

⁵ Brojni su se istraživači iz istoga ili sličnoga razloga bavili time (usp. Galić 2014; Kušćović 2017).

⁶ Četvrti je liturgijski tekst *Oficij rimski*, ujedno jedina knjiga iz Kožičićeve tiskare kojoj nije objavljen pretisak niti cjelovita jezična studija. Sveučilište u Rijeci odobrilo je projekt *Liber Fluminensis – prilozi za proučavanje hrvatskoga jezika u djelima riječkih tiskara do 20. stoljeća* u okviru kojega istraživački tim pod vodstvom Sanje Zubčić radi na transliteraciji teksta koja će se, zajedno s jezičnom i tekstološkom studijom, objaviti uz pretisak. Time će se okončati veliki projekt objavljivanja pretisaka iz riječke glagoljske tiskare koji je započela akademkinja Anica Nazor i objavila pretiske čak četiri knjige: *Psaltir* (1964), *Knjižice krsta* (1984), *Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov* (2007) i *Od bitija redovničkoga knjižice* (2009). Pretisak i kritičko izdanje *Misala hruackoga* objavljeni su 2015. godine, a priredili su ga B. Ceković, I. Eterović, T. Kušćović i M. Žagar.

⁷ Odabranim jezičnim značajkama *Misala hruackoga*, a među njima i nekima iz morfologije, glagola bavile su se i S. Holjevac i M. Crnić (2010) u radu posvećenu jeziku misala 16. i 17. stoljeća.

jezičnoga tipa tematikom teksta ili se njegova koncepcija u tom razlikuje, što će pridonijeti stvaranju slike o njegovoj cjelokupnoj književnojezičnoj koncepciji.

U analizi *Knjižica od žitija rimskih arhijerejev i cesarov* služit ćemo se transkripcijom što ju je napravila A. Nazor i objavila zajedno s pretiskom 2007. godine. Uz svaki će se navedeni primjer navesti broj stranice prema izvorniku.

2. KNJIŽICE OD ŽITIJA RIMSKIH ARHIJEREJOV I CESAROV

Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov tiskane su u Rijeci 25. svibnja 1531. godine. Sastoje se od dva dijela: prvi je dio posvećen životopisima papa, počevši od apostola Petra, a završivši s papom Klementom VII.; drugi je dio posvećen životopisima careva, i to od Julija Cezara do Karla V. U filološkom su svijetu ove *Knjižice* izuzetno važne zbog teksta posvete trogirskom biskupu Tomi Nigeru, diplomatu i humanističkom piscu. Kao i druga Kožičićeva djela, i ovo je kompilatorsko-prijevodnoga tipa. Kurelac ističe da se može ustanoviti temeljni izvor podataka premda misli da se ne radi samo o jednom izvoru (Kurelac 1991: 117). Ističe kako se za životopise papa Š. Kožičić poslužio Platininim djelom *Liber de vita Christi ac omnium pontificum* (1474.). O pitanju predložka Kožičićevih *Knjižica* pisao je i Günter Tütschke (v. više Mrkonjić 1991: 125–126). Tütschke donosi neke od zaključaka vezanih uz drugi dio *Knjižica*. On pretpostavlja da drugi dio nije kompilacija više različitih djela već je, analogno prvom dijelu sastavljenu prema jednom predlošku, morao također biti sastavljen prema jednom predlošku, tj. vjerojatno postoji jedno latinsko djelo koje Kožičić prilično vjerno slijedi, a ono, prema Tütschkeu, ne bi trebalo biti tako poznato kao spomenuto Platinino, a možda čak niti otisnuto. Moguće je i da je Š. Kožičić, dok je bio u Rimu, konzultirao neke dokumente koje je kasnije prepisivao Rafael Levaković (Mrkonjić 1991: 126). Tomislav Mrkonjić utvrdio je da je predložak za životopise careva djelo *De Caesaribus libri tres* Giovannija Battiste Cipellija (humanističkim imenom *Egnatius*). Dvije su knjige i strukturom potpuno identične.⁸ Daljnja su istraživanja samo potvrdila tu pretpostavku (Mrkonjić 1991: 125–135).

⁸ Obje započinju posvetom koju Cipelli upućuje Jakobu Minucciju, a Š. Kožičić Tomi Nigeru. Dio o carevima kod oba je autora podijeljen na tri dijela: 1) Rimsko Carstvo, od Julija Cezara do Arkadija i Honorija, s dva ekskursu (Od gospodstva Partov i Prsijanov i Vazetje Rima); 2) *Carigradski cesari* i 3) "Cesarstvo na Francoze", tj. niz franačkih i njemačkih careva (Mrkonjić 2012: 70, 71).

Za hrvatsku su kulturu ove knjižice iznimno vrijedne jer se ističe da je to prva na hrvatskom jeziku otisnuta svjetska povijest, koja uključuje podatke o islamu i Osmanskom Carstvu od njegova početka do širenja na područje Bizanta, sve do naših krajeva (Kurelac 1991: 117). Djelo predstavlja ne samo dobru renesansnu kompilaciju, već važan priručnik crkvene i svjetske povijesti, koji je sigurno utjecao na oblikovanje mentaliteta epohe. Uz to valja istaći da je pisan hrvatskim jezikom, glagoljicom, pa je i tako stvorena, Kožičićevim trudom, hrvatska povijesna terminologija, i nacionalni nazivi za pojedine ljude i događaje, pape i careve u širem dijapazonu svjetske povijesti (Kurelac 1991: 119).

Svi su životopisi strukturirani na isti način te započinju imenom pape i podatkom o njegovu podrijetlu, nakon čega slijede podatci o djelovanju pape i njegovim prinosima životu crkve, a završava podacima o tome koliko je pojedini papa bio na prijestolu, kada je umro, gdje je pokopan i koliko je nakon njegove smrti prijestol bio prazan. Stabilna tekstualna struktura realizirana je ujednačenim jezičnim fondom, na leksičkoj, ali i morfološkoj razini. Učestale su i nepromjenjive stabilne tekstne figure poput onih na kraju životopisa: *pogreben bisi, sidi let..., prazdan bisi tagda prestol*. Zbog toga je fond oblika, a time i njihovih potvrda ograničen.

3. JEDNOSTAVNI GLAGOLSKI OBLICI U KNJIŽICAMA OD ŽITIJA RIMSKIH ARHIJEREJOV I CESAROV

Iako se u *jednostavne glagolske oblike* nerijetko ubrajaju i participi (usp. npr. Gadžijeva i dr. 2014: 211–250; Galić 2014 i dr.), ovdje će se oni izostaviti. Razlog je tome morfološka, ali i sintaktička posebnost participa koji se od glagola razlikuju temeljnim gramatičkim kategorijama. U ovom će se radu analizirati infinitiv,⁹ prezent, imperativ te aorist i imperfekt.¹⁰

3.1. Infinitiv

Infinitiv je nelični glagolski oblik tvoren od infinitivne osnove i nema morfem koji bi ukazivao na subjekt radnje (Gadžijeva i dr. 2014: 229). Sastavni je dio futura prvoga. U Kž često je posvjedočen i redovito dolazi s nastavkom *-ti*.

⁹ U hrvatskoglagoljskim tekstovima potvrđen je i supin (Gadžijeva i dr. 2014: 230), no on u u Kž nije potvrđen. Nema ga u Kožičićevu i Hrvojevu misalu, dok je u Illirico 4 i u Ročkom misalu rijedak (Galić 2014: 86).

¹⁰ U osnovi je ovoga rada materijal prikupljen za diplomsku radnju Matee Kovačić *Glagolski oblici u Knjižicama od žitija rimskih arhijerejev i cesarov*, obranjenu na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci.

U Kž infinitiv je najčešće dopuna glagolu: *mogli sut popraviti* 2; *ne presta propovedati* 3; *poletiti da hoće* 4; *na konce odihati načeše* 10; *jaže pročitati ne trebujet* 14; *ne imejte nositi dragocenije* 18; *hotejaše ugoditi* 28; *tko mozet skratiti* 57. Od glagola koji dopunjuje najčešći su: *moći*, *imêti*, *hotêti* i *načeti*, a najčešće se dopunjuju glagoli u aoristu i imperfektu, među inim i stoga što su to dva najčešća glagolska oblika. Infinitiv često dopunjava participe: *stvoriti ne hotejuć* 4; *hotejući zapovedi svršiti* 15; *gredućim pleniti Rim* 19; *gospodovati želežuć* 22; *ne hote priti* 28.

Potvrđen je i u frazeloškim kalkovima tipa *činiti + infinitiv* i *(s)tvoriti + infinitiv* koji su romanskoga postanja, a česti su u tekstovima pravnoga tipa (Kuzmić 2009: 437), ali i u liturgijskima (Galić 2014: 85): *i činit stampati* 2; *mnogije crikvi sazidati stvori* 10.

S istim je nastavkom i u istim konstrukcijama infinitiv potvrđen i u ostalim četirima Kožičićevim djelima (Kb; Mh, P, Kk) pa se u ovom segmentu ne očituju nikakve razlike među tekstovima neliturgijskoga i liturgijskoga tipa.

3.2. Present

Present je označavao radnju koja je istovremena s trenutkom govorenja, kao i stalnu radnju koja se obično izvršava izvan vremenskih ograničenja (Gadžijeva i dr. 2014: 209). U hrvatskoglagoljskim liturgijskim tekstovima crkvenoslavenski se lični prezentski nastavci dobro čuvaju. Rijetko se, samo kao iznimka od pravila, u njima susreću hrvatski lični nastavci (Gadžijeva i dr. 2014: 213). Za razliku od toga, u neliturgijskim je tekstovima broj morfema iz čakavskoga sustava veći.

3.2.1. Atematski glagoli

U atematskih se glagola lični nastavak naslanja izravno na prezentsku osnovu (bez tematskoga formanta) (Gadžijeva i dr. 2014: 211). Atematskih je glagola bilo pet: *biti*, *vêdêti*, *dati*, *imêti* i *êsti*, ali su imali velik broj prefiguriranih izvedenica. U Kž potvrđeni su sljedeći oblici: **1. l. jd.**: *jesam* 23; *daju* 31; *vzdam* 57; **2. l. jd.**: *jesi* 4; **3. l. jd.**: *jest* 3; *nest* 13; *vest* 8; *dast* 15; *imat* 37; *jast* 37; *pojast* 38.; **3. l. mn.**: *sut* 5, 19; *imut* 2, 25; *dajut* 7. Svi potvrđeni oblici present tvore na način utvrđen normom hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika. Izdvajaju se samo glagol *dati*: 1. l. jd. *daju* (u odnosu na hcksl. *damъ*) i 3. l. mn. *dajut* (u odnosu na hcksl. *dadetъ*). Iz njih je razvidno da su tvoreni po modelu 9. razreda¹¹, osnove na *-aj-*, tj. da su to zapravo oblici tematskoga prezenta.

¹¹ Misli se na klasifikaciju H. Lunta (1974: 73). U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku 9. razred je bio osobito produktivan pa su zabilježeni česti prelasci glagola iz svojega primarnoga razreda u nj (Gadžijeva i dr. 2014: 218, 219; Zubčić 2016).

3.2.2. *Tematski glagoli*

Glagoli koji prezent tvore tematski imaju *e*-konjugaciju i *i*-konjugaciju, a zbog morfoloških podudarnosti, ovdje će se zajednički prikazati s osvrtom na specifičnosti.

1. l. jd.: U tekstu ima samo devet potvrda za ovo lice (izuzima se *daju* 31), što je i očekivano s obzirom na tematiku teksta, i od toga četiri s nastavkom *-u* (*mogu* 2; *budu* 4; *ostavljaju* 31; *hoću* 23) te pet s dočetnim *-m* (*napravljam* 2; *trudim se* 2; *ostavljam* 2; *platim* 57; *darivam* 57). U tekstu posvete posvjedočena je rečenica *i koliko mogu trudim se* s dvama prezentima tvorenim različitim nastavcima. Ta rečenica samo potvrđuje tezu da je dočetno *-m* prošireno najprije na glagole s osnovom na *-i-* te, na koncu, u 15. stoljeću na glagole s *e*-osnovom (Matasović 2008: 91). U 15. stoljeću u govornom je jeziku već posve sigurno prevladao nastavak s dočetnim *-m*.

Supostojanje dvaju nastavaka potvrđeno je i u *Misalu*¹² (Ceković, Sanković i Žagar 2015: 107; Holjevac i Crnić 2010: 160) i *Psaltiru* (Holjevac i Zubčić [u tisku]), s time da u obama pretežu potvrde s nastavkom *-u*, koji pak sustavno dolazi u *Knjižicama krsta* (Kožičić 1984: 18) i u neliturgijskom tekstu *Od bitija redovničkoga knjižice* (Holjevac 2012: 194).

2. l. jd.: Pretežit je nastavak *-ši* (*budeši* 2; *gredeši* 4; *vzemlješi* 17; *takneši* 22; *napriduješi* 57; *išćeši* 57). Nastavak *-š* potvrđen je samo u dvjema pojavnica glagola *moći*: *možeš* 42 i *moreš* 2, koje se razlikuju i po rotacizmu u osnovi riječi. Čakavski je oblik *moreš* potvrđen u tekstu posvete koji se stilski razlikuje od ostatka teksta.¹³

U jeziku je *Misala* (Ceković, Sanković i Žagar 2015: 107, 108; Holjevac i Crnić 2010: 160), *Psaltira* (Holjevac i Zubčić [u tisku]) i *Od bitija redovničkoga knjižicama* (Holjevac 2012: 194) potvrđen samo nastavak *-ši*. U *Knjižicama krsta* (Kožičić 1984: 18) potvrđena su oba nastavka, s time da je nastavak *-ši* znatno češći.

3. l. jd.: Najviše je potvrda za 3. l. jd., što je razumljivo s obzirom na prirodu teksta posvećena životopisima papa i careva. U Kž u svim se primjerima javlja nastavak *-t*: *znajet*¹⁴ 2; *otimet se* 3; *pridet* 3; *budet* 3; *pomolet se*

¹² U *Misalu* ipak dominiraju oblici s dočetnim *-u*, što je vjerojatno značajka visokoga stila koji odgovara jeziku misala kao temeljne liturgijske knjige.

¹³ U prilog tome ide i činjenica da u tekstu posvete svi prezenti 1. l. jd. imaju dočetno *-m* koje je nedvojbeno prevladavalo u čakavštini onoga vremena, osim oblika *mogu* koji i danas zadržava "stari" nastavak.

¹⁴ Ovaj se glagol često koristi u biografijama i najčešće se koristi za izražavanje nepoznavanje nečijega obiteljskoga podrijetla. Pritom su na istom mjestu i u istom značenju varijantni glagoli *ne znajet* i *ne vest*.

3; *pišet* 3; *predajet se* 3; *nakažuejet se* 3; *svedeteljstvujet* 3; *venčajet se*¹⁵ 5; *pogrebajet se* 8; *budet* 12; *trebujet* 14; *primet* 16; *uklonet se* 19; *osežajet* 19; *nazivajet se* 19; *znajet se* 20; *pridružujet se* 22; *tečet* 25; *zovet* 25; *možet* 29; *otvržet se* 32; *želejet* 33; *kažet* 34; *javlajet se* 35; *čtujet* 36; *četet se* 38; *gredet* 39; *sačetet se* 40; *pojet* 40; *darujet* 40; *osujujet se* 42; *cesarastvujet* 44; *verujet se* 51; *pridet* 56; *zasedet* 57; *govorit* 2; *praviti* 3; *prinositi se i obrezajet se* 3; *zvrstit* 10; *tvorit se* 13; *hraniti se* 22; *potvrditi* 22; *vložiti se* 24; *ishoditi* 32; *savkupiti se* 32; *protežiti se* 37; *boriti se* 39; *kriviti* 42; *hvaliti se* 51; *obhoditi* 55; *prijati* 3; *objati* 12; *pojati* 4; *imajet se*¹⁶ 29.

Zabilježena su dva primjera za 3. l. jd. prezenta u kojima je došlo do gubljenja dočetnoga *-t*: *poletiti da hoće* 4; *vshote ošće da (...) bude pri krstu* 6. U prvom je primjeru riječ o upravnom govoru Šimuna čarobnjaka koji se susreo sa sv. Petrom (JB: Djela apostolska 8: 9–25). Budući da je bio opsjevnar i varalica, pripada mu niže mjesto u društvu, a potom i niži jezični registar, za kojim Š. Kožičić posize u narodni, čakavski jezik. Uporaba različitih jezičnih registara u funkciji karakterizacije likova¹⁷ potvrđena je i u drugim hrvatskoglagoljskim tekstovima, a potvrđuje izuzetnu filološku promišljenost i osmišljenost Kožičićeva jezika.

Dočetno je *-t* u 3. l. jd. prezenta apsolutno pretežit i u drugim Kožičićevim djelima: u *Knjižicama krsta* (Kožičić 1984: 18), u *Misalu hruackom* (Ceković, Sanković i Žagar 2015: 108; Holjevac i Crnić 2010: 160–161), u *Psaltiru* (Holjevac i Zubčić [u tisku]) i u *Od bitija redovničkoga knjižicama* (Holjevac 2012: 193), s time da je u glavnini tekstova uvijek ovjereno i nešto primjera s reduciranim dočetkom.

3. l. dv.: U Kž samo je jedna potvrda dvojine prezenta i to u posveti: da jaže prva sut dva načelnika meu človeki: *sledita* prva Isusa Krsta. Zanimljivo je da je oblik glagola *biti* u množini iako se odnosi na subjektnu konstrukciju s kvantifikatorom *dva* što nedvojbeno upućuje na nestabilnost te morfološke kategorije.

Rijetke su potvrde dvojine, što zbog prirode same konstrukcije, a što zbog kratkoće nekih tekstova. Dvojina je sustavna u *Knjižicama krsta* i *Psaltiru*

¹⁵ Šimun Kožičić Benja gotovo u svakom životopisu koristi glagol *venčati se*. U svim životopisima pritom rabi aoristni oblik 3. l. jd. aorista *venča se*, a samo je u Evaristovu životopisu 5 koristio prezentski oblik *venčajet se*.

¹⁶ Radi se o obliku primarno atematskoga glagola *imati* kojem je potvrđen u atematskom obliku 3. l. jd. *imat* 37, ali i u tematskom obliku *imajet*, koji potvrđuje prelazak glagola u 9. razred. Isto je potvrđeno i s glagolom *dati*.

¹⁷ Usp. npr. Kolunićev zbornik u kojem se zamjenicom *az(b)*, osim što se rabi u navodima iz Biblije, koristi u upravnom govoru Bog, dok čovjek za sebe može reći samo *ja* (Damjanović 2008: 21, bilj. 18).

(Zubčić 2020), česta u *Misalu* (Ceković, Sanković i Žagar 2015: 141), a rjeđa u *Od bitija redovničkoga knjižicama* (Zubčić 2020). Najčešće je potvrđen oblik 3. l. i u svima je sustavno gramatički morfem *-ta* nastao ujednačavanjem prema obliku 2. l., što je karakteristično za hrvatski crkvenoslavenski jezik.

1. l. mn.: Svi potvrđeni oblici imaju čakavski nastavak *-mo*: *štampano* 2; *hoćemo* 2; *zovemo* 11; *izbirajemo* 24; *govorimo* 31; *nećemo* 33; *znamo* 33; *pišemo* 33; *ukazemo* 36; *stavljajemo* 38; *možemo* 41; *pravimo* 42; *živimo* 50.

Taj je nastavak potvrđen sustavno u *Od bitija redovničkoga knjižicama* (Holjevac 2012: 194), u *Knjižicama krsta* (Kožičić 1984: 18) i u *Psaltiru* (Holjevac i Zubčić [u tisku]) dok su u *Misalu hruackom* prema Ceković, Sanković i Žagaru (2015: 107) potvrđeni dubletni oblici, s prevagom “starijega” nastavka. U korpusu iz *Misala hruackoga* koji su za svoje istraživanje uzela S. Holjevac i M. Crnić (2010: 161) potvrđen je samo nastavak *-mo*.¹⁸

2. l. mn.: Zabilježen je samo jedan primjer za 2. l. mn.: *zvrzite kamo vshoćete* 23. Dok u 2. l. mn. rabi prefigirani oblik glagola *htěti*, u 1. l. mn. koristio je neprefigirani oblik *hoćemo*.

3. l. mn.: Potvrde su ovoga oblika brojne i redovito imaju dočetno *-t*: *primut se* 2; *budut* 2; *obvršujut* 2; *prevračajut* 2; *mogut* 2; *klanjajut se* njemu mudri i dari *darivajut* 3; *imenujut se* 4; *svedeteljstvujut* 5; *naricajut* 6; *kažut* 12; *pišut* 17; *zovut* 19; *postavljajut se* 19; *pomenut* 19; *otprut se* 23; *živut* 33; *znajut* 33; *tvrđet* Morovlasi da Rimljane sut i gospoda *izaberut* 52; *šaljut* 56; *tvrđet* 23, 52; *govoret* 35; *sledet* 52. Konsonantska alternacija *k ~ č* u osnovi glagola potvrđena je u primjerima *obikut* 22 prema *običut* 35.

Za razliku od 3. l. jd. u kojem su rijetko potvrđeni oblici bez dočetnoga *-t*, ovdje takvih potvrda nema. S obzirom na sustavnost toga nastavka u svim Kožičićevim djelima teza koju su B. Ceković, I. Sanković i M. Žagar (2015: 108) izveli na temelju analize *Misala* da “svi zasvjedočeni prezenti na *-t* jedni su od najčvršćih, najdosljednije provedenih staroslavenizama” može se proširiti na Kožičićev jezik u cjelini.

¹⁸ Različiti su rezultati posljedica različita korpusa istraživanja. Naime, S. Holjevac i M. Crnić odabrale su korpus od 30-ak stranica molitava i biblijskih čitanja iz temporala i sanktorala koje su im bile pogodne za usporedbu s jezikom Manzinova šćavetanskoga misala i Levakovićeve *Misala*, dok su B. Ceković, I. Sanković i M. Žagar analizirali prvih pedesetak folija *Misala*.

Analizom potvrđenih primjera prezenta u Kž utvrđen je ovakav morfološki sustav:

	Jednina		Dvojina		Množina	
	Atematski	Tematski	Atematski	Tematski	Atematski	Tematski
1.	-u	-m / -u	n. p.	n. p.	n. p.	-mo
2.	-si	-ši / -š	n. p.	n. p.	n. p.	-te
3.	-st	-t / -ø	n. p.	-ta	-t	-t

U stupcima koji se odnose na tematske glagole tablica zorno prikazuje supostojanje dvaju sustava, hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika te čakavštine, i njihovo miješanje. To je miješanje paradigmatske naravi jer je potvrđeno u svim oblicima¹⁹ osim oblika 1. l. mn., u kojem je prevladao čakavski nastavak *-mo*. Zamjena nastavka *-m* s *-mo* jedna je od najstarijih mijena u morfologiji prezenta, a u organskim je sustavima provedena već koncem 11. st. (Lukežić 2015: 306), za razliku od mijena ostalih oblika koje su uslijedile kasnije, što objašnjava ovu jezičnu pojavu. Analizom je potvrđeno da se tekst posvete Kž stilski i probirom jezičnih sredstava razlikuje od ostatka teksta. Jezična se inoviranost potvrđuje uporabom čakavskih morfema u prezentu 1. i 2. l. jednine.

Usporedba morfologija prezenta u Kožičićevim liturgijskim i neliturgijskim tekstovima, primarno u *Knjižicama od žitija* i *Misalu hruackome* kao reprezentantama, ali i u drugim Kožičićevim djelima, pokazuje da su tekstovi ujednačeni pa čak i ako postoje razlike, tendencije su uvijek iste i idu prema unosu jezičnih elemenata iz govorne stilizacije. Jezik *Misala hruackoga* sustavno se razlikuje od ostalih tekstova samo po pretežitom hrvatskom crkvenoslavenskom nastavku *-m* u 1. l. mn. Arhaičnija je i morfologija prezenta u *Knjižicama krsta*, ali u jednakoj mjeri kao i u neliturgijskim *Od bitija redovničkoga knjižicama*. U morfologiji se prezenta dakle ne utvrđuju bitnije razlike u jeziku Kožičićevih liturgijskih i neliturgijskih djela. Temeljne su morfološke značajke u objema skupinama tekstova još uvijek najvećma podudarne s normom hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika (izuzev nastavka *-mo* u 1. l. mn.), a inovacije iz govornoga jezika (nastavak s dočetnim *-m* u 2. l. jd.; *-š* u 2. l. jd.; *-ø* u 3. l. jd.) u svim analiziranim tekstovima predstavljaju rjeđu inačicu.

¹⁹ Oblik 2. l. mn. ovdje se izuzima jer nema diskriminativnu vrijednost.

	Neliturgijski tekstovi		Liturgijski tekstovi		
	Knjižice od žitija	Od bitija redovničkoga	Misal hruacki	Psaltir	Knjižice krsta
1. jd.	-u / -m	-u	-u / -m	-u / -m	-u
2. jd.	-ši / -š	-ši	-ši	-ši	-ši / -š
3. jd.	-t / -ø	-t / -ø	-t / -ø	-t	-t
3. dv.	-ta		-ta		-ta
1. mn.	-mo	-mo	-m / -mo	-mo	-mo
2. mn.	-te	-te	-te	-te	-te
3. mn.	-t	-t	-t	-t	-t

3.3. Imperativ

Imperativom se može izricati naredba, zabrana, zahtjev, savjet ili molba i zbog takvoga specifičnoga gramatičkoga značenja obično nema 1. l. jednine. Molba ili zahtjev najčešće se usmjeravaju prema 2. licu i zato su upravo oblici toga lica najčešći, ali i tu je razlika u čestoti pojavljivanja različita u različitim gramatičkim brojevima. Kako dvojina obuhvaća mali dio stvarnih situacija, oblici 2. lica dvojine znatno su rjeđi od 2. lica jednine i množine (Gadžijeva i dr. 2014: 219).

Jednostavni se imperativni oblici u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku tvore od prezentske osnove. Prema strukturi imperativnih oblika ukupnu je paradigmu svrhovito podijeliti na dvije skupine: 1) jedninski oblici i 2) dvojinsko-množinski oblici, jer se oblici tih dviju skupina tvore sasvim različito. Tako primjerice iza imperativnoga sufiksa u drugoj skupini slijede lični nastavci (koji su isti kao u prezentu), dok ih u jedninskim oblicima nema (ili ih pak opisujemo kao nulte lične nastavke) (Gadžijeva i dr. 2014: 220).

Imperativ dolazi u jednostavnim ili sintetskim te složenim ili analitičkim oblicima. Analitički se oblici dalje dijele na: 1) one tvorene pomoću čestice *da* i odgovarajućega prezentskoga oblika, i 2) niječne imperativne tvorene od niječnoga imperativa glagola *moći*, *hotěti* ili *brěci* (odnosno imperativa zanižekanoga glagola *nebrěci*) i infinitiva (Gadžijeva i dr. 2014: 224).

Kroz složenost se izražavanja imperativnosti iščitavaju, ali i međuprožimaju različiti slojevi, od starijih hrvatskokrkvenoslavenskih prijevoda, preko govornoga jezika, do latinskoga utjecaja.

3.3.1. Sintetski imperativ

U Kž potvrđen je relativno velik broj imperativa, što proizlazi iz tematskoga određenja teksta i njegove stalne strukture koja nalaže da se nakon navođenja općih podataka o pojedinom papi istaknu zapovijedi, naredbe ili zabrane koje je uveo u život Crkve.²⁰ One se često izražavaju imperativom.

Jednostavnih je imperativa manje i najčešći su u 2. l. jd. i mn., a funkcioniraju samostalno ili kao dio konstrukcija za izražavanje imperativnosti (2. l. jd.: *složi* je ti 2; *zdrav budi* 2; *pomiluj* nas 17; *čuvaj se* da mi ne prideš 57; kneza *karaj*, *spričaj* sam sebe 57; 2. l. mn.: *rediti imejte* 5; koga reda ne *imejte* nositi²¹ 18; *znajte* da dostojan jesam 23; telo moje (...) *zvrzite* 23; *pišite* ini za nami 50). U *Knjižicama krsta* (Kožičić 1984: 18) također su česte potvrde sintetskoga imperativa u 2. l. jd., kao i u *Psaltiru*, prema vlastitom istraživanju. U Kž potvrđeni su i oblici u 3. l. jd.: ako želejet tko već znati: *pojdi* ka onim piscem 33; Bog *daj* 55 te jedna potvrda za 1. l. mn.: *ne obličimo se* va oružije 41. Ovdje potvrđen nastavak *-mo* potvrđen je i u prezentu, ali i u imperativima u *Misalu hruackom* (Ceković, Sanković i Žagar 2015: 109), dok za ostale tekstove u analiziranoj literaturi nema podataka.

3.3.2. Analitički imperativ

U Kž imperativnost je često usmjerena prema 3. licu i izriče se konstrukcijom *da + prezent*. Iako ta i takve konstrukcije ne ulaze u skupinu jednostavnih glagolskih oblika, ovdje će se analizirati, ponajprije zbog brojnosti tih konstrukcija i kreativnosti u izražavanju imperativnosti te time i zbog njihove važnosti u Kožičićevu jeziku. Tekstni obrasci u Kž često započinju konstrukcijama: *sa zapoveda + da + prezent*, s time što *da* i *prezent* ne moraju biti, i najčešće nisu, u neposrednom kontaktu: 3. l. jd.: *da imat* žena pokrvenu glavu 4; ošće *da (...) primešit se* voda k vinu 5; *da* 7 nedilj pred Pasku post *čtujet se* 6; Sa *zapoveda da se* crikve bez služenija maše *ne posvećujet* 6; vshote ošće *da (...) bude* pri krstu 6; Sa muku postavi (...) pokoru *da stvoret (...)* ako se možet vazeti *da se polížet*: ako ne možet: *da se speret ili ostržet*: sprano ili ostrgano *da sažget se*: ili v svetom hranilišci *da hranit se* 6; Sa naredi *da* posvećenije božastvenije krvi *tvorit se* v staklenom 7; naredi ošće (...) očito *da se pričestit* vsako leto 7; sa naredi *da se ponovit* vsako leto krizma 8; sa naredi *da ne postit* v nediljni dan 9; 3. l. mn.: Sa naredi *da* jereji i levjiti *ne*

²⁰ Taj dio teksta uvijek započinje iskazom: *sa zapoveda / zapoveda ošće* ili *sa naredi / naredi ošće*. Rjeđe su zabilježeni primjeri s *poveli ošće*.

²¹ U primjerima *rediti imejte* 5; *ne imejte nositi* 18 oblici glagola *iměti* dio su složene imperativne konstrukcije *imperativ gl. iměti + infinitiv* i oni imaju status pomoćnoga glagola pa će o tome biti više rečeno u dijelu o analitičkom imperativu.

oblekut se 8; i *da se ne umnožet ni skratet* 6; *da* na Rojstvi Isukrstovi tri mise *čtut se* 6; Sa naredi *da razdelet se* uri v crikvi (...) i važgani kandelu *da držet se* 14; pod sem arhijerejom početo jest *da* arhijereji *prominjujut* sebi ime 19; povelu ošće *da* kardinali jegda jizdet črvljen klobuk *noset* 28; sa naredi *da pojut se* psalmi: po čredi: i v crikvi: i na konce njih sija slovesa *da položet se* 10; Anastasij že naredi *da* jereji nikakože *ne sedut* 11; naredi ošće (...) v kler *ne primut se* 11. Ova je konstrukcija u Kž izuzetno česta, a preuzeta je iz hrvatskoga crkvenoslavenskoga. Prema istraživanjima B. Ceković, I. Sanković i M. Žagara (2015: 110) Kožičić ju je češće zamjenjivao sintetskim imperativom (*mimoidē* prema *da mimoidetē*) pa je u njegovu misalu taj način izražavanja imperativnosti mnogo češći no u ostalim trima kompariranim misalima. U *Knjižicama od žitija* ta tendencija nije zamijećena i način tvorbe konstrukcijom *da + prezent* prevladava, a isti je potvrđen i u *Od bitija redovničkoga knjižicama* (i *da budut* po običaju zemje v koj živet 11) (Holjevac 2012: 194) i u *Psaltiru* (i vapai moi k tebi *da pridetē* 3v, 5).

Iz svih je dosad navedenih primjera razvidno da se zanijekani imperativni oblici u Kž tvore česticom *ne* koja redovito dolazi ispred imperativa i prezenta. Zabilježena su dva primjera u kojima se imperativnost izriče zanijekanim oblikom glagola *moći* i infinitivom: *ne mozi posvetiti se* 5 i *ne mozi poznati* 12.

Imperativ se u Kž tvori i strukturama u kojima temeljni glagol u infinitivu ima dopunu u prezentu ili imperativu pomoćnih glagola. Potvrđena je konstrukcija *prezent gl. imēti + infinitiv*: naredi *da se čtovati imat* 29; *jakože* ni pas *hraniti se ne imat* 37. Česta je i u *Od bitija redovničkoga knjižicama*: *Ima* redovnik počtenu odeju *nositi*: ježe jest: *ne imat nositi* rizanih: ni šarih... i *da budut* po običaju zemje v koj živet... *Ima* ošće *nositi* pliš i kratke vlase... *Nima* brade *nositi*...11 (Holjevac 2012: 194), te u pravnim tekstovima (Kuzmić 2009: 431). Konstrukcija *imperativ gl. htēti ili imēti + infinitiv* u Kž najčešće je zanijekana: *ne hti prognati* 13; *ne hti se kruniti* tu 29; *rediti imejte* 5; *ne imejte nositi* dragocenije 18; *ne imejte nositi* zlata ili srebra; *da se* nijednoje inoje vrime preje trete ure *služiti ne imej*, i koristi se za izražavanje savjeta. Ista je struktura, ali samo s glagolom *htēti*, potvrđena je i u Mh, a prema Ceković, Sanković i Žagaru (2015: 111) “posrijedi su, sasvim sigurno, izravne intervencije prema latinskome predlošku”.

Zabrana se u Kž najčešće izriče konstrukcijom *da + zanijekani kondicional*: **3. l. jd.**: Taje povelu *da bi se ne prijalo* vadenije plka 5; Sa zapoveda *da bi* nijedna koludrica telesni ručnik *ne taknula* 7; i *da bi* tamjan v kadivnik *ne postavila* 7; naredi ošće *da bi* zakonna žena nijedna *ne bila* 7; misa že *da bi se* čtovati *ne imela* 8; zapoveda ošće *da bi* (...) na sud svitovni *ne zval* 9; jereju nikomu zapoveda *da bi se ne pogreblo* 9; **3. l. mn.**: Sa zapoveda *da bi* ni arhi-

jereji ni jereji ni redovnici ni brade ili vlas ne *gojili* 5; neže od platnena sukna prečista *da bi se ne stvorili* 6; povelu ošće *da bi (...)* dragocenih *ne nosili* 51.

Imperativnost je u Kž izražena i konstrukcijom *da + kondicional*, koja služi kao dopuna glagolima, a najčešći su *naredi* i *zapoveda*: *naredi držala da bi se* 5; *naredi vazel da bi se* 5; *pel da bi se* Aganjče (...) *naredi* 6; *sa naredi postilo da bi se* tri krat 7; *naredi da bi se hranile* v jednom sirote v drugom učile *da bi se* 47; *posvetilo da bi se zapoveda* 9; *prosi dala da bi mu se* dlžna muka 9; Alarikus kralj *povelu* svojim *vzdržali da bi* 11. Glagoli koji traže dopunu najčešće stoje na početku izraza, a samo je u primjeru *posvetilo da bi se zapoveda* on u postpoziciji. Konstrukcijom *prosi dala da bi mu se dlžna muka* 9 izriče se molba.

Analizom primjera iz Kž utvrđena je sljedeća morfološka struktura sintetskoga imperativa:

	Jednina	Dvojina	Množina
1.		n. p.	-imo
2.	-i / -j	n. p.	-ite / -jte
3.	-i / -j	n. p.	n. p.

S obzirom na tematiku teksta, imperativnost je u Kž najčešće usmjerena prema 3. l., a sam je autor iskoristio brojne mehanizme za izražavanje imperativnosti, od konstrukcije *da + prezent* kao uobičajene i potvrđene u brojnim hrvatskoglagoljskim tekstovima, do rjeđih konstrukcija *da + kondicional* i *imperativ gl. htěti ili iměti + infinitiv*. Znatnija je razlika u odnosu na jezik *Misala* samo u frekventnosti izražavanja imperativnosti konstrukcijom *da + prezent*, dok se u *Misalu* ona češće zamjenjuje sintetskim imperativom.

3.4. Aorist

Aorist se tvorio od infinitivne osnove koja je kadšto znatno izmijenjena u odnosu na polazišnu. Oblici se vrlo malo razlikuju od onih u starocrkvenoslavenskim tekstovima, i to uglavnom na fonološkoj razini. Morfološke su razlike potvrđene u dvojini s time da je izjednačenje 2. i 3. lica dvojine, tj. unifikacija nastavka *-ta* (Gadžijeva i dr. 2014: 234–235) obvezatno i sustavno, dok je u 1. l. dv. zabilježeno supostojanje oblika *-vê* i *-va*, nastalo analoškim ujednačavanjem unutar paradigme dvojine.

Aorist je među najbrojnijim glagolskim kategorijama u hrvatskoglagoljskim tekstovima i najčešće oblik za izricanje prošlosti. Od triju starocrkvenoslavenskih aorista, u hrvatskoglagoljskim je tekstovima najčešći prvi sigmat-ski aorist i to stoga što se on tvori od samoglasničkih osova koje su u sustavu

najbrojnije, a prema istraživanju M. Mihaljevića i S. Gadžijeve (Gadžijeva i dr. 2014: 234), ima ih čak 88%. U Kž aorist je vrlo čest glagolski oblik.

U načelu se tvori od svršenih glagola, ali u Kž ima i aorista nesvršenih glagola: odtudu *ide* v Pariz 31, *ide*²² va Orvijet 26; Ivan Škot *pisa* mnoga 20; *cesarastvova* let 14 34; *cesarastvovasta* oba 2 leta 38. Arkadij i Onorij brata Teodožija otca *sledista* 40; *ležaše* naši 24; kade Krst kralj kraljem trnov venac *nosi* 25; tri krat *redi* dektebra miseca 6.

U Kž nije potvrđen oblik asigmatskoga aorista. Oblici za 2. i 3. l. jd. koji su u sigmatskim aoristima preuzeti iz asigmatskoga brojni su (u *Knjižicama krsta* potvrđeni su samo oblici za 3. l. jd. (*pade* 4; *proreče* 5; *vzdviže* 8; *otrže se* 31), no kako on nije činjenicom cjelovite paradigme asigmatskoga aorista jer drugi oblici nisu potvrđeni, odnosno, kako je dijelom paradigme sigmatskoga aorista (*padoh* : *pade*; *prorekoh* : *proreče* i sl.), ovdje ga nećemo smatrati potvrdom asigmatskoga aorista (usp. isto u Ceković, Sanković i Žagar 2015: 115).

U korpusu *Misala hruackoga* analiziranu za potrebe toga rada, B. Ceković, I. Sanković i M. Žagar (2015: 114, 115) bilježe samo jednu potvrdu asigmatskoga aorista 3. l. mn. *padu* te potvrđuju da je uporaba asigmatskoga i sigmatskoga prvoga aorista znatno češća u usporednim misalima (prvotisku Misala, Ročkom misalu i Misalu Pavla Modrušanina).

3.4.1. Prvi sigmatski aorist

U Kž su potvrđeni sljedeći oblici: **1. l. jd.:** *videh* 33; **3. l. jd.:** *nazva* 3; *posla* 3; *poče* 3; *pobi* 3; *požga* 3; *presta* 3; *zače* 3; *porodi* 3; *posveti* 3; *probi* 3; *poveli* 3; *propoveda* 3; *ne presta* 3; *umre* 3; *drža* 4; *sidi* 4; *pobedi* 4; *reče* 4; *nače* 4; *slomi* 4; *potvrdi* 4; *redi* 4; *vprosi* 4; *poruči* 4; *stroji* 4; *prisili* 4; *naredi* 4; *stvori* 4; *venča se* 5; *vide* 5; *posla* 5; *razdeli* 5; *obrete* 6; *skrati* 6; *prenese* 7; *položi*

²² Š. Kožičić ipak češće rabi glagol *pojde*.

²³ U rečenici iz Paskalova životopisa: *bista ošće tagda 2 lažna arhijereja: jaže ne po mnogom vrimene zlo pogiboše* id – 25, dolazi glagol *biti* u dvojini u glavnoj rečenici, u zavisnoj surečenici stoji predikat u množini. To pak, uz tezu B. Ceković, I. Sanković i M. Žagara (2015: 144) da će Kožičić ograničeno rabiti dvojske oblike kada dva subjekta (u sindetičkoj dvojini) ne stoje neposredno jedan uz drugi, samo potvrđuje da je dvojina za Kožičića bila kategorija u gubljenju i da je zadržana samo u najevidentnijim slučajevima, neposredno uz broj dva, uz dva subjekta u neposrednom kontaktu i sl. Nije pritom zanemarivo ni to što su *Knjižice od žitija* neliturgijski tekst koji ne iziskuje visok stilski registar, a upravo je dvojina jedna od značajki koju je, kao osobito stilogenu, Š. Kožičić preuzimao iz hrvatskoga crkvenoslavenskoga (Ceković, Sanković i Žagar 2015: 146). Ovdje je, u tom smislu, mogao biti bliži govornom jeziku.

8; zloži 8; trpe 8; isplni 8; razdeli 8; razluči 8; taja se 9; pokloni se 9; sagreši 9; postupi 9; krsti se 9; odazva 10; leža 11; umnoži 11; dopusti 11; prelasti 12; pristupi 12; vaze 12; požga 12; srete 12; prokle 13; ubegnu 15; posla 15; liši 17; ostavi 18; priseže 18; prinese 18; shrani 19; pisa 20; kle se 20; svlče 20; oblče 20; podloži se 26; posini 35; obreza 38 i dr.; **3. l. dv.:** besta 4; stvorista 4; ne htista se 31; bista 25²³, 27²⁴; ispovedasta 32; prijasta 46; sledista 40; cesarastovasta²⁵ 38; **1. l. mn.:** pomenusmo 56; **3. l. mn.:** govoraše 4; razoriše 4; umnožiše 6; prozvaše 9; postaviše 10; postiše 11; zgiboše 12; verovaše 12; vazeše Rim: popleniše i požgaše 12; prozebnuše 16; prinesoše 16; obrnuše se 17; daše 21; javiše se 21; pridoše 22; stvoriše 23; pojdoše 24; pogiboše 24; podlegoše 24; ležaše 24; pobiše 24; oslobodiše 25; zapeljaše i kruniše 25; zauješe 25; načeše 25; umriše 26; nakočiše 28; pokloniše se 29 i dr.

3.4.2. Drugi sigmatski aorist

Potvrđeni su sljedeći oblici: **3. l. jd.:** poteče 21; izide 26; vnide 37; vavede 50; pade 4; teče 3; proreče 5; pogrebe 8; **3. l. dv.:** pridosta 31; **1. l. mn.:** rekosmo 21; **3. l. mn.:** padoše 32, 35; pridoše 49; vraztoše 49.

U Kž glagoli s osnovom koja završava vokalom tvore prvi sigmatski, a oni kojima osnova završava konsonantom tvore sigmatski drugi aorist, i u tom se njihov jezik uvelike približava govornom. Osim te inovacije, specifično je za Kožičićev jezik i prevladavanje morfema *-smo* u 1. l. mn. (*rekosmo* 21; *pomenusmo* 56). Isto je potvrđeno i u Mh (Ceković, Sanković i Žagar 2015: 115) te u Kk (Kožičić 1984: 18), a rjeđe i u hrvatskoglagoljskim liturgijskim tekstovima (Gadžijeva i dr. 2014: 239).

Aorist je u najvećem broju primjera potvrđen za 3. l. jd. i 3. l. mn. Potvrđen je tek jedan primjer za 1. l. jd. (*videh*) i dva primjera za 1. l. mn. (*rekosmo*, *pomenusmo*). Brojniji su primjeri dvojine aorista no ostalih glagolskih oblika, možda i stoga što je aorist u Kž izrazito frekventan te najčešće korišteni oblik za izricanje prošlosti.

Zbog stalne se strukture životopisa određeni aoristni oblici ponavljaju te je taj oblik najčešći za izražavanje prošlosti.²⁶ Na koncu životopisa papa navo-

²⁴ U ovom se primjeru radi o sindetičkoj dvojini jer su subjekt rečenice dva sveca: *Dominik* i *Frančisko*.

²⁵ Ovaj je oblik potvrđen u Decijevu životopisu: *živi let 50 cesarastovasta oba 2 leta* 38. Budući da je subjekt Decij, očekuje se glagol u 3. l. jd., no on dolazi u dvojini te se odnosi na sintagmu *oba 2 leta*.

²⁶ U *Knjižicama krsta* (Kožičić 1984: 18) najčešći je oblik za izražavanje prošlosti perfekt, što proizlazi iz namjene i sadržaja teksta i nema nikakve veze s tendencijom prevage složenih glagolskih oblika za izražavanje prošlosti potvrđenom u čakavštini i ostalim sustavima hrvatskoga jezika.

de se podatci o tome koliko je dugo pojedini papa bio na prijestolu, koliko je godina živio i koliko je prijestol bio prazan nakon njegove smrti. Upravo zbog toga primjeri *umri* i *sidi* stalno se ponavljaju. U životopisima careva na mjestu glagola *sidi* dolazi glagol *cesarastvova*.

Potvrđen je aorist glagola *biti* s dvjema osnovana *bi-* i *bê-* koji je potvrđen i u drugim hrvatskoglagojskim liturgijskim tekstovima (Gadžijeva i dr. 2014: 233). Od osnove *bê-* tvoreni su oblici 3. l. jd. *be* 35; 3. l. dv. *besta* 5. Oblicima 3. l. jd. *bi* 4 i 3. l. dv. *bista* 25 teško je utvrditi osnovu jer mogu dolaziti od *by* i *byste* ili kao ikavski oblik glagola *bê* i *bêste*. Gotovo u svakom životopisu potvrđen je knjiški oblik 3. l. jd. *bisi* 3, svojstven i ostalim hrvatskoglagojskim tekstovima (Gadžijeva i dr. 2014: 241). Najčešće dolazi uz pasivni particip preterita i to u konstrukcijama: *prazdan bisi prestol* i *pogreben bisi*.

Analizom primjera za aorist, utvrđeno je korištenje ovih nastavaka:

	Jednina		Dvojina		Množina	
	1. sigm.	2. sigm.	1. sigm.	2. sigm.	1. sigm.	2. sigm.
1.	-h	n. p.	n. p.	n. p.	-smo	-osmo
2.	n. p.	n. p.	n. p.	n. p.	n. p.	n. p.
3.	-ø	-e	-sta	-sta	-še	-oše

S obzirom na paralelizam tendencija prevladavanja sigmatskih aorista te isključivost uporabe oblika sa *-smo* u 1. l. mn. u Kž, Mh i Kk moguće je zaključiti da nema razlike u morfologiji i uporabi aorista u Kožičićevim neli-turgijskim i liturgijskim tekstovima.

3.5. Imperfekt

Budući da je tekst Kž pripovjedne naravi, imperfekt je vrlo čest²⁷, no ipak rjeđi od aorista. Tvori se od nesvršenih glagola, ali su u istraživanom korpusu potvrđeni i imperfekti svršenih glagola: *vprašaše* 22 i *počeše* 27.

U Kž potvrđeni su samo oblici 3. lica svih triju brojeva:

3. l. jd.: *imejaše* 3, 35; *vladaše* 3; *letiše* 4; *mogaše* 4, 37; *mišljaše* 4; *izviraše* 5; *obikovaše* 6; *hoteše* 12; *hotejaše* 28; *pomagaše* 13; *nastojaše* 14; *tvrjaše* 15; *pobediše* 15; *karaše* 15; *govoraše* 20; *vprašaše* 22; *služaše* 22; *žizjaše* 22; *moljaše* 24; *ležaše* 25; *tvoraše* 25; *govoraše* 25; *gredijaše* 27; *počeše* 27;

²⁷ Tako su primjerice u životopisu cara Julija Maksimina potvrđeni sljedeći imperfekti: *mogaše*, *zbijaše*, *prebijaše*, *pijaše*, *prijaše*, *kupljaše*, *hranjaše*, *kažaše*, *cesarastvovaše*.

postavljaše 28; *nošaše* 30; *stojaše* 35; *zbijaše* 37; *prebijaše* 37; *pijaše* 37, 45; *prijaše* 37; *kupljaše* i *hranjaše* 37; *kažaše* 37; *cesarastvovaše* 37; *udiraše* 42; *živeše* 42; *tečaše* 49; *ljubljaše* 51; *željaše* 54; *biše* 3, 18; *beše* 16.

3. 1. dv.: *behota* 5

3. 1. mn.: *čtovahu* 4; *trujahu se* 5; *ležahu* 8; *vedihu* 9; *naležahu* 9; *dohajahu* 9; *se ubijahu* 10; *nošahu* 12; *vijahu se* 13; *govorahu* 16; *mogahu* 18; *trpljahu* 18; *se pregovarahu* 19; *protivljahu se* 19; *behu* 19; *tvorahu* 21; *nazivahu* 23; *krivljahu* 23; *branjahu se* 24; *prijemljahu* 25; *sprovajahu* 25; *vzdvizahu* 25; *imejahu* 26; *javljahu se* 37; *račahu se* 27; *prebivahu* 27; *strzihu* 29; *jadihu* 30; *spahu* 30; *gredijahu* 30; *verovahu* 32; *tajahu* 32; *borahu se* 32; *žestosrdahu se* 35; *potirahu* 35; *vojinstvovahu* 35; *rabotahu* 36; *mogahu* 39; *drčahu* 41; *vznenavijahu* 43; *veseljahu se* 49; *vazimahu* 50; *dajahu* 52; *držahu* 53; *poručahu* 56; *klevetahu* 56; *se približevahu* 57.

Potvrđeni oblici imaju najvećma kontrahiranu osnovu²⁸, ali ima potvrda nekontrahiranih osnova: *imejaše* 3, 35; *hotejaše*²⁹ 28; *gredijahu* 30; *imejahu* 26; *vznenavijahu* 43. Budući da se oblici s nekontrahiranim osnovama potvrđuju i u Kožičićevu *Misalu*, a nema ih u četirima drugim misalima s kojima je uspoređivan (Ceković, Sanković i Žagar 2015: 110), moguće je da je ovaj tip osnove Kožičić smatrao snažnim stilskim markerom.

Glagol *biti* dolazi u 3. 1. jd. u pojavnicama *biše* 3, 18 i *beše* 16; u 3. 1. dv. *behota* 5 i u 3. 1. mn. *behu* 19. Pretežu oblici s ekavskim refleksom jata. Dvojniski oblik potvrđuje sustavnu i u drugim jednostavnim glagolskim oblicima potvrđenu unifikaciju morfema *-ota* na 2. i 3. 1. dv. Ta je općejezična značajka potvrđena u glavnini hrvatskoglagoljskih tekstova, pa i u *Misalu hruac-kom* (*gledahota* 46r, *tvorahota* 47r) (Ceković, Sanković i Žagar 2015: 119)

Analizom imperfekta utvrđeno je korištenje nastavaka:

	Jednina	Dvojina	Množina
1.	n. p.	n. p.	n. p.
2.	n. p.	n. p.	n. p.
3.	-aše	-ota	-ahu

Morfologija imperfekta, za razliku od ostalih oblika, nema znatnih elemenata u kojima bi se mogle očekivati razlike među hrvatskom crkvenoslavens-

²⁸ Stanje u hrvatskom crkvenoslavenskom razdoblju razlikuje se od onoga u starocrkvenoslavenskom ponajprije brojem stegnutih oblika. Stezanje *ěa > ě* i *aa > a* posvjedočeno je već i u starocrkvenoslavenskim tekstovima (Gadžijeva i dr. 2014: 243).

²⁹ Potvrđen je i oblik s kontrahiranom osnovom: *hoteše* 12.

skom normom i govornim uzusom. Ovdje je zabilježena samo pojava oblika s nekontrahiranom osnovom koja je svakako dio visoke jezične stilizacije potvrđena i u *Misalu hruackom*, dok su u ostalim hrvatskoglagoljskim tekstovima (Gadžijeva i dr. 2014: 244), kao i u trima usporednim misalima kojima su se koristili Ceković, Sanković i Žagar (2015) te osnove znatno rjeđe.

4. ZAKLJUČAK

U radu je provedena morfološka analiza jednostavnih glagolskih oblika u najopsežnijem Kožičićevu neliturgijskom djelu – *Knjižicama od žitija rimskih arhijerejev i cesarov* (1531.), a rezultati su analize uspoređeni s rezultatima postojećega istraživanja o morfolologiji glagola *Misala hruackoga*, koji ovdje predstavlja liturgijske tekstove, te s onim značajkama koje su ekscerpirane iz radova o jeziku *Psaltira*, *Knjižica krsta* i *Od bitija redovničkoga knjižicama*. Osim morfološkoga opisa jednostavnih glagolskih oblika u *Knjižicama od žitija*, cilj je analize bio utvrditi postojanje eventualnih razlika u jeziku liturgijskih i neliturgijskih djela. Analizom je utvrđeno sljedeće:

- U tvorbi **infinitiva** i konstrukcijama koje tvori nema nikakve razlike među tekstovima neliturgijskoga i liturgijskoga tipa.
- U morfolologiji se **prezenta** ne utvrđuju bitnije razlike u jeziku Kožičićevih liturgijskih i neliturgijskih djela, a potvrđene razlike uvijek upućuju na istu tendenciju koja ide prema unosu jezičnih elemenata iz govorne stilizacije. Jezika *Misala hruackoga* sustavno se razlikuje od ostalih tekstova samo po pretežitom hrvatskom crkvenoslavenskom nastavku *-m* u 1. l. mn. Arhaičnija je i morfolologija prezenta u *Knjižicama krsta*, ali u jednakoj mjeri kao i u neliturgijskim *Od bitija redovničkoga knjižicama*. Temeljne su morfološke značajke u objema skupinama tekstova još uvijek najvećma podudarne s normom hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika (izuzev nastavka *-mo* u 1. l. mn.), a inovacije iz govornoga jezika (nastavak s dočetnim *-m* u 2. l. jd.; *-š* u 2. l. jd.; *-ø* u 3. l. jd.) u svim analiziranim tekstovima predstavljaju rjeđu inačicu.
- Za razliku od ostalih Kožičićevih tekstova, u *Knjižicama od žitija* **imperativnost** je vrlo česta i najčešće usmjerena prema 3. licu pa je autor iskoristio brojne mehanizme za izražavanje imperativnosti, od konstrukcije *da + prezent* kao uobičajene i potvrđene u brojnim hrvatskoglagoljskim tekstovima, do rjeđih konstrukcija *da + kondicional* i *imperativ gl. htêti ili imêti + infinitiv*. Znatnija je razlika utvrđena samo u frekventnosti izražavanja imperativnosti konstrukcijom *da + prezent* koja se u *Misalu* češće zamjenjuje sintetskim imperativom.

- U svim uspoređenim neliturgijskim i liturgijskim Kožičićevim tekstovima prevladavaju sigmatski aoristi, a u 1. l. mn. potvrđen je samo nastavak *-smo*.
- U morfologiji **imperfekta** nema znatnih razlikovnih reprezentativnih elemenata elemenata u kojima bi se mogle očekivati razlike među liturgijskim i neliturgijskim tekstovima. Od stilski obilježenih značajki, koje usto odudaraju od glavnine hrvatskoglagoljskih tekstova, u *Knjižicama od žitija*, kao i u *Misalu hruackom*, zabilježena je pojava oblika s nekontrahiranom osnovom.

Po provedenoj je analizi moguće zaključiti da u morfologiji jednostavnih glagolskih oblika nisu utvrđene razlike u jeziku Kožičićevih neliturgijskih i liturgijskih djela, što potvrđuje hipotezu istraživačkoga tima M. Žagara. Sličnije su razlike potvrđene samo u morfologiji prezenta i odnose se na ekskluzivnu uporabu morfema *-m* u 1. l. mn. u *Misalu hruackom*. Usprkos nekim inovativnijim morfološkim činjenicama, u svim je analiziranim tekstovima, neovisno o njihovu tematskom određenju, još uvijek vrlo stabilna norma hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika, a to je značajno različito u odnosu na druge, pa čak i starije, neliturgijske tekstove.

IZVOR

Kožičić, Šimun. 2007. *Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov* [prir. Nazor, Anica]. Rijeka: Sveučilišna knjižnica Rijeka.

LITERATURA

Benvin, Anton. 1984. Zamisao liturgijskog jezika u Šimuna Kožičića. *Slovo* 34, 203–218.

Ceković, Blanka; Sanković, Ivana; Žagar, Mateo. 2015. Jezik Misala hruackoga Šimuna Kožičića Benje: glagolski oblici. U: *Jezik Misala hruackoga* [ur. Žagar, Mateo]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 101–132.

Damjanović, Stjepan. 2008. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Matica hrvatska.

Gadžijeva, Sofija i dr. 2014. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.

Galić, Josip. 2014. Jednostavni glagolski oblici u Hrvojevu misalu. *Slovo* 64, 79–151.

Holjevac, Sanja. 2012. Prilog analizi jezika Kožičićevih glagoljskih knjiga: *Od bitija redovničkoga knjižice*. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 24/1, 185–199.

- Holjevac, Sanja; Crnić, Mirjana. 2010. Prilog proučavanju jezika hrvatskih misala iz 16. i 17. stoljeća. U: *Zbornik o Rafaelu Levakoviću. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa "Fra Rafael Levaković"* [ur. Knezović, Pavao]. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 151–164.
- Holjevac, Sanja; Zubčić, Sanja. [u tisku]. Jezik Kožičićeva Psaltira i protestantske Table za dicu u kontekstu hrvatske književnojezične koncepcije 16. stoljeća. U: *Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa Jezik hrvatskih protestantskih izdanja u kontekstu hrvatskih i europskih književnojezičnih koncepcija XVI. stoljeća održana 20. rujna 2019.*
- Kožičić, Šimun. 1976. *Psaltir* [prir. Nazor, Anica]. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Kožičić, Šimun. 1984. *Knjižice krsta* [prir. Nazor, Anica]. Ljubljana – Zagreb: Cankarjeva založba.
- Kožičić, Šimun. 2009. *Od bitija redovničkoga knjižice* [prir. Nazor, Anica]. Rijeka: Državni arhiv u Rijeci – Družba Braća hrvatskoga zmaja, stol riječko-bakarski.
- Kožičić Benja, Šimun. 2015. *Misal hruacki* [prir. Ceković, Blanka i dr.]. Zagreb – Rijeka: Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb – Sveučilišna knjižnica Rijeka.
- Kurelac, Miroslav. 1991. Povijest i suvremenost u djelima Šimuna Kožičića Benje. U: *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji* [ur. Nazor, Anica]. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Kušćević, Tanja. 2017. Glagolski oblici u protestantskom izdanju Artikuli ili Deli prave stare krstianske vere (1562.). *Slovo* 67, 91–112.
- Kuzmić, Boris. 2009. Jezik hrvatskih srednjovjekovnih pravnih spomenika. U: *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga: srednji vijek.* [ur. Damjanović, Stjepan]. Zagreb: Croatica, 405–455.
- Kuzmić, Boris; Kuzmić, Martina. 2015. *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Lukežić, Iva. 2015. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 2. Morfologija.* Zagreb – Rijeka – Čavle: Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine.
- Lunt, Horace. 1974. *Old Church Slavonic Grammar.* Paris: Mouton. The Hague.
- Matasović, Ranko. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika.* Zagreb: Matica hrvatska.
- Mrkonjić, Tomislav. 1991. Pitanje predloška za Kožičićeve 'Knjižice od žitič rimskih arhierčov i cesarov'. U: *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji* [ur. Nazor, Anica]. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 125–136.
- Mrkonjić, Tomislav. 2012. *Žitija rimskih cesarov.* Vjernost izvorniku i originalnost prijevoda. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 24/1, 57–75.
- Rebić, Adalbert; Fućak, Jerko; Duda, Bonaventura [ur.]. 1996. *Jeruzalemska Biblija s komentarima.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

- Tomašić, Tanja. 2001. Jezikoslovni stavovi i jezična praksa Šimuna Kožičića Benje. U: *Drugi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova I.* [ur. Sesar, Dubravka]. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 275–282.
- Tütschke, Günther. 1983. *Die glagolitische Druckerei von Rijeka und ihr historiographisches Werk Knjižice od žitiĕ rimskih arhierĕov i cesarov.* München: Verlag Otto Sagner.
- Zubčić, Sanja. 2016. Konsonantske alternacije u prezentskoj osnovi Temporala Drugoga beramskoga (ljubljsanskoga) brevijara. U: *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva: Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu* [ur. Kuštović, Tanja; Žagar, Mateo]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 569–584.
- Zubčić, Sanja. 2020. Dvojina u *Psaltiru* (1530.), *Knjižicama krsta* (1531.) i *Od bitija redovničkoga knjižicama* (1531.) Šimuna Kožičića Benje. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 46/1, 433–449.
- Žagar, Mateo. 1993. Prinost Šimuna Kožičića Benje uređenju jezika hrvatskoglagoljske neliturgijske književnosti (na fonološkom i grafemskom sustavu *Knjižica od žitiĕ rimskih arhierĕov i cesarov*). *Croatica* 37/38/39, 467–487.
- Žagar, Mateo. 2012. Zadaci i perspektive istraživanja jezika glagoljskih tiskanih izdanja Šimuna Kožičića Benje (uz pripremanje kritičkog izdanja *Misala hruackoga*). *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 24/1, 111–123.

Morphology of simple verb forms in Kožičić's book *Knjižice od žitiĕ rimskih arhijereĕov i cesarov* (1531)

This paper presents the morphology of simple verb forms in Kožičić's book *Knjižice od žitiĕ rimskih arhijereĕov i cesarov* (*Books on the Lives of Roman Pontiffs and Emperors*), printed in Rijeka in 1531. With the aim of establishing the literary and linguistic conception of Šimun Kožičić Benja, the language of his *Knjižice od žitiĕ*, as the most comprehensive non-liturgical work, will be compared with the verbal morphology in the *Misal hruacki* (*Croatian Missal*), a basic liturgical manual, and data from Kožičić's other works (*Od bitija redovničkoga knjižice* (*Books on the Lives of Priests*), *Psaltir* (*Psalterium*), *Knjižice krsta* (*Books of the Cross*)). The results will demonstrate whether Kožičić continued the Medieval and Early Modern Period tendency to adapt the language to the topic of the text, or his own conception differs in this matter, thus contributing to the establishment of his overall literary and linguistic conception.

Živost frazema

MARTINA BAŠIĆ

ZAVOD ZA LINGVISTIČKA ISTRAŽIVANJA

HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI, ZAGREB

mkovacev@hazu.hr

MIR(I)NI FRAZEMI¹ – ČAKAVSKI FRAZEMI SA SASTAVNICOM MIR

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'282(038)'373.7

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.24>

U radu² se na temelju ovjere u objavljenim dijalektološkim rječnicima čakavskih mjesnih govora nastoje utvrditi najčešće potvrđeni frazemi sa sastavnicom *mir* i donosi se njihova konceptualna podjela.

1. UVOD

Leksikografska se definicija *mira* u prvome redu odnosi na političke i društvene odnose u značenjima 'stanje bez rata, nasilja i sukoba', 'ugovor kojim se prekida rat; mirovni ugovor' i 'uredno stanje javnoga reda' (VRH 2015: 745). Značenja su to koja dominiraju od međunarodnih odnosa i prava, ekonomije, politike do izbora za Miss svijeta. U ovome ćemo se radu, govoreći o *miru*, usredotočiti na njegova značenja 'sloga', 'pokoj', 'smirenost i spokoj'.³

U radu se na temelju ovjere u objavljenim dijalektološkim rječnicima čakavskih mjesnih govora nastoje utvrditi najčešće potvrđeni frazemi sa sastavnicom *mir*. Za potrebe su ovoga rada prvo ekscerpirani svi frazemi sa

¹ Dragoj profesorici. *Smiron* glavnoj i odgovornoj...

² Rad je napisan u okviru projekta *Lingvistička geografija Hrvatske u europskome okružju (LinGeH)*, koji financira Hrvatska zaklada za znanost pod brojem HRZZ 3688.

³ U javnim se istupima imenice *pokoj* i *spokoj* često upotrebljavaju kao istoznačne. Ipak, značenje riječi *pokoj* veže se uz 'mir poslije smrti, blaženstvo na drugom svijetu' (VRH 2015: 1090), dok je značenje riječi *spokoj* 'stanje duševnoga mira, bez brige i uzbuđenja' (VRH 2015: 1452).

sastavnicom *mir* iz dijalektoloških rječnika čakavskih mjesnih govora koji su izdvojeni zasebno unutar natukničkoga članka te su grafički drukčije označeni. Takvom se pretragom dobio vrlo mali korpus. Svjesni činjenice kako frazeologija u čakavskim dijalektološkim rječnicima nije sustavno ili je samo djelomično leksikografski prezentirana, odnosno da se frazemi prezentiraju na dva načina – izdvojeni zasebno unutar natukničkoga članka (te su obično i grafički drukčije označeni) ili skriveni u rečenicama kojima se ovjeravaju upotrebe drugih natuknica (Bogović 1997: 124) – korpus frazema sa sastavnicom *mir* upotpunjen je i frazemima iz ovjera upotreba drugih rječničkih natuknica.

Pregledano je pedesetak čakavskih dijalektoloških rječnika. Ipak, nisu svi pregledani rječnici nudili frazeološku građu. Korpus obrađivane dijalektne frazeološke građe ovoga rada sastoji se od frazema koji su ekscerpirani iz tridesetak čakavskih dijalektoloških rječnika te jednoga diplomskog dijalektološko-frazeološkog rada (v. *Izvori*). Nakon ispisivanja svih primjera⁴ dijalektna se frazeološka građa leksikografski usustavila po poznatim kriterijima u obradbi dijalektne frazeologije: pod jednom uspostavljenom uopćenom natuknicom, **MIR**, svi su pronađeni primjeri frazema ispisani pod svojim uopćenim frazemima (v. *Prilog I*).⁵ U uopćenim se frazemima donose oblici koji su češće potvrđeni, a ako postoji potvrda samo iz jednoga govora, u uopćenome se frazemu donosi oblik potvrđen u tome govoru. Okrugle zagrade () označuju međusobno zamjenjive, odnosno varijantne komponente frazema, u izlomljenim zagradama < > donose se izostavljivi, odnosno fakultativni dijelovi, a uglate zagrade [] upućuju na kolokativnost frazema. Vidski su parnjaci odvojeni kosom crtom. U dijelu je frazema ukošenim slovima naznačena rekacija ili neki drugi oblik upute. Minimalno su ujednačena značenja frazema koja su donesena u rječnicima. Iza oprimjerenja frazema u zagradama se navode kratice mjesnih govora u kojima je frazem potvrđen (v. *Kratice i popis govora*).

⁴ Pretraga je rječnika davala i primjere frazema poput **i miri imaju uši, tuć glavon obo mir i glavon kroz mir**, npr. *Činì kùco jerbò i mīrì imāju ūši* (Bla). *Ca čù sad, tūć glōvôn obo mīr!?* (Hva). *Ne mòre se glavôn kroz mīr* (PiZ)., ali oni nisu ušli u ovaj korpus jer sastavnica *mir* u ovim frazemima ne označuje *mir* ni u jednome od značenja navedenih u uvodnome dijelu ovoga članka. U ovim frazemima, kao i u posloviци **iz mire tri vraga vire**, sastavnica *mir* ima značenje 'zid'.

⁵ Iako se u dijalektološkim radovima najčešće ne uzima u obzir građa koja nije naglašena, u istraživani su korpus ipak uključeni frazemi iz triju izvora čija oprimjerenja nisu naglašena (iz rječnika mjesnih govora Ista, Gamboci i zajedničkoga rječnika mjesnih govora Šmrike i Kraljevice) ili su djelomično naglašena (iz rječnika mjesnoga govora Rukavca) kako bi se dodatno prikazala regionalna raslojenost frazema. Dr. sc. Ivana Nežić provjerila je i ispravila naglaske i zapise frazema iz rječnika mjesnoga govora Labina, na čemu joj zahvaljujem.

2. KONCEPTUALNA ANALIZA FRAZEMA SA SASTAVNICOM *MIR*

Prikupljeni su frazemi podijeljeni u tematsko-semantička polja, odnosno koncepte okupljene oko zajedničkoga semantičkog taloga na temelju kojih je oblikovano njihovo frazeološko značenje (Fink-Arsovski 2002: 37). Iako se smatra da su sastavnice frazema desemantizirane, koncepti frazema u ovome radu usko su vezani i uz sama značenja analizirane sastavnice *mir*: ‘sloga’, ‘pokoj’ i ‘smirenost i spokoj’.

Ipak, mnoge su ovjere frazema pokazale kako se koncepti ‘smirenost’ i ‘spokoj’ trebaju proučavati odvojeno. Naime, iako u recipročnoj i uskoj vezi, koncept ‘smirenost’ vezan je uz stanje tjelesnoga ili fizičkoga mira, dok je koncept ‘spokoj’ vezan uz stanje duševnoga mira. Tek uspostavom duševnoga mira, odnosno stanja potpune mentalne i emocionalne opuštenosti, možemo doći i do tjelesnoga mira. Tek se iz ovjera frazema mogu razlučiti nijanse u konceptima.

U radu će se analizirati frazemi okupljeni oko koncepata ‘sloga’, ‘pokoj’, ‘smirenost’ i ‘spokoj’ te antonimnih tematsko-semantičkih polja ‘nemir’ i ‘nespokoj’.

2.1. Frazemi okupljeni oko koncepta ‘sloga’

Imenica *kuća* našla se, uz *mir*, kao sastavnica u frazemima okupljenima oko koncepta ‘sloga’. Smatrajući slogu među članovima obitelji preduvjetom da *kuća* bude sinonim za oazu duševnoga mira, pronalazimo imenični frazem **mir u kući** sa značenjem ‘sloga u obitelji’ te varijantni frazem **za mir va kuće** koji dobiva značenje ‘da bi se izbjegle svađe, nesuglasice, sukobi’. Uz različite glagolske kolokate u sličnome se značenju pojavljuje i frazem **radi (siću, sporad, zarad) mira u kući (hiži)** [mučat, ne reć *ča*; činit *ča*, ne delat *ča* itd.], kojim se proširuje i pojačava značenje glagola, a cijeli frazem dobiva značenje ‘izbjegavajući svađu (nezgodna pitanja) [šutjeti, ne reći *što*; ne činiti, ne raditi *što*], ne ulazeći u sukobe ili nesuglasice [šutjeti, ne reći *što*; ne činiti, ne raditi *što*’.

2.2. Frazemi okupljeni oko koncepta ‘pokoj’

Koncept ‘pokoja’ vežemo, prema učenju religija, uz mjesto blaženstva kamo se odlazi nakon smrti – *raj*. Uz religijski motiv *raja* u frazemu **bit u rajskemu miru** u značenju ‘biti potpuno miran, blažen’ pronalaze se i frazemi s motivom *Boga*, **u miru Božjen** značenja ‘u potpunome miru bez

uznemiravanja' i z **miron Božjen** značenja 'u miru'. U pozadinskoj je slici frazemâ s religioznom komponentom prestanak života, trenutak kada prestaju sva tjelesna i duševna stanja pa tako i nemir, brige i uzbuđenja.

2.3. Frazemi okupljeni oko koncepta 'smirenost'

Frazemi okupljeni oko koncepta 'smirenost' u svome značenju donose pozitivne konotacije potrage za svojim ili tuđim fizičkim mirom. Ipak, njihova je upotreba oprimgjerena u rečenicama u kojima se očituje čiji fizički nemir. Kako je 'nemir' tek sekundarni koncept koji se očituje tek u upotrebi, navedeni su frazemi smješteni u koncept 'smirenost'.

Frazem **bit na miru** značenja 'biti miran' oprimgjeren je u rečenicama s upotrebom relikta imperfekta glagola *biti* koji je danas rijetko u upotrebi, a koji, uz infinitiv koji mu slijedi, ima funkciju imperativa prošloga, odnosno radnje koja nija izvršena, a koja se trebala izvršiti u prošlosti, npr. *Běše ti bit na mîre pak se ne bîš bîl udrîl* (Kas). *Beše mu bit na mire* (Ruk). (Menac-Mihalić 1989: 88).

Frazem **bit (stat, sedet) s miron** značenja 'mirovati, ne činiti ništa' koji ukazuje na pasivnost aktera zabilježen je uglavnom u imperativnome obliku, npr. *Isili kapi ca san ti reka, stoj s mirun i muc* (Ist). *Dîca, stuđjete s mîron!* (Paz). *S^uđj s mîron tudě, âl ću te tryšnut* (Sus). *Budi s mirun, aš od tih ćakul će zîc veli grih* (ŠiK). *S mîron stâni* (Vrg)., a frazem **dat si mira**, u značenju 'umiriti se', zabilježen je samo u medulinskome govoru u primjerima *Mâli, dâj si mîra, čâ se sâmo kolênbaš na toj karîgi!?* *S ênon nogôn je u grěbu i jđš si ne dâ mîra*.

2.4. Frazemi okupljeni oko koncepta 'spokoj'

Koncept 'spokoja' vezan je uz stanje duševnoga mira. Pri tome, frazeme okupljene oko koncepta 'spokoj' možemo podijeliti na one koji se odnose na uspostavljanje (vlastitoga) mira i na one koji se odnose na davanje mira *komu*.

U prvi potkoncept možemo uvrstiti frazem priložnoga kategorijalnog značenja **na miru** [delat, pojist, razmislet, sidit, spat, stat, storit, žîvit... itd.] značenja 'mirno, bez ometanja' koji se pojavljuje uz različite glagolske kolokate, dok je u labinskome govoru potvrđen glagolski frazem **poć na mire** značenja 'otići smireno (bez uzrujavanja)'.

Frazem **dat se miru** značenja 'biti miran, ne uzrujavati se' potvrđen je samo u novaljskome govoru *Vîdiš da su gôvna oko těbe i da nîš ne mōreš učînit. Dâj se mîru!*, dok je frazem **naći mir** značenja 'pronaći smirenje (spo-

koj)' zabilježen samo u boljunskome rječniku *Grīēšnà dūšà nī nēšla mīra*. U ekscerpiranom se primjerima pronalaze i frazemi priložnoga kategorijalnog značenja 'bez pravoga povoda, samo tako, ni iz čega, odjednom, iznenada, iznebuha' koji se odnose na način djelovanja s prisutnošću mira: **iz čista (čistega) mira, s tiha (tihega) mira, na tihen mire**.

Svi frazemi okupljeni oko koncepta 'spokoj', koji se odnose na davanje mira *komu*, razvili su značenje 'ne uznemiriti / ne uznemirivati *koga, što*, ne zasmetati / ne smetati *komu, čemu*, ne dirnuti / ne dirati *u koga, u što*'. U cjelokupnome je proučavanom korpusu najpotvrđeniji frazem **ostavit/ostavljat (pustit/pušćat, molat/molivat) na miru** *koga, što*. Ekscerpirana oprimjerenja pokazuju da se navedeni frazem odnosi na osobe, a samo jedan primjer iz Rukavca, *Pusti tu katridu na mire zač ćeš nan ju dešfat, pak neće bit ni takove.*, potvrđuje rekciju za neživo. S istim se frazeološkim značenjem pronalaze i frazemi **dat mira** *komu* te frazemi koji su svojim sastavnicama vezani i za koncept 'pokoja', odnosno imaju religioznu konotaciju, **pustit na Božjen miru** *koga* i **pustit z imenom Božjin na mire** *koga*.

Frazem **pustit/pušćat (molat/molivat, ostavit/ostavljat) s miron** *koga* značenja 'ne uznemiriti / ne uznemirivati *koga*, ne zasmetati / ne smetati *komu*, ne dirnuti / ne dirati *u koga*' formirao je i pridjevno kategorijalno značenje i njime se obično opisuje karakterna osobina, tj. flegmatičnost osobe: **pusti/pušćaj me s miron** značenja 'nezainteresiran, flegmatičan', npr. *I ōn i onà su ti pusti me s mīrōn* (Cri). *Mariju niš ne sekira, ona ti j pušćaj me s miron* (ŠiK).

Potkoncept 'davanje mira *komu*' vidljiv je i u frazemu **dat kući (hiži) mira** 'napustiti *čiji* dom', koji, uz frazem **mir i tišina (spokoj)** značenja 'potpuni mir, spokoj', ima i sekundarni koncept tišine.

2.5. Frazemi okupljeni oko koncepta 'nemir'

Koncept 'nemir' antoniman je konceptu 'smirenost', a možemo ga promatrati kao fizičku manifestaciju duševnoga nemira, odnosno nespokoja.

Nemir se kao fizička manifestacija očituje u frazemu **ne imet mira** značenja 'biti nemiran, ne moći se smiriti'.

Za razliku od frazema u kojima religijski motivi *Bog* i *raj* doprinose najvišem stupnju postignutoga duševnog mira, frazem sa sastavnicom *vrag*, **ne da vrag (hal) mira** *komu*, zabilježen je u značenju koji se odnosi na fizički nemir, 'tjera *što* u napast *koga*, nemiran je *tko*, znatiželjan je *tko*'. Zanimljivo je da se imenica *vrag* pronalazi u rječničkim ovjerama uz frazem **ne imet mira** kao u primjerima *Nīma mīra, kàko da je vrāg u njēmu* (Rak). *Dv°à đāvla, pa nīkad mīra nīmajū* (Vrg).

2.6. Frazemi okupljeni oko koncepta ‘nespokoj’

U ovu se kategoriju mogu svrstati frazemi **ne imet mira** *od koga* značenja ‘biti ometan *od koga*’ koji dodatnom rekcijom upućuje na razlog ometanja te frazem **ne imet nigdi mira** značenja ‘ne moći se nigdje smiriti’.

Recipročnu i usku vezu između nemira i nespokoja najbolje opisuju frazemi koji imaju sastavnice koje se odnose na oba koncepta. Frazem **ne imet <ni> mira ni pokoja (spokoja, počinka)** <*od koga*> jedini je frazem u pro-matranome korpusu koji nosi nekoliko značenja. U prvome značenju, ‘stalno biti u pokretu i kakvu poslu’ riječ je o fizičkome nemiru, u drugome značenju ‘biti ometan’ riječ je o duševnome nemiru. U trećemu značenju ‘željeti *komu* da nikada ne pronađe mir’ frazem možemo uvrstiti u potkoncept ‘oduzimanje (tuđega) mira’, a u istome je potkonceptu zabilježen i frazem **ne dat mira ni pokoja (počinka)** *komu* značenja ‘uznemirivati *koga*, mučiti *koga*, dosađivati *komu*’. U istome se značenju pojavljuje i vrlo čest frazem **ne dat mira komu**.

3. KADA ZAPIS FRAZEMA SA SASTAVNICOM *MIR* U INSTRUMENTALNOME OBLIKU *NE DA MIRA*

U ekscerpiranju korpusa frazema sa sastavnicom *mir* uočene su nedosljednosti zapisa frazema u kojima se navedena sastavnica nalazi u instrumentalnome obliku. Dok je u dijelu proučavanih rječnika imenica *mir* zapisana odvojeno od prijedloga kao u primjerima

Zuac barkas nos, dojtì će ti karv, stoj s mirun (Ist). *Stât s mîron* (Mrk). *Bûdi s mîron!* (Omi). *Malo stojš s mîron* (Orb). *Dîca, stuôjte s mîron!* (Paz). *S^rôj s mîron tuđè, àl ću te trÿsnut* (Sus). *Budi s mirun, aš od tih čakul će zic veli grih* (ŠiK). *Stât s mîron* (Tro). *S mîron stâni* (Vrg). ili *Tâ mularÿja ne mòre s mîron bîti nîti dèset menûti, samo skáču i viču* (Bib). *Pustÿ me s mîrôn* (Gri). *Pustÿt s mîron* (Omi). *Ala, lipi moji, hote si malo ća, pušćajte me s mirun* (ŠiK). *Púšÿ ga s mîron, vîdiš da je štuf* (Tro). *Ostâv s mîron tu bèštiju* (Vis),.

drugi nam je dio proučavanih rječnika nudio frazeme s opriloženom sastavnicom *smiron* značenja ‘mirno, u miru’:

Dêca, smîron bûdite, ne bûdite se tuklÿ! (Bel). *Stôj smîron, da te ne smîrîn o ovôn frâkon!* (Bla). *Stôj smîron!* (Dra). *Stôj smîron, ćapâćeš dvÿ po ćiverici!* (Hva). *Bûdi smîron!* (Kom). *Môraš stât smîron kat te pletèn!* (Mrk). *Jedân je govorêl, a drÿgi je bil smîrôn* (NV). *Stôj smîron, ne impicôj!* (PiZ). *Stôj smîron, nemôj se mîcati!* (Rov). *Budi smiron i makni se od te багаže* (ŠiK). *Stôj smîron!* (Vrg) ili *Pušćaj ga smîrôn, stâlno dèlâ nîkakove bedarÿje* (Gri). *Pûs’ ga smîron, ôn ti je bokûn udrivèn!* (Hva). *Pustÿ tululêlu smîrôn* (NV).

Nerijetko su se u istome rječniku mogli pronaći primjeri frazema istoga značenja, ali zapisani različito, npr. *Ti je klāpàc prāvi đāva, ne mòre stāti smîron ni menùte. / Tâ mularĳa ne mòre s mîron bìti nĳi dĕset menùti, samo skāču i víču* (Bib).⁶

Iako bi se zbog ovih primjera (kada se u istome rječniku pronalaze oba oblika u frazemu) moglo pomisliti kako je riječ o nedovoljno stručnoj i neustavljenoj rječničkoj obradbi u pretežito amaterskim rječnicima, pri pomnijem proučavanju ispisanih primjera primijećena je polarizacija zapisa ovjera frazema. U rječnicima sjevernoga čakavskog područja pronalazili su se frazemi pretežito zapisani *s + instrumentalni oblik*, dok su se frazemi s opriloženom sastavnicom *smiron* pojavljivali u rječnicima s južnoga čakavskog područja. Iako opriloženja prijedložnih oblika koji se pojavljuju u frekventnim izrazima kao što su frazemi nisu rijetkost i mogli su se pojaviti kako na jugu tako i na sjeveru, rješenje polarizacije zapisa u sjevernim i južnim čakavskim rječnicima možemo pronaći u činjenici da na sjevernome čakavskom području postoji leksem jednakoga izraza, ali različitoga značenja, homonim *smiron* značenja 'uvijek, stalno, neprekidno'. Za bolju ilustraciju priloga *smiron* značenja 'uvijek, stalno, neprekidno' izdvajamo nekoliko primjera iz proučavanih rječnika: *Smîron govōri, vĕć me glavà bolĳ* (Bel). *Uōn smiēron šnjuōfa kadĕ bi čā doznĕ* (Bolj). *Ōn morā bìt smîrōn aptāk aš čĕka da ĕe se ukrcāt* (Cri). *Smîrōn brūndāš proti njĕ* (Gri). *Tâ blĕsavĳ pās smîrōn lâje* (Gro). *Mājko mojā, onā smîrōn po ĳstĕn blanjā* (Kas). *Kĕga vrāga smîron nĕšto pĕgaš?* (Lab). *Ča ĳmaš ĕrva u guzĳci da se smîron mĳstĳš po karĳgi?* (Med). *Smîron nĳkega olajĳva, ĳma dūh zajĳk* (Mrk). *Smîron nĳšto pritĕndi, nĕ bin rāda š njĳn žĳviti, tĕžak je ĕovĳk* (Rak). *Smiron mu se nahiĕuje, a on je neĕe* (Ruk). *Ne njurgaj smiron, budi malo strpljiva* (ŠiK).

Tablica 1 prikazuje koje se značenje natuknice *smiron* pronalazi u proučavanim rječnicima.

smîron/smîrōn pril. uvijek, stalno, neprekidno	smîron/smîrōn pril. u miru, mirno
Bel	Bel
/	Bib
/	Bla

⁶ Kako se pri uporabi *s + instrumentalni oblik* sastavnice *mir* i priloga *smiron* ne mijenja značenje frazema, u ovome su radu ovjere frazema ispisane pod istim, uopćenim frazemom (Kovačević i Ramadanović 2013: 271), a različite se sastavnice promatraju kao varijantne komponente frazema (iako bi prema frazeografskim pravilima, zbog strukture, trebale biti obrađene na različitim mjestima).

Bolj	/
Cri	/
/	Dra
Gri	Gri
Gro	/
/	Hva
Kas	/
/	Kom
Lab	/
Med	/
Mrk	Mrk
NV	NV
/	PiZ
Rak	/
Rov	Rov
Ruk	/
/	Senj
ŠiK	/
/	Vrg

Tablica 1. Natuknica *smiron* i njezino značenje u proučavanim rječnicima (nema podataka za Gam, Ist, Mur, Nov, Omi, Orb, Paz, Sus, Tro, Uni, Vis, Vrb)

U trećini pregledanih rječnika nije zabilježena natuknica *smiron* ni u jednome značenju, ali se iz oprimjerenja frazema može iščitati da u sjevernim čakavskim govorima Omišlja, Orbanica i Pazina nije u upotrebi opriloženi oblik *smiron* značenja ‘u miru, mirno’.

U pet je sjevernih čakavskih rječnika zabilježena upotreba priloga *smiron* u oba značenja – u rječnicima mjesnoga govora Beloga, Grižana i Novoga Vinodolskog te u istarskim rječnicima mjesnoga govora Mrkoči i roverskih govora. U prva je četiri rječnika navedenih mjesnih govora prilog *smiron* obrađen kao jedna natuknica s dva značenja:

smîron *pril.* **1.** mirno, u miru: *Dêca, smîron bûdite, ne bûdite se tuklî!* **2.** stalno, neprestance: *Smîron govôri, vèć me glavà bolî* (Bel).

smîrôn *pril.* **1.** stalno, neprekidno: *Smîrôn mûčî. Mâlî smîrôn cêndrâ zâć mu se spî.* **2.** tiho, smireno: *Bûdi smîrôn. Pûstî ga smîrôn, ôn ti je velîkâ cîpidlaka* (Gri).

smîrôn *pril.* **1.** smireno, tiho: *Jedân je govorêl, a drûgi je bîl smîrôn.* **2.** stalno, neprekidno: *Jedân je smîrôn govorêl, a drûgi je mučâl* (NV).

smîron pril 1. mirno, s mirom: *Môraš stât smîron kat te pletèn!* **2.** stalno, neprekidno: *Smîron ništo vîče* (Mrk).

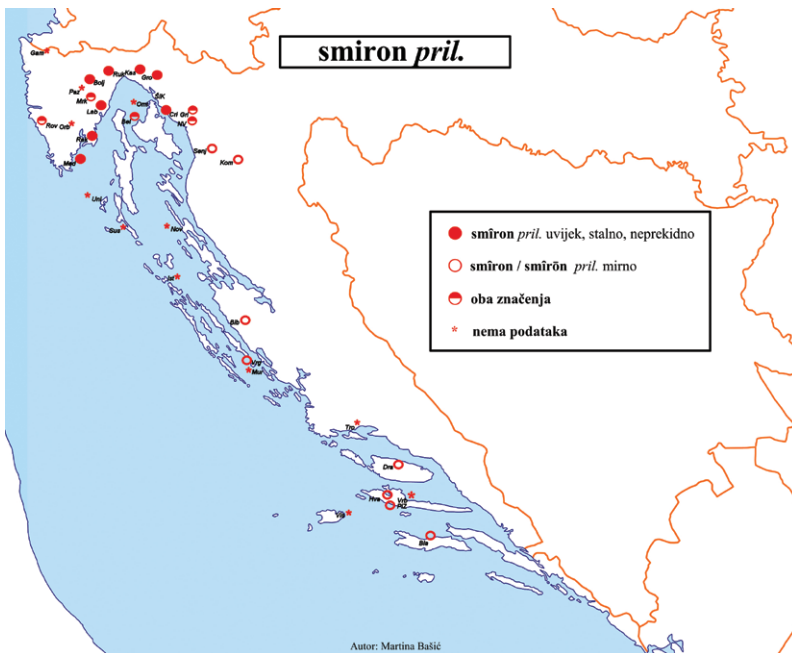
U roverskome je rječniku ipak ponuđena homonimna obrada priloga *smîron* u značenju ‘uvijek, stalno’ i priloga *smîron* u značenju ‘mirno’:

smîron¹ pril. uvijek, stalno: *Smîron ga glèda i glàdi* (Rov).

smîron² pril. mirno: *Stôj smîron, nemôj se mîcati!* (Rov).

Očito je da su se autori *Rječnika roverskih i okolnih govora* pri obradi ta dva priloga vodili njihovom etimologijom. Etimologija *smiron* u značenju ‘mirno, u miru’ razumljivo je opriloženje instrumentalnoga oblika imenice *mir*. Ali etimologija *smiron* značenja ‘uvijek, stalno, neprekidno’ vuče korijene od genitiva praslavenske riječi *sъmĕrĕž značenja ‘namjera’ koji možemo usporediti sa slovenskim *zmeraj* (dijalektno *zmerom*) i kajkavskim *smerum* (istočni goranski poddijalekt) značenja ‘uvijek, stalno, neprekidno’ (Snoj 2003).

Smještanjem rezultata leksikografske analize priloga *smiron* značenja ‘uvijek, stalno, neprekidno’ i priloga *smiron* u značenju ‘mirno, u miru’ na kartografski prikaz (Karta 1) jasno je potvrđena polarizacija sjevernoga i južnoga čakavskog područja. Vidljiva je geografska granica do koje je prilog *smiron* značenja ‘uvijek, stalno, neprekidno’ ostao očuvan, a opriloženi se instrumentalni oblik sastavnice *mir* pojavljuje najčešće u govorima južnoga čakavskog područja u kojima ne postoji opreka s drugim, homonimnim oblikom.

Karta 1. Kartografski prikaz razmještaja priloga *smiron* u oba značenja

4. ZAKLJUČAK

U radu su se na temelju ovjere u objavljenim dijalektološkim rječnicima čakavskih mjesnih govora nastojali utvrditi najčešće potvrđeni frazemi sa sastavnicom *mir* i donesena je njihova konceptualna podjela. Najzastupljeniji frazem sa sastavnicom *mir* jest frazem **ostavit/ostavljat (pustit/pušćat, molat/molivat) na miru koga, što** značenja ‘ne uznemiriti / ne uznemirivati *koga, što*, ne zasmetati / ne smetati *komu, čemu*, ne dirnuti / ne dirati *u koga, u što*’, koji se pronalazi u konceptu ‘spokoj’, a u potkonceptu koji se odnosi na ‘davanje mira *komu*’.

Vrijedna čakavska frazeološka građa dostupna je u mnogim objavljenim dijalektološkim rječnicima i spremna je za buduća usmjerena istraživanja i/ili “cjelovitu, iscrpnu i činjenično utemeljenu sintezu” (Bogović 1999: 144). Ipak, tim se istraživanjima treba posvetiti *na miru* jer treba uzeti u obzir i mogućnost da će nas ispisana građa inspirirati i na leksikografske, frazeografske, etimološke i geolingvističke digresije.

KRATICE I POPIS GOVORA

Bel – Beli; Bib – Bibinje; Bla – Blato; Bolj – Boljun; Cri – Crikvenica; Dra – Dračevica; Gam – Gamboci; Gri – Grižane; Gro – Grobnik; Hva – Hvar; Ist – Ist; Kas – Kastav; Kom – Kompolje; Lab – Labin; Med – Medulin; Mrk – Mrkoči; Mur – Murter; Nov – Novalja; NV – Novi Vinodolski; Omi – Omišalj; Orb – Orbanići; Paz – Pazin; PiZ – Pitve i Zavala; Rak – Rakalj; Rov – Roverija; Ruk – Rukavac; Senj – Senj; Sus – Susak; ŠiK – Šmrika i Kraljevica; Tro – Trogir; Uni – Unije; Vis – Vis; Vrb – Vrboska; Vrg – Vrgada

IZVORI

- Bel = Velčić, Nikola. 2003. *Besedar bejske tramuntane*. Mali Lošinj – Beli – Rijeka: Katedra Čakavskog sabora Cres-Lošinj – Tramuntana – Adamić.
- Bib = Šimunić, Božidar. 2013. *Rječnik bibinjskoga govora*. Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru.
- Bla = Panža Milat, Petar. 2015. *Rječnik govora Blata na Korčuli*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Bolj = Francetić, Ivan. 2015. *Rječnik boljunskih govora*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
- Cri = Ivančić-Dusper, Đurđica; Bašić, Martina. 2013. *Rječnik crikveničkog govora*. Crikvenica: Centar za kulturu “Dr. Ivan Kostrenčić”.

- Dra = Šimunović, Petar. 2006. *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Supetar: Brevijar.
- Gam = Jacak, Valentin. 2012. *Kako se puli nas ruzinalo*. Umag: Matica hrvatska.
- Gri = Barbarić, Ivan. 2016. *Rječnik griško-belgradskoga govora*. Crikvenica: Centar za kulturu “Dr. Ivan Kostrenčić”.
- Gro = Lukežić, Iva; Zubčić, Sanja. 2007. *Grobnički govor XX. stoljeća (gramatika i rječnik)*. Rijeka: Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine.
- Hva = Benčić, Radoslav. 2014. *Rječnik govora grada Hvara*. Hvar: Muzej hvarske baštine.
- Ist = Smoljan, Ante 2011. *Iščunski bisednik*.
<http://www.maratonist.com/images/stories/PDF-dokumenti/bisednik.pdf> (prijetup 27. siječnja 2020.).
- Kas = Miletić, Cvjetana. 2019. *Slovník kastafskega govora*. Kastav: Udruga Čakavski senjali Kastav.
- Kom = Kranjčević, Milan. 2004. *Ričnik gacke čakavščine: konpoljski divan*. Otočac – Rijeka: Katedra Čakavskog sabora pokrajine Gacke – Grafrade.
- Lab = Milevoj, Marijan. 2006. *Gonan po nase: rječnik labinske čakavice*. Labin: Mathias Flacius.
- Med = Peruško, Marija. 2018. *Frazeološki rječnik medulinskoga govora*. Medulin: Općina Medulin.
- Menac-Mihalić, Mira. 1989. Glagolski oblici u čakavskom narječju i u hrvatskom književnom jeziku. *Filologija* 17, 81–108.
- Mrk = Runko, Radoslav. 2014. *Rječnik govora zaseoka Mrkoči u Istri*. Rijeka: Naklada Kvarner.
- Mur = Juraga, Edo. 2010. *Rječnik govora otoka Murtera*. Murter – Šibenik: Ogranak Matice hrvatske – Županijski muzej.
- Nov = Vranić, Silvana; Oštarić, Ivo. 2016. *Rječnik govora Novalje na otoku Pagu*. Novalja: Grad Novalja – Ogranak Matice hrvatske u Novalji – Filozofski fakultet u Rijeci.
- NV = Sokolić-Kozarić, Josip M.; Sokolić-Kozarić, Gojko M. 2003. *Rječnik čakavskog govora Novog Vinodolskog*. Rijeka – Novi Vinodolski: vlastita naklada.
- Omi = Mahulja, Ivan. 2006. *Rječnik omišaljskog govora*. Rijeka – Omišalj: Riječki nakladni zavod – Općina Omišalj.
- Orb = Kalsbeek, Janneke. 1998. *The Čakavian dialect of Orbanići near Žminj in Istria*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi.
- Paz = Gagić, Marija. 2017. *Rječnik pazinskoga govora*. Pazin – Zadar: Katedra čakavskog sabora Pazin – Ogranak Matice hrvatske u Zadru.
- PiZ = Barbić, Ante. 2011. *Rječnik Pitava i Zavale*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Rak = Percan, Romana. 2017. *Frazeološki rječnik Raklja*. Diplomski rad. Pula: Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli.

- <https://zir.nsk.hr/islandora/object/unipu%3A1820> (pristup 27. siječnja 2020.).
- Rov = Kalčić, Slavko; Filipi, Goran; Milovan, Valter. 2014. *Rječnik roverskih i okolnih govora*. Pazin – Zagreb – Pula: Matica hrvatska Pazin – Naklada Dominović – Znanstvena udruga Mediteran.
- Ruk = Mohorovičić-Maričin, Franjo; Šepić-Bertin, Franjo. 2001. *Rječnik govora Rukavca i bliže okolice*. Rijeka: Adamić.
- Senj = Moguš, Milan. 2002. *Senjski rječnik*. Zagreb – Senj: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Matica Hrvatska Senj.
- Snoj, Marko. 2003. Slovensko vedno, zmeraj in sorodno. *Slovene Linguistic Studies* 4, 27–31.
- Sus = Hamm, Josip; Hraste, Mate; Guberina, Petar. 1956. Govor otoka Suska. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 1, 7–213.
- ŠiK = Bralić, Ivanka. 2014. *Čakavske besede moje i sih mojih z Šmrike i Kraljevice*. Kraljevica: Udruga u kulturi “Stol”.
- Tro = Geić, Duško. 2015. *Rječnik i gramatika trogirskoga čakavskoga govora*. Split: Književni krug Split – Združeni artisti Trogir.
- Uni = Nikolić, Margita. 2000. *Unije – kuželj vaf sarcu*. Mali Lošinj: Katedra Čakavskog sabora Cres – Lošinj.
- Vis = Roki-Fortunato, Andro. 1997. *Libar viskiga jazika*. Toronto: University of Toronto Press.
- Vrb = Matković, Dinko. 2004. *Rječnik frazema i poslovice govora Vrboske na otoku Hvaru*. Jelsa: Ogranak Matice hrvatske Jelsa.
- Vrg = Jurišić, Blaž. 1973. *Rječnik govora otoka Vrgade, II dio*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

LITERATURA

- Bogović, Sanja. 1997. Frazeologija u čakavskim dijalektološkim rječnicima. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 9/1–2, 121–132.
- Bogović, Sanja. 1999. Frazeologija ikavsko-ekavskoga mjesnog govora Drage. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 11/1–2, 143–163.
- Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF press.
- Kovačević, Barbara; Ramadanović, Ermina. 2013. Frazemske polusloženice (od rječnika preko tvorbe do pravopisa i obratno). *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 39/1, 369–389.
- VRH – Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika. 2015. [ur. Jojić, Ljiljana i dr.]. Zagreb: Školska knjiga.

*Mira's idioms – Čakavian dialectal idioms with the component *mir**

This paper presents the most frequently confirmed idioms with the component *mir* (peace) based on the published dialectological dictionaries of Čakavian local vernaculars. A conceptual analysis of idioms is given.

PRILOG 1

MIR

bit (stat, sedet) s miron (smiron) mirovati, ne činiti ništa: *Dêca, smîron bûdite, ne bûdite se tuklî!* (Bel). *Tî je klâpâc prâvi đâva, ne møre stâti smîron ni menûte* (Bib). *Tâ mularîja ne møre s mîron bîti nîti dëset menûti, samo skâçu i víçu* (Bib). *Ne skâči po postêji, stôj smîron!* (Bla). *Stôj smîron, da te ne smûrîn o ovôn frâkon!* (Bla). *Stôj smîron!* (Dra). *Zuac barkas nos, dojti će ti karv, stoj s mirun* (Ist). *Isili kapi ca san ti reka, stoj s mirun i muc* (Ist). *Stôj smîron, ćapâćeš dvî po ćiverici!* (Hva). *Môli, stôj smîron, udrîću te nogôn u guzîcu!* (Hva). *Bûdi smîron!* (Kom). *Môraš stât smîron kat te pletèn!* (Mrk). *Jedân je govorêl, a drûgi je bîl smîrôn* (NV). *Malo stojîš s mîron* (Orb). *Dîca, stuôjite s mîron!* (Paz). *Stôj smîron, ne impicôj!* (PiZ). *Stôj smîron i ne spančôj se û né* (PiZ). *Ne zalîcaj se, bôje ti je stôt smîron!* (PiZ). *Stôj smîron, nemôj se mîcati!* (Rov). *S^uôj s mîron tudê, âl ću te trÿsnut* (Sus). *Mâli, ćes-stât s mîron, al ću te z lûcu po^uê ynût* (Sus). *Budi s mirun, aš od tih ćakul će zîc veli grih* (ŠiK). *Budi smiron i makni se od te bagaže* (ŠiK). *Stât s mîron* (Tro). *S mîron stâni* (Vrg). *Stôj smîron!* (Vrg).

bit na miru biti miran: *Čâ nîsi moglâ bîl na mîrû!* (Cri). *Ne møre bîl na mîrû nêgo stâlno vřtâ* (Gri). *Natûc ću te, ako ne bûš na mîrû* (Gro). *Bûdi na mîre aš ću te pjûsnût po rîte* (Kas). *Hîjadu pûti sân ti reklâ da bûdeš na mîre, mâ ti nêćeš ćût!* (Kas). *Bêše ti bîl na mîre pak se ne bîš bîl udrîl* (Kas). *Ku ne bûdeš na mîre, ćun ti hîtit portacîke va glôvo!* (Lab). *Z vò ràto son te splôti do zâdnjega đînara, pa son sadâ na mîre* (Lab). *Ni ne do taknjêvaj se njêzinoga sîna ako ćeš bîl na mîrû* (Nov). *Mâli, møreš tî bîl pêt minûti na mîrû? Čâ su ti cřvi u guzîci?* (Nov). *Pocêldan dëla – nîkad nî na mîrî* (NV). *Čâ râbi grušljîf bîl, se storî, pa si na mîre* (Paz). *Beše mu bit na mire* (Ruk). *Ne more bit na mire* (Ruk). *Lâhko j molîl, mâ j jôš lãje na mîre bîl* (Ruk). *Sad moreš bit malo na miru* (ŠiK).

bit u rajskemu miru biti potpuno miran, blažen: *Bilî smo u rãjskemu mîru* (Mrk).

dat kući (hiži) mira napustiti čiji dom: *Grêmo dât kûci mîra* (Mrk). *Āla hõmo ćâ, dâjmo kûce mîra* (Paz). *Hõmo dõma, dâjmo hiži mîra* (Rak).

dat mira komu ne uznemiriti / ne uznemirivati *koga, što*, ne zasmetati / ne smetati *komu, čemu*, ne dirnuti / ne dirati *u koga, u što*: *Dâj mira, ku neću te pîknut* (Bolj). *Ma ca mî njânke ovõda mîra ne dõtê!* (Hva). *Dîca mi ne dâju mîra* (Med). *Frmâj se, dâj mi mîra!* (Rak). *Ni mu dala mira dokle ga ni otentalâ* (Ruk).

dat se miru biti miran, ne uzrujavati se: *Vidiš da su govna oko tebe i da niš ne mòreš učint. Daj se miru!* (Nov).

dat si mira umiriti se: *Mali, daj si mira, ča se samo kolēnbaš na toj karigi!?* (Med). *S enon nogon je u grebu i još si ne da mira* (Med).

iz čista (čistega) mira bez pravoga povoda, samo tako, ni iz čega, odjednom, iznenada, iznebuha: *Ujutro se lipo dīga, pøpija je i kafu i iz čista mira se privālĳja s kantride, u špitālĳ je, ima kòlap* (Bib). *Oni so ga napali na puote š čista mira* (Bolj). *S čistega mira je poče nasrtat na čovika* (Mrk). *Iz čistega mira je počeja klēti i grdo njoj kušeljati* (Rak).

mir i tišina (spokoj) potpuni mir, spokoj: *Da mi j lēh malo mira i tišini* (Cri). *Če li imēt mira i spuokōja kat je sē tuō dēla?* (Paz).

mir u kući sloga u obitelji: *Delīdbu smo finili, pa je mir u kući* (Nov).

na miru [delat, pojist, razmislet, sidit, spat, stat, storit, živit... itd.] mirno, bez ometanja: *Ti se doma na miru rašenjāj, pa mi javi* (Bel). *Ča se stālno meškòljš, sidi na miru* (Gri). *Su nòc čuk čuče, vālda nēce i drugu čukāt aš ne mòrēn na mire spat* (Kas). *Ča ne mòreš na mire stāt, smirōn se meškojīs* (Kas). *Dobrò je sēst i na mire razmislet* (Kas). *Ni mu bilo dāno da te lēta na miru proživĳ* (Mrk). *Porazgovorile smo se na miru* (Mrk). *Trēzno i na miru su razmisleli* (NV). *Kad je mislil na miru žvīt, obolil je* (Nov). *Bimo bili na mire dēlali* (Orb). *Ku je onā stāla na mire* (Orb). *San kuntēnat da je bilo liēpo vriēme va bendime, nas je puštĳlo sē storit na mire* (Paz). *Bēn, sadā mòremo na mire pojēs i upučĳnit, kat smo sē finili* (Paz). *Puštĳ jo, nemuōj ni šekāt, nēka se vādi na mire* (Paz). *Stāni na miru, ja ču rastēgnuti rōbu, tebe bolĳ ruka* (Rak).

na tihen mire bez pravoga povoda, samo tako, ni iz čega, odjednom, iznenada, iznebuha: *Būgnu me je na tihen mire za stolēn* (Lab).

naći mir pronaći smirenje (spokoj): *Grīēsna dūša ni nššla mira* (Bolj).

ne da vrag (hal) mira komu tjera što u napast koga, nemiran je tko, znatĳeljan je tko: *Ne da mi vrāg mira, grēn i po oni drugi postōli* (Cri). *Ne da mu vrāg mira, stālno dēla po svojĳ* (Gri). *Vrōg mu ne dō mira!* (Hva). *Vrāg mu ne da mira, smiron se u druge pača* (Med). *Ne da mu vrāh mira* (Mrk). *Jōpet ti hāl ne da mira!* (Nov). *Vrāg njoj ni da mira pa ga je pošla iskāti* (Rak). *Vrōg ti ne dō mira* (Vis).

ne dat mira komu uznemirivati koga, mučiti koga, dosađivati komu: *Mā kakò nēce biti išenp(i)jān, kad ga cili dān šekirate i ne date mu mira s tĳn vašin govoron o njeđovj bōlesti* (Bib). *Onā kūga od njeđove ženē ne da jin mira* (Bla). *Ku ti ne da mira čvrkni ga po nōsu!* (Bolj). *Ti si mojā vēla pokōra, aš mi nedāš nikat mira* (Bolj). *Ta vrazji dindot ne da mira dindama* (Gam). *Vrazji papatuaci ni duaju ti mira, ni vuadne ni v nući* (Ist). *Mālen se ni spālo, ni nan da mira pa nišmo mōgli zaspāti* (Med). *Se obīsija za njēga i ne mu da mira već lito dān* (Med). *Onā šajēta od čovika ne da nikad mira, če me skončati* (Med). *Sakramēnska mūla, ne da mira!* (Mrk). *Ne dā mi mira vĳ mularĳja* (Mur). *Svōmu dēdu frkačōni ne dājĳ mira* (NV). *Ne da mi mira ni pōl ųre* (Nov). *Tvōj mali mōmu unūku ne da mira* (Nov). *Ku mi ne dōš mira, čun ti zamlēt jenō da če ti pōl ųre zvonit va ušĳjah* (Lab). *Kedē je onaīsti tvōj sakramēnski sĳn, ki mi celo popōlne ne dō mira?*

(Lab). Čūdo jěno kâko nĵoj ne dâ mîra (Rak). Kâko da mu pĵje kŕv, ne dâ mu mîra (Rak). Ne dâ mîra, smîron grê sĵmo – tâmo (Rak). Ni dal mîra dokle me ni zidental (Ruk). Celcât celcamĕnti dân ne dâ mi mîra (Senj). Jĵpet mi ne dâ mîra (Senj). Cĕkaj, vâla pŭknes ōd jida, stĵra, ne dĵs mi mîra (Sus). Ne da mira va razredu, stalno dela pantomine (ŠiK). Īndrijamân mi ne dâ mîra (Uni). Navâdil se je na nŏs i sâl ti nĕće dât mîra ni jelnŭ vĕcer (Vis).

ne dat mira ni pokoja (poĕinka) komu uznemirivati koga, muĕiti koga, dosaĕivati komu: Ne dŏdŭ mi mîra ni pokŏja (PiZ). Ne dŏdŭ mi mîra ni poĕinka (PiZ). Ne dŏ mi mîra ni pokŏja (Vis). Ne dât mîra ni poĕinka (Vis).

ne imet <ni> mira ni pokoja (spokoja, poĕinka) <od koga> **1.** stalno biti u pokretu i kakvu poslu: Kŏd njega nĵkad nĕma ni mîra ni pokŏja, vâjk mu niŝto fâli (Bib). Tĵ ĕovĵk nĕma mîra ni poĕinka, vâjka dĕla kako ĕŕv (Med). Nĕma mîra ni pokŏja (Mrk). Ne imet mira ni poĕitka (Ruk). **2.** biti ometan: Nĵkat do vâs nĕman ni mîra ni pŏkoja! Nĵkat do vâs nĕman ni mîra ni poĕinka (Bel). Nĕmamo mîra ni pokŏja od susĕdih, po ĕile nŏci bŭĕu (Med). **3.** ųeljjeti komu da nikada ne pronaĕe mir: Nĕmâla ni mîra ni pokŏja (Bla). Ne imâla mîra ni pokŏja! (PiZ).

ne imet mira biti nemiran, ne moĕi se smiriti: Nĕma mîra, ki da je nakalamĕtân! (Bla). Nĕmâju mîra ko se barĕnku mâlo ne zgrĵzâju (Bla). Gŭŝce se reĕĕ da nĕkĕ nĕmâ mîra leh dâ j nĕmirân (Gro). Tâ otrŏk nĕma mîra ni dŏma ni ōdomi (Kas). Tĵ nĵkad nĕmaŝ mîra, vâjk si u đĵru (Med). Nisân imâl mîra od đjâvlovoga ĕĕŝiva! (Nov). Nĕma mîra, kâko da je vrâg u nĵĕmu (Rak). Nĕma mîra ni po nŏci, ni po dânu (Rak). Nikada ni mira v onoj kuĕe, vek vekon se barufaju, pak da bi za ĕa, nego juŝto za niŝ (Ruk). Nisan imel mira dokle mu se nisan batal (Ruk). Iâko mi je tvoja dobrotâ oprostĕla, nĕĕu imât mîra dŏkle mi tvŏj mŭz i Mĕlica ne oprŏstidu (Vis). Dvŏ â đâvla, pa nĵkad mîra nĕmajŭ (Vrg).

ne imet mira od koga biti ometan od koga: Onĕ je mladiĕĕ galancâ, nĕma mîra od nĵĕga! (Bla). Pu ĕija dan nĕmam mira ud te mularije (Gam). Smĕrŏn klâmĕfâ po selŭ, nĕkĕ od nĵĕ nĕmâ mîra (Gro). Ot tih komedijâl nĕ nĵkat mîra (Mrk). Dvĕ tŭke smo imâli, niŝ imâl od nĵĕh mîra (Nov).

ne imet nigdi mira ne moĕi se nigdje smiriti: Nĕmâ nigdi mîra tŏ lândralo od ĕovĵka (Gri). Nĕgdir nĕman danâs mîra (Nov).

ostavit/ostavljat (pustit/puŝcat, molat/molivat) na miru koga, ŝto ne uznemiriti / ne uznemirivati koga, ŝto, ne zasmetati / ne smetati komu, ĕemu, ne dirnuti / ne dirati u koga, u ŝto: Hodi mĕter ženĕt, a menĕ puŝti na mirŭ! (Bel). Mâ kojĕ ti je vrâg, âjde vĕĕ jednŏn, ostâvi me na mĕru i nĕmoj me tentâti da beŝtimân (Bib). Âma puŝti me na mĕru, mŏlin te! (Bib). Puŝti me na mĕru, sâmo se debelĕn, glĕdaj, po menĕn svĕ pancĕte vĕsu (Bib). Pŭŝti me na mĕrŭ, nemŏj me grŭhât (Bla). Ćinĕ fĕntu da se kapricijâ da ga pŭstu na mĕrŭ (Bla). Pustĕte me na mĕru i hŏte do dijâvla! (Bolj). Pŭŝĕaj ga na mĕru! (Bolj). Ustâvi ga na mĕru i hodi jĕs (Bolj). Zmiĕŝanega ĕovĕka je nĵjbŏlje puŝti na mĕre (Bolj). Pusti ga na miru, znas da je brizan bozac (Gam). Puŝti me na mĕrŭ (Gri). Pustĕ ga na mĕre aŝ ĕe ti se grĕdo osvĕtĕt (Kas). Pustĕ pŭru na mĕre aŝ kvŏcâ (Kas). Puŝti ga na mĕre, ĕâ ne vĕdiŝ da je mâlo ĕapŏn? (Lab). Puŝti ga na mĕre, oŝ vecerâs ĕma lŭno (Lab). Puŝti ga na mĕre, ĕâ ne vĕdiŝ đâ je koko prŏvi ŝtrigŏn (Lab). Pŭŝ ga na mĕru kad vĕdiŝ da dĕla

(Med). *Něka me pùšti na mîru, er ko se nâđemo u tîsnon, će slâbo pasàti* (Med). *Danàs je nakrîvo nasâđen, pùš ga na mîru!* (Med). *Bòlje da ga pùšti na mîru, er bi mu mòga osěci nòs* (Med). *Puštì me na mîru!* (Mrk). *Nì ga pùšti na mîru dòkle se nì najì* (Mrk). *Mã pùsti me više na mîru* (Mur). *Ča si takò intrigàst, pùsti me na mîrù* (NV). *Pustìte ih na mîrù!* (NV). *Bàbi ponesì bokunìč krùha neka mòči u kafû i puštì je na mîrù* (Nov). *I takò i onakò, nikak^u òr mu ... ga nì puštìla na mîre* (Orb). *Se je jãdìla nã njega da čã jo šcìplje za ruòko, něka jo pùšti na mîre* (Paz). *Mòla ga na mîrù!* (PiZ). *Pùst ga na mîrù!* (PiZ). *Za Bòga mîlega, pùš me na mîru* (Rak). *Hòj kjã od mène, pùš me na mîru* (Rak). *Šajèta ù te hìtila, pùšti me na mîru!* (Rak). *Pùšti me na mîru da počìnen jèno màlo!* (Rov). *Pusti tu katridu na mîre zač ćeš nan ju dešfat, pak neće bit ni takove* (Ruk). *Pusti ga na mîre zač je jako ohrestan* (Ruk). *Pušćaj ga na mîrù!* (Senj). *Rùke klàt nãse, ne smì se tìkàt, tí mene pùs na mîrù* (Sus). *Pušćaj ga na mîru, stalno dela od sebe čampalona* (ŠiK). *Ne razganji to blago, puščajte ga na mîru* (ŠiK). *Òštãvi ga na mîru, òl ne vidìš da je ò Boga magànjãn* (Tro). *Ostãvte svìt na mîrù da cìni svoj trùdni posòl* (Vis). *Tì mene pùs na mîrù* (Vrg).

poć na mire otići smireno (bez uzrujavanja): *Danàska smo naprãvili dèset parnãti, pak mòremo poć na mîre dòma* (Lab). *Jòš da mu tò paketòn, pak mòren poć na mîre spàt* (Lab).

pusti/pušćaj me s miron nezainteresiran, flegmatičan: *I òn i onã su ti pustì me s mîròn* (Cri). *Mariju niš ne sekira, ona ti j puščaj me s miron* (ŠiK).

pustit/puštat (molat/molivat, ostavit/ostavljat) s miron (smiron) koga ne uznemiriti / ne uznemirivati koga, ne zasmetati / ne smetati komu, ne dirnuti / ne dirati u koga: *Puštì me s mîròn* (Gri). *Pušćaj ga smîròn, stãlno dèlã nìkakove bedarìje* (Gri). *Pùsti ga smîròn, vidìš da benãvì* (Gri). *Pùstì ga smîròn, òn ti je velìkã cìpidlaka* (Gri). *Pùs' ga smîròn, òn ti je bokùn udrivèn!* (Hva). *Pùs(t) mãšku smîron, izgranjãće te!* (Hva). *Mòla me smîron sa tìn tvojìn pistulima!* (Hva). *Pustì tululèlu smîròn* (NV). *Ala, lipi moji, hote si malo čã, puščajte me s mîrun* (ŠiK). *Mòlãj me s mîron* (Tro). *Pùštì ga s mîron, vidìš da je štùf* (Tro). *Ostãv s mîron tu bèštiju* (Vis).

pustit na Božjen mire koga ne uznemiriti / ne uznemirivati koga, što, ne zasmetati / ne smetati komu, čemu, ne dirnuti / ne dirati u koga, u što: *Va librète ti sè pìše cà te interesò, pa me pustì, lèpo te pròsin, na Bòžžen mîre* (Lab).

pustit z imenom Božjin na mire koga ne uznemiriti / ne uznemirivati koga, što, ne zasmetati / ne smetati komu, čemu, ne dirnuti / ne dirati u koga, u što: *Mãlã, pustì me z ìmenòn Bòžjèn na mîre* (Kas).

radi (siću, sporad, zarad) mira u kući (hiži) [mućat, ne reć čã; činit čã, ne delat čã itd.] izbjegavajući svađu (nezgodna pitanja) [šutjeti, ne reći što; ne činiti, ne raditi što], ne ulazeći u sukobe ili nesuglasice [šutjeti, ne reći što; ne činiti, ne raditi što]: *Mùč ràdi mîra u kùći!* (Bib). *Jenù besèdu zrečì, dvè pogùtni, spòrad mîra va kùće* (Kas). *Zarãd mîra va kùće nãjveć pùtì nìš ne rećen* (Kas). *Sìću mîra u kùći* (Kom). *Radi mîra va kùće nãjbolje je da sì zãjno podèlimo kampãnjo* (Lab). *Čã svè ne činìn radi mîra u kùći!* (Nov). *Nãmućale su se nãše bàbe radi mîra u*

kùci (Nov). *Ràdi mîra u hÿzi nîsan njoj nîš rëkla* (Rak). *Žàraj mîra ù kuću, pùno šan pùti prigrîža cã* (Tro).

s tiha (tihega) mira bez pravoga povoda, samo tako, ni iz čega, odjednom, iznenada, iznebuha: *S tîha mîra se je bÿtil na tlò* (Bel). *S tîhega mîra ga je pòče kacotãt* (Mrk).

u miru Božjen u potpunom miru, bez uznemiravanja: *Kãd próde kràj Kopošãnta, prikrižî se i požèli svîman mÿtvín da počîvaju u míru Bòžjen* (Bib). *Koli bàbe smo ùžínali u mîru Bòžjen* (Med).

z miron Božjen u miru: *Hòd s mîron Bòžjîn!* (Omi). *Hòte dõma z mîrõn Bòžjën!* (Kas). *Dico, hote malo doma, pušćajte me z mîrun Bòžjën* (ŠiK).

za mir va kuće da bi se izbjegle svađe, nesuglasice, sukobi: *Sãkõj nõnotovõj besède mõràš prikûntenãt za mîr va kùće* (Kas). *Za mîr va kùće nãjboje je bîť onã šîmija kã jedãn dãn ne čûje, drùgî ne vîdî, a trètî mûcî* (Kas).

ŽELJKA BRLOBAŠ

INSTITUT ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE, ZAGREB

zbrlobas@ihjj.hr

PRIMJERI FRAZEMA KRIŽEVAČKO-PODRAVSKIH KAJKAVSKIH GOVORA U ODNOSU NA KAJKAVSKI HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'282(497.5-4PODRAVINA)373.7

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.25>

U radu se analiziraju pojedini primjeri frazema križevačko-podravskih kajkavskih govora u odnosu na kajkavski hrvatski književni jezik. Temelj su analize frazema dva knjižna izvora. Jedan je od njih *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima* (2008.) autorica Jele Maresić i Mire Menac-Mihalić, kapitalno dijalektološko djelo u istraživanju kajkavske frazeologije koje sadrži korpus u zbiru od više tisuća frazema i njihovih primjera iz osam križevačko-podravskih kajkavskih govora. Drugi je izvor *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* (1984. –) u kojem je leksikografska obrada kajkavskih književnih frazema i izričaja jedna od osnovnih sastavnica rječničkoga članka. Cilj je analize, prema dvama osnovnim izvorima, na temelju metode usporedbe supostaviti primjere frazema iz mjesnih križevačko-podravskih kajkavskih govora s primjerima frazema u kajkavskom književnom jeziku, utvrditi sličnosti i razlike u njihovu osnovnom obliku, sastavu i značenju. Pritom se uspoređuju i oprimjerenja u kojima se pojavljuju. Posebno se ističe i dijakronijski slijed uporabe prema najstarijemu zabilježenom knjižnom primjeru frazema u kajkavskom književnom jeziku. Supostavnom analizom strukturnih i značenjskih obilježja dijalektnih primjera frazema u skupini kajkavskih govora u odnosu na kajkavske književne frazeme propituju se odnosi i jezična obilježja hrvatske kajkavske dijalektne i književne (povijesne) frazeologije.

1. UVOD

Knjiga *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima* (2008.) autorica Jele Maresić i Mire Menac-Mihalić kapitalno je djelo u domeni dijalektoloških istraživanja kajkavske frazeologije. Naime, riječ je o analiziranom i obrađenom korpusu više tisuća potvrđenih frazema iz

osam govora križevačko-podravske skupine kajkavskih govora, kako ju je nazvao Ivšić (1936), a prema novijim istraživanjima ta je Ivšićeva skupina podijeljena u četiri dijalekta (Lončarić 1996: 145–146). U *Frazeologiji* su prema punktovima obrađeni govori predstavnika podravskoga, glogovničko-bilogorskoga i gornjolonjskoga dijalekta (Bakovčice, Kloštar Podravski, Križevci, Podravske Sesvete, Virje, Veliki Raščani, Vrbovec) uključujući i frazeologiju peteranskoga govora.¹

Budući da su u dosadašnjoj dijalektnoj leksikografiji objavljeni brojni rječnici kajkavskih govora – uključujući i rječnike govora s područja navedene kajkavske skupine, ovo je djelo od neprocjenjive vrijednosti s gledišta dijalektne kajkavske frazeologije. Naime, objavljeni dijalektni rječnici u načelu obrađuju i frazeologiju govora u većoj ili manjoj mjeri ovisno o metodologiji prema zadanoj strukturi rječničkoga članka te uz jezične fonološke, morfološke i semantičke podatke nerijetko ne mogu u cijelosti iznjedruti i sve potvrde frazema, njihovih značenja i oprimjerenja (što dakako ovisi i o prikupljenoj i analiziranoj građi i korpusu na temelju kojih rječnici nastaju). Stoga je to knjiga koja, uz ostalo, sadrži *Rječnik frazema* i *Rječnik istoznačnih i bliskoznačnih frazema* te je svojim metodološkim pristupom isključivo usmjerena kajkavskoj frazeologiji, i to određene skupine kajkavskih govora u okviru pripadajućih dijalekata. Pritom je znanstveni pristup analizi korpusne građe u knjizi velik jezikoslovni prinos dijalektnoj kajkavskoj frazeologiji na osnovi suvremene frazeološke teorije i frazeološke leksikografije.

Što se tiče povijesti hrvatskoga jezika, kajkavski je hrvatski književni jezik u razdoblju od 16. do početka 19. stoljeća uvelike zadovoljavao funkcije književnoga jezika na omeđenom zemljopisnom i administrativnom području sjeverozapadne Hrvatske. Na osnovi bogate rječničke, gramatičke, pravopisne i književne građe leksički je korpus postao predmetom leksikografske obrade u *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* (1984. –), povijesnom rječniku koji u izboru građe za stvaranje leksikografskoga korpusa hrvatskoga jezika obuhvaća kajkavske pisane izvore (na temelju objavljenih tiskanih i rukopisnih djela).² Što se tiče metodologije i strukture rječničkoga članka,

¹ Opširnije o zemljopisnoj rasprostranjenosti križevačko-podravske skupine kajkavskih govora, općim i osnovnim jezičnim značajkama govora te skupine i pripadajućih dijalekata v. Maresić i Menac-Mihalić (2008: 12–30).

² *Rječnik* se leksikografski obrađuje i objavljuje u svescima u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje, a suizdavač je Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Dosad je objavljeno 14 svezaka s oko 55 000 natuknica na ukupno 3 360 dvostupčanih stranica u dijelu abecedarija od natuknice *a* do natuknice *seľanec*. O nastanku rječnika, izvorima, metodološkim postupcima i strukturi rječničkoga članka usp. npr. Finka (1973; 1984a; 1984b; 1984c), Vajs Vinja (2011), Brlobaš i Horvat (2019).

leksikografska je obrada kajkavskih književnih frazema i izričaja,³ na temelju prethodno ekscerpiranih primjera, jedna od osnovnih sastavnica u *Rječniku*.⁴ Time se potvrđuju sastav i značenje pojedinih kajkavskih književnih frazema. Usto se oprimjerenjima, od najstarijih potvrda do sredine 19. st., omogućuje praćenje nastanka i dijakronijskoga slijeda uporabe književnih frazema u kajkavskim pisanim izvorima.

2. POSTAVKE ANALIZE

Cilj je analize, prema dvama osnovnim izvorima, na temelju metode usporedbe supostaviti određene i odabrane primjere frazema iz mjesnih križevačko-podravskih kajkavskih govora s primjerima frazema u kajkavskom književnom jeziku, utvrditi sličnosti i razlike u njihovu osnovnom obliku, sastavu i značenju. Time se ujedno ističe i uspoređuje dijakronijski slijed uporabe prema (naj)starijemu zabilježenom i potvrđenom knjižnom i književnom primjeru frazema u kajkavskom književnom jeziku u odnosu na sinkronijsko i suvremeno stanje uporabe u istraženim mjesnim govorima.

S teorijskoga gledišta može se činiti upitnom poredba frazema zastupljenih u dvama različitim idiomima – anorganskom, kakav je kajkavski hrvatski književni jezik, i organskom, kakvi su mjesni govori izdvojene skupine govora. No, valja imati na umu da oba idioma imaju jezično uporište u kajkavskom izričaju te da osnovicu kajkavskoga književnog jezika čini tadašnji zagrebački govor, iako se kajkavski hrvatski književni jezik razlikuje od regionalnih obilježja kajkavskih organskih govora (Šojat 2009: 7–8). Pritom smo svjesni i činjenice da “frazelogiju u *KRj* treba strogo razlikovati od dijalektne frazeologije, jer dijalektna frazeologija uvijek ima usku teritorijalnu rasprostranjenost, može se razlikovati od dijalekta do dijalekta i ne mora imati općeprihvaćene frazeme kakvi se nalaze u suvremenom književnom jeziku” (Vajs i Zečević 1994: 175).

S druge strane, usporedba potvrđenih primjera i ostvaraja frazema provodi se na temelju korpusa u dvama rječničkim izvorima, stoga se pristup može opravdati i supostavnom analizom leksikografskih primjera frazema – njho-

³ O frazeologiji u *Rječniku* usp. Vajs i Zečević (1994).

⁴ Prof. dr. sc. Miri Menac-Mihalić najsrdačnije zahvaljujem za sva njezina znanstvena postignuća na području hrvatske kajkavske dijalektologije kao i za prinose povijesti hrvatskoga jezika u leksikografskoj obradi povijesnoga *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, kojemu je omedavna odlukom Razreda za filolološke znanosti HAZU imenovana glavnom urednicom, a autorica je leksikografske obrade dijela abecedarija u prethodno objavljenom šestom (1991.) i sedmom svesku (1995.). Hvala Vam, Profesorice.

vih sastavnica, značenja i dijakronijskoga slijeda uporabe u odnosu na organske govore i primjere u *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*.⁵

U radu se ne propituju teorijska određenja frazeološke jedinice, koja se prema suvremenim pristupima razumijeva frazemom u užem i širem smislu.⁶ Prema teorijskom pristupu jedinici frazemu u kajkavskom hrvatskom književnom jeziku razlikuju se izričaji i lokucije (Vajs i Zečević 1994: 176), što se u strukturi rječničkoga članka u RHKKJ-u u načelu prema metodologiji leksikografske obrade natuknica svrstava u izričaje i sveze (lokucije).⁷

U poredbenoj supostavnoj analizi frazema istih sastavnica polazi se od primjera frazema u *Rječniku frazema križevačko-podravskih govora*⁸ (prema uopćenomu leksemu i uopćenomu frazemu, v. objašnjenje u poglavlju 3). Prema analizi s polaznim prikazom značenja unutar tematsko-značenjskih područja⁹ navode se najprije frazemi iz dijalektnoga rječnika, a potom iz RHKKJ-a.¹⁰

3. ANALIZA USPOREDBE NA ODABRANOM UZORKU FRAZEMA

Budući da je riječ o dvama leksikografskim izvorima, analiza uzorka frazema sužena je na odabrane primjere prema sljedećim kriterijima. Abecedarij RHKKJ-a uzima se u obzir sukladno dosad objavljenim svescima (od natuknice *a* do *seľanec*), što je utjecalo i na ograničeni odabir frazema u dijelu abecedarija (od *a* do *sekira*) u RKPF-u (Maresić i Menac-Mihalić 2008: 55–166). Kako bi u konačnici usporedba zadane analize višestruko premašila okvire ovoga rada, odabir je frazema za usporedbu usustavljen prema najvećoj zastupljenosti primjera uopćenih frazema svrstanih uz uopćene lekseme u RKPF-u. Naime, *uopćeni* je *frazem* oblik koji je češće potvrđen u križevačko-podravskom dijalektu s ciljem povezivanja frazema koji su ostvarajima (tj. zabilje-

⁵ Dalje u tekstu pokrata RHKKJ.

⁶ O detaljnom teorijskom prikazu terminološkoga određenja frazeološke jedinice v. npr. Kovačević (2012: 6–15).

⁷ “Osim toga, mnogi su izričaji u Rječniku zapravo lokucije, ali i obrnuto” (Vajs i Zečević 1994: 179).

⁸ Dalje u tekstu pokrata RKPF.

⁹ Okvir za pristup analizi prema značenju primijenjen je prema konceptualnoj analizi frazema u Fink (2002: 37–61) i Kovačević (2012: 126–281), no u ovom radu metodološki to ne možemo smatrati konceptualnim pristupom.

¹⁰ Pritom valja naglasiti da se u obama slučajevima primjeri frazema uzimaju u obzir iz dijela obrade izričaja u rječničkom članku.

ženim primjerima na osnovi terenskoga istraživanja) potvrđeni u govorima iz osam prethodno navedenih punktova. Uopćeni frazemi (s pojedinačnim oprimjerenjima potvrđenim u govorima) razvrstani su uz *uopćene lekseme* po abecednom slijedu leksema (usp. Maresić i Menac-Mihalić 2008: 49–52).

Takva je metodologija navođenja frazema upotrijebljena i u poredbenoj analizi ovoga rada. Unutar uopćenoga leksema (prema abecednom redu) supostavlja se određeni polazni primjer uopćenoga frazema iz križevačko-podravskih govora s primjerom potvrđenoga frazema u okviru natuknice iz RHKKJ-a, koja je ujedno jednaka uopćenomu leksemu. Odabir uzorka za analizu sužen je na tri uopćena leksema prema kriteriju najvećega broja potvrđenih uopćenih frazema (u odnosu na prethodno navedenu omeđenost obaju abecedarija) u rasponu više od 20 primjera. Na taj je način dobiveno deset uopćenih leksema od kojih su birana prva tri prema najvećemu broju potvrđenih uopćenih frazema.

BOG

U RKPF-u pedesetak je uopćenih frazema pod navedenim uopćenim leksemom, od kojih su prema RHKKJ-u zajednički sljedeći, jednakih sastavnica i značenja:¹¹

(1) ako Bog¹² da₍₆₀₎ – ako bog da_(I, 172; II, 347 s. v. dati)

U obama su izvorima frazemi istoga sastava sa značenjima: ‘izražava želju i nadu’, tj. ‘možda, vjerojatno’, ‘valjda, nadam se’. U kajkavskom književnom jeziku najstarija je potvrda u Belostenčevu rječniku.

U RKPF-u₍₆₀₎ uopćeni je frazem *ako Bog da, ni si sveci ne otmu* u značenju neizbježnosti čega, za koje se značenje nalazi potvrda u Belostenca: *komu Bog, tomu sveti* (s. v. Bog, s rječničkom kraticom poslovice), što je potvrđeno i prema oprimjerenju iz jednoga punkta u RKPF-u₍₆₁₎: *komu Bog, tomu i si sveci* ‘ima veliku sreću *tko*, sve mu ide na ruku’₍₆₀₎.

S obzirom na glagol *dati*, RKPF navodi i uporabu uopćenih frazema *Bog dal* komu *zdravlje* ‘želi *tko* komu dobro’₍₆₀₎ i *Bog dal, Bog zel* ‘tako jest, tako mora biti’₍₆₀₎. Znatno je više varijanata frazema s navedenim glagolom u

¹¹ Primjeri uopćenih frazema iz RKPF-a navode se brojem stranice (u zagradi), a iz RHKKJ-a brojem sveska i stranice (u zagradi). Ako se u RHKKJ-u potvrđeni primjeri frazema ne nalaze unutar uopćenoga leksema u natuknici u odnosu na polazni uopćeni leksem u RKPF-u, to se uz broj sveska i stranice navodi i natuknicom. Svi se primjeri i oprimjerenja frazema iz obaju izvora navode suvremenim slovopisom.

¹² Ž. Fink (2001: 145) zaključuje da je u užoj frazeologiji s komponentom *Bog* sastavnica u potpunosti izgubila svoje prvotno leksičko značenje, stoga smatra opravdanim sastavnicu pisati malim početnim slovom. U ovom se radu sastavnica u uopćenom frazemu i iz leksikografske obrade RHKKJ-a navodi ovisno o tome kako je u izvoru.

RHKKJ-u: *Bog daj; da Bog da; da bi Bog dal; daj Bože* ^(I, 172); *Bog bi dal; Bog daj; Bog naj da; da bi Bog dal; daj Bože; daj mi Bog* ^(II, 347 s. v. dati) s najstarijom potvrdom *da bi Bog dal* iz Habelićeva rječnika.

(2) Bog oslobodi *koga* ⁽⁶⁰⁾; oslobodi Bože ⁽⁶²⁾ – Bog oslobodi ^(IX, 583 s. v. osloboditi)

Sa značenjima ‘užas jedan’ i u uskliku ‘ne daj bože’ najstarija je potvrda frazema u Belostenčevu rječniku. Sa sastavnicom glagola *osloboditi* prema RKPF-u ⁽⁶²⁾ postoji uopćeni frazem *{to je} Bože te oslobodi* sa značenjem ‘{to je} vrlo je loše, ne može biti gore’. Ovisno o rečeničnom kontekstu u kojem se nalaze (što uvjetuje i značenje pojedinoga ostvaraja), uopćeni frazemi u (2) interferiraju s frazemima u (3).

(3) Bože sačuvaj (opčuvaj) ⁽⁶¹⁾; ne daj Bože ⁽⁶²⁾ – Bog mentuj; Bog odvrni; obćuvaj Bože; Bože začuvaj; ne daj Bog; ne daj Bože ^(I, 172); Bog ne daj, ne daj Bog ^(II, 347 s. v. dati)

Znatno su razvedenije potvrđene sastavnice frazema u RHKKJ-u (u značenju izražavanja brige, straha ili odbijanja) u odnosu na RKPF. Najstarije su potvrde u književnom jeziku iz 17. st. za frazeme *Bog mentuj* i *ne daj Bog* (uz *ne daj Bože*), a za zajednički frazem *bože opčuvaj* iz Belostenčeva rječnika.

Uopćeni frazem *{to je} sačuvaj Bože* s glagolskom sastavnicom *sačuvati* u RKPF-u ⁽⁶²⁾ ima isto značenje kao i *{to je} Bože te oslobodi*.

(4) fala Bogu ⁽⁶²⁾ – hvala Bogu; Bogu hvala ^(I, 172)

Frazem je prema RHKKJ-u potvrđen u izvoru iz 1697. (u propovijedima M. Šimunića).¹³

(5) moliti kak Boga *koga* ⁽⁶²⁾ – prositi kak Boga ^(I, 173)

U značenju ‘pokorno, jako, usrdno moliti (*koga*)’ uopćeni je frazem, s varijantom glagola kao sastavnice, potvrđen oprimjerenjem iz Krležinih *Balada*.

U odnosu na poveći broj uopćenih frazema u RKPF-u prethodno navedeni poredbeno analizirani frazemi (1 – 5) potvrđuju jednake ili gotovo jednake sastavnice i značenja u organskim govorima u odnosu na anorganski.

Pritom iz križevačko-podravskih govora valja izdvojiti uopćene frazeme (uz uopćeni leksem *bog*) s najviše oprimjerenja u odnosu na istražene punktove, npr. *dobiti (videti) svega Boga* ⁽⁶¹⁾, *drži se (ohol) je ko kak da je Boga za bradu prijel* ⁽⁶¹⁾, *gde je Bog rekel laku noć*¹⁴ ⁽⁶¹⁾, *nikaj (ništ) pod milem Bogom*¹⁵ ⁽⁶²⁾, *{to je} Bogu za plakati* ⁽⁶²⁾.

¹³ O uporabi i značenju frazema v. Fink (1996: 22).

¹⁴ O uporabi i značenju frazema v. Fink (1996: 20).

¹⁵ U RHKKJ-u (I, 173) frazem je *pod milem Bogom prenočiti* u značenju ‘prenočiti bez krova nad glavom’.

S obzirom na najstariju potvrdu u RHKKJ-u riječ je o frazemu *neka mu bude polag Boga* ^(I, 173) sa značenjem preklinjanja koga, prema oprimjerenju (*Neka mu bude polag Boga i njegove duše da svoje sestre ne ostavi.*) u *Listinama hrvatskim* s kajkavskim potvrdama u tekstovima 16. st.

GLAVA

Prema RKPF-u najveći je broj uopćenih frazema potvrđen uz uopćeni leksem *glava* (njih 70-ak), a velik je broj frazema u istoj natuknici i u RHKKJ-u, stoga se poredbena analiza provodi: 1) na temelju frazema jednakih (ili gotovo jednakih) sastavnica i značenja, 2) s polaznim prikazom značenja, tj. tematsko-značenjskih područja unutar kojih se svrstavaju frazemi.

Rezultati analize prema jednakim sastavnicama pokazuju sljedeće:

(1) biti bez glave i repa ⁽⁸⁵⁾ – brez glave; brez repa; prez glave i repa ^(III, 606)

Istih sastavnica i značenja zbunjenosti, nesnalaženja (u prostoru i vremenu) najstarija je potvrda književne uporabe iz 19. st. U obama se idiomima u istom značenju sa sastavnicom *glava* nalazi i zaniijekani oblik frazema: *nema ni glave ni repa* ⁽⁸⁶⁾ – *nemati ni glave ni noge* ^(III, 606), a u križevačko-podravskim govorima isto značenje potvrđuju i frazemi: *ne zna ko gde mu je glava* ⁽⁸⁶⁾ i *neje moći vloviti ni za glavu ni za rep koga* ⁽⁸⁶⁾.

(2) dojt i v glavu ⁽⁸⁵⁾ – dojt i v(u) glavu ^(III, 606)

Navedeni su frazemi značenja '(pri)sjetiti se'. Za osnovno je značenje najstarija potvrda iz 17. st. U RKPF-u frazem *iti v glavu* ^(III, 606) prema oprimjerenju ima značenje 'ići u srž, bit problema' (npr. *Nejdi navek v glavu.*).

(3) zbiti si z glave {kaj} ⁽⁸⁸⁾ – (i)zbiti (i)z glave; pretirati iz glave ^(III, 606)

U značenju 'prestati misliti (o čemu) ili osjećati (što)' u književnim potvrdama najstariji je primjer iz 17. st.

(4) na glavu se postaviti ⁽⁸⁶⁾ – na glavu se postaviti ^(III, 606)

Istoga značenja ('činiti, poduzimati sve što se može', 'potruditi se što je više moguće') i jednakih sastavnica frazem je potvrđen u 19. st.

(5) natovariti na glavu *komu kaj* ⁽⁸⁶⁾ – nakopati si na glavu ^(III, 606)

Budući da su različitih glagolskih sastavnica, značenja se djelomice razlikuju: u mjesnim je govorima 'nametnuti obveze (komu)' a u književnom jeziku značenje je prema oprimjerenju iz 18. st. 'sam dovesti do neugodnih, neželjenih posljedica'. U RHKKJ-u ^(VII, 66 s. v. nakopati) leksikografski je opis frazema (kaj) *sebi na glavu nakopati* 'opteretiti se čime, izložiti se čemu'.

(6) od glave do pete ⁽⁸⁷⁾ – od pete do (vrhunca) glave ^(III, 606)

Uočava se različit poredak sastavnica u značenju cjeline (prema s. v. *glava* u RHKKJ-u), iako oprimjerenje najstarije potvrde u Jambrešićevu rječniku (s. v. A) donosi i poredak *od glave do pet*. Leksikografska je obrada književno-

ga frazema u natuknici *peta* ^(X, 23), gdje su oprimjerenja potvrdila poredak *od glave do pete* (s najstarijom potvrdom iz 17. st.). U RHKKJ-u je i frazem *do glave* ^(III, 606) bliskoga značenja ‘potpuno, do kraja’ s ranom potvrdom uporabe iz 17. st., koja se proteže i u dva sljedeća stoljeća zaredom pokazujući jezično trajanje frazema.

(7) po glavi hodi *komu kaj* ⁽⁸⁷⁾ – po glavi hoditi (komu) ^(III, 606)

Istih sastavnica i istoga značenja ‘biti / imati na pameti, razmišljati’ najstarija je književna potvrda u 19. st.

(8) prazna je glava *komu* ⁽⁸⁷⁾ – s praznum glavum ^(III, 606)

Značenja se i struktura frazema navedenih sastavnica u osnovi razlikuju: u organskim govorima ‘ne misli (*tko*) na *što*’, a prema najstarijoj književnoj potvrdi iz 19. st. ‘u neznanju, bez naobrazbe’.

(9) treći (razbijati) si glavu ⁽⁸⁷⁾ – treći glavu ^(III, 607)

Najstarija je potvrda frazema istih sastavnica i istoga značenja iz 17. st.

(10) stane *komu kaj* v glavu ⁽⁸⁷⁾ – v(u) glavu pobrati; vu glavu zabiti ^(III, 607)

U istom značenju ‘zapamtiti, upamtiti (*što*)’ razlika je u potvrđenosti glagolske sastavnice, a najstarija je književna potvrda iz 17. st.

(11) v glavu je vudrilo *komu kaj* ⁽⁸⁸⁾ – v glavu udriti ^(III, 607)

U značenju ‘opiti se, ošamutiti se’ najstarija je književna potvrda iz 17. st. Prema RKPF-u frazem je dobio novo značenje ‘obuzeti *koga* (*što*), biti zahvaćen *čime*’ (npr. *Ludost mu je vudrila v glavu.*) koje u književnom jeziku djelomice pokazuje frazem *dojti na glavu* ^(III, 606), s vrlo starom Vramčevom potvrdom iz 16. st. (*Ludje ... ne nasleđuje Boga ... doklem na glavo im ... kaštiga ne dojde.*)

Unutar značenjskih područja, i to onih koja obuhvaćaju najviše uopćenih frazema iz polaznoga RKPF-a, poredbeno se svrstavaju sljedeći frazemi:

(a) pametan, promišljen, oštrouman, mudar

– biti bistre glave ⁽⁸⁵⁾; biti rasperte glave ⁽⁸⁵⁾; mudra glava ⁽⁸⁶⁾

– dobre glave ^(II, 404 s. v. dober); dobre glave ^(III, 606); mudra glava ^(III, 606)

(b) glup, nepromišljen

– imeti praznu glavu ⁽⁸⁶⁾; imeti šuplju glavu ⁽⁸⁶⁾; imeti trdu glavu ⁽⁸⁶⁾; munjen v glavu ⁽⁸⁶⁾; nosi glavu *ko* da mu telo ne zamokne ⁽⁸⁷⁾; plitka glava ⁽⁸⁷⁾; pozepsti po glavi ⁽⁸⁷⁾; šuplja glava kak lopta ⁽⁸⁷⁾; trknjen v glavu ⁽⁸⁸⁾; vudren v glavu ⁽⁸⁸⁾

– človek gole glave ^(III, 606); prazna glava ^(III, 606); imati praznu glavu ^(III, 606); oselska / tikvena / tupa glava ^(III, 606); z tikvum v glavu vudren ^(III, 606)

(c) tvrdoglav, tvrdoglavost

– glavom čez (kroz) zid ⁽⁸⁶⁾; imeti trdu glavu ⁽⁸⁶⁾

– svoje glave_(III, 607); tvrde glave_(III, 607); v glavu zabiti (sebi)_(III, 607); vražja glava_(III, 607)

(d) jamčiti

– dati (deti) glavu {na trčec} {za kaj}₍₈₅₎; evo glava, ako neje tak₍₈₅₎; jamčiti {z} {svojom} glavom₍₈₆₎

– glavu postaviti_(III, 606); glavum se zavezati_(III, 606); stajati z glavum_(III, 606)

(e) životna opasnost, pogibelj; poginuti, umrijeti

– glava je v torbi komu₍₈₅₎; igrati se z glavom₍₈₅₎; nalecati glavu₍₈₆₎; nositi (imeti) glavu v torbi₍₈₇₎; ostati bez glave₍₈₇₎; zgubiti glavu₍₈₈₎

– iti za glavu_(III, 606); vtrgnuti si glavu_(III, 607)

(f) previše je komu čega

– preko (obrva) glave je komu čega₍₈₇₎; puna je glava komu {koga / čega}₍₈₇₎

– uvrh glave_(III, 607)

Primjeri u analizi prema značenju pokazuju da su pojedini frazemi sastavnica jednaki, a pojedini se od njih pojavljuju u više od jednoga značenja. Indikativno je da se najviše frazema poredbeno pojavljuju u značenju (b), što i na ovom korpusu potvrđuje zaključak da je “umna ograničenost plodan (...) frazeološki koncept” (Kovačević 2012: 165). Najstarija je književnojezična potvrda u tom značenju iz 17. st. Općenito je najstarija književna potvrda iz 16. st. za značenje (e) frazem *iti za glavu*, a valja naglasiti da mjesni govori potvrđuju veći broj primjera frazema u značenju životne opasnosti. U kajkavskim je govorima s najviše potvrda na temelju istraženih punktova frazem: *popeti se (dojti, splaziti se) navrh (obrva) glave komu*₍₈₇₎ s manje zastupljenom varijantom: *popeti se na glavu komu*₍₈₇₎, što u književnoj uporabi (sa sastavnicom *glava*) potvrđuje frazem: *hoditi nad glavu*_(III, 606) s oprimjerenjem iz 18. st. Kronološki tijek uporabe frazema u književnom jeziku od 16. do 19. st., uključujući Habelićev i Belostenčev rječnik, potvrđuju značenja ljudske tvrdoglavosti i umne ograničenosti.

(J)OKO

Velik broj frazema obuhvaća uopćeni leksem *joko* (RKPF) i natuknica *oko* (RHKKJ), no analiza usmjeruje na prikaz rezultata prema značenjskim područjima s pripadajućim poredbeno supostavljenim frazemima jer su frazemi jednakih ili gotovo jednakih sastavnica i značenja u manjini. Pritom se prema književnim izvorima uočavaju i frazemi većinom nastali prema jednoj potvrdi u oprimjerenju (rječničkom ili knjižnom), što utječe na količinu frazema, ali ne i na frazeme istih sastavnica ili značenja.

(a) biti u pameti, u živom sjećanju

– biti pred jočmi komu₍₉₈₎; ide pred joči komu kaj₍₉₉₎

– imati pred očima ^(VIII, 480)

(b) pažljivo, netremice promatrati, gledati

– držati (imeti) na joku *koga* ⁽⁹⁸⁾; držati pod jokom *koga* ⁽⁹⁹⁾; ne spuščati joči z *koga* ⁽⁹⁹⁾

– metati oči (na kaj) ^(VIII, 480); fikse (*koga*) v oči gledati ^(III, 612 s. v. gledati)

(c) gledati sa sumnjom, nepovjerenjem; smetati *komu što*

– biti v joku ⁽⁹⁸⁾; bode v joči *koga kaj* ⁽⁹⁸⁾; pogledati / gledeti pod joko *koga* ⁽¹⁰⁰⁾;

pogledati / gledeti spod joka *koga* ⁽¹⁰⁰⁾

– krivim okom (*koga*) gledeti ^(VIII, 480); gledeti ispod oka ^(III, 613 s. v. gledeti) ¹⁶

(d) (po)gledati ljutito, prodorno, oštro

– prebosti (skrižati) z jočmi *koga* ⁽¹⁰⁰⁾

– oči hitati ^(VIII, 480)

(e) u hipu, u trenu, hitro

– kam *ko* z jokom, tam *ko* skokom ⁽⁹⁹⁾

– kaj bi okom magnul ^(VIII, 480); vu jednom oka megnjenju ^(VIII, 480)

(f) biti očevidac *čega*; u (*čijoj*) nazočnosti; u povjerenju, nasamo

– videti na svoje oči ⁽¹⁰⁰⁾

– med četveremi očmi ^(VIII, 480); na očeh (*koga*) ^(VIII, 480); na (*čije*) oči ^(VIII, 480); z oči v / vu oči ^(VIII, 480)

(g) privući / privlačiti *čiju* pozornost, uživati gledajući (*koga / što*); zagledati se u *koga*, zaljubiti se u *koga*

– joči krade *kaj* ⁽⁹⁹⁾; pasti si joči ⁽⁹⁹⁾; zapne *komu* joko za *koga / kaj* ⁽¹⁰⁰⁾; hitati joko na *koga* ⁽⁹⁹⁾; zmeknuti si joko na *koga* ⁽¹⁰⁰⁾

– zgubiti oči (za kem) ^(VIII, 480)

Slijed književne uporabe, u analizi prema značenju, tijekom triju stoljeća posvjedočuju oprimjerenja frazema u značenjskoj skupini (a). Najstarija su književna oprimjerenja značenja (a) i (e), a potječu iz 17. st.

Analiza frazema prema jednakim (ili gotovo jednakim) sastavnicama potvrđuje sljedeće poredbeno supostavljene frazeme:

(1) imeti dobro joko ⁽⁹⁹⁾ – pažljivo oko (na *koga*) imati ^(VIII, 480)

U značenju ‘dobro uočavati, primjećivati’ razlikuje se jedino pridjevna sastavnica. Književna oprimjerenja na temelju konteksta potvrđuju i frazem

¹⁶ Frazem (po)gledati (i)spod oka i u kajkavskim govorima i u književnom jeziku ima i značenje ‘kradom, kradomice, krišom (po)gledati (*koga*)’.

imati pazljivo / dobro oko sa značenjem ‘biti oprezan, na oprezu’, a oba značenja potvrđena su u 19. st.

(2) makar z joka ili z boka⁽⁹⁹⁾ – (ali) z oka (ali) z boka^(VIII, 479, 480)

Frazem (sa značenjem ‘koliko god bilo teško, na koji god način’) potvrđen je samo u jednom istraženom punktu, a književni primjeri (u značenju ‘bilo kako, na svaki način, kako bilo da bilo’) potvrđuju uporabu u 19. st.

(3) od joka⁽⁹⁹⁾; na joko⁽⁹⁹⁾ – na oko^(VIII, 480)

Iako jednakih sastavnica, u kajkavskim govorima značenje je ‘otprilike, neprecizno’, čemu jedino rječničko oprimjerenje iz 19. st. posvjedočuje značenje ‘po sjećanju, po viđenju’.

(4) ne sklopiti (stisnuti) joka⁽⁹⁹⁾ – oko stisnuti^(VIII, 480)

U značenju nemogućnosti spavanja, ovisno o sintaktičkoj implikaciji negacije u sastavnicama frazema, najstarija je književna potvrda iz 18. st.

(5) nosi (mekni) *mi se z joči!*⁽⁹⁹⁾ – idi / othajaj mi spred očih^(VIII, 480)

U imperativnom značenju ‘nestani, bježi’ frazem je u više punktova potvrđen u kajkavskim govorima, a književna uporaba oprimjerenjem iz Belostenčeva rječnika.

(6) raspri joči *komu*⁽¹⁰⁰⁾ – otpri komu oči^(VIII, 480)

U značenju ‘reći, ukazati (*komu*) istinu’ književna je potvrda iz 19. st. Frazem *otpri oči* u RHKKJ-u^(VIII, 480) znači ‘shvatiti istinu’ s najstarijom uporabom iz 17. st.

S obzirom na oba polazišta analize frazema (prema značenju i jednakim sastavnicama) valja naglasiti da najstariju književnu potvrdu iz 16. st. nema nijedan navedeni frazem, već su to književni frazemi sa značenjima *oko na oko* ‘izbliza’^(VIII, 480); *oko za oko* ‘(vratiti) istom mjerom’^(VIII, 480) i *dobrim okom* ‘prijazno, blagonaklono’^(VIII, 479) iz Vramčeve *Postile*.

U križevačko-podravskim govorima prema istraženim punktovima najveći je broj oprimjerenja za frazeme: *čuvati (držati) koga / kaj kak joko (joči) v glavi* ‘brižno čuvati (*koga / što*)’⁽⁹⁸⁾; *reči (skresati) v joči komu kaj* ‘otvoreno, bez sustezanja reći (*komu što*)’⁽¹⁰⁰⁾ i *(za)mazati / zamazivati joči komu* ‘(s) lagati (*komu*)’⁽¹⁰⁰⁾.

¹⁷ Za detaljniju i iscrpniju analizu somatskih frazema sa sastavnicom *glava* i *oko* u suvremenom hrvatskom jeziku upućujemo na Kovačević (2012).

4. ZAKLJUČAK

Analiza odabranoga uzorka frazema u skupini križevačko-podravskih kajkavskih govora u odnosu na kajkavski književni jezik provedena je supostavnim metodom usporedbe na temelju dvaju knjižnih izvora (rječnika frazema križevačko-podravskih kajkavskih govora i leksikografske obrade natuknica u RHKKJ-u) i triju polaznih uopćenih leksema s najvećim brojem pripadnih uopćenih frazema u odnosu na iste lekseme u natuknicama s pripadajućom leksikografskom obradom frazema.

Rezultati analize pokazuju da je, s obzirom na ograničenje korpusa prema leksikografskoj obradi natuknica objavljenih svezaka *Rječnika*, najveći broj uopćenih frazema pripadan uopćenim leksemima *glava* i *(j)oko* (koji čine temeljne sastavnice somatskih frazema)¹⁷ te leksemu *bog*.

Uočava se da postoje frazemi koji se poredbeno mogu supostaviti s obzirom na istost sastavnica i njihova značenja u kajkavskim govorima prema anorganskomu (književnomu). S druge strane, analiza frazema unutar dvaju uopćenih leksema provedena je i prema polaznomu značenju unutar kojega su svrstani frazemi različitih sastavnica istoga značenja.

Pojedini frazemi u povijesnom *Rječniku* često imaju kronološki tijek uporabe od 17. do 19. st. S najstarijom književnom potvrdom iz 16. st. na uzorku nije potvrđen zajednički frazem jednakih sastavnica. Najstariji je naime frazem *iti za glavu* prema polaznoj analizi zajedničkoga značenja ‘životna opasnost, pogibelj’.

Ciljna poredbena analiza frazema potvrđuje međusobnu usporedivost značenja i sastavnica, zatim najstarije potvrde frazema u kajkavskim književnim opimjerenjima te sljedivost uporabe u razdoblju književnoga jezika, što potvrđuje da su višestoljetnom uporabom frazemi zaživjeli do suvremenih kajkavskih govora.

U konačnici, metodom supostavne poredbene analize sastavnica i značenjskih obilježja dijalektnih primjera frazema u skupini kajkavskih govora u odnosu na kajkavske književne frazeme propituju se jezična obilježja hrvatske kajkavske dijalektne i književne (povijesne) frazeologije na temelju dvaju leksikografskih izvora.

IZVORI

- RKPF = Maresić, Jela; Menac-Mihalić, Mira. 2008. Rječnik frazema. U: Maresić, Jela; Menac-Mihalić, Mira. *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 55–166.
- RHKJ = *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. 1984. – 2017. sv. 1–14. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

LITERATURA

- Brlobaš; Željka; Horvat, Martina. 2019. Metodologija leksikografske obradbe *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. *Jezikoslovni zapisi* 25/1, 143–163.
- Fink, Željka. 1996. Ruski i hrvatski frazemi s komponentom *бог, черт (дьявол)* i *bog, vrag (đavao)*. *Filologija* 27, 17–24.
- Fink, Željka. 2001. Hvatamo li za bradu *Boga* ili *boga*? O jednom pravopisnom problemu u frazeologiji. *Filologija* 36–37, 139–148.
- Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Finka, Božidar. 1973. O Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. *Rasprave Instituta za jezik* 2, 193–202.
- Finka, Božidar. 1984a. O Popisu izvora za Kajkavski rječnik. U: *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Sv. 1. [ur. Finka, Božidar]. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za jezik IFF, 11–12.
- Finka, Božidar. 1984b. O Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. U: *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Sv. 1. [ur. Finka, Božidar]. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za jezik IFF, 7–10.
- Finka, Božidar. 1984c. Opis obradbe i upute za služenje Rječnikom. U: *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Sv. 1. [ur. Finka, Božidar]. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za jezik IFF, 49–56.
- Ivšić, Stjepan. 1936. Jezik Hrvata kajkavaca. *Ljetopis HAZU* 48, 47–88.
- Kovačević, Barbara. 2012. *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Lončarić, Mijo. 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Lončarić, Mijo. 2004. Aforistična građa u Belostenčevu *Gazofilaciji*. U: *Kukuljevićevi dani u Varaždinskim Toplicama: Zbornik radova znanstveno-stručnih skupova Matice hrvatske 2001. – 2003.* [ur. Filipan, Božena]. Varaždinske Toplice: Ogranak Matice hrvatske Varaždinske Toplice, 165–171.
- Maresić, Jela; Menac-Mihalić, Mira. 2008. *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

- Menac, Antica. 2007. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra.
- Menac-Mihalić, Mira. 2007. O frazeologiji križevačko-podravskih kajkavskih govora. *Hrvatski* 5/2, 23–38.
- Šojat, Antun. 2009. *Kratki navuk jezičnice horvatske: jezik stare kajkavske književnosti*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Vajs, Nada; Zečević, Vesna. 1994. Frazeologija u *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. *Filologija* 22–23, 175–183.
- Vajs, Nada; Zečević, Vesna. 1995. Glagolske lokucije u hrvatskom kajkavskom književnom jeziku. *Filologija* 24–25, 363–372.
- Vajs Vinja, Nada. 2011. Novi pristup u obradbi Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. U: *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju: II. Zbornik radova sa znanstvenih skupova Krapina 2007., 2008. i 2009. godine* [ur. Jembrih, Alojz]. Zabok: Hrvatska udruga Muži zagorskoga srca, 305–328.

Examples of phrasemes from the Kajkavian local speeches of Križevci and Podravina as compared to the Croatian Kajkavian literary language

This paper analyses examples of phrasemes from the Kajkavian local speeches of Križevci and Podravina as compared to the Croatian Kajkavian literary language. The analysis of phrasemes is based on two literary sources. One of these is *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima* (2008) by Jela Maresić and Mira Menac-Mihalić, a capital work of dialectology in the research of Kajkavian phraseology that contains a corpus of more than a thousand different phrasemes with examples from eight local speeches from the region of Križevci and Podravina. The second source is *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* (1984 –), a work in which the lexicographic analysis of Kajkavian literary phrasemes and expressions is one of the basic components of dictionary entries.

The goal of the analysis according to two basic sources is to use the method of comparison to juxtapose phrasemes from local speeches from Križevci and Podravina with examples of phrasemes in the Kajkavian literary language, affirm similarities and differences in their basic forms, composition, and structure, as well as their meaning. The examples in which they occur are also compared. The diachronic sequence of usage is especially emphasised according to the oldest attested literary example of a lexeme in the Kajkavian literary language. This comparative analysis of the structural and semantic features of dialectal examples of phrasemes in a group of Kajkavian speeches as compared to Kajkavian literary phrasemes represents an inquiry into the relationships and linguistic characteristics of Croatian Kajkavian dialectal and literary phraseology.

MIRJANA CRNIĆ NOVOSEL

INSTITUT ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE, ZAGREB

mcernic@ihjj.hr

MAJA OPAŠIĆ

UČITELJSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U RIJECI

mopasic@uniri.hr

SLIČNOSTI I RAZLIKE FRAZEMA NOVOŠTOKAVSKIH IKAVSKIH GOVORA

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'282'373.7:81-115

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.26>

Organski idiomi predstavljaju neiscrpan izvor frazeološke građe čijom se sveobuhvatnom analizom mogu utvrditi zajednička obilježja frazeologije pojedinoga narječja, ali i posebnosti frazema mjesnih govora. Pritom je moguće utvrditi (ne)podudarnost frazema pojedinoga mjesnog govora s frazemima drugih govora istoga narječja, različitih narječja, kao i s frazemima standardnoga jezika. Cilj je ovoga rada frazeme novoštokavskih ikavskih govora Gorskoga kotara postaviti u odnos s frazemima drugih novoštokavskih ikavskih govora kako bi se utvrdile posebnosti frazeološke građe pojedinih mjesnih govora. Analiza frazema provela se na temelju građe dostupne u dosad objavljenim dijalektnim frazeološkim rječnicima, rječnicima mjesnih govora te znanstvenim i stručnim radovima koji se bave dijalektnom frazeologijom. Građu čine frazemi koji se odnose na čovjeka.

1. UVOD

Organski idiomi kao neiscrpan izvor frazeološke građe u ovome su istraživanju poslužili za prikaz odnosa frazema pojedinoga jezičnog sustava prema frazemima ostalih jezičnih sustava. Naime, jezičnom su konvergencijom frazemi u novoštokavskim ikavskim govorima u Gorskome kotaru¹ stavljeni u odnos s frazemima drugih novoštokavskih ikavskih govora, zastupljenih u knjizi Mire Menac-Mihalić (2005) o frazeologiji govora s područja Doline

¹ Usp. Crnić Novosel (2019).

Neretve, Cetinske i Imotske krajine te Like. Time su se utvrdile posebnosti novoštokavske ikavske frazeološke građe pojedinih mjesnih govora, a čime se frazeološka karta hrvatskih mjesnih govora upotpunila. Obrada je građe, s obzirom na brojne prikupljene primjere frazema, bila ograničena isključivo na reprezentativne primjere iz konceptualne sfere koja se odnosi na čovjeka.²

Građu za analizu jezične konvergencije u ovome radu možemo podijeliti u dvije skupine: prvu čine frazemi podastrijeti u knjizi Mire Menac-Mihalić (2005) o novoštokavskoj ikavskoj frazeologiji³, a drugu frazemi zastupljeni na novoštokavskome ikavskom terenu u trima mjestima: Liču, Mrkoplju i Sungeru.⁴

Frazemi su prve skupine ekscerpirani iz navedene knjige, a frazemi s gorskokotarskoga područja prikupljeni su u više navrata terenskim ispitivanjem izvornih govornika⁵ ličko-mrkopaljsko-sungerskoga područja te transkribirani tradicionalnom dijalektološkom transkripcijom.

Usporedbom frazema zastupljenih u prvoj i drugoj skupini dobio se popriličan broj frazema koji su stavljeni u odnos kako bi se donio zaključak o pretežitosti zajedničkih i/ili različitih novoštokavskih ikavskih frazema. Dakako, u ovome se radu donose samo najrelevantniji primjeri pa ovaj opis predstavlja tek početak analize jezične konvergencije frazema na širem novoštokavskom ikavskom području.

2. KONCEPTUALNA ANALIZA FRAZEMA DVIJU SKUPINA NOVOŠTOKAVSKIH IKAVSKIH GOVORA

Frazemi se svojim značenjem mogu svrstati u koncepte koji se temelje na apstraktnim univerzalnim spoznajama⁶. Frazeološka su istraživanja pokazala postojanje univerzalne antropocentrične tendencije u frazeologiji koja je potvrđena i u građi frazema kojima se bavimo u ovome radu.

² Više o tome v. Crnić Novosel i Opašić [u tisku].

³ U ovome radu oni su označeni pokratom NŠI uz referencu u zagradi (Menac-Mihalić 2005) kada se to odnosi općenito na sve govore zastupljene u knjizi *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj* te pokratama za pojedinačne mjesne govore kada se odnosi na pojedino mjesto: Br – Brnaze, Či – Čišla, Do – Dobinče, DP – Donje Pazarište, Ga – Gala, Go – Gospić, Lo – Lovreć, Op – Opuzen, Ot – Otok, PD – Primorski Dolac, Ra – Rašćane, Ru – Runović, Si – Sinj, Ši – Šibenik (usp. Menac-Mihalić 2005: 8).

⁴ U ovome se radu za gorskokotarske novoštokavske ikavske govore rabe pokrate: L za Lič, M za Mrkopalj i S za Sunger, a navode se isključivo uz primjere potvrđene u tim govorima ili se rabi pokrata NŠI uz pridjev *gorskokotarski* kada se odnosi na sva tri govora.

⁵ O izvornim govornicima usp. Crnić Novosel (2019: 4–5).

⁶ Usp. Vidović Bolt (2011).

2.1. Frazemi koji se odnose na čovjekov izgled

U prikupljenoj je građi zabilježen veći broj frazema kojih se značenje odnosi na opis čovjekova izgleda, a izdvojiti ćemo dva koncepta za koje je potvrđeno više primjera frazema.

2.1.1. Debljina – mršavost

U NŠI govorima (Menac-Mihalić 2005) mnogo je frazema koji opisuju osobu prekomjerne mase, dok je u gorskokotarskim NŠI govorima potvrđeno svega nekoliko primjera. Više je frazema u obje skupine zabilježeno za opis mršave osobe.

U frazeologiji su česte usporedbe debele osobe sa životinjom, što se potvrđuje u obje analizirane skupine govora, i to se uglavnom muška osoba uspoređuje s prascem (domaćom životinjom veće tjelesne mase): *debel* (Či, Ga, Si) /⁷ *debejo* (*debel*) (Do) *ko* (Či, Do) / *ka* (Ga, Si) *prasad* (Či, Do) / *prase* (Ga, Si) /⁸ *dèbeja* (L) / *dèbel* (M, S) *ko prásac* ili s gundevajem (bumbarom), kukcem specifične okruglaste građe tijela: *debeja ka gundevaj* (Op).

Poredbeni frazemi *pun ka* (Ga, Si) / *ko* (Lo) *šipak* // *dèbeja* (L) / *dèbel* (M, S) *ko šipak* motivirani su izgledom ploda šipka koji je velik, okrugao i pun sitnih sjemenki. Ti frazemi opisuju osobu krupne, okrugle građe tijela i veće tjelesne mase. U govoru se Mrkoplja rabi i frazem *dèbel ko rôžica* prema frazemu *lîp ko rôžica* jer se nekad lijepom i privlačnom smatrala osoba krupnije građe.⁹

Debela se osoba često uspoređuje i s velikim, širokim i oblim predmetima¹⁰, pa su tako u NŠI govorima (Menac-Mihalić 2005) zabilježeni frazemi *okrug ko bova* (Op) i *zaokružijo se ka bova* (Si) čija je pozadinska slika motivirana izgledom plutače. U frazemu *ko varen je* (Do) na debelu osobu upućuje slika namirnica koje pri kuhanju nabubre, tj. povećaju svoj obujam.

Dvama se frazemima upućuje i na razlog debljine jer se želi reći da je osoba debela zato što puno jede, a ne zbog nekih drugih čimbenika: *nije takav od milosti Božije* (Lo) i *nisu to mravi navukli ako nisu zubi natukli* (Lo, Ra). U potonjem je primjeru u pozadinskoj slici mrav koji marljivo unosi hranu

⁷ Inačice frazema koje pokazuju fonološke, morfološke, naglasne ili leksičke razlikovnosti među mjesnim govorima odjeljuju se kosom crtom, a obilježene su pokratom imena mjesta u zagradama.

⁸ Građa iz knjige (Menac-Mihalić 2005) razdvaja se dvjema kosim crtama od građe prikupljene na gorskokotarskome terenu. Svi se primjeri iz knjige navode u originalu, onako kako su u knjizi zabilježeni.

⁹ V. Crnić Novosel i Opašić [u tisku].

¹⁰ Usp. Malnar Jurišić i Vukša Nahod (2015) i Fink-Arsovski (2002).

u mravinjak, a količina unesene hrane poistovjećuje se s količinom pojedene hrane. Na taj se način “značenje cjeline temelji na suprotstavljenim značenjima njezinih dijelova, pri čemu drugi dio frazema pogrdno pojačava radnju hranjenja” (Vukša Nahod i Malnar Jurišić 2016a: 240).

U poredbenom frazemu *mršav ki kuļava*¹¹ žena (Ot) na temelju slike u C-dijelu stvara se suprotno frazeološko značenje (‘jako debeo’) jer su nede-semantiziran pridjev u A-dijelu i pridjev u C-dijelu u odnosu antonimije¹².

Nerijetko se u frazemima mršavu osobu uspoređuje s tankim drvenim predmetima, i to: sa štapom u obje skupine govora: *tanak* (Lo) / *suv* (Ot) *ko šćap* (Lo) / *štap* (Ot) i *mršav ki štap* (Ot) // *mršav* (*sûv* (L) / *sûh* (M, S)) *ko štâp* (L) / *šćâp* (M, S), a potom s daskom: *ravan* (Lo, Si) / *dret* (Op) *ko* (Lo, Op) / *ka* (Si) *daska*, čačkalicom: *tanak ki čačkal'ca* (Si) / *čačkal'ca* (Ši), šibicom: *koli šibica* (Lo) ili prutom: *tanak ko prut* (Lo) u prvoj skupini govora. Frazem *ravan ko daska* upućuje na mršavu žensku osobu bez oblina.

U gorskokotarskim NŠI govorima zabilježen je poredbeni frazem u čijoj je pozadinskoj slici izgled mršave osobe poistovjećen sa suhim drvom: *sûv* (L) / *sûh* (M, S) *ko sûvo* (L) / *sûho* (M, S) *dřvo*¹³, a u ostalim NŠI govorima (Menac-Mihalić 2005) mršava je osoba uspoređena s tankom granom: *suv(a) je ki takļa* (Ot, PD). Naime, “odsječeno drvo suši se, uvija i gubi boju te se preslikavanjem tih značajka na čovjeka implicira njegov mršav izgled” (Vukša Nahod i Malnar Jurišić 2016b: 430).

Mršava je osoba poistovjećena i s izgledom iscijeđene i osušene smokve: *suv ko suva smokva* (Op), prepečenca: *suv ko baškot* (Op) te bakalara, ribe koja se najčešće prodaje u sušenom obliku: *suv ko* (Či, Ga, Lo, Op) / *ka* (Go, Ši) / *ki* (Ot) *bakalar* // *sûv* (L) / *sûh* (M, S) *ko bakâlâr* (L, M) / *bakâlâr* (*stõkviž*) (S).¹⁴

Stanje izrazite mršavosti, neuhranjenosti i slabosti opisuju frazemi zabilježeni u Šibeniku: *ka da se iz groba diga, ki gladna god'na, ka iz Bijafre, ka da is tikve ločeš*, te u ostalim govorima: *kroz ñu moreš vidit Peleşac* (Op); *moga b' se kroz iglene uši provuč* (Ga); *ko da is tikve loče* (Lo) i sl. Među njima primjeri *ka da se iz groba diga* i *ko da is tikve loče* upućuju i na to da je tko vrlo slab, blijed, žut i općenito lošega izgleda. Grob je asocijacija na osobu koja je umrla, a tikva označava namirnicu koja nije posebno hranjiva pa taj frazem ima i dodatnu konotaciju da se osoba loše hrani.¹⁵

¹¹ *Kuļava* = trudna.

¹² Usp. Fink-Arsovski (2002).

¹³ U govoru Šibenika zabilježen je frazem *ka suvo drvo*, ali u posve drugačijem značenju: ‘nepomično, ukočeno’.

¹⁴ Frazem *sûh ko stõkviž* (S) potvrđen je i u kajkavskim gorskokotarskim čabarskim govorima (*suh ko stakviš*), a leksem *stakviš* upotrebljava se samo u frazemu (Malnar Jurišić i Vukša Nahod 2015).

U pozadinskoj je slici frazema *ka iz Bijafre*, koji je potvrđen i u standardnome jeziku, nigerijska pokrajina Biafra poznata po tome što su uslijed građanskoga rata 1968. g. mnoga djeca umirala od gladi. Frazem *moga b' se kroz iglene uši provući* biblijske je motivacije.¹⁶ Zanimljiv je primjer *ùsùkã (stìsã) se ko dõbro súkno* (M, S) u kojemu se mršava osoba uspoređuje s dobrim suknom, tkaninom koja se, ako je napravljena od čistoga pamuka, pri prvome pranju skuplja.¹⁷

2.1.2. Razvijenost tijela, jakost

Za ovu je skupinu frazema specifično da se uglavnom odnose na razvijena, snažna, stasitoga, kršnoga i krupnoga muškarca koji se poistovjećuje sa životinjama poznatima po svojoj snazi jer izrazito razvijena građa tijela uglavnom podrazumijeva i snagu:¹⁸ *jak ko* (Či, Lo) / *ka* (Ga, Ši) *bik*; *jak ko koñ* (Ot); *jak ka parip*¹⁹/vo (DP) // *jãk ko bîk (bičina)* (L) / *kõn* (L, M, S).

U podudarnim poredbenim frazemima *jak ka* (Ga, Ši) / *ko* (Do) *grom* // *jãk ko grõm* (M) pozadinska je slika motivirana prirodnom pojavom koja se ističe svojom snagom.

Jak i stasit muškarac uspoređuje se s planinom, brdom ili stijenom u poredbenim frazemima: *ko (ki)* (Lo, Do, Op) / *ka* (Ga, Si) *od briga* (Lo, Do, Ga, Si) / *brda* (Op) *odvaļen*; *ka o stine odvaļen* (Ga, Ot, Si); *odvaļen ko od Bijakove* (Lo) i *křšan ko Bijakova* (Lo) // *ko òd břda* (L) / *od břda* (M, S) *òdvãļẽn*; *jãk ko plànina* (L) / *gòra* (M). Prethodni frazemi imaju i dodatnu konotaciju da takva snaga i razvijenost podrazumijeva i visinu što je slučaj u primjerima *mřc'na o čov'ka* (Ga, Si) // *mřcina* (L, M, S) / *kûs* (L) *od čòvika*; *mõre te <kõ> u zùbîn nõsit* (L). Riječ *mřcina* može se odnositi na lošega čovjeka, ali i ljudinu, ogromnoga čovjeka pa je upravo u tome značenju upotrijebljena u frazemu, kao i riječ *kus* koja upućuje na naočita i stasita muškarca.²⁰

2.2. Frazemi koji se odnose na čovjekovo stanje, položaj

U ovoj su podskupini izdvojena dva koncepta koja su brojnija frazemima u odnosu na ostale.

¹⁵ Usp. Bošnjak (2004).

¹⁶ Više o tome v. Opašić (2013).

¹⁷ Usp. Crnić Novosel i Opašić [u tisku].

¹⁸ Usp. Vidović Bolt (2011).

¹⁹ *Parip* = (grč.) konj, kljuse.

²⁰ Usp. Crnić Novosel i Opašić [u tisku].

2.2.1. *Bogatstvo – siromaštvo*

Među analiziranim frazemima velik je broj onih koji se odnose na bogatstvo i siromaštvo kao (ne)posjedovanje materijalnih dobara i sredstava za život. Pritom je u NŠI govorima (Menac-Mihalić 2005) zabilježeno puno više primjera koji se odnose na bogatstvo, dok su u gorskokotarskim NŠI govorima samo tri primjera, što ne čudi ako znamo da je riječ o kraju u kojemu se oduvijek teško živjelo.²¹

Sljedećim je frazemima zajedničko značenje živjeti u blagostanju, bogato i lagodno živjeti, a pritom je to stanje posljedica posjedovanja velike količine novaca²². U pozadinskoj je slici frazema *dobro je potkovan* (Či, Do, Ši) / *šjolan* (Op)²³ bogata osoba koja si može priuštiti cipele s novim potplatima. Frazem *nosit svoju kravu u žepu* (Do) motiviran je nekadašnjim načinom života u kojemu su samo dobrostojeći kupovali krave. Usto, jako bogati imaju dobro mjesto za život, tj. punih su kutova, koji u frazemu *bit pūnī cósā*²⁴ (Si) predstavljaju metonimiju za kuću, ali moguće je da je u pozadinskoj slici i nekadašnji običaj da su se u kutovima kuće ili samo nekih prostorija odlagale stvari (osobito teške vreće s namirnicama poput brašna ili graha).

Frazemi *pun je cekina*²⁵ (Do); *leži* (Lo, Ot) / *sere* (Ot) *na paran*; *pun* (Či) / *puna* (Do) *je para*²⁶; *pun je ki šipak* (zrna) (Ot); *ima para* (šoldi²⁷, novaca, gazeta²⁸) *ko* (Či, DO, Lo) / *ki* (Ot, Ši) / *ka* (Ot, Ši) *blata*; *ima para ka* (Ga, Si) / *ki* (Ot) / *ko* (Op) *i škaļe*²⁹ (Si, Ot) / *skaļe* (Ga) / *škaje* (Op); *ima para ka šušna*³⁰ (Ot); *ima para ko* (Lo) / *ki* (Ot) *govana* // *pūn ko šipak*; *bit dōbro pōtkožen* (L, M, S) opisuju trajnije stanje bogatstva, a svima se “izražava hiperbolizirano shvaćanje bogatstva kao kategorije materijalnoga stanja” (Opašić, Čunović i Fumić 2014: 98). Zajedničko je gotovo svim prethodnim frazemima da im je sastavnicom neki od leksema koji općenito znači novac (*para, novac, gazeta, šoldi*), a pritom se velika količina toga novca uspoređuje sa stvarima i pojavama kojih ima mnogo (*zrnje šipka, blato, šljunak* i sl.). Dodatno negativno

²¹ Usp. Crnić Novosel i Opašić [u tisku].

²² Usp. Opašić, Čunović i Fumić (2014).

²³ U navedenim govorima frazem može značiti i da tko ima puno znanja.

²⁴ *Čoša* = (tur.) 1. kut, 2. ugao.

²⁵ *Cekin* = 1. dukat; 2. pov. venecijanski zlatnik.

²⁶ *Para* = novčana jedinica iz doba Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca te bivše Jugoslavije do 1991. g.

²⁷ *Šoldi* = (ven.) novac.

²⁸ *Gazete* = (tal.) novac; sitan bakreni novac.

²⁹ *Škaļa* = (tal.) šljunak.

³⁰ *Šušna* = (tal.) otpalo suho lišće.

konotativno značenje nose sastavnice *srat* i *govna* u frazemima: *leži (sere) na paran; imat para (šoldi, novaca, gazeta) ko govana*. Pritom se novac kao teško ili rijetko dostupna vrijednost pomiče s “trona nedostupnosti” usporedbom s nečim što je “lako dostupno, lako se pronade, čega ima puno na raspolaganju, ali je i bezvrijedno”: šljunak, blato, izmet.

U sljedećim frazemima na siromaštvo upućuje ponajprije nedostatak novca kao osnovnoga preduvjeta za normalan život³¹: *nema čin ni miša otrovat* (DP) // *némat š čin ni miša otròvat* (L, M, S); *neman ni kinte*³² (Ga, Si); *nema pare ni dinara*³³ (Či, Ga, Lo, Ot); *nema(n) (ni) pribijene* (Do, Ga, Lo, Ru, Si) / *pribite* (Či, Ru, Ši) *pare* // *némat đinara ni za lik* (M, S). Zanimljiv je primjer *imat (bit pun) novaca (para) ko žaba dlaka* (Lo, Op) koji je motiviran činjenicom da je žaba životinja koja nema dlaka pa njegovo značenje počiva “na usporedbi pomoću ironije kojom se negira ono izraženo upravnim dijelom frazema” (Omazić 2002: 117), a na tome se temelji i značenje frazema *bogat ko siromaška torba* (Op).

Budući da je kruh osnovna životna namirnica, upravo nemogućnost da se ona osigura³⁴ upućuje na to da čovjek ne može osigurati ispunjenje ni osnovnih životnih potreba, što znači da je siromašan. Navedeno potvrđuju sljedeći frazemi: *nema ni kruv kruva* (Op); *nema(n) ni za kruv* (Či, Do, Lo, Ot) ili *nema ni za kruv, a kamoli što drugo* (Ši) *te nije se ni kruva naijo* (Do) // *némat ni za krùv* (L) / *krùh* (M, S).

Na stanje beskućništva kao jednu od posljedica osiromašenja odnosi se frazem *némat ni kùće ni kùćišta* (L), dok težak život, preživljavanje, životarenje uslijed siromaštva opisuju primjeri: *jedva sastavla* (Či, Ši, DP, Do) / *spaja* (Ga, Si) *kraj s krajen* i *žive ka beštija*³⁵ (Ot), koji ima i dodatnu konotaciju da osoba živi i vrlo neurednim životom.

Stanje posve siromašne, uboge osobe bez sredstava za život opisuje se frazemima: *na prosjačkon šćapu* (Lo) // *bit na pròsjāčkōn štāpu* (L) / *šćāpu* (M, S); *imat gāće na štāpu* (L) / *šćāpu* (M, S) i *siromašan (siroma* (Lo) / *siromaj* (Ot)) *ko* (Či, Lo) / *ka* (Ši) / *ki* (Ot) *črkveni miš* // *sirōmašan (gól, siròtiña) ko črkveni*³⁶ *miš* (L, M, S). Posljednji je frazem internacionalizam koji je mogao

³¹ Usp. Opašić, Čunović i Fumić (2014).

³² *Kinta* = (alb.) novac, novčić.

³³ *Dinar* = 1. službena valuta u bivšemu SFRJ-u; 2. novac općenito.

³⁴ Usp. Crnić Novosel i Opašić [u tisku].

³⁵ *Beštija* = (ven.) životinja.

³⁶ U svim trima govorima alterniraju varijante *črkveni* i *crikveni*, s time da je prvi primjer relevantniji od drugoga. U govoru Mrkoplja, a napose Sungera znanaglasne duljine mogu izostati. Usp. Crnić Novosel (2019: 109–110).

nastati na temelju različitih narodnih priča³⁷, a u pozadinskoj mu je slici skroman život u crkvi.

Izdvajaju se dva frazema koje povezuje slika da osoba ipak nije toliko siromašna kao što ni nedostatak novca nije trajan: *ta nisan na kući zgorila* (Ga); *nisu baš izgorili na kući da ne mogu ić* (Ši) ('ne biti toliko siromašan da ne bi mogao što napraviti') i *neće meni bit da mi neće lonac vrit* (Do) ('neće tko uvijek biti siromašan').

2.2.2. Starost – mladost

U ovoj je podskupini potvrđeno više frazema koji opisuju osobu starije životne dobi u odnosu na one koji opisuju mladu osobu, što je i inače uobičajeno u frazeologiji.

Frazem *mlada je ki kapja rose* (Ši) // *mlâd ko <mlâda> rōsa* (L, M, S) zastupljen i u standardnome jeziku te drugim govorima, motiviran je pojavom rose koja asocira svježinu, početak novoga dana. Međutim, za razliku od njega poredbeni frazem *mlâd ko rōsa u pōdne* (L, M, S) izriče suprotno značenje utemeljeno na već spomenutom neizravnom izricanju negacije.

Mladu, ali i zdravu te lijepu osobu opisuju frazemi: *rumeni se ki jabuka* (Ot); *lip(a) (rumen) ka* (DP, Si, Ši) / *ko* (Lo) *jabuka*; *lipa je ka <čřvena> jabuka* // *lîp ko <čřvena> jâbuka* (L, M, S) čija je pozadinska slika motivirana jabukom kao simbolom zdravlja. Na mladu i zdravu osobu odnosi se i primjer *to je mlada křv* (Do) // *mlâda křv* (L, M, S).

Osobu starije dobi opisuje nekoliko frazema biblijsko-kršćanskoga podrijetla. Frazem *Adamu miñâ pelene* (Ga, Si) motiviran je likom Adama, prema Bibliji prvoga čovjeka na zemlji. Stoga ako je tko od njega stariji, onda je odista jako star. Jako se stara čovjeka uspoređuje i s Metuzalemom³⁸, koji je doživio čak 969 god. prema biblijskome tumačenju, a poznat je još i kao Metušalah: *star ko Metuzalem* (Op) // *stâr ko Metùzalem* (M) / *Matùzalem*³⁹ (S) i njegovim magarcem: *star ko (Martuzelov⁴⁰) keñac⁴¹* (Op). Stara se osoba u frazemima *stariji je od Isusova magarca* (Či, Do) // *stâr kaj Īsusov màgarac* (S) uspoređuje i "s dobi Isusova magarca jer je Isus Krist živio prije više od dvije tisuće godine, a poznato je da je na magarcu primjerice stigao u Jeruzalem na proslavu Pashe" (Crnić Novosel i Opašić [u tisku]).

³⁷ Primjerice, "Seoski miš i gradski miš" i sl. Usp. Piirainen (2012).

³⁸ Usp. Opašić (2013).

³⁹ U govoru Sungera zabilježen je i frazem *múdar ko Matùzalem* ('jako mudar').

⁴⁰ *Martuzelov* = posvojni pridjev od Martuzel (= Metuzalem).

⁴¹ *Keñac* = magarac.

Frazemi *star je ko Biblija* (Či, Do) i *stariji od Biblije dva lista* (Ga, Si) // *stār ko Bìblija* (L, M, S) motivirani su Biblijom kao knjigom nastalom prije više od 5000 godina.

Sljedeći primjeri osim što upućuju na stariju životnu dob, imaju i dodatnu konotaciju da se bliži kraj čijega života, vjerojatno uslijed bolesti: (*s*) *jednōn (je) nogon u grobu (grebu)* (Lo, Do, Ga, Ot, Si) // *bìt jèdnōn nògōn u gròbu* (L, M, S).

U govoru je Gale zabilježen frazem *ima godina ki Bakov'ća magarac*, koji zbog prisutnosti sastavnice vlastitoga imena možemo smatrati vjerojatnim lokalizmom.

Među navedenima izdvaja se frazem *bìt stāra klūka*⁴² (L, M, S) koji ne govori samo da je osoba starije dobi, nego i da je zbog toga mudrija, pametnija.

2.3. Frazemi koji se odnose na čovjekove osobine

Mnogim se konceptima opisuju različite čovjekove osobine u obje skupine govora, no zbog ograničena opsega rada, za ovu smo priliku izdvojili tri koncepta koji sadrže frazeme zanimljive pozadinske slike i motivacije.

2.3.1. Bahatost, umišljenost

Umišljenu i bahatu osobu opisuje nekoliko poredbenih frazema: *napuvan ka mijur* (DP) // *nàpūvān* (L) / *nàpūhān* (M, S) *ko mījūr* (L) / *mīhūr* (M, S); *silena ko* (Lo) / *ki* (Ot) / *ka* (Br) *guda*⁴³ // *nàpūvān* (L) / *nàpūhān* (M, S) *ko prāsac*; *nadūvā se ko žāba* (L); *šepūrit*⁴⁴ *se ko pūrān* (L). Većini je u A-dijelu pridjev *napuvan/napuhan* koji izvan frazeološkoga konteksta ima značenje 'koji se pravi važan, umišljen', dok je u C-dijelu usporedba s predmetom karakterističnoga napuhanog oblika (*mijur/mihur*) ili životinjom koja izgledom djeluje napuhano (*prasac, krmača, žaba, puran*).

Na čiju umišljenost i bahatost može upućivati i ponašanje te držanje tijela, što potvrđuje više frazema sa somatizmom *nos (diga je nos* (Ši) <*do neba*> (Či); *digla je nos pod oblake* (Do, Lo); *ne vidit nešto od nosa* (Ši); *noson para nebo* (Do); *zapela noson za oblake* (Ot) // *nè vidit što od nōsa* (L, M, S), kao i primjeri *vidi òvōga kako se dȳži* (L, M, S); *gleda s visoka* (Či, Do, Lo, Ot, Ru) <*na sviju*> (Ši) // *glèdat s visōka na kōga* (L, M, S). Navedeni su primjeri motivirani i gestama jer im je u pozadinskoj slici osoba koja podiže

⁴² *Klūka* = 1. nos, 2. pamet.

⁴³ *Silen* = umišljen, ohol; *guda* = krmača.

⁴⁴ *Šepūrit se* = hodati uzdignute glave; držati se oholo, praviti se važan.

svoj nos, a pritom joj je glava tako uzdignuta da ne vidi što se oko nje događa. Usto, zbog neprirodnoga i pretjerano napadnoga položaja glave izgleda vrlo smiješno⁴⁵.

Umišljenost se može očitovati i u govoru pa tako frazemi *ponaša se ko* (Či, DP) / *ki* (Ga, Si) *da je skupila* (Či) / *pozoba* (DP) / *popijo* (Ga, Si) / *pokupija* (Či) *svu pamet* <ovog(a)> *svita* // *kò da je pòpija* (L, M) / *pòpil* (S) *svu* <cilu (M) / *célu* (S)> *pàmět òvōg(a) svíta* govore o osobi koja se smatra kompetentnom komentirati sve što je u neskladu s njezinim stvarnim sposobnostima. Moguće je da je motiviran ontološkom metaforom GLAVA JE SPREMNIK⁴⁶.

U pozadinskoj je slici frazema *nije mu ni Bog do kol'na* (Ga, Si) // *ni Bôg nije kòmu do kòlīnā* (L, M, S) te *rogima (rozin) bada boga u prkno*⁴⁷ (Op) poistovjećivanje čovjeka s božanstvom pa opisuju jako umišljenu, čak i oholu osobu, a oba imaju vrlo ironično konotativno značenje.

2.3.2. Poštenost – nepoštenost, beskrupuloznost

U ovom su konceptu okupljeni frazemi kojima je većini sastavnica somatizam *obraz* koji “razvija simboliku časti, poštenja, morala i dostojanstva” (Kovačević 2012: 113), a njegova debljina ili čistoća u pozadinskim su slikama frazema ove skupine. Tako se poštenom osobom smatra ona koja ima čisti obraz: *bija je uvik čistog obraza* (Ši); *iman oba obraza* (Či) // *bīt čistōg(a) òbraza* (L, M, S).

Za razliku od navedenih, čovjeka bez srama, beskrupulozna i nepoštena, opisuju frazemi u kojima na nepoštenje asocira: a) nečist, crn obraz (*čr̃nog je obraza* (DP); *čr̃n ti* (Do) / *mu* (Lo) *obraz*; *čr̃n ti obras ka u mačke taban* (Ga)); b) debeo, tvrd obraz koji se uspoređuje s džonom/potplatom i opankom kao predmetima poznatima po debljini, čvrstoći (*ima obraz ko žon* (Op) // *īma òbr̃az ko* (L) / *ka(i)* (M) *pòtplat*; *ima(š) obraz ka/ki opanak* (Ši) // *īma òbr̃az ko òpanak* (S)); c) neimanje obraza, tj. časti, dostojanstva (*baš je bez ikakva obraza* (Lo); *nema obraza* (Do, Lo, Ot) // *bīt bez (īkakva) òbraza i nēmat òbraza* (L, M, S).

Nepoštenu osobu opisuju i frazemi s dodatnom konotacijom da je riječ o osobi koja ne preza ni pred čim da dođe do cilja: *proda bⁱ* (Ot) / *bi* (Či) *i roženu* (Ot) / *roženu* (Či) *majku* // *pròdā bi i ròženū mājku* (L, M, S) i *proda je dušu sotonⁱ* (Či); *dušu je vragu proda* (Do) // *pròdat dūšu vrāgu* (L, M, S).

⁴⁵ Usp. Kovačević (2012); Hrnjak (2005).

⁴⁶ Usp. Malnar Jurišić i Vukša Nahod (2015).

⁴⁷ *Prkno* = stražnjica.

Poredbeni frazem *pošten si ko crkovna (crkvena) vrata* (Lo) sa značenjem ‘nepošten’ motiviran je činjenicom da kroz crkvena vrata ulazi mnogo različitih ljudi od kojih je mnogo i grešnika.⁴⁸ Istoga je značenja i frazem *pošten ka mačka u prve noge* (Ga) za koji je moguća motivacija ponašanje mačke koja može biti umiljata, ali i nenadano ogrepsti svojim prednjim nogama.

3. SLIČNOSTI I RAZLIKE NOVOŠTOKAVSKIH IKAVSKIH FRAZEMA

Budući da je glavni cilj ovoga rada bio frazeme gorskokotarskih NŠI govora postaviti u odnos s frazemima drugih NŠI govora kako bi se utvrdile posebnosti frazeološke građe pojedinih mjesnih govora, u ovome ćemo se dijelu osvrnuti na jezičnu konvergenciju analiziranih frazema. Na temelju provedene konceptualne analize i s obzirom na strukturu i značenje analiziranih frazema, ustanovljena su tri moguća odnosa u frazemima podudarne strukture i istovjetna frazeološkoga značenja:

1. podudarnost leksemskih sastavnica i frazemske slike
2. djelomična podudarnost leksemskih sastavnica i sličnost frazemske slike
3. frazemi specifični samo za jednu od skupina govora.

3.1. Frazemi podudarnih leksemskih sastavnica i frazemske slike

Najveći dio frazema analiziranih u ovome radu potvrđuje podudarnost strukture, leksemskih sastavnica, pozadinske slike i značenja. Riječ je o frazemima koji su uglavnom potvrđeni i u drugim hrvatskim mjesnim govorima, kao i u standardnome hrvatskom jeziku⁴⁹ (npr.⁵⁰ *debel ko prasac* (*prase*); *tanak* (*mršav, suv*) *ko štap*; *jak ko bik* (*koń, vo*); *ko od bŕda* (*briga, stine*) *odvaŕen*; *nema ni za krv*; *na prosjačkon štapu*; *siromašan ko crkveni miš*; *lip* (*rumen*) *ko <crvena> jabuka*; *star ko Metuzalem*; *star ko Biblija*).

⁴⁸ Usp. Bošnjak i ČaĀpĀtĀnĀ (2004).

⁴⁹ Budući da izostaju dijalektni frazeološki rječnici, nije moguće s potpunom točnošću utvrditi koji su frazemi potvrđeni u pojedinim govorima. Stoga se zaključci u ovome radu iznose uvjetno na temelju građe dostupne u dijalektološkim i frazeološkim radovima navedenima u literaturi.

⁵⁰ Zbog ograničena opsega rada, u ovom se poglavlju ne navode svi analizirani frazemi koji potvrđuju pojedini odnos, već samo pojedini primjeri u uopćenoj formi bez alternacija zabilježenih među mjesnim govorima.

3.2. Frazemi djelomično podudarnih leksemskih sastavnica i slične frazemske slike

U ovoj su skupini potvrđeni frazemi koji se djelomično razlikuju sastavnicama, no to ne utječe na bitnu razliku pozadinske slike, a time i motivacije. Također, opet je dio frazema zabilježen i u standardu te drugim govorima, no s djelomičnom promjenom sastavnica ili značenja, npr. *mlada je ki kapja rose // mlad ko <mlada> rosa; ima obraz ko žon // ima obraz ko potplat*. Izdvajaju se primjeri *stariji je od Isusova magarca* i *star kaj Isusov magarac* te *silena ko guda* i *napuvan ko prasac* koji nisu pronađeni u standardu ni u drugim govorima uzimajući u obzir dostupne podatke.

3.3. Frazemi specifični samo za jednu skupinu govora

U prikupljenoj i analiziranoj građi potvrđeni su primjeri frazema koji se javljaju samo u jednoj od dviju skupina, što ne znači da je riječ o primjerima specifičnima isključivo za taj govor, tj. te govore.

3.3.1. Novoštokavski ikavski govori (Menac-Mihalić 2005)

Frazema potvrđenih samo u NŠI govorima znatno je više nego onih potvrđenih samo u gorskokotarskim NŠI govorima. Prvu podskupinu tih frazema čine oni koji su zastupljeni i u drugim govorima hrvatskoga jezika, ali se razlikuju leksemskom sastavnicom specifičnom za pojedini govor: *ravan (dret) ko daska; tanak ko prut (čačkalica, šibica); bit (suv) ki takla; pun je cekina; leži (sere) na paran; ima novaca (para) ko blata (gazeta, škaļe/skaļe, šušna, govana)*. Tako su frazemi s turcizmom *para* potvrđeni u većini govora Dalmatinske zagore, kao i u svim slavonskim govorima, a izdvaja se frazem iz govora Dobrinča u kojemu se pojavljuje romanizam *šoldi*, najviše zastupljen u priobalnim govorima.

U drugoj su skupini frazemi koji su potvrđeni i u drugim govorima, ali ne i u gorskokotarskim NŠI, a pritom svojom motivacijom ne izražavaju neku specifičnost za kraj u kojem su nastali: *moga bi se kroz iglene uši provući; ko da is tikve loče; jak ka parip; dobro je potkovan/šjolan⁵¹; nosit svoju kravu u žepu; bit pūnī cósā; nije se ni kruva naijo; ta nisan na kući zgor⁴la; neće meni bit da mi neće lonac vrit; Adamu miñat pelene; pošten ko cŕkovna vrata; pošten ka mačka u prve noge; ni pŕston maknit i ne bi mogla muvu z govna stirat; lin ko krava (prasac, Cŕnogorac); vridan je ko cŕv u kamenu (gožžu,*

⁵¹ Frazem je potvrđen i u standardu, ali je drugoga značenja: 'odlično poznavati što'.

železu, rani); *břz/okretan ko doñi mlin; nije takav od milosti Božije; bit pun para ko žaba dlaka*.⁵²

Treću skupinu čine frazemi koji izražavaju specifičnost kraja u kojem su nastali i/ili su potvrđeni u govorima Dalmatinske zagore i neretvanskoga kraja te se mogu smatrati regionalizmima: *debeja ka gundevaj*⁵³; *okruka ko bova; nisu to mravi navukli ako nisu zubi natukli*⁵⁴; *star ka Martuzelov kenjac*⁵⁵; *rogima (rozina) bada boga u prkno; suv ko suva smokva*.⁵⁶

Posljednju skupinu čine frazemi s onimskom sastavnicom karakterističnom za kraj u kojem su nastali, pa se takvi primjeri s velikom vjerojatnošću mogu smatrati lokalizmima. Među prikupljenim frazemima ističe se frazem *imat godina ka Bakovića magarac* vjerojatno je motiviran nekim od nositelja prezimena Baković koji je po nečemu bio specifičan. Ovoj podskupini pripadaju i frazemi s imenom, primjerice: naseljenoga mjesta (*kroz ñu moreš vidit Pelešac*) ili planine (*odvađen ko od Bijakove*).

3.3.2. Gorskokotarski novoštokavski ikavski govori

Ovu skupinu čine frazemi potvrđeni i u drugim govorima, ali ne i u NŠI (Menac-Mihalić 2005): *sûv ko sùvo đřvo*⁵⁷; *jâk ko plânina (gòra); mòre te <kõ> u zûbîn ñosit te bît dõbro pòtkožen*. Mogućim se lokalizmima mogu smatrati: *dèbel ko rôžica; ùsükā (stīsā) se ko dõbro sükno; bît stâra kļûka*, kao i oni s vlastitim imenom kao sastavnicom, primjerice *lênī Péro*.

⁵² Ovaj je frazem potvrđen u velikom broju govora, no s prostorno određenom uporabom sastavnica: frazemi sa sastavnicom *novac* javljaju se u ličkim govorima, a sa sastavnicom *para* u govorima Dalmatinske zagore (Vranić i Zubčić 2012).

⁵³ Frazem je potvrđen i u splitskim govorima (Menac-Mihalić i Menac 2011) i u nekim govorima Doline Neretve (Vukša Nahod i Malnar Jurišić 2016a), gdje *gundevaj* označava kukca kotrljana ili balegara.

⁵⁴ Frazem sličnoga sastava, ali iste slike i značenja zabilježen je i u mjesnom govoru Komina (Vukša Nahod i Malnar Jurišić 2016a).

⁵⁵ Zabilježen i u neretvanskome novoštokavskom ijekavskom govoru Komazina (Vukša Nahod i Nahod 2015).

⁵⁶ Zabilježen i u novoštokavskom ijekavskom govoru Komazina (Vukša Nahod i Nahod 2015), a može se smatrati regionalizmom specifičnim za neretvansku dolinu, no i za ostale krajeve u kojima se smokve suše.

⁵⁷ U govoru Šibenika zabilježen je frazem *ka suvo drvo*, ali u drugačijem značenju: 'nepomično, ukočeno'.

4. UMJESTO ZAKLJUČKA

Analizom frazema dviju skupina NŠI govora utvrdilo se da je riječ o govovima najvećim dijelom podudarne frazeološke građe. Naime, u analiziranoj građi prevladavaju frazemi koji su svojim izrazom, pozadinskom slikom i značenjem posve podudarni ili se samo djelomično razlikuju. Uglavnom je riječ o frazemima koji se javljaju i u drugim mjesnim govovima i/ili standardnome jeziku pa ih možemo smatrati dijelom općega frazeološkog fonda hrvatskoga jezika. Frazemi koji se pojavljuju u NŠI govovima te su međusobno posve podudarni mogli bi se smatrati primjerima specifičnima samo za te skupine govora ili pojedine regije, no za donošenje takvih zaključaka potrebna su daljnja i opsežnija istraživanja koja bi obuhvatila i druge govore štokavskoga narječja, ali i susjednih govora drugačije narječne osnove. Isto vrijedi i za frazeme koji se javljaju ili samo u NŠI (Menac-Mihalić 2005) ili u gorskokotarskim NŠI govovima, a bez ekvivalenata u drugim govovima ili standardnom jeziku. No, frazeme koji u svom sastavu sadrže onimsku sastavnicu specifičnu za kraj u kojem je frazem zabilježen lakše je, dakako, odrediti i pridodati im status lokalizama. Stoga je ovo istraživanje poticajno za sva daljnja ispitivanja dijalektne frazeološke građe koja predstavlja pojedinačne idiome, skupine govora, pa i cjelokupne regionalne korpuse.

LITERATURA

- Bogović, Sanja. 1996. Frazeologija grobničkih govora. U: *Grobnički zbornik 4* [ur. Lukežić, Irvin]. Rijeka: Katedra čakavskoga sabora Grobnišćine, 341–362.
- Bogović, Sanja. 1997. Frazeologija u čakavskim dijalektološkim rječnicima. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 9/1–2, 121–132.
- Bogović, Sanja. 1999. Frazeologija ikavsko-ekavskoga mjesnoga govora Drage. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 11/1–2, 143–163.
- Bošnjak, Tomislava. 2004. Frazemi u lovrečkome govoru kojima se opisuje izgled. *Lovrečki libar* 6/6, 123–132.
- Bošnjak, Tomislava; Čăpăţînă, Clara. 2004. Hrvatski i rumunjski frazemi za izricanje osobina. *Riječ: časopis za slavensku filologiju* 10/2, 22–27.
- Bošnjak Botica, Tomislava. 2006. Frazemi, izrazi i poslovice u Lovreću vezani uz crkvene blagdane. *Lovrečki libar* 8/8, 176–178.
- Bošnjak Botica, Tomislava. 2007a. Upotreba frazema i dob govornika Lovreća. U: *Slavenska frazeologija i pragmatika* [ur. Fink Arsovski, Željka; Hrnjak, Anita]. Zagreb: Knjigra, 51–56.

- Bošnjak Botica, Tomislava. 2007b. Frazemi u govoru Lovreća kojima se izriču osobine. *Lovrečki libar* 9/9, 191–200.
- Crnić Novosel, Mirjana. 2019. *Štokavski ikavski govori u Gorskom kotaru*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Crnić Novosel, Mirjana; Opašić, Maja. 2013. Prilog kontrastivnoj analizi hrvatskih i makedonskih frazema s onimskom sastavnicom. U: *Македонско-хрватски книжевни, културни и јазични врски. Зборник на трудови од Меѓународниот научен собир Македонско-хрватски книжевни, културни и јазични врски одржан во Охрид од 27 до 29 септември 2013*. [ur. Jakimovska-Tošić, Maja]. Скопје: Институт за македонска литература, 281–297.
- Crnić Novosel, Mirjana; Opašić, Maja. [u tisku]. Frazemi u štokavskim ikavskim govorima Gorskoga kotara. U: *Sedmi hrvatski slavistički kongres: zbornik radova*.
- Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF press.
- Frančić, Anđela; Menac-Mihalić, Mira. 2013. Istraživanje i leksikografska obrada hrvatske dijalektne frazeologije. U: *A tko to ide? A xmo tam ide?*. *Hrvatski prilozi XV. međunarodnom slavističkom kongresu* [ur. Turk, Marija]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Hrvatsko filološko društvo, 67–84.
- Hrnjak, Anita. 2005. Geste i mimika kao izvor frazeologije (na primjeru hrvatske frazeologije). *Filologija* 44, 29–50.
- Kovačević, Barbara. 2012. *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Kovačević, Barbara; Bašić, Martina. 2012. Crikvenički poredbeni frazemi i njihovi ekvivalenti u hrvatskome jezičnom standardu. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 38/2, 357–384.
- Malnar, Marija. 2011. Poredbeni frazemi u čabarskim govorima. *Filologija* 57, 155–173.
- Malnar Jurišić, Marija; Vukša Nahod, Perina. 2015. O čovjeku ukratko – konceptualna analiza frazema čabarskih govora. *Jezikoslovni zapiski* 21/1, 121–136.
- Menac, Antica; Menac-Mihalić, Mira. 2012. Frazeologija splitskoga talijanskog govora. U: *Zbornik Međunarodnoga znanstvenog skupa u spomen na prof. dr. Josipa Jerneja (1909. – 2005.)* [ur. Ljubičić, Maslina; Peša Matracki, Ivica; Kovačić, Vinko]. Zagreb: FF press, 255–267.
- Menac, Antica; Fink Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2014. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Menac-Mihalić, Mira. 2000. Frazemi s nazivima kukaca u hrvatskim govorima. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 26, 179–195.
- Menac-Mihalić, Mira. 2005. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga.

- Menac-Mihalić, Mira; Menac, Antica. 2011. *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Nežić, Ivana, 2010. Romanizmi u frazemima južnih labinskih govora. U: *Riječki filološki dani: zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani, održanoga u Rijeci od 6. do 8. studenoga 2008. Knjiga 8*. [ur. Badurina, Lada; Bačić-Karković, Danijela]. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 613–630.
- Nežić, Ivana; Opašić, Maja. 2016. Prilog semantičkoj analizi frazema govora Brovinja. U: *Zbornik radova Šestoga hrvatskoga slavističkoga kongresa* [ur. Botica, Stipe i dr.]. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 365–375.
- Omazić, Marija. 2002. O poredbenom frazemu u engleskom i hrvatskom jeziku. *Jezikoslovlje* 3/1–2, 99–129.
- Opašić, Maja. 2013. *Biblizmi u hrvatskome jeziku*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Opašić, Maja; Čunović, Nika; Fumić, Matea. 2014. Bogatstvo i siromaštvo u hrvatskoj frazeologiji. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 26/2, 91–103.
- Piirainen, Elisabeth. 2012. *Widespread Idioms in Europe and Beyond. Toward a lexicon of Common Figurative Units*. Frankfurt – Berlin: Peter Lang.
- Turk, Marija. 1997. Prilog proučavanju čakavske frazeologije (na građi iz krčkih govora). *Suvremena lingvistika* 43–44, 313–324.
- Vidović Bolt, Ivana. 2011. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Vranić, Silvana. 2005. Iz kostrenske frazeologije. U: *Život, kultura i povijest Kostrene I*. [ur. Vranić, Silvana]. Kostrena: Katedra Čakavskoga sabora Kostrene, 139–152.
- Vranić, Silvana; Zubčić, Sanja. 2012. Strukturalna analiza turcizama u frazemima hrvatskih štokavskih govora. U: *Bosanskohercegovački slavistički kongres: zbornik radova – knjiga I*. [ur. Halilović, Senahid]. Sarajevo: Slavistički komitet – Filozofski fakultet u Sarajevu, 685–693.
- Vranić, Silvana; Zubčić, Sanja. 2013. Turcizmi u frazemima hrvatskih govora. *Filologija* 60, 103–145.
- Vukša Nahod, Perina; Nahod, Bruno. 2015. Frazeologija mjesnoga govora Komazina. *Lingua Montenegrina* VIII/2. br. 16, 41–80.
- Vukša Nahod, Perina; Malnar Jurišić, Marija. 2016a. Gdje vuk podne zvoni, a lisica poštu nosi – zoonimski frazemi mjesnoga govora Komina. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 20, 225–248.
- Vukša Nahod, Perina; Malnar Jurišić, Marija. 2016b. Tko im je mršav, a tko debeo? – crtice iz kominske frazeologije. U: *Zbornik radova Šestoga hrvatskoga slavističkoga kongresa* [ur. Botica, Stipe i dr.]. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 421–432.

Similarities and differences between phrasemes of Neo-Štokavian Ikavian dialects

Organic dialects represent an endless source of phraseological material, whose comprehensive analysis may determine common features of the phraseology of a particular supradialect, but also the particularities of phrasemes of local dialects. Thus, it is possible to determine the (dis)similarity between phrasemes of a particular local dialect and phrasemes of other dialects of the same supradialect, different supradialects, as well as the standard language, respectively. This paper aims to contrast phrasemes of Neo-Štokavian Ikavian dialects of Gorski Kotar with phrasemes of other Neo-Štokavian Ikavian dialects in order to establish the particularities of the phraseological material of certain local dialects. The analysis of phrasemes was undertaken on the basis of material available in published dialectological dictionaries of phrasemes, dictionaries of local dialects, and scientific and professional papers on dialectological phraseology. The material consists of phrasemes pertaining to 'man'.

IVANA FILIPOVIĆ PETROVIĆ

ZAVOD ZA LINGVISTIČKA ISTRAŽIVANJA

HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI, ZAGREB

ifilipovic@hazu.hr

NA VRELU FRAZEMA U KNJIŽEVNOSTI: STUPANJ KONVENCIONALIZIRANOSTI VIŠERJEČNICA IZ BENEŠIĆEVA *RJEČNIKA*

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'373.7'374(038)BENEŠIĆ, J.

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.27>

Konvencionaliziranost, odnosno ustaljenost upotrebe jedno je od temeljnih obilježja frazema za čije je istraživanje potrebno imati uvid u veći broj primjera upotrebe kako bi se pouzdano mogao utvrditi stupanj konvencionaliziranosti nekog frazema. U ovome radu istražuje se frekventnost frazema u korpusu književnih izvora na kojima se temelji Benešićev *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića* kako bi se utvrdilo jesu li frazemi koje taj *Rječnik* bilježi među najfrekventnijima u korpusu pa ih se može smatrati konvencionaliziranima. Cilj je rada bio utvrditi je li konvencionaliziranost frazema u korpusu bio kriterij kojim se Benešić vodio pri njihovu uključivanju u *Rječnik*, ali i odabiru broja citata koji će ih oprimirati. Na temelju rezultata istraživanja zaključeno je da je stupanj konvencionaliziranosti frazema u korpusu izvora bio važan kriterij za uvrštavanje u *Rječnik*, ali jednako je utjecala i namjera sastavljača da *Rječnik* bude riznica originalnih autorskih jezičnih ostvaraja.

1. UVOD

Prvi su se specijalizirani, frazeološki rječnici počeli sastavljati kao nastavak na formiranje frazeologije kao samostalne lingvističke discipline u drugoj polovici 20. stoljeća, odnosno kao praktični rezultat prinosa definiranju frazeološke jedinice, opisivanju njezinih osnovnih obilježja i usustavljanju terminologije. Ipak, prije frazeologije i prije frazeografije, višerječne su sveze s prenesenim značenjem okupirale pažnju jezikoslovaca i leksikografa i njihovu je prisutnost u jeziku bilo nemoguće ignorirati svakome tko se jezikom bavio. Leksikografska su djela poznata kao dragocjen izvor podataka o jezičnim i izvanjezičnim pojavama, a istraživanje provedeno u ovome radu

posvećeno je prinosu jednog rječnika u otkrivanju spoznaja o frazemima iz doba prije frazeologije i frazeografije.

Naime, leksikografski postupci koji uključuju izbor lijeve strane rječnika, odnosno nomenklature, zatim ustroj natukničkoga članka s gramatičkim opisom, objašnjenjem značenja, primjerima upotrebe i drugim sastavnim dijelovima, mogu biti ogledalom mnogih podataka o nekom jeziku, o jezičnim stavovima sastavljača rječnika, o jezičnoj politici dominantnoj u vrijeme nastajanja rječnika te o dosezima lingvistike i njezinih poddisciplina. Konkretno, kada je o frazemima riječ, postupci njihova uvrštavanja u rječnik otkrivaju stavove o tome što je frazem, koja su njegova osnovna obilježja, opseg, granice i upotreba.

Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića autora Julija Benešića odabran je za frazeološko istraživanje iz dvaju razloga: najprije, rječnik se temelji na izvorima koje čini 466 književnih djela hrvatskih pisaca koji su stvarali tijekom stotinu godina između druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća. Riječ je o korpusu izvora koji uključuje ponajbolja djela hrvatske književnosti nastala u turbulentnom periodu u povijesti hrvatskoga jezika. U hrvatskoj su se frazeologiji frazemi dosad istraživali u pojedinačnim djelima (v. npr. Menac i Moguš 1989; Menac 1991; 1992; Petrović 1997; 2000), ali sustavnijeg istraživanja frazema u određenom razdoblju u književnosti nije zasad bilo. Drugo, autor *Rječnika* Julije Benešić bio je vrstan poznavatelj hrvatske književnosti toga perioda i njegova je leksikografska obrada frazema bogat izvor za proučavanje povijesti ideja u frazeologiji. Frazeološka obilježja poput varijantnosti i semantičke (ne)prozirnosti koja se ogledaju u Benešićevoj leksikografskoj obradi istraživana su u radovima Filipović Petrović (2014; 2018b), a u ovome radu istražuje se stupanj konvencionaliziranosti Benešićevih frazema.

Kada je riječ o samome *Rječniku*, podaci koje ondje nalazimo nedostatni su za zaključke o stupnju konvencionaliziranosti frazema. Naime, u *Rječniku* možemo obratiti pažnju na broj primjera za pojedini frazem koji je zabilježen, ali nije sasvim pouzdano očekivati da je ustaljenost frazema bio jedini kriterij za odabir većeg ili manjeg broja primjera, nego je na to sasvim sigurno utjecao i problem prostora s kojim su bili suočeni svi tiskani rječnici. Međutim, provjera frekventnosti frazema koji se javljaju u *Rječniku*, u korpusu od 466 izvora iz kojih su frazemi ekscerpirani daje pouzdan uvid u stupanj konvencionaliziranosti tih frazema i omogućava sigurnije zaključke o Benešićevu tretmanu frazema. Konkretno, u ovome je radu u korpusu od 466 književnih izvora istražena frekvencija pojavljivanja višerječnih sveza koje je Benešić zabilježio u *Rječniku* kao frazeme, kako bi se odgovorilo na sljedeća pitanja: koliko je čestoća pojavljivanja određenog frazema u književnim djelima utjecala na Benešićevo

uvršćavanje toga frazema u *Rječnik* i odabir broja citata kojima će ih oprimirati, odnosno koliko je Benešić u višerječnicama želio pokazati originalnost autorskih metafora kakve se rijetko ponovo javljaju, a koliko ustaljenost figurativnih izraza u književnom jeziku toga perioda. Rezultati su pokazali podjednako oboje: *Rječnik* obiluje i originalnim autorskim izrazima i konvencionaliziranim frazemima od kojih su mnogi u upotrebi i u suvremenom jeziku.

Rad započinjemo uvidom u frazeološku građu samog *Rječnika* te osnovna obilježja leksikografske obrade koja je u njemu provedena, a zatim slijedi teorijski osvrt na konvencionaliziranost kao jedno od temeljnih frazeoloških obilježja. Nakon toga, drugi dio rada posvećen je opisu istraživanja frekventnosti Benešićevih frazema u korpusu izvora i predstavljanju rezultata, nakon čega slijedi zaključak.

2. FRAZE U BENEŠIĆEVU KNJIŽEVNOJEZIČNOM RJEČNIKU

Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića (A – rzati) nastajao je tijekom sedam godina, od 1951. do 1957., kada je njegova autora, Julija Benešića, negdje na početku obrade slova S prekinula smrt. Naknadno je od 1986. do 1990. objavljeno Benešićevih dvanaest svezaka, a od 2008. se u Zavodu za lingvistička istraživanja Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti dovršava to znamenito leksikografsko djelo te su dosad objavljena dva nova sveska, trinaesti (2013) i četrnaesti (2017), a petnaesti je u pripremi. Po mnogočemu specifičan, Benešićev je rječnik jedinstveno djelo hrvatske povijesne i istovremeno suvremene leksikografije: utemeljen na svojevrsnom korpusnom pristupu, broji 466 književnih djela koja su bila izvorom građe za nomenklaturu rječnika i primjere upotrebe. Književnik i prevoditelj Julije Benešić gotovo je nevjerovatno precizno poznao hrvatske pisce čija je djela uključio u izvore za rječnik, a koji su stvarali u razdoblju od 1835. do 1950., pri čemu su mnogi bili i njegovi suvremenici i osobni poznanici. Leksikografskom metodom kojom se rječnik sastavlja na temelju djela ponajboljih pisaca nekog jezika, Benešić se sasvim uključio u tadašnje leksikografske struje u europskim jezicima, a činjenica da svi leksikografski postupci proizlaze iz jezika samog, iz njegove stvarne upotrebe, čini ga relevantnim leksikografskim djelom i u suvremenoj leksikografiji. Premda iz suvremenih višemilijunskih računalnih korpusa sve više izostaju književna djela, posebno pjesnička, a prozna se smanjuju, što je rezultat težnje da rječnici odražavaju svakodnevnu jezičnu upotrebu među govornicima nekog jezika, a koja se ipak ne ogleda u djelima ponajboljih pisaca, naročito iz prošlih stoljeća, Benešićev

Rječnik, a posebno Benešićev korpus¹ izvora ostaje trajno zanimljiv i bogat izvor za leksikografska, semantička i sociolingvistička istraživanja.

Sasvim je očekivano da će korpus koji sadržava stotine književnih djela obilovati figurativnim izrazima, jedinstvenim autorskim jezičnim ostvarajima i u svakom slučaju da će odavati nepresušno bogatstvo jednoga jezika u peru njegovih ponajboljih pisaca. Međutim, kako će jedan čovjek, leksikograf, pretočiti to bogatstvo u rječnik s mnogo prostornih, vremenskih, tipografskih i jezičnopolitičkih ograničenja, mnogo je neizvjesnije. Posebice ako se uzme u obzir da se sama leksikografija još i godinama nakon Benešićeve smrti nosila (i nosi) s problemima vlastitoga statusa u jezikoslovlju, postojanja teorije leksikografije i uopće nekih općih uzusa koji bi vrijedili za sastavljanje rječnika i s kojima bi se svi uključeni, i leksikografi i lingvisti i korisnici, slagali. Rječnike su tijekom duge povijesti leksikografije sastavljali različiti genijalni individualci, često oblikujući leksikografsku obradu prema vlastitom znanju o jeziku i znanju o svijetu. Posebno je zanimljivo pitanje uključivanja višerječnih figurativnih izraza u rječnike nastale prije formiranja frazeologije kao discipline i prije definiranja samog frazema, jer tretman takvih jezičnih pojava u nekom rječniku izravan je pokazatelj povijesti ideja jedne discipline, a ponekad i jedini.²

Benešić, dakle, 1950. nema mnogo frazeografskih uzora, u Akademijinu se rječniku konkretnije odrednice za frazeme počinju bilježiti tek u kasnijim svescima, 50-ih godina 20. stoljeća, kada je i sama frazeologija u začecima. U svome predgovoru Benešić spominje *frazeologiju* opisujući je kao bitnu sastavnicu rječnika književnoga jezika. Premda su Benešiću mogli biti poznati začeci frazeologije koji su se u njegovo vrijeme nazirali u europskim krugovima, vjerojatnije je da u tom trenutku njegova upotreba te riječi označava osobite uzrečice nekog jezika, kako se frazeologija objašnjava u Simeonovu rječniku iz 1969. Bilo kako bilo, Benešić je sredinom 20. stoljeća u svoj *Rječnik* uvrstio frazeološke sveze, zabilježio ih u brojnim primjerima i leksikografski obradio pod odrednicom u *frazi*.³ Osim što su dragocjeno

¹ Premda se u suvremenoj leksikografiji riječ *korpus* koristi za velike organizirane računalne zbirke tekstova, u ovome radu poslužiti ćemo se tim terminom za zbirku od 466 književnih djela koja su bila izvorom za Benešićev *Rječnik* jer ga smatramo prikladnijim od općenitijeg termina zbirka ili skup izvora.

² Za pogled u frazeološko blago *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* vidi Vajs i Zečević (1994), zatim Habdelićeva i Belostenčeva rječnika Kolenić (1998), Šulekova rječnika znanstvenoga nazivlja Menac i Moguš (1998), Vitezovićeva rječnika Vajs (1999) te Benešićeva *Rječnika* Filipović Petrović (2014; 2018a).

³ Takva leksikografska obrada doduše nije sustavna, jer je dio višerječnica koje se mogu smatrati dijelom frazeologije Benešić drukčije leksikografski obradio, ali iz obzira prema prostoru one ne ulaze u opseg ovoga rada. Više o tome u Filipović Petrović (2014).

vrelo za leksikografska promišljanja, posebno frazeografska, Benešićeve su fraze vrijedne istraživanja i iz perspektive frazeologije kao discipline koja proučava frazeme. Drugim riječima, ako je frazeologija frazeme definirala kao ustaljene, relativno nepromjenjive višerječne sveze s prenesenim značenjem, vrijedi provesti jezičnu analizu u kojoj se na Benešićevim primjerima ispituju ta obilježja frazema. U ovome radu, kao što je spomenuto, fokus je na ustaljenosti, odnosno konvencionaliziranosti kao jednome od temeljnih obilježja frazema. Stoga ćemo, prije opisa provedenog istraživanja i dobivenih rezultata, nekoliko teorijskih redaka posvetiti tome frazeološkom obilježju.

3. KONVENCIONALIZIRANOST FRAZEMA

Kada se frazeologija uhvatila u koštac s definiranjem predmeta svoga proučavanja, brojni su frazeolozi i lingvisti dali svoj prinos tim promišljanjima (usp. npr. Vinogradov 1947; Menac 1971; Fernando 1996; Fleischer 1997). Ponajviše se pažnje posvetilo pitanju semantičke (ne)prozirnosti frazema te čvrstini njihova sastava i strukture, odnosno (ne)promjenjivosti. Ruski je lingvist i leksikograf Ožegov među osnovnim obilježjima frazema naglasio ustaljenost sastava i strukture frazeoloških jedinica te reproduciranje u govoru kao gotove cjeline (prema Kovačević 2012: 9). S reproduktivnošću i čestotnošću usko je povezana upravo konvencionaliziranost frazema: ponavljanje u istom obliku i dugotrajna, razmjerno učestala uporaba u određenoj zajednici dovodi do ustaljivanja frazema. Drugim riječima, konvencionaliziranost frazema obilježje je prema kojemu su frazemi dio jezične svakodnevice, dakle kognitivne gramatike govornika nekog jezika. Važnu ulogu ima i sociolingvistički aspekt, prema kojemu je konvencionaliziranost proces u kojem određena sveza postaje sve prisutnija u svakodnevnoj komunikaciji i reproducira se kao memorirani slijed zbog specifična značenja i pragmatičke funkcije (Barkema 1996: 135).

Međutim, konvencionaliziranost frazema nije obilježje koje je mnogo istraživano u frazeologiji. Naime, frazeološki su radovi posvećeni strukturalnoj, sintaktičkoj i rjeđe semantičkoj analizi frazema za koje se podrazumijeva da su frazemi, a vrlo se često poseže za frazeološkim rječnicima kao dovoljnim potvrdama postojanja nekog frazema. Jedan od razloga za to jest i činjenica da prije velikih računalnih korpusa nije bilo jednostavno utvrditi stupanj čestote upotrebe nekog frazema i zapravo je složenija istraživanja frekventnosti frazema u nekom jeziku donijela tek korpusna revolucija. Također, podaci o frekvenciji upotrebe riječi i višerječnica u prvi su plan došli u suvremenoj leksikografiji, što se odrazilo dakako i na frazeografiju. Leksikografima je postalo važno korisniku prenijeti pouzdanu informaciju o

tome da se neki frazem doista koristi u velikom broju primjera među govornicima, da se mijenja ovisno o određenim kognitivnim mehanizmima ili pak da se upotrebljava vrlo rijetko ili tek u specifičnim kontekstima. Frazeološki rječnici koji se u suvremenoj leksikografiji izrađuju na temelju računalnih korpusa (npr. *Collins Cobuild Idioms Dictionary*) kao temeljni kriterij uzimaju frekvenciju upotrebe koja je potvrda konvencionaliziranosti i prema frekvencijskim podacima oblikuju leksikografsku obradu, počevši od natukničkog lika do varijanata. Konvencionaliziranost frazema u tom je smislu frazeološko obilježje koje tek treba doživjeti puni potencijal istraživanja.

4. METODE I REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Cilj je ovoga rada ispitati stupanj konvencionaliziranosti frazema i drugih figurativnih višerječnih sveza koje je Benešić u svome rječniku odredio kao *fraze*, u cjelokupnom korpusu izvora na kojem se rječnik temelji kako bi se utvrdilo u kojoj je mjeri ustaljenost frazema kao njegovo obilježje utjecalo na leksikografov odluku o uvrštavanju određene sveze u rječnik te u širem smislu kako bi se dobila jasnija frazeološka slika hrvatske književnosti od polovice 19. do polovice 20. stoljeća.

U analizu su uključene višerječnice koje je Benešić u prvih dvanaest svezaka rječnika obilježio kao *fraze* te su pretražene u cjelokupnom korpusu od 466 književnih izvora. Korpus je dostupan priređivačima novih svezaka toga rječnika u sklopu Indigo digitalnog repozitorija Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. S obzirom na to da korpus nije lematiziran, pretraga je ponegdje bila šira (npr. samo po jednoj sastavnici frazema), a ponegdje se pretraživanje proširilo na sve paradigmatičke oblike npr. glagola. Takvo je istraživanje vremenski zahtjevnije, ali u nedostatku naprednijih opcija pretraživanja ipak je dalo dovoljno informativne podatke da se može utvrditi prisutnost frazema u primjerice, manje ili više od pet primjera te više od deset primjera, stoga su i rezultati podijeljeni u takve skupine. Za potrebe ovog istraživanja nije ključan točan broj od primjerice šest ili sedam pojava određenog frazema, važni su podaci o tome javlja li se neki frazem samo jednom u pojedinog pisca, a drugi mnogo više od deset puta kod većeg broja pisaca.

Rezultati su u konačnici dali 142 frazema podijeljena u četiri skupine: višerječnice koje je Benešić zabilježio u *Rječniku* kao frazeme, ali se ne javljaju u ostatku korpusa (najčešće je riječ o originalnim autorskim izrazima koji imaju figurativna obilježja, ali nisu ustaljeni), zatim višerječnice koje se osim u *Rječniku* javljaju u još najviše pet drugih primjera u književnim djelima, zatim višerječnice koje se pojavljuju u najviše deset drugih primjera te višerječnice koje se javljaju u više od deset primjera (Tablica 1). Najveći

broj višerječnica zabilježen je u četvrtoj skupini, dakle onoj skupini u kojoj se nalaze izrazi koji se mogu smatrati konvencionaliziranima, što upućuje na zaključak da je Julije Benešić vodio računa o tom obilježju frazema pri njihovom uvrštavanju u rječnik. Ipak, i broj onih koji se u korpusu ne javljaju osim u primjerima zabilježenim u *Rječniku* nije zanemariv, što je pak rezultat činjenice da je Benešić sastavljao stilistički rječnik, u kojem je želio zabilježiti što više idiosinkratičnih jezičnih pojava, a jezik književnosti svakako je u tom smislu vrlo plodan.

Tablica 1. Rezultati pretrage višerječnica u korpusu književnih izvora za *Rječnik* prema broju primjera u kojima se pojavljuju (ne uključujući primjere koji su uvršteni u *Rječnik*)

Ne javljaju se	Do najviše pet primjera	Do najviše deset primjera	Više od deset primjera	Ukupno
38	33	29	42	142

4.1. Originalne autorske figurativne višerječnice

U prvoj se skupini rezultata nalazi 38 izraza koje je Benešić uvrstio u *Rječnik* kao fraze, a koje se osim u izdvojenim primjerima u *Rječniku* ne javljaju u cjelokupnom korpusu izvora: *nit ćiri nit viri, dogorjelo je do jezika, nositi pod jezikom, redom se ježi ježe, progutati ježa, dati košaricu, peti kotač u moždanima, krenuti okom, krenuti umom, ispitati križ na križ, stara kućo, kusalom te zakusuje, a drškom ti oči vadi; noktom o ledinu, za božjim leđima, mjesec ide na manjak, mjesec stoji na dugulj, na se, napravo nazdravo, od nepametara, spasti s nogu, dobiti noge, ustati na desnu nogu, biti u nosu, nositi glavu, kao Lizino oko, okrenuti keca, devete peći omelo, ostati kao ćuk, biti otvorene ruke, otvorenim rukama dočekati, poći na istinu, prst sudbine, lupáš ko puto o lojtru, čovjek tankih rebara, s podvučenim repom, nije bog dao kozi dugi rep, razbiti komu rogove i uvući rogove.*

Može se uočiti da se u ovoj skupini frazema nalaze poslovice i izreke poput *redom se ježi ježe* i *kusalom te zakusuje, a drškom ti oči vadi*, zatim izrazi koji sadržavaju područno obilježen leksik poput *lupaš ko puto o lojtru, peti kotač u moždanima* i *okrenuti keca*, kao i sveze koje zapravo nisu figurativne, već sadrže specifične termine vezane uz određeno znanje o svijetu, poput *mjesec stoji na dugulj* i *mjesec ide na manjak*, za koje nije očekivano da će se javiti u većem broju primjera. Ta je skupina pokazatelj Benešićeve tendencije da zabilježi originalne autorske ostvaraje, odnosno izraze za koje je vidljivo da su figurativni i nije presudno da se javljaju u većem broju primjera.

4.2. Rjeđi frazemi

Rjeđim frazemima nazvali smo skupinu koja obuhvaća višerječnice koje se, osim u *Rječniku*, u korpusu izvora javljaju u još dodatnih najviše pet te najviše deset primjera. Prvi su dio skupine 33 višerječnice s manje od pet primjera u korpusu književnih izvora: *adamsko koljeno, zavrnuti vratom, bijelo gledati; pričati, istraživati Markove konake; kopati trice, izvući deblji kraj; pasti, sići s kruške; kukov dan, ljeto; masne na prazne, derati na mijehe, iz tiha mira, nabijati kablice, banak; nakratko nasaden, do nevida, biti na dobroj nozi, dati nogom, imati pasji nos, ni u nos, dugi nos pokazati, nositi skute komu; nositi, odnijeti kožu na pazar; na oči, okrenuti vjerom, ostati pri svom kalupu, od pameti, potprašiti pete, dati petama vjetra, ne budi potuženo, imati čiste prste, sam kao prst, stati na rep komu, mahati repom i dati rog za svijeću.*

U toj se skupini može uočiti nekoliko specifičnosti. Statistički gledano, broj primjera od najviše pet, a često je riječ i o manje, ne upućuje na jaku konvencionaliziranost pojedinog frazema. U prilog tome ide i podatak da se nekoliko frazema, osim u jednoj citatnoj potvrdi zabilježenoj u *Rječniku*, u korpusu javlja u još jednome primjeru kod istoga pisca, poput izraza *ni u nos* koji je zabilježen kod Kumičića te *ostati pri svom kalupu* i *do nevida* koji su zabilježeni u Šenoa. Unatoč tome, gledajući druge rezultate u toj skupini, nismo je skloni okarakterizirati kao skupinu s neustaljenim izrazima, jer neke pojedinosti ukazuju na postojanje mogućnosti da jesu ustaljeni, bez obzira na to što korpus ne obiluje primjerima. Naime, Benešićeva leksikografska obrada kod izraza *adamsko koljeno* uključuje objašnjenje *veli se za dobru ženu, da je adamskoga koljena* s primjerom iz djela Mijata Stojanovića, a pretraga korpusa pokazala je još četiri primjera korištenja tog frazema kod, uz Stojanovića, još dvojice autora. Premda je Benešić zabilježio tek jednu citatnu potvrdu, bilješkom *veli se* pokazao je uvjerenje o ustaljenosti tog izraza. Također, frazemi *imati pasji nos* i *okrenuti vjerom* u *Rječniku* su zabilježene kod Cepelića:

Znaš, da doktor ima pasji nos. Pita ovog, pita onog (Cepelić, Malo šale – nešto zbilje, 1938, 46)

i Ivana Mažuranića:

Desnica je jaka u junaka; Izpod vedja oko sokolovo; U prsijeh vruće srce kuca; Vjera 'e tvrda, njom okrenut nećeš (I. Mažuranić, Smrt Smail-age Čengijića, 1883, 24).

Osim u tim primjerima, dva se spomenuta frazema javljaju i u djelu *Narodno blago* Marcela Kušara, svojevrsnom tezauru, tematski organizi-

ranom rječniku pojmova i figurativnih izraza koji je također bio izvorom za Benešićev *Rječnik*, a frazeološki izrazi koje popisuje mogu se smatrati ustaljenima:

Za pametnika (pametnjaka) kažemo da (...) ima pasji nos (sve predviđa, otkriva) (Kušar, Narodno blago, 1934, 152) i

Ali se vjera može i pogaziti, prekršiti, prelomiti, vjerom čovjek može okrenuti, prevrnuti, svrnuti (Zadao je vjeru pa je njom okrenuo, prevrnuo) (Kušar, Narodno blago, 1934, 166).

Dodatno, tri se frazema koje je Benešić oprimjerio s jednom ili najviše dvjema citatnim potvrdama, javljaju u korpusu u manjem broju primjera, do najviše dva, ali s leksičkom varijantom u odnosu na Benešićev zapis. Takav je primjer izraz *zavrnuti glavom* koji je zabilježio Benešić, a u korpusu se još javlja dvaput u obliku *zavrnuti vratom*:

Sutra ću ti zavrnuti vratom kao piletu, ako nam ne stvoriš gorući cviet – još bruji u ljinu sluhu Rabanova prietnja (Šop, Tajanstvena prela, 1943, 38) i *Jednome krvniku već smo zavrnuti vratom i zauvijek mu začepili usta, – nema ga više* (Lovinac, Purpurne noći, 1914, 107).

Takvi su primjeri i *pričati Markove konake* koji se u korpusu još javlja u obliku *istraživati Markove konake* u dvama primjerima te *nakratko nasade* koji se još javlja u jednom primjeru u obliku *kratko nasade*. U korpusu koji nije lematiziran teže je pretraživati ne pretpostavljajući unaprijed oblike⁴, što je ključan princip pri istraživanju potencijalnih varijanata frazema, stoga zasad ostaje otvoreno pitanje o još nekim mogućim varijantama koje su izmahnule ovoj analizi, a svjedočile bi većoj ustaljenosti istraživanih fraza. Konačno, premda se četiri dodatne potvrde za pojedini frazem u korpusu izvora i dalje ne bi smatrale statistički značajnima, prije zaključka dobro je promotriti primjere u kojima se javljaju frazemi. Naprimjer, frazem *stati na rep komu* Benešić bilježi s primjerom:

Mati ga je razmazila tako, da mu ni ja ne mogu stati na rep (Nehajev, Pripoviesti, 1944, 281),

a iz korpusa izdvajamo i primjer:

⁴ Vidi npr. u Filipović Petrović i Parizoska (2017) o mogućnostima pretrage korpusa bez pretpostavljanja oblika frazema unaprijed u alatu Sketch Engine.

Zna svašta, previše je pametan, ni vrag mu ne može stati na rep (Kosor, Izabrane pripovijesti, 1950, 210).

Zatim, *nositi kožu na pazar* u *Rječniku* je oprimjeren s citatom:

Mi građani da opet za trećega nosimo kožu na pazar i stavljamo sve svoje imanje na kocke (Šenoa, Kletva, 1934, 272),

a jedan od primjera iz korpusa jest:

Pomisli, kad živu i drugi naši ljudi na kraju, a da ne znadu engleski, zašto da baš on nosi uvijek kožu na pazar po nesmiljenom okeanu; i više se ne vrati na brod (Tresić-Pavičić, Preko Atlantika do Pacifika, 1907, 155).

Naime, treba imati na umu da su suvremeni korpusi koji se oslanjaju na statistički značajne podatke višemilijunski i raznoobrazni, dok u kontekstu korpusa književnih djela koja po definiciji obiluju specifičnim, često nepovljivim autorskim stilom, četiri dodatna primjera, posebno ako se javljaju u različitim autora kao u pokazanim primjerima (iz obzira prema prostoru izdvojen je po jedan primjer), prema mišljenju autora ovih redaka, ipak nisu zanemarivi za razmatranje ustaljenosti nekog frazema u okviru proučavanog korpusa.

Drugi dio *rjeđih frazema* čini 29 višerječnica s najviše deset primjera u korpusu: *dovrh glave, došla je voda do grla, tjerati mak na konac, ni od korova, kovati brunde, natjerati u kozji rog, izvući tanji kraj, krenuti vjerom, i kuhan i pečen, izvući batina, ni kuhan ni pečen, dići, podići kuku i motiku / kuka i motika; ležati logom, s noge na nogu, ustati na lijevu nogu, zabosti nos, imati dobar nos, voditi za nos koga, uz nos, okrenuti pod mač, okrenuti leđa komu, ostao ili propao, ostati kratkih rukava; otići, oputovati Bogu na istinu; navesti/navoditi, namamiti na tanak led; ni rod ni pomozbog; popu pop, a bobu bob (reći); ne vidjeti prst pred očima i imati u malom prstu.*

Skupinu karakterizira najprije vidljiv porast broja citatnih potvrda za frazeme u samome *Rječniku*, što već može biti naznaka višeg stupnja konvencionaliziranosti frazema i bez uvida u cjelokupni korpus. Osim najmanje četiri, a često i više potvrda u *Rječniku*, uvid u korpus potvrđuje frazem u još šest do deset primjera. Analiza i proučavanje primjera pokazali su da veći broj primjera donosi i više spoznaja o *ponašanju* frazema, konkretno o mogućim varijantama, pa čak i modifikacijama. Korpusna istraživanja frazema (Moon 1998; 1999; Langlotz 2006) u suvremenoj lingvistici pokazala su da su frazemi u upotrebi podložni promjenama, više nego što je tradicionalna frazeologi-

ja isprva smatrala, pa se tako mnogi frazemi javljaju u više oblika, a govornici su skloni i modifikacijama, odnosno namjernim preinakama sastava i strukture frazema u svrhu isticanja značenja, humora ili ironije. Uvid u korpus 466 književnih djela koja su bila izvorom za Benešićev *Rječnik* potvrđuje ne samo varijantnu prirodu frazema, nego i prisutnost modifikacija, odnosno namjernih preinaka i proširivanja frazema za kojima posežu pisci. Primjerice, frazem *tjerati mak na konac* potvrđuje se s četirima citatima u *Rječniku*, a u korpusu se javlja još osam puta, među kojima je i ovaj primjer proširivanja frazemskih sastavnica u specifičnome kontekstu u svrhu postizanja većeg efekta rečenoga:

Ali u slične, ako ne upravo takve skrajnosti padaju i mnogi drugi, inače pametni, jezikoslovci, kada mak filologije tjeraju na konac absolutne svoje volje! (Korajac, *Lov na sjedečke*, 1887, 21).

Takva se upotreba javlja i kod frazema *i kuhan i pečen*, pri čemu se među pet korpusnih primjera nalazi i ovaj:

Po gostionama nema na jelovniku cjenika, pa ako unaprijed ne zapitate za cijenu, kuhani ste, frigani, pečeni i neminovno progutani! (Matoš, *Priče i impresije*, 1940, 253).

Nadalje, primjeri iz korpusa pokazuju i namjerne preinake sastava i strukture frazema, također u svrhu naglašavanja poante rečenoga, kao kod frazema *zabosti nos u što*, koji se u korpusu javlja i ovako modificiran:

Što i Janko Krivošić nije pao, imao je da zahvali svojoj marljivosti i svojoj glavi, koja – kako sam običavaše kazivati – nosi tako radoznao nos, te ga mora zabosti u svaki zamotak šećera ili brašna, prije nego li ga kuharica iz dućana iznese (Tresčec, *U malome svijetu*, 1901, 5).

Primjer frazema *uz nos* iz ove skupine ukazuje na posebnu vrstu frazeološke varijantnosti, pri čemu se pojedini frazem, najčešće sastavljen od prijedloga i imenice, može javljati s glagolom (jednim ili više njih), ali i bez glagola. Benešić u *Rječniku* izdvaja primjer *uz nos zadrobuljiti*, u značenju ‘činiti što komu usprkos’, a u korpusu se još javljaju dva primjera s glagolom *ići* te tri primjera bez glagola među kojima je i ovaj:

Župnik Šime Ružić podučavaše onda djecu besplatno i uz nos velikoj gospodi (Kumičić, *Sirota*, 1885, 109).

Također, budući da je riječ o jeziku književnosti, veći broj primjera pokazuje i impresivno bogatstvo figurativnih konvencionaliziranih izraza u hrvatskome jeziku toga perioda. Podaci su to vrlo dragocjeni za hrvatsku frazeologiju u dijakronijskom, ali i sinkronijskom smislu, stoga ovdje izdvajamo neke od njih.

Zato Grofi brunde kaju, z sraljivci se utarkuju. Gdo tak neće nek mu buju: tri lukne v terbuhu, neg potkuje buhu (Krlježa, Balade Petrice Kerempvha, 1936, 40).

U Kansasu se diže lička kuka i motika, a moj don Ante jedva smogne vremena, da podbrusi pete, i iznese živu glavu (Tresić-Pavičić, Preko Atlantika do Pacifika, 1907, 145).

Razsrdio se, dašto, na me i dao mi lekciju, da se ja nemam paćati u njegove obiteljske stvarni. Nije mi žao: popu pop, a bobu bob! A srđi me takova glu-post! (Novak, Posljednji Stipančići, 1899, 133).

4.3. Konvencionalizirani frazemi

Skupina s najviše frazema, njih 42, sadržava Benešićeve frazeme koji se, osim u podosta primjera u rječniku, pojavljuju u korpusu izvora u još desecima primjera. Nedvojbeno je riječ o konvencionaliziranim izrazima, a pregledom rezultata pretrage uočena su neka istaknuta obilježja tih frazema koja ovdje izdvajamo. Najprije, spomenuli smo čak i u prethodnoj skupini s manjim brojem primjera da je varijantnost frazema vrlo prisutna. Danas je u frazeologiji poznato da su primjerice glagolski frazemi izrazito varijantni (usp. Filipović Petrović i Parizoska 2017), pri čemu u nekima od njih glagolska sastavnica varira u većem broju oblika. Takva obilježja pokazuju i brojni frazemi iz ove skupine koje radi preglednosti donosimo u Tablici 2.

Tablica 2. Glagolski frazemi u korpusu Benešićevih izvora s varijantama

Frazemi s glagolima koji su zabilježeni u <i>Rječniku</i>	Glagoli koji se još javljaju u korpusu izvora
<i>na mrtvo ime izbatinati, isprebijati</i>	<i>isprebijati, izubijati, izbiti, ispsovati, udariti, opiti, zbatinati, istući, izlemat i tući</i>
<i>natjerati u kozji rog</i>	<i>natjerati, ugoniti, utjerati, zatjerati i stjerati</i>
<i>bacati, podmetnuti klipove pod noge</i>	<i>bacati, metnuti, podbaciti</i>
<i>sastaviti kraj s krajem</i>	<i>sastaviti/sastavljati, spojiti, vezati, krpiti</i>
<i>otići ispred nosa</i>	<i>otići, maknuti, izmaknuti, odnijeti, odjuriti, oteti, pobjeći, odnositi, odvući</i>

<i>vikati što grlo nosi koga</i>	<i>vikati, zapjevati, zaviknuti, pjevati, klicati, prociknuti</i>
<i>bježati, potrčati što su noge nosile koga</i>	<i>bježati, potrčati, trčati, letjeti, pojuriti, pohiti</i>
<i>poći po zlu</i>	<i>poći, proći, krenuti, ići</i>

Treba reći i da je prvi glagol koji se bilježi u stupcu s glagolima iz korpusa – najfrekventniji, pa je posebno značajno uočiti da se u svim primjerima on poklapa s glagolom koji je Benešić odabrao zabilježiti u *Rječniku*. Nadalje, u toj skupini frazema i drugi primjeri iz *Rječnika* vjerno oslikavaju stanje u korpusu. Naprimjer, frazem *u prvi kraj* oprimjeren je u *Rječniku* s trima citatnim potvrdama, uz dvije varijante: *s prva kraja* i *iz prva kraja*, svaka s jednim citatom. Korpusna pretraga pokazala je da primjera oblika *u prvi kraj* ima više od deset, *s prva kraja* pet te *iz prva kraja* dva primjera.

Kada je riječ o promjenama glagolskih frazema, nerijetko nisu u pitanju samo leksičke varijante glagolske sastavnice, već se takvi frazemi često javljaju bez samog glagola. Pokazuju to ovi primjeri: frazem *bježati, potrčati što su noge nosile koga* u korpusu se javlja i bez glagola:

Spectabilis – tako smo zvali staroga odvjetnika Verbecijanskih vremena – privio skute i rukave, pak niz brdo, što su ga noge nosile (Kovačić, Smetanje posjeda, 1944, 240),

kao i frazem *uzeti put pod noge*:

Od sveg srca pristane seljanin na forintu, a moj Cigo ni pet ni šest, već lulicu u gubicu, put pod noge, pa pred suca (Korajac, Auvergnanski senatori, 1941, 131).

Štoviše, ne pokazuju samo glagolski frazemi tendenciju varijantnosti u kojoj izostaju sastavnice. Poredbeni frazem *tamno kao u rogu* u korpusu se, osim u varijantama *mrak kao u rogu, mračno kao u rogu, mrko kao u rogu i noć kao u rogu*, javlja i bez *tertiuma comparationis*:

Tu je ljepše nego li vani! – reče grof Ivan. – Vani je kao u rogu. Nebo se je ružno naoblačilo, munje sievaju i već počimaju krupne kaplje kiše padati (Tomić, Za kralja – za dom II, 1895, 113).

I u ovoj skupini ne izostaju modifikacije frazema, među desecima primjera konvencionalne upotrebe frazema *naše gore list*, nalazi se i ovaj:

Ne znam postoji li na ovoj kugli zemaljskoj neko nepismeno i neobrazovano lice, koje bi moglo posumnjati, poslije tako uvjerljivog govora mnogo poštovanog predgovornika, da gospodin Domaćinski eventualno nije naše gore list, ili da na našim gorama nema mnogo takvog lišća? (Krlježa, Na rubu pameti, 1938, 141).

Konačno, za dijakronijska istraživanja hrvatske frazeologije vrlo su značajni primjeri frazema koji se s obzirom na broj primjera u korpusu izvora mogu smatirati konvencionaliziranima, a sadržavaju leksik ili oblike koji iz sinkronijske perspektive pripadaju regionalizmima ili arhaizmima. Primjerice, u *Rječniku* je zabilježen frazem *u njeke nekavice*, u korpusu se u više desetaka primjera javlja u varijanti *u neke nekavice*, što ukazuje na visok stupanj konvencionaliziranosti:

Odlanulo mi, kad smo u neke nekavice izišli iz šume i dovukli se do željezničke postaje, gdje sam saznao, da vlak za jedan sat dalje polazi (J. Kozarac, Tena, 193X, 46).

5. ZAKLJUČAK

U ovome je radu na korpusu od 466 djela hrvatske književnosti koja su bila izvorom za Benešićev *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića* provedeno istraživanje frekventnosti pojavljivanja 142 frazema koja su u tome rječniku zabilježena. Istraživanjem se željelo utvrditi je li čestoća pojavljivanja određenih frazema u korpusu utjecala na njihovu leksikografsku obradu, odnosno je li njihova potencijalna konvencionaliziranost bila važan kriterij pri njihovu uvrštavanju u *Rječnik*. Rezultati su pokazali da se veći dio frazema, njih 62, javlja u najmanje još pet primjera u korpusu (u odnosu na *Rječnik*), a još 42 frazema javlja se u više od deset primjera kod različitih pisaca. Također, veći broj primjera omogućio je i zaključke o ponašanju frazema, konkretno pokazalo se da se mnogi javljaju u varijantama i modifikacijama. Području frazeološke varijantnosti suvremena frazeologija posvećuje mnoga istraživanja zahvaljujući računalnim korpusima koji daju uvid u varijante i modifikacije na velikom broju primjera upotrebe, pa je u tom smislu ovo istraživanje zamišljeno kao doprinos toj temi iz perspektive dijakronijskog istraživanja frazema.

Pokazalo se također da je autor *Rječnika* Julije Benešić držao do konvencionaliziranosti frazema s obzirom na to da se može uočiti rast broja primjera koje je u *Rječniku* zabilježio za one frazeme koji su u korpusu vrlo frekventni. Štoviše, ako bismo o ustaljenosti frazema u cijelome korpusu sudili prema

broju primjera zabilježenih u *Rječniku*, istraživanje provedeno za ovaj rad pokazalo je da ne bismo pogriješili. Ako imamo na umu da suvremeni rječnici počivaju na podacima o frekvenciji i prema njima oblikuju leksikografsku obradu, može se zaključiti da je Benešić kao leksikograf bio zanimljiv preteča korpusnoga pristupa.

Ipak, nije malen ni broj onih višerječnica koje se javljaju u *Rječniku*, a korpus ih potvrđuje samo u tom jednom, istom primjeru. Taj rezultat zapravo nije neočekivan, štoviše, usporedno s važnošću konvencionaliziranosti frazema, u Benešićevu je *Rječniku* važan i neponovljivi autorski izričaj, bogatstvo metafora vrhunskih pisaca koje se mogu iščitati u citatnim potvrđama.

IZVOR

Benešić, Julije. 1985–1990. *Rječnik hrvatskoga književnog jezika od preporoda do I. G. Kovačića*, sv. 1–12. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Globus.

LITERATURA

- Barkema, Henk. 1996. Idiomaticity and terminology: A multi-dimensional descriptive model. *Studia Linguistica* 2, 125–160.
- Collins COBUILD Idioms Dictionary. 2002. Glasgow: Harper Collins Publishers.
- Fernando, Chitra. 1996. *Idioms and idiomaticity*. Oxford: Oxford University Press.
- Filipović Petrović, Ivana. 2014. *Status frazema u Benešićevu Rječniku hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Filipović Petrović, Ivana. 2018a. *Kada se sretnu leksikografija i frazeologija: o statusu frazema u rječniku*. Zagreb: Srednja Europa.
- Filipović Petrović, Ivana. 2018b. Rječnička uloga u razvoju frazeologije na primjeru frazeološke varijantnosti u Benešićevu rječniku. U: *Šesti hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanoga u Vukovaru i Vinkovcima od 10. do 13. rujna 2014*. Drugi svezak. [ur. Botica, Stipe i dr.]. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1103–1112.
- Filipović Petrović, Ivana; Parizoska, Jelena. 2017. Leksikografska obrada frazema s promjenjivom glagolskom sastavnicom u hrvatskome. *Jezikoslovlje* 2, 245–278.
- Fleischer, Wolfgang. 1997. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

- Kolenić, Ljiljana. 1998. Frazemi u rječnicima Jurja Habelića i Ivana Belostenca. *Filologija* 30–31, 47–54.
- Kovačević, Barbara. 2012. *Hrvatski frazemi* od glave do pete. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Langlotz, Andreas. 2006. *Idiomatic Creativity*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Menac, Antica. 1970–1971. O strukturi frazeologizama. *Jezik* 1, 1–4.
- Menac, Antica. 1991. Frazeologija Hektorovićeve *Ribanja i ribarskog prigovaranja*. *Senjski zbornik* 18, 101–107.
- Menac, Antica. 1992. Frazeologija Mažuranićeve *Smrti Smail-age Čengića*. *Forum* 1–2, 261–269.
- Menac, Antica; Moguš, Milan. 1989. Frazeologija Gundulićeve *Osmana*. *Forum* 7–8, 192–201.
- Menac, Antica; Moguš, Milan. 1998. Frazemi u Šulekovu Rječniku znanstvenoga nazivlja. U: *Zbornik o Bogoslavu Šuleku* [ur. Moguš, Milan]. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 95–101.
- Moon, Rosamund. 1998. *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Moon, Rosamund. 1999. Needles and haystacks: idioms and corpora. U: *The Perfect Learners' Dictionary(?)* [ur. Herbst, Thomas; Popp, Kerstin]. Tübingen: Niemeyer, 265–282.
- Petrović, Bernardina. 1997. O frazeologiji Josipa Kozarca. *Riječ* 1, 88–106.
- Petrović, Bernardina. 2000. Frazeologija u *Srijemskim pričama* Ise Velikanovića. *Riječ* 2, 63–76.
- Simeon, Rikard. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Vajs, Nada. 1999. Sintagmatska i frazeološka uporaba u Vitezovićeve rječniku *Lexicon Latino-Illyricum*. *Filologija* 32, 183–206.
- Vajs, Nada; Zečević, Vesna. 1994. Frazeologija u Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. *Filologija* 22–23, 175–183.
- Vinogradov, Viktor Vladimirovič. 1947. Ob osnovnyh tipach frazeologičeskikh edinic v sovremennom russkom jazyke. U: *Izbrannye trudy. Leksikologija i leksikografija* [ur. Vinogradov, Viktor V.]. Moskva: Nauka, 118–139.

**At the source of idioms in the literary language:
conventionality of multiword expressions
from Benešić's *Dictionary***

Conventionality, i.e. frequency of use is one of the main features of idioms. In order to make a research on conventionality, it is necessary to have an insight in the large number of examples of use. In this paper, we conducted a research on the frequency of use of idioms in the corpus of literary sources on which *The Dictionary of Croatian literary language* is based. The aim of the research is to determine whether the idioms which are noted in the *Dictionary*, at the same time are also the most frequent in the corpus of literary sources, so they can be considered conventional. Also, the intention of this frequency analysis was to get an insight into Benešić's view on conventionality of idioms, i.e. did the fact that one idiom has high frequency of appearance in corpus affect on him to include this idiom in the *Dictionary* as well as increase the number of examples of that particular idiom.

ŽELJKA FINK

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

zfink@ffzg.hr

KOJE JE VAŠE SREDNJE (DRUGO) IME? (O HRVATSKIM FRAZEMIMA S KOMPONENTOM *IME*)

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'373.7'374

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.28>

U radu se analizira petnaestak leksikografski zabilježenih hrvatskih frazema s komponentom *ime*. Podijeljeni su u sedam skupina prema semantičkom principu i upotrebnosti sferi. U osmoj se skupini govori o novijem frazemu *srednje (drugo) ime* čije je što kalikiranom iz engleskoga jezika. On još nije uključen u rječnike.

U suvremenom je hrvatskom jeziku u manje ili više aktivnoj upotrebi petnaestak leksikografski zabilježenih frazema s komponentom *ime*¹. Oni će u radu biti podijeljeni u sedam skupina prema semantičkom principu i u skladu s upotrebnom sferom. U osmoj se skupini navodi frazem koji se u hrvatskom jeziku relativno nedavno počeo rabiti i još nije uključen u rječnike.

1. Spomenimo prvo priložni frazem *na mrtvo ime* kojim se izražava visok stupanj kakva djelovanja ili stanja ('jako, u velikoj mjeri, mnogo, do krajnjih granica'), a najčešće je popraćen glagolima s općim značenjem 'istući/tući *koga*'². Usp. primjere upotrebe:

¹ U rad nisu uključeni dijalektni frazemi sa sastavnicom *ime*.

Leksičko se značenje imenice *ime* odnosi u prvom redu na riječ kojom se naziva ili označava pojedina osoba, stvar, mjesto, pojava. To je ono što se daje djetetu po rođenju i što (zajedno s prezimenom) postaje njegova osobna identifikacija. Ime se ponekad odnosi i na nadimke, a dajemo ga i životinjama. U gramatici se pod imenom podrazumijevaju imenske riječi.

² U dijelu rječnika frazem je zabilježen kao glagolski – *ispribijati (prebiti, izmlatiti i sl.) koga na mrtvo ime*.

*Kada je (...) suludi Tonča ukrao iz podruma (...) burence vina, vi ste ga u po bijela dana istukli **na mrtvo ime**, ne obazirući se mnogo što će ljudi govoriti.* (HFR 2014, J. Horvat)

*Kad je napokon izašao iz bolnice i krenuo na posao, prva stvar koju je učinio bila je provjera registracijske tablice mercedesa onih divljaka koji su ga prebili **na mrtvo ime**.* (HFR 2014, R. Naprta)

Znatno se rjeđe susreće s glagolskom kolokacijom koja se odnosi na verbalne sukobe (npr. izgrditi/grditi *koga* ili posvađati se/svađati se *s kim*) ili na alkoholizirano stanje neke osobe. Usp. primjere upotrebe:

*S najboljim prijateljem iz djetinjstva posvadio sam se **na mrtvo ime** kad sam vidio kako na izletu, sa ženom, jede onu suhu spužvicu koju pretjerano zovu „Zdenka sir”.* (HFR 2014, I. Kušan)

*Eto, tako da bi ti moj savjet bio: ako se dobro osjećaš i ne bude drugih nuspojava prije nego dođeš na feštu, slobodno se opusti, zaboravi na cijepljenje i popij si, ali ipak NEMOJ pretjerivati, ipak se nemoj napiti **na mrtvo ime** i popij ipak nešto manje nego bi inače!* <http://www.forum.hr/showthread.php?p=23860666> (hrWaC, pristup 30. listopada 2019.)

Znatno manju frekvenciju upotrebe ima frazem *na pasje ime* kojim se također ukazuje na visok stupanj čega, a on se, prema podacima iz leksikografskih izvora (npr. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* J. Matešića), veže uz glagole tipa *istući/tući koga* i *izgrditi/grditi koga*. Usporedbe radi recimo da su u Hrvatskom mrežnom korpusu (hrWaC) zabilježena samo tri primjera upotrebe navedenoga frazema u odnosu na 407 primjera upotrebe frazema *na mrtvo ime*. Usp. primjer upotrebe iz pripovijetke A. G. Matoša:

*Docnije čujemo da je neki dr Hagen, slavni katolički arheolog, **na pasje ime** izgrdio u Pester Lloydu ražnjare Hrvate. Nije stjenica koja ne zasmrdi kada ju stisnemo...* (A. G. Matoš, Kip domovine leta 188*)

Može se pretpostaviti da je frazem *na pasje ime* upotrebno nadvladala jedinica s istom zoonimskom komponentom – *na pasja kola* koja se najčešće rabi s glagolima tipa *izgrditi/grditi koga*.

2. U glagolskom frazemu *nazvati/nazivati stvari pravim imenom* i njegovoj morfološkoj varijanti *nazvati/nazivati stvari pravim imenima* unutarfrazemska sintagma *pravo ime* pretpostavlja, u prvom redu, preciznost (točnost) u izražavanju, ali i otvorenost, izražavanje bez okolišanja, što navedeni frazem čini semantički bliskim jedinici *reći/govoriti (kazati) bobu bob, a popu pop*. Usp. primjer upotrebe:

*Operacija se uklapa u opći koncept raspada institucija karakterističnih za socijalnu i pravnu državu, a i slaže se s ostalim financijski preskupim primjerima podčinjavanja državne imovine u korist privatne. Bolje je **stvari nazvati pravim imenom**, a ne to predstavljati kao „promjenu paradigme” i „pedagošku revoluciju”.* <http://www.unicro.hr/> (hrWaC, pristup 30. listopada 2019.)

*Volim čitati i Veselka Tenžeru, čijem se znanju, kulturi, širini uvijek divim. On se nije ustručavao **stvari nazivati pravim imenima**, dirao je i lijevo i desno kao iskren, pošten i obrazovan čovjek.* (HFR 2014, N)

Ponekad se umjesto sastavnice *stvari* rabe neke druge apstraktne imenice, pa bi se u tom slučaju frazem moglo prikazati na sljedeći način: *nazvati/nazivati* što *pravim imenom*, usp. primjer upotrebe:

*Postoje snažna međunarodna nastojanja, podržana od respektabilnih međunarodnih policijskih organizacija poput Interpola i Europolu da se za navedene teške oblike kriminaliteta prestane koristiti izraz dječja pornografija, te da se pojava **nazove pravim imenom**: seksualno zlostavljanje djece putem interneta.* <http://www.dubrovacko-neretvanska.policija.hr/> (hrWaC, pristup 30. listopada 2019.)

3. Glagolske sastavnice *nazvati/nazivati* ulaze i u sastav frazema – *nazvati/nazivati* koga *pogrdnim imenima* (odnosno njegove morfološke varijante *nazvati/nazivati* koga *pogrdnim imenom*), a on se, za razliku od prethodnoga, odnosi na živo. I ovdje je unutarfrazemska sintagma presudna za formiranje značenja (‘uvrijediti/vrijeđati *koga*’), pri čemu već leksičko značenje same pridjevske komponente (‘koji vrijeđa, koji sadrži uvredu’) sugerira uključivanje frazema u semantičko polje vrijeđanja. Usp. primjere upotrebe:

*NIJE U REDU: da roditelj više na tebe i omalovažava te **nazivajući** te **pogrdnim imenima** (idiote), (majmune) te da ti zabrani izlazak iz sobe te ti uskratiti razgovor s ukućanima i prijateljima.* <http://www.hrabritelefon.hr/djeca-i-mladi/nauci-nesto-novo/zlostavljanje-i-zanemarivanje/> (hrWaC, pristup 30. listopada 2019.)

*Ne tolerira slobodno ponašanje kod žena i ne suzdržava se da ih **nazove pogrdnim imenom**.*

<http://www.superradio.hr/zabava/ljubav-seks/> (hrWaC, pristup 30. listopada 2019.)

4. Sastavnica *ime* nalazi se i u uzvičnim frazemima *za ime Boga (Božje) <!>* i *za ime svijeta <!>*. Ponekad se uzvičnim frazemima mogu izražavati različite (ponekad i ambivalentne) emocije (Fink 1999: 222; Финк 2000: 231). Tako se navedene jedinice najčešće rabe pri čuđenju ili nedoumici, ali i pri zgražanju, ljutnji te usrdnoj molbi. Usp. primjere upotrebe:

Otišli ste u Italiju i rekli: 'Ovo nije vrijeme za izbore, nego za akciju'. Što vam, za ime božje, daje pravo da kažete takvo nešto talijanskom narodu? [http://tjednik.hr/vijest/EU/29542/VIDEO-EU-mitom-vodi-Hrvatsku-u-propast-\(hrWaC, pristup 30. listopada 2019.\)](http://tjednik.hr/vijest/EU/29542/VIDEO-EU-mitom-vodi-Hrvatsku-u-propast-(hrWaC,pristup30.listopada2019.))

Suprotiva tomu Europa, valjda se želi reći, podupire Račanovu ljevicu. Za ime Boga, zar još ima sumnje tko ovdje bira vlast? Hrvatski narod, gospodo, pa i kad potpuno pogrešno odabere... [http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/](http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/(hrWaC,pristup30.listopada2019.)) (hrWaC, pristup 30. listopada 2019.)

Napor percepcije, grč stvaranja, pa sve te sumnje, nepriznavanje, očaj, siromaštvo i patnje, troškovi ... za ime svijeta, zašto bi vam sve to bilo potrebno? <http://www.zarez.hr/150/vizualna1.htm> (hrWaC, pristup 30. listopada 2019.)

5. Frazem *u to ime* sa značenjem 'zbog toga, sukladno tome, stoga' služi kako bi se izrazio uzrok, odnosno uzročno-posljedična veza između dvaju djelovanja. Usp. primjer upotrebe:

Ove godine navršava se 30. godišnjica otkad je splitska Jugoplastika osvojila prvu titulu europskog prvaka u košarci. U to ime organizirane su razne svečanosti, između ostalog i izložba u Muzeju grada, a jednu od spontanijih akcija napravili su stanovnici Geta u Staroj gradskoj jezgri, oslikavši veliki mural u čast te velike generacije Jugoplastike. <https://www.telegram.hr/price/split-segusi-u-grafitima-o-klanju-srba-zasto-je-gradska-vlast-dala-ukloniti-mural-posvecen-jugoplastici/> (pristup 30. listopada 2019.)

Osim toga, frazedom se koristimo kada želimo naznačiti prijelaz iz izlaganja o nečemu u zaključnu rečenicu kojom naglašavamo završetak izričaja i često pozivamo na sljedeći potez ili na neku zajedničku akciju. Usp. primjer upotrebe:

1 000 000 puta hvala na isto toliko pregleda Zdravoljupci spota na YouTube-u. U to ime, pogledajte još jednom. <https://www.facebook.com/Konzum/photos/a.119810791398696/1911665332213224/?type=3&theater> (pristup 30. listopada 2019.)

Ponekad se rabi i u zdravicama: *U to ime, živjeli!*

6. Osobno se ime može definirati kao "naziv pojedinačne osobe koji se određuje djetetu odmah po rođenju" (Dropulić 2006: 121). Ime se poistovjećuje s određenom osobom, stoga se pri upotrebi frazema *u svoje ime* iznosi želja, mišljenje ili uvjerenje govornika (bez obzira na to što se ne navodi konkretno osobno ime), dok je za jedinicu *u čije ime* karakteristična šira upotreba, odnosno poziva se na čiji stav, uvjerenje, želju, a identitet te osobe saznaje se iz konteksta. Usp. primjere upotrebe:

Koliko pratim njegove tekstove, uvijek je pisao u svoje ime i nije slijedio nikakvu partijsku liniju. <http://pollitika.com/sanaderova-quotparalelna-drzavaquot> (hrWaC, pristup 31. listopada 2019.)

Na kraju je ravnateljica svima prisutnima u svoje ime i u ime svih djelatnika zaželjela čestit Božić i sretnu novu 2011. godinu. http://www.os-zupa-dubrovacka.skole.hr/?news_id=181 (hrWaC, pristup 31. listopada 2019.)

7. U najvećoj se, međutim, skupini frazema s komponentom *ime* pod imenom ne razumijeva samo osoba nego i njezina reputacija, popularnost, slava, ono što se često naziva dobrim imenom. Ili kako navodi J. Dropulić (2006: 122): “Prema vjerovanju bliskoistočnih naroda, ime je bilo ravno biću imenovanog, pa se poznavanje nečijeg imena poistovjećivalo s poznavanjem njegova bića. Sintagma *imati ime* značila je isto što i postojati, a nemati ime *ne postojati*. To je sa svoje strane dovelo do stvaranja institucije *dobrog imena* odnosno takvog imena koje ima dobra svojstva i prenosi ih na onoga tko ga ima. Tko je imao *dobro ime*, imao je i dobru sudbinu”.

Kad je riječ o frazemu *imati ime*, u njegovu je značenju uključen ugled, dobra reputacija. Taj se pozitivno konotirani glagolski frazem najčešće rabi u odnosu na osobu, ali se njegova upotreba može i proširiti. Usp. primjere upotrebe:

A gospodin Barišić je najveća i najpoštenija osoba u cijeloj strukturi jer ima ime i čast. <https://gnkdinamo.hr/HR/Novosti/Clanak/soudani-prvo-ime-dinama-ove-sezone> (pristup 31. listopada 2019.)

Prije otvaranja prvog McDonald'sa i današnje pomame za ovim jednostavnim i ukusnim jelom, u Zagrebu se hamburger mogao pojesti u sada već legendarnim pečenjarama Hamby, Ham Ham i Bike Burger. Sve tri otišle su u ropotarnicu gradske urbane povijesti dolaskom McDonald'sa, koji se nije mogao natjecati niti okusom niti veličinom proizvoda, ali je iza sebe imao ime, niže cijene i ambijent koji smo do tada mogli vidjeti samo na filmu. <http://www.urbanka.hr/price-zagrebckih-procelja-bike-burger/> (pristup 31. listopada 2019.)

Dva se pozitivno konotirana frazema, nadalje, rabe u odnosu na osobu koja se proslavila po dobru, koja je dobila priznanje za svoj rad, koja je postala ugledna i poštovana: *steći ime* i *stvoriti sebi (si) ime*. Često se to veže uz neku profesiju u kojoj je osoba stekla reputaciju pri čemu se sugerira da je proces stjecanja ugleda trajao neko vrijeme, a navedeni se frazemi odnose na pozitivan rezultat toga procesa. Usp. primjere upotrebe:

O njemu se pročulo u gradu, stekao je poštovanje, stekao je ime. (HFR 2014, H. Šalković)

Priču o ovom bendu nije moguće započeti, a da se ne spomene ono čime su se i proslavili, tj. stvorili si ime te teritorij za izlazak na scenu... <http://www.ufo.com.hr/2012/05/06/pips-chips-and-videoclips-najnoviji-ufo-headliner/> (hrWaC, pristup 31. listopada 2019.)

Tinejdžerska senzacija Hilary Duff koja je strelovito stvorila sebi ime i u pop glazbi i kao glumica upravo je, kako javlja Hollywood Reporter, potpisala pristanak na ulogu u filmu „Outward Blonde”. <http://www.popcorn.hr/vijesti> (hrWaC, pristup 31. listopada 2019.)

Semantički je bliska navedenim frazemima jedinica *doći na dobar glas* u kojoj se unutarfrazemska sintagma *dobar glas* odnosi na čiju dobru reputaciju i/ili ugled.

Antonimni se pak glagolski frazem – *izgubiti ime* – odnosi na situaciju gubljenja ugleda, stjecanja loše reputacije. U upotrebi je i bliskoznačni frazem *izgubiti obraz*. Usp. primjer upotrebe:

Kad je ovaj bogataš primijetio da je izgubio ime, da je izgubio sve, sve, podiže oči i izgovara samo jednu riječ: „Oče”. <https://laudato.hr/Novosti/Vatikan/Papa-Franjo-Gospodin-nas-uvijek-ceka-kako-bi-nam-o.aspx> (pristup 31. listopada 2019.)

Sljedeća četiri frazema pretpostavljaju međuljudski odnos, odnos u kojem je djelovanje jedne osobe presudno za uništavanje čije dobre reputacije, sramoćenje druge osobe, s jedne strane, odnosno za skidanje sramote s čijega imena, s druge.

Tri se frazema odnose na prvi slučaj pri čemu su jedinice *okaljati* čije *ime* i *blatiti* čije *ime* znatno frekventnije u upotrebi u suvremenom hrvatskom jeziku od jedinice *povlačiti* (*vući* i sl.) čije *ime po blatu*. Može se pretpostaviti da je frazem s komponentom *blato* bio model za stvaranje drugih dvaju frazema.³ Usp. primjere upotrebe:

Kako se samo lako može okaljati ime čovjeka koji nije bio povezan ni s kakvim aferama, nego se pošteno borio, ponekad i batine dobio. <https://m.vecernji.hr/borilacki-sport/stigao-nalaz-iz-amerike-cro-cop-ipak-nije-dopingiran-1050761/komentari?page=2> i (pristup 31. listopada 2019.)

Za razliku od Angeline, on je odlučio šutjeti i ne blatiti ime majke svoje djece. <https://net.hr/hot/zvijezde/novi-preokret-angelina-se-zeli-preseliti-u-englesku-i-postati-nova-princeza-diana/> (pristup 31. listopada 2019.)

³ Zanimljivo je da se glagol *blatiti* koga osamostalio u upotrebi i ima značenje ‘osramotiti koga, oklevetati koga’.

*Znam da se suci trude biti što pošteniji, ali nije njima lako kad se svi trude da ih prevare i mislim da im svaka pomoć dobro dođe. Nije valjda ni njima u interesu da im se **ime povlači po blatu**.* <http://forum.tambura.com.hr/archive/index.php/t.1206.html> (hrWaC, pristup 2. studenoga 2019.)

*Nije nam namjera ni na koji način upuštati se u bilo kakve politikantske igrice, ne zanima nas ni razlog zbog kojega se gospodin Jašarević sjetio baš nama natovariti ove optužbe. U Hrvatskoj je postalo normalno da naše **ime po blatu valja tko i kako hoće**.* <http://www.badblueboys.hr/category/vijesti> (hrWaC, pristup 2. studenoga 2019.)

Umjesto sastavnice *ime* uz glagol *okaljati* rabi se i sastavnica *čast* (ona se znatno rjeđe veže uz glagol *blatiti*). Jednako je tako u čestoj upotrebi i blisko značni glagolski frazem s komponentom *obraz*: *ocrniti* (*okaljati* i sl.) čiji *obraz*, iz čega proizlazi da se u navedenim frazemima tri imeničke sastavnice odnose na reputaciju, ugled.

S druge se strane frazem *sprati* (*skinuti*, *izbrisati*) *ljagu s* <čijega> *imena*⁴ semantički odnosi na neki oblik rehabilitacije, opravdavanja osobe kojoj je nanesena nepravda, koja je (često nepravedno) osramoćena. Usp. primjere upotrebe:

*Obraćajući se novinarima, Nick obećava kako će **sprati ljagu s imena** povezanih s njim u članku i otkriva svoju vezu s Holloway, čime joj uništava karijeru.* [http://hr.wikipedia.org/wiki/Hvala_%C5%A1to_pu%C5%A1ite_\(2006\)](http://hr.wikipedia.org/wiki/Hvala_%C5%A1to_pu%C5%A1ite_(2006)) (hrWaC, pristup 2. studenoga 2019.)

*Fikret si je zadao pretešku obvezu – **skinuti ljagu s imena** svoga oca, bez obzira na cijenu.* http://glas-koncila.hr/index.php?option=com_php&news_ID=1014 (hrWaC, pristup 2. studenoga 2019.)

8. Na kraju će biti spomenut noviji frazem koji još nije zabilježen u hrvatskim rječnicima. Riječ je o kalku s engleskoga jezika *srednje (drugo) ime* čije je što.

U engleskim se rječnicima sintagma *middle name* definira na sljedeći način: ‘a name between one’s first name and surname’⁵, dakle, to je ime između osobnoga imena i prezimena, a obično se radi o drugom osobnom imenu koje se često daje djevojčicama u čast majke ili bake, a dječacima – u čast oca ili djeda. Ponekad se odnosi na djevojačko prezime ili na majčino prezime (npr. *President John F. Kennedy’s middle name was “Fitzgerald”*). Sintagma

⁴ Frazem se može upotrebljavati i bez komponente *ime* (tako je i zabilježen u nekim rječnicima), ali primjeri upotrebe potvrđuju čestu uključenost navedene imeničke komponente.

⁵ V. Merriam-Webster s. v. *middle name*.

je, međutim, u engleskom jeziku dobila prijenos značenja i rabi se kao frazem. U nekim rječnicima ima oblik imeničkoga frazema pa se tada oblikom podudara sa sintagmom, dok je u nekima dobila oblik glagolskoga *be sb's middle name*⁶, a značenje je izraženo u skladu s njegovim oblikom: 'a term that is particularly apt to denote a person's qualities or affinities', odnosno 'to be a quality that is an important part of someone's character'.

Dakle, frazemom se ukazuje na čiju osobinu ili na čije afinitete, češće se navode neke poželjne karakteristike, način ponašanja i/ili djelovanja (odanost, strpljenje, diskrecija), ali ponekad se govori i o ne pretjerano pozitivnim obilježjima, pri čemu je to u nekim slučajevima popraćeno ironijom ili auto-ironijom. Usp. primjere upotrebe:

*Don't worry, I won't tell anyone. Discretion is my **middle name**.*

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/be-sb-s-middle-name> (Cambridge Dictionary, pristup 5. studenoga 2019.)

*My **middle name** is trouble.* <https://www.ccslt.org.nz/our-stories/my-middle-name-is-trouble/> (pristup 5. studenoga 2019.)

*His **middle name** is loyalty.* <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/middle-name> (Collins Dictionary, pristup 5. studenoga 2019.)

*Patience is her **middle name**.* <https://www.merriam-webster.com/dictionary/middle%20name> (Merriam-Webster, pristup 5. studenoga 2019.)

U istom se značenju rabi (doduše, znatno rjeđe) i frazem *other name* koji nismo uspjeli potvrditi u nama dostupnim rječnicima. Usp. primjere upotrebe:

*Happiness Is My **Other Name**!* <https://www.momspresso.com/parenting/reflections-of-a-mom/article/i-will-find-happiness-again> (pristup 5. studenoga 2019.)

melancholy is my **other name** (@yahudki) | Instagram photos, videos ... <https://www.instagram.com/yahudki/?hl=id> (pristup 5. studenoga 2019.).

Kad je pak riječ o hrvatskom jeziku, kalkirane su obje pridjevske sastavnice i one se, za razliku od engleskoga, manje-više ravnopravno rabe u tekstovima (čak je možda komponenta *drugo* nešto frekventnija, što bi se moglo objasniti činjenicom da se u hrvatskom ne upotrebljava sintagma *srednje ime*). Riječ je, dakle, o jedinici koja i svojim značenjem i upotrebom vriednošću u potpunosti slijedi engleski model. Treba naglasiti da je frazem *srednje (drugo) ime* čije je što relativno odnedavno u aktivnoj upotrebi. Usp. primjere upotrebe:

⁶ V. Cambridge Dictionary s. v. *be sb's middle name*.

I tako smo došli do ovog prijelomnog trenutka kada sam, kao i svi velikani, dobio zadatak pisati o piću koje uopće ne konzumiram. Ali nema straha, istraživanje je moje srednje ime. <http://queer.hr/6308/epopiva/> (hrWaC, pristup 5. studenoga 2019.)

Šuti, radi, ide na faks, zadnja joj je godina, sve je dala u roku, ima dečka, često se viđa s njim, ide van, zabavlja se, radi, zarađuje dok se školuje. Organizacija je njezino srednje ime. <http://sa-mar.blogger.hr/post/s-kim-si-takav-si/1270065.aspx> (hrWaC, pristup 5. studenoga 2019.)

Tajnovitost je bila toliko prisutna u životu Harryja Houdinija da mu je to trebalo biti srednje ime. Vjesnik, 25. 8. 2006. (Riznica, pristup 5. studenoga 2019.) – *Jako sam tašta. Taština je moje srednje ime. Patim od tog vizualnog dojma, ne mogu si pomoći.* <https://www.vecernji.hr/showbiz/gwen-stefani-tastina-je-moje-srednje-ime-273473> (pristup 5. studenoga 2019.)

Moje srednje ime bi trebalo biti Totalni Promasaj ... Ozbiljno. Ne ide mi na faxu, mislim ne ide mi polaganje ispita, još mi ih je 6 ostalo za jesen... <http://plavamazonka.blog.hr/> (hrWaC, pristup 5. studenoga 2019.)

Naravno, uopće me ne bi ni čula da sam joj nešto i rekao, ali je zato ona meni viknula: Opasnost je moje drugo ime... <http://angelozg.blogger.index.hr/post/opasnost-je-moje-drugo-ime/3523245.aspx> (hrWaC, pristup 5. studenoga 2019.)

Koncentracija je od sada tvoje drugo ime. I onda udri još 10 dana matematike po 2 puna sata na dan. <http://blog.dnevnik.hr/krule/2011/07/index.html> (hrWaC, pristup 5. studenoga 2019.)

Primjeri upotrebe pokazuju da se u oba jezika frazemi najčešće odnose na prvo lice jednine, odnosno na govornika koji sam komentira svoj način ponašanja, djelovanja, svoje osobine itd., ali, naravno, potvrđuju se i druga lica. Uzme li se u obzir prilična frekvencija upotrebe navedene jedinice i činjenica da se potvrđuje u različitim tipovima hrvatskih tekstova (što povlači za sobom i različite stilske izričaje), čini se da bi ona trebala biti uključena u buduća izdanja objasnidbenih i frazeoloških rječnika.

LITERATURA I IZVORI

Anić, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

be sb's middle name // Cambridge Dictionary.

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/be-sb-s-middle-name> (pristup 5. studenoga 2019.).

Dropulić, Julijano. 2006. Pravo na osobno ime. *Hrvatska javna uprava* 2. god. 6, 121–138.

Fink, Željka. 1999. Uzvični frazemi-replike kojima se izražava čuđenje. U: *Teorija i mogućnosti primjene pragmatolingvistike* [ur. Badurina, Lada i dr.]. Zagreb – Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 221–224.

HFR = Menac, Antica; Fink Arsovski, Željka; Venturin, Radimir. 2014. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.

hrWaC = Croatian web corpus.

<http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/hrwac/> (pristup 30. listopada 2019.).

<http://www.urbanka.hr/price-zagrebackih-procelja-bike-burger/> (pristup 31. listopada 2019.).

<https://gnkkinamo.hr/HR/Novosti/Clanak/soudani-prvo-ime-dinama-ove-sezone> (pristup 31. listopada 2019.).

<https://laudato.hr/Novosti/Vatikan/Papa-Franjo-Gospodin-nas-uvijek-ceka-kako-bi-nam-o.aspx> (pristup 31. listopada 2019.).

<https://m.vecernji.hr/borilacki-sport/stigao-nalaz-iz-amerike-cro-cop-ipak-nije-dopingiran-1050761/komentari?page=2> i (pristup 31. listopada 2019.).

<https://net.hr/hot/zvijezde/novi-preokret-angelina-se-zeli-preseliti-u-englesku-i-postati-nova-princeza-diana/> (pristup 31. listopada 2019.).

<https://www.ccslt.org.nz/our-stories/my-middle-name-is-trouble/> (pristup 5. studenoga 2019.).

<https://www.facebook.com/Konzum/photos/a.119810791398696/1911665332213224/?type=3&theater> (pristup 30. listopada 2019.).

<https://www.instagram.com/yahudki/?hl=id> (pristup 5. studenoga 2019.).

<https://www.momspresso.com/parenting/reflections-of-a-mom/article/i-will-find-happiness-again> (pristup 5. studenoga 2019.).

<https://www.telegram.hr/price/split-se-gusi-u-grafitima-o-klanju-srba-zasto-je-gradska-vlast-dala-ukloniti-mural-posvecen-jugoplastici/> (pristup 30. listopada 2019.).

<https://www.vecernji.hr/showbiz/gwen-stefani-tastina-je-moje-srednje-ime-273473> (pristup 5. studenoga 2019.).

Jojić, Ljiljana [gl. ur.] 2015. *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Kovačević, Barbara. 2014. Pijan kao majka i pijan kao duga. *Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika* 4, 27–29.

Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO “Školska knjiga”.

middle name // Collins Dictionary.

<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/middle-name> (pristup 5. studenoga 2019.).

middle name // Merriam-Webster.

<https://www.merriam-webster.com/dictionary/middle%20name> (pristup 5. studenoga 2019.).

Riznica = *Hrvatska jezična riznica*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. <http://riznica.ihjj.hr/index.hr.html> (pristup 5. studenoga 2019.).

Šonje, Jure [gl. ur.]. 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga.

Финк, Желька. 2000. Междоментные фразеологизмы в хорватском и русском языках. U: „*Słowa, słowa, słowa*”... w *komunikacji językowej* [red. Grabska, Marcelina]. Gdańsk: Zakład Poligrafii Fundacji Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, 228–235.

Какое ваше среднее (другое) имя? (о хорватских фразеологизмах с компонентом *ime*)

В работе анализируется около пятнадцати лексикографически зафиксированных хорватских фразеологизмов с компонентом *ime* (‘имя’). Они делятся на группы в зависимости от их значения и употребления в контексте. В конце работы проводится анализ новейшего фразеологизма *srednje (drugo) ime čije je što*, являющегося калькой из английского языка. Он еще не фиксируется в словарях.

MARIJANA HORVAT

ŽELJKO JOZIĆ

INSTITUT ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE, ZAGREB

mhorvat@ihjj.hr

zjozic@ihjj.hr

FRAZEMI, KOLOKACIJE I SLOBODNE LEKSIČKE SVEZE U *BLAGU JEZIKA SLOVINSKOGA* JAKOVA MIKALJE

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'373(038)=131.1=124MIKALJA, J.

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.29>

Blago jezika slovinskoga (1649/1651) Jakova Mikalje trojezični je rječnik s hrvatskom ulaznom stranom, a s talijanskim i latinskim kao odredišnim jezicima. Nastao je za potrebe misionara koji su djelovali na južnoslavenskome području te je nastojao biti rječnik tzv. *općega jezika* (*lingua communis*), za koji se zalagala Katolička Crkva. Poznat je po leksičkome bogatstvu i autorovu osobitom leksikografskom pristupu, u kojemu status natuknice imaju različite jezične jedinice, pa tako i frazemi, kolokacije i slobodne leksičke sveze. U ovome članku analizirat će se odabrani frazemi, kolokacije i slobodne leksičke sveze s obzirom na njihovo mjesto u rječniku i njihova strukturalna obilježja.

1. O AUTORU I DJELU

Jakov Mikalja rođen je 31. ožujka 1601. godine u mjestu Peschici (hrvatski Pještica) u južnoj Italiji. Apsolvirao je tri godine filozofije te potom, u dobi od dvadeset sedam godina, stupio u isusovački novicijat Svetoga Andrije u Rimu. Nakon druge godine novicijata poslan je u Dubrovnik, u kojemu je do 1633. bio učitelj gramatike u isusovačkoj gimnaziji. “Mikalja je svoju želju za misijskim djelovanjem očitovao u pismu generalu reda Mutiju Vitelleschiju iz god. 1631., u kojem izražava svoju spremnost da ide u Indiju ili Etiopiju, ali isto tako i u koju zemlju pod turskom vlašću jer poznaje ‘la lingua schiauona’” (Gabrić-Bagarić i Horvat 2008: 105). U Rim se vratio 1633. godine. Studirao je teologiju u Rimskome kolegiju te predavao gramatiku i polazio drugi tečaj teologije. Za svećenika je zaređen vjerojatno 1635. godine. Tijekom 1636. i 1637. obavio je treću probaciju te 1637. kao

misionar došao u Temišvar, u kojemu je ostao do 1645., kad je, također kao misionar, otišao u slovačku Trnavu. Iste se godine vratio u Rim te u ljeto stigao u Loreto kao hrvatski ispovjednik u svetištu Gospe Loretske, gdje je ostao do svoje smrti 1. prosinca 1654. godine.

Jakov Mikalja autor je hrvatsko-talijansko-latinskoga rječnika *Blago jezika slovinskoga ili slovník u komu izgovaraju se riječi slovinske latinski i dijački*. Tiskanje toga rječnika započeto je u Loretu 1649., a dovršeno u Anconi 1651. godine. Broji ukupno 928 stranica. Uvodni dio *Blaga* sadržava latinsku posvetu, obraćanje čitatelju na talijanskome jeziku, prikaz slovopisa i pravopisa na latinskome i hrvatskome jeziku (*Od ortografije jezika slovinskoga ili načina od pisanja*) te gramatiku talijanskoga jezika pisanu hrvatskim jezikom.

Nastanak rječnika treba promatrati u kontekstu Zbora za širenje vjere kojemu je Mikalja potkraj 1635. godine ponudio da će sastaviti gramatiku i rječnik za potrebe pastoralnoga i prosvjetnoga rada u ilirskim krajevima. Rječnik je, dakle, trebao pomoći svećeničkomu podmlatku iz loretskoga Ilirskoga kolegija u učenju hrvatskoga jezika prije misijskih poslanstava u turske krajeve, što je utjecalo na izbor ciljnih jezika, talijanskoga i latinskoga.

Važnost rječnika proizlazi iz njegova prvenstva u povijesti hrvatske leksikografije iako kronološki dolazi nakon rječnika Fausta Vrančića (*Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum: latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et ungaricae*, 1595) te nekolicine rukopisnih rječnika i glosara, na što je upozorila Darija Gabrić Bagarić (2011a: 937–938) objašnjavajući da je Mikaljin rječnik “prvi višejezičnik s hrvatskim kao polaznim jezikom, prvi u kojem je hrvatski stupac organiziran kao u jednojezičniku, prvi s modernim unutarrječničkim ustrojstvom, prvijenac po originalnosti koncepcije i po bogatstvu podataka”, čime u hrvatskoj kulturnoj povijesti zaslužuje posebnu pozornost te istaknuto mjesto u temeljima hrvatske leksikografije. Rječnik je i sadržajno zanimljiv zbog svoje raznodijalektne građe i obilja posebnoga leksika. U njemu se, naime, donose nazivi mnogih struka, a sadržava i nezanemariv fond onimijske građe. *Blago* se stoga opravdano smatra ne samo općim deskriptivnim rječnikom nego i određenom vrstom nazivoslovnoga rječnika i enciklopedije. Upravo spoznaja da rječnik mora naddijalektno funkcionirati i zastupljenost određenih skupina posebnoga leksika upućuju na velik broj Mikaljinih izvora. Sam autor u predgovoru, koji je naslovljen *Milomu prijatelju i bratu koji štije ove knjige*, kaže da je skupljao riječi “pitajući i druga i prijatelja”. U vrijeme svojega boravka u Dubrovniku Mikalja je surađivao s Bartolom Kašićem, a ta je suradnja obilježila mnoge stranice Mikaljina *Blaga* i vjerojatno utje-

cala na dijalektnu¹ podlogu toga djela (Gabrić-Bagarić 1996: 37–49; 2000: 45–58). “Vrijeme provedeno u Dubrovniku iskoristio je Mikalja i za upoznavanje dubrovačke književnosti, a utjecaj živoga dubrovačkoga govora ne može se ne uočiti u rječničkom fondu. Za vrijeme misionarske službe u Temišvaru Mikalja je kontaktirao s bosanskim i dubrovačkim doseljenicima, uglavnom trgovcima i obrtnicima, a bosanske i slavonske govore upoznao je i tijekom misijskih putovanja” (Gabrić-Bagarić 2000: 46). Od knjiških izvora ističu se djela franjevačkih i dubrovačkih pisaca, Kašićeva *Biblija*, vjerojatno Bandulavićev lekcionar *Pištole i evanđelja*, “a Vrančićev dikcionar i Loderecker su mu, sasvim sigurno, bili među važnijim priručnicima” (Gabrić-Bagarić 2011a: 952).²

U ovome članku analizirat će se frazemi, kolokacije i slobodne leksičke sveze u Mikaljinu *Blagu* s obzirom na njihovo mjesto u rječniku i strukturu. U tu smo se svrhu koristili izdanjem s pretiskom koje je u dvije knjige objavio Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje 2011. godine.³

2. TEORIJSKO POLAZIŠTE

Hrvatska je frazeološka literatura danas iznimno bogata, a time frazeologija kao jezikoslovna disciplina bilježi značajne rezultate. Objavljuju se mnoge knjige, brojni znanstveni i znanstveno-popularni članci, frazeološki rječnici, u kojima se hrvatska frazeološka građa istražuje iz različitih aspekata.⁴ U jezikoslovnim radovima koji se bave frazeološkom problematikom kao

¹ *Blago* pripada kompleksu štokavskih rječnika, ali su svakako zamjetne i određene čakavske crte, odnosno opća je ocjena jezika da on odgovara prosječnom izrazu tipičnom za dubrovačko-dalmatinski kompleks 17. stoljeća (usp. Gabrić-Bagarić 2011a: 963–964).

² *Dictionarium septem diversarum linguarum, videlicet Latine, Italice, Dalmatice, Bohemice, Polonice, Germanice & Ungarice una cum cuiuslibet linguae registro sive repertorio vernaculo in quo candidus lector sui idiomatis vocabulum facile invenire poterit / singulari studio & industria collectum a Petro Lodereckero Prageno, Bohemo &c.* 1605.

³ Riječ je o izdanjima Mikalja (2011a; 2011b). U knjizi *Transkripcija i leksikografska interpretacija* (Mikalja 2011b) Mikaljin je rječnik prestrukturiran prema načelima suvremene rječničke prakse, što je razumijevalo leksikografsku interpretaciju rječnika i prezentaciju posebnih slojeva leksika. O nastanku i osobitostima vidi *Predslavlje* koje je napisala Darija Gabrić-Bagarić (2011b: IX–XXIX).

Radi potpunije slike rječničkoga fonda i što obuhvatnije prezentacije građe priređivačice su dodale određene prateće tekstove u II. dijelu naslovljenu *Dodatci priređivača*, koji, među ostalim, sadržava popis frazema, kolokacija i sveza (v. Mikalja 2011b: 864–887). Popis frazema, kolokacija i sveza izradila je Marijana Horvat.

⁴ Ne namjeravajući donositi iscrpan popis frazeološke literature, ovdje ćemo, osim vrijednih radova Antice Menac (v. npr. u popisu literature Menac 1970–1971; 1978; 1994), spomenuti

osnovne frazeološke jedinice pojavljuju se nazivi frazem i frazeologizam. Budući da se naziv frazem češće i dosljednije upotrebljava u znanstvenoj literaturi, u ovome se radu također koristimo tim nazivom. Pod nazivom frazem razumijevamo višečlanu jezičnu jedinicu koja se uvijek ostvaruje kao cjelina, čija su glavna svojstva: značenje cjeline nije jednako zbroju značenja pojedinih dijelova, uglavnom stabilan red riječi, čvrsta struktura u kojoj su leksičke zamjene veoma ograničene, a gramatičke ne unose semantičkih promjena (usp. Menac 1970–1971: 4). Postoje razilaženja oko pripadnosti frazeologiji nekih tipova vezanih skupina, tj. naziva i sintagmatskih skupova s jedne, a krilatica, književnih citata i sl. s druge strane. Kako u praksi nije uvijek jednostavno razgraničiti i odrediti leksičke sveze, u ovome ćemo radu u obzir uzimati i izraze koji zapravo čine prijelaz između frazema u užemu smislu i različitih višerječnih sveza. Stoga građu, osim frazema u užemu smislu, čine i kolokacijske sveze te slobodne leksičke sveze. Goranka Blagus Bartolec (2014: 66–67) ponudila je kriterije razlikovanja slobodnih leksičkih sveza i kolokacijskih sveza, prema kojemu se “slobodnim [...] leksičkim svezama smatraju sve sveze riječi čije sastavnice imaju veliku mogućnost kombiniranja s drugim riječima, a ne tvore sveze uskoga, odnosno ograničenoga značenjskog potencijala. Kolokacijskim se svezama smatraju sve sveze riječi na sintagmatskoj razini [...] čiji značenjski potencijal jasno određuje izvanjezični kontekst na koji se njima referira i ne može se izraziti sadržajem samo jedne riječi. Za razliku od višerječnih leksema [...] unutar kolokacijske sveze jedna sastavnica najčešće zadržava svoje primarno značenje (ili jedno od svojih sekundarnih značenja) koje se pod utjecajem druge sastavnice konkretizira, ali ne nastaje novo, tj. leksikalizirano značenje”.⁵

3. MJESTO FRAZEMA, KOLOKACIJA I SLOBODNIH LEKSIČKIH SVEZA U MIKALJINU *BLAGU*

Rječnik *Blago jezika slovinskoga* u hrvatskome dijelu donosi definicije i sinonime, a status natuknice imaju i različite sveze riječi, kolokacije, frazemi, glagolski pridjevi i prilozi, prijedložno-padežne sveze, što je naznačeno grafičkim izgledom i tipom slova. Natuknice se nižu prema abecednome redu grafema (v. sliku).

samo neke važne bibliografske jedinice naše slavljence Mire Menac-Mihalić – Menac-Mihalić (2005a; 2005b; 2008) te ove bibliografske jedinice: Fink Arsovski i dr. (2006), Fink Arsovski, Kovačević i Hrnjak (2010), Kovačević (2012; 2014–2020), Vidović Bolt i dr. (2017).

⁵ Prema Blagus Bartolec (2014: 67) *dječja soba*, *radna soba* ili *spavaća soba* kolokacijske su sveze, a *velika*, *prostrana*, *tavanska soba* jesu slobodne leksičke sveze.

218	K R U	K R U
	ite <i>Zodiaco</i>) <i>Zo</i> <i>lucus</i> , <i>ci</i> .	<i>cellatum</i> , <i>ti</i> .
Kruhltjena u moru. Grebeni <i>Scogli</i>) <i>Scopulus</i> , <i>i</i> .	Kruh pečen u priflugi (<i>Pane cotto nella padella</i>) <i>Panis tetta-cuus</i>	
Krug i u komu se sir čini. Tvo-riilo (<i>Forma da far il casejo</i>) <i>Forma</i> , <i>æ</i> .	Kruh s' maslom: <i>Pane col burro</i>) <i>Panis butiratus</i> .	
Kruh, kojim dječca igraju (<i>Moscolo Piccolo. Strumbolo</i>) <i>Hic</i> <i>turbo</i> , <i>nis</i> . <i>Trocus</i> <i>ci</i> .	Kruh papreni. <i>Papreguak</i> ; <i>Pan pepato</i> : <i>panis dulciarius</i> .	
Kruh, okrugh od mirta (<i>Rocino di mirta</i>) <i>Ambius mirta</i> .	Kruh kiseli: <i>Pane leuitato</i> ; <i>Panis fermentatus</i> ;	
Ucignen na kruh Oslj, a, o:	Kruh lveniceni, vidi Kruh Krupni.	
<i>Ricordo</i>) <i>Orbiculatus</i> , <i>a</i> , <i>m</i> . <i>Rorundus</i> , <i>a</i> , <i>m</i> . <i>Globosus</i> , <i>a</i> , <i>m</i> .	Kruh isproscen za Boga: <i>Pane di elemosina</i> : <i>Panis gradilis</i> .	
Kruh okolo zenice od okka (<i>il cerchio intorno alla pupilla dell'occhio</i>) <i>Iris</i> , <i>dis</i> .	Kruh plisuv: <i>Pane mufso</i> : <i>Panis mucidus</i> . <i>Panis suum</i> , <i>refi-piens</i> .	
Krugnen, a, o. Okrugnen, a, o <i>Coronato</i>) <i>Coronatus</i> , <i>a</i> , <i>m</i> . <i>Coronaredimitus</i> . <i>Corona donatus</i>	Kruh s' Ćakarom. il od Ćakare <i>Pane di Zuccaro</i> , <i>ò marza pane</i> <i>Panis facciarius</i> .	
Krugnenje. Okrugnenje (<i>Coronazione</i>) <i>Coronatio</i> , <i>onis</i>	Kruh s' Ćajfranom: <i>Pane Ćaffarano</i> : <i>Panis crocatus</i> ;	
Kruh. Hljeb (<i>Pane</i>) <i>hic</i> <i>Panis</i> , <i>is</i> .	Kruh od pglja. <i>Pasjace</i> : <i>Pane di erufca</i> ; <i>Panis iuriuraceus</i> .	
Kruh bjeli (<i>Pane bianco</i>) <i>Panis si-ligineus</i> . <i>Panis primarius</i> .	Kruh jecmeni: <i>Pane d' orzo</i> : <i>Pa-nis hordeaceus</i>	
Kruh Krupni (<i>Pane bruno</i>) <i>Panis ater</i> , <i>Panis gregorius</i> , <i>Panis secundarius</i> . <i>Panis cibarius</i> . <i>Panis acerolus</i> .	Kruh rasgen: <i>Pane di segala</i> : <i>Pa-nis fecalicius</i> .	
Kruh sitni (<i>pan bianco di fior di farina</i>) <i>Panis sim lagiacus</i> , <i>vel simulaceus</i> , <i>a</i> , <i>m</i> .	Cinikruh. <i>Mistii</i> : <i>Fare il pane</i> : <i>Facere conficere panem</i> <i>Pis-so</i> , <i>is</i> , <i>lui</i> , <i>pisium</i> , <i>&</i> , <i>pi-tium</i>	
Kruh spugav. mek kako spugga (<i>Pan bisetto, ò spungoso</i>) <i>Panis spongiosus</i> .	Kruhhar. Koji kruh čini: <i>Panesje-re</i> : <i>Pistor</i> , <i>cis</i> .	
Krug utrici (<i>Pan gr. melato</i>) <i>Panis casticeus</i> .	Kruhhar od slatkich stvarich: <i>Pane nere di cose dolci</i> <i>Pistor dulcia-rius</i> <i>Pistor consularius</i> .	
Kruh vojvacki (<i>Bisotto</i>) <i>Panis pauticus</i> . <i>Panis castrensis</i> , <i>Euc-</i>	Kruharića: <i>Panesjera</i> : <i>Pisinx</i> , <i>cis</i> .	
	Od Kruhara; <i>Di panesjere</i> : <i>Pisto-rius</i> ,	

Jakov Mikalja, *Blago jezika slovinškoga* (1649/1651)

Na temelju slike stranice iz Mikaljinu *Blaga* vidimo da se nakon natuknice *kruh* kao samostalne natuknice nižu višerječne sveze i izvedenice (*kruhhar*, *kruharića*) koje pripadaju istomu semantičkom gnijezdu. Stoga je, određujući *Blago jezika slovinškoga* kao pionirski pothvat u hrvatskoj leksikografiji i

prvi pokušaj organiziranja građe u zaokružene rječničke jedinice, Gabrić-Bagarić (2011a: 955) za strukturiranje leksika u polaznome, hrvatskom jeziku uvela naziv *rječnički stup* kao predstupanj rječničkoga članka.

U knjizi *Blago jezika slovinskoga (1649./1651.): Transkripcija i leksikografska interpretacija* priređivačice su nastojale Mikaljin rječnik približiti suvremenomu korisniku uz mogućnost uočavanja svih rječničkih postupaka. S tim u vezi rječnička je građa prezentirana prema suvremenim leksikografskim načelima, vodeći računa o izvorniku, te su višerječne sveze, kad ih Mikalja donosi, pridružene osnovnoj natuknici i napisane kosim slovima, što se može vidjeti na primjeru natuknica *kruh*, *kruhar* i *kruharica* (Mikalja 2011b: 161):

kruh, hljeb – *pane* – hic panis, is / *kruh b(i)jeli* – *pane bianco* – panis siligineus, panis primarius / *kruh krupni* – *pane bruno* – panis ater, panis gregarius; panis secundarius; panis cibarius; panis acerosus / *kruh sirni* – *pan bianco di fior di farina* – panis similagineus vel similaceus, a, m / *kruh spugav*, *mek kako spuga* – *pan bufetto ò spongoso* – panis spongiosus / *kruh istrveni* – *pan gramelato* – panis depositeus / *kruh vojnički* – *biscotto* – panis nauticus; panis castrensis; buccellatum, ti / *kruh pečen u prsulji* – *pane cotto nella padella* – panis testaceus / *kruh s maslom* – *pane col butiro* – panis butiratus / *kruh papreni*, *paprenjak* – *pan pepato* – panis dulciarius / *kruh kiseli* – *pane leuitato* – panis fermentatus / *kruh svemlični* vidi *kruh krupni* / *kruh isprošen za Boga* – *pane di elemosina* – panis gradilis / *kruh plisniv* – *pane muffo* – panis muccidus; panis situm, resipiens / *kruh s cakarom il od cakare* – *pane di zucchero ò marza pano* – panis saccarius / *kruh s čafranom* – *panne zaffaranato* – panis crocatus / *kruh od palja*, *pasjače* – *pane di crusca* – panis furfuraceus / *kruh ječmeni* – *pane d' orzo* – panis hordeaceus / *kruh ražnji* – *pane di segala* – panis secalicius / *činiti kruh*, *misiti* – *fare il pane* – facere conficere panem; pinso, is, sui, pinsitum et pistum

kruhar, koji kruh čini – *panetjere* – pistor, ris / *od kruhara* – *di panetjere* – pistorius, a, m / **kruhar od slatki(j)eh stvari(j)eh** – *panetjere di cose dolci* – pistor dulciarius; pistor crustularius

kruharica – *panetjera* – pistrix, cis.

Hrvatske su natuknice u tome izdanju pisane masnim slovima, a definicije, istoznačnice i bliskoznačnice običnim slovima. Višerječni nazivi koji se u izvorniku donose nakon osnovnoga značenja napisani su masnim kosim slovima uz osnovnu natuknicu (v. natuknicu *kruhar* i višerječni naziv *kruhar od slatki(j)eh stvari(j)eh*). Talijanske se istovrijednice donose kosim slovima, a latinske običnim slovima.

Ovdje valja istaknuti da je Mikalja leksičke sveze donosio na abecednome mjestu uglavnom prema prvoj sastavnici. Stoga se, primjerice, frazem *od glave do pete* nalazi pod slovom O na mjestu slijeda slova ODG (v. sliku).

374 O D	O D G
Alongè.	od glave do pete (<i>Dacapo a piedi</i>) A capite usque ad calcem; Ab ugviculo ad capillum summi
od dalečen (<i>Allontanato</i>) Remotus, a, m. : erotus, a, m.	od goniti. Vidi odaghnati,
oddavnaje (<i>E gran tempo</i>) jami diu est,	od govarati: Odgovoriti vidi Odgovoriti.
od avgni, a, e; Davni, a, e (<i>Di lungo tempo</i>) Diuturnus, a, m.	od govarati: Odvrati hju (<i>Disuadere; Sconsigliare</i>) Dehortor, aris. Disuadeo, es.
oderani; a, o Odrit, a, o (<i>Decorato</i>) Exornatus. Decoratus. Deglubitus, a, m.	od govarati jedna stvar drugoj skladati (<i>Corrispondere</i>) consono; as: Respondeo, es.
od defet godna (<i>Di dieci anni</i>) Decennis, e.	od govarati rjec djellu (<i>Corrispondere il parlar à costumi</i>) Oratio consonat motibus.
od desne, s' desne (<i>Dabanda destra</i>) A dextris,	od govarati zvek zvecati s' drug ghe strane (<i>Risonare</i>) Resonans
od debelitse. Raždebelitse (<i>Ingrorsarsi</i>) Crasseo, scis. Augesco, is.	Što dobro zveci, izvekom od govara (<i>Risonante</i>) Personus, a, m.
od cebeghen: Raždebeghen, a, Ingrossato) Auctus, a, m.	od govarati Pricjatiše (<i>Contrastare</i>) Contendo, is, di, tum, Jurgio; as. Jurgio contendo. Altercor, ris. Discepto, s, as. Habere, vel facere altercationem,
od diliti, od luciti: Razluciti (<i>Separare</i>) Separo, as, segrego, as Disjungo, is Dispecco, is, cul.	odgovor (<i>Risposta</i>) Responso, is Responsum, si.
od djehtiva (<i>Da pueritia</i>) A pueritia. Apuero. Ab a: olescentulo Aprima adolescentia.	odgovor bosgji (<i>Oracolo</i>) Oraculum, i.
od dufgitiše (<i>Disobligarsi</i>) Satisfacere alicui.	odgovor: Od pis (<i>Risposta di lettere</i>) Responsum, is Responso, is.
od dva pedglja (<i>Di doi palmi</i>) Bipalmaris, re.	odgovoritegl, koji od govara (<i>Risponditore</i>) hic Responso, ris.
od dvi nogghe duggo (<i>Di due piedi lungo</i>) Bipedalis, le.	odgovoriti (<i>Rispondere</i>) Respondeo, es, di, tum. Dare responsum.
od dvi nogghe. Tko imma dvi nogghe (<i>di due piedi</i>) Bipes, dis.	
Odeusgen, a, o, osloboghjert (<i>Disobligato</i>) Absolutus, a, m. Exauctoratus, a, m.	
od durtile isphnati (<i>Sgorsarsi</i>) Deturgeo, es. Deturgesco, is.	
od durti (<i>sgorsare</i>) Deturgescisco factus.	

Jakov Mikalja, *Blago jezika slovinskoga* (1649/1651)

Naime, status natuknice Mikalja daje prijedlozima na odgovarajućemu abecednom mjestu, a višerječne sveze donosi na različitim mjestima, što ovisi o početnome slovu punoznačne riječi (npr. prijedlog *od* zabilježen je na 351. str., a prijedložno-padežne sveze i primjeri uporabe tijekom cijeloga slova O: *od čovjeka do čovjeka* str. 353, *od djetinstva, od glave do pete* str. 354, *od*

kolivke str. 356, od onoga vremena str. 360, od samara str. 363, od zapada str. 368 itd.), stoga su u knjizi Blago jezika slovinskoga (1649./1651.): Transkripcija i leksikografska interpretacija sve sveze, frazemi i primjeri uporabe upisani uz natuknicu od, redom pojavljivanja kao u izvorniku (usp. Gabrić-Bagarić 2011b: XVII) (v. sliku).

očisten'je

244

- to* — *patrimonio ricco* — *patrimonium lautum, amplum, copiosum, luculentum*
- očisten'je**, izčisten'je — *nettamento* — *expurgatio*, is; *munditia*; *lautitia*; *elegantia* / *očisten'je od dubja* — *sboscamento, nettamento d' alberi* — *interlucatio*, is
- očistiti**, izčistiti, čistiti — *purgare, nettare* — *purgo*, as; *expurgo*, as / *očisten* — *neto* — *mundus*, a, m; *purus*, a, m / *očistiti dubje* — *sboscare, tagljare i rami dell' alberi* — *colluco*, as; *interluco*, as / **očistiti**, **ukrasiti** — *polire* — *polio*, is; *expolio*, is; *perpolio*, is / *očisten l(i)jepo, ukrašen* — *polito* — *politus*; *perpolitus*; *expolitus*, a, m; *excultus*, a, m / **očistiti**, **otrti** — *nettare* — *abstergo*, is; *abstergeo*, es
- očit**, a, o, što svak zna — *noto, manifesto* — *notus*; *pervulgatus*; *divulgatus*; *peruagatus*; *patefactus*; *manifestus*; *apertus*; in medio *prolatus*; *positus* / *biti očito, da svak vidi* — *esser manifesto* — *constat*, bat; *liquet*, bat
- očitnik**, koji očituje — *publicatore* — *divulgator*, ris
- očitno**, da svak zna — *publicamente* — *publice*; *manifeste*; *dilucide*; *aperte*; in ore atque *oculis omnium*; *palam*; *vulgo*; *propalam*
- očitovan'je**, opoviden'je — *publicatione, reuelatione* — *promulgatio*; *patefactio*, is
- očitovati**, otkriti — *scoprire, palesare* — *evulgo*, as; *diuulgo*, as; *pervulgo*, as; *patefacio*, is; *profero*; *edo* in *medium*; *aperio*; *detego*; *indico* in *vulgus*; *indicium do*
- očuh** — *padregno* — *vitricus*, ci
- očvrsnuti**, otvrđnuti — *indurare* — *duro*, as; *induro*, as; *consolido*, as / *očvrsmut, a, o, otvrđnut, a, o* — *indurato* — *duratus*, a, m; *consolidatus*, a, m / **očvrsnuti se** — *indurirsi* — *duresco*, scis; *induresco*, scis; *obduresco*, scis; *dureo*, es; *durus fio*
- očvrsnutje**, otvrđnutje — *durezza* — *duritia*, ae; *durities*, ei
- oči**, otići, odaći — *andarsene* — *discedo*, is, ssi, sum; *abeo*, is, iui; *abscedo*, is
- očućen'je**, domišljen'je — *presentimento* — *praesensio animi*; *praesagitio*; *diuinatio*
- očutiti**, čuti — *sentire* — *audio*, is; *exaudio*, is / *očutiti, staviti se, domisliti se* — *antivedere, accorgersi* — *praesentio*, is, ssi, sum; *praevideo*, es, id, sum; *praesagio*, is
- od** — *da* — a; ab; abs; *praeposito ablativo* *serviens* / *od časa do časa, od ure do ure* — *da hora in hora* — in *horas*; in *singulas horas* / *od čovjeka do čovjeka* — *da huomo ad huomo* — *viritim* / *od danaska u naprid* — *da questo giorno avanti* — ab *hinc* / *od danaska do onda* — *da questo giorno indjetro* — ab *hinc* / *od daleka, iz daleka* — *da lontano* — *alonge* / *od deset godina* — *di dieci anni* — *decennis*, e / *od desne, s desne* — *da banda dritta* — a *dextris* / *od djetinstva* — *da pretto* — a *pueritia*; a *puero*; ab *adolescencia*; a *prima adolescentia* / *od dva pedlja* — *di doi palmi* — *bipalmaris, re* / *od dvi noge dugo* — *di due piedi lungo* — *bipedalis, le* / *od dvi noge, tko ima dvi noge* — *di due piedi* — *bipes, dis* / *od glave do pete* — *da capo à pjedi* — a *capite usque ad calcem*; ab *ungviculo ad capillum summum* / *od hipa do hipa* — *da un momento all' altro* — in *momenta* / *od indi, od inuda* — *d' altroue* — *aliunde*; *alicunde*; ab *alio* / *od istoka* — *da leuante* — ab *oriente* / *od kolivke, od povoja* — *dalla culla, dalle fascie* — ab *incunabulis*; a *primis cunabulis* / *od koristi, koristan, a, o* — *utile* — *hic et haec utilis et hoc utile* / *biti od koristi obadvama* — *esser in utilità d' ambi doi* — in *rem utriusque esse* / *nami je od koristi* — *importa à noi, è in utilità nostra* — in *rem nostram est*; *ad rem nostram est* / *od kraja do kraja* — *da una parte all' altra* — *ex parte ad partem* / *od lakta* — *d' un cubito* — *cubitalis, e* / *od litre* — *d' un oncja* — *uncialis, e* / *od male c(i)jene, nevr(i)jedno* — *vile, di poco prezzo* — *vilis, le* / *od malahna djeteta* — *da putino, da fancjullo* — ab *infantia*; ab *infante*; a *prima aetate*; ab *ineunte aetate*; a *teneris unguiculis* / *od malo vremena* — *da poco tempo in qua* — *jam breui*; ab *eo tempore* / *od mladosti* — *dalla gjouentù* — *ineunte adolescentia*; *jam inde ab adolescentia* / *od moje strane, na moje ime* — *da parte mia* — *meo nomine*; *meis verbis* / *od noge, dug koliko noga* — *lungo d' un piede* — *pedalis, e* / *od onoga vremena* —

da quel tempo — ab illo tempore; ex illo tempore; jam inde; ab eo tempore; ex illo die / *od ostaloga* — quanto al resto, del resto — quod reliquum est; quod superest; quod extremum est; caeteroqui; caeteroquin; caeterum; caetera / *od strane* — da parte — ex parte / *od prve, najpri(j)a* — al principio — primo; imprimis / *od pedlja* — d' un palmo — palmaris, e / *od dva pedlja* — di doi palmi — bipalmaris, e / *od pete do vrh glave* — da capo à piedi — ab imis unguibus usque ad verticem summum / *od početka* — da principio — ab initio; jam inde a principio; a primo initio / *od početka do svrhe* — da capo sin al fine — a capite usque ad calcem; ab unguicula ad capillum summum; ad exitum principio ferri / *od početka sv(i)jeta* — da che e il mondo — post hominum memoriam; post homines natos / *od potrebe je* — è necessario — opus est; necesse est / *od povoja* — dalle fascie — jam inde a cunabulis; ab incunabulis; a primis cunabulis / *od pri(j)e, pri(j)a* — auanti, per auanti — ante; antea; superioribus diebus / *od prodaje* — da vendere — venalis, le; proscriptus, a, m / *od r(i)ječi, čovjek od r(i)ječi* — di parola, huomo di parola — homo verax / *od ruke do ruke* — da mano in mano — per manus, ut tradere per manus / *od sad, od sada* — da adesso, da mo — jam; nunc; ex hoc tempore / *od sad naprida* — da qui inanzi, per l' aenire — post hac; deinceps; imposterum; ab hinc / *od samara, za samar* — da basto — clitellarius, a, m / *od šest, do šest misedi* — di sei, in sei mesi — sexto quoque mense; quolibet semestri / *od sebe, po sebi* — da se — a se; sua sponte / *od žila* — fin dalle radici — radicitus / *od spr(i)jeda, spr(i)jeda* — dauanti — a fronte / *od sustva do sustva* — a contrada per contrada — vicitim / *od svoje volje, po sebi* — da posta sua — sponte; sua sponte; ultro; sua voluntate / *od sv(i)jeh strana, sa sv(i)jeh strana* — da ogni parte, da ogni banda — undique; ex omni parte / *od temelja* — da fundamenti — funditus / *od tri dni, stvar od tri dni* — di tre giorni — triduanus, a, m / *od tri miseca, stvar od*

tri miseca — di tre mesi — trimestris, tre / *od tri godišta, stvar od tri godine* — di tre anni — trimus, a, m; triennis, e; triennialis, le / *od tri godišta do sada* — da tre anni in qua — a triennio / *od udadbe* — da marito — nubilis, le / *od unče, od jedne unče* — d' un oncia — uncialis, le / *od vika* — dall' eternità — ab aeterno; ab omni aeternitate / *od volje* — di uolontà — ex voluntate / *od vrata do vrata* — a porta per porta — ostiatim / *od vrha* — dalla cima — a summo / *od vrha do dna* — dalla cima sin al fondo — a summo ad imum / *od vrh glave do dna pete* — da capo à piedi — a summo uertice ad imos ungues / *od zapada* — da ponente — ab occidente; ab occasu

**oda* / *oda dna, iza dna* — da fundamenti, fin dal fondo — funditus

odači, oči, otići — partirsi, andarsene — abscedo, is; discedo, is, ssi, sum; abeo, is, iui

odadniti — sfondare, leuar il fondo — fundum extrahere / *odadnjen, a, o* — sfondato — sine fundo

odagnan'je — caccjamento — ejection, is; expulsio, is; repulsa, ae; dejection, is; rejection, is; propulsio, is; exturbatio; extrusio, is

odagnati, otirati — caccjare — ejection, is, ejection, is; abigo, is; rejicio, is; pello, is, pepulli, pulsum; repello, is; propello, is; propulso, as; extrudo, is; exturbo, as / *odagnan, a, o, odiran* — caccjato — ejection, is; pulsus; repulsus; extrusus; exturbatus; propulsatus, a, m / *odagnati od vladanstva* — caccjar dal officio — repulso, as; repello, is; rejicio, is; dejicio, is / *odagnati zviždući* — caccjar co i fischii — exhibilo, as; sibilis explodo, is, si, sum / *odagnati iz kuće* — caccjar via fuor di casa — extrudo, is, si, sum / *odagnati iman'ja* — menar via li animali — abigo, is, egi / *odagnati brige* — caccjar i fastidij — depellere curas / *odagnati misli* — mandar via le fatisie — abjicere cogitationes / *odagnati, istirati u prognstvo, prognati* — caccjar in esilio, bandire — amando, as; relego, as; ejicere, pellere,

Jakov Mikalja, *Blago jezika slovinskoga (1649./1651.): Transkripcija i leksikografska interpretacija* (2011)

Katkad Mikalja istu leksičku svezu donosi na više mjesta u rječniku. Tako se, primjerice, frazem *spraviti trpezu* potvrđuje i pod slovom S (slijed SPRA, Mikalja 1649/1651: 644; slijed STO,⁶ Mikalja 1649/1651: 659) i pod slovom

T (slijed TA,⁷ Mikalja 1649/1651: 682). Stoga se u izdanju *Blago jezika slovinskoga (1649./1651.): Transkripcija i leksikografska interpretacija* taj frazem nalazi unutar natuknica *spraviti, stol, trpeza*.

4. STRUKTURNA OBILJEŽJA

Uz navedenu natuknicu *kruh* potvrđen je veći broj kolokacija i slobodnih leksičkih sveza koje se uglavnom odnose na vrstu i svojstva kruha (npr. *kruh b(i)jeli, kruh sirni, kruh ječmeni, kruh ražnji, kruh spugav, kruh kiseli, vojnički kruh, kruh krupni, kruh s maslom, kruh plisniv, kruh s cakarom il od cakare, kruh s čafranom*) te na način pečenja kruha (npr. *kruh pečen u prsulji*). Prevladavaju dvočlane sintagme, i to sveze imenice i pridjeva.

U prikazu frazema držimo se podjele na frazeme *fonetske riječi*, frazemske *sveze riječi* i frazemske *rečenice*. Kad je riječ o frazemima fonetskim riječima, prihvaćamo mišljenje Barbare Kovačević prema kojoj u tu skupinu ulaze i frazemi koji nisu fonetske riječi, ali imaju osnovnu strukturu *prijedlog + imenica* (Kovačević 2012: 24). Frazemske sveze riječi sastoje se od dviju ili više punoznačnih riječi koje mogu biti popraćene nepunoznačnim riječima (Kovačević 2012: 25).

U spomenutoj natuknici *od* potvrđeni su frazemi fonetske riječi i frazemske sveze riječi. Sa strukturom fonetske riječi izdvajamo frazeme *od djetinstva* i *od kolivke, od povoja*, a sa strukturom sveze riječi frazeme *od čovjeka do čovjeka, od glave do pete, od vrata do vrata*. Frazemi *od djetinstva* (tal. *da pretto*, lat. *a pueritia, a puero, ab adolescentia, a prima adolescentia*) i *od kolivke, od povoja* (tal. *dalla culla, dalle fascie*, lat. *ab incunabulis, a primis cunabulis*) imaju tipičnu strukturu, tj. sastoje se od prijedloga i imenice. Njihovo bi značenje bilo ‘od rođenja, od najranijega doba’.

Frazemi *od čovjeka do čovjeka* (‘prenosi se, širi se usmenom predajom’) i *od glave do pete* (‘potpuno, sasvim’) sadržavaju slijed prijedlog – imenica – prijedlog – imenica. Te sastavnice ima i frazem *od vrata do vrata*.

Spomenimo da se frazem *od glave do pete* u istoj natuknici (*od*) potvrđuje i u inačicama *od vrh glave do dna pete* i *od pete do vrh glave*.

Također, frazemom *od glave do pete* Mikalja dodatno objašnjava slobodnu leksičku svezu *oružan vas: oružan vas, od glave do pete* (s. v. *oružati*), tj. *vas = od glave do pete*.

⁶ Riječ je o sinonimima u svezi *spraviti stol, trpezu*.

⁷ Nalazi se u slijedu TA zbog grafije *tarpezza (tarpezza, trripezza; tarpezza spravna; spraviti trripezu)*.

Frazemske sveze riječi vrlo su brojna skupina frazema u Mikaljinu *Blagu*. Donosimo odabrane primjere (uz natuknice kod kojih se nalaze u izdanju *Blago jezika slovinskoga (1649./1651.)*: *Transkripcija i leksikografska interpretacija*) i značenje koje imaju u rječniku:

- hitar**: *hitar pametju* ('oštrouman')
- imati**: *imati dobro ime* ('imati ugled, čast, poštenje')
- imati**: *imati zlo ime* ('bez ugleda, časti, poštenja')
- izgubiti**: *izgubiti srce* ('izgubiti osjetljivost i sućut')
- jezik**: *imati dug jezik* ('biti brbljav, previše govoriti')⁸
- jezik**: *zao jezik, odveć slobodan* ('biti sklon ogovaranju')
- osloboditi**: *osloboditi sina od vlasti očine* ('osamostaliti se')
- osloboditi**: *oslobođen od vlasti očine* ('biti samostalan')
- roditi**: *rođen za velike stvari* ('predodređen za uspjeh')
- roditi**: *rođen samo za se* ('sebičan')
- roditi**: *rođen za trbuh* ('sladokusac')
- roniti**: *roniti suze* ('plakati')
- ruka**: *držati k sebi ruke* ('suzdržavati se')
- skočiti**: *skočiti s prsulje na žeravu* ('upasti u nevolju')
- spraviti, trpeza**: *spraviti trpezu* ('poslužiti')
- staviti**: *staviti ruku na krv* ('namjeravati ubojstvo')
- staviti**: *staviti ruku na prsi* ('iskreno')
- stol**: *spraviti stol, trpezu* ('poslužiti')
- trešnja**: *trešnja od srca* ('lupanje srca zbog straha')
- trisnuti**: *s neba striliti* ('sijevati')
- učiniti**: *učiniti uvjet* ('pogoditi se').

Frazemi s rečeničnom strukturom potvrđuju se u primjerima: *blago tebi, blago si meni, blago si njemu* (s. v. *blago*), *Bog mi je svjedok* (s. v. *Bog*), *činiti da prigoda izide iz rukuh* (s. v. *činiti*; 'propustiti priliku'), *imati jednu stvar na vrh jezika* (s. v. *imati, jezik*). Frazemskom rečenicom *pamet u glavu* Mikalja objašnjava natuknicu *svijestiti*: **svistiti**, staviti komu pamet u glavu – *mettere il ceruello in testa ad alcuno* – dare alicui intelligentiam.

⁸ Mikalja uz frazem daje i objašnjenje: *imati dug jezik, vele govoriti*.

5. ZAKLJUČAK

Ovim smo radom nastojali podsjetiti na Mikaljin osobit leksikografski pristup u *Blagu jezika slovinskoga*, a odabirom prikaza leksičkih sveza skrenuti pozornost na njihovo bogatstvo, pridonijeti proučavanju toga još uvijek nedovoljno istražena dijela njegova rječnika i potaknuti nova istraživanja iz područja povijesne frazeologije.

IZVORI

Mikalja, Jakov. 1649/1651. *Blago jezika slovinskoga ili slovník u komu izgovaraju se riječi slovinske latinski i dijački. Thesaurus linguae Illyricae sive Dictionarium Illyricum. In quo verba Illyrica Italice, et Latine redduntur, Romae: et sumptibus Sacrae congregationis de propaganda fide impressum, Loreto, apud Paulum et Io. Baptistam Seraphinum, 1649.* Loreto – Ancona.

Mikalja, Jakov. 2011a. *Blago jezika slovinskoga ili slovník u komu izgovaraju se riječi slovinske latinski i dijački.* Pretisak. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Mikalja, Jakov. 2011b. *Blago jezika slovinskoga (1649./1651.): Transkripcija i leksi-kografska interpretacija.* [prir. Gabrić-Bagarić, Darija i dr.; autorica koncepcije i uvodne studije: Gabrić-Bagarić, Darija]. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

LITERATURA

Blagus Bartolec, Goranka. 2014. *Riječi i njihovi susjedi.* Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Fink Arsovski, Željka i dr. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema.* Zagreb: Knjigra.

Fink Arsovski, Željka; Kovačević, Barbara; Hrnjak, Anita. 2010. *Bibliografija hrvatske frazeologije* + CD s popisom frazema analiziranih u znanstvenim i stručnim radovima. Zagreb: Knjigra.

Gabrić-Bagarić, Darija. 1996. Kašičeva rukopisna *Biblija* i *Blago jezika slovinskoga* Jakova Mikalje. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 22, 37–49.

Gabrić-Bagarić, Darija. 2000. Dijalektna podloga rječnika *Blago jezika slovinskoga* (1649.–1651.) Jakova Mikalje. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 26, 45–58.

Gabrić-Bagarić Darija; Horvat, Marijana. 2008. *Gramatika talijanska ukratko* (1649.) Jakova Mikalje. U: Mikalja, Jakov. *Gramatika talijanska ukratko ili kratak nauk za naučiti latinski jezik.* Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 105–168.

- Gabrić-Bagarić, Darija. 2011a. Leksikograf Jakov Mikalja. U: Mikalja, Jakov. *Blago jezika slovinskoga (1649./1651.): Transkripcija i leksikografska interpretacija*. [prir. Gabrić-Bagarić, Darija i dr.]. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 937–1101.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 2011b. Predslovlje. U: Mikalja, Jakov. *Blago jezika slovinskoga (1649./1651.): Transkripcija i leksikografska interpretacija*. [prir. Gabrić-Bagarić, Darija i dr.]. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, IX–XXIX.
- Kovačević, Barbara. 2012. *Hrvatski frazemi* od glave do pete. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Kovačević, Barbara. 2014–2020. Rubrika *Od A do Ž. Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika*.
- Menac, Antica. 1970–1971. O strukturi frazeologizma. *Jezik* 1, 1–4.
- Menac, Antica. 1978. Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije. *Filologija* 8, 219–225.
- Menac, Antica. 1994. Frazeologija u različitim tipovima jednojezičnih hrvatskih rječnika. *Filologija* 22–23, 161–168.
- Menac-Mihalić, Mira. 2005a. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga.
- Menac-Mihalić, Mira. 2005b. Iz frazeologije novoštokavskih ikavskih govora južne Hrvatske. U: *Od fonetike do etike. Zbornik o sedamdesetogodišnjici prof. dr. Josipa Silića* [ur. Pranjković, Ivo]. Zagreb: Disput, 309–324.
- Menac-Mihalić, Mira. 2008. O nekim karakteristikama novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 14, 33–48.
- Vidović Bolt, Ivana i dr. 2017. *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*. Zagreb: Školska knjiga.

Phrasemes, collocations and free lexical bonds in the dictionary *Blago jezika slovinskoga* by Jakov Mikalja

Jakov Mikalja's *Blago jezika slovinskoga* (1649/1651) is a trilingual dictionary with Croatian as the source language and Italian and Latin as the target languages. It was compiled for the needs of missionary priests who worked in South Slavic territory within the framework of the Catholic Renewal movement and with the intention to describe the common language (*lingua communis*). The dictionary is known for its lexical richness and the author's specific lexicographic approach, in which different linguistic units have the status of an entry, including idioms, collocations and free lexical bonds. The article analyzes selected phrasemes, collocations and free lexical bonds with regard to their location in the dictionary and their structural features.

LJILJANA KOLENIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
kolenic@ffos.hr

FRAZEMI SLAVONSKIH BEĆARACA

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'373.7:398.8(497.5-3SLAVONIJA)

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.30>

Bećarac je kratka usmenoknjiževna vrsta (*pismica*) koja se uglavnom sastoji od dvaju rimovanih deseteračkih stihova. Bećarac je vokalno-instrumentalni napjev. Na popisu je zaštićenih kulturnih dobara Republike Hrvatske, a UNESCO ga je 2011. uvrstio na popis zaštićene nematerijalne kulturne baštine. U bećarcima se često javljaju postojane sveze koji se odnose na ljubav (*lolo moja, mala moja, moj dragane*). Čest je u frazemima glagol *biti* u jesnom i niječnom obliku (*biti drugo doba, nije šala*). U frazemima se javljaju glagoli u imperativu, prezentu, perfektu i aoristu. Najčešće su imenice u frazemima bećaraca *Bog, srce*. Česti su poredbeni frazemi. Bećarac mora duhovito i kratko govoriti o svakodnevnici. Duhovitosti bećarca pridonose i frazemi iz razgovornoga, svakodnevnoga jezika.

1. UVOD

Bećarac je pučki vokalni (ili vokalno-instrumentalni) napjev. Riječ je o lirskim deseteračkim dvostisima (ponekad i trostisima ili četverostisima) s cezurom iza četvrtoga sloga, što je neobično za lirske oblike.¹ Sam naziv *bećarac* nastao je od tur. *bekar*, a *bećar* je muškarac, veseljak, mladić koji voli zabave, zabavljanje, putene užitke i lagodan život bez obveza. Ako ženska osoba vodi takav život, ona je *bećaruša*. Često se navodi da bećarce

¹ Josip Užarević upozorava da se drži da u lirskom žanru cezura dolazi obično iza petoga sloga, a u epskom iza četvrtoga. Primjer bećaraca pokazuje drugu sliku pa J. Užarević tvrdi da “to baca opravdanu sumnju u ispravnost tradicionalne formalne podjele deseteraca na epske i lirske, odnosno junačke (muške) i ženske” (Užarević 2010: 119).

pjevaju pripadnici seoskih sredina, slavonskoga i novoštokavskoga ikavskoga dijalekta u sjeveroistočnom dijelu Hrvatske i preko hrvatskih državnih granica gdje žive Hrvati koji govore navedenim dijalektima: u sjeveroistočnoj Bosni, Vojvodini, dijelu Mađarske. Poznati su tzv. šokački bećarci, dakle oni koje pjevaju govornici slavonskoga dijalekta koji je staroštokavski, ali i bunjevački bećarci, tj. oni koje pjevaju pripadnici novoštokavskoga ikavskoga dijalekta u Bačkoj u Srbiji (Vojvodina)². Bećarci su šaljive rimovane pjesmice (*pismice*) od najčešće dvaju stihova u kojima drugi stih obično sadrži kakvu humorističnu poentu. Bećarac može biti podrugljiv, šaljiv, humorističan, ironičan, podbadajući. Bećarac mora biti duhovit, drugi je stih obično na neki način u suprotnosti s prvim i cilj mu je izazvati šalu, smijeh, podsmijeh, izrugivanje. Primjerice:

U mom šoru³ nikad blata nema,
samo sada i kad kiša pada.

Teme su bećaraca različite: ljubav, svadbe, zabave, pijančevanje, ljubomora, suparništva, bećarski život, zavist, ljutnja, škola, zdravlje, društvene prilike i neprilike, ukratko svakodnevnica. Može se reći da se u tako kratkoj formi, najkraćoj u usmenoj književnosti⁴, teme javljaju prema trenutačnoj inspiraciji, prema prilikama koje su nadahnule autora u tom trenutku. Bećarci mogu biti i lascivni, a neki su poznati po vulgarizmima. Takve bećarce obično zovu “bezobraznim bećarcima”, no o njima ovdje ne ćemo govoriti, a njihova je frazeologija uostalom ista kao u ostalih bećaraca. O poetici bećarca upućujemo na članak *Poetika bećarca* Josipa Užarevića (Užarević 2010). Josip Užarević kaže da se bećarac počinje javljati negdje u 18. stoljeću i iznosi vrlo zanimljivo zapažanje temeljeno na *pismicama* koje je skupio i objelodanio Slavko Janković, a to je da je “prema gruboj procjeni” više od dvije trećine *pismica* ispjevano iz ženske perspektive (Užarević 2010: 115). Dakle, u *pismicama* dominira “ženski lirski Ja” (Užarević 2010: 114).

Navedimo još da je bećarac 2007. godine upisan u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, a 2011. UNESCO je upisao bećarac u popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva.

² O slavonskom dijalektu i novoštokavskom ikavskom dijalektu v. npr. u Berbić Kolar i Kolenić (2014: 18).

³ *Šor* je mađarizam i znači široku ulicu u ravničarskom kraju (HJP).

⁴ Josip Užarević (2010: 119) kaže za bećarac: “To je svakako jedan od najkraćih lirskih usmenoknjiževnih oblika, po čemu se ovaj žanr može uspoređivati s (mudrim) izrekama i poslovicama, zagonetkama, molitvicama, vicevima i dr., a u pisanoj (autorskoj) književnosti s aforizmima, sentencijama te mnoštvom lirskih oblika.”

2. ANALIZA

Bećarci djelomice oslikavaju zavičajni idiom onoga mjesta u kojem je nastao. Valja ipak naglasiti da se bećarci prenose pjesmom i tekstem na većem prostoru pa se tim prijenosom mijenjaju gramatičke ili leksičke crte. Najzad, svako književno djelo, pa tako i lirski usmena pjesma, može unositi crte i drugih idioma u svoje (pjevano) tekstove. Čak i naglasak koji najbolje govori o dijalektnoj pripadnosti često u bećarcima može biti iz različitih hrvatskih sustava, često i iz hrvatskoga standardnoga jezika. Također možemo čuti bećarac s različitim odrazima jata, često ikavskim, ali i ostalima, pa i književnim ijekavskim odrazom koji nije značajka govora slavonskoga dijalekta. Po odrazu jata teško možemo odrediti iz kojega je mjesta potekao, a u posljednje vrijeme sve je više bećaraca koji su ispjevani standardnim hrvatskim jezikom, a time i ijekavskim odrazom jata. Obično se bećarci povezuju s ikavicom, no odraz je jata u slavonskom dijalektu različit. Osim ikavskoga odraza jata koji se javlja u istočnom i zapadnom dijelu slavonske Posavine te u zapadnobačkom Podunavlju u Vojvodini (Srbija), u slavonskom dijalektu odraz jata može biti još ikavsko-jekavski u središnjem dijelu slavonske Posavine između čisto ikavskoga odraza i u sjeveroistočnoj Bosni oko Orašja, ikavsko-ekavski u Baranji, ekavski u slavonskoj Podravini i u mjestima južno i zapadno od Vinkovaca te u mjestima oko Našica. Svi ti odrazi jata mogu se javiti i u bećarcima. O odrazu jata u slavonskom dijalektu v. npr. u Berbić Kolar i Kolenić (2014: 48–52).

Čak i onda kada je pjesma napisana neijekavskim odrazom jata koji je obilježje slavonskoga dijalekta, ne možemo sa sigurnosti tvrditi iz kojega je mjesnoga govora potekla, a često i iz kojega poddijalekta slavonskoga dijalekta. Ako je bećarac (*pismica*) napisana ikavicom, može biti zapisana na slavonskom dijalektu u istočnim ili zapadnim govorima slavonske Posavine, na slavonskom dijalektu u bačkom Podunavlju, ali može biti i na novoštokavskom ikavskom dijalektu (bunjevačkom) u Vojvodini.

Primjerice, bećarac:

Ne zna dika di je staza prika
od Gibarca pa do Tovarnika.

Možemo pretpostaviti, s obzirom na ojkonime koje spominje (*Gibarac* i *Tovarnik*) i ikavicu (*di, prika*), da je navedeni bećarac potekao od mjesta Gibarca u srpskom dijelu Srijema gdje su Hrvati koji govore slavonskim dijalektom (šokačkim) ikavskoga izgovora bili većinsko stanovništvo.⁵

⁵ Od 1991. do 1995. došlo je do zamjene stanovništva i prisilnoga preseljenja Hrvata iz Gibarca. Hrvati iz Gibarca zamijenili su imanja sa Srbima iz Poganovaca kraj Osijeka. Sada je u Gibarcu većinsko srpsko stanovništvo, dakle ondje više nema ikavice.

Mjesto Tovarnik nalazi se u hrvatskom dijelu Srijema i dosta se u njemu izgubila ikavica. Navedeni bećarac vjerojatno potječe iz Srijema, vjerojatno Gibarca. Dakle, o mjestu nastanka bećarca možemo saznati prema imenu (imenima) mjesta ako ih bećarci spominju premda to ne mora biti pouzdan kriterij s obzirom na to da se bećarci šire usmenom predajom i ime mjesta se samo zamjenjuje. Često se u tako kratkoj književnoj formi može javiti više jezičnih obilježja koje govore o mjestu nastanka bećarca. U sljedećem bećarcu možemo zaključiti o njegovu ishodištu na temelju fonoloških i morfoloških značajki.

*Mesečina, to nij dobro vreme
za bećare što imaje žene.*

Navedeni je bećarac vjerojatno nastao u jednom od mjesta koja govore slavonskim dijalektom ekavskoga izgovora u okolici Vinkovaca (Retkovci, Rokovci, Prkovci, Andrijaševci, Ivankovo, Vođinci, Šiškovci, Privlaka, Cerna, Stari Mikanovci, Novi Mikanovci). Malo je vjerojatno da je navedeni bećarac nastao u slavonskoj Podravini gdje je odraz jata slavonskoga dijalekta također ekavski. Naime, u slavonskom dijalektu slavonske Podravine nastavak za 3. osobu množine prezenta nije *-aje*, nego je često s dubletama *-ul/-eju* (*kradu, kradeju*); *-ul/-aju* (*sprdu se, sprdaju se*) ili pak *-el/-iju/-eju* (*nose, nosiju, noseju*) (v. Hamm 1949). A u našem je dvostihu 3. osoba množine prezenta *imaje*, dakle nastavak je *-aje*, odnosno nije ni jedan od ranije navedenih nastavaka u slavonskoj Podravini. Poznato je da je nastavak *-aje* u 3. osobi množine čest u govorima slavonske Posavine. Dakle, držimo da je navedeni bećarac nastao u nekom ekavskom mjestu jugozapadno od Vinkovaca (v. o hrvatskim ekavskim govorima jugozapadno od Vinkovaca u Finka i Šojat (1973; 1975).

U bećarcu koji ćemo navesti uopće nema riječi koja sadrži jat ili bitna obilježja slavonskoga dijalekta, pa da bismo odredili mjesto (ili područje nastanka) pjesme, moramo se usredotočiti na druge značajke. Budući da je riječ o bećarcu, možemo zaključiti da pripada slavonskom dijalektu (staroškavskom) ili novoštokavskom ikavskom dijalektu. Tipičnih fonoloških ili morfoloških značajki navedenih dvaju dijalekata nema, ali ima jedno sintaktičko obilježje. A bećarac glasi:

*Šokica sam, govor mi izdaje,
po divanu svako mi poznaje.*

U navedenom dvostihu vidimo da na mjestu očekivanoga izravnoga objekta zamjenice *ja* (*mene* odnosno *me*) u akuzativu nalazimo dativ te zamjenice

(*mi*). Da je riječ o slavonskom dijalektu, naslućuje se po tome što nalazimo ime hrvatske etničke skupine za žensku osobu (*Šokica*), a znamo da ta hrvatska etnička skupina govori slavonskim dijalektom. Navedeni bećarac smještamo u jedno od mjesta u zapadnobačkom Podunavlju u Vojvodini (Srbija) koje govori slavonskim dijalektom jer se ondje može čuti navedena jezična značajka odnosno uporaba skraćene zamjenice *ja* i *ti* u dativu na mjestu izravnoga objekta u akuzativu.⁶ Doista, navedeni je bećarac iz mjesta Bački Monoštor ili jednostavno Monoštor, kako ga zovu Hrvati u tom podunavskom mjestu, gdje su Hrvati većinsko stanovništvo.

Već je rečeno da dosta bećaraca, osobito onih koji nastaju u posljednje vrijeme, imaju standardni (i)jekavski odraz jata premda taj odraz nije tipičan za slavonski dijalekt odnosno za govore u kojima se pjevaju bećarci. Naime, u slavonskom dijalektu (tzv. šokačkom) naveli smo koji su odrazi jata, ali ni jedan nije standardni, (i)jekavski, a u novoštokavskom ikavskom sam naziv kaže koji je odraz, dakle nije standardni, nego ikavski. Tako možemo čuti bećarac:

Sikirevci⁷ selo u dva reda,
iz daleka ko *Osijek* izgleda.

Službeno je ime sela *Sikirevci* i odraz je jata ikavski. No, u bećarcu se osim toga imena sela javlja i *Osijek* u standardnom liku, odnosno službenim imenom premda u nekim bećarcima nalazimo ime *Osijeka* s ikavskim odrazom jata, odnosno kao *Osik*⁸. Stariji bećarci češće imaju oblik imena hrvatskoga grada *Osik*, a frazem koji se u navedenoj pjesmici javlja *iz daleka ko Osijek izgleda* ranije je glasio *iz daleka ko Osik izgleda*. Frazem znači da neko manje (slavonsko) mjesto izgleda kao veliki grad, najveći na tom području – *Osik* (*Osijek*) ili da selo jednostavno izgleda gradski. Dakle, selo je uređeno, lijepo, djeluje poput grada. Nestandardni je oblik u navedenom bećarcu poredbeni veznik *ko* koji je nastao stezanjem *ao* (od *kao*) i tipičan je za slavonski dijalekt, a javlja se i u drugim dijalektima. Mira Menac-Mihalić

⁶ Jedna kazivačica u Monoštoru kaže: Dojdi da *ti* poljubim.

⁷ Gotovo je svako selo opjevano u bećarcima. Budući da je riječ o usmenim oblicima, podatci iz bećaraca u tom su smislu bitni i za onomastiku jer se spominju “narodna” imena mjesta, a ne ona koja su službeno zapisana. Tako u zapadnobačkom Podunavlju u Vojvodini (Srbija) Bački Breg zovu *Bereg*, Bački Monoštor *Monoštor*, Nijemci u Vukovarsko-srijemskoj županiji u bećarcima spominju se kao *Nimci*. U bećarcima se spominju i veliki gradovi i mala sela (*Osik*, *Brod*, *Vinkovci*, *Varadin*, *Beč*, *Rim*, *Ivankovo*, *Mikanovci*, *Babina Greda*, *Šiškovci*, *Cerna*, *Antin*, *Komletinci*, *Sikirevci*, *Sonta*...).

⁸ Npr. bećarac “I sinoć sam tero kera po *Osiku* gradu,/ a sad nemam ni dinara da obrijem bradu”.

u novoštokavskim ikavskim govorima u Hrvatskoj uglavnom bilježi poredbeni veznik *ka*, ali u Lovreću u Imotskoj krajini zabilježen je *ko*. Ona navodi primjerice frazem *kriv ka Drina*, a u Lovreću *kriv ko Drina* u značenju ‘jako kriv’ (Menac-Mihalić 2005: 161). Poredbeni veznik *ko* javlja se i u novoštokavskom ikavskom dijalektu u Bačkoj (Srbija). Prema tomu, ne možemo točno odrediti mjesto nastanka bećarca, možemo tek pretpostaviti da ga je pjevao netko iz Sikirevaca ili ga je netko iz Sikirevaca preuzeo iz kojega drugoga sela.

U mnogim se bećarcima dobro vide dijalektne značajke: nepostojanje glasa *h* (*rana, oraj*), šćakavizam (*milošće*), *jt* i *jd* u infinitivu odnosno prezentu (*dojti, dojdem*), stezanje *ao* u *o* u glagolskom pridjevu radnom (*natuko*), redukcije početnih vokala u zamjenica (*vâj, nâj, nâko, nôga* za ovaj, onaj, onako, onoga i sl.), neizjednačeni dativ, lokativ i instrumental množine u imenica, genitiv množine pridjeva bez završnoga *h*, oblici za 3. osobu množine prezenta i sl. Na primjer:

Ja sam čula još od *naši stari*⁹
da je dobro ljubiti se s *bećari*.¹⁰

Moj se dika šeće po *šumica*¹¹
pa miriše ko poljska ružica.

Oj, Vinkovci, alaj ste na glasu,
Vinkovačke jeseni vas *krasu*.¹²

U novijim bećarcima pratimo nestanak dijalektnih crta, što je djelomice utjecaj hrvatskoga standardnoga jezika, a djelomice i prirodni unutarjezični razvoj. Nestajanje dijalektnih značajki u korist standardnih javlja se u govorima općenito, pa nije neobično da se to događa i u bećarcima.¹³ Josip Užarević s pravom upozorava da se u bećarcima “miješaju (prožimaju) različiti govori, što vodi stvaranju osobita nad-lokalnoga regionalno-univerzalnoga ‘pjesničkoga jezika’” (Užarević 2010: 133). To je točno, ali i u toj kratkoj književnoj

⁹ Nepostojanje glasa *h* u genitivu množine: od *naši stari*.

¹⁰ Instrumental množine imenica a-vrste na *-i*: s *bećari*.

¹¹ Lokativ množine imenice e-vrste na *-a(h)*: po *šumica*.

¹² Treća osoba množine prezenta na *-u*, a ne na *-e* kao u standardu: *krasu*.

¹³ Navodimo primjer iz kajkavskih govora za tvrdnju da se dijalektne značajke povlače odnosno da ih zamjenjuju standardne. Jela Maresić i Mira Menac-Mihalić, primjerice, u nekoliko križevačko-podravskih kajkavskih govora utvrđuju da su se dativ, lokativ i instrumental množine izjednačili, što govori o nestajanju dijalektnih (starih) neizjednačenih oblika u tim padežima (Maresić i Menac-Mihalić 2008).

formi često uočavamo neku prepoznatljivu značajku upravo određenoga mjesnoga govora ili skupine govora pa možemo zaključiti da je spomenuti bećarac potekao iz određenoga mjesta (skupine mjesnih govora) ili pak da je usmenom predajom uneseno obilježje određenoga mjesnoga govora prilikom prijenosa i prijelaza toga bećarca iz kojega drugoga mjesta.

Bećarci često počinju usklikima. To su uskllici dozivanja, divljenja i sl. poput *alaj (ala), ej, oj, aoj, a*. Najčešći su uskllici kojima počinju bećarci *alaj/ala* i *oj*, a često se čuju i drugi navedeni. *Alaj* uglavnom služi kao intenzifikator i tumačimo ga kao ‘jako’, ‘baš’, odnosno izražava oduševljenje, ushit. Uskllici su česti u razgovornom jeziku slavonskoga dijalekta. Kada bećarac počinje s *alaj* (prvi stih), obično se u drugom stihu šali i izruguje tom oduševljenju i ushitu pokazujući suprotnost oduševljenju iz prvoga stiha:

Alaj sam se rakije natuko
jedva sam se do kuće dovuko.

Vrlo su česti i uskllici dozivanja *oj* i *ej*, iza kojih slijedi imenica u vokativu ili imenska sintagma u vokativu.

Oj, Požego, sve ti je na dlanu,
zlatne žice, pjesme i Šokice.

Ej, garavušo, da si garavija,
mom bi srcu bila još milija.

Bećarci mogu početi usklikom *a*. Taj *a* nije suprotni veznik, kako bismo u prvi trenutak pomislili, nego usklik čuđenja i iznenađenja:

A što si se nalokao, diko,
Sad' te gledam, majmunova sliko.

Budući da je tema ovoga članka frazeologija u bećarcima, prikazat ćemo frazeologiju u širem i u užem smislu u bećarcima.

Bećarci često sadrže ustaljene sveze riječi koje ne moraju biti i frazemi u užem smislu. Vrlo su česte u bećarcima imenske sintagme. Imenske sintagme u bećarcima često su postojane sveze s manjom značenjskom preobrazbom. U bećarcima često dolaze stalne sveze pridjeva i imenice. Njih bismo mogli uvrstiti u frazeme s obzirom na to da su postojane sveze pridjeva ili pridjevnice riječi i imenice i često se pojavljuju (i ponavljaju), sastoje se od dviju riječi (punoznačnica) i imaju djelomice preobrazbu značenja. Imenice koje se često

ponavljaju u takvim svezama jesu *lola, dika, mala*¹⁴, *lane*, rjeđe *momče, dilber, zlato, dragan, dragi*¹⁵ / *mati, Bog*. Atributi koji su u imenskim sintagma-
ma najčešće su *mili* i *moj*: *moja dika, mila moja dika, mala moja, lane moje, moj dragane, moje zlato*. Uglavnom su takve sveze u vokativu. Navedimo samo da je *lola* turcizam i znači ‘dragi, momak’, *dilber* je turcizam i znači u našim *pismicama* ‘momak, dragan, dragi’. Navedene se sveze pojavljuju u mnogim bećarcima i one znače bliskost s osobom suprotnoga spola, često ljubav. Kako je riječ o bećarcima, obično se i takve sintagme u drugom stihu izvrgavaju šali i ismijavanju osobe koja se spominje u prvom stihu:

*Moj je dika bećarina prava
noću ljubi, a po danu spava.*

Takve sveze često su u vokativu jer bećarci često p(r)ozivaju one s kojima se šale, zadirkuju ih ili im se izruguju.

*Lolo moja, sija misec žuti
dođi meni, nek se nana ljuti.*

Sveze *lolo moja, moj dragane, moja diko* pjevaju djevojke (žene) svojemu dragomu, dok *mala moja* pjevaju momci (muškarci) svojoj dragani.

Imenske sveze koje imaju atribut *moj* odnose se uglavnom na osobe suprotnoga spola s kojima su autori bećarca u ljubavnom odnosu ili su u nju zaljubljeni. Imenske sintagme atributom *mili* često se odnose na *majku* ili na *Boga* ili odražavaju neki rodbinski odnos kao *mili rode*. Obično su sveze *mila mati* i *mili Bože* u vokativu. Sveza *mili Bože* ima značenje čuđenja, iznenađenja pa možemo govoriti o pravom frazemu s potpunom preobrazbom značenja, dok se s *mila mati* obraća majci za savjet, blagoslov, ili se s njom šali i tako joj se suprotstavlja. Mogli bismo i tu svezu uvrstiti u frazem jer je ustaljena iako nema veliku preobrazbu značenja.

*Mili Bože, što sam učinio
napio se pa se oženio.*

*Mila mati, kada ćeš mi dati,
da ja ljubim za kim srce gubim?*

¹⁴ *Mala* je poimeničeni pridjev koji se često javlja u bećarcima u svezi s atributom *moja*. U pravilu *mala moja* pjevaju momci svojim djevojkama.

¹⁵ *Dragi* je poimeničeni pridjev i često se javlja u bećarcima u svezi s atributom *moj*. *Dragi moj* obično djevojke pjevaju svojim momcima.

Govoreći o ovakvim svezama, razvidno je da u njima nije došlo do velike preobrazbe značenja. Budući da je preobrazba značenja samo djelomična, možemo govoriti o frazeologiji u širem smislu, pa i o kolokacijama¹⁶. Riječ je o sintagmama koje se sastoje od dviju povezanih riječi tipičnih za bećarce, često i tipičnih i za ostale usmene oblike, dakle o sintagmama koje su raširene u određenim usmenoknjiževnim oblicima. Osim navedenih imenskih sintagmi navodimo još *bećarina prava*, *bećar pravi* i slične. Navodimo ih u ovom članku jer su takve sveze česte u bećarcima.

U imenske sveze ubrajamo i one koje se često čuju u narodnoj poeziji s takozvanim ukrasnim pridjevima tipa: *jabuka rumena*, *ruža rumena*, *bila vila*, *zelen bor*, *vita jela*, *crna zemlja*, *medena usta*, *zelena trava*, *ladna voda/vodica*, *virni drug / virna druga*, *golubica bijela* i sl. Premda i bećarci uglavnom potječu od anonimnih autora i pripadaju usmenoj književnoj vrsti, sve manje u njima možemo naći sveze riječi koje smo naveli iz usmenoga pjesništva. Sveze riječi iz usmenoga pjesništva koje se javljaju u prvom stihu, obično su u drugom izložene šali i poruzi. Navodimo neke iz starijega korpusa.

Rumenim se k'o *rumena ruža*,
udovica pokraj živog muža.

Diko moja, *jabuko rumena*,
venut ćeš mi ko *trava zelena*.

U ovu bismo skupinu ubrojili i neke ustaljene sveze koje se odnose na vokativne usklrike divljenja kojim počinju bećarci kada govore o ljepoti Slavonije, Baranje ili Srijema. Takvi su frazemi *Slavonijo*, *zemljo plemenita*¹⁷, *Oj Đakovo*, *srce Slavonije*. Nakon toga dozivanja u prvom stihu, u drugom obično nije očekivano ismijavanje odnosno suprotnost oduševljenju iz prvoga stiha, nego se navode razlozi za tako vrijedne osobine:

Slavonijo, *zemljo plemenita*,
po tebi se moja dika skita.

U bećarcima se javljaju i sveze riječi koje možemo nazvati frazemima u užem smislu.

¹⁶ O odnosu frazema i kolokacije u literaturi se dosta pisalo. Sažet prikaz može se pročitati u Blagus Bartolec (2012).

¹⁷ *Slavonijo*, *zemljo plemenita*, *vele ti si lipo uzorita* početak je pjesmotvora *Satir iliti divji čovik* Matije Antuna Reljkovića. Mogli bismo reći da je iz Reljkovićeve *Satira* sveza *zemlja plemenita* prerasla u frazem u značenju Slavonija.

Česti su frazemi u bećarcima u kojima je jedna od sastavnica glagol *bit(i)*. *Biti* je najčešći glagol u frazemima bećaraca.

Frazemi u kojima je jedna sastavnica glagol *biti* mogu biti u bećarcima različitih struktura. Najjednostavnija je struktura *biti* + imenica: *biti dika* (biti ljubav, ponos), *biti kamen* (biti bezosjećajan), *biti medicina* (biti lijek, biti poboljšanje), *biti seljak/seljačina* (biti primitivan, nepristojan).

Česta je struktura glagol *biti* + prijedložni izraz: *biti na glasu* 'biti poznat, glasovit', *biti na srcu/srdačcu* 'biti zaljubljen u *koga*, voljeti *koga*', *biti na dlanu* 'vidljivo je, jasno je', *biti u snazi* 'biti sposoban, imati dobru kondiciju', *biti za paradu* 'biti za pokazivanje, biti isprazan', *biti po volji* 'biti dobro prihvaćen, odgovarati'.

Uz te frazeme javljaju se i s drugim strukturama: *biti* + imenska sintagma, *biti drugo doba* 'biti novo vrijeme, nastati različit način života'. Nalazimo i neke druge strukture, poput glagol *biti* + veznik *i* + glagol (*biti i ostati*, tj. 'ostati nepromijenjen'). Navodimo dva bećarca za ilustraciju:

Jadan bećar više od sto posto,
seljak bio, seljačina osto.

Okruk selo na malom brdašcu,
ti *si draga na mome srdašcu*.

Najčešći je glagol u frazemima slavonskih bećaraca glagol *biti*, a vrlo je česta sastavnica u bećarcima imenica *srce*.

Bećarci često govore o ljubavi i ljubavnom životu i o različitim osjećajima. Kako se u bećarcima i općenito u narodu drži da je *srce* organ u tijelu koji ima veze s osjećajima, imenica *srce* vrlo je česta u frazemima bećaraca. Frazemi sa sastavnicom *srce* mogu biti različite strukture.

Česta je struktura *srce* + glagol: *srce kuca* 'jako je uzbuđen *tko*', *srce tuče* 'jako je uzbuđen *tko*', *srce pukne* 'preplavljen je osjećajima tuge ili nekoga drugog velikoga uzbuđenja', *srce gine* za kim 'patiti za *kim*, čeznuti za *kim*', *srce zaigra* 'razveseli se, uzbuđi se', *srce dira* 'uzbuđuje emocije, budi emocije', *srce vene* 'tužan je *tko*, pati zbog osjećaja', *srce boli* 'nesretan je *tko*, tuguje', *nemati srca* 'nemati osjećaja'.

Frazem *biti na srcu* 'voljeti *koga*, biti zaljubljen u *koga*' sa strukturom glagol *biti* + prijedlog *na* + imenica *srce* u lokativu jednine također se često javlja u bećarcima.

I druge su strukture česte poput *srce* + glagol + imenica: *srce ne da mira* 'znatiželjan je, uzbuđen je' ili rečenica sa sastavnicom *srce*: *što ti srce želi* 'sve što želiš, sve za čim čezneš'.

Primjeri dvaju bećaraca sa sastavnicom *srce*:

Bolesna sam, *srce ne da mira*,
kada čuje da bećarac svira.

Prođo' juče kraj dikine kuće,
Srce tuče, u avliju vuče.

Frazemi sa sastavnicom *Bog* javljaju se u mnogim bećarcima.

Imenica *Bog* česta je u razgovornom frazemima, pa tako i u bećarcima koji uglavnom sadrže razgovorne frazeme. Frazemi sa sastavnicom *Bog* različitih su struktura i značenja. Naveli smo već zaziv *Bože mili* koji znači izričaj čuđenja, iznenađenja, a njegovo je ustrojstvo imenica *Bog* u vokativu + pridjev u vokativu. Taj frazem može biti i u neobilježenom redu riječi – *mili Bože* u istom značenju.

Frazem *fala*¹⁸ *dragom Bogu* 'dobro je prošlo, dobro je' sa strukturom imenica *fala* + pridjev *dragi* u dativu jednine + imenica *Bog* u dativu jednine također se javlja u bećarcima i također je iz razgovornoga jezika i izriče zadovoljstvo da je nešto dobro završilo.

Frazem *za miloga Boga* 'izričaj čuđenja, prijekora, iznenađenja' sa strukturom prijedlog *za* + imenica *Bog* u akuzativu jednine + pridjev u akuzativu jednine također bismo mogli uvrstiti u svakodnevne razgovorne frazeme.

Među frazeme koji su česti u razgovornom jeziku sa sastavnicom *Bog* jest i *Bože m' prosti*¹⁹ kao izričaj isprike za izrečeno, učinjeno ili propušteno. Struktura je toga frazema imenica *Bog* u vokativu + zamjenica *ja* u dativu (skraćeni oblik) + glagol *prostiti* u imperativu.

Od razgovornih frazema u bećarcima još izdvajamo *voli(t) (koga) ko Boga* 'jako voljeti, bezuvjetno voljeti *koga*', *ako Bog da* 'ako bude dobro kako se priželjkuje ili očekuje'.

Nešto su rjeđi frazemi sa sastavnicom *Bog* u svakodnevnom razgovornom jeziku tipa *Boga se moljit*²⁰ 'moliti, biti pobožan', ili kletva *ubio te Bogo*²¹ 'što si to učinio, loše si učinio'. I druge se kletve javljaju u bećarcima, ali i u razgovornom jeziku u slavonskom dijalektu.

¹⁸ U slavonskom dijalektu, ali i u nekim drugim hrvatskim dijalektima, *hv* daje *f* pa se u slavonskom dijalektu kaže *fala*, a ne *hvala*.

¹⁹ *Bože prosti* zapisuje i Mira Menac-Mihalić u novoštokavskom ikavskom dijalektu u Hrvatskoj, a sigurno se javlja i u novoštokavskom ikavskom dijalektu u zapadnoj Bačkoj u Vojvodini (Menac-Mihalić 2005: 133). U našem primjeru nenaglasnica u dativu jednine zamjenice *ja* – *mi* javlja se još u kraćem obliku odnosno s reduciranim vokalom *i*.

²⁰ U slavonskom dijalektu dolazi do umekšivanja *l* i *n* ispred *i*, dakle *moljit*, a ne *moliti*. Infinitiv je često bez završnoga *i* u slavonskom dijalektu.

²¹ *Bogo* je hipokoristik od *Bog*. Tako obično djeca zovu *Boga* u našim govorima: *dragi Bogo*.

Navodimo sada dva bećarca sa sastavnicom *Bog*:

Od kad nismo, za miloga Boga,
zapjevali jedan uz drugoga.

Bože m prosti, evo nama gosti
Bože mili, što su nam donili.

Frazemi sa sastavnicom *Bog* često su frazemske rečenice poput *Bože m' prosti, ubio te Bogo*. Te se frazemske rečenice uklapaju u kontekst kao i svi drugi frazemi.

U našim su narodnim govorima, kajkavskim, čakavskim i štokavskim, vrlo česti frazemi sa sastavnicom *srce* i *Bog* te s glagolom *biti*, kao što se može provjeriti u frazeološkim rječnicima Mire Menac-Mihalić i suautorica poput Menac-Mihalić (2005), Maresić i Menac-Mihalić (2008), Menac-Mihalić i Menac (2011). Vidjeti i druge frazeološke rječnike poput Fink Arsovski (2006), Menac, Fink Arsovski i Venturin (2014), Fink Arsovski, Kovačević i Hrnjak (2017) itd.

Prema do sada navedenom, može se zaključiti da su frazemi u bećarcima iz razgovornoga jezika sa sastavnicama koje su tipične za razgovorni jezik.

Osim glagola *biti* u frazemima slavonskih bećaraca javljaju se i frazemi s drugim glagolima. Zanimljivo je da su ti glagoli često zanijekani. Često se od zanijekanih glagola javlja glagol *nemati* (*nema srca* 'nema osjećaja', *nema mane* 'besprijekoran je', *nema* (komu) *spasa* 'pogibeljno je, opasno je', *nema kada* 'nema vremena', *nema* (komu) *para* 'najbolji je', *nema problema* 'nema poteškoća').

Mili Bože, *nema* nama *spasa*,
kad naš narod krivo sve izglasa.

Mene nana za švalera kara,
nek me kara, kad mu *nema para*.

Još se javljaju zanijekani glagoli: *nije* u frazemima *ni briga* (koga) *nije* 'ne brine, ne opterećuje se', *nije* (komu) *jasno* 'ne razumije o čemu je riječ', *nije šala* 'istina je, ozbiljna je situacija', *bolje da ga nije* 'kletva, prijekor'; *ne valja* – *ne valja ni vraga* 'ništa ne valja', *nemoj* – *nemoj zamjeriti* 'nemoj se zbog čega srditi'.

Mata pije *ni briga ga nije*,
što mu dado kukuruze sije.

Ljudi moji, *nije ovo šala*,
penzićima penzija premala.

Proučavamo li glagolske sastavnice frazema u bećarcima, uočavamo da se najčešće pojavljuju u prezentu, a razmjerno često pojavljuju se i u perfektu, futuru i aoristu. Aorist je glagolsko vrijeme koje se još čuje u slavonskom dijalektu i u novoštokavskom ikavskom dijalektu pa se to preslikava i na frazeme. Aorist – 3. osoba množine *dovedoše* u frazemu *dovesti do oltara* ‘pridobiti za brak, ženidbu’, odnosno 3. osoba množine *pregaziše* u frazemu *godine (koga) pregaziše* ‘ostario je, onemoćao je od starosti’ – pojavljuje se, primjerice, u sljedećim bećarcima:

Oči moje, dva mala bećara
dovedoše diku do oltara.

Godine me evo pregaziše,
sad na ljubav ja ne mislim više.

Česti su frazemi i s glagolom u imperativu. To su frazemi koji se u pjesmi obraćaju drugoj osobi zadirkujući ju ili joj se izrugujući, rjeđe ju hvaleći. Već smo rekli da bećarci često počinju vokativom, pa i frazemima u vokativu, a nakon njih znaju slijediti glagoli u imperativu i frazemi s glagolima u imperativu. Glagoli u imperativu koji se javljaju u frazemima bećaraca znače dozivanje (*dođi*), zabranu (*nemoj*), naredbu (*miči se, idi*) i sl. Izdvajamo neke frazeme s glagolima u imperativu u bećarcima: *idi otkud si došo*²² ‘ukloni se, ne uznemiravaj’, *idi do nevolje* ‘blagi ukor i prijekor, odlazi’, *idi dođavola* ‘nestani, odlazi’, *idi do vraga* ‘odlazi’, *idi da te moje oči ne gledaju* ‘naljutio si me, makni se od mene’, *makni se s puta, miči se s puta* ‘ukloni se, nemoj mi smetati’, *masno plati* ‘plati dobro, velikim iznosom’, *pusti me s mirom* ‘nemoj mi dosađivati, nemoj me uznemiravati’, *ništa (se) ne brini* ‘nemoj se opterećivati’, *ne zovite popa* ‘nemojte zvati svećenika za bolesničko pomazanje’. Svi su ti frazemi razgovorni, svakodnevni u običnoj komunikaciji.

Ženo moja, nemoj biti ljuta,
kad' ja pijem, *miči mi se s puta.*
Kad ja umrem, *ne zovite popa*
neka mene konobar zakopa.

U bećarcima se često javljaju različite kletve, prijetnje, zaklinjanja i proklinjanja. Tako možemo čuti frazemu *da ga vidim* ‘samo neka se usudi’, *da te moje oči ne gledaju* ‘nemoj mi se približavati, gubi se’, *bolje da te nije* ‘ljut sam na

²² *Došo* je glagolski pridjev radni u jednini muškoga roda. Nastao je nakon prijelaza *l* u *o* te stezanja *ao* u *o*: *došal* > *došao* > *došo*.

tebe, razljutio si me', *lupiti šakom* 'zaprijetiti', *imena mi moga* 'jamčim svojim imenom, istina je', *tako ti nebesa* 'izričaj čuđenja, prijekora, blaga kletva, zar je moguće', *puška te ubila* 'izričaj prijekora, loše si učinio', *jadna ti mati* 'izričaj prijekora, sažaljenja baš si jadan', *prodo te čaća* 'blaga kletva koja znači prijekor'. Te prijetnje i zaklinjanja, pa i proklinjanja, imitiraju niži stil razgovornoga jezika i naglašavaju šaljivost situacije u kojoj se prijetnja ostvaruje.

Oću pjevat i oću galamit
da ga vidim ko će mi zabranit.

Moja mama i dikina nana,
te dvi prije, *bolje da ih nije*.

Moj dragane, *puška te ubila*,
sve sam momke zbog tebe odbila.

Ženo moja, *tako ti nebesa*,
ne kuhaj mi kupusa bez mesa.

Kako je bitna značajka bećarca šaljivost, duhovitost, ismijavanje vlastitih ili tuđih osobina i mana, česti su frazemi u bećarcima koji govore o ugledu u društvu odnosno izruguju se, ponekad i grubo, društvenom isticanju i društvenom statusu. Takvi su frazemi *biti na glasu* 'biti čuven u društvu', *biti za paradu* 'biti dopadljiv, biti površan', *biti cura fina* 'biti ugledna djevojka, biti dobro odgojena djevojka', *opravdati ime* 'biti primjeren, ugledan'. Osim frazema koji hvale dobre osobine (pa im se kasnije blago ili snažnije izruguju), javljaju se i frazemi koji odmah naglašavaju poruku, a ta je da čovjek ima neku lošu manu. Takav je frazem *seljak pravi* i *seljačina prava* 'primitivac neprimjeren ponašanja'.

Sentivanci, alaj *ste na glasu*,
kokoši vam na tavanu pasu.

Lipe snaše u Đakovu gradu
malo nas je, al *smo za paradu*.

Česti su veznici u frazemima sastavni veznici *ni*, *i*, namjerni veznik *da*, poredbeni veznik *ko*. Ostali su veznici također sastavnicama frazema, ali se toliko ne ističu.

Sastavni veznik *ni*: *ni mrtav ni živ* 'u lošem stanju, bez svijesti', *ne htjeti ni pogledati* 'biti ljut na koga, ne obraćati pozornost na koga', *nema ni mila ni draga* 'nema dragih ili bliskih ljudi'.

Malu moju prevarila piva,
eno leži *ni mrtva ni živa*.

Sastavni veznik *i*: *bilo i ostalo* ‘nije se promijenilo’, *proći sito i rešeto* ‘proći različite tegobe i loše postupke u životu’, *i bos i goli* ‘sirotinja, bez sredstava za život’, *i tvoje je prošlo* ‘prošlo je vrijeme tvojega uživanja’.

Sad se šuljam kroz život ko pseto,
prošao sam *sito i rešeto*.

Poredbeni frazemi česti su u bećarcima. Povezani su veznikom *ko*, rjeđe *kao*. Veznik *ko* od *kao* nastao stezanjem *ao* u *o* nije tipičan samo za slavonski dijalekt. On je i veznik novoštokavskoga ikavskoga dijalekta u Vojvodini (bunjevačkoga), ali i novoštokavskoga ikavskoga dijalekta u mnogim govorima u Hrvatskoj, u novoštokavskom ijekavskom dijalektu u Hrvatskoj. Poredbeni frazemi u bećarcima iz razgovornoga su jezika slavonskoga dijalekta. U slavonskom dijalektu kazivači za vrijeme dijalekto-loškoga snimanja često ih rabe. A u bećarcima se javljaju poredbeni frazemi s veznikom *ko*.

Pridjevni, s pridjevom kao prvim dijelom trodijelne strukture odnosno s pridjevom koji se uspoređuje uglavnom s nekom imenicom: *lipa*²³ *ko vila* ‘jako lijepa’, *lip ko ikona* ‘jako lijep’, *lijepa ko anđelak* ‘jako lijepa’, *mršava ko grana* ‘jako mršava’, *čupava ko ovca* ‘dlakava’. Pridjevni se frazemi tumače pridjevom.

Imenički frazem tumači se imenicom. Takvi su frazemi općenito rjeđi u hrvatskom jeziku. Primjerice poredbeni frazem s imenicom kao prvim dijelom trodijelne odnosno četverodijelne strukture: *usta ko crkvena vrata* ‘velika usta’. U tu skupinu možemo ubrojiti i poredbeni frazem sa strukturom: ime sela + prijedložni izraz *iz daleka* + poredbeni veznik *ko* + *Osik/Beč/Berlin* + glagol u 3. osobi jednine prezenta *izgleda* u značenju ‘lijepo mjesto, selo koje izgleda gradski’.

Glagolski poredbeni frazem s glagolom koji se uspoređuje: *ljulja se ko lađa* ‘nestabilno hoda, ljulja se u hodu’.

Priložni poredbeni frazemi koji nemaju stalnu sastavnicu koja se uspoređuje nego započinju poredbenim veznikom + dio kojim se uspoređuje: *ko pseto* ‘loše’, *ko da j' bilo lani* ‘brzo je prošlo’, *kao mačak oko vruće kaše* ‘oprezno’.

²³ Najčešći je ikavski odraz *jata*, ali u novije vrijeme vrlo su česti i ijekavizmi iz standardnoga jezika. Pišem primjere ikavicom, ali u konkretnom primjeru ne moraju biti ikavizam.

Obično se ona riječ koja se uspoređuje nalazi na prvom mjestu poredbenoga frazema, onda slijedi veznik *ko (kao)* pa dolazi riječ kojom se uspoređuje ili sintagma kojom se uspoređuje.

Primjer bećarca s poredbenim frazemom:

Čepin selo u četiri reda
iz daleka ko Berlin izgleda.

Priložni frazemi ne moraju biti poredbeni. Mogu imati različite strukture i u bećarcima. Mogu biti načinski (*od glave do pete* ‘potpuno’, *sad kako bude* ‘nekako’), vremenski (*kad urodi vinograd na Dravi* ‘nikada’, *kad urode šljive orasima* ‘nikada’), mjesni (*u dalekom svijetu* ‘u tuđini, daleko’) itd.

Važno je spomenuti da se u bećarcima frazemske rečenice javljaju dosta često. Već smo neke naveli, a ovdje bismo istaknuli da takvim rečenicama nije moguće staviti glagol u infinitivni oblik u rječniku jer to onda više nije isti frazem. Primjerice frazem *ako Bog da* nemoguće je preoblikovati u *ako Bog dati*, ili *ubio te Bogo* u *ubiti te Bogo*, ili *da te moje oči ne gledaju* u *da te moje oči ne gledati*, ili *lud bi bio* u *lud bi biti* ili *što ti srce želi* u *što ti srce želiti*, ili *nek se čuje* u *nek se čuti*.

Bećarci su lirska književna vrsta koja se stalno iznova stvara i koja je nadahnuta novim situacijama, društvenim prilikama, suvremenim događajima i doživljajima. To je znak da je bećarac vrlo živa književna vrsta. Sukladno tomu, u bećarcima se javljaju i noviji frazemi koji odražavaju noviji način života. Tako nalazimo frazeme i postojane sveze *kriminalno djelo* ‘zločin’, *šlag na tortu* ‘vrhunac doživljaja’, *bez veze* ‘nebitno, loše’, *bolja polovica* ‘ljubavni, bračni drug’, *biti drugo doba* ‘drugačije se živi’, *letit(i) ko na mlazni pogon* ‘brzo nestati, odjuriti’, *pasti na ispitu* ‘ne zadovoljiti kriterije’, *zaposliti preko veze* ‘nezakonito zaposliti’. Na primjer:

Prodo dado kobilu i čeze²⁴,
zaposlio diku preko veze.

Kako me je šutirala nogom,
letio sam k'o na mlazni pogon.

Zanimljivo je da u frazemima bećaraca nema mnogo tuđica. Javlja se turcizam *bećar/bećarina* u svezi *bećarina prava* ‘mladić koji živi na bećarski način’, turcizam *lola* u svezi *lolo moja* ‘dragi moj’, grecizam *ker* u frazemu

²⁴ Čeze (pl. tantum) jest mađarizam i znači ‘kola’.

tirat kera ‘objesno se zabavljati’... Bećarci koji su nastali u prošlosti imaju nešto više tuđica, ali noviji bećarci nemaju, odnosno nemaju toliko tuđica koje su (bile) tipične za slavonski dijalekt: turcizme, germanizme, hungarizme. Dakle, suvremeni bećarci prate suvremene jezične tijekove. Mira Menac-Mihalić frazeologinja je koja najbolje poznaje frazeme u našim dijalektima i narječjima. Govoreći o frazeologiji u kajkavskom narječju, zapisala je:

“Vrijeme aktivnog posuđivanja i iz turskoga, mađarskoga i iz njemačkoga izvora pripada prošlosti. Današnji govornici ne razumiju mnoge od posuđenih sastavnica tih frazema jer ih kao lekseme nemaju u aktivnoj upotrebi; međutim, ukupno frazeološko značenje još se čuva jer je jedna od karakteristika frazema da žive dulje od svojih izdvojenih sastavnica” (Menac-Mihalić 2011: 487).

U slavonskom dijalektu noviji bećarci, kao što smo rekli, nemaju uobičajene turcizme, hungarizme ili germanizme, a oni koji su nastali ranije mogu imati pa se može primijeniti prethodna rečenica Mire Menac-Mihalić. Takvi su primjerica *tirat kera*, *bećarina prava* i sl.

Frazemi slavonskoga dijalekta, pa tako i frazemi bećaraca, često sadrže rimu. Ponekad se rima javlja u svezama (frazemima) čije sastavnice pojedinačno ništa ne znače poput *cinci linci*, *ora ora* i sl. Obično su takve sveze osmišljene zbog rime s drugim dijelovima slogova ili stihova. Navest ćemo primjer:

Sastali se Šokci i Bosanci
cinci linci pa i Dalmatinci
sitni novci pa i Hercegovci.

Sveza *cinci linci* u ovom bećarcu nema neko značenje osim što je u sroku s *Dalmatinci*. Slično se uporabljena i sveza *sitni novci* jer se glasovno podudara s Hercegovci.

Bećarac je pučki vokalni (ili vokalno-instrumentalni) napjev koji se obično sastoji od dva deseteračka stiha koja imaju rimu koja može biti na kraju stihova, ali i na polustihovima unutar jednoga stiha. To je vjerojatno najkraća usmenoknjiževna forma koja se još uvijek stvara u određenim prigodama: u svatovima, u druženjima, u političkim nadmetanjima, u posebnim društvenim previranjima, ukratko – u različitim okolnostima. Josip Užarević upozorava da ta lirska *pismica* ima cezuru iza četvrtoga sloga, što je obilježje epske pjesme. Lirska pjesma obično ima cezuru iza petoga sloga.

U specifičnost te lirske forme uvrstili bismo i frazeologiju. Usmene lirske pjesme imaju frazeologiju koja se uglavnom sastoji od pridjeva i imenice tipa *zelena travica*, *vita jela*, *rumena ružica*. U bećarcima koji se još uvijek stva-

raju takvih je sveza vrlo malo. Tipično je za frazeologiju slavonskih bećaraca da je ona razgovorna, tipična za svakodnevnu komunikaciju, često i nižega stila. Frazeologija bećaraca nema mnogo dodirnih točaka s klasičnim lirskim pjesmama. U bećarcima se javljaju razgovorni frazemi poput *biti medicina* ‘biti lijek’, *lud bi bio* ‘ne bi bio pametan’, *naučiti reda* ‘naučiti lijepom ponašanju, pristojnosti’, *izić(i) na vidjelo* ‘pročuti se, obznaniti se’, *okrenut(i)* (komu) *leđa* ‘odustati od koga, ne mariti više za koga ili što’, *lupit(i) šakom* ‘zaprijetiti, zaustaviti što prijetnjom’, *ne valjat(i) ni vraga* ‘ništa ne valjati’, *proć(i) sito i rešeto* ‘doživjeti svašta u životu, imati svakakva životna iskustva’, *vatat(i) maglu* ‘pobjeći’, *naći* (koga) *u kvaru* ‘iznenaditi koga u čemu lošem, obično preljubu’, *potonuti lađe* ‘iznevjeriti sva očekivanja, propasti’, *idi do nevolje* ‘blaga kletva, nemoj se tako ponašati’, *od glave do pete* ‘potpuno’ i mnogi drugi.

Čest je glagol u frazemima *biti* i zanijekani glagol *biti* (*nije*) i *nemoj*. Česte su imenice u frazemima *srce* i *Bog*. Frazemi u bećarcima često sadrže glagol u imperativu jer imperativ izražava upozorenja, kletve, prijekore, zapovijedi. Usporedbom frazema u bećarcima i frazema u razgovornom jeziku razvidno je da su frazemi u bećarcima ponajprije razgovorni, puku bliski, u pravilu nisu knjiški. Ponekad se u bećarcima umeće i narodna poslovice ili neki drugi narodni izričaj poput krilatice i sl.

3. ZAKLJUČAK

Bećarci su lirska književna vrsta, lirska pjesma (*pismica*) koja nekim svojim značajkama odudara od lirskih književnih vrsta. Uporabom razgovornih frazema, često i niže stilske razine, bećarac doživljavamo kao duhovitu narodnu doskočicu, vedru kritiku života i društva, brzu, kratku i duhovitu sliku određenoga trenutka, određenoga doživljaja ili određenoga događaja. Bećarci pokazuju pučku životnu filozofiju i pučku svakodnevnicu, a to najbolje izražavaju frazeologijom. Značajke slavonskoga dijalekta u bećarcima nestaju, a njih zamjenjuju standardni oblici. Ipak često poneka tipična jezična značajka slavonskoga dijalekta otkrije da je bećarac poniknuo u slavonskom dijalektu, a događa se i da neke značajke otkrivaju i mjesni govor nastanka bećarca ili skupinu govora u kojoj je nastao.

LITERATURA

- Babić, Stjepan. 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku. Treće poboljšano izdanje*. Zagreb: Nakladni zavod Globus – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Berbić Kolar, Emina; Kolenić, Ljiljana. 2014. *Sičanske riči*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
- Blagus Bartolec, Goranka. 2012. Kolokacijske sveze prema drugim leksičkim svezama u hrvatskom jeziku. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 2, 47–59.
- Farkaš, Loretana; Babić Sesar, Tena. 2011. Govor Babine Grede. U: *Šokačka rič* 8 [ur. Bilić, Anica]. Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti, 133–154.
- Fink Arsovski, Željka. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra.
- Fink Arsovski, Željka; Kovačević, Barbara; Hrnjak, Anita. 2017. *Bibliografija hrvatske frazeologije. Frazeobibliografski rječnik*. Zagreb: Knjigra. http://www.knjigra.hr/wp-content/uploads/2017/12/bibliograf_hrv_fraz-frazeolos_rjec.pdf (pristup 11. veljače 2020.).
- Finka, Božidar; Šojat, Antun. 1973. O slavonskom dijalektu ekavskoga izgovora u okolici Vinkovaca. *Rasprave Instituta za jezik* 2, 7–19.
- Finka, Božidar; Šojat, Antun. 1975. Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca. *Radovi Centra za znanstveni rad – Vinkovci* 3 [ur. Švigelj, Dionizije]. Vinkovci: Centar za znanstveni rad, 5–131.
- Hamm, Josip. 1949. Štokavština Donje Podravine. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 275, 5–70.
- Janković, Slavko. 1967. *Šokačke pismice I*. Vinkovci: Matica hrvatska.
- Janković, Slavko. 1970. *Šokačke pismice II*. Vinkovci: Matica hrvatska.
- Janković, Slavko. 1974. *Šokačke pismice III*. Vinkovci: Napjevi.
- Kolenić, Ljiljana. 2007. Prijedložni izrazi u frazemskim inačicama. *Sintaktičke kategorije: zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem Hrvatski sintaktički dani, Osijek, 11. i 12. svibnja 2006.* [ur. Kuna, Branko]. Osijek – Zagreb: Filozofski fakultet – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 111–124.
- Kolenić, Ljiljana. 2008. Pogled u jezik slavonskih bečaraca. U: *Urbani Šokci 2. Šokci i tambura* [ur. Erl, Vera; Njikoš, Julije]. Osijek: Šokačka grana, 195–214.
- Kolenić, Ljiljana. 2016. Animalistički frazemi u starim hrvatskim tekstovima i u suvremenom hrvatskom književnom jeziku. *Životinje u frazeološkom ruhu: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa Animalistički frazemi u slavenskim jezicima održanog 21. i 22. III. 2014. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu* [ur. Vidović Bolt, Ivana]. Zagreb. http://www.animalistickifrazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Kolenic%20za%20WEB%20%281%29.pdf (pristup 11. veljače 2020.).

- Lukić, Milica; Blažević Krezić, Vera. 2012. Frazemi u pripovijetkama Josipa Lovretića. U: *Šokačka rič* 9 [ur. Bilić, Anica]. Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti, 295–338.
- Mance, Nina; Zimmerman, Ana. 2014. Govor Zelčina. U: *Šokačka rič* 11 [ur. Bilić, Anica]. Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti, 285–300.
- Mandić, Živko. 2016. *Rječnik govora santovačkih Hrvata*. Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj.
- Maresić, Jela; Menac-Mihalić, Mira. 2008. *Frazeologija križevačko-podravskih govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Menac, Antica. 1972. Svoje i posuđeno u frazeologiji. *Strani jezici* 1, 9–18.
- Menac, Antica. 2007. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra.
- Menac, Antica; Fink Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2014. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Menac-Mihalić, Mira. 2005. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga.
- Menac-Mihalić, Mira. 2011. Iz kajkavske frazeologije. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 37/2, 479–491.
- Menac-Mihalić, Mira; Menac, Antica. 2011. *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Reljković, Matija Antun. 1762. *Satir iliti divji čovik*. Dresden.
- Turk, Marija. 2000. Višečlani izrazi s desemantiziranom sastavnicom kao nominacijske jedinice. U: *Riječki filološki dani: zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani, održanoga u Rijeci od 3. do 5. prosinca 1998. Knjiga 3*. [ur. Stolac, Diana]. Rijeka: Filozofski fakultet, 477–486.
- Užarević, Josip. 2010. *Poetika bećarca*. U: *Šokačka rič* 7 [ur. Bilić, Anica]. Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti, 111–139.

Phraseology of Slavonian bećarac

Bećarac is short folk song usually comprised of two rhymed decasyllabic verses. Bećarac is vocal and instrumental song. It is on UNESCO` list of Intangible Heritage of Humanity since 2011. The title deals with the phraseology of bećarac. Bećarac phrasemes usually are noun phrases consisting of noun and pronoun (*lolo moja, mala moja*). The verb *to be* often occurs in bećarac phrasemes both in negative and in positive form (*biti drugo doba, nije šala*). Present tense, perfect and aorist are very common tenses in phrasemes. Most common nouns in bećarac phrases are *Bog* (God) and *srce* (Hart). Comparative phrasemes are common and they belong to everyday speech, not to literary language (*čupava ko ovca*). Bećarac is a humorous song and phrases contribute to that humor with colloquial language. Bećarac still partially preserves the features of Slavonian dialect.

BARBARA KOVAČEVIĆ

BARBARA ŠTEBIH GOLUB

INSTITUT ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE, ZAGREB

bkova@ihj.hr

bstebih@ihj.hr

TREBAŠ LI IMATI ŽNJORU KAD IMAŠ PUTRA NA GLAVI? (GERMANIZMI U HRVATSKIM FRAZEMIMA)

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'373.45:811.112

811.163.42'373.7

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.31>

U radu se analiziraju hrvatski frazemi kojima je germanizam sastavnica na strukturno-me planu. Korpus je nastao ekscerpiranjem građe iz monografija s područja dodirnoga jezikoslovlja, suvremenih standardnih i dijalektnih općih i frazeoloških rječnika te zapisa prikupljenih frazema iz svakodnevnoga govora. Rad je izrađen u okviru teorije jezičnoga posuđivanja, a posebna se pozornost posvećuje onim hrvatskim frazemima u kojima je leksički prihvaćeni germanizam ušao u novu frazeološku tvorbu.

1. UVOD

Temom su ovoga rada frazemi čija je jedna od sastavnica germanizam. Uslijed dugoga razdoblja zajedničke povijesti i intenzivnih jezičnih dodira, osobito sa sjeverozapadnim kajkavskim i slavonskim štokavskim govorima, u organskim idiomima hrvatskoga jezika prisutan je znatan broj germanizama.¹ Mnogi od njih sastavnicom su i frazema bez obzira na to je li riječ o posuđenim frazemima ili o domaćim nacionalnim frazemima.

¹ Detaljnije o povijesti njemačko-hrvatskih jezičnih dodira v. Žepić (2002), Piškorec (2005: 49–62), Štebih Golub (2010: 35–37).

2. ODREĐENJE TERMINA *GERMANIZAM*

Germanizmi se u ovome radu definiraju kao leksičke jedinice preuzete iz njemačkoga jezika.² Dakle, glavni kriterij za kategorizaciju leksičke posuđenice kao germanizma jest da je njemački jezik davalac, ali ne nužno i jezik izvor. Prema takvom poimanju riječ *cigla* (< srvnjem. *ziegel* < stvnjem. *ziegal* < lat. *tegula*) jest germanizam jer je (iako je riječ o izvorno latinskoj riječi) u hrvatski preuzeta iz srednjovisokonjemačkoga. Suprotno tomu riječ *šogor* (< mađ. *sógor* < nvnjem. *Schwieger*) smatramo hungarizmom jer je (iako je njemački jezik izvor) u hrvatski preuzeta iz mađarskoga.

Germanizmi tijekom preuzimanja u hrvatski jezik, kao i sve ostale leksičke posuđenice, prolaze adaptaciju na fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj, semantičkoj i stilskoj razini. O potpunoj uklopljenosti u hrvatski jezični sustav svjedoči njihovo sudjelovanje u rječotvornim procesima (npr. srvnjem. *zēdele*, *zēdel*, *zētel* > hrv. *cedulja* > *ceduljica*; srvnjem. *ziegel* > *cigla* > *ciglana*; stvnjem. bavaustr. **zoparōn* > *coprati* > *coprnjica*; nvnjem. *Korb* > *korpa* > *korpica*). Stoga smo u svoj korpus uključile i frazeme čijom je jednom od sastavnica i tvorenica motivirana germanizmom.

3. KORPUS

Za potrebe ovoga rada prvo su ekscerpirani svi frazemi s germanskom sastavnicom iz odabranih općih dijalektoloških rječnika (Maresić i Miholek 2011; Đuretić [ur.] 2014), specijaliziranih frazeoloških rječnika (Maresić i Menac-Mihalić 2008), monografija i rječnika čiji su predmet interesa germanizmi (Piškorec 2005; Glovacki-Bernardi, Hölbing Matković i Petrušić-Goldstein 2013), a zabilježeni su i frazemi koji su tijekom bavljenja ovom tematikom prikupljeni na terenu. Tako je prikupljen korpus od tristotinjak frazema s područja na kojima ima najviše germanizama (sjeverozapadna Hrvatska, Slavonija). S obzirom na to da je frazeološka građa u navedenim bibliografskim jedinicama bila zabilježena na razne načine, za potrebe ovoga rada ona je frazeografski ujednačena prema postojećoj uhodanoj frazeografskoj praksi.

² Dakako, tako definirani germanizmi nisu homogena skupina. Riječ je o leksičkim jedinicama preuzetima u različitim povijesnim razdobljima njemačkoga – iz starovisokonjemačkoga (*coprati* < stvnjem. bavaustr. *zoparon*), srednjovisokonjemačkoga (*figa* < srvnjem. *vige* < stvnjem. *figa* < provan. *figa* < lat. *figus*), novovisokonjemačkoga standarda, ali i iz organskih govora, ponajprije bavarskoautrijskih govora (*krumpir* < bavaustr. *Grundbirn*, *Grundpirn*).

4. TIPOLOGIJA FRAZEMA S GERMANIZMIMA

Na temelju promatranoga korpusa možemo uočiti da se germanizmi javljaju u sva četiri oblika frazema prema opsegu: u minimalnim frazemima (*pod mus, od šuba, na vuru, kak vurica, u celofanu*), u svezama riječi (*smotan ko sajla, dobiti figu, stegnuti/stezati remen, gutati knedle, biti pod švungom, biti fiks und fertig, ostati (biti) švorc, držati lojtru komu*), u frazemskim rečenicama (*pala je roleta komu, s farbom van; ne bo mi moj drek zapovedal; za jenoga cug ne stoji; gluhem prde, čoravem figu pokaživaju; dok bedak ima nofce i kramari trže; kapa dole; hiža se ruši od fale*) i frazemskim polusloženicama³ (*cakum-pakum, pik-zibner*⁴).

U okviru frazeološkoga posuđivanja važno je naglasiti da postoje dvije osnovne mogućnosti: preuzimani su gotovi frazemi (u kojima su sve sastavnice germanizmi ili je samo jedna sastavnica germanizam) ili su posuđene leksičke jedinice (germanizmi) postale sastavnice u frazeološkoj tvorbi novih frazema. S obzirom na (ne)postojanje modela u njemačkom jeziku moguće je frazeme podijeliti na: frazemske posuđenice, frazemske poluprevedenice, frazemske prevedenice i frazeme nacionalnoga karaktera koji sadržavaju germanizam.

a. Frazemske posuđenice – Frazemi su u cjelini potpuno posuđeni iz njemačkoga jezika, u njima su sve sastavnice njemačkoga podrijetla, oni su prošli fonološku i (orto)grafijsku prilagodbu (u rječnicima su zabilježeni prema izgovoru), rečenične su strukture, ne uklapaju se u druge rečenice nego daju svojevrsan komentar na prethodno rečeno.

Takvi su frazemi: *kajn gelt, kajn musik* prema njemačkom *kein Geld keine Musik* (nema novca, nema glazbe), *cuker komt culect* prema njemačkom *Zucker kommt zuletzt* (šećer dolazi na kraju), *langzam aber ziher* prema njemačkom *langsam aber sicher* (polako, ali sigurno), *mir niks dir niks* prema njemačkom *mir nichts dir nichts* ('brzo, bez oklijevanja'), *lek mih oarš* prema njemačkom *leck mich am Arsch* (poljubi me u dupe), *obn huj, untn fuj* prema njemačkom *oben hui, unten pfui* (izvana gladac, iznutra jadac).

Svi su navedeni primjeri zabilježeni u rječniku *Eseker. Mali rječnik esekerskog govora*. (Đuretić 2014) i riječ je zapravo o frazemima u širem smislu

³ Usp. Kovačević i Ramadanović (2013).

⁴ Iako je *Picksieben* 'u igraćim kartama pikova sedmica' u njemačkom jeziku leksem, hrvatski frazeološki rječnici uključuju ga u frazeološki fond kao frazemsku polusloženicu *pik-zibner* u značenju 'nevažna (bezvezna) osoba, osoba koja ne znači mnogo u društvu, osoba čiji se stavovi ne uvažavaju' (HFR 2014).

(Fink-Arsovski 2002: 7), koji su u suvremenim frazeološkim klasifikacijama marginalizirani i obilježeni kao izreke. Na njihov poseban status u rječničkoj obradi ukazuje i nemogućnost povezivanja s odgovarajućim značenjem, te su poneki definirani doslovnim prijevodom (*nema novca, nema glazbe; poljubi me u dupe*), poneki imaju hrvatski ekvivalent (*šećer dolazi na kraju; polako, ali sigurno; izvana gladac, iznutra jadać*), a uz neke se navodi značenje ('brzo, bez oklijevanja'). U istome je rječniku zabilježen i frazem *biti fiks und fertig* u kojem je u frazeološku tvorbu ušao pridjevni njemački frazem *fix und fertig* u značenju 'gotov, svršen, pripravan' koji je pomoću hrvatskoga glagola *biti* ostvario paradigmatičnost i frazeološki status glagolskoga frazema u hrvatskom jeziku.

U korpusu nalazimo i jedan frazem koji je u hrvatski jezik došao kao već gotov hibridni frazem – *per mus* (tal. *per*; nvnjem. *muss*) 'pod prisilom, prisilno, silom, strogo obvezno', koji je dakle zasnovan na njemačkom modelu, dok se kao poluprevedenica u hrvatskom javlja i frazem *pod mus* te prevedenica *pod moraš* s istim frazeološkim značenjem.

b. Frazemske poluprevedenice – Frazemi su zasnovani na njemačkom modelu, tj. njemačkom frazemu pri čijem je prevođenju zadržana jedna njemačka sastavnica. Ti su frazemi gramatički prilagođeni, imaju djelomičnu paradigmatičnost u hrvatskom frazeološkom sustavu i uklopivi su u rečenicu ili kontekst.

Takvi su frazemi: *biti dobra partija* (bavaustr. *Partie*) prema njemačkom *eine gute Partie sein* 'biti osoba poželjna za brak zbog dobroga imovnog stanja'; *držati se ko pokisli pudl* (njem. *Pudel*) prema njemačkom *wie begossener Pudel* 'držati se potišteno, utučeno, deprimirano'; *držati štangu komu* (njem. *Stange*) prema njemačkom *jmdm die Stange halten* 'podupirati koga, davati podršku komu'; *naribati/ribati nos komu* (njem. *reiben*) prema njemačkom *jmdn etwas unter die Nase reiben* 'prebaciti/prebacivati komu, prigovoriti/prigovarati komu, izgrditi/grditi koga'; *ostati (biti) paf* (bavaustr. *baff*) prema njemačkom *baff sein* 'biti bez riječi, biti zatečen (iznenađen)'; *neje to kumst* (nvnjem. *Kunst*) prema njemačkom *das ist keine Kunst* 'nije tako složeno, nije teško izvedivo kao izgleda'; *slag je <skoro> strefil koga* (nvnjem. *Schlag(anfall)*) prema njemačkom *der Schlag hat jmdn fast getroffen* 'vrlo je iznenađen tko'.

Frazemske poluprevedenice mogu imati sintaktički varijantne ostvaraje u hrvatskome jeziku npr. *imati dobar cug* ili *imati dobroga cuga* (nvnjem. *Zug* 'gutljaj') prema njemačkom *einen guten Zug haben* 'moći dosta popiti'.

U poluprevedenom frazemu *dati/davati korpu komu* (njem. *Korb*) prema njemačkom *jmdm einen Korb geben* 'odbiti koga, ostaviti koga' zadržan je

germanizam kao imenična sastavnica, ali ona može varirati s umanjenicom *corpica* koja je motivirana germanizmom (*dati corpicu* komu), čega u njemačkom originalu nema. Njemački izvori više su se pozabavili traženjem etimologije frazema *jmdm einen Korb geben*. Korpa ili košara kulturološki gledano jedan je od najoriginalnijih kućanskih predmeta koji je od davnina imao iznimno mjesto u svakodnevnom životu, u koju su polagane dragocjenosti, od novorođenčadi do uskrasnih jaja. U košarama su se donosili i svadbeni darovi, što vidimo da se čuva u francuskom izrazu *corbeille de mariage*. Također, košara se javlja kao vrlo popularan rekvizit pri udvaranju u mnogim umjetničkim djelima (od priča i bajki do slika). Udvaraču je s obzirom na njegov status (poželjnost ili nepoželjnost) kroz prozor spuštana košara. Ako je udvarač bio nepoželjan, spuštena mu je košara s labavim dnom kroz koju bi on propao, na vlastitu sramotu i uz podsmijeh okupljene radoznale publike. Time je udvarač dobio jasnu poruku o odbijanju, a najgori oblik odbijanja bio je da udvarač ostane visjeti u obješenoj košari. Takvi srednjovjekovni običaji izgubili su se već do 17. stoljeća, a košara je od konkretnoga prijevoznoga sredstva postala simbol negativne odluke i odbijanja.⁵ S obzirom na neprozirnu etimologiju ovoga frazema u hrvatskom jeziku, frazem *dati/davati košaricu* komu u značenju ‘odbiti/odbijati *koga* /na plesu itd./, ne prihvatiti/prihvaćati *čiju* ponudu (poziv)’ možemo smatrati frazemskom prevedenicom.

Pri prelasku iz jednoga jezičnoga sustava u drugi događa se da dolazi do proširenja značenja u jeziku primaocu. Tako primjerice varijantni frazemi *imati pik* na *koga* i *imati na piku* *koga* (nvnjem. *Picke*) prema njemačkom *einen Pick auf jmdn haben* u značenju ‘progoniti *koga*, željeti napakostiti *komu*, željeti *zlo komu*’ imaju isto značenje u hrvatskom jeziku, ali je frazem *imati pik* na *koga* u suvremenom hrvatskom jeziku razvio i sekundarno značenje ‘željeti osvojiti *koga*, željeti pridobiti *koga*’. Razvoj dodatnoga značenja vidi se i u rekcijским odnosima tako da se frazem *imati pik* na što odnosi na neživo i ima značenje ‘željeti posjedovati *što*’, a to značenje ne postoji u polazišnom njemačkom frazemu.

U dijelu frazemskih poluprevedenica koje nalazimo u korpusu germanizam je moguće zamijeniti hrvatskim ekvivalentom. Ipak, ostaje otvoreno pitanje jesu li tako nastali frazemi samo frazemske prevedenice ili su supostojeći frazemi nacionalnoga karaktera s istim značenjem.⁶ Takvi su frazemi: *platiti/plaćati ceh* (srvnjem. *zeche*) prema njemačkom *die Zeche bezahlen – platiti/*

⁵ Usp. Redensarten-Index s. v. *Korb geben*.

⁶ Usp. Muljačić (1968: 15–16): “Ne treba zaboraviti da se samostalne pojave mogu paralelno razviti u više jezika (poligeneza) i da kalk u nekom jeziku može biti plod ukrštanja više stranih uzora.”

plaćati račun <za što> oba sa značenjem ‘snositi posljedice čega <zbog čega>, ispaštati zbog čega, nastradati/stradati zbog čega’; *nemati dunsta* <o čemu> (njem. *Dunst*) prema njemačkom *keinen Dunst haben – nemati pojma* <o čemu> oba sa značenjem ‘ne znati ništa <o čemu>, biti potpuno neupućen u što’; *držati lojtru* komu (srvnjem. bavaustr. *loiter(e)*) prema njemačkom *die Leiter halten – držati ljestve* komu oba sa značenjem ‘pomagati komu u čemu lošem, biti suučesnik u čemu /ob. negativnom/’; *staviti/stavljati pod lupu* što (njem. *Lupe*) prema njemačkom *etwas unter die Lupe nehmen – staviti/stavljati pod povećalo* što ‘promatrati oštro (kritički, s osobitom pažnjom) što, pažljivo nadzirati što’.

Međutim, frazemi *biti na štihu* (njem. *Stich* ‘bod, poen, jedno nošenje u igri karata’) i *biti na potezu* razvijaju isto frazemska značenja ‘biti na redu, biti dužan (pozvan) postupiti na određen način ili donijeti odluku’, ali prema pozadinskoj slici može se zaključiti da su motivirani različitim društvenim igrama. Frazem *biti na štihu* motiviran je kartaškim igrama, dok je frazem *biti na potezu* motiviran igranjem šaha.

Upravo zbog jezičnoga preuzimanja, neki su od frazema navedene skupine etimološki neprozirni. Takvi su frazemi: *imati putra na glavi*, <*ganc*> *vuršt je* komu što i *cakum-pakum*.

Iako je naoko nejasna motivacija frazema *imati putra na glavi* (njem. *Butter*), frazem iste strukture i sastavnica osim u hrvatskom jeziku postoji u češkom i slovačkom jeziku (*mit maslo na hlavě*), u francuskom jeziku (*avoir du beurre sur la tête*), u njemačkom jeziku (*Butter auf dem Kopf haben*) i u slovenskom jeziku (*imeti maslo na glavi*⁷). Istražujući etimologiju ekvivalentnoga slovenskog frazema, Keber (2003: 65) iznosi pretpostavku da prisutnost ovoga frazema u slavenskim jezicima ukazuje na kalkiranje prema austrijskom ili bavarskonjemačkom frazemu *Butter auf dem Kopf haben* sa značenjem ‘imeti slabo vest’. Njemački frazem ishodi iz poslovice *Wer den Butter auf dem Kopf hat, soll nicht in die Sonne gehen* (dosl. tko ima putra na glavi, neka ne ide na sunce). Njezino bi značenje bilo ‘tko nema čistu savjest, neka šuti’, a objašnjava se pričom prema kojoj su u davnini seoske žene nosile na trg putar zajedno s drugim stvarima u košari na glavi. Ako su se po putu zapričale i stoga predugo hodale po suncu ili stajale na njemu, putar bi se rastopio i curio im po glavi. Putar na glavi bio je pokazatelj njihove nepromišljenosti, nemarnosti i krivnje i tako dobio negativnu konotaciju, za razliku od slavenskih naroda (i nekih drugih) koji su putrom mazali kosu u svečanim prilikama (Keber 2003: 66). U hrvatskom jeziku frazem je razvio značenje ‘osjećati se <djelomično> krivim za što, biti umiješan u što loše,

⁷ U slovenskom jeziku postoji i sinonimni frazem: *imeti maslo na ušesih*.

ne biti posve nedužan *u čemu*, biti kompromitiran, sudjelovati u sumnjivim poslovima'. I sama sastavnica *putar* (njem. *Butter*) upućuje da je riječ o frazemskoj poluprevedenici iako se u nekim hrvatskim govorima ona može zamijeniti i sastavnicom *maslo* čime postaje frazemskom prevedenicom (Kovačević 2012: 164–165).

Frazem <*ganc*> *vršt je komu što* (nvnjem. *Wurst*) prema njemačkom <*ganz*> *Wurst sein* u značenju '⟨posve⟩ svejedno je *komu što*' motiviran je njemačkim nacionalnim kulinarskim specijalitetom – kobasicom. Iako su njezine preteče poznate još iz Homerove *Odiseje* (u kojoj se spominju životinjski želudci ispunjeni masnoćom i krvlju), smatrana je pravim germanskim izumom koji je vjerojatno i stariji od 11. stoljeća. Njezina je popularnost osvjedočena ne samo u raznovrsnim kulinarskim izvedbama nego i u mnogim poslovicama, frazemima i imenima. Kobasica je tijekom povijesti doživljavana kao obična i jednostavna prehrambena namirnica koja se ne može mjeriti s plemenitim zalogajima pečenke i čiji sastojci djeluju tako nejestivo da često odbijaju apetit. Stoga je prema jednome tumačenju, zbog naoko skrivenih sastojaka sumnjive kvalitete, potpuno svejedno ili nevažno što će se u nju staviti. Prema drugome tumačenju kobasica ima dva jednaka kraja ("sve ima jedan kraj, samo kobasica ima dva"). Stoga je svejedno s kojega se kraja počinje rezati.⁸

Hrvatsku frazemsku polusloženicu *cakum-pakum* oblikom ni značenjem danas ne možemo više povezati s izvornim njemačkim frazemom *mit Sack und Pack* [abziehen] u značenju 'sa svim stvarima; sa svim što se ima, sa svom imovinom [otići, odseliti se]'. U njemačkom frazemu imeničke sastavnice odnose se na veće i manje spremnike od tkanine (tj. vreću i zavežljaj) u kojima se mogla prenijeti veća i manja, tj. sva pokretna imovina.⁹ U hrvatskom je jeziku frazem *cakum-pakum* isprva imao priložno značenje 'kompletno, u cjelini, ukupno, sve skupa, zajedno' (npr. *Zašto ne mogu voziti neki kineski auto koji će novi koštati nekih 4000 eura cakum pakum, ali s nešto nižim sigurnosnim standardima.; Rivu bi za 200 kuna po glavi opralo 10 žena sa zavoda za nezaposlene cakum-pakum u tri ure vrimena.; Ne znam tko su vaši favoriti za predsjednika, no kladio bih se da oni cakum pakum svi skupa zajedno ne bi na izborima dobili ni 10 % glasova.*). Međutim, neprepoznavanje motivacijske baze omogućilo je razvijanje novoga pridjevnog značenja 'sređen, kakav treba biti, na mjestu; odličan, savršen', koje je prevladalo u

⁸ Frazem *jmdm ist etwas Wurst* zabilježen je još početkom 19. stoljeća. Usp. Redensarten-Index s. v. *jemandem Wurst sein*.

⁹ Frazem *mit Sack und Pack* zabilježen je u ranom novovisokonjemačkom jeziku. Usp. Redensarten-Index s. v. *mit Sack und Pack*.

mlađoj populaciji govornika hrvatskoga jezika (npr. *Danas mi je dijete slavilo rođendan. Lijepo sam joj rekla: „Neće ti ni jedna prijateljica proviriti u kuću dok soba ne bude sređena“.* Ma nije joj trebalo ni pola sata, a soba je bila cakum pakum.; *Klijent je glavni i kad nije u pravu! Čistoća je pola zdravlja, a mi smo doktori za čistoću! Poslije nas je sve cakum-pakum!;* *Grešna sam jer sam hedonist pa volim lijepe detalje tipa: dobar zalogaj, volim da mi je kuća cakum-pakum, pa mi nije teško raditi po kući.;* *Ja i suprug smo u braku 11 godina, i iako je većinu toga ostalo isto, ima stvari koje se rjeđe događaju..., npr. kad smo hodali ja sam bila sva uzbuđena prije nego smo se našli, oblačila sam se i preoblačila dva sata jer sam ga htjela zavesti na svakom spoju pa je sve moralo biti ono – cakum pakum.;* *Zar nije odlično kad nakon napornog radnog dana dođete kući, a sve oko Vas je cakum pakum!.*)¹⁰

c. Frazemske prevedenice – Frazemi su skroz prevedeni s njemačkoga jezika, oni su čiste prevedenice, imaju model u njemačkom jeziku, ali na leksičkoj razini nemaju više ni jedan posuđeni element. Oni nisu bili predmetom našega interesa, ali riječ je o zanimljivoj skupini vrijednoj daljnjega istraživanja. Takvi su npr. frazemi *doći (pasti, spasti) na prosjački štap* (njem. *Bettelstab*) prema njemačkom *an den Bettelstab kommen* u značenju ‘osiromašiti, postati siromašan, ekonomski propasti’ i *otjerati na prosjački štap* koga (njem. *Bettelstab*) prema njemačkom *jmdn an den Bettelstab bringen* u značenju ‘uzrokovati čiji financijski krah’. Istodobno u hrvatskom jeziku imamo i frazem *odnijeti (nositi i sl.) gaće na štapu* u značenju ‘materijalno propasti, izgubiti svu imovinu, osiromašiti’ koji na formalnom planu sadržava germanizam, ali nije nastao prema stranom modelu.

I imenični frazem *djevojka za sve* kojim se opisuje ‘osoba koja obavlja najrazličitije beznačajne poslove, osoba koja mora biti svima na usluzi, trčkaralo’ doslovni je prijevod njemačkoga frazema *Mädchen für alles*. U njemačkom se jeziku razvio nastankom njemačkoga građanskoga sloja i migracijom selo – grad, pri čemu je sve više mladih djevojaka dolazilo u grad gdje su se zapošljavale kao sluškinje i često su bile zadužene za brigu o cijelom kućanstvu. Pod utjecajem njemačkoga jezika i kod nas se isprva udomaćio frazem *djevojka za sve*, a kasnije je imenična sastavnica *djevojka* zamijenjena imenom *Katica*¹¹ koje je bilo vrlo frekventno u ruralnim krajevima sjeverno-

¹⁰ Oprimjerenja su preuzeta s *Hrvatskoga mrežnoga korpusa (Croatian web corpus – hrWaC)* i s mrežnih stranica putem pretraživača *Google*.

¹¹ Iako je 1949. Akos von Rathony snimio film *Kätchen für alles*, ne čini nam se vjerojatnim da je naslov filma utjecao na stvaranje frazemske varijante. Naime, ukazuju se dva moguća načina njegova utjecanja na izmjenu postojećega frazema (*djevojka za sve*). Prvi je velika popularnost

zapadne Hrvatske. Iako je frazem u trenutku nastanka bio rodno obilježen, danas se upotrebljava za osobe obaju spolova i podrugljivoga je karaktera.

d. Frazemi nacionalnoga karaktera koji sadržavaju germanizam koji je prethodno adaptiran u hrvatskom jeziku – Iako sadržavaju germanizam, frazemi ove skupine nisu posuđenice ni prevedenice, nisu zasnovani na stranom modelu, nego su naše unutarjezične tvorenice. Postojanje takvih frazema dokazom je uklopljenosti germanizma u hrvatski jezični sustav i u njima nije moguće variranje germanizma. Takvi frazemi u prikupljenom korpusu čine najbrojniju skupinu frazema, npr.: *lud sto gradi* (njem. *Grad*) u značenju ‘neuračunljiv, neubrojiv, sasvim lud’; *hladan ko špricer* (austr. *Spritzer*) u značenju ‘hladnokrvan, nesklon uzbuđivanju, koji ne gubi prisutnost duha’; *dobiti <frišku> figu* (srvnjem. *vige* < stvnjem. *figa* < provan. *figa* < lat. *ficus*) u značenju ‘ne dobiti ništa, ostati neispunjenih očekivanja’; *imati na klaftre čega* (njem. *Klafter*) u značenju ‘imati u velikoj količini čega’; *razvlačiti se ko štrukl* (njem. *Strudel*, bavaustr. dij. *Struckl*) u značenju ‘sporo se kretati; sporo raditi’; *pjeva tko kak da mu je mauzika v uho prdnula* (njem. *Maus*) u značenju ‘nema sluha tko’; *imati v cukerpiksli* koga (bavaustr. *Zuckerbücksel*) u značenju ‘čekati na čiji pogrešan korak’; *nakititi se kak krizbam* (njem. *Christbaum*) u značenju ‘pretjerano se nakititi’; *biti ekstravuršt* (njem. *Extrawurst*) u značenju ‘biti nešto posebno’; *napiti se kak cvancik (cvanciga)* (bavaustr. *Zwanziger*) u značenju ‘jako se napiti’; *živjeti ko bik na gmajni* (bavaustr. *Gemein, Gemeinde*) u značenju ‘dobro i bezbrižno živjeti, živjeti bez egzistencijalnih briga’; *udariti glanc* (njem. *Glantz*) u značenju ‘urediti što; dotjerati se’; *ispasti iz grifa* (njem. *Griff*) u značenju ‘izgubiti spretnost za što’; *raditi za svoj groš* (njem. *Groschen*) u značenju ‘raditi za svoj račun, raditi u svom interesu’; *ponašati se ko junfer (jungfer)* (njem. *Jungfer*) u značenju ‘ponašati se prevrtljivo (razmaženo, nepredvidljivo)’; *udariti (zabiti) kajlu komu* (njem. *Keil*) u značenju ‘namjestiti zamku komu, napakostiti komu, neugodno iznenaditi koga’; *pun je kufer* komu čega (bavaustr. *Kuffer*) u značenju ‘dosta je komu čega, dosadilo (dojadilo, dozlo-

filma, a drugi intenzivan utjecaj njemačkoga jezika. Kako je riječ o filmu iz 1949. godine, recepcija njemačkoga filma posve sigurno nije bila takvoga intenziteta (ako je film uopće prikazan u kinima poslijeratne socijalističke Jugoslavije) da bi utjecala na hrvatsku frazeologiju. Isto vrijedi i za drugo: četiri godine nakon Drugoga svjetskog rata, utjecaj njemačkoga se smanjuje i nasilno minimalizira (a i veći dio njemačke nacionalne manjine protjeran je iz Hrvatske). Nadalje, *Käthen für alles* ni u njemačkim frazeološkim rječnicima ni u mrežnim izvorima ne javlja se kao frazem. Dakle, čak ako i jest frazem, riječ je o frazemu slabe frekvencije, pa je mogućnost njegova utjecanja upitna. O etimologiji frazema *djevojka za sve* vidi u Fink (2005).

grdilo) je *komu što*’; *voziti se kak kufer, putovati kao kufer (kofer)* (bavaustr. *Kuffer*, nvnjem. *Koffer*) u značenju ‘putovati ne primjećujući stvari oko sebe, putovati bez interesa prepuštajući se čijem vođenju’; *prost kak šlapa, prost ko šlapa* (austr. *Schlapfen*) u značenju ‘nepristojan (prost, vulgaran) u izražavanju’; *dok rečeš keks, dok si rekel keks* (nvnjem. *Keks* < engl. *cakes*) u značenju ‘brzo, odmah, u najkraće vrijeme, u najkraćem roku, velikom brzinom’; *napraviti (delati) truca komu, napraviti (delati) komu v truc* (bavaustr. *Trutz*) u značenju ‘napraviti (raditi) što iz prkosa, napraviti (raditi) što bez opravdnoga razloga’; *iti (krenoti) na curik* (bavaustr. *zurück*) u značenju ‘povlačiti se, uzmicati’; *imati kliker* (nvnjem. *Klicker*) u značenju ‘biti pametan (bistar), dobro (brzo) shvaćati, biti snalažljiv’; *biti <prava> mustra* (njem. *Muster*) u značenju ‘biti problematična karaktera’; *malo morgen* (njem. *Morgen*) u značenju ‘nikako, ni u kom slučaju, ni govora, ništa od toga’; *gutati knedle* (bavaustr. *Knödel*) u značenju ‘ne reagirati na stalne prigovore (predbaciivanja), šutke primiti uvrede (prigovore)’; *smotan kak sajla* (nvnjem. *Seil*) u značenju ‘vrlo zbunjen (rastresen, smušen)’; *spati kak krepan* (nvnjem. *krepiere*) u značenju ‘duboko (čvrsto) spavati’; *imati žnjoru (žnoru)* (srvnjem. *snour*) u značenju ‘imati utjecajna poznanstva, rješavati probleme protekcijom’; *imati špagu* (bavaustr. *Spagat*) u značenju ‘imati utjecajna poznanstva, rješavati probleme protekcijom’.

Ipak, frazemima *biti namazan (premazan, prefarban) svim mastima (farbama*¹², *bojama)* u značenju ‘biti prepreden (prefrigan, lukav), biti sklon smicalicama, biti spreman na svaku nepodopštinu’ i *stegnuti/stezati remen*¹³ (*pojas, kaiš*) u značenju ‘smanjiti/smanjivati osnovne životne troškove, uvesti/uvoditi štednju, štedjeti na sebi, gladovati’ germanizam nije integralna i nezamjenjiva frazemska sastavnica nego supostoji s domaćom, slavenskom sastavnicom ili pak turcizmom.

U ovoj skupini frazema javljaju se osim adaptiranih germanizama i unutarjezične tvorenice koje su njima motivirane. To se posebno može zapaziti kod tvorbe:

1. mocijskih parnjaka, npr. *držati se kak japatikar* (prema nvnjem. *Apotheker*) u značenju ‘praviti se važan (ozbiljan, otmjen)’ > *držati se kak japatikarica*; *živjeti kao grof* (prema nvnjem. *Graf*) u značenju ‘živjeti u izobilju (blagostanju), lagodno živjeti’ > *živjeti kao grofica*;

2. umanjjenica, npr. *vužgala se lampica komu (lampa* < nvnjem. *Lampe*) u značenju ‘odjednom se domislio tko čemu, sjetio se tko čega, sinula je ideja komu’; *dobiti/dobivati na tace, dobiti/dobivati <se> na taci* (prema nvnjem.

¹² Prema nvnjem. *Farbe*.

¹³ Prema nvnjem. *Riemen*.

Tasse) u značenju ‘dobiti/dobivati što gotovo, dobiti/dobivati što bez vlastita truda’) > *dobiti/dobivati na tacici; točen kak vura* (prema nvnjem. *Uhr*) u značenju ‘vrlo točan’ > *točen kak vurica; delati po žnori* komu (prema srvnjem. *snour*) u značenju ‘udovoljavati komu u svakoj sitnici’ > *delati po žnorici* komu;

3. pridjeva koji su unutarjezičnom tvorbom izvedeni od imeničnih germanizama, *biti rasipen kak rajtarska kobila* (*rajtar* < nvnjem. *Reiter*) u značenju ‘biti vrlo rasipan’; *zapregnen kak rajtarski kojn* (*rajtar* < nvnjem. *Reiter*) u značenju ‘uvijek zaposlen’;

4. glagola kod kojih je sekundarnom morfološkom adaptacijom (prefiguriranjem) nastao vidski parnjak, npr. *potrefiti se na pravu atresu* (prema nvnjem. *treffen, Adresse*) u značenju ‘doći na pravo mjesto, obratiti se pravoj osobi’; *istancati pamet* komu (prema nvnjem. *tanzen*) u značenju ‘zavesti plesom koga’;

5. germanizama koji su postali dijelom kolokacije, tj. višerječnoga naziva koji je ušao u frazemska tvorbu, npr. *kodar z japatekarskom vagom važe* (nvnjem. *Apotheker, Waage*) u značenju ‘škrt je tko, sitničav je tko’;

6. raznih odglagolskih izvedenica (pridjeva trpnih, *nomina agentis*), npr. *zgledati kak coprnicu* (*coprati* < stvnjem. i bavaustr. glagolu *zoparon*) u značenju ‘biti neukusno odjevena’; *imati potumplana vuha* (< *tumplati* ‘pokrpati potplate’ < nvnjem. *doppeln*) u značenju ‘nemati sluha, biti nemuzikalan’;

7. složenica motiviranih germanizmom koje postoje samo u frazemu, npr. *iti z cipelcugom* (nvnjem. *Zug*) u značenju ‘ići pješice’.

Određivanje germanizama u frazemima nije uvijek lako ni jednoznačno pogotovo kada je riječ o sastavnicama koje su pri preuzimanju promijenile značenje, tj. kod kojih je došlo do semantičkoga pomaka. Tako npr. u njemačkom jeziku imenica *Dreck* označuje ‘blato’¹⁴, a tijekom njezine transemantizacije došlo je do pejorizacije pa u hrvatskim organskim govorima posuđenica *drek* označuje ‘izmet, govno’. Stoga u korpusu nalazimo germanizam *drek* paralelno kao sastavnicu frazemske poluprevedenice (npr. *biti v dreku* prema njemačkom *im Dreck stecken* (*sitzen*) u značenju ‘biti (nalaziti se) u bezizlaznoj (teškoj) situaciji, imati velikih neprilika’; *zvleči z dreka* koga prema njemačkom *jmdn aus dem Dreck ziehen* u značenju ‘izvući iz nevolje koga, pomoći komu da se izvuče iz nevolje (sramote i sl.), spasiti koga’; *biti v dreku do gota* prema njemačkom *im Dreck bis zum Hals stecken* (*sitzen*) u značenju ‘biti (nalaziti se) u bezizlaznoj (teškoj) situaciji, imati velikih neprilika’; *dreka vrediti* prema njemačkom *einen Dreck wert sein* u značenju ‘bezvrijedno je

¹⁴ Prema nvnjem. *Dreck*.

što, beznačajno je *što*’; *dreka znati* prema njemačkom *einen Dreck wissen* u značenju ‘ne znati ništa’), ali i kao vrlo produktivnu sastavnicu sa semantičkim pomakom u domaćim, nacionalnim frazemima (*drek na šibici* ‘nešto bezvrijedno; ništa’; *dobiti dreka na šibici (palički)* ‘ne dobiti ništa’; *dobiti dreka na palčke (šibice)* ‘ne dobiti ništa’; *dati dreku pljusku* ‘od lošega učiniti gore’; *ne bo mi moj drek zapovedal* ‘neće mi zapovijedati *tko* /ob. roditelj vlastitomu djetetu/’; *dobiti dreka* ‘ne dobiti ništa’; *dosaden kak drek* ‘jako dosadan’; *lep kak drek na šibici* ‘ružan’; *rascvesti se kak drek na kiši* ‘pretjerano se raznježiti’; *smrdeti kak drek* ‘jako smrdjeti’; *trebati čega kak dreka v žepu* ‘uopće ne trebati *što*’; *za saki drek* ‘za svaku sitnicu, bezrazložno’; *z vleči se z dreka* ‘izvući se iz nevolje’; *zleči z dreka* koga ‘izvući iz neprilike *koga*’; *biti za dreka mešati* ‘biti beskoristan, biti ni za što, biti neupućen, biti nesposoban’; *imati z drekom posla* ‘družiti se (suradivati) s lošom osobom’; *šaran kak kokošji drek* ‘jako šaren’; *iti po dreka* ‘ići kamo bez razloga’; *čuditi se čemu ko pura dreku* ‘jako se čuditi čemu, zaprepastiti se’).

5. ZAKLJUČAK

Usljed specifičnih društvenih i povijesnih okolnosti, germanizmi u hrvatskom jeziku spadaju među najbrojnije posuđenice. Stoga ne čudi da je broj frazema čiju sastavnicu čine germanizmi velik. Međutim skupina frazema čijom je sastavnicom germanizam heterogena je. S obzirom na podrijetlo frazema moguće je razlikovati dvije skupine: 1. one koji imaju model u njemačkom jeziku i 2. one koji nemaju model u njemačkom jeziku, tj. koji su hrvatski nacionalni frazemi. Unutar prve skupine s obzirom na stupanj prilagođenosti možemo razlikovati: frazemske posuđenice, frazemske poluprevedenice i frazemske prevedenice (koje i nisu bile predmetom ovoga istraživanja jer na formalnom planu ne sadržavaju germanizam).

MREŽNI IZVORI

jemandem Wurst sein // Redensarten-Index.

https://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=jemandem%20wurst%20sein&bool=relevanz&suchspalte%5B%5D=rart_ou (pristup 1. veljače 2021.).

Korb geben // Redensarten-Index.

https://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=korb+geben&bool=relevanz&gawoe=an&suchspalte%5B%5D=rart_ou (pristup 1. veljače 2021.).

mit *Sack und Pack* // Redensarten-Index.

https://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=Mit+Sack+und+Pack&bool=relevanz&gawoe=an&suchspalte%5B%5D=rart_ou (pristup 1. veljače 2021.).

LITERATURA

- Back, Otto i dr. 2001. *Österreichisches Wörterbuch*. Wien: öbv & hpt.
- Dudenredaktion. 1999. *Redensarten. Herkunft und Bedeutung*. Duden Taschenbücher. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag.
- Dudenredaktion. 1999. *Duden 11. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. 2., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage*. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag.
- Dudenredaktion. 2002. *Duden. Das große Buch der Zitate und Redewendungen*. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag.
- Đuretić, Nikola [ur.]. 2014. *Eseker. Mali rječnik esekerskog govora*. Zagreb: Naklada Đuretić.
- Fink, Željka. 2005. Hrvatski frazem “djevojka (Katica) za sve” i njegovi ekvivalenti u ruskom jeziku. *VI Славистические чтения памяти проф. П. А. Дмитриева и проф. Г. И. Сафронова (материалы международной научной конференции 9–11 сентября 2004 г.) (ответственные редакторы Е. Ю. Иванова и М. Ю. Котова)*. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 131–137.
- Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF Press.
- Fink Arsovski, Željka; Kovačević, Barbara; Hrnjak, Anita. 2017. *Bibliografija hrvatske frazeologije. Frazeobibliografski rječnik*. Zagreb: Knjigra.
- Glovacki-Bernardi, Zrinjka; Hölbing Matković, Lara; Petrušić-Goldstein, Sanja [ur.]. 2013. *Agramer. Rječnik njemačkih posuđenica u zagrebačkom govoru*. Zagreb: Novi Liber.
- Hansen-Kokoruš, Renate i dr. 2005. *Deutsch-kroatisches Universalwörterbuch. Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Globus – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Ivanetić, Nada. 2002. Germanizmi kao komponente supstandardne frazeologije. *Riječ: časopis za slavensku filologiju* 8/1, 35–45.
- Ivanetić, Nada; Jurin, Suzana. 2003. Germanismen in der umgangssprachlichen Phraseologie Dalmatiens. U: *Germanistika v stičnem prostoru Evrope II* [ur. Teržan Kopecki, Karmen; Petrič, Teodor]. Maribor: Pedagoška fakulteta, 437–448.
- Keber, Janez. 2003. *Frazeološki slovar slovenskega jezika (pokusni zvezek)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

- Kovačević, Barbara. 2012. *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Kovačević, Barbara; Ramadanović, Ermina. 2013. Frazemske polusloženice (od rječnika preko tvorbe do pravopisa i obratno). *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 39/1, 271–291.
- Ljubičić, Maslina. 2011. *Posuđenice i lažni parovi: Hrvatski, talijanski i jezično posuđivanje*. Zagreb: FF press.
- Maresić, Jela; Menac-Mihalić, Mira. 2008. *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Maresić, Jela; Miholek, Vladimir. 2011. *Opis i rječnik đurđevačkoga govora*. Đurđevac: Gradska knjižnica Đurđevac.
- Matešić, Josip [ur.]. 1988. *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*. Zagreb – München: Nakladni zavod Matice hrvatske – Verlag Otto Sagner.
- Matešić, Josip. 1995. Frazeologija i dijalektologija. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 9, 83–88.
- Menac, Antica. 1972. Svoje i posuđeno u frazeologiji. *Strani jezici* 1, 9–18.
- Menac, Antica; Fink Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2014. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Menac-Mihalić, Mira. 2011. Iz kajkavske frazeologije. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 37/2, 479–491.
- Mrazović, Pavica; Primorac, Ružica. 1981. *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rječnik*. Beograd: Narodna knjiga.
- Muljačić, Žarko. 1968. Tipologija jezičnoga kalka. *Radovi. Filozofski fakultet Zadar* 7, 5–19.
- Petrović, Velimir. 2008. *Esekerski rječnik = Essekerisches Wörterbuch*. Zagreb: FF press.
- Piškorec, Velimir. 2005. *Germanizmi u govorima đurđevačke Podravine*. Zagreb: FF press.
- Puškar, Krunoslav. 2016. Germanizmi u frazeologiji kajkavskoga govora grada Križevaca. *Jezikoslovni zapiski* 22/1, 127–151.
- Štebih Golub, Barbara. 2012. *Germanizmi u kajkavskome književnom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Turk, Marija. 2013. *Jezično kalkiranje u teoriji i praksi*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Žepić, Stanko. 2002. Zur Geschichte der deutschen Sprache in Kroatien. *Zagreber Germanistische Beiträge* 11, 209–227.

Germanismen in kroatischen Redewendungen

Das Thema des vorliegenden Beitrags sind kroatische Redewendungen, die Germanismen beinhalten. Theoretische Grundlage der Untersuchung bietet die Sprachkontaktforschung. Der analysierte Korpus wurde aus unterschiedlichen Monographien aus dem Gebiet der Sprachkontaktforschung, aus kroatischen mundartlichen und standardsprachlichen Allgemeinwörterbüchern und aus Wörterbüchern der kroatischen Redewendungen exzerpiert. Es werden mehrere Kategorien von kroatischen Redewendungen unterschieden: entlehnte Redewendungen (*cuker komt culect; kajn gelt, kajn musik; mir niks dir niks, lek mih oarš*), teilweise übersetzte Lehnwendungen (*imati putra na glavi, imati žnjoru, držati lojtru komu, nemati dunsta o čemu*), vollständig übersetzte Lehnwendungen (*djevojka za sve, otjerati na prosjački štap*) und Redewendungen, die kein deutsches Modell haben (*čuditi se čemu ko pura dreku, vleči komu žnoricu po riti*).

MIJO LONČARIĆ

INSTITUT ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE, ZAGREB

mijo.loncaric@gmail.com

FRAZEOLOGIJA U KONTAKTNIM ŠTOKAVSKIM I KAJKAVSKIM BILOGORSKO-KALNIČKIM GOVORIMA

PRETHODNO PRIOPĆENJE

UDK 811.163.42'282(497.5-3BILOGORA+KALNIK)'373.7

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.32>

Prilog govori o istraživanju frazeologije u kontaktnim govorima. Ovo je pokušaj opisa poredbene frazeologije na specifičnom primjeru kontaktnih različitih narječja, sekundarnoga kontakta kajkavskoga i novoštokavskoga narječja, na kalničko-bilogorskom području (povijesno: Varaždinski generalat). S toga područja imamo relevantan frazeološki rječnik idioma koji nije u osnovi standarda (Maresić i Menac-Mihalić 2008). Zasad je detaljnije istražena kajkavska i štokavska frazeologija sela Reka kod Koprivnice, u kojem žive govornici kajkavskoga narječja (glogovničko-bilogorskoga dijalekta) i štokavskoga narječja (istočnobosanskoga i istočnohercegovačkoga dijalekta). Građa je u pripremi monografije leksikografski obrađena, pri čemu je pristup poredbeni (kajkavsko – štokavsko). Natuknice su formirane prema značenju frazema, a ne prema ključnoj riječi. U prilogu se donosi ilustracija obrade.

1. UVOD

Cilj je ovoga rada opisati postupke izrade i prikazati rezultate istraživanja vezana uz proučavanje frazeologije na području dodira dvaju i/ili više dijalekata, do kojih se došlo na temelju prikupljanja građe za monografiju *Reka izrekom: kajkavska i štokavska frazeologija Reke kod Koprivnice. Kajkavski glogovničko-bilogorski dijalekt – istočnohercegovački + istočnobosanski dijalekt*, autora Mije Lončarića i Vladimira Milivojevića, koja je u pripremi za objavljivanje.

U svojem preliminarnom istraživanju frazeologije na kalničko-bilogorskom području istražujem: a) dijalektnu frazeogeografiju/geofrazeologiju, b)

komparativnu, kajkavsko-štokavsku i dijalektno-standardnu frazeologiju te, manje, c) frazeologiju u učenju i poučavanju.

Malo je frazeoloških radova u nas koji se bave kontrastivnom frazeologijom unutar jednoga jezika iako i frazemi, kao i ostale jezične razine, imaju temelj u narodnim govorima (usp. Matešić i Petermann 1987). Dobrih primjera za to ima u drugim jezicima (usp. npr. Földes 1996; Piirainen 1991; 2006). Mnogo je radova koji se bave poredbenom frazeologijom određenoga književnoga jezika, npr. engleskoga, njemačkoga te drugih jezika – hrvatskoga, slovenskoga, srpskoga, talijanskoga, francuskoga, grčkoga... Frazeologija književnoga jezika, kao i druge jezične razine i leksičke kategorije, u konkretnom neorganskom idiomu imaju svoj poseban status i razvoj. Leksik kao otvoren sustav ima veću mogućnost preuzimanja jedinica iz drugih idioma nego fonologija i gramatika, kako iz književnih (danas nažalost velikom većinom iz jednoga jezika – engleskoga), tako i iz narodnih govora. Tako je i frazeologija u stalnoj i velikoj interakciji s narodnim govorima.

Istraživanja hrvatske dijalektne frazeologije rezultirala su dosad kvalitetnim dijalektnim frazeološkim rječnicima pojedinih mjesnih govora, dijalekata ili govora iz više srodnih dijalekata, poput djela *Frazeologija križevačko-podravske kajkavske govora s rječnicima* (Maresić i Menac-Mihalić 2008).

Međutim, malobrojni su radovi koji se posebno bave poredbenom frazeologijom naših narječja i dijalekata, iako bi i to bio velik doprinos jezičnoj kompetenciji govornika. I tu se može polaziti od rodnoga idioma, što je vrlo važno u ovladavanju književnim jezikom, kako ističe pedagogija, npr. talijanska.

Kalničko-bilogorsko područje danas je u Koprivničko-križevačkoj županiji, nekada je to bila Slavonska krajina, pa Varaždinski generalat Vojne krajine – Varaždinsko-križevačka graničarska pukovnija (od 1746. sa sjedištem u Bjelovaru) (K-K Warasdiner-Creutzer Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 5. Bellowar i Warasdiner Creuz Grenz Infanterie Regiment Nr. 5).

Na područje koje je prije velikih migracija izazvanih ratovima s Osmanlijama bilo kajkavsko doseljava se štokavsko stanovništvo, koje govori novoštokavskim ijekavskim dijalektom. Novo novoštokavsko stanovništvo jesu Hrvati i Srbi, porijeklom iz istočne Bosne i istočne Hercegovine. Novoštokavski govori Hrvata i Srba dijelom se razlikuju – Srbi i dio Hrvata govore istočnohercegovačkim, novoštokavskim ijekavskim dijalektom, drugi dio pridošlih Hrvata govori istočnobosanskim, ijekavskoćakavskim dijalektom, kao što je to u skupini sela kod Virovitice. Višestoljetni suživot i kontakt govornika štokavskoga i kajkavskoga narječja rezultirao je interferencijom, utjecajem jednih na druge, negdje više, negdje manje.

Broj govornika novoštokavskih dijalekata u kajkavskom okruženju, posebno Srba, znatno se smanjio. Još uvijek može se naići na govornike koji čuvaju osnovna obilježja štokavskih govora. To je najstarija generacija koja je odrastala i usvajala govor svojih predaka u uvjetima kada je selo još uvijek bilo selo, kada je dijalekt bio redovno sredstvo sporazumijevanja zajednice, tridesetih i četrdesetih godina 20. stoljeća.

Za jezičnu strukturu i interferenciju štokavskih, hrvatskih i srpskih govora te kajkavskih govora važni su komunikacijski kontakti. Tipovi su kontakta: a) govornici različitih narječja nemaju izravne svakodnevne komunikacije, selo je izdvojeno, b) govornici žive u susjednim naseljima, c) govornici žive u istom naselju i u stalnoj su međusobnoj komunikaciji; u istom su razredu učenici koji govore različitim narječjima.

Tu je važan i temeljni odnos komunikacije govornika dvaju različitih narječnih idioma te trećega – književnoga. Jedan dijalekt štokavskoga narječja u osnovi je književnoga jezika, drugi dijalekt nije, ali mu je genetski blizak. Drugo narječje nije u osnovi književnoga jezika, a bilo je, što je i danas vidljivo u gradskim kajkavskim govorima Koprivnice, Križevaca, Ludbrega, kao i Zagreba, koji nije na ovom području. Vidljivo je to i u govornom književnom idiomu (obično se krivo kaže: štokavskom) navedenih gradova.

Štokavština se na analiziranu području prostire u dva štokavska otoka u kojima se kontakt s kajkavskim govorima različito ostvaruje ili ga uopće nema:

a) štokavskih govora koji nemaju izravni kontakt s kajkavskim govorom imamo u koprivničkom većem otoku, sjeverno od Lepavine, npr. Veliki Botinovac, Mali Botinovac, Prnjavor Lepavinski

b) kontakt u susjednom naselju: Velika Mučna, Mala Mučna, Prkos

c) kontakt u istom naselju: Reka.

Specifičan je položaj ijekavskošćakavskoga idioma u Reki, kojim je govorilo samo nekoliko hrvatskih obitelji, dok je ijekavskoštakavskim govorilo više srpskih obitelji.¹ Većina je seljana govorila kajkavski. Ijekavskošćakavski govornici bili su jače izloženi kajkavštini jer je dolazilo do međusobnih bračnih veza, dok toga nije bilo između Hrvata i Srba zbog konfesionalnih razloga.

¹ Na virovitičkom području Lončarić i Finka (1986) otkrili su veću skupinu (oko 20) mjesnih govora ijekavskošćakavskoga dijalekta.

2. FRAZELOGIJA I FRAZEODIDAKTIKA

Njemačka frazeologinja Piirainen uspješno se bavila, teoretski i praktično, dijalektnom frazeologijom ili frazeogeografijom (njem. *Dialektphraseologie oder Phraseografie*). U radu *Phraseologie in arealen Bezügen: ein Problemaufriss* navodi se sedam kategorija frazema u zemljopisnoj rasprostranjenosti njemačke frazeologije: “(1) dijalektni frazemi; (2) regionalno prošireni frazemi govornoga jezika; (3) frazemi prošireni u standardnoj varijanti; (4) frazemi valjani na državnom području; (5) frazemi prošireni na cjelokupnom njemačkom govornom području; (6) frazemi koji se susreću u nekim jezicima (Europe); (7) međujezično široko rasprostranjeni frazemi (npr. izričaji koji su prošireni na nekoliko kontinenata).”² To je primjenjivo na hrvatsku i “srednjojužnoslavensku” situaciju, gdje peti tip – općenjemački – može vrijediti za “srednjojužnoslavenski” idiom.

Menac-Mihalić pri proučavanju kajkavske frazeologije nalazi četiri tipa frazema. “U kajkavskoj dijalektnoj frazeologiji nalazimo internacionalne frazeme, frazeme karakteristične za grupu jezika, za cijeli hrvatski jezični sustav ili za njegov dio” (Menac-Mihalić 2011: 479). Prije navođenja navedenih tipova kajkavskih frazema, Menac-Mihalić (2011: 479) uvodno je utvrdila: “Kajkavski dijalektni frazemi po svom sastavu i strukturi u bitnom se ne razlikuju od frazema standardnoga jezika.”

Što vrijedi za kajkavske frazeme koje je analizirala, vrijedi i za štokavske, a govoreći o inačicama, između ostaloga, navodi: “U dijalektološkoj literaturi, kad se promatra više različitih govora, frazemskim se inačicama ne smatraju samo one međusobno zamjenjive u kontekstu, nego i varijacije u različitim mjesnim govorima koje se značenjski (i slikovno) podudaraju s komponentom u kanonskom obliku, nastale zbog različitih fonoloških, morfoloških, tvorbenih, sintakasnih i leksičkih karakteristika pojedinih govora. Tako se u pojedinim kajkavskim govorima uočavaju fonološke, morfološke, tvorbene, sintaksne i leksičke inačice” (Menac-Mihalić 2011: 483).

Frazeologiju, pa tako i kajkavsku, karakterizira posuđivanje sastavnica, o čemu Menac-Mihalić (2011: 487) piše: “Posuđenice su u kajkavskoj kao i uopće u hrvatskoj dijalektnoj frazeologiji česte. One su se adaptirale, kako na

² “(1) dialektale Phraseologismen; (2) regional verbreitete Phraseologismen der Umgangssprachen; (3) innerhalb einer Standardvarietät verbreitete Phraseologismen; (4) innerhalb eines Staatsgebietes gültige Phraseologismen; (5) innerhalb des gesamten deutschen Sprachgebietes verbreitete Phraseologismen; (6) Phraseologismen, die in einigen Sprachen (Europas) anzutreffen sind; (7) interlingual weit verbreitete Phraseologismen (z. B. Idiome, die auf einigen Kontinenten verbreitet sind)” (Piirainen 2006: 201).

fonološkom tako i na morfološkom planu. (...) U prošlosti je kajkavska frazeologija primala dosta leksema i frazema iz drugih sustava, najviše iz njemačkog jezika, od kojih se zajedno s domaćim riječima stvarala nova frazeologija. (...) S druge strane kajkavska frazeologija stalno prima, osobito u novije vrijeme, elemente ili cijele frazeme iz hrvatskoga standardnog jezika. Nekajkavski elementi prilagođavali su se i prilagođavaju se fonološkom i morfološkom sustavu primatelja. Stare posuđenice, iako se dobro čuvaju, imaju tendenciju ograničavanja, a nove tendenciju proširivanja svoga broja i uporabe.”

Dosta se pisalo i o frazeologiji pri učenju stranoga jezika (usp. Križaj 2013). Didaktički postupci iz toga učenja mogu se dijelom primijeniti i u nastavi materinskoga jezika, gdje će rodni idiom, dijalekt, biti prvi jezik, a standard drugi, “strani” jezik.

Frazeodidaktika je novija disciplina u proučavanju dijalektne frazeologije. U Hrvatskoj su istraživanja na području frazeodidaktike malobrojnija³ u odnosu na stanje u, npr. Njemačkoj. Ettinger, kako navodi Križaj (2013: 166), definira frazeodidaktiku kao “dio frazeologije koji se bavi sustavnom primjenom frazema u nastavi materinskoga i stranoga jezika”⁴. Začetnici su frazeodidaktike Kühn i Lüger. Ettinger naglašava da “u nastavi stranoga jezika na prvom mjestu treba stajati prepoznavanje, usvajanje, uvježbavanje, zadržavanje i primjena frazema primjerena situaciji”⁵ (Križaj 2013: 167).

Učenici trebaju prepoznati tipove frazema, njihovo značenje, pragmatiku.

Metodički postupci vrijede i za materinski jezik: “Frazemi mogu biti primijenjeni i obrađeni na svakom nastavnom satu, odnosno za svaku temu: mogu biti povezani s nastavnom temom ili nastavnom jedinicom, prema svojem značenju ili svojim čimbenicima, koji se odnose na određenu temu. Frazem “u sedmom nebu” može se primijeniti, npr. za nastavnu temu *vrijeme*, *okoliš* (riječ *nebo*) ili u nastavnoj jedinici za odnose, ljubav (značenje frazema). (...) Svaka nastavna priprema odnosi se na pet (5) didaktičkih nastavnih faza: (1) opuštanje, (2) obradu i prihvaćanje nove nastavne građe, (3) vježbu, (4) ponavljanje, (5) provjeru i prosudbu, te slijedi frazeodidaktički trokorak prema Kühnu (1994), odnosno četverokorak prema Lügeru (1997): otkriti – razumjeti – utvrditi – primijeniti”⁶ (Križaj 2013: 170).

³ Usp. npr. Težak (1996), Vidović Bolt (2013), Barčot (2017).

⁴ “Teilbereich der Phraseologie, der sich mit der systematischen Vermittlung von Phrasemen im mutter- und fremdsprachlichen Unterricht befasst.”

⁵ “(...) dass das Erkennen, Erlernen, Einüben, Behalten und die situationsangemessene Anwendung von Phrasemen beim Fremdsprachenunterricht im Vordergrund stehen sollten”.

⁶ “Phraseme können bei jeder Unterrichtsstunde bzw. bei jedem Thema hinzugefügt und behandelt werden: sie können mit dem Unterrichtsthema oder mit der Unterrichtseinheit anhand ihrer

3. O GOVORIMA

Glavne značajke triju idioma obuhvaćenih istraživanjem frazema prikazane su u radu *Osvrt na kajkavski i štokavske govore Reke kod Koprivnice* (Lončarić 2018). Ovdje će biti navedene samo najvažnije.

3.1. Kajkavski govor

Obuhvaćeni kajkavski idiom stariji je kajkavski idiom, kakav se govorio polovicom 20. stoljeća. U Reki postoji i drugi kajkavski idiom, u odvojenom dijelu naselja prema Koprivnici, u punktu Rečko polje. Ondje se formira novi tip govora od govornika doseljenika različitih kajkavskih govora i dijalekata, koji su se naseljavali uz Koprivnicu i bili pod utjecajem koprivničkoga “varaškoga” kajkavskoga i štokavskoga idioma. Doseljenici u samo selo prihvaćaju stariji seoski idiom, koji se u pola stoljeća znatno izmijenio.

Mlađi govornici, primjerice, ne znaju riječi za predmete, pojave i poslove kojih više nema. Međutim, došlo je do promjena i u morfologiji i fonologiji, posebno fonetici.

Kajkavski je govor Reke specifičan po akcentuaciji, tj. ima, kao i štokavski govori, četiri naglasaka, dakle novoštokavsku akcentuaciju, bez zanaglasne duljine (i bez prednaglasne, što ima dosta kajkavskih govora).

kratkosilazni [˘] (*kràva, bràta*) kratkouzlazni [˘˘] (*sèlo, vòda*)

dugosilazni [ˆ] (*gràda, lâđa*) dugouzlazni [˘˘˘] (*vújec, gláva*)

Distribucija je naglasaka specifična, kao i u hrvatskom i srpskom štokavskom govoru.

Silazni su naglasci prebačeni na prethodni slog, osim u nekim slučajevima:

(po)kòst, (po)kòsim(o) [*< (po)kos'iti; sup. kòsit*] ‘(po)kositi’ – *pokòsil, pokòsim, pokòsla, pokòsli*

kòntat, kòntam ‘misliti’ – *prekòntal* || *prèkòntal, prekòntala* || *prèkòntala; prèkòntam(o)*

slàb, slàba – *preslàb(a), òslapt – slàpt, òslabel – slàbel; slàbeši* || *slàpši*

Bedeutung oder ihrer Komponenten, die sich auf ein bestimmtes Thema beziehen, verbunden werden. Das Phrasem *im siebten Himmel* sein kann z.B. bei dem Unterrichtsthema *Wetter, Umwelt* (das Wort *Himmel*) oder bei einer Unterrichtseinheit, die sich auf *Beziehungen, Liebe* (die Bedeutung des Phrasems) bezieht, verwendet werden. (...) Jede Unterrichtsvorbereitung bezieht sich auf fünf (5) didaktische Unterrichtsphasen: (1) Vorentlastung, (2) Abhandlung und Aneignung neuen Unterrichtsstoffs, (3) Üben, (4) Wiederholung und (5) Nachprüfen und Beurteilung und folgt dem phraseodidaktischen Dreischritt von Kühn (1994) bzw. dem ergänzten von Lüger (1997): entdecken – entschlüsseln – festigen – verwenden.”

vèlik, vèlka – prevèlik, prevèlka; nèvelik(a), pòvelik(a)
jâk, jáka – prejâk, prejâka; jâkši || jâči, jâčat; nèjak.

Silazni se naglasci obično ne pomiču u tuđicama i riječima koje imaju sufikse stranoga porijekla:

revizîr(a), televîzor(a), urtikârija
komandânt – komandânta, reštânt – reštânta
specijalîst – specijaliste, jd. N specijalista, matôr – matôra
veterinâr – veterinâra, živinâr – živinâra; pàpeir, papeira
pitôn – pitóna ‘beton’; vòlan, volána.

Zastupljene su obje najvažnije fonološke značajke kajkavske dijakronije, izjednačeni su odrazi jata i poluglasa ($\varrho = \check{e}$) te stražnjega nazalnoga samoglasnika i slogovnoga l ($\varrho = l$), koji su se dalje izjednačili s odrazom polaznoga u . U samoglasničkom sustavu jedan je samoglasnik specifičan (nema ga u književnom jeziku), to je jedini pravi, silazni dvoglas ei .⁷ On je kontinuant izjednačenih jata i poluglasa u dugom slogu; u kratkom se slogu njihov refleks izjednačio s e ($\langle e \rangle < e = e$):

dèite – dèteta, svèit – svècki, bèil – belina; stèikla mn. NA – stèklo, tèinjek – tènši.

Dvoglas dolazi i u nenaglašenom položaju, kada se naglasak pomaknuo na prednaglasni slog: *pòseikel – sèikel – pòsekla, prèvleikel – vlèikel – prevleikla; nádeil – dèil – nádeila, kòseir – koseira.*

Kajkavski govor ima jedan par palatalnih afrikata $\check{c} - \check{ž}$, prema štokavskim dvama parima $\check{c} - \check{ž}$, $\acute{c} - \acute{ž}$, npr. *čòvjek, čèlo; srèča, pìlić – čòvjek, čèlo; srèča, pìlić; svèdožba; žâk – svjèdožba; žâk.*

Govor je razvio zvučnu afrikatu $ʒ$ bezvučnoga c (popunila se “rupa” u sustavu), npr. *bèzga ‘bazga’, drúzgat ‘gniječiti’, brìznit ‘prsnuti’ – brìznem || brìznem.*

Staro x uglavnom je nestalo iz sustava (štokavski utjecaj), zamijenjeno je s v uz stražnje samoglasnike (*krùva, kùvat, mùva*), a s j uz prednje (*snèja, grijòta, mačâja*) ili je otpalo (*râst ‘hrast’, lâd; grèi – grejja*). U govoru dolazi u nekim slučajevima, s dubletama s njim i bez njega, tako uz slogovno r ($/x/rvat se, /X/rvat$ ‘Hrvat’); dolazi i u tuđicama ($/x/âm, /x/anúma$).

Uz to što je razvio četveronaglasni sustav, kajkavski je govor pod štokavskim utjecajem zadržao zvučni šumnik na kraju riječi, odnosno zvučni se šumnik u završnome položaju ne zamjenjuje bezvučnim parnjakom u većini

⁷ U tekstovima se bilježi s *ei*.

kajkavskih govora (*gòlub*, *glâd*, *drûg*, *mràz*, *pûž*, prema većini kajkavskih govora koji imaju *golup – goluba*, *glat – gladi*, *druk – druga*, *mras – mraza*, *puš – puža*).

3.2. Štokavski govori

Štokavskim dijalektima govori nekoliko obitelji. Istočnohercegovačkim ijekavskoštakavskim dijalektom govori srpska manjina u naselju. Pojavljuje se nakon Domovinskoga rata i nova struja raznih štokavskih govora iz Bosne i Hercegovine.

Osnovna je razlika između ijekavskoštakavskih i ijekavskošćakavskih govora, kao što i naziv kaže, u različitoj sudbini praslavenskih skupova **stj = *skj* i njihovih paralela **zdj = *zgj* (*ògnjišće*, *stìrnišće – ògnjište*, *stìrnište*; *mòžžani – mòždani*).

Oba govora na mjestu dugoga jata imaju uzlazni dvoglas *ie*, a u kratkom slogu slijed *je* (u poznatim slučajevima također *e*, *i*, *j*). Dvoglas se rjeđe ostvaruje i kao dvosložni slijed *ije* (izgovor *ije*). Primjeri: *diète – djèteta*, *djèca*; *sviêt – svjècki*; *biéli – bjelina*; *sliêp – sljepòća*; *briêg – brègovi*, *bregòvit*; *zasiédat – zàsjedam*; *sjèst – sìo*, *sjèla*; *živjet – živjo*, *živjela*; *ćèt – ćìo*, *ćèla*.

I štokavski su govori dobili novi šumnik – zvučnu afrikatu *ʒ* (parnjak bezvučnoga *c*), kao i kajkavski, samo ne razvojem u sustavu, nego preko posuđenica iz kontaktne kajkavštine – *bèʒga*, *drùʒgat*, *brìʒnit*.

Sudbina *x* navedena je kod kajkavskih govora, ali to je bio štokavski razvoj.

3.3. O transkripciji

Radi korisnikâ odlučili smo se za grafiju koja se upotrebljava u hrvatskom standardnom jeziku. Knjiga *Reka izrekom: kajkavska i štokavska frazeologija Reke kod Koprivnice. Kajkavski glogovničko-bilogorski dijalekt – istočnohercegovački + istočnobosanski dijalekt* namijenjena je i široj publici, stanovništvu sela i okolice, ne samo znanstvenicima. U slučajevima kojih nema u književnom jeziku, npr. pri bilježenju dijalektnih značajki, rješenje je doručeno prema hrvatskoj tradicionalnoj dijalektološkoj transkripciji kakva je prihvaćena za *Hrvatski jezični atlas*.

Između dubleta u načelu dolazi znak || (*zùbače || zùbače*, *šàmerlin || šàmrlin*), a moguće dvostrukosti unutar riječi bilježe se pomoću zagrada (*šàm(e)rlin*).

Naglasak

Naglasci se bilježe sukladno hrvatskoj tradicijskoj transkripciji, kao u književnom jeziku:

kratkosilazni [˘] kratkouzlazni [˘]
dugosilazni [ˆ] dugouzlazni [ˆ] .

Glasovi

U slučajevima kada književna grafija odstupa od dijalektološke:

za <i>ń</i> piše se	– <i>nj</i> (<i>konji, njegov</i>)
<i>ḷ</i>	– <i>lj</i> (<i>polje, ljuti</i>)
<i>ž</i>	– <i>dž</i> (<i>džep, svjedodžba</i>)
<i>ẓ̌</i>	– <i>đ</i> (<i>đak, vođa</i>).

U kajkavskom govoru postoji i slučaj da se *lj* izgovara kao dva glasa, suglasnika, kao *l + j*, a ne kao palatalno *l*, tj. *ḷ*, i to u petrificiranoj riječi *olje* u značenju ‘(posvećeno) ulje’, u frazi *dà se òlje ne razleje* ‘da se ne prolije posvećeno ulje’. U štokavskim govorima takav je slučaj u *podieljo* (< *podielio, podielijo*), u liku oblika gdje je otpalo zanaglasno *i*.

Znakovi (slova) za foneme kojih nema u književnom jeziku:

<i>ẓ̌</i>	– <i>dz</i> (<i>bedzga, modzek</i>)
kajkavsko “srednje” <i>č</i> piše se	– <i>č</i> (<i>sreča, oču, čovek, čelo</i>)
kajkavsko “srednje” <i>ẓ̌</i>	– <i>dž</i> (<i>džak, svedodžba</i>).

Za *ẓ̌* upotrijebljen je poseban novi znak (*dẓ̌*), analogno dvoslovima *dž*, *dz*.

Duge suglasnike pišemo udvojenim slovom, dvoslovom istoga slova: *naj-jakši* (za *naj:akši* || *najakši* < *najjakši*), *molla* (za *mol:a* || *moļa* < *molila*), *platt* (za *plat:* || *plāt* < *platit*), *rott* (za *rot:* || *roṭ* < *rodit*).

Sva tri govora imaju dvoglas na mjestu dugoga jata, odnosno kajkavski govor i na mjestu dugoga poluglasa, koji se izjednačio s jatom. Bilježe se dvoglasima *ie*, *ei*. Melodija naglasaka bilježi se na jednom od slova dvoslova za dvoglas. Kajkavski je dvoglas, po vokalnosti, silazno *ei*, ovdje se piše kao *ei* (*deíte, slêip, sleípa, brêig; stêikla* mn. NA od *stèklo* ‘staklo’, *teínjek, teínka* ‘tanak’). Štokavski je dvoglas, po vokalnosti, uzlazno *ie* (*diéte, sliêp, sliépa, briêg*).

Odlučili smo se primijeniti fonološku, ne fonetsku transkripciju. Na primjer, pišemo štokavski kao i u književnom jeziku *s bratom, s mamom, s tatom*, a kajkavski *z bratom, z mamom, z tatom* te *v blato, v meglu, v tanjeir, v kola*. Takva metodologija posebno je prikladna pri obradi primjera iz što-

kavskih govora. Naime, kada u govoru, nekad fakultativno, dođe zvučni suglasnik ispred bezvučnoga, obično ne dolazi do potpunoga jednačenja suglasnika – u kajkavskom idiomu dolazi.

Sonant *v* u štokavskim govorima ostaje sonant (*lovac – lovca*), a u kajkavskima u dijelu se distribucije ponaša kao sonant, a u dijelu kao šumnik (pa se u slijedu s idućim šumnikom asimilira po zvučnosti) (*lovec – lofca*), što je i očekivano. Kod šumnika, kada zbog ispadanja zanaglasnoga samoglasnika zvučni samoglasnik dođe ispred bezvučnoga, u kajkavskom govoru zvučni šumnik zamjenjuje se svojim bezvučnim parnjakom, npr. *jezik – jeska* (< *jezka* < *jezika*). Međutim, u štokavskim je idiomima drukčije. Postoji i varijanta kao u kajkavskom govoru (*jeska*), ali je običnija druga pojava. Zvučni se suglasnik jednači po zvučnosti s idućim šumnikom, tj. gubi zvučnost, postaje bezvučan, ali se ne zamjenjuje svojim bezvučnim parnjakom, u našem primjeru *z* se ne zamjenjuje sa *s*, nego zadržava svoju napetost, ne postaje nenapet kao *z*.⁸

4. REČKA FRAZEOLOGIJA

Rječnik o kojem je riječ u ovome radu prvi je veći rad koji donosi komparativnu kajkavsko-štokavsku građu s navedenoga područja.

S kalničko-bilogorsko-podravskoga područja objavljeno je djelo *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*, koji su izradile Jela Maresić i Mira Menac-Mihalić, a izdao Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje 2008. Građa je skupljena u više govora koji pripadaju četirima kajkavskim dijalektima: podravskom, gornjolonjskomu, glogovničko-bilogorskoga te turopoljskomu (govor Peteranca) (v. Kartu 2).

⁸ Iz popisa razlikovnih obilježja: “9. zvučnost ~ bezvučnost / 11. napetost ~ nenapetost” (Zečević 1997: 42, 48).

Dvije su vrste šumnika: fortis – uvijek bezvučan i napet, te lenis, koji su nenapeti, a mogu biti zvučni (kao naši zvučni šumnici) i bezvučni, kao u nekim njemačkim govorima. Sibilant *s* uvijek je bezvučan i napet (fortis), dok je *z* zvučan i nenapet (lenis). U hrvatskom jeziku fonološko je obično obilježje zvučnost, u njemačkom jeziku npr. obično je fonološko obilježje nenapetost, a zvučnost je zalihosna. U nekim njemačkim govorima šumnici lenis nisu zvučni, nego bezvučni, ali se bezvučno *z* (uvjetni termin) razlikuje od *s*, ostaje nenapeto. U nekim štokavskim govorima fonološki su relevantni i zvučnost i napetost, kao u Reki. U sekundarnom dodiru, skupu, nakon otpadanja samoglasnika, lenis *z* asimilira se po zvučnosti, ali ne postaje fortis *s* (bezvučan i napet), ostaje nenapet. U transkripciji ima i posebnih znakova, slova za bezvučni lenis, ali bilo bi previše i to navoditi. Za naše potrebe može se primijeniti postupak iz transkripcije *Općeslavenskoga lingvističkoga atlasa* da se šumnici lenis (zvučni – *b, d, g, h, z, ž*) kad su bezvučni pišu slovom za zvučne s naznakom da su bezvučni, tj. znakom $\underset{\cdot}$ ispod slova (*ḅ, ḍ, g̣, ẓ, ẓ̌, ỵ*).

Iako je obuhvaćeno područje dijelom istraženo, trebalo bi ga, zbog povijesnih i socioloških specifičnosti, ipak temeljitije istražiti. Najprije bi trebalo istražiti stanje govora u pojedinim naseljima, a onda i specifične karakteristike, kao što je frazeologija.

Monografiju na temelju koje je nastao i ovaj rad izradili su izvorni govornik rečkoga starijega kajkavskoga idioma (Mijo Lončarić (r. 1941.)) i izvorni govornik rečkoga istočnohercegovačkoga idioma (Vladimir Miliwojević (r. 1942.)). Kazivači za hrvatski istočnobosanski dijalekt bili su Marijan Ištvanović (r. 1953.) i njegova sestra Štefica Žagar (r. 1951.). Kazivač za istočnohercegovački govor bio je Miloš Dragosavljević (r. 1947.). Građu za hrvatske štokavske idiome i srpski idiom uredio je Mijo Lončarić.

Kao “podsjetnik” za prikupljanje građe služila nam je navedena knjiga Jele Maresić i Mire Menac-Mihalić te *Baza frazema hrvatskoga jezika* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. U obradi služili smo se općim i frazeološkim rječnicima, hrvatskim i srpskim.

Građa je obrađena poredbeno (kajkavsko – štokavsko). Natuknice su formirane prema značenju frazema, a ne prema ključnoj riječi.

Obrada frazema daje se pod natuknicom koja naznačuje sadržaj, smisao frazema, a ne kod njegove ključne riječi, i to kako bi se izbjeglo ponavljanje zbog razlike, fonološke ili leksičke, u ključnoj riječi u obrađenim idiomima. Ključne se riječi navode po abecedi i upućuju na natuknicu gdje je obrada. Najprije se navodi kajkavska inačica, a onda štokavska.

Karakteristično je da neki kajkavski frazemi nemaju štokavske inačice, a obratno je rijetko.

Izdvojeni su frazemi, ako nisu navedeni po smislu, u skupinama: (a) pozdravi, (b) usklici, (c) igre riječi, (d) kletve.

Rječnički članak sadrži: a) frazem na književnom jeziku; b) (ne obavezno) u uglatoj zagradi dijalektnu inačicu, odnosno inačice frazema, ako one u nečem – fonološki, morfološki, leksički – posebno odstupaju od književnoga lika; c) primjer upotrebe frazema u potvrđenoj rečenici. Ne navodi se dijalektna inačica frazema kada je razlika samo u infinitivu, tj. kad književna inačica ima infinitiv na *-i*, a dijalektna bez *-i*, jer je to sustavna razlika, npr. ne navodi se inačica za *vući* – *vuć*, ali se navodi za *vući* – *vleići*.

U kajkavskim frazemima usporedni su prilozi *kaj* || *kak* || *ko*; upotrebljavaju se isti frazemi sa sva tri priloga, no donosi se samo jedan, kako je potvrđeno, većinom *kaj*.

U prilogu se donosi stranica radne verzije *Rječnika*.

LITERATURA

- Barčot, Branka. 2017. *Lingvokulturologija i zoonimska frazeologija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Fink Arsovski, Željka; Kovačević, Barbara; Hrnjak, Anita. 2010. *Bibliografija hrvatske frazeologije i CD s popisom frazema analiziranih u znanstvenim i stručnim radovima*. Zagreb: Knjigra.
- Földes, Csaba. 1996. *Deutsche Phraseologie kontrastiv. Intra- und interlinguale Zugänge*. Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Hallsteinsdóttir, Erla. 2011. Aktuelle Forschungsfragen der deutschsprachigen Phraseodidaktik. *Linguistik online* 47/3, 3–31.
- Ivić, Pavle. 1958. *Die serbokroatischen Dialekte: Ihre Struktur und Entwicklung. Erster Band, Allgemeines und die štokavische Dialektgruppe*. 's-Gravenhage: Mouton & Co.
- Ivšić, Stjepan. 1936. Jezik Hrvata kajkavaca. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 48, 47–88.
- Kašić, Dušan. 1967. *Srbi i pravoslavlje u Slavoniji i sjevernoj Hrvatskoj*. Zagreb: Savez udruženja pravoslavnog sveštenstva SR Hrvatske.
- Kašić, Jovan. 1963. O jekavskom govoru Velikog Grđevca. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 6, 149–157.
- Križaj, Lucija. 2013. *Phraseme beim Daf-unterricht*. *Vestnik za tuje jezike* 5/1–2, 165–182.
- Kühn, Peter. 1994. Pragmatische Phraseologie: Konsequenzen für die Phraseographie und Phraseodidaktik. U: *Europhras 92: Tendenzen der Phraseologieforschungen* [ur. Sandig, Barbara]. Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, 411–428.
- Lisac, Josip. 2003. *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Lončarić, Mijo. 1981. Sjevernomoslavački kajkavski govori (s kartom sjevernoistočnih kajkavskih govora). *Rasprave Zavoda za jezik IFF* 6–7/1, 55–120.
- Lončarić, Mijo. 1985. Kalničko-bilogorska štokavština. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7/1, 133–150.
- Lončarić, Mijo. 1986. Bilogorski kajkavski govori. *Rasprave Zavoda za jezik IFF* 12, 5–221.
- Lončarić, Mijo. 2007. Štokavsko-kajkavski odnos na kalničko-bilogorskom području. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 50, 459–472.
- Lončarić, Mijo. 2009. Govor Koprivnice i Podravine nekad i danas. *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja* 8/15, 139–152.
- Lončarić, Mijo. 2010. Reka. U: *Upitnik za Hrvatski jezični atlas* (rukopis).

- Lončarić, Mijo. 2017. Turopoljski dijalekt. *Luč – časopis Ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici* 5/5, 84–92.
- Lončarić, Mijo. 2018. Osvrt na kajkavski i štokavske govore Reke kod Koprivnice. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 44/1, 299–330.
- Lončarić, Mijo; Finka, Božidar. 1986. Govor virovitičkoga kraja. U: *Virovitički zbornik 1234–1984* [ur. Mohorovičić, Andre]. Virovitica: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Skupština općine Virovitica, 329–338.
- Lončarić, Mijo; Milivojević, Vladimir. [u pripremi]. *Reka izrekom: kajkavska i štokavska frazeologija Reke kod Koprivnice. Kajkavski glogovničko-bilogorski dijalekt – istočnohercegovački + istočnobosanski dijalekt*.
- Lončarić, Mijo; Zečević, Vesna. 2008. Štokavsko-kajkavski odnosi. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 14, 25–32.
- Malnar, Marija. 2012. *Fonološki opis čabarskih govora na frazeološkom korpusu*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Malnar Jurišić, Marija. 2015. O frazeološkim istraživanjima u hrvatskoj dijalektologiji. *Naučni trudove* 53/1, 86–96.
- Maresić, Jela; Menac-Mihalić, Mira. 2008. *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Matešić, Josip. 1995. Frazeologija i dijalektologija. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 9, 83–88.
- Matešić, Josip; Petermann, Jürgen. 1987. Zur Problematik der arealen Phraseologie am Beispiel des Kroatischen, Russischen und Deutschen. U: *Aktuelle Probleme der Phraseologie. Symposium 27.–29. 9. 1984 in Zürich* [ur. Burger, Harald; Zett, Robert]. Bern u.a.: Peter Lang, 259–265.
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Menac-Mihalić, Mira. 2002. Problemi izrade višedijalektnoga frazeološkog rječnika. *Filologija* 38–39, 49–55.
- Menac-Mihalić, Mira. 2006. Projekt “Istraživanje hrvatske dijalektne frazeologije”. U: *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah* [ur. Koletnik, Mihaela; Smole, Vera]. Maribor: Slavistično društvo, 360–365.
- Menac-Mihalić, Mira. 2011. Iz kajkavske frazeologije. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 37/2, 479–491.
- Menac-Mihalić, Mira; Celinić, Anita. 2012. *Ozvučena čitanka iz hrvatske dijalektologije*. Zagreb: Knjigra.
- Milivojević, Vladimir. 2018. *Reka: povijest, priče, ljudi*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice.
- Okuka, Miloš. 2008. *Srpski dijalekti*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta.
- Pavičić, Stjepan. 1994. *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*. [prir. Lončarić, Mijo; Barić, Eugeniya]. Vinkovci: Privlačica.

- Pavleš, Ranko. 2013. *Podravina u srednjem vijeku*. Koprivnica: Meridijani.
- Petrić, Hrvoje. 2012. *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*. Samobor – Zagreb: Meridijani – Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju.
- Piirainen, Elisabeth. 1991. Zur Phraseologie des Niederdeutschen. Überlegungen zu einer kontrastiven Darstellung von Hochsprache und Mundart (am Beispiel des Westmünsterländischen). U: *Begegnungen mit dem 'Fremden'. Akten des VIII. Internationalen Germanisten-Kongresses Tokyo 1990*. [ur. Iwasaki, Eisuke]. München: Iudicium, 370–379.
- Piirainen, Elisabeth. 2006. Phraseologie in arealen Bezügen: ein Problemaufriss. *Linguistik online* 27/2, 195–218.
<https://bop.unibe.ch/linguistik-online/article/view/751/1282> (pristup 14. listopada 2019.).
- Puškar, Krunoslav. 2016. Germanizmi u frazeologiji kajkavskoga govora grada Križevaca. *Jezikoslovni zapiski* 22/1, 127–151.
- Rešetar, Milan. 1907. *Der štokavische Dialekt*. Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Težak, Stjepko. 1996. *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*. Zagreb: Školska knjiga.
- Valenčić Arh, Urška. 2000. Phraseologismen als Herausforderung für den Unterricht. *Vestnik* 34/1–2, 117–132.
- Vidović Bolt, Ivana. 2013. O mogućnostima poučavanja i usvajanja hrvatskih frazema. U: *Prvi, drugi, ini jezik: hrvatsko-makedonske usporedbe* [ur. Cvikić, Lidija; Petroska, Elena]. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 252–264.
- Zečević, Vesna. 1997. *Fonetika i fonologija*. U: Barić, Eugenija i dr. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga, 39–93.
- *** *Hrvatski jezični atlas* [upitnici izabranih govora na kalničko-bilogorskom području; građa se čuva u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje u Zagrebu (ispred imena mjesta stoji broj punkta u HJA):
 30. Apatovec, 31. Hižanovec, 32. Kalnik, 33. Kalnički Osek (štokavski), 37. Jagnjedovec, 37a. Reka (kajkavski), 38. Cubinec, 39. Cirkvena, 40. Virje, 41. Đurđevac, 42. Podravske Sesvete, 43. Suha Katalena, 72. Preseka, 73. Brčevac (Vrbovec), 106. Ciglena, 113. Šimljanik, 116. Pitomača, 117. Stari Gradac, 118. Virovitica (štokavski), 119. Suhopolje.

Die Phraseologie in den kajkavischen und štokavischen Kontaktdialekten um Bilogora und Kalnik

Mein Beitrag ist eine vorläufige Mitteilung zur Erforschung der Phraseologie in den kajkavischen und štokavischen Kontaktmundarten um Bilogora und Kalnik.

Aus diesem Gebiet haben wir ein relevantes phraseologisches Wörterbuch jenes Idioms, das nicht dem Standard zugrunde liegt (Maresić und Menac-Mihalić 2008), doch gibt es noch kein solches Wörterbuch des dem Standard zugrunde liegenden Dialektes. Die Sprecher der beiden Mundarten leben nicht ausschließlich in verschiedenen benachbarten Orten, sondern manchmal sogar in ein und demselben Ort und stehen so in ständigem Sprachkontakt miteinander; in derselben Klasse sitzen Schüler verschiedener Dialekte beisammen, deren einer dem Standard zugrunde liegt, der andere jedoch nicht. Hier ist auch das grundlegende Verhältnis in der Kommunikation von Angehörigen zweier verschiedener Dialektgruppen von Belang, weshalb ich auch auf den Problemkreis Lernen und Unterrichten unter diesen Umständen eingegangen bin.

Eingehender erforscht ist die kajkavische und štokavische Phraseologie des Dorfes Reka bei Koprivnica, wobei der kroatischen Sprache die kajkavischen Dialekte von Bilogora-Kalnik und vom Štokavischen der ostbosnische ijekavisch-šćakavische sowie der osterherzegowinische Dialekt angehören. Štokavische Dialekte werden von vereinzelt Familien gesprochen. Einen ostbosnischen ijekavisch-štokavischen Dialekt spricht die serbische Minderheit. Seit dem Unabhängigkeitskrieg treten auch verschiedene štokavische Dialekte aus Bosnien und der Herzegowina in Erscheinung.

Beim erfassten kajkavischen Idiom handelt es sich um ein älteres Idiom, wie es um die Mitte des 20. Jhs. gesprochen wurde. Im Dorf existiert auch ein anderes kajkavisches Idiom, in einem getrennten Ortsteil, in dem sich unter den in der unmittelbaren Nähe Koprivnicas angesiedelten Sprechern verschiedener kajkavischer Mundarten und Dialekte, beeinflusst vom "varaški" kajkavischen so wie dem štokavischen Idiom Koprivnicas, ein neuer Dialekttypus herausbildet. Die im Dorf selbst angesiedelten Zuwanderer nehmen das ältere Dorfdiom an.

Der Beitrag bringt eine Illustration der Bearbeitung.

PRILOZI

Prilog 1. Odabrani primjeri iz knjige *Reka izrekom: kajkavska i štokavska frazeologija Reke kod Koprivnice. Kajkavski glogovničko-bilogorski dijalekt – istočnohercegovački + istočnobosanski dijalekt* autora Mije Lončarića i Vladimira Milivojevića (u pripremi za objavljivanje).

BEZVRIJEDNO

objesiti mačku za rep [*obest mačku na rep*] bezvrijedno je ♦ *Kāj je pripoveídala, òbes máčku na rēp.* ☺ *To slòbodno òbjes máčku na rēp.*

CRN ☹ **predznak**

DOMA ☹ **gospodarenje**

GOSPODARENJE

kad mačke nema doma, miši kolo vode [*dok mačke neima doma, miši kolo vode*] kad nema gazde, svi gospodare ♦ *Dok neije bilo gäzde, svè su zrâjtali – dok máčke neíma dõma, i miši kòlo vòde.*

KAŠA ☹ **okolišanje**

KOLO ☹ **gospodarenje**

KUPOVANJE

kupiti mačka u vreći [*kupt mačka u vreći*] kupiti, kupovati naslijepo ♦ *Nísi glédel kâj kupúješ, kúpil si máčka vu vrèči.* ☹ *Kúpli smo máčka u vrèči.*

prodati mačka u vreći prodati na nevideno ☹ *Čèli su mi pròdat máčka u vrèči.*

LOŠ ☹ **predznak**

MAČAK, MAČKA ☹ **gospodarenje, kupovanje, nadmudrivanje, okolišanje, pjevanje, predznak, prenošenje, pristajanje, rep, spavanje**

MIŠ ☹ **gospodarenje, nadmudrivanje**

MLADI ☹ **prenošenje**

NADMUDRIVANJE

igrati se mačke i miša nadmudrivati se, nadmetati se ♦ *Kâj bi se namudrivali, igrali mǎčke i miša!* ☹ *Ígra se mǎčke i miša.*

NADRAPATI ☹ **stradanje**

OBJESITI ☹ **bezvrijedno**

OKOLIŠANJE

kao mačak, mačka oko vruće kaše [*kao || kaj mačak || maček oko vruće kaše*] okolišati, oklijevati ♦ *Vřtela se kâj mǎčka òko vrúće kǎše, nêi se ũfala dójt.* ☹ *Vřtiš se stálno ko máčak òko vrúće kǎše.*

PJEVANJE

pjevati kao da mačka vučes za rep [*popeivat kak da mačka za rep vleičes*] loše pjevati ♦ *Popeívala je kâj da je vleikla máčka za rêp.*

PREDZNAK

crni mačak je prešao preko puta [*crni maček je prešel preko puta*] neće biti dobro ♦ *Neije joj se dõbro písalo, prèšla joj je crna mǎčka prèko púta.* ☹ *Níje dõbro, prèšo mi je cřni máčak prek púta.*

PRENOŠENJE

prenositi kao mačka mlade [*prenašat ko mačka mlade*] stalno prenositi s jednoga mjesta na drugo ♦ *Prenášala je prñjke kaj mǎčka mláde.* ☹ *Nèmoj stálno prenášat ko mǎčka mláde.*

PRISTAJANJE

stajati kao mačku sedlo [*stat kaj mačku sedlo*] ne pristajati, loše stajati ♦ *Stála mu je tórba kàj máčku sèdlo.*

REP (v) **bezvrijedno, pjevanje**

SEDLO (v) **pristajanje**

SIV (v) **stradanje**

SPAVANJE

spavati kao mačak [*spavat* || *spat ko mačak* || *maček*] mirno spavati ♦ *Spî kàj máček na bánjku.* (š) *Spâva mîrno ko máčak.*

STRADANJE

nadrapati kao žuti, sivi mačak [*nadrapat ko žuti, sivi maček*] jako stradati ♦ *Meišal si se i nadrápal kàj sîvi máček.* (š) *Nadrápo je ko žûti máčak.*

VODITI (v) **gospodarenje**

VREĆA (v) **kupovanje**

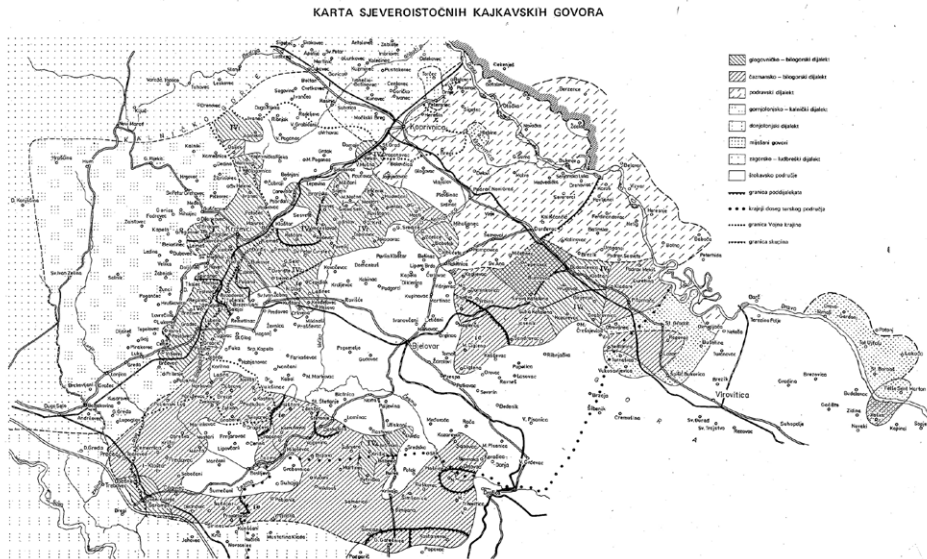
VRUĆ (v) **okolišanje**

ŽUT (v) **stradanje**

Kratice: (v) = vidi

(š) = štokavski

Prilog 2. Karte

Karta 1. Sjeveroistočni kajkavski govori (s vidljivim štokavskim govovima) (izvor: Lončarić 1981)

Karta 2. Kajkavsko narječje (izvor: Lončarić 2017: 92)

MARIJA MALNAR JURIŠIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

mmalnar@ffzg.hr

SRCE I DUŠA U HRVATSKOJ DIJALEKTOJ FRAZELOGIJI¹

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'373.72

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.33>

U hrvatskoj dijalektnoj frazeologiji zabilježeni su brojni frazemi čije su sastavnice nazivi dijelova ljudskoga tijela. Za potrebe ovoga rada² iz objavljene su dijalektne građe ekscerpirani frazemi koji u svojoj strukturi sadrže lekseme *srce* i/ili *duša*, a dio građe prikupljen je terenskim istraživanjem. Promatraju se značajke takvih frazema, a osobita se pozornost usmjerava na njihovo značenje.

1. UVOD

Dosadašnja su istraživanja u frazeologiji potvrdila da su nazivi dijelova ljudskoga tijela čestim sastavnicama frazema³ (usp. npr. Kovačević 2012; Malnar Jurišić 2017). Zastupljenijima su se pokazali nazivi onih dijelova koji su vidljivi oku, a iznimka je upravo *srce* koje se, zbog svoje simbolike, ubraja među češće sastavnice (usp. Kovačević 2012: 283). Ovaj se, pak, somatizam dovodi u vezu s dušom, s kojom je u frazeološkome korpusu (kao i u percepciji stvarnosti koja nas okružuje) nerijetko u suodnosu.

¹ Dragoj Profesorici velika hvala na pruženome znanju i prilici života, na nesebičnoj podršci i brizi! Od srca...

² Rad je napisan u okviru projekta *Lingvistička geografija Hrvatske u europskome okružju (LinGeH)*, koji financira Hrvatska zaklada za znanost pod brojem HRZZ 3688.

³ O tome Hrnjak (2005: 20) piše: "Tako ljudsko tijelo u frazeologiji postaje predmet metaforičkog i metonimijskog prijenosa značenja putem kojeg dolazi do konceptualizacije određenih fenomena, a značajan dio frazeološkog fonda svakog jezika čine frazemi sa somatizmima kao komponentama."

Za potrebe ovoga rada iz objavljenih su radova (rječnika⁴, znanstvenih radova) ili rukopisnih doktorskih disertacija te građe prikupljene terenskim istraživanjem izdvojeni upravo oni frazemi koji u svojoj strukturi sadrže sastavnice *srce* i/ili *duša*.

2. UKRATKO O STRUKTURI

Među rijetke primjere frazema najmanjega opsega, minimalnih frazema, u ekscerpiranome se korpusu ubrajaju primjerice: *na dušu* čiju, *po duši*, *s dušom*.

U frazeme sveze riječi ubrajamo sveze poput:

- glagol + imenica: *dati dušu*, *griješiti dušu*, *ispiti dušu* komu, *nemati duše (dušu)*, *spasiti dušu*, *imati srca* {za koga}, *nemati srca*, *slomiti srce* komu
- glagol + pridjev + imenica: *imati dobru dušu*, *biti čistoga srca*, *biti tvrda (tvrdoga) srca*, *imati tvrdo srce*
- glagol + imenica + glagol: *ne moći srcu odoljeti*
- glagol + imenica + prijedlog + imenica: *imati srce od kamena*, *staviti srce na mjesto*
- glagol + prijedlog + imenica: *imati (nositi) na duši* koga/što, *odnijeti na duši* što, *biti bez duše*, *biti bez srca*, *raniti u srce* koga, *smijati se (nasmijati se) od srca*, *ujesti (ugristi) za srce* koga
- imenica + glagol: *dušu mučiti* komu, *dušu odmoriti*, *dušu ispustiti (pustiti)*
- imenica + prijedlog + imenica: *duša od čovjeka*, *ruku na srce*...

Česti su primjeri frazema sa strukturom rečenice: *srce je na mjestu* komu, *srce je od kamena* komu, *srce je sašlo (došlo, iskočilo i sl.) u pete (petu, gaće)* komu, *duša je na jeziku* komu, *duša je komu došla (izašla) u grlo (na jezik)*, *dušu bi dao tko* komu, *pao je kamen {sa} srca* komu, *izdalo je srce* koga, *srce puca (je puklo) {od tuge}* komu, *srce se para {od tuge}* komu, *srce se*

⁴ Korpus, koji se donosi na kraju rada, primarno je izdvojen iz *Frazeloge novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema* (Menac-Mihalić 2005), *Frazeologije križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima* (Maresić i Menac-Mihalić 2008) i *Frazeologije splitskoga govora s rječnicima* (Menac-Mihalić i Menac 2011) te iz dostupnih dijalektnih rječnika i znanstvenih priloga. Izdvojeni frazemi poslužili su kao temelj za usmjereno istraživanje na terenu. Ovim putem zahvaljujem dr. sc. Joži Horvatu (Ludbreg) i doc. dr. sc. Marini Marinković (Osijek) na prikupljenoj i ustupljenoj građi.

komu *prepolovilo na pola*, *srce je stalo* komu, *srce vuče* koga komu (kamo), *teško je pri srcu* komu, *teško je palo na srce* komu što, *koliko ti {god} srce želi (hoće)*...

Poredbeni frazemi zastupljeni su nešto rjeđe, a izdvajaju se primjeri poput: *čekati kao duša raj*, *kao duša bez tijela*, *tjerati (natezati, naganjati, mučiti)* koga *kao vrag grešnu dušu*, *{dobar} kao duša*. Potonji primjer pokazuje da u spomenutoj strukturi može izostati A-dio frazema, čime frazem sveze riječi može postati dvodijelnim poredbenim frazemom ili minimalnim frazemom (pridjevka sastavnica u frazemu *dobar kao duša* u pojedinim se govorima može i izostaviti).

3. RASPROSTRANJENOST I INAČICE

Većina je potvrđenih frazema ujedno i dijelom frazeologije standardnoga jezika⁵, kao što su to primjerice frazemi *duša od čovjeka*, *dušu ispustiti (pustiti)*, *duša je na jeziku*⁶ komu, *mirne duše*, *biti tvrda (tvrđoga) srca*, *nemati srca*, *prirasti* komu *{k} srcu*, *srce je na mjestu* komu, *teško je pri srcu* komu..., a svi su oni potvrđeni i u svim trima hrvatskim narječjima. Iako malobrojni, u korpusu su zabilježeni i frazemi koji su karakteristični za manje govorno područje, tj. za užu regiju. Tako izdvajamo frazeme poput *duša će* komu *u šupalj dub*, zabilježen u štokavskome govoru Lovreća (Menac-Mihalić 2005: 164) ili primjer iz Dalmatinske zagore *pojila guzica dušu* (Gusić i Gusić 2004: 120). Ipak, možemo reći da će se tek daljnjim usmjerenim istraživanjima dijalektne frazeologije moći utvrditi stvarna čestotnost nekih, do danas rijetko zabilježenih primjera.

U korpusu su zamjetne i određene inačice frazema. Tako su, primjerice, na tvorbenoj razini potvrđene moguće varijacije glagolske sastavnice, a što se potvrđuje primjerima *{do} u dušu znati (poznavati)* koga ili *dušu ispustiti (pustiti)*. Pritom, upotreba jednoga od oblika nije uvijek određena pripadnošću nekome govoru ili narječju – naime, potvrde nas upućuju na to da se u istome govoru nekad mogu pojaviti oba oblika. Na leksičkoj su razini potvrđena dva tipa mogućih varijacija koje ne utječu na promjenu značenja samoga frazema. S jedne je strane moguća zamjena sastavnice unutar frazema bliskoznačnicom/istoznačnicom, tj. dijalektnim oblikom karakterističnim za pojedini govor, kao u primjerima *duša je na jeziku* komu ~ *duša je na*

⁵ Usp. npr. *Hrvatski frazeološki rječnik* (HFR) (Menac, Fink Arsovski i Venturin 2014) i *Baza frazema hrvatskoga jezika* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

⁶ U HFR-u (2014: 108) naveden je frazem *duša je na jeziku (u nosu)* komu.

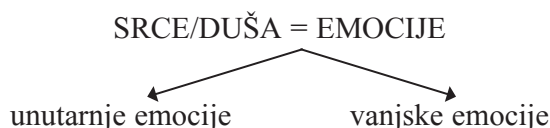
zajiku komu, *imati srce od kamena* ~ *imati srce od kamika*. S druge strane imamo primjere *duša je komu došla u grlo* ~ *duša je komu izašla na jezik*, *imati na duši koga/što* ~ *nositi na duši koga/što*, *srce je sašlo u petu komu* ~ *srce se kalalo u gaće komu*, u kojima varijacija nije rezultat isključivo različitoga leksičkog fonda, nego i relativno slobodnoga izbora unutar određenih sastavnica u frazemu.

Uz to što su nositelji leksičkoga blaga, dijalektni frazemi ujedno upućuju na fonološke/morfološke značajke pojedinoga govora. Promotrimo li sastavnice *duša* i *srce* izolirano, razvidno je da na leksičkome planu one ne pokazuju raznolikost. Ipak, mogu se uočiti neke fonološke alternacije. Tako se leksem *duša* pojedinomu sustavu može prilagoditi samo prozodijski (npr. potvrda iz Hvara (*dūšā o(d) covīka* (Benčić 2014: 127)), ili i vokalno (npr. potvrda *mīrnę dūšę* iz Tršća, u kojemu je, uz skraćivanje vokala *u*, došlo i do otvaranja vokala *e*). Uz to, u govorima u kojima je potvrđen cakavizam, uslijed promjene *š > s/ś*, dolazi i do promjene u samoj sastavnici, kao što bilježimo u primjeru iz Trogira *Švè šan mu iskântâ cā mi je bīlo nā dušu* (Geić 2015: 128). I *srce* se, osim na razini prozodije (npr. *Pāl mi je kāmən sa sŕca* – Osojnik), može prilagoditi / prilagođava i na razini vokalizma. Tako u govorima u kojima je potvrđena zamjena poluglasa uz slogotvorno *r > a*, *e*, *o* ili *ę* i u frazeološkome korpusu bilježimo primjere poput *Ke me ję tęšku, mę tāk sęrci bāli* (Malnar 2011: 103) ili *Ręklo bi se dā (n)joj je priręsa sārцу* (Benčić 2014: 378). Zamjetno je, međutim, da se u nekim govorima navode i dvostrukosti, tj. fonološke inačice (npr. *ujist za srce/serce/sarce* (Turk 1998: 273); *bāli mę sęrci/sŕci* (Tr)) koje upućuju na moguće različitosti ili promjene u samome sustavu. Unutar konsonantizma i ovdje se može uočiti promjena uslijed cakavizma, kao što je to u primjeru *Cę nęj pa vōle, tūde sŕci bāli* (Malnar 2012: 200).

4. SIMBOLIKA I ZNAČENJE SASTAVNICA

U definiranju⁷ *srca* i *duše* izdvajaju se *osjećaji* te možemo reći da oni predstavljaju svojevrсно središte ili ukupnost ljudskih emocija ili osobina, pri čemu srce predstavlja konkretan pojam, a duša njegov apstraktan parnjak. U frazeološkome korpusu oni često simboliziraju određenu emociju, a s obzirom na prikupljene potvrde, možemo razlikovati dva tipa emocija:

⁷ Jedna je od Anićeveih definicija duše ‘ukupnost čovjekovih osjećaja, svijesti i karakternih osobina’ (Anić 2000: 198), a za srce bilježi i preneseno značenje ‘draga osoba’ (Anić 2000: 1096), čime se također upućuje na emotivne karakteristike.

Obje se sastavnice, naime, pojavljuju u frazemima kojima se izriče ili opisuje nečije emotivno stanje (*unutarnje emocije*), ali i u onima kojima se izriče ili opisuje emotivan odnos prema nekome (*vanjske emocije*).

U unutarnje emocije koje se izražavaju ovim frazemima najčešće ubrajamo trenutne negativne osjećaje pojedinca poput straha (*duša je komu došla (izašla) u grlo (na jezik)*), *palo je srce u gaće* komu, *presjeklo {je} oko srca* koga, *srce je sašlo (došlo, iskočilo i sl.) u pete (petu, gaće)* komu, *srce je u petama* komu) ili patnje (*boli koga {i} duša {i} tijelo*), *teško je pri (u) duši* komu, *boli (zaboljelo je) srce {i} duša* koga), ali i pozitivne osjećaje olakšanja ili smirenosti (*duša je na mjestu* komu, *pao je kamen sa srca* komu, *srce je na mjestu* komu, *staviti srce na mjesto*). S obzirom na emotivan odnos s/prema drugima, izdvajaju se frazemi koji izriču nanošenje boli drugomu (*dušu mučiti* komu, *ispiti dušu* komu, *riniti u srce* koga, *ujesti (ugristi) za srce* koga), ali i osjećaj empatije ili ljubavi prema kome (*imati srca {za koga}*), *imati pri srcu* koga, *voljeti svim srcem* koga/što). Zamjetno je da se *stabilnost* ljudskih emocija oslikava *stabilnošću* spomenutoga somatizma, tj. delokaliziranost može dovesti do negativnih emocija (npr. *duša* → *grlo*, *srce* → *gaće*, *srce* → *pete*, *srce* → (*iz*)van), a čime se naglašava da je sve pozitivno (kako treba biti) kada je *srce/duša = emocija* 'na mjestu', tj. mirno. U govoru Ludbrega zabilježena je potvrda *duša se v rit povrnula* komu, u značenju 'zadovoljan je tko, miran je tko, smiren je tko, osjeća tko da je sve u redu'. U spomenutom je primjeru *pravo mjesto* konkretno definirano te se *duša* smješta unutar drugoga somatizma (stražnjice), a pozitivan je osjećaj uvjetovan upravo njezinim *povratkom* na to, tj. *njezino mjesto*. Glavnina, pak, korpusa pokazuje da je smještanje *srca/duše* u ili uz somatizam *stražnjica* povezano s negativnim osjećajima nezadovoljstva, uvrijeđenosti (*imati srce blizu guzice*), straha (*srce je u stražnjicu skočilo* komu⁸, *imati srce blizu guzice*) ili s krivim postupcima (*pojela guzica dušu*).

Izricanjem fizičkoga⁹ bola imenovane sastavnice zapravo se izražava psihička, tj. emotivna bol, što se iščitava iz primjera poput *boli (zaboljelo*

⁸ Ovdje možemo uvrstiti i frazem *palo je srce u gaće* komu.

⁹ "Manifestacija emocija uvijek je dakle povezana s nekom fizičkom reakcijom koja se očituje u neverbalnoj komunikaciji, a ona je osnova za nastanak velikoga broja frazema" (Kovačević i Ramadanović 2016: 508).

je) srce {i duša} koga ili *boli* koga *{i} duša {i tijelo}* pri čemu se izricanjem izostavljivoga dijela frazema dodatno naglašava cjelovitost organizma i tako postiže intenzifikacija polaznoga značenja. Iz korpusa se, usto, može zaključiti da se somatizam *tijelo* pojavljuje isključivo uz somatizam *duša* (ne i *srce*), čime se u suodnos stavlja duhovno i fizičko, tj. *duša* predstavlja nematerijalni dio bića, a *tijelo* materijalni. Potpunost je tako uvjetovana objema komponentama, što se može iščitati iz frazema *dušom i tijelom, kao duša bez tijela*. Razlog *isključivanja*, tj. neimenovanja srca u odnosu *tijelo – duša* vjerojatno je u tome što je srce konkretan, materijalan dio ljudskoga tijela te je samim time i uključen u viši rodni pojam *tijelo*.

Sa sastavnicom *duša* potvrđeni su i oni frazemi kojima se izražava značajnije 'odmoriti se' (usp. *dušu odmoriti, odmoriti i s dušom i tijelom*). Uz njih možemo vezati i frazem *dati (napraviti) si oduška*¹⁰, ali i onaj u značenju 'izdovoljiti se, uživati u čemu' – *dati si srcu oduška*.

Poticajnim impulsom za nastanak frazema biva i slika tereta, tj. težine koja se preslikava na čovjekovo emotivno stanje (težina = teško = bolno, npr. *teško je pri (u) duši* komu, *teška srca, teško je palo na srce* komu što, *teško je pri srcu* komu), a takva etimologija¹¹ frazema dokazuje se i primjerima *presjeklo {je} oko srca* koga, *srce puca (je puklo) {od tuge}* komu, *srce se para {od tuge}* komu.

Već je iz samih primjera razvidno da su spomenuti somatizmi u međusobnoj korelaciji ne samo na razini sadržaja (sastavnice frazema koji su nositelji istoga značenja) nego nerijetko i na razini izraza. Tako su zabilježeni i frazemi u kojima supostoje obje navedene sastavnice (*boli (zaboljelo je) srce {i duša}* koga), a čime se postiže pojačavanje samoga značenja. Uz to, zabilježeni su i oni u čijemu je izrazu došlo do *zamjene* spomenutih sastavnica, a značenje se pritom ne mijenja (*duša je na mjestu* komu ~ *srce je na mjestu* komu). Uspoređujući frazeme hrvatskoga i ruskoga jezika s komponentom *srce*, Hrnjak dolazi do zaključka da međusobna zamjena spomenutih sastavnica nije uvijek moguća te navodi: "U hrvatskom je jeziku očito da su pojmovi srca i duše ipak u većoj mjeri odvojeni, pa je i u frazeologiji srce prvenstveno sjedište osjećaja, dok je čovjekova duhovna bit u duši koja je smještena negdje izvan srca" (Hrnjak 2005: 26). Potvrda je tomu i ekscerpirani korpus, koji potvrđuje da je variranje frazema sa sastavnicom *srce* i sastavnicom *duša* ograničeno i da je u velikome dijelu korpusa moguća samo

¹⁰ Anić (2000: 668) *odušak* definira kao 'izraz osjećaja koji su se nakupili u duši'.

¹¹ "U frazemima sa somatskom sastavnicom *srce* opisuje se duhovno stanje čovjeka, tj. ostvarena je metonimija u kojoj slamanje ili povređivanje čijega srca ukazuje na čiju psihičku bol (...)" (Kovačević i Ramadanović 2016: 513).

jedna, uvijek ista sastavnica (npr. *griješiti dušu, odmoriti i s dušom i tijelom, srce puca (je puklo) {od tuge} komu*).

Uz to, frazemima sa sastavnicom *srce* i sastavnicom *duša* može se izraziti i karakterna osobina pojedinca, a što iščitavamo iz primjerâ *biti bez duše, {dobar} kao duša, duša od čovjeka, imati dobru dušu, prodati (dati) dušu sotoni (vragu, đavlu), biti bez srca, biti tvrda (tvrđoga) srca, imati srca {za koga}, imati tvrdo srce, nemati srca, srce je od kamena komu...* I ovdje *kvaliteta* somatizma oslikava *kvalitetu* čovjeka (dio za cjelinu, tj. jedna sastavnica = ukupnost svih pozitivnih ili negativnih asocijacija). Srce se, pritom, kako navodi Vidović Bolt (2016: 31), “može metaforički konceptualizirati kao spremnik u kojem je pohranjena dobrota (*dobra srca*), koji se može otvoriti (*otvorena srca*), odnosno širiti (*široka srca*), koji može biti velik (*velika srca*), mekan, odnosno p(r)opustljiv (*meka srca*) ili pak velike vrijednosti (*zlatna srca*)”.

Frazem *dva bez duše, treći bez glave* u suodnos stavlja psihičko/duhovno (*duša*) i razumsko (*glava*), a cjelovitost se ostvaruje upravo postojanjem obaju elemenata (dobar je onaj tko ima i *dušu* i *glavu*, tj. koji posjeduje i duhovnu i intelektualnu razinu). Odnos *duša ~ razum* može se promatrati i iz frazema *imati na duši* koga i *imati na savjesti* koga (usp. i Menac-Mihalić 2005: 164), pri čemu su obje razine stavljene u potpuno ravnopravan položaj (intenzitet osjećaja odgovornosti ili grižnje savjesti isti je neovisno o tome jesmo li u frazemu upotrijebili sastavnicu *duša* ili *savjest*).

Srce se može promatrati kao najviša instancija ili mjerilo u određivanju ljudskih vrijednosti, što pokazuju i frazemi *od {svega} srca i ruku na srce*¹². Takva se percepcija veže i uz *dušu*, što se može zaključiti na temelju frazema *po duši*.

Uz simboliziranje osjećaja, srce simbolizira i život, što je povezano s njegovom osnovnom funkcijom/definicijom, tj. pulsiranje srca = život, prestanak rada srca = smrt. Takva je slika potaknula nastanak frazema *izdalo je srce* koga.

U tome se semantičkom polju (izricanju smrti) plodnijom ipak pokazala sastavnica *duša*. Postojanje duše upućuje na postojanje života, odnosno *napuštanje* duše dovodi do “napuštanja” života (*dušu ispustiti (pustiti)*). Slika

¹² “Već smo spomenuli da smo iskrenost uključili u osjećaje (v. *dolaziti iz srca*), iako, strogo uzevši, ona nije osjećaj. Međutim, nalazi se na pola puta između racionalnog i emocionalnog te smo mišljenja da više zadire u emocionalno jer se, primjerice, neiskrenost može manifestirati osjećajem grižnje savjesti. S obzirom na to, a i na spomenute kognitivne mehanizme, smatramo da možemo govoriti i o konceptualnoj metonimiji SRCE ZA ISKRENOST” (Novoselec 2019: 155).

izlaska duše iz tijela, tj. vjerovanje da izlazak duše kroz usta i nos znači skoro smrt (usp. Opašić i Gregorović 2010: 58), motivirala je i nastanak frazema *duša je na jeziku* komu 'jedva je živ *tko*, na izdisaju (samrti) je *tko*'. U jednome je frazemu potvrđena i umanjenica glavne sastavnice (*dušica visi na končiču* komu¹³), čime se želi prikazati slabost, krhkost ljudskoga života. Izricanje smrti ostvaruje se i frazedom *predati (izručiti) dušu Bogu*, temeljenu na religijskim motivima. Ovdje se referiramo i na ustaljene izraze koji se rabe kada se govori o dragome pokojniku *Bog daj duši lako* komu, *Bog daj duši mira* komu, *Bog da duši pokoj* komu i *Bog pomiluje dušu* komu, a ista je motivacija poslužila i za nastanak frazema u značenju 'uzaludno čekati' *čekati kao duša raj*. I dok se uz sastavnicu *Bog* vezuju pozitivne konotacije (sadržajem vezane uz zagrobno), uz sastavnicu *vrag* očekivano je zabilježeno suprotno. Frazemi u kojima se ta sastavnica pojavljuje uz *dušu* označavaju negativne, zle osobe (*prodati (dati) dušu sotoni (vragu, đavlu)*) ili pak iskazuju fizičko/psihičko mučenje *koga (tjerati (natezati, naganjati, mučiti) koga kao vrag grešnu dušu)*. Potonji je frazem motiviran vjerovanjem i slikom mučenja grešnika u paklu, a uz njega vežemo i frazem *mučiti se kao grešna duša*, dok je grijeh koji obuzima dušu poticajan impuls za frazem *griješiti dušu*. Iz korpusa se može zamijetiti da se spomenuti frazemi, oni u kojima se uz *dušu* spominju i *grijech* ili *vrag*, odnose na žive osobe i njihove karakteristike¹⁴, dok se sastavnica *Bog* uglavnom¹⁵ spominje u frazemima koji se odnose na drage pokojnike.

Glavninu promatranoga korpusa čine frazemi koji nose jedno značenje, ali zabilježeni su i oni koji mogu nositi dva. Značenja višeznačnih frazema pritom se mogu djelomično preklapati, kao što je to u primjeru *imati (nositi) na duši* koga/što, koji uz značenje 'biti odgovoran za čiju nesreću ili smrt, nanijeti komu zlo, osjećati grižnju savjesti' nosi i značenje 'biti opterećen *kime/čime*'. Možemo reći da je drugo značenje dijelom uvjetovano prvim, tj. izazivanje nečije nesreće ili zla rezultira čijom opterećenošću. Uz to, potvrđeni su i oni frazemi u kojima nema semantičke sličnosti, kao što je npr. *srce je htjelo iskočiti van* komu u značenjima 'jako se prestrašio *tko*' i 'jako se umorio *tko*' ili pak frazem *dušu ispustiti (pustiti)* u značenju 'jako se umoriti, jedva disati od napora' ili

¹³ U građi je potvrđena i inačica spomenutoga frazema *život visi o (na) koncu* komu, iz čega zaključujemo da su *duša* i *život* zamjenjive sastavnice.

¹⁴ U dijalektnoj su frazeologiji zabilježeni frazemi u kojima se nečija smrt može izraziti i frazemima sa sastavnicom *vrag/đavao*, ali oni u promatranom građi u svojoj strukturi ne sadrže sastavnicu *duša*. Razvidno je da će se takvi frazemi upotrijebiti kada se pokojnika želi prikazati negativno ili kada nekomu nije drag (npr. *otić đavlu na zavit (račun)* 'umrijeti (o lošoj osobi)'; Menac-Mihalić 2005: 168).

¹⁵ U korpusu je zabilježen primjer u kojemu se sastavnica *duša* pojavljuje uz sastavnicu *Bog*, a odnosi se na živu osobu koja je bolesna, koja se muči ili teško radi (*Bogu dušu, Bog je neće*).

‘umrijeti’. Iako u potonjemu frazemu na razini značenja nema sličnosti (*umor* ~ *smrt*), možemo reći da je poticajni impuls nastanka frazema isti, tj. teško disanje umiruće osobe povezano je s teškim disanjem izazvanim umorom. U frazemu *boli koga {i} duša {i tijelo}* potvrđena su značenja ‘teško je *komu*, pati *tko*’ te ‘umoran je *tko*’, pri čemu se višeznačnost grana u dva smjera, tj. izražava se psihičko stanje pojedinca (*patnja*), ali i fizička komponenta (*umor*).

Treba reći da neki frazemi, koji se na razini cjelovita korpusa definiraju kao višeznačni, u pojedinome govoru mogu biti i jednoznačni, te možemo govoriti o relativnoj višeznačnosti. Tako je, s jedne strane, frazem *nemati srca* višeznačan u svim zabilježenim govorima, dok se uz frazem *srce je htjelo iskočiti van komu pojedino (jedno) značenje veže uz pojedini govor* (npr. u Ludbregu ‘jako se umorio *tko*’, u Podravskim Sesvetama ‘jako se prestrašio *tko*’).

5. ZAKLJUČAK

Sastavnice *srce* i *duša* pokazale su se čestim dijelovima frazema. Neki od njih potvrđeni su na razini nacionalne frazeologije, dok se neki vežu uz skupinu govora ili samo uz pojedini govor. Njima se najčešće izražava emotivno stanje pojedinca, njegove osobine ili pak međuljudski odnosi. Dio korpusa izražava i fizičke značajke, kao npr. *umor* ili *teško disanje*. *Srce* se pokazalo plodnijom sastavnicom u izražavanju emotivnih odnosa, dok je *duša* češća sastavnica frazema kojima se izriče *smrt*.

Zahvaljujući dosadašnjim istraživanjima u dijalektnoj frazeologiji, omogućeno je daljnje usmjereno ispitivanje koje će pridonijeti i proširivanju korpusa te donošenju novih zaključaka, kako na razini jednoga govora, tako i na razini narječja, pa i hrvatskoga jezika u cjelini.

Popis kratica imena naselja u čijim je mjesnim govorima zabilježena frazeološka građa¹⁶:

Bak = Bakovčice; Maresić i Menac-Mihalić (2008)	Cr = Crikvenica; Ivančić Dusper i Bašić (2013)
Bib = Bibinje; Šimunić (2013)	Ča = Čabar; Malnar (2011; 2012)
Bl = Blato; Milat Panža (2015)	Či = Čišla; Menac-Mihalić (2005)
Bo = Boljun; Francetić (2015)	Do = Dobrinče; Menac-Mihalić (2005)
Br = Brnaze, Menac-Mihalić (2005)	DP = Donje Pazarište; Menac-Mihalić (2005)
Brv = Brovinje; Nežić i Opašić (2016)	DZ = Dalmatinska zagora; Gusić i Gusić (2004)
Ce = Cerje; Šatović i Kalinski (2012)	

¹⁶ Iza imena naselja navodi se podatak o literaturi, odnosno izvoru frazeološke građe.

Đur = Đurđevac; Maresić i Miholek (2011)	Ot = Otok; Menac-Mihalić (2005)
Ga = Gala; Menac-Mihalić (2005)	Pet = Peteranec; Maresić i Menac-Mihalić (2008)
Go = Gospić; Menac-Mihalić (2005)	PiZ= Pitve i Zavala; Barbić (2011)
Gr = Grobnik; Lukežić i Zubčić (2007)	Pr = Prezid; Malnar (2012)
Hv = Hvar; Benčić (2014)	Ru = Runović; Menac-Mihalić (2005)
Kas = Kastav; Miletić (2019)	Se = Senj; Moguš (2002)
Klo = Kloštar Podravski; Maresić i Menac-Mihalić (2008)	Ses = Podravske Sesvete; Maresić i Menac-Mihalić (2008)
Kr = Krk; Turk (1998)	Si = Sinj; Menac-Mihalić (2005)
Križ = Križevci; Maresić i Menac-Mihalić (2008)	Spl = Split; Menac-Mihalić i Menac (2011)
Ldb = Ludbreg; Horvat, neobjavljena građa	Ši = Šibenik; Menac-Mihalić (2005)
LI = Lika; Čuljat (2004)	Tr = Tršće; Malnar (2011; 2012 i neobjavljena građa)
Lo = Lovreć; Menac-Mihalić (2005)	Trog = Trogir; Geić (2015)
No = Novalja; Vranić i Oštarić (2016)	Vir = Virje; Maresić i Menac-Mihalić (2008)
Op = Opuzen; Menac-Mihalić (2005)	Vrb = Vrbovec; Maresić i Menac-Mihalić (2008)
Os = Osojnik; Marinković, neobjavljena građa	

RJEČNIK FRAZEMA SA SASTAVNICAMA *SRCE* I *DUŠA*

biti bez duše¹⁷ = biti nemilosrdan, bezdušan, bezosjećajan¹⁸: *Tâ človek je prëz dūši (Bo). Nije on bez duše (Ga, Lo). Ūn je bez dūše, glëč kāk se poŋōša prema nē (Ldb). Mojā māla cēli dān nāpamet būba z vrāžjega libra, a prōkljeti učitelji kakō da su bez dūšē (No). Bez dūšē jē (Ses). Nije ōn bez dušē (Spl).*

biti bez srca = biti bezosjećajan, hladan: *Nigdōr se ne nasmēje, pōk sy sī mīslyjō da je bes sŕca (Ldb). On je bes sŕca (Lo). Ōn je bē(z) srca (Spl).*

biti čistoga srca = biti nedužan, čiste savjesti: *Jō sem čistoga sŕca, znōm da sem niš nē krīf (Ldb).*

biti duša čega = biti pokretač i središte čega, biti izrazito dobra osoba: *Micyka je dūša naše fāre (Ldb).*

¹⁷ Uopćeni se frazem, u dosadašnjoj literaturi, na standardnome jeziku donosi ako u njemu postoji odgovarajući ekvivalent; uopćeni frazemi ovdje su na svim razinama prilagođeni hrvatskomu standardnom jeziku.

¹⁸ Značenja frazema preuzeta su iz konzultiranih rječnika ili oblikovana slijedeći dosadašnju metodologiju obrade frazeološke građe.

biti tvrda (tvrđoga) srca = biti okrutan, nemilosrdan: *On je tvrđda srca* (Ga). *Ōn ti je tvrđoga srca, ūzalud ga je molit* (Spl). *Ona je tvrđda srca* (Ši).

Bog da duši pokoj komu = /kaže se kad se spominje dragi pokojnik/, zagrobni mir: *Bôg mu dâ dūši pòkoj, nanosija se životà u tì devedesēt i pē' gòdin* (Bib). *Bôg je dâ dūši pokòj, koliko san se pūti kod njē nàpija ružòja, znàla ga je od maršàk lipo napraviti* (Bib). *Pokòljan dum Ivàn Gardenāl, Bôg mu dâ pokòj dūši, bi je pūno gòdišća paròk u Blātu* (Bl). *Bôg mu dō (dūši) pokòj!* (Hv). *Živiman Bôj dō zdròvje, a mòrtviman Bôj dō pokòj dūši* (PiZ).

Bog daj duši lako komu = /kaže se kad se spominje dragi pokojnik/: *Bôg mu dēj dūše lēke!* (Ce). *Čę be vmròu, be rēkla Bòk mo dāj dūše lāhko* (Ča). *Bil je pošćený čòvek, Bòk mō dēj dūšy lēfko* (Ldb). *Bôg mu dāj dūše lāxko* (Os). *Bòk mo dāj dūše lāko* (Pr).

Bog daj duši mira komu = /kaže se kad se spominje dragi pokojnik/: *Bòk mō dēj dūšy mēra* (Ldb).

Bog pomiluje dušu komu = /kaže se kad se spominje dragi pokojnik/, zagrobni mir: *Bôg ju dūšo pòmili!* (Os).

Bogu dušu, Bog je neće = zlo je komu, bolestan je, jedva je živ; teško tko radi: *Za tēške trenùtkē u životù naši ljūdi imaju nū izreku: Bògu dūšu, Bôg je nē če* (Bib)! *Bògu dūšu, Bôg je neće* (Bl). *Bogu dušu, Bog je neće* (Do, Ga, Lo, Ot, Si). *Bògu dūšu – Bôg je neće* (PiZ). *Bìdan Júre, kàkò mu je slābo – Bògu dūšu, Bôg je neće* (Spl).

boli koga {i} duša {i} tijelo = 1. teško je komu, pati tko: *I duša i tilo me boli* (Br). *Dūša mę bōli* (Ce). *Bolī me dūšā* (Hv). *Bolī me dūša dok vidym f kākvem je stòņo* (Ldb). *Boli me i duša i tilo* (Op). *Dūšā me bolī, kad tō gljēdan* (Se). *Bolī me i dūšā i tìlo* (Spl). *Bāli mę dūša, hūdu me ję* (Tr); 2. umoran je tko: *Bāli mę i dūša i tēu* (Tr).

boli (zaboljelo je) srce {i duša} koga = teško je komu, pati tko: *Boli me srce i duša* (Či). *Boli ga srce i duša* (Ga). *Bolī ga srce kaj nę mre videty svòje vnòke* (Ldb). *Bòli me srce i dūša kad tō vīdim* (Os). *Bolī mę srce i dūša kàj nę ožęnil Marīcu* (Ses). *Bolī me srce kad i vīdin zājedno* (Spl). *Bolī me srce i dūša ka(d) tō čūjen* (Spl). *Boli me srce i duša kad je vidin* (Ši). *Bāli mę sęrci ke ga viden kok jūka* (Tr). *Bòli mę srce i dūša dok ga vīdim kak ję bętęžen* (Vrb).

čekati kao duša raj = uzaludno čekati: *Sāmo tī tūka sēdi, boš čakal kak dūša rāja!* (Đur).

dati dušu = biti predan čemu: *Dāt dūšu* (Hv).

dati dušu za što = biti dobar u čemu: *Tī njęgōv bròd je dūšu dā za tūčī mōre i po nājvčēen vītru* (Bib).

dati (napraviti) si oduška = 1. odmoriti se: *Malò si òdūška napravimo od òdājna* (Đur). *Za dvā čēdna grēm na gòdišnji pa bom si dāl òduška* (Os); 2. izdovoljiti se, uživati u čemu, iskoristiti nesputanost: *Napòpęvaly smò se pry męšy, bās sem sy dōla òdòška* (Ldb).

dati si srcu oduška = izdovoljiti se, uživati u čemu, iskoristiti nesputanost: *Dòg dōjde dimò, máma mō napròvy jęsty kaj nājvčē vòly, kaj sy dō sęčò òdòška* (Ldb).

dati svoje srce komu = voljeti koga: *Jěst sen te dāua svāj sęrci* (Tr).

dirnuti do srca koga = jako dirnuti koga: *Dīrnðlo ga ję do sęrcā* (Ses).

{do} u dušu znati (poznavati) koga = dobro poznavati koga: *Poznan te u dušu* (Do). *Poznan ga u dušu* (DP). *Znan ga u dušu kakvi je* (Ga). *Poznājen ga u dūšu!* (Hv). *Pòznam ga vęč dògo, y mīslým da ga pòznam v dūšo* (Ldb). *Znan je u dušu kakva je* (Lo). *Znām te u dūšo* (Os). *Pòznāti nękoga v dūšu* (Pet). *Pòznam ga v dūšu* (Ses). *Nu znaden do u dušu* (Si). *Znān ga ù dūšu* (Spl). *Poznāje me ù dūšu* (Spl). *Znān jā njęga ù dūšu, òn je dðbar čòvìk* (Spl). *Znan ga u dušu* (Ši). *Pāznān ga nātre v dūšo* (Tr). *Nęmreę me pęvarāti, dðbrę ga pòznam v dūšu* (Vrb).

{dobar} kao duša = jako dobar: *Ona je dobra ka duša* (Br). *Òn ti ję dðber kak dūša* (Ce). *Dobar ko duša* (Či, Ga, Lo). *Dobar ka duša* (DP). *Sāky ty bð rękel da je ũna dðbra kaj dūša* (Ldb). *Dobar ki duša* (Ot). *Dðber kāk dūša* (Ses). *Dðbar je kā dūša* (Spl). *Dobar je ka duša* (Ši).

dobra duša = dobar čovjek: *Nika dobrā dūšā mi je tovāra dognāla dðma* (No). *Priden ję, dūābra dūša* (Tr).

dobra (dobroga) srca = dobar, suosjećajan, darežljiv: *Biti dðbrðga sęrcā* (Ce). *Oni su dobrā sęrcā i sęgūrno će ti pomòć* (Gr). *Bīt dðbrega sārca* (Hv). *Bil je hūncutina, ma dobręga sęrcā, vāvęk je učitęlice Mīlice pomògāl nosit bðršu špęžūn* (Kas). *Lājavica ję, ma je dobręga sęrcā* (Kas). *Navęk pomòže lūdyma, bās je dðbrðga sęrcā* (Ldb). *Niši je ni pošūljāl, a govòriš da ti se činī da bi mðgla bīt dðbrðga sęrcā i za drųge stvāri?* (No). *Bil sęm dðbrðga sęrcā* (Ses). *Tāj ję čòvęk navęk bīt dðbroga sęrcā* (Vrb).

doći do srca komu = ganuti koga; postati blizak komu: *Dðšlo mu ję do sęrcā* (Ses). *Nę dā da mu dðję do sęrcā* (Ses).

duša će komu u šupalj dub = lagat će tko i bit će kažnjen: *Duša će ti u šupal dub* (Lo).

duša je komu došla (izašla) u grlo (na jezik) = jako se prepao tko: *Izašla mi je duša na jezik* (Op). *Duša m' došla u grlo* (Ši).

duša je na jeziku komu = jedva je živ tko, na izdisaju (samrti) je tko: *Dūša mu ję na jeziku* (Ce). *Dūša mū j na zajiku* (Cr). *Bo òn zvāl žūpnika dðk dę dūša na jęzik!* (Đur).; 2. jako je umoran tko, potpuno je iscrpljen tko: *Dok smò dðšly na vřx bręga, dūša my je bila na jeziku* (Ldb).

duša je na miru komu = zadovoljan je tko, miran je tko, smiren je tko, osjeća tko da je sve u redu: *Zdęj me ję dūša na mīre, sę ję dūābru pęřšuo* (Tr).

duša je na mjestu komu = zadovoljan je tko, miran je tko, smiren je tko, osjeća tko da je sve u redu: *Duša mi je na mistu* (Ga). *Jel ti sad duša na mistu?* (Lo). *Dūša mi je nā mīstu ka(d) si mi tð ręka* (Spl). *Jel ti sād dūša nā mīstu?* (Spl). *Zdęj me je uòhku dūša na męjste* (Tr).

duša je u grlu komu = 1. na samrti je tko: *Òpće je nę mðgla dixaty, dūša jy je bila f požerðko* (Ldb). *Dūša mu ję v gřlu* (Ses).; 2. jako je umoran tko, potpuno je iscrpljen tko: *Dūša mò je f požerðko bila pòsle tę vęžby* (Ldb).

duša od čovjeka = jako dobar čovjek: *Tò je dūšù ot čovèka* (Bo). *Dūša ot čovèka se* (Ča). *On je duša o čovika* (Či). *To je duša o čovika* (Do). *On je duša o čovika* (DP). *Duša od čovika* (DZ). *Duša o čovka* (Ga). *On ti je duša o čovika* (Go, Ru). *Ōn ti je dūšà o(d) covika, u nìkoga se ne intrigōjè!* (Hv). *Zvanì grdobà, a nūtrèh dūšà od čovèka* (Kas). *Pròsy nèga kaj ty pomòre, ún je dūša ot čovèka* (Ldb). *Mōž ju je dūša od čovèka* (Os). *Frānè je dūšà od čovika* (Se). *Dūša ot čovèka* (Ses). *On t̃ je duša o čovka* (Si). *Ōn je dūša o(d) čovika* (Spl). *Duša o čovka* (Ši). *Ti se dūša uot čavèjka* (Tr).

duša se smirila komu = umro je tko: *Kad je ostàrija i još se k tōmu razbolija, vāj je divānija da što će mu tākvd žičè i kakò je bōlje umriti i, èto, dūšà mu se smirila u Bōgu* (Bib).

duša se u stražnjicu vratila komu = zadovoljan je tko, miran je tko, smiren je tko, osjeća tko da je sve u redu: *Vē dōk smō dōbyly tē pēneze, dūša mō se v rīt povr̃nola* (Ldb).

dušica visi na končiću komu = u životnoj je opasnosti tko: *Bil je jāko bōlān, dušica mu je na kōnčice visela* (Kas).

dušom i tijelom = potpuno, sasvim, u svemu: *Ōn jē za nū dūšom i tēlom* (Klo). *Navijaly smō dūšom y tēlom* (Ldb). *Sī smō se mōlyly dūšom y tēlom* (Ldb). *Dūšom i tēlom smo misl̃li na tēbē* (Ses). *Dūšom i tēlom sēm sē na tō pripr̃vila* (Vrb).

dušu bi dao tko komu = sve bi dao tko komu, darežljiv je tko: *Dūšu bi mu dāl, a sē zabāday* (Ses).

dušu ispustiti (pustiti) = 1. jako se umoriti, jedva disati od napora, namučiti se oko čega: *Dī će ti ōn kopāti, svās se uspūše i sāmo što ne ispūstī dūšu, dok se uspēnje uz skalīne na pōd* (Bib). *Dūšu san pustijo* (Do). *Tō tī j pūt za dūšu spustīt: sē nāzgōru i sīrmo* (Gr). *Dūšu sam spūstil* (Križ). *Mōraly smō pēške ity, čūješ, skōrō sem dūšō spūstyl!* (Ldb). *Kak je tō žmēfkō, dūšō sem spūstyl* (Ldb). *Dūšu san ispustala leteć* (Lo). *Dūšō sām ispustil dok sām se gōre isp̃rtil* (Os). *Spūstili smo dūšu dōk smo spuzāli nā tāj brēg* (Ses). *Spūstil sēm dūšu dōk sēm dōšēl tām* (Ses). *Pūstila san dūšu dok san dōšla* (Spl). *Pūstija je dūšu dok se pōpeja na trēči pōd* (Spl). *Ispustila san dūšu da stignen* (Ši). *Spūstili su dūšu dōk su namētaļi tāj vōs d̃f* (Vrb).; 2. umrijeti, izdahnuti: *Nāš susēt je pre(t) dvīe ūri pūsti dūšo* (Bo). *Živīna ima pāru i pārne kad spustī pāru a čōvek ima dūšu i mērne kad dūšu spustī* (Ce). *Ne mōre dūšu spustīt, a mūcī se već trī mīsēca* (Gr). *Pūstīt dūšu* (Hv). *Ōn bu spūstil dūšu* (Klo). *Mōčyl se je dōgo, y fčēra je spūstyl dūšō* (Ldb). *Jēndriņa jē tāk bētēžen, sāmo kaj nē spūsti dūšu* (Ses). *Siromāk, spūstil jē dūšu* (Ses). *Dīda je bīdan jučēr pūstija dūšu* (Spl). *Ispustija je dūšu* (Ši). *Sāmē sē čēka da pūsti dūšu, včē jē dōgē fējst bētēžna* (Vrb).

dušu je dalo što za što = vrlo je prikladno što za što, pogodno je što, sasvim odgovara što: *Ōf brēšček je dūšō dōl za sōnkañe* (Ldb).

dušu mučiti komu = jako mučiti koga: *Ne muči mu dūšu* (Do).

dušu odmoriti = odmoriti se, odahnuti: *Ižen dūšu odmorit* (Do). *Sēdny sy mālō, počiny sy dūšō* (Ldb). *Grēn mālō dūšu odmōrit* (Spl).

dva bez duše, treći bez glave = nijedan od njih ne valja, svi su loši: *Dvâ bez dûše, trêjtî bez glâve* (Ce). *Dva bez duše, treći bez glave* (DP).

griješiti dušu = biti nepravedan, nanositi nepravdu: *Ne grîšî dûšu* (Bib). *Ne grîšî dûšu* (Bl). *Sulîčit je od svegâ, ne grîšîte dûšu* (Bl). *Nâj grešiti dûšu* (Ce). *Ne grîši dûše* (DZ). *Ne bi tila grîšit dûše* (DZ). *Ne grîši dûšu!* (Gr). *Nemôj grîšit dûšu!* (Hv). *Ne bî itî dûšu grîšit i svê izrêč nâglôs* (Hv). *Nê ûna lôša žêna, nêj grêšyty dûšo* (Ldb). *Zâšto tâko govôriš o Pjêru? Ôn je dôbar čovik, nemôj grîšit dûšu* (Spl).

imati dobro srce = biti dobar: *Îma tâk duâbru sêrci* (Tr).

imati dobru dušu = biti jako dobar: *On ti ima dobru dušu* (Go). *Imât dôbru dûšu* (Hv). *Ûna îma dôbrô dûšo, dôla mo je sê kaj je mêla* (Ldb). *Ôn jêma dôbru dûšu, svê će ti oprôstît* (Spl).

imati dušu za svakoga = biti dobar prema svima: *Ôn îma dûšu za sâkoga* (Klo). *Za sâkoga îma dûšo* (Ldb).

imati junačko srce = biti odvažan, srčan: *Imâti junâčko sêrce* (Bib).

imati kameno srce = biti veoma bezosjećajan: *Îma kâmenô sêrce* (Ldb).

imati (nositi) na duši koga/što = 1. biti odgovoran za čiju nesreću ili smrt, nanijeti komu zlo, osjećati grižnju savjesti: *Ne želin ga na duši* (Či). *Nosin te na duši* (Do). *Oću, pa ću ga ja nosit na duši* (Ga). *Sê tê lûde kôje so postrêlaly bojo môraly mêty na dûšy* (Ldb). *Da se je nê pyjôny sêl v âoto y da je nê mêl saobračajko, dênes nê by tê lûde mêl na dûšy* (Ldb). *Sâmo divlaj po cêste, boš nôsil kôga na dûše* (Os). *Îmal boš ga na dûše za cêli živôf* (Pet). *Čê sên kâmu zuò nardiua pa ga îman na dûše* (Pr). *Îma ga na dûši* (Ses). *Nêču jâ imâti ništ na dûši, naprâvi sâm kâk ôčêš* (Ses). *Jêmâče ga cili živôf na dûši* (Spl). *Îma ga na duši* (Ši). *Ûana ga bu cêu živôf jemêjua na dûše* (Tr). *Dêlaj tí sâm kêj ôčêš, nêču tê îmêti na dûše* (Vrb).; 2. biti opterećen kime/čime; brinuti se o kome: *Îmam čudaj brigy na dûšy* (Ldb). *Îman tê na dûše, ti se mâja briga* (Tr).

imati pri srcu koga = voljeti koga: *V uâgen be dêjua râko za têzga ke ga îmaš pr sêrce* (Tr). *Tâk me jê pr sêrce* (Tr).

imati srca {za koga} = imati suosjećanja za koga, suosjećati s kim: *Da îma sêca, oprôstyl by jy sê* (Ldb). *Jêmaš li tî sêca ka(d) si tô môgla rêč mâteri?* (Spl).

imati srce blizu guzice = 1. biti strašljiv: *Îmaš sêrce blizu guzice* (Ši).; 2. lako se naljutiti, uvrijediti; rasplakati se (oneraspoložiti se) brzo i bez osobita razloga: *Svâko mâlo ôn se namûsi zbôg ničega, bâš mu je sêrce blizon gûjce* (Bib).

imati srce kao kamen = biti bezosjećajan (neosjetljiv): *Îmaš sêrci ko kâmen* (Tr).

imati srce kao u zeca = biti kukavica: *On t' je takî junak, îma sêrce ki u zeca* (Ga, Si). *Ôn ti je tâkvi junâk, jêma sêrce kâ u zêca* (Spl).

imati srce od kamena = biti bezosjećajan (neosjetljiv): *Imêt sêrce ot kâmika* (Brv). *Îma sêrce ot kamêna* (Ldb).

imati tvrdo srce = biti okrutan, nemilosrdan, bezosjećajan: *Imêt trdo sêrce* (Brv). *Îma tvrdo sêrce* (Či). *Îmaš tvrdo sêrce* (Do). *Nigdôr nêj rêkla da îma tâk tîdô sêrce* (Ldb). *Îma trdo sêrce* (Ses). *Jêmaš tvrdo sêrce âko tô ne razumîš* (Spl).

imati veliko srce = biti dobar, suosjećati s drugima: *Ne dēla tō rādȳ fōle, neg zōtȳ kaj ima vĕlko sŕce* (Ldb).

ispiti dušu komu = izmožditi koga: *Stōra non je ispĭla dūšu* (PiZ).

izdalo je srce koga = umro je tko: *Īzdālo ga je sŕce od debelinĕ* (Bl). *Bĭlo je tō pretĕškȳ za nĕga, sŕce ga je izdalo* (Ldb).

izrastao je u srcu tko komu = jako voli tko koga, povezan je tko s kim: *Ko da me ję f sŕce zrāstu* (Tr).

kao bez duše = zadihano, bez daha: *Ulĕtĭja je ũ sōbu kā bez dušĕ* (Spl).

kao duša = jako dobar (o piću): *Rakija ko duša* (Lo). *Rakja ki duša* (Ot).

kao duša bez tijela = lagano, oslobođeno: *Ko duša bes tila* (Ot).

koliko je komu srcu drago = mnogo, u izobilju, koliko {god} želi tko: *Zĕmy sy kolōčȳ kŭlko ty sŕco drōgo* (Ldb).

koliko ti {god} srce želi (hoće) = mnogo, u izobilju, koliko {god} hoćeš: *Ima trate koliko ti srce oće* (DZ). *Īma tām tōga kŭlko ty sŕce oće* (Ldb). *Jĕdi voča kolĭko ti sŕce žĕlĭ!* (Spl). *Nabĕri si rŭšek kŭlikę ti gōt sŕcę oće* (Vrb).

lakše je pri srcu komu = osjeća olakšanje tko, osjeća se mirnije tko: *Čȳm mȳ je rĕkla da se bȳ vĭnȳla, bĭlo mȳ je lĕzy pry sŕco* (Ldb). *Slišaua sen ga, prĕc me ję pŕ sŕce ũāgeļę* (Tr).

mirne duše = mirne savjesti, bez grižnje savjesti, smireno, mirno: *Mĭrnę dŭšę* (Ce). *Čę mę vŭla poprime, pȳlej mĭrnę dŭšę lĕpu narĕdin* (Ča). *Nappravila je to mirne duše* (Či). *Otišla (ošla) san mirne duše* (Do). *Idi mirne duše* (DP). *Vĕzda mȳrĕm mĭrnę dŭšę vmĭti* (Đur). *Spavaj ti mirne duše* (Ga). *Reklā sān ti tō mĭrnĕ dŭšĕ, a tĭ tō zamĭ kako čĕš* (Gr). *Mĭrne dušĕ* (Hv). *Mĭrnę dŭšę mȳrę vmĭti* (Klo). *Mȳrĕš mĕrne dŭše itȳ, sę smȳ napravȳly* (Ldb). *Mogu to reć mirne duše* (Lo). *Sād mȳrĕš prȳjt mĭrne dŭše* (Os). *Otišla san mirne duše* (Ru). *Mȳrĕm sȳkomu mĭrnę dŭšę poglĕdāti v jȳči* (Ses). *Ošla san mirne duše* (Si). *Ućinĭla san tō mirne dušĕ* (Spl). *Ōšlā san čā mĭrne dušĕ jer san znāla da san ućinĭla dȳbro* (Spl). *Tō mȳrĕš ućinĭt mĭrne dŭšĕ, nĭko ti nĕče zamĭrit* (Spl). *Nappravija je to mirne duše* (Ši). *Lĕpu smo fsę nardile, zdĕj grĕmo mĭrnę dŭšę spāt* (Tr). *Mĕrnę dŭšę ję ōtišla od nĕga* (Vrb).

mrziti koga/što iz dna (dubine) duše = jako mrziti koga/što: *Dōša mu je na sprȳvȳd za figŭru, a svi dobrȳ znāmo da je pokȳjnȳka mŕzĭja iz dnā dŭšĕ* (Bib). *Mŕzi ga iz dna duše* (Či, Lo, Ši). *Mŕzin te iz dubine duše* (Či). *Mŕzimo se iz dna duše* (Do). *Mŕzi me iz dubine duše* (Do). *Mŕzin ga iz dna duše* (DP, Go, Ru). *Mĕj zgledĭ da se ũny ne tŕpĭjo, mŕzyjo se z dnā dŭše* (Ldb). *Mŕzi je iz dna duše* (Ot). *Mŕzĕti nĕkȳga z dnā dŭšę* (Pet). *Mŕzi ga z dnā dŭšĕ* (Ses). *Mŕzin je iz dna duše* (Si). *Mrzĭn ga iz dnā dŭšĕ* (Spl). *Mrzĭn te iz dubinĕ dušĕ, a nĕ znan zāšto* (Spl). *Mŕzin to iz dubine duše* (Ši). *Jĕst ga mŕzin z dnā dŭšę, namāreŕn ga videt* (Tr).

mrziti koga/što iz sve duše = jako mrziti koga/što: *Mrzĭ me ĭ(z) svĕ dušĕ, a jā nĕ znān zāšto* (Spl). *Mŕzi ga is sve duše* (Ši).

mučiti se kao grešna duša = jako se mučiti: *Pàglej kok sę mántra ku grėjšna dũša* (Pr). *Pàglej kòk sę mántra ko grėjšna dũša* (Tr).

na čiju dušu = čija je odgovornost: *Na tvoju dušu grij* (Ga). *Na tvoju dũšu* (Hv). *Ne mōraš, al ũnda bō tō išlo na tvōjo dũšo* (Ldb). *Na tvoju dušu* (Lo). *Ōvī grij grē na tvōju dũšu* (Spl).

na duši je komu što // na čijoj je duši što = 1. odgovoran je tko za što: *Tō ję na tvojoj dũši* (Ses). *Tō bu tēbi na dũši* (Ses).; 2. mori, opterećuje koga što: *Mōreš my rėčy sę káj ty je na dũsy* (Ldb). *Švė šan mu iskántâ cā mi je bīlo nā dũsu* (Trog).

na dušu komu = čija je odgovornost: *Tebi na dušu* (Go). *A ōvō je tēbi nā dũšu* (Spl).

na srce stisnuti koga = prigriliti koga: *Ōn će ju na srce stīsnūt i bīt će njōj dobrō pul nīh* (Kas). *Stīsnōla ga je na sęce kaj da je nēzyn* (Ldb).

ne biti ni od srca ni od prca = ne biti s kim ni u srodstvu ni u poznanstvu: *Nēmam jā nīkaj š nīm, nit mī ję ot srca ni ot pŗca* (Đur). *Ōne dvę so se sāmō smėjale, a Zlātica, káj mi nī ni od sŗca ni od pŗca, ōna se sęla uzā me i ōnako ispitęvala da káj bōmō sāda* (Os).

ne ide k duši komu što = ne sviđa se komu što, ne slaže se tko s čim, ne odobrava tko što: *Nęjđę mi k dũšę đòk mōram glęđęti kāk sę mōči* (Vrb).

ne moći srcu odoljeti = morati ostvariti svoju želju: *Ne mogu sŗcu odolīt* (DP). *Ne mōgu sŗcu odōlīt, mōran ga vīdit* (Spl).

nemati duše (dušu) = biti bezosjećajan, nemilosrdan, bezdušan: *Nema duše* (Do, Ga). *Nema u njimon duše* (DZ). *Kāk je je mōgel stīraty, ũn nēma dũšo!* (Ldb). *Nēma dũšu* (Ses). *Tī bāš nēmaš dũšu* (Ses). *Nēmāte dũšę ako tō mōrete rėč* (Spl).

nemati srca = 1. biti bezosjećajan, hladan: *Sī znōmō da ũn nēma sŗca* (Ldb). *Nema sŗca* (Lo). *Nīma sŗca ni káj je čŗnega pod nōktu* (Os). *Ōn nēma srca, za nīkoga ne māri* (Spl). *Ūān nējma sęrca* (Tr).; 2. suosjećati s kim, imati previše obzira: *Nę męl sŗca dāty strelīty kũsjo* (Ldb). *Neman sŗca to mu rēc* (Lo). *Rēcī mu tī tō, jā nīmam sŗca* (Os). *Nēman srca tō rēc ōcu, znān da će ga pogōdīt* (Spl). *Nęjman te sęrca tu ręc* (Tr).

{ni (niti)} žive duše {nema, nije bilo, nisi vidio} = nema (nije bilo) nikoga: *Cīēlen puōten od Boljūna do Lepīnca nīsan srīē ni žīvę dũšī* (Bo). *Ma nīř (ni) žive duše nīř vidījo* (Br). *Nīgde ni žīvę dũšę* (Ce). *Nęj ni žīvę dũšę, tōk ję dōukčas* (Ča). *Nęj žīvę dũšę* (Ča). *Nema ni žive duše* (Či). *Puno judi, nigdi žive duše* (Či). *Nema žive duše* (Do). *Nije bilo ni žive duše* (DP). *Nema ni žive duše* (Ga). *U crkvi nije bilo žive duše* (Go). *Ni žive dũšę* (Hv). *Dęņęš nēma ni žīvę dũšę* (Klo). *Na vūlycy nę bīlo nīty žive dũše* (Ldb). *Vrōče je jōkō, vūny nēma žive dũše* (Ldb). *Nema ni žive duše* (Lo). *Nije bilo žive duše* (Lo). *Nīma žīve dũšę* (Os). *Nema žive duše* (Ot). *Nēma žīvę dũšę* (Pet). *Pàglej kākū ję pa Pręzde, nęj skāraj vęč žīvę dũšę za vīdet* (Pr). *Pręjīk ję buō strāšnu duāste lēdi, zdęj nęj pa žīvę dũšę* (Pr). *Dōšli smo pŗvi đòk još nę bīlo ni žīvę dũšę* (Ses). *Nema ni žive duše* (Si). *Dānās ovōd nēma ni žive dũšę* (Spl). *Nā rīvu nīje bīlo ni žīve dũšę* (Spl). *Kęj pa so sę, nękrej nęj ni žīvę dũšę* (Tr). *Dòk smo mī dōšli, jōš nę nīgđę bīlę žīvę dũšę* (Vrb). *Na sēmnu rāņę jūtrę nēma još ni žīvę dũšę* (Vrb).

od {svega} srca = iskreno, rado, sa zadovoljstvom: *Od svēg srca* (Bib). *Nasmijala san se o srca* (Br). *Ōd sēga srca ti želiēm zdrāvjya* (Ce). *Daje o srca* (Či). *Nasmija san se ot srca* (Go). *Sākā je skūža dobrā ākō j od srca prišlā* (Kas). *Čestītam ty ot sēga srca* (Ldb). *Nēje niš puno, al znōš da je ot srca* (Ldb). *Jōj, dām ti jabūk ot srca* (Ses). *Ot sēga srca* (Ses). *Ō(d) srca mi je drāgo da češ dōč* (Spl). *Nasmijala san se ō(d) srca* (Spl). *Dajen t to ot srca* (Ši). *Ot sēga sērcā te tu žēlin* (Tr). *Ūot sērcā sē jē nasmējou* (Tr).

odmoriti i s dušom i tijelom = dobro se odmoriti: *Kōmaj čākam da otijē, i z dūšōm i tēlōm si bōdēm počīnōla!* (Đur).

odnijeti na duši što = prisvojiti što tuđe: *Odnija na duši* (DZ).

otvoriti dušu = iskreno što reći, priznati: *Otpřla je dūšo y rēkla nam kaj se dogōdylo* (Ldb). *Jōko my je bīlo tēško, mōrala sem vam ōtpřty dūšo* (Ldb).

otvoriti {svoje} srce komu = iskreno sve ispričati komu, ništa ne tajiti od koga: *Vē sē rāzmēm jēr my je ōtpřla svōje sřce* (Ldb). *Jā san tēbi otvōrila sřce, a tī mēni ništa ne govōriš ō sēbi* (Spl).

palo je na srce komu što = teško je komu: *Tōk me jē na sērci pāu, nēka težāva* (Tr).

palo je srce u gaće komu = jako se preplašio tko: *Palo mu je sřce u gaće* (Či). *Pālo mu je sřce ū gāče ka(d) san mu tō rēka* (Spl).

pao je kamen {sa} srca komu = laknulo je komu, smirio se tko, osjeća tko olakšanje: *Pāja mi je kāmēnj sā srca* (Bib). *Ōpal mi jē kāmēn sřca* (Ce). *Pā mi je kamen sa sřca* (Či). *Spā m' je kamen sa sřca* (DP). *Pā mi je kamen sa sřca* (Do, Go, Lo). *Dok je čūl da sō sī dōbrō, ōpal mō je kāmēn sřca* (Ldb). *Pāl mi je kāmēn sa sřca* (Os). *Spā mu je kamen sa sřca* (Ot). *Ōpal mi jē kāmēn sřca* (Pet). *Ōpal mi jē kāmēn sřca* (Ses). *Pā mi je kāmēn sā srca ka(d) san tō doznā* (Spl). *Svē ču ti rēč pa če ti pāst kāmēn sā srca* (Spl). *Pā m' je kamen sa sřca* (Ši). *Pōu me jē kāmēn zes sērcā* (Tr). *Pōu me jē kāmēn zes sřca, zdēj sen duābru* (Tr). *Opāl mi jē kāmēn sřca dok su sē navēčēr kōmaj vrnōli dōma* (Vrb).

po duši = iskreno: *Kāzāti po dūši* (Bib). *Rečī mi po dūšē, kolīko si mu plāti* (Bo). *Rečī mi po dūšē kolīko si da za tegā volā* (Bo). *Rēči pō dūše* (Ce). *Rēc po dūšī* (Hv). *Rēčy tī pō dūšy, jel by tī tō mōgel naprávyty?* (Ldb). *Reci po duši!* (Lo). *Rēc po dūšī bīš mi bī tō tī učīnī* (PiZ). *Recī po dūšī jē to īstina* (Se). *Rēc po dūši!* (Spl). *Rec' ti po duš'!* (Ši).

pogoditi (ubosti) u (do) srce koga = jako ražalostiti koga, jako povrijediti koga: *Pogodijo me u sřce* (Do). *Tō lōš ga je pōgodīla f sřce* (Ldb). *Pēnol ga jē do sřca* (Ses). *Nemōj mu tō rēč, pōgodīčeš ga ū srce* (Spl). *Pogod'lo me u sřce* (Ši). *Tū mē jē f sērci pagadiū* (Tr).

pojela guzica dušu = /kad je netko podmićen pa krivo čini/: *Pojila guzica dušu* (DZ).

pokvarena duša = loš čovjek, iskvaren, nemoralan: *Kojā je otō pokvōreno dūšā!* (Hv).

predati (izručiti) dušu Bogu = umrijeti: *Bōgū j zrūčil dūšu* (Kas). *Pōsle tūlkō mōky ipak je dūšo předal Bōgo* (Ldb).

presjeklo {je} oko srca koga = naglo se *tko* prestrašio, doživio je udarac, šok: *F sŕčo ga je presěklo dok je videl da je pōla* (Ldb). *Prěseklo me oko sŕca* (Os). *Pris'klo me oko sŕca* (Si, Ši).

primati (uzimati, uzeti) {k} srcu (u srce) što = shvaćati/shvatiti ozbiljno, duboko proživljavati/proživjeti *što*: *Ne uzimli sve sŕcu!* (Br). *Nàkar se tũlku sekĩrat, nàkar se zēt k sŕce* (Ča). *Ne smiš sve primat u sŕce* (Či). *Nemoj to uzimat sŕcu!* (Či). *Primam sve sŕcu* (Do). *Ne uzimaj sve sŕcu!* (DP). *Kād bi čověk sě gřdē besēdi zěl h sŕcu, finĩl bi va lũdnice* (Kas). *Jō na tvōjem mēstō tō nē by jēmāl k sŕčo / nēj zěl k sŕčo* (Ldb). *Ne uzimli sve sŕcu!* (Lo, Ot). *Kāj tākō zēmļeš sē k sŕcu?* (Os). *Nāj sē zēti k sŕcu!* (Pet). *A se bu prějšuo, nàkar se tākū k sŕce vzēt* (Pr). *Nějmoj sàkej primāti k sŕcu* (Ses). *Nějmoj sē primāti k sŕcu* (Ses). *Nē vaja svē primāt k sŕcu* (Spl). *Nēmōj tō ũzĩmat sŕcu* (Spl). *Nemoj to primat k sŕcu!* (Ši). *Nàkar tu tāk k sŕce jēmāt* (Tr). *Nàkar vārjēst sē, nàkar se tũlku zēt k sŕce* (Tr). *Nāj sē prijēti / primati k sŕcu* (Vrb).

prirasti komu {k} srcu = zavoljeti *koga*, postati drag, neophodan *komu*: *Prirasta mi je sŕcu* (Či). *Prirasta mi sŕcu* (Do). *Tā mālā mĩ j sŕcu prirāsłā* (Gr). *Rěklo bi se dā (n)joj je prirēsa sārću!* (Hv). *Tō xĩža jy je pryŕōsla sŕčo, zōtō se nē da ođonōt* (Ldb). *Prirāsēl mi jē k sŕcu* (Ses). *Prirasta m' je sŕcu* (Si, Ši). *Dòbrā je, drāga, svimā nan je prirāsłā sŕcu* (Spl).

prodana duša = čovjek koji se odrekao poštenja radi koristi: *Nēj jym niš vērōvaty, tō so ty prōdane dũše* (Ldb). *Niš mu ne vērũj, ōn ti je prōdana dũšā* (No).

prodati (dati) dušu sotoni (vragu, đavlu) = postati nepošten, prepustiti se zlu, ne zazirati ni od čega da bi se došlo do cilja, postati bogohulnik: *Prodāti đāvlu dũšu* (Bib). *Prodāti vrāgu dũšu* (Bib). *Prōdali su dũšu vrāgu* (Ce). *Proda je dũšu sotoni* (Či). *Dũšu je vrāgu proda* (Do). *Rājšy by ōstal bez ičesa, nēg dōl dũšo vrōgo y tāk lũde fkānyl kak ũn* (Ldb). *Prōdal je dũšo vrōgo, nēčem više ž nĩm pōsla mēty* (Ldb). *Prōdala by dũšo vrōgo, sām kaj by dōbila sē kaj ōce* (Ldb). *Dāti dũšo vrāgu* (Pet). *Prōda je dũšu vrāgu, nē mōš mu višje vĩrovat* (Spl). *Proda je dũšu vrāgu* (Ši). *Zāte i jē tākof, dāl jē dũšu vrāgu* (Vrb).

raditi srcem = iskreno i pošteno pristupiti poslu: *Rādĩti sŕcon* (Bib).

raniti srce komu = povrijediti, uvrijediti *koga*: *Sŕce jy je rānyło kaj je ođišel bes pōzdrava* (Ldb).

raniti u srce koga = povrijediti, uvrijediti *koga*: *Rānija ga je u sŕce kād mu je rēka, da mu je i sĩn krēja zājno s ostālin društũn* (Bib).

razgaliti dušu = razveseliti se dobrom pjesmom: *Dobrom pismom edino moreš razgālĩt dũšu* (LI).

ruku na srce = iskreno govoreći: *Rũku na sŕce* (Ce). *Rũku na sŕce, nĩ njōj bĩlō lāhko* (Cr). *Ruku na sŕce, tako je* (Či). *Ruku na sŕce pa reci!* (Do). *Ruku na sŕce, al si laga* (Go). *Dā ti se pijažā māja? – Rũku na sŕce, nē!* (Gr). *Rũku nā sārce* (Hv). *Ruku na sŕce/serce* (Kr). *Rōkō na sŕce, više sy nyty nē zasłũžyl* (Ldb). *Rōkō na sŕce, mōgel sy tĩ tō pũnō bōle naprávyty* (Ldb). *Ruku na sŕce* (Lo). *Rũko na sŕce, sa nĩ rēkla niš kāj nĩ istina* (Os). *Ruku na sŕce, al je tako* (Ot). *Rōkō na sŕce*

(Pet). *Ruku na srce* (Ru). *Rûku na sŕce, ěl nê ták* (Ses). *Rûku nà srce, nĭje bãš nĭkâ lipòtĭca, ma je smišna i simpàtĭčna* (Spl). *Ruku na srce, tako je* (Ši). *Ròku na sŕce, govòril je ĭstinu* (Vrb).

s dušom = osjećajno: *Rec' z dušon* (Ot).

sjelo {je} srce na mjesto komu = smirio se *tko*, vratio se u normalno stanje: *Silo mu srce na misto* (DP). *Sŕce jy je sĕlò na mĕstò dok je vĭdla da sò sĭ žĭvy y zdràvy* (Ldb). *Ŭ zàdnje se smĭrĭja, sĭlo mi je sŕce nà mĭsto* (Spl).

slomiti srce komu = teško ražalostiti *koga*: *Slomijo mi srce* (Do). *Slòmĭla mu je sŕce kad ga je òstàvila* (Spl). *Vuãmoŭ me je sĕrci* (Tr).

smijati se (nasmijati se) od srca = iskreno se smijati: *Ot sŕca se nasmeĭal dok je videl kak je Mára pòla stòlca* (Ldb). *Zdĕj sen sĕ pa ŭot sĕrca nasmeĭãu* (Tr).

smrtni mi grijeh na dušu i na tijelo! = jamčim, časna riječ: *Smŕtny my grĕx na dùšò y na tĕlò da je tò ták!* (Ldb).

spasiti dušu = osloboditi se grijeha: *Spòsĭt dùšu* (Hv). *Mĭsly da sy bò spàsyl dùšò ak vĕ vŕne ũnò kaj je zĕl* (Ldb).

srce boli koga = teško je *komu*, pati *tko*: *Sŕce me boli kad ga vidin* (Či). *Sŕce me bolĭ kãd ga vĭdĭn tãko žãlòsnega* (Kas). *Sŕce me bolĭ dok vĭdym kãk mò je tĕškò* (Ldb). *Sŕce me bolĭ kaj my se òĕ raskòlyty* (Ldb). *Za parkom Kòlakovcem svakog Gospićana srce boli* (LI). *Cĕ nĕj pa vòle, tũde sŕci bãli* (Pr). *Sŕce me bolĭ kad vĭdin kãko pãtiš* (Spl). *Ke me je tĕšku, mĕ ták sĕrci bãli* (Tr). *Sŕci mĕ bãli, tãk me ga je žòŭ* (Tr).

srce je htjelo iskočiti van komu = 1. jako se prestrašio *tko*: *Sŕce mi je štĕlo skoĉĭti vãn dòk sĕm tò ĉũla* (Ses).; 2. jako se umorio *tko*: *Tãk smò bĕžaly na vlãk kaj my je sŕce štĕlo vũn skòĉyty* (Ldb).

srce je izdalo koga = umro je *tko*: *Kãd mu je likãr rĕka, da ga mòre od vĕlikoga pĭĉã sŕce izdãti, prisĭlja se ne pĭti* (Bib).

srce je na mjestu komu = zadovoljan je *tko*, miran je *tko*, smiren je *tko*, osjeća *tko* da je sve u redu: *Sŕce mi je na mistu ĉin ga vidin* (Či). *Odma mi je srce na mistu kad si tu* (Do). *Rec' jel ti sad srce na mistu?* (Go). *Ak bò ty tãk sŕce na mĕstò, bòm y ñò zvòl* (Ldb). *Vĕ dok znòm da ste sĭ žĭvy y zdràvy, sŕce my je na mĕstò* (Ldb). *E sa mi je srce na mistu* (Lo). *Jel ti sãda sŕce na mĕstu?* (Os). *Tu sĕ je v rĕd dĕŭ pa me je sŕci na mĕjste* (Pr). *Je li ti sad srce na mistu?* (Ru). *Mãm mi je sŕce na mĕstu ĉĕm tĕ vĭdim* (Ses). *Sãd mi je sŕce na mĕstu* (Ses). *Je li ti sãd sŕce nà mĭstu?* (Spl). *Ka te vidin, srce mĭ je odma na mistu* (Ši). *Sĕrci me je zdĕj na mĕjste* (Tr). *Zdĕj me je pa rĕjs sĕrci na mĕjste* (Tr). *Sat mù je srce na mĕstu* (Vir). *Sãt mi je sŕce na mĕstu dok si dòšla dõma* (Vrb).

srce je od kamena komu = bezosjećajan je *tko*: *Sŕce mu je ot kamena* (Či). *Tãk zvrĕžaty ĉòvĕka mòre sãm nĕšĕ kòmò je sŕce ot kamĕna* (Ldb). *Sŕce ti je òd kãmĕna* (Spl).

srce je sašlo (došlo, iskočilo i sl.) u pete (petu, gaće) komu = jako se prestrašio *tko*: *Kakò tò ulãziš, kãj dũv, jãko si me sprĕdnija da mi je sŕce dòšlo u pĕtu* (Bib).

Věč je pàja mrák a òn ìza kantùnà skučija i vĭknĭja bŭ! Pripàla san se dà mi je sŕce dōšlo u pĕtu (Bib). Sašlo jon je sŕce u petu (Br). Srce se je nikomu kalalo u gaće (Kr). Sŕce mi je skōčilo f pĕtu (Križ). Sŕce mo je pàlo v gàće dok je sōset Jàkop počel vikaty na nĕga (Ldb). Nĕkaj je ták zružylo kaj my je sŕce odišlo f pĕto (Ldb). Sašlo mi je sŕce u pete (Lo). Sŕce mi se kalalo u pete (Op). Sašlo jon je sŕce u petu (Ot). Sŕce mi je skočilo f pĕte (Ses). Sàšlo jon je sŕce u pĕte (Spl). Sŕce mi se kàlalo ù gàće (Spl). Sŕce mi se kalalo u pete (Ši). Sŕce mi je skočilę f pĕte dok je žàba skočila z vōdę (Vrb).

srce je stalo komu = jako se prestrašio tko: *Pĕs je skōčyl nō me, a mĕny je sŕce stàlo (Ldb). Jōj mĕnę, pa sŕce mi je stàlo (Ses). Sŕce mi je stàle dok sem čŭla kak je fĕjst zagŕmęle (Vrb).*

srce je u petama komu = prestrašen je tko: *Sŕce mi je u petan (Lo). Pōtres nas je zbŭdyl, sem nam je sŕce bilo f pĕtaj (Ldb).*

srce je u stražnjicu skočilo komu = jako se prestrašio tko: *Joj, skàra me je sĕrci v rĕt skàciŭ ták sĕn se stràšŭa (Tr).*

srce je zadržalo komu = prestrašio se tko: *Kal san tō čŭla, sōrce mi je zalepĕcalo (PiZ).*

srce puca (je puklo) {od tuge} komu = jako je tužan tko: *Pŭklo mi je sārce (Hv). Sŕce jym pōca zōto kaj so đeca odišla od nĭx (Ldb). Da znō kaj ŭna đĕla, sŕce by mo pōčylo od žalōsty (Ldb). Mĕj je pōklo sŕce, a nĕmo je sĕjĕno (Ldb). Dōbila je infarkt, divānijo da ju je sŕce puklo od tŭge za mŭžu (Os). Sŕce mi pŭca od mŭke (Spl). Sŕce mi puca ot tuge (Ši). Sĕrci me bu pŭkneŭ ko ga vĭden kok jŭka (Tr).*

srce se komu prepоловило na pola = jako se prestrašio tko: *Sŕce mi se pripolovilo na pola (Či).*

srce se para {od tuge} komu = jako je tužan tko: *Sŕce mi se para ka to vidin (Go). Sŕce mi se pāra ka(d) tō čŭjen (Spl).*

srce vuče koga komu (kamo) = želi tko biti s kim ili ići kamo, pati tko za kim/čim: *Vlĕičę mę sŕci dōmu (Ča). Sŕce vuče južnon kraju (Či). Sŕce vuče zavičaju (Či). Sŕce me vuče (Do). Sŕce je vlĕče na dōmōvinō (Ldb). Sŕce mę vlĕčę k dōmu (Pet). Sŕci mę vlĕičę detĕte (Pr). Sŕce mę vlĕčę tām (Ses). Sŕce mę vlĕčę k dōmu (Ses). Sŕce me vuče k nĕmu, brzō čŭ mu se vrātĭt (Spl). Sŕce ga je vŭklo u Dàlmâciju (Spl). Sŕce me vuče u rodni kraj (Ši). Sĕrci mę dāmu vlĕičę (Tr). Ták mę sĕrci vlĕičę kedā bun dāmu pàrsŭa (Tr). Sŕce ga vlĕčę tām gdę se rōdil (Vrb).*

staviti srce na mjesto = smiriti se: *Stāvi sŕce nà mĭsto, svĕ će jōpet dōč na svōje (Spl).*

široke duše = nesebičan čovjek: *Otāc ti je bil širōke dŭšĕ (No).*

što na srcu, to i na jeziku = biti iskren, otvoreno, glasno i jasno reći: *Što nà srcu, tō i na jazĭku (Bib). Ŭna je tākva, kaj jy je na sŕco, tō y na jezĭko (Ldb).*

teška srca = nerado, jedva, s mukom, teško: *Imāla je šupljāču kojŭ je duperĭvāla skōro trĭjĕst gōdin, nĭkidan je bācĭla, i tō tĕškā sŕca (Bib). Tĕška sŕca (Ce). Teška mi je sŕca dā (Či). Otišla (ošla) je teška sŕca (Do). Teška sŕca (DP). Teška ti sŕca to dajen (Go). Odiĭle su se tĕška sŕca (Gr). Tĕška sŕca se rastājemo (Gr). Tĕška*

srca je ođišel svojega kràja (Ldb). *Teška srca* (Ot). *Dajen t' teška srca* (Si, Ši). *Têška mi je srca dà rùku* (Spl).

teško je palo na srce komu što = duboko je povrijeđen *tko čime*: *Têško jy je pàlo na srce kaj so jo nê zvaly svàte* (Ldb). *Teško m' je palo na srce* (Ot). *Têško mi je pàla nà srce tà nèpravda* (Spl).

teško je pri (u) duši komu = žalostan je *tko*, neraspoložen je *tko*, pritisnut teškim mislima: *Nojz' uvik teško pri duš'* (Br). *Teško mi je pri duši* (Či). *Têško mo je pry dūšy, žèna ga je stòvyła* (Ldb). *Nèkak mi je tēško pri dūšè* (Pet). *Tàk mi je tēško pri dūši dok m'šlim na tē nàšè siromàkè* (Ses). *Têško mi je u dūši ka(d) tò čūjen* (Spl). *Teško mu je pri duš'* (Ši). *Tàk me je nèkok tēšku pr dūše* (Tr). *Tēškè mi je pri dūšè dok se sètim kàk òna sàt zglèda* (Vrb).

teško je pri srcu komu = teško je *komu*, pati *tko*: *Ok nèko nàdo nè spòuneš, pòlej te je tēšku pr srce* (Ča). *Me je tàk pr srce tēšku* (Ča). *Têško mo je pry srco, al bò se oporàvył* (Ldb). *Tēško mi je pri srcu* (Pet). *Sàmu me je tēšku pr srce* (Pr). *Têško mi je pri srcu dòk ju v'đim* (Ses). *Têško mi je pri srcu kad nà tò m'šlin* (Spl). *Teško m' je pri srco* (Ši). *Tēšku mo je pr sèrce* (Tr). *Tēškè mi je pri srcu dok v'đim tò jàdnu dècu* (Vrb).

tjerati (natezati, naganjati, mučiti) koga kao vrág grešnu dušu = jako mučiti *koga*, prisiljavati *koga* na obavljanje teških poslova; iznimno snažno povlačiti *koga* ili *što*: *Mùčiš ga kàk vràg grèšno dūšo* (Bak). *Natèžè ga kàk vràg grièšnu dūšu* (Ce). *Nagànjàš me kàko vràg grèšnu dūšu* (Cr). *Un me tira ka vrág grišnu dūšu* (DP). *Ne natèži tù stomànju kod vràg grìšnū dūšu* (Gr). *Tira tò žyvìnče kaj vròk grèšno dūšo* (Ldb). *Pretirùje ga dèlat ko vràg grèšno dūšo* (Os). *Mùčiš mè kàk vràg grèšnu dūšu* (Ses). *Nàj mè mučiti kàk vràk grèšnu dūšu* (Vrb).

u dušu pogoditi koga = duboko dirnuti, pogoditi *koga* (u njegovu bit): *Pogodije me u dušu* (DP). *V dūšo ga je strèfylo tò kaj je ođišla od nèga* (Ldb). *Pogòđija me ù dūšu* (Spl).

ujesti (ugristi) za srce koga = duboko povrijediti *koga*; zlobno *komu što* reći: *Ugrìza ga je za srce kad mu je spomènjà nù zemljù što je pròda* (Bib). *Uv'ija ga je zà srce kad mu je spomènjà tù zemljù, nì tò tríbaja izùstìti* (Bib). *Ujde me za srce* (Br). *Ujide me za srce* (DP). *Ujist za srce/serce/sarce* (Kr). *Za srce ga je vgrìzla dok je rèkla da ga nèče* (Ldb). *Ujist za srce* (Ru). *Tvòjè su me rìči ùjìle zà srce* (Spl). *Ùjìla me zà srce, tò nísàn mòga podnìt* (Spl). *Uj'la me za srce* (Ši).

umoran kao grešna duša = jako umoran: *Zmàntran je ku grèšna dūša* (Ča). *Zmùčen je ko grèšna dūša* (Tr).

voljeti svim srcem koga/što = voljeti iznad svega *koga/što*, biti duboko privržen *komu/čemu*: *Volìti svìn s'con* (Bib).

za dušu ti bilo! = /najčešće se kaže nekom *tko* prdne/: *Za dušu ti bilo!* (Lo).

za svoju dušu = za vlastito zadovoljstvo, za svoj užitak, samo za sebe: *Za svòju dūšu* (Ce). *Pèšme pišem za svòjo dūšo* (Ldb). *Ovò činìn za svojù dūšu* (No).

zazeblo je oko srca koga što = neugodno je *komu što*, povrijedilo je *koga što*: *Zazèblo mè je nèkaj òkrè srca* (Ses).

zazeblo je pri srcu koga = neugodno je *komu*; teško je *komu*; tužan je *tko*: *Dok sem čul kaj se dogōža, zazēblo me pry sŕco* (Ldb).

zima je komu {tako} da mu srce hoće stati = vrlo je hladno *komu*: *Zīma my je tāk my sŕce oče stāty* (Ldb).

znati {do} u tančine (tančinu) duše koga = dobro poznavati *koga*: *Zna me do u tančine duše* (Či). *Znâ me do u tančinu dušē* (Spl).

željeti svim srcem = intenzivno željeti, jako željeti: *Kōjekāj sy želēm sēm sŕcem* (Ldb).

IZVORI

- Barbić, Ante. 2011. *Rječnik Pitava i Zavale*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Benčić, Radoslav. 2014. *Rječnik govora grada Hvara. Fōrske rīci i štōrije*. Hvar: Muzej hvarske baštine.
- Čuljat, Marko. 2004. *Ričnik ličke ikavice*. Gospić: Lika press.
- Francetić, Ivan. 2015. *Rječnik boljunskih govora* [prir. Tamaro, Sandra]. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
- Geić, Duško. 2015. *Rječnik i gramatika trogirskoga čakavskoga govora*. Split: Književni krug Split – Združeni artisti Trogir.
- Gusić, Ivica; Gusić, Filip. 2004. *Rječnik govora Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine*. Zagreb.
- Ivančić Dusper, Đurđica; Bašić, Martina. 2013. *Rječnik crikveničkoga govora*. Crikvenica: Centar za kulturu "Dr. Ivan Kostrenčić".
- Lukežić, Iva; Zubčić, Sanja. 2007. *Grobnički govor XX. stoljeća (gramatika i rječnik)*. Rijeka: Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine.
- Malnar, Marija. 2011. Somatska frazeologija čabarskih govora. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 37/1, 101–119.
- Malnar, Marija. 2012. *Fonološki opis čabarskih govora na frazeološkom korpusu*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Maresić, Jela; Menac-Mihalić, Mira. 2008. *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Maresić, Jela; Miholek, Vladimir. 2011. *Opis i rječnik đurđevčkoga govora*. Đurđevac: Gradska knjižnica Đurđevac.
- Menac-Mihalić, Mira. 2005. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga.
- Menac-Mihalić, Mira; Menac, Antica. 2011. *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

- Milat Panža, Petar. 2015. *Rječnik govora Blata na Korčuli*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Miletić, Cvjetana. 2019. *Slovník kastafskega govora*. Kastav: Udruga Čakavski senjali.
- Moguš, Milan. 2002. *Senjski rječnik*. Zagreb – Senj: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Matica hrvatska Senj.
- Nežić, Ivana; Opašić Maja. 2016. Prilog semantičkoj analizi frazema govora Brovinja. U: *Zbornik radova Šestoga hrvatskoga slavističkoga kongresa*. Prvi svezak. [ur. Botica, Stipe i dr.]. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 365–374.
- Šatović, Franjo; Kalinski, Ivan. 2012. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga prigorskoga govora zagrebečkoga Čerja*. Zagreb: Pučko otvoreno učilište Sv. Ivan Zelina.
- Šimunić, Božidar. 2013. *Rječnik bibinjskoga govora*. Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru.
- Turk, Marija. 1998. Frazeologija krčkih govora. U: Lukežić, Iva; Turk, Marija. *Govori otoka Krka*. Crikvenica: Libellus, 263–298.
- Vranić, Silvana; Oštarić, Ivo. 2016. *Rječnik govora Novalje na otoku Pagu*. Novalja: Grad Novalja – Ogranak Matice hrvatske u Novalji – Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

LITERATURA

- Anić, Vladimir. 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Baza frazema hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. <http://frazemi.ihj.hr/> (pristup 20. rujna 2020.).
- HFR = Menac, Antica; Fink Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2014. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Hrnjak, Anita. 2005. Frazemi s komponentom *srce* u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji. *Riječ* 11/2, 20–27.
- Kovačević, Barbara. 2012. *Hrvatski frazemi* od glave do pete. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Kovačević, Barbara; Ramadanović, Ermina. 2016. Primarne emocije u hrvatskoj frazeologiji. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 42/2, 505–527.
- Malnar Jurišić, Marija. 2017. Tijelo u hrvatskoj dijalektnoj frazeologiji. U: *Zbornik radova 45. seminara Zagrebačke slavističke škole: Tijelo u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi* [ur. Brković, Ivana; Pišković, Tatjana]. Zagreb: FF press – Zagrebačka slavistička škola, 75–99.
- Novoselec, Zvonimir. 2019. *Frazeološke jedinice sa sastavnicom srce u hrvatskom i švedskom – kulturni modeli i motivacija*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Opašić, Maja; Gregorović, Maja. 2010. Smrt u hrvatskoj frazeologiji. *Croatica et Slavica Iadertina* 6/6, 55–72.

Vidović Bolt, Ivana. 2016. Dobrota kao karakterna osobina – na primjerima hrvatskih i poljskih frazema s komponentom *srce*. U: *Slavenska filologija. Prilozi jubileju prof. em. Milenka Popovića* [ur. Čelić, Željka; Fuderer, Tetyana]. Zagreb: FF press, 25–33.

Heart and soul in Croatian dialectal phraseology

In the Croatian dialectal phraseology, there have been numerous phrasemes recorded in which human body parts are named. For the purposes of this paper, the phrasemes which contain, in their structure, components *heart* and/or *soul* have been excerpted from the published dialectal corpus, while another part of the corpus is collected through field work. The characteristics of such phrasemes are being observed, with special attention given to their meaning.

LINA PlišKO

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA JURJA DOBRILE U PULI
lina.plisko@unipu.hr

ZOONIMNI FRAZEMI U MJESNOME GOVORU MEDULINA

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'282.2(497.5-3MEDULIN)'373.7

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.34>

U radu se analiziraju frazemi sa zoonimnom sastavnicom prikupljeni terenskim istraživanjem u mjesnome govoru Medulina. Pozornost posvećujemo onim frazemima koji svojim značenjem ulaze u koncept ljudskih osobina, ljudskoga stanja, čovjekove vanjštine te odnosa čovjeka prema radu, hrani i piću. Prikupljene frazeme uspoređujemo s frazemima zabilježenima u čakavskim, štokavskim i kajkavskim frazeološkim rječnicima, kako bismo utvrdili frazeološke regionalizme i lokalizme.

1. UVOD

Mjesni govor Medulina¹ prema Brozovićevoj (1988: 88) i Liščevoj (2009: 51) klasifikaciji čakavskih dijalekata pripada jugozapadne istarskome dijalektu. Taj se govor u dijalektološkoj literaturi spominje već u prvoj polovici 20. stoljeća, u Ribarićevoj raspravi *Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri*, gdje ga uvrštava u “štokavsko-čakavski prijelazni dijalekt Slovinaca” (Ribarić 1940: 46–50; 2002: 66–70), te u raspravi poljskoga dijalektologa Mieczysława Małeckoga koji ga uvrštava u “štokavske govore vodnjanskoga tipa” (Małecko 1930: 103–108; 2002: 81–86). Prema istra-

¹ Medulin teritorijalno i administrativno pripada istoimenoj općini koja se prostire na samome jugu istarskoga poluotoka. Na površini od 29,35 km² živi oko 6 500 stanovnika u osam naselja smještenih uglavnom duž obale. To su: Medulin, Premantura, Banjole, Pomer, Vinkuran, Vintijan, Valbonaša i Pješćana Uvala. Valdebek je naselje koje danas teritorijalno pripada Gradu Puli.

živanjima Mate Hraste (1964) medulinski govor pripada čakavskim jugozapadnim istarskim govorima, dok govori Premanture, Banjola, Vintijana, Vinkurana i Valdebeka imaju neke starije čakavske crte, kao što su: mjesto akcenta, kratka množina (bez pluralskoga proširenja -ov-), oblici za kondicional pomoćnoga glagola *biti* (*bimo*, *bite*), a ostale su značajke štokavske, ali ne novoštokavske (Hraste 1964: 34).

Radosav Bošković govore Premanture, Banjola, Valdebeka, Vinkurana i Vintijana uvrštava u skupinu nazvanu “premanturski dijalekatski tip”, a govor Pomera u “pomerski dijalekatski tip”. Po njemu su to “štokavski ikavski” govori. Govor Medulina uvrštava u “medulinski dijalekatski tip”, za koji kaže da je “ukršten govor, štokavsko-čakavski; štokavski po osnovi svojoj, čakavski po sporednoj komponenti svojoj” (Bošković 1978: 293–315).

Mjesni govor Medulina na alijetetnoj, alteritetnoj te arealnoj razini razlikovnosti opisala je Nataša Lorencin, a opis je pridodan *Rječniku medulinskoga govora* Marije Peruško (Peruško 2010: 297–302).

Govore općine Medulin opisali su David Mandić i Lina Pliško u *Monografiji općine Medulin* (Mandić i Pliško 2013: 430–441). U svojem su radu posebno promatrali dva zasebna mjesna govora (medulinski i pomerski) te malu skupinu mjesnih govora, tzv. govore premanturske skupine (naselja imenom Premantura, Banjole, Vintijan, Valdebek i Vinkuran). Na kraju su rada tablično prikazali 17 jezičnih značajki po kojima se ti govori međusobno razlikuju (Mandić i Pliško 2013: 440).

Godine 2010. Marija Peruško medulinski je leksički fond zabilježila u *Rječniku medulinskoga govora*, a 2019. u *Frazeološkome rječniku medulinskoga govora* i frazeološko bogatstvo toga idioma.

U istraživanju zoonimnih frazema u medulinskome govoru polazimo od frazeološkoga korpusa zabilježenoga u *Frazeološkome rječniku medulinskoga govora*, a u razgovoru s gospođom Marijom Peruško taj smo korpus nadopunili koristeći se autorskim *Upitnikom za istraživanje zoonimnih frazema*.

Frazeme obrađujemo konceptnom analizom. Njome se na najprikladniji način mogu prikazati tematsko-značenjska polja koja ostvaruju frazemi što su odraz kognitivno-jezičnih svojstava čovjeka i njegova uma (Lakoff 1987: 292). Koncept je zajednički pojam koji prožima značenja pojedinih frazema neovisno o njihovim kategorijskim značenjima i strukturnim tipovima (Kovačević 2012: 126).

S obzirom na to da obuhvaćaju širok spektar različitih značenja, iz mnoštva prikupljenih frazema sa zoonimnom sastavnicom odabrali smo one koji svojim značenjem ulaze u koncepte ljudskih osobina, ljudskoga stanja, čovjekove vanjštine te odnosa čovjeka prema radu, hrani i piću.

Te smo frazeme usporedili s frazemima u odabranim čakavskim, štokavskim i kajkavskim govorima da bismo utvrdili frazeološke regionalizme i lokalizme.

Za usporedbu smo se koristili sljedećim frazeološkim rječnicima²:

FRMG – Marija Peruško. 2019. *Frazeološki rječnik Medulina*. Medulin: Općina Medulin.

FRZM – Radoslav Runko. *Frazeološki rječnik zaseoka Mrkoči* (u rukopisu).

FNIGH – Mira Menac-Mihalić. 2005. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Školska knjiga – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

FKPKG – Jela Maresić, Mira Menac-Mihalić. 2008. *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

2. ZOONIMNI FRAZEMI U MEDULINSKOME GOVORU

2.1. Ljudske osobine

2.1.1. *Marljivost*

Frazeološko značenje ‘marljiv, radišan, vrijedan’ u medulinskome se govoru izražava frazemima koji u sebi imaju sastavnice *črv*: *delati kako črv* ‘raditi marljivo, bez prestanka’ (FRMG 28), *mrv*: *delati kai mrv* (NTIMF³) i *pčela*: *delati kai čela* (NTIMF). Isto je i u križevačko-podravskim kajkavskim govorima: *delati kak črv* ‘marljivo i ustrajno raditi’ (FKPKG 72); *vreden kak čmela* (FKPKG 71); *vreden kak čmelica* (FKPKG 72); *delati kak (kakov je) mravec* (FKPKG 131), u novoštokavskim ikavskim govorima *vridan ka crv*; *ka crv kopat (radit, rintat itd.)* ‘neprekidno raditi, biti jako vrijedan’ (FNIGH 145); *vridan (radišan) ka mrv* (FNIGH 238); *radit ka čela*; *vridan (radišan) ka čela* ‘jako vrijedan’ (FNIGH 148). Pozadinsku sliku frazema čine životinje koje su sitne građom, ali marljive i uporne u radu.

2.1.2. *Lijenost*

U Medulinu se lijena osoba uspoređuje sa svinjom koja samo jede i leži: *lîn kai prasac* ‘veoma lijen’ (FRMG 105). Tako je i u frazeologiji novoštokavskih ikavskih govora (FNIGH 276): *lin ka prasac* u značenju ‘jako lijen’. U FKPKG i FRZM takav frazem nije zabilježen.

² Dalje se u tekstu koristimo kraticama navedenima s lijeve strane.

³ Kraticom NTIMF označavam naknadna terenska istraživanja medulinskih frazema.

2.1.3. *Vjernost, odanost, zajedništvo*

Vjernost, odanost i zajedništvo u Medulinu se izražava lokalnim frazomom *kai kôza i Kirinčić* (FRMG 62) – ‘nerazdvojni, uvijek zajedno’. Lokalizam je motiviran slikom siromašnoga Kirinčića koji je stalno sa svojim jedinim blagom – kozom – hodao po Medulinu.

Vjernost i odanost u novoštokavskim ikavskim govorima izražava se frazomom *viran ka pas* (FNIGH 264).

2.1.4. *Plahost*

Frazomom *imati straha kako zec* (FRMG 156) izražava se frazeološko značenje ‘biti jako plašljiv’. U pozadinskoj je slici zec, malena životinja koja bježi pred opasnošću. Na jednak se način plahost izražava i u Mrkočima: *strahljiv kako zec* (FRZM) i u novoštokavskim ikavskim govorima *plašljiv (strašiv) ka zec* (FNIGH 347). U FKPKG bojažljivost, strah ili plahost ne izražavaju se zoonimom, već je njegova sastavnica odjevni predmet – *gaće*: *gaće se tresu komu; napuniti gaće od straha, usrati se u gaće od straha* (FKPKG 84).

2.1.5. *Dobrota, mirnoća*

Dobar se čovjek opisuje frazomom *ne bi mrava zgazija* (FRMG 80). U pozadinskoj je slici osoba koja ne bi ni nautila malome, bespomoćnom biću – mravu. Istom se frazomskom slikom dobrota izražava u FNIGH: *ne bi ni mrava zgazija* (str. 238) te u zaseoku Mrkoči *ne bi sta ni na mrava*, a FKPKG ne bilježi takav frazem.

Miran, dobrodušan i poslušan čovjek u Medulinu se uspoređuje s biblijskim simbolom pokornosti, nevinosti, blagosti – janjetom: *{pravi} kai janjac* (FRMG 54). Frazem nije zabilježen u drugim konzultiranim rječnicima (FNIGH, FKPKG te FRZM).

Frazem *ko si dobar, si tovaru spodoban* (FRMG 140) zabilježen u Medulinu, krije u sebi poruku da nije pametno uvijek biti dobar prema svakome. U pozadinskoj je slici magarac koji je u nas simbol gluposti i tvrdoglavosti. Frazem nije zbilježen u FNIGH, FKPKG te FRZM.

2.1.6. *Snaga, jakost*

Konj je životinja koja se ističe radnom snagom, izdržljivošću, elegancijom i ljepotom. U medulinskoj frazeologiji snažan i izdržljiv čovjek uspoređuje se s konjem: *jak kako konj* (FRMG 61). Tako je i u FRZM, u kajkavskim križevačko-podravskim govorima: *jak kak konj* (FKPKG 109) te novoštokavskim ikavskim govorima: *jak ka konj* (FNIGH 201). Veoma jak čovjek uspoređuje

se i sa snagom bika: *jak kak bik* (FKPKG 59), *jak ka bik* (FNIGH 129). U Medulinu smo u razgovoru s obavjesnicom naknadno zabilježili i *jak kako bak*.

2.1.7. Neznanje, nerazumijevanje, začudnost

Osobu koja se čudi čemu ili ne razumije sugovornika u Medulinu se opisuje lokalnim frazemom *gledati šaro kai Srneja* (FRMG 124). U pozadinskoj je slici *Srneja*, vol smeđe dlake kao u srne koji začuđeno u novonastaloj situaciji promatra [koga ili što]. Nerazumijevanje, začuđeno, iznenađeno promatranje izražava se i frazemom *glèdati kako telàc* (FRMG 138). Jednako je u FKPKG (str. 185) *gledeti / zagledeti se (blejati i sl.) kak tele {v šarena (nova, bela i sl.) vrata}* i u FNIGH (str. 321) *ka tele {u šarena vrata} blenit (buljit, zinit)*. Frazem je motiviran velikim očima teleta koje naivno i iznenađeno promatra svijet oko sebe. U Mrkočima frazemi s tim značenjima nisu zabilježeni.

2.1.8. Otuđenost

Frazem *ovca zgubljená* motiviran je biblijskim motivom izgubljene (zalutale) ovce. Motiv je nastao na temelju pripovijesti o izgubljenoj ovci kao jednoj od triju prisposoba koje donosi evanđelist Luka da bi objasnio ideju o Isusovu milosrđu.⁴ U Medulinu se taj frazem odnosi na “otuđenu osobu koja se odvojila od svoje sredine i krenula krivim životnim putem”, često u ironičnom značenju: *Se tornala je doma, ona ovca zgubljená. Je parala da će tamo svi samo nju čekati* (FRMG 94). Povratak izgubljene, otuđene osobe u novoštokavskim ikavskim govorima također se izražava istim motivom povratka: *vrátila se odbigla ovca* (FNIGH 259). Frazemi nisu zabilježeni u FKPKG i u FRZM.

2.1.9. Tvrđoglavost, nepopustljivost

U Medulinu se tvrđoglava osoba uspoređuje s magarcem, životinjom kojoj se pripisuje svojeglavost, nepopustljivost: *trd kai tovar* (FRMG 141), tako i u novoštokavskim ikavskim govorima *biti pravi tovar* ‘biti tvrđoglav’ (FNIGH 324). U FNIGH tvrđoglavost i svojeglavost izražavaju se i slikom netom okoćenoga slijepoga mačića koji je uporan u svom naumu da stigne do cilja: *slip ka mačić što se ištán okoti* (FNIGH 222), a u križevačko-podravskim kajkavskim govorima frazemom bez zoonimne sastavnice *jaka volja* (FKPKG 193).

⁴ V. Evanđelje po Luki, Lk 15,1.

2.1.10. *Lukavost, iskustvo*

Mačka i lisica (lisac) životinje su kojima se pripisuje lukavost zbog njihove lovačke vještine i načina kretanja. Prepredena i lukava osoba u medulinskoj se frazeologiji uspoređuje s mačkom: *mačka od žene* (FRMG 73), *biti mačka* (FRMG 73) i lisičom *{šegava} kai lisica* (FRMG 70). Stariji je čovjek iskusan i lukav kao *stari/šegavi mačak* (FRMG 73) ili lisac *to je lisac* (FRMG 70). U Mrkočima su potvrđeni isti frazemi: *stari mačak* i *šegaf kako lesica*. Ista je pozadinska slika i u kajkavskim govorima: *{lukav (muder)} kak lisica; prava lisica* (FKPKG 121) te u novoštokavskim ikavskim govorima: *biti lukav ka lisica; biti lukava (prava) lisica* (FNIGH 218); *stari mačak* (FNIGH 222).

2.1.11. *Omalovažavanje, ismijavanje*

U medulinskom govoru i u govoru Mrkoča zabilježen je frazem *držati za blago kega* (FRMG 17); *držat kega za blago* u značenju 'ne cijeniti, omalovažavati koga, smatrati koga budalom, ismijavati koga'. U pozadinskoj je slici *blago* 'stoka', koje je ovdje sinonim za neuke, nekulturne osobe. *Blagu* se u ovom primjeru pripisuje negativna konotacija životinjskih osobina. Frazem nije potvrđen u rječnicima kajkavskih i novoštokavskih ikavskih govora.

2.1.12. *Brljavost*

Pozadinska slika psa koji neprestano laje opisuje čovjeka koji previše i svašta govori: *lajati kako brek* (FRMG 20); *laje ko kak pes* (FKPKG 145); *lajat ka pas {na misec}* (FNIGH 264). Brbljavost se izražava i poredbenim frazemom *imati {dugi} jezik kai krava rep* (FRMG 54); *imati jezičinu ka krava rep* (FNIGH 190); *imeti jezika kaj krava repa* (FKPKG 97), gdje je u pozadinskoj slici dugi kravlji rep koji je stalno u pokretu. U križevačko-podravskim govorima brbljav čovjek *ima jezika kak žuna* (FKPKG 97), a u novoštokavskim ikavskim govorima čovjek koji puno govori *kvoče ka kvočka na jajima* (FNIGH 214).

Osoba koja ponavlja tuđe riječi ili govori bez razumijevanja uspoređuje se s brbljavom papigom: *govôri kako papagâlo* (FRMG 96; FRZM), *biti (ponavljati) kak papiga* (FKPKG 143).

2.1.13. *Nametljivost*

Nametljivost se uspoređuje sa životinjama koje su po svojoj prirodi nametljive i vrte se stalno oko čovjeka, kao što su: krpelj, muha, stjenica, uš, moljac. U Medulinu se dosadan i nametljiv čovjek uspoređuje s moljcem: *biti kai tarma* (FRMG 138), muhom: *biti kai muha* ili komarcem: *biti kai*

cilinkuš (NTIMF), u križevačko-podravskim govorima sa stjenicom: *dosaden kak stenica* (FKPKG 174) i muhom: *dosaden kak muha* (FKPKG 32), kao i u Mrkočima *faštidož kako muha* i novoštokavskim ikavskim govorima *dosadan ka muva* (FNIGH 241). U FNIGH se čovjek koji se ne odvaja od *koga* ili prati *koga* u stopu uspoređuje s krpeljom: *prilipit se ka krpelj* (208) i uši: *bit prava uš* (330).

2.1.14. Zloba

Zmija je, prema kršćanskoj predaji, simbol prvoga grijeha – oholosti. Pozadinska slika zmije u frazemu *zmija od žene* (FRMG 158) / *zmija od ženske* (FRZM) opisuje 'zlu, podmuklu žensku osobu'. U FNIGH zao je čovjek *umiljat ka poskok* (FNIGH 275). U FKPKG se zla osoba ne uspoređuje sa zmijom (kačom).

2.1.15. Hirovitost, šašavost, svojeglavost

Za osobu koja je hirovita i pomalo šašava kaže se da *ima bakule u glavi* (FRMG 14) ili *ima črčke po glavi* (FRMG 28). Hirovit, nepredvidiv i svojeglav čovjek uspoređuje se s muhom koja neprestano zuji, komeša se, pecka, ili bubom koja se prilijepi za čovjeka: *imati muhe u glavi* (FRMG 80); *imeti {svoje} muhe v glavi* (FKPKG 132); *imat svoje mušice* (FNIGH 241); *imat bube u glavi* (FNIGH 139).

2.1.16. Brižnost

Briga za koga izražava se pozadinskom slikom kvočke koja brižno čuva svoje piliće: *čuvati kega kako kočka piplice* (FRMG 59); *braniti kako koka pulaštre* (FRZM); *paziti koga kak kvočka piščoke* (FKPKG 119). U FNIGH frazem sa zoonimnom sastavnicom *kvočka* nije zabilježen.

2.1.17. Ljubav, sloga, nesloga

Golub i golubica simbol su ljubavi, mira, sklada, pronađene sreće, nade (Chevalier i Gheerbrant 2007: 188–189). U medulinskom frazemu *živu kai dva goluba* (NTIMF) zrcali se upravo ta slika privrženosti, nježnosti i skladnoga suživota dviju osoba. Frazemi s istom pozadinskom slikom i značenjem ovjereni su u novoštokavskim ikavskim govorima: *ka golubi (dva goluba, golub i golubica) život (zaljubit se, držat se)* 'voljeti se i slagati' (FNIGH 177) i kajkavskim govorima: *biti kak golubi* (FKPKG 89) 'živjeti u ljubavi i slozi', *živeti (imeti se radi) kak dva goluba* (FKPKG 89). U FRZM frazem nije zabilježen.

S druge strane, neslaganje i svađa u Medulinu se izražava frazemom *volu se kai brek i mačak* (NTIMF); *slagati se kako miš i mačka s kin* u FRMG (79), kojem su u pozadinskoj slici dvije domaće životinje koje se ne slažu. Isti je motiv iskorišten i u Mrkočima: *slagat se kako brek i mačak*, novoštokavskim govorima: *volit se (živit i sl.) ka pas i mačka* – ‘ne podnositi se, ne slagati se, stalno se svađati’) (FNIGH 265) te u kajkavskim govorima: *živeti kak pes i mačka (maček)* (FKPKG 145).

2.2. Ljudsko stanje

2.2.1. Bijes

Bijesan, ljut čovjek u medulinskoj se frazeologiji uspoređuje s bikom i psom koji postaju opasni kad se razljute: *bisan (kako) bak* (FRMG 14); *bisan kako brek* (FRMG 20). Frazem koji opisuje čovjeka koji se žesti i uzrujava u novoštokavskim ikavskim govorima ima u pozadinskoj slici bika koji reagira na crveno platno: *žigat se ka bik na crveno* (FNIGH 129). U križevačko-podravskim kajkavskim govorima ljutit se čovjek uspoređuje s risom: *besen kak ris* (FKPKG 159) ili sa psom: *srdit (besen) kak cucek* (FKPKG 69).

Primjeri su konkretno motivirani jer su sve navedene životinje poznate po tome da postaju opasne kad se naljute.

2.2.2. Sloboda, sputanost

Slobodan, nesputan se čovjek uspoređuje s pticom na grani koja može odletjeti u bilo kojem smjeru: *kai tić na grani* (NTIMF); *kako tić na grani* (FRZM); *kak tić na grani* (FKPKG 186); *ka tica na grani* (FNIGH 322). S druge strane, sputana se osoba opisuje kao pas na lancu koji se može kretati samo koliko mu lanac dopušta: *kako brèk u vèzu* (FRMG 20); *živeti kak cucek na lancu* (FKPKG 69); *kako brek na verugah* (FRZM); *ka pas na lancu* (FNIGH 264).

2.2.3. Osamljenost

Osoba koja nema obitelji i potomaka, koja je osamljena, u Medulinu i u Mrkočima uspoređuje se s ćukom, pticom koja je budna kad svi spavaju: *{sam} kako ćuk* (FRMG 29); *živit kako ćuk* (FRZM). U novoštokavskim ikavskim govorima osoba koja nema nikoga, pa čak ni kućnog ljubimca, opisuje se frazemima: *nema ni pasa* (FNIGH 264), *nemat ni kučeta ni mačeta* (FNIGH 211), a u križevačko-podravskim kajkavskim govorima samoća se izražava somatskom sastavnicom *prst: sam {na svetu} kak prst* (FKPKG 154).

2.2.4. *Nemir*

Nemirna se osoba uspoređuje s crvom, malom životinjom koja je stalno u pokretu, vrlo upornom i ustrajnom. U svim konzultiranim frazeološkim rječnicima osoba koja je nemirna, koja se meškolji i koju ne drži mjesto opisuje se istom pozadinskom slikom: *imati črva u guzici* (FRMG 28); *kako da ima črva u guzici* (RFZM); *kako da ima črve v riti* (FKPKG 72) ili *črvi kopaju v riti* komu (FKPKG, 72); *črvi su ušli u guzicu* komu ili *ka da ima crve u guzici* (FNIGH 145).

2.2.5. *Umor, iscrpljenost*

Umorna i iscrpljena osoba uspoređuje se sa psom koji kad je iscrpljen glasno dahće, duboko i teško diše: *trudan kako brek* (FRMG 20; FRZM); *umoren kak pes* (FKPKG 145); *crknjen kak cucek* (FKPKG 69); *umoran ka pas* (FNIGH 264).

2.2.6. *Siromaštvo*

Pozadinska slika miša koji živi u crkvi u kojoj ne može doći do hrane opisuje 'jako siromašnu osobu': *živi kako crikveni miš* (FRMG 78); *{siromašen} kak crkveni miš* (FKPKG 289); *gol kako crikveni miš* (FRZM). Neimaštinu i siromaštvo izražavaju i frazemi: *nemat čime ni miša otrovat* (FNIGH 234); *ni za miša otrovat* (FRZM). U kajkavskim podravsko-križevačkim govorima nedostatak novca, siromaštvo ocrtava se i slikom bezdlake, "gole" žabe: *imeti novac kak žaba perja* (FKPKG 289).

2.3. Čovjekova vanjština

2.3.1. *Mršavost*

U Medulinu, Mrkočima i novoštokavskim ikavskim govorima jako mršav čovjek uspoređuje se s osušenim bakalarom: *suh kako bakalaj* (FRMG 61); *suh kako bakalo* (FRZM); *suv ka bakalar; osušit se ka bakalar* (FNIGH 126). U kajkavskim govorima mršavost se izražava poredbenim frazemom *gurav kak stočni cucek* (FKPKG 69).

2.3.2. *Debljina*

Debeo se čovjek u svim konzultiranim rječnicima uspoređuje s dobro ugojenom svinjom: *debeja kai prasac* (FRMG 105); *debel kak prasec* (FKPKG 151); *debel kak svinja/svinjče* (FKPKG 179) i *debela kak prasica* (FKPKG 151); *debel ka prasac/prase* (FNIGH 277). U križevačko-podravskim kaj-

kavskim govorima jako debeo čovjek uspoređuje se s konjem: *debel kak konj* (FKPKG 109).

2.3.3. Način češljanja

Osoba sa zalizanom kosom uspoređuje se s kravom koja svojim dugim jezikom umiva tele: *kako da je krava lizala kega* (FRMG 63); *kako da ga je krava polizala* (RFZM); *kak da je krava lizala koga* (FKPKG 113). Čelava se osoba u križevačko-podravskim kajkavskim govorima uspoređuje s očerupanom kokoši: *ofurdan kak kokoš* (FKPKG 108), a osoba kovrčave kose jest *rudasta kak ščukine svinje* (FKPKG 179).

2.3.4. Neurednost, prljavština

Svinja je životinja koja živi u svinjcu, malom i često blatnjavom prostoru, pa se u međulinskoj frazeologiji ta pozadinska slika frazema koristi kako bi opisala prljavoga čovjeka: *šporak kai prasac* (FRMG 105) ili naglasila nečiju neurednost i prljavštinu: *biti gori od prasca* (FRMG 105). Jednako je i u Mrkočima: *blatan kako prasac; huji je od prahca* (FRZM) i u novoštokavskim ikavskim govorima: *biti pravi prasac // bit pravo prase; doć ka prasac; šporak (zamazan) ka prasac/prase* (FNIGH 276) te u križevačko-podravskim kajkavskim govorima: *zmazen (rijev) kak prasec* (FKPKG 151); *omusikan (zmazan) kak svinjče* (FKPKG 179); *zmusan kak okaližano svinjče* (FKPKG 179); *omusikan (zmazan) kak svinja v kocu* (FKPKG 179). Neugodan miris prljavoga čovjeka uspoređuje se s mirisom svinje u FKPKG: *smrdeti kak svinja* (FKPKG 179).

2.4. Odnos prema jelu i piću

2.4.1. Umjerenost u jelu

Osoba koja malo jede uspoređuje se s pticom koja zbog svoje sitne građe ne može puno pojesti: *isti kako tić* (FRMG 139); *jis kako tić* (FRZM); *jesti kak ftić* (FKPKG 83); *ist ka tić* (FNIGH 322).

2.4.2. Neumjerenost u jelu i piću

Vuk je divlja životinja, mesojed koji se hrani velikim parnoprstašima. U krajevima s razvijenim ekstenzivnim stočarstvom često napada nečuvanu stoku koja je lak plijen za dobroga lovca. Pozadinska slika gladnoga vuka koji halapljivo jede iskorištena je kako bi dočarala gladnoga čovjeka: *gladan kako uk* (FRMG 144); *lačan kako uk* (FRZM); *gladen kak vuk* (FKPKG 198); *gladan ka vuk* (FNIGH 345).

Žedna se osoba predstavlja slikom žednoga psa u svim istraživanim idiomima: *žedan kako brek* (FRMG 20); *žedan kako brek* (FRZM); *žeden kak pes* (FKPKG 145); *žedan ka pas* (FNIGH 265).

Pijana se osoba uspoređuje sa svinjom, čija je karakteristika, kako smo već naveli, neumjerenost u jelu i piću: *nalokat se ka prase* (FNIGH 277); *pijan kak svinja* (FKPKG 179); *pijan ka prasac/prase* (FNIGH 276, 277), *pijan ka svinja* (FNIGH 312); *nalokati se kak svinja* (FKPKG 179). U novoštokavskim ikavskim govorima pijana se osoba uspoređuje s kobilom: *pijan ka kobila* (FNIGH 198) ili stokom: *pijan ka stoka* (FNIGH 305). Zanimljivo je da se u Medulinu na pijanstvo ne upućuje frazemom sa zoonimskom sastavnicom, nego poredbenim frazemom koji je motiviran tradicionalnim istarskim pićem od vina – supom: *pijan kako supa* (FRMG 99).

2.5. Odnos prema radu

2.5.1. Naporno raditi

Konj je snažna i brza životinja, vuče kola, sudjeluje u poljoprivrednim i drugim poslovima. Čovjek koji naporno radi u svim promatranim idiomima uspoređuje se s konjem: *delati kai konj* (FRMG 61); *delat kako konj*; *nadelat se kako konj* (RFZM); *delati (mučiti se) kak konj* (FKPKG 109); *radit ka {i} konj* (FNIGH 201).

2.5.2. Snalažljivost u poslu

Čovjek koji se dobro snalazi u svome poslu, onaj koji uspješno i bez poteškoća obavlja svoj posao, uspoređuje se s ribom koja se dobro snalazi u svom staništu – moru, vodi: *pliva kako riba u moru* (FRMG 119); *randat se kako riba u odi* (RFZM); *biti (plivati) kak riba vu vodi* (FKPKG 159); *ka riba u vodi bit (snalazit se)* (FNIGH 287).

3. ZAKLJUČAK

U radu smo prikazali frazeme sa zoonimnom sastavnicom ekscerpirane iz *Frazeološkoga rječnika medulinskoga govora* te one prikupljene ispunjavanjem upitnika i usmjerenim razgovorom s autoricom *Rječnika* Marijom Peruško. Usporedili smo tako prikupljene frazeme s frazemima iz odabranih čakavskih, kajkavskih i štokavskih govora da bismo izdvojili frazeološke lokalizme i regionalizme. Zaključujemo da većina medulinskih frazema sa zoonimnom sastavnicom dijeli istu pozadinsku sliku, motivaciju i strukturu s frazemima zabilježenima u Mrkočima, u novoštokavskim ikavskim govorima

i križevačko-podravskim kajkavskim govorima. Mali je broj frazema koji nisu potvrđeni u svim rječnicima, primjerice: *{pravi} kai janjac* ili biblijski motiviran *ovca zgubljena*.

Velik dio ovdje izdvojenih frazema koji izražavaju ljudske osobine, ljudska stanja, čovjekovu vanjštinu te odnos čovjeka prema radu, hrani i piću motiviran je konkretnim karakteristikama i ponašanjem životinja, npr.: *jak kai bak, jak kai konj, delati kako črv, čuvati kega kako kočka pipliče*, no ima i onih koji su motivirani neopravdanim karakteristikama ili ponašanjem: *imati straha kako zec* (FRMG 156). U Medulinu su zabilježena tri lokalizma, prvi: *kai koza i Kirinčić* (FRMG 62) – u značenju ‘nerazdvojni’ – motiviran je stvarnom slikom siromašnoga Kirinčića koji je stalno sa svojim jedinim blagom (kozom) hodao po Medulinu. Drugi – *gledati šaro kai Srneja* (FRMG 124) – u svojoj strukturi ima lokalno ime vola/teleta *Srneja*, motivirano smeđom bojom dlake koja se uspoređuje sa srninom. Treći je frazem lokalizam *pijan kai supa*. Jedna od njegovih sastavnica jest naziv istarskoga pića – *supa* – koje se po tradicionalnoj recepturi priprema od crnoga vina i pije iz *bukalete*. U drugim se govorima pijana osoba uspoređuje sa *svinjom*.

Frazemi sa zoonimnom sastavnicom zapisani u netom objavljenom *Frazeološkome rječniku medulinskoga govora* čuvaju i zrcale kulturno i jezično blago Medulinaca.

LITERATURA

- Brozović, Dalibor; Ivić, Pavle. 1988. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod “Miroslav Krleža”.
- Bošković, Radosav. 1978. Refleksi grupa tj, dj, tɔj, đɔj, stj, zdj, skj, zgj, (sk^e, zg^e) u dijalektima južne i jugozapadne Istre. U: Bošković, Radosav. *Odabrani članci i rasprave*. Titograd: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 293–349.
- Bunk, Ana; Opašić, Maja. 2010. Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa zoonimskom sastavnicom u hrvatskome i češkome jeziku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 36/2, 237–250.
- Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alain. 2007. *Rječnik simbola: Mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb: Kulturno-informativni centar – Naklada Jesenski i Turk.
- Evandjelje po Luki. Lk 15,1.
<https://biblija.ks.hr/evandjelje-po-luki/15> (pristup 1. ožujka 2020.).
- Hraste, Mate. 1964. *Govori jugozapadne Istre*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

- Kovačević, Barbara. 2012. *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Lakoff, George. 1987. *Women, fire, and dangerous things: what categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lisac, Josip. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Lorencin, Nataša. 2010. *Jezične značajke Medulina*. U: Peruško, Marija. *Rječnik medulinskoga govora*. Medulin: Društvo kulturno umjetničkog stvaralaštva Mendula, 297–302.
- Małecki, Mieczysław. 1930. *Przegląd słowiańskich gwar Istrii*. Kraków: Polska akademia umiejętności.
- Małecki, Mieczysław. 2002. *Slavenski govori u Istri*. Rijeka: Hrvatsko filološko društvo.
- Marešić, Jela; Menac-Mihalić, Mira. 2008. *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Menac-Mihalić, Mira. 2005. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga.
- Peruško, Marija. 2010. *Rječnik medulinskoga govora*. Medulin: Društvo kulturno umjetničkog stvaralaštva Mendula.
- Peruško, Marija. 2019. *Frazeološki rječnik Medulina*. Medulin: Općina Medulin.
- Pliško, Lina; Mandić, David. 2013. Govori općine Medulin. U: *Monografija općine Medulin* [gl. ur. Bader, Andrej]. Medulin: Općina Medulin, 430–441.
- Ribarić, Josip. 1940. Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri. *Srpski dijalektološki zbornik* 9, 1–207.
- Ribarić, Josip. 2002. *O istarskim dijalektima: Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri s opisom vodičkog govora*. Pazin: Josip Turčinović d. o. o.
- Runko, Radoslav. *Frazeološki rječnik zaseoka Mrkoči* (u rukopisu).
- Vidović Bolt, Ivana. 2011. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji. Sv. 1*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Fraseologia zoonimica nella parlata di Medolino

Il presente lavoro analizza le espressioni idiomatiche e fraseologiche contenenti elementi zoonimici, raccolti esaminando il *Dizionario della parlata di Medolino* di Marija Peruško, nonché dal *Questionario* compilato dalla medesima autrice del dizionario. In questa sede viene messo l'accento sulle espressioni idiomatiche che descrivono il carattere umano, lo stato e l'aspetto delle persone come pure il rapporto dell'uomo con il lavoro, il cibo e le bevande. I frasemi raccolti all'interno della parlata di Medolino sono stati poi raffrontati con quelli ciacavi, stocavi e caicavi onde poter riconoscere e stabilire quali di

essi siano da annoverare tra i regionalismi e quali invece rappresentino dei modi di dire esclusivamente locali. Dal confronto è emerso che la maggior parte delle espressioni idiomatiche di Medolino contenenti termini zoonimici condividono le stesse caratteristiche e le stesse strutture presenti in quelli registrati nel borgo di Mrkoči, nelle parlate neostocave e icave nonché in quelle caicave della Podravina e di Križevci. Nella parlata di Medolino sono stati poi registrati tre modi di dire tipicamente locali: il primo *kai koza i Kirinčić* ‘come la capra e Kirinčić’ (FRMG 62), con il significato di indivisibili, viene giustificato dall’immagine del povero Kirinčić che passeggiava per Medolino con la sua unica capra. Il secondo *gledati šaro kai Srneja* ‘guardare in maniera colorita come il capriolo’ (FRMG 124), nella sua struttura contiene il nome locale del vitello Srneja, il cui nome è motivato dal colore marrone del capriolo al quale viene paragonato; mentre il terzo *pijan kai supa* ‘ubriaco come la supa/soppa’ viene motivato dalla tipica bevanda istriana a base di vino rosso, pane grigliato, zucchero, pepe macinato e olio d’oliva. Nelle altre parlate locali l’ubriaco viene paragonato al maiale.

I modi di dire che contengono espressioni zoonimiche sono contenuti nell’appena pubblicato *Dizionario fraseologico* e riflettono il ricco patrimonio culturale e linguistico di Medolino.

IVANA VIDOVIĆ BOLT

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ividovic@ffzg.hr

FRAZEMI S NAZIVIMA KUKACA U HRVATSKOM I POLJSKOM JEZIKU

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'373.7

811.163.1'373.7

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.35>

Motivirani radom Mire Menac-Mihalić (2000) o frazemima s nazivima kukaca u hrvatskim govorima opisat ćemo zastupljenost istih entomonima u sastavu frazeoloških jedinica hrvatskoga i poljskoga standardnog jezika. Predstaviti će se simbolika svakoga kukca i objasniti njegova uloga u formiranju frazeoloških jedinica. Usredotočit ćemo se na značenje, stupanj podudarnosti između hrvatskih i poljskih frazema te pripadnost istim ili različitim konceptima.

1. UVOD

Godine 2000. Mira Menac-Mihalić objavila je rad o frazemima s entomonimskom komponentom *buba*, *bubica*, *buha*, *komarac*, *krpelj*, *kukac*, *mrav*, *muha*, *mušica*, *pčela*, *smrdljivi martin*, *stjenica*, *tekut*, *trut* i *uš* u stotinjak hrvatskih govora (Menac-Mihalić 2000: 179).

Potaknuti provedenim istraživanjima i predstavljenim rezultatima u ovom ćemo radu opisati hrvatske i poljske frazeme standardnoga jezika s istim entomonimskim komponentama. Hrvatski frazemi ekscerpirani su iz *Rječnika hrvatskih animalističkih frazema* (RHAF 2017), a poljski iz različitih ukoričenih i mrežnih izvora (Skorupka 1974; Müldner-Nieckowski 2001; Bańko 2004; WSJP).

2. ANALIZA KUKACA U SASTAVU FRAZEMA

2.1. Buha (buba, bubica), polj. pchła

Buha je sitan kukac nametnik koji se hrani krvlju ljudi i životinja, a buba regionalni naziv za vrstu kukaca. Bubica je hipokoristik i deminutiv imenica buba i buha.

Buba i *bubica* česte su komponente frazeoloških jedinica koje potvrđuju koncepte svojeglavosti i hirovitosti (*imati bube* <u glavi>, *imati bubice* <u glavi>), lijenosti (*lijen kao buba*), mirnoće (*miran kao buba*, *dobar kao bubica*, *miran kao bubica*, *sjediti kao buba*)¹, šutljivosti (*šutjeti kao buba*), dobrote (*ne bi <ni> bubu (bube) zgazio tko*, *ne bi <ni> bubicu zgazio tko*) itd.

Pojedine koncepte potvrđuje samo zoonim *bubica*, npr. povučenosti (*tih kao bubica*), poslušnosti (*poslušan kao bubica*), male veličine (*malen (sitan) kao bubica*). U poredbenim frazemima hrvatskih govora *bubica* je također česta komponenta (Menac-Mihalić 2000: 182): *dobar ko bubica*, *malen/sitan ko/kao bubica*.²

Frazemi s komponentom *buha* (*napraviti/praviti (raditi i sl.) od (iz) buhe slona* i *napraviti/praviti (raditi i sl.) od (iz) buhe vola* značenja ‘preuveličati/preuveličavati što nevažno (beznačajno), pretjerati/pretjerivati u prikazivanju čega, prikazati/prikazivati što mnogo važnijim i većim nego što zapravo jest, od sitnice napraviti/praviti veliki problem’) temelje se na hiperbolizaciji vidljivoj u nastanku velike životinje od (iz) male. Frazeomodel GLAGOL (napraviti/praviti, raditi i sl.) + PRIJEDLOG + ZONIM X + ZONIM Y potvrđen je u mnogim jezicima s različitim zoonimnim komponentama, a nastao je na temelju opreke veliko : malo.³ Menac-Mihalić (2000: 183) bilježi isti frazeomodel u prikupljenim primjerima hrvatskih govora i navodi zoonime *buha* (*buva*, *bua*), *muha*, *komarac*, *buba* i *mušica* na mjestu prve zoonimne sastavnice, a na mjestu druge *slon* i *medvjed*. U Koprivnici je zabilježen frazem *delaš od bube slona*, dok su u mnogim govorima na mjestu zoonimnih sastavnica zabilježeni *muha* i *slon* (*praviti/raditi od muhe/muve slona*, *pravi od muve slona* (Drežnik), *praviti od mušice slona* (Zaprešić) itd.) (Menac-Mihalić 2000: 183).

¹ Frazemi *miran kao bubica* i *tih kao bubica* katkad tvore cjelinu jer se koriste obje pridjevne komponente: *miran* i *tih kao bubica* (Fink 2004: 143).

² Frazemi iz rada M. Menac-Mihalić navedeni su u izvornu obliku.

³ Menac-Mihalić (2000: 183) navodi iscrpan popis frazema toga frazeomodela u različitim europskim jezicima.

U prikupljenoj građi Mire Menac-Mihalić (2000: 181) izdvaja se frazeomodel GLAGOL (staviti (baciti, ubaciti)) + ZOONIM + PRIJEDLOG + SOMATIZAM: *metnuti/baciti/staviti/deti/denuti/turnuti/pustiti bubu <komu> u/v uho/juho/vuho (stavili su mi bubu u uho (Vukovar), metio si mi bubu u uvo (Orahovica), stavit bubu u uvo (Drežnik) i sl.) s kojim su podudarni frazemi staviti (baciti, ubaciti) bubu u uho komu, staviti (baciti, ubaciti) bubicu u uho komu i staviti (baciti, ubaciti) buhu u uho komu.*⁴ Njihovo je značenje ‘reći komu što kako bi o tom kasnije razmišljao, namjerno potaknuti koga na razmišljanje o čemu, izazvati nemir, pobuditi čiju sumnju’.

Slika prisilnoga izlaska bube (bubice, buhe) iz glave motivirala je nastanak frazema *izbiti (izbaciti, istjerati) bube iz čije glave, izbiti (izbaciti, istjerati) bubice iz čije glave, izbiti (izbaciti, istjerati) bube iz glave komu, izbiti (izbaciti, istjerati) bubice iz glave komu*, kojima se opisuje pokušaj da se osobu urazumi, natjera da se uozbilji ili pak nagovori da se prestane zanositi čudnim idejama. Frazeološke jedinice potvrđuju frazeomodel GLAGOL (izbiti (izbaciti, istjerati)) + ZOONIM + PRIJEDLOG + SOMATIZAM.

Fink (2004: 145) pojašnjava da je riječ o vrlo čestoj slici u slavenskim jezicima “pri čemu neki od kukaca izaziva različita unutarnja stanja i raspoloženja od ludila i tvrdoglavosti do lakomislenosti i gluposti”. Frazemi su motivirani davnim vjerovanjima da vrug/đavao poprima oblik bube odnosno muhe i nastanjuje se u ljudskoj glavi ulaskom kroz nos ili usta te utječe na to da čovjek postaje prgav, drzak i tvrdoglav (Fink 2004: 145).

Slika psa kojega treba očistiti od nametnika motivirala je nastanak frazema *trijebiti buhe* značenja ‘ljenčariti, besposličariti, ništa ne raditi’. O poznatim nevoljama, već doživljenim tegobama, govori frazem *te su buhe ujedale koga*.

Poljski frazem *skakać jak pchła* upućuje na osobu koja skače brzo i visoko, a istoga su značenja i frazemi različitih hrvatskih govora: *skakutati/skakati kao/ko buha* (Potomje), *skakat kao buha* (Zadar) (Menac-Mihalić 2000: 182–183).

Polisemni se frazem *vreća buha*, uglavnom u šali, odnosi na nemirno (živahno) dijete, ali i skupinu nesposobnih i neučinkovitih ljudi koji obnašaju važne (rukovodeće) funkcije.

Frazemom *leglo buha* opisuje se prljava prostorija, a sem prljavosti sadržava i poljski frazem *pchli targ*, koji se odnosi na buvljak, prodajno mjesto starina na otvorenom. Riječ je o kalku francuske veze *marché aux puces* (s potvrđama u engleskom *flea market* i talijanskom *mercato delle pulci*) (Szerszunowicz 2011: 259).

⁴ Menac-Mihalić (2000: 181) bilježi i primjere sa somatskom komponentom *glava*.

2.2. Komarac, polj. komar

Komarac je leteći kukac dvokrilac kojemu čovjek nije sklon posebno zbog ženki koje svojim rilcem sišu krv ljudi i životinja.

Frazemom *suh* (*mršav*) kao *komarac* opisuje se mršava osoba sitne tjelesne građe. Istoga su značenja frazemi različitih hrvatskih govora: *gurav kak komarec* (Novigrad Podravski), *suhi kak kemar* (Klenovnik), *laek kak këmarec* (Rinkovec) itd., a ovjeren je i ironičan frazem čija je pridjevna sastavnica u antonimnom odnosu sa značenjem frazeološke jedinice *debelji kak komor* (Sv. Martin) (Menac-Mihalić 2000: 184).

Osim frazema iz hrvatskih govora (npr. *dosadan ko komarac*, *dosadan ko komar* (Opuzen), *dosaden kak kemar* (Lepoglava) itd.), koncept nametljivosti i nepodnošljiva dosađivanja potvrđuju i frazemi u obama standardnim jezicima (*dosadan kao komarac* i *bržežec jak komar <koło nosa>*) motivirani zvučnom slikom zujanja komarca (oko čovjekova nosa).

Poljski frazem *uciąc komara* značenja ‘odrijemati, nakratko odspavati’ motiviran je oduzimanjem života komarcu koji dosađuje svojim zujanjem i prijeti ubodom.

Frazeomodel GLAGOL (napraviti/praviti, raditi i sl.) + PRIJEDLOG + ZONIM X + ZONIM Y potvrđen je u frazemima *delaš od komarca slona*, *navek delaš od komarca slona* (Čakovec), *napraviti/praviti (raditi i sl.) od (iz) komarca magarca* i *napraviti/praviti (raditi i sl.) od (iz) komarca slona* značenja ‘preuveličati/preuveličavati što nevažno (beznačajno), pretjerati/pretjerivati u prikazivanju čega, prikazati/prikazivati što mnogo važnijim i većim nego što zapravo jest, od sitnice napraviti/praviti velik problem’.

Apsurdna slika kojom dominiraju kontrast između veličine komarca i deve te neostvariva radnja uočljiva je u frazemu biblijskoga podrijetla *cijediti komarca*, *a gutati devu* značenja ‘biti u nevažnim stvarima savjestan, a u važnim nesavjestan’. Frazem je utemeljen na Isusovoj prozivci licemjernih farizeja koji su se slijepo držali odredbi Zakona zanemarujući pravdu, milosrđe i vjernost (Mt 23, 23–24). Naime, Isus je znao da farizeji procjeđuju vino kroz tkaninu kako ne bi progutali komarca, ali istodobno, unatoč zabrani, jedu nečistu devu (Lev 11, 4). U hrvatskim su govorima zabilježeni frazemi kojima se dočarava uloga ženke u ljudskom životu, koja svojim rilcem siše krv ljudi i životinja: *ujida kako mušat* (Rovinj), *piješ krv ko komarac* (Pregrada), *piješ krv na slamku ko komarac* (Bjelovar), *peca ko komar* (Dubrovnik), *držati se kak da su te komarci spikali* (Šenkovec) (Menac-Mihalić 2000: 184).

2.3. Krpelj, krpuša, polj. kleszcz

Krpelj je parazit koji se naseljava pod kožu čovjeka i životinja i hrani njihovom krvlju pa nerijetko prenosi zarazu.

U frazemima hrvatskih govora, ali i u frazeološkim jedinicima hrvatskoga i poljskoga standardnog jezika krpelj zadržava simboliku nametljiva dosadnjakovića. U svom radu Menac-Mihalić (2000: 185) navodi frazeme *prilijepiti/prilepiti/prilipiti/zakeliti/prikeliti/prikrpati/prijeti/prikačiti/pripiti/prištekat* ko/kak/ka/kak/kak *kreplj/krpej*, *dosadan ko krpelj* (Garešnica, Vukovar), *dosadan ko krpuša* (Dubrovnik), *dosadan ko krpejica* (Pučišća), *dosaden kak klop* (Belec) itd., a u RHAF su uvršteni *dosadan kao krpelj*, *prilijepiti se* (*zalijepiti se*, *prikvačiti se*, *zakvačiti se* i sl.) *kao krpelj* uz koga, uz što (za koga, za što) i *prilijepiti se* (*zalijepiti se*, *prikvačiti se*, *zakvačiti se* i sl.) *kao krpuša* uz koga, uz što (za koga, za što). U poljskom je jeziku ovjerena frazeološka jedinica *przyczepił się* *ktoś do kogoś jak kleszcz do psiego ucha*.

Pod utjecajem predodžbe o krpelju koji se do sitosti nahrani čovjekovom i(ili) životinjskom krvlju formiran je frazem *sit kao krpelj*. Slika pod kožu zavučena krpelja koji parazitira motivirala je nastanak frazema *zavući se* (*uvući* i sl.) *pod kožu kao krpelj* komu značenja ‘umiliti se *komu*, pridobiti *čiju* naklonost; utjecati *na koga* veoma snažno tako da *ga* se ne može zaboraviti (osloboditi)’.

2.4. Mrav, mravac, polj. mrówka

Mravi su životinje iz porodice kukaca iz reda opnokrilaca. Žive u zadrugama i grade svoje mravinjake, nastambe u kojima je po nekoliko tisuća jedinki.

Mrav je simbol marljivosti, radišnosti, organiziranoga života u zajednici, štedljivosti, umjerenosti, ali i bogatstva i borbenosti te opreza (RS 2007: 453).

Simbolika mrava koji, neovisno o svojoj veličini, marljivo i revno prikupljaju hranu i/ili grade svoj dom, dominira u frazemima hrvatskih govora, kao i u frazeološkim jedinicama obaju standardnih jezika: *raditi/delati ko/kaj/kako mrav/mravinac/mravla* – *vridan kako mrav*, *vridan ko mrav* (Bački Breg), *vrejden kak mruavla* (Sv. Martin) itd.) (Menac-Mihalić 2000: 185), *marljiv* (*vrijedan* i sl.) *kao mrav*, *pracowity jak mrówka*,⁵ *pracować jak mrówka*, *raditi kao mrav*.

⁵ Menac-Mihalić (2000: 185) također bilježi isti frazeomodel u drugim jezicima: tal. *attivo* (*laborioso*) *come una fornica*, slovački *suilon ako mravec*, rus. *trudoljubivyj kak muravej*, ukr. *prac'ovitij jak muraška* itd.

Pridjevna zoonimna izvedenica sastavnica je frazema koji se odnose na marljivost (*mrówcza pracowitość*), trud i naporan, izrazito mukotrpan rad (*mrówczy wysiłek, trud mrówcza, mrówcza praca*).

O radišnosti i mudrosti mrava govori i Ezopova basna o *Mravu i cvrčku* (izvorno euroazijska, Ladan 2006: 334) prema kojoj je mrav cijelo ljeto marljivo skupljao zalihe za zimu dok je cvrčak radosno pjevao. Kad je na početku zime cvrčak od svoga prijatelja mrava zatražio da mu udijeli makar dio prikupljene hrane, taj ga je upitao što je radio tijekom ljeta te mu na cvrčkov iskreni odgovor da je pjevao, uzvratio da neka onda pjeva i pleše i tijekom cijele zime.

Frazem *ne bi ni mrava zgazio* tko odnosi se na osobu koja nikomu ne bi nanijela zlo. Istoga su značenja i frazemi *ne bi ni mrava zgazija* (Opuzen), *ne bi ni mrava zgazil* (Senj, Otočac, Kuče), *ne bi ni mravca zgazil* (Vučjak) i sl. (Menac-Mihalić 2000: 187). Važno je naglasiti da se sastavnice tih frazeoloških jedinica (osim zoonimnih) ne referiraju na konkretnu osobinu kukca, nego su nastale na osnovi čovjekova ponašanja prema životinji (Fink 2004: 145) (v. 1.1.).

Život u organiziranim nastambama i kretanje u većim skupinama motivirali su frazeme kojima se opisuje velik broj ljudi (*ima (bilo je) kao mrava (mravi)* koga, *jak mrówek*), ali i nesnosna gužva i žamor (*kao u mravinjaku je <gdje> i vrvi (vrije) kao u mravinjaku*). Menac-Mihalić (2000: 186) navodi više frazema u različitim govorima, koji se odnose na velik broj, a među njima je i frazem *ima ih ko žutih mrava* (Karlovac). U RHAF-u su s komponentom *žuti mrav* samo frazemi kojima se opisuju žestoki i nepomirljivi protivnici: *istreblijivati se kao žuti mravi* ‘uzajamno se ubijati do istrebljenja’ i *klati se (tući se i sl.) kao žuti mravi* – ‘1. sukobljavati se; 2. tući se nemilosrdno (bezobzirno)’.

2.5. Muha, mušica, polj. mucha

Muha je najrasprostranjeniji leteći kukac i ujedno komponenta najbrojnijih entomonimskih frazema.

Oblijetanje muha oko hrane i/ili ljudi motiviralo je nekoliko frazema kojima se izriče ometanje, smetanje ljudima odnosno nečija nametljivost drugomu (drugima) i sl., npr. *dosadan kao muha, natrętny jak mucha, brzęczęć jak uprzykrzona (naprzykrzona) mucha*. Svi ti frazemi odražavaju čovjekov doživljaj muhina ometanja i zujanja. Isto je i u hrvatskim govorima, ali je u sastavu nekih frazema određena vrsta muhe – *zvrkulja* (Lovreć), *žvrkulja* (Opuzen), *konjska muva* (Metković), *vinska mušica* (Budrovec) i sl. (Menac-Mihalić 2000: 188). Frazem *uprzykrzona mucha* odnosi se na iznimno

dosadnu i nametljivu, ali i dragu osobu. Pokušaj distanciranja od osobe takvih osobina opisuje frazem *oganiac się od kogoś jak od muchy*.

Veličina i težina muhe manifestira se u frazeološkom fondu jedinicom *slaby jak mucha* kojom se opisuje slab čovjek, lišen snage.

Frazemi *cięty jak mucha*, *mucha* komuš *siadła na nos*, *mieć muchy w nosie*, *mucha* kogoś *ugryzła* (*ukąsiła*) odnose se na zlovoljnu, katkad nepodnošljivu osobu, onu koja se inati i uglavnom ljuti bez posebna razloga. Čovjeka pozitivnih osobina, dobroćudna i vrlo obzirna, opisuje frazem *muchy by nawet nie zabił* (*nie skrzywdził*), strukturno i značenjski podudaran s frazemima *ne bi <ni> bubu* (*bube*) *zgazio* tko, *ne bi <ni> bubicu* *zgazio* tko, *ne bi ni mrava* *zgazio* tko⁶. Frazemi ne odražavaju obilježje kukca, nego opisuju odnos čovjeka prema određenoj životinji (v. MRAV).

Osobu koja jednim potezom ili postupkom postigne dvostruki uspjeh ili pak istodobno obavlja dva posla opisuje frazem *jednim udarcem ubiti dvije muhe*. Ovjerenost u drugim jezicima potvrđuje frazeomodel GLAGOL (ubiti (uhvatiti)) + DVIJE ŽIVOTINJE OBAVLJANJEM JEDNE RADNJE (Szerszunowicz 2011: 59) u kojem varira zoonimna komponenta (engl. *to kill two birds with one stone*, njem. *zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen*, slovenski: *ubiti (zadeti) dve muhi na en mah*, rus. *odnim udarom dvuh zajcev ubit*, danski: *twee vliegen in één klap slaan*, španj. *matar dos pájaros de un tiro*, tal. *prendere due piccioni con una fava*, *prendere due rigogoli a un fico*, švedski: *slå två flugor i en smäll*). Taj je frazeomodel u hrvatskim govorima slabo potvrđen jer Menac-Mihalić (2000: 188) navodi samo inačicu *ubiti dve muhe odjempot* (Brezje). Poljski frazem *upiec dwie pieczenie przy (na) jednym ogniu* ne sadržava eksplicitno zoonimnu komponentu.

Na pijana čovjeka upućuje frazem *być pod muchą*. Pohotna osoba, uglavnom muškarac koji ne bira partnerice, opisuje se frazemom *<i> muhu bi u letu* tko, dok se na plašljivu osobu odnosi frazeološka jedinica podrugljiva tona i muhe se boji tko.

Glagolske komponente ekvivalentnih frazema *umirati* (*ginuti*, *padati* i sl.) *kao muhe* i *ginąć* (*mrzec*, *padać*, *umierać*) *jak muchy* potvrđuju značenje 'umirati (ginuti) masovno (u velikom broju)'. Frazemi se odnose na masovnu smrt ljudi, uglavnom zbog rata, gladi ili epidemije (Bańko 2004: 51, 101).

Nepromišljeni i neplanirani postupci te čovjekovo dezorijentirano kretanje opisuju se frazemom *kao muha bez glave* [juriti, letjeti, ići i sl.] zasnovanom na

⁶ Menac-Mihalić (2000: 187) navodi primjere (uglavnom sa zoonimom *muha*) koji potvrđuju isti frazeomodel: lat. *non posse videtur muscam exitare*, franc. *in le ferait pas de / du mal à une mouche*, tal. *non farebbe male ad una mosca* itd.

nerealnoj slici lijetanja bezglave muhe (Fink 2004: 143). Isti koncept potvrđuje u govorima čest glagolski poredbeni frazem (*h*)odati/hoditi/ići/trčati/bežati/letjeti/ponašati se/biti/motati se kao/ko/kak/ki muha/muva/mua bez glave (Menac-Mihalić 2000: 187) te frazemi *ne letaj mi oko glave ki brekulja* (Otok Cet) i *zuji okolo ko muha* (Detkovic) (Menac-Mihalić 2000: 187–188).

O hirovitosti, svoje glavosti i mušičavosti govore frazemi *imati muhe u glavi* i *imati mušice* <u glavi> koji s frazemima *imati bube* <u glavi>, *imati bubice* <u glavi>) (v. 1.1.) čine frazeomodel GLAGOL (imati) + ENTOMONIM + PRIJEDLOG + SOMATIZAM, potvrđen u hrvatskim govorima u frazeološkim jedinicama s komponentom *mušica*: *ima mušice u glavi* (Potomje), *ča maš mušice u glavi?* (Rakalj), *imaš navek nekakve mušice v glavi* (Drnje) (Menac-Mihalić 2000: 188).

Među frazemima kojima se opisuju nastojanja da se nekoga urazumi u hrvatskim su govorima češći oni s komponentom *mušica* nego *buba*, npr. *izvadi joj mušice iz glave* (Požega) i dr. (Menac-Mihalić 2000: 188).

Frazemima *izbiti* (*izbaciti*, *istjerati*) *muhe iz čije glave*, *izbiti* (*izbaciti*, *istjerati*) *mušice iz čije glave*, *izbiti* (*izbaciti*, *istjerati*) *muhe iz glave* komu i *izbiti* (*izbaciti*, *istjerati*) *mušice iz glave* opisuju se nečiji pokušaji da se drugoga potakne ili natjera da se prestane zanositi čudnim, uglavnom nerealnim idejama i planovima. U Lovreću je zabilježen i frazem *istrati pramrave iz glave*, ali se sam leksem *pramravi* ne koristi izvan te frazeološke jedinice (Menac-Mihalić 2000: 189).

Slika muha koje “navaljuju na ono što vole” (Menac-Mihalić 2000: 187), odnosno požudno hrle prema cilju, motivirala je frazeme prema čijem se leksičkom sastavu muha lijepi, leti, hrli i sl. na ekskrement, lijepak i med – *kao muhe* (*muha*) *na govno* [lijepiti se, letjeti, hrliti i sl.], *kao muhe* (*muha*) *na lijepak* [letjeti, hrliti i sl.] i *kao muhe* (*muha*) *na med*⁷ [lijepiti se, letjeti, hrliti i sl.]. U hrvatskim su govorima zabilježene komponente *drek* (*siliš ko muha na drek* – Tugonica, Brezje) i *galebina* (*kupe se ko muve na galebina* – Lovreć) (Menac-Mihalić 2000: 187). U određenim je kontekstima prisutan i sem koristoljubivosti (Fink 2004: 141). U poljskom su jeziku u uporabi frazemi *ciagnąć* (*lgnąć*, *lecieć*) do kogo, do czego *jak mucha do miodu* i *ciagnąć* (*lgnąć*, *lecieć*) do kogo, do czego *jak mucha na lep* kojima se opisuje i osoba koja osjeća privlačnost prema drugoj osobi odnosno potrebu da bude s nekim u kontaktu (WSJP, 619).

Frazem *nasjesti kao muha na med* odnosi se na naivnu osobu sklonu nasjedanju na tuđe smisallice i prevare. Brzo i olako prihvaćanje zadataka,

⁷ O medu kao objektu požude i važnosti u jezičnoj slici svijeta v. Szerszunowicz (2014).

preuzimanje poslova ili ulazak u nepovoljne poslovne pothvate opisuju se frazomom *uletjeti/letjeti* (*pasti, zapasti* i sl.) *kao muha u mlijeko*, motiviranim slikom muhe koja naglim uletom (upadom) u mlijeko riskira gubitak života.

Na potpunu tišinu koja vlada u nekom zatvorenom prostoru upućuju frazemi *ne čuje se <ni> muha <kako leti>*, *čuje se muha kako leti* i *možna bylo usłyszeć lot muchy*.

Frazeomodel GLAGOL (napraviti/praviti, raditi i sl.) + PRIJEDLOG + ZOONIM X + ZOONIM Y potvrđuju tri frazema s komponentom *muha* u kombinaciji s konjem, slonom i volom te mušica u kombinaciji sa slonom: *napraviti/praviti (raditi i sl.) od (iz) muhe konja*, *napraviti/praviti (raditi i sl.) od (iz) muhe slona*, *napraviti/praviti (raditi i sl.) od (iz) muhe vola* i *napraviti/praviti (raditi i sl.) od (iz) mušice slona* ‘preuveličati/preuveličavati što nevažno (beznačajno), pretjerati/pretjerivati u prikazivanju *čega*, prikazati/prikazivati što mnogo važnijim i većim nego što zapravo jest, od sitnice napraviti/praviti veliki problem’. Menac-Mihalić (2000: 183) potvrđuje ovjerenost veze između muhe i slona i u različitim govorima: *praviti/raditi od muhe/muve slona – pravi od muve slona* (Drežnik), *od buve slona delaš* (Kuče) itd. Poljski jezik bilježi ekvivalentni frazem *robić z muchy słońia*.

Slika muhe zapletene u paučinu motivacija je frazema *zaplesti se kao muha (muhe) u paučinu*. Njime se opisuje osoba zbunjena određenom situacijom odnosno ona koja se teško snalazi u složenim okolnostima.

Muha zarobljena u gustoj tekućini u pozadinskoj je slici frazema *poruszać się (wlec) jak mucha w mazi (w miodzie, w smole)* kojim se opisuje lijena osoba koja se frazemima *poruszać się (chodzić) jak senna mucha* i *pracować jak senna mucha* u kojima se osoba koja se sporo kreće odnosno sporo radi uspoređuje s pospanom muhom. Antonimna je značenja frazem *kręcić się (zwijać się) jak mucha w ukropie (w rosole)* koji se odnosi na brzo obavljanje nekoga posla odnosno brzo ili pak nervozno kretanje.

O lijenoj osobi sklonoj gubljenju vremena govori i poljski frazem *liczyć muchy na ścianie (na suficie)* u čijoj je dubinskoj strukturi čovjekovo brojeenje muha na zidu.

Ekvivalentni frazemi *loviti muhe* i *łapać muchy* odnose se na osobu koja trati vrijeme pokušavajući uhvatiti muhe.

Veličina muhe zasigurno je ostavila traga u formiranju frazeoloških jedinica *pożywił się ktoś jak pies mucha*, *znaczy coś dla kogoś tyle, co dla psa mucha* i *to jest mucha* dla kogoś, kojima se opisuje nešto beznačajno, potpuno nevažno. Suprotna je značenja frazem *taki, że mucha nie siada* koji govori o nečem savršenom, bez ikakve mane i pogreške.

2.6. Pčela, pčelica, polj. pszczoła, pszczółka

Pčela je kukac iz porodice pravih pčela koje mogu živjeti i do pet godina. Žive u zatvorenim prostorima, u zajednicama koje se sastoje od matice i radilica, a u proljeće i ljeti i od trutova (v. 1.8.). Kao i mrav, simbol je organiziranosti, marljivosti, discipliniranosti i brojnosti (RS 2007: 523), što se reflektira na frazeološku razinu.

Marljivu i vrijednu osobu opisuju poredbeni frazemi s komponentama *pčela* i *pszczoła* te hipokorističnim oblicima *pčelica* i *pszczółka*: *marljiv (vrijedan i sl.) kao pčela, marljiv (vrijedan i sl.) kao pčelica, pracowity jak pszczoła, pracowity jak pszczółka, raditi kao pčela i raditi kao pčelica, uwijają się jak pszczoły*, kojima dominira pčelin neumoran rad. Isti koncept potvrđuju i frazemi hrvatskih govora *vrijedan/vridan/vreden/marljiv ko/kak (p)čela/čmela/(p)čelica...* (*vrijedan kao pčela, vrijedan ko čela* (Žepče), *vridan ka čela* (Trogir), *vreden kak čela* (Kuče) itd.) te *raditi/delati ko/kak (p)čela/čmelica: radi ko pčela, delam kak čmelica* (G. Mihaljevec, Brezje), *dela kak čela* (Kuče) (Menac-Mihalić 2000: 189).

Frazemom *kao pčele (pčela) na med* [lijepiti se, letjeti, hrliti i sl.] opisuje se osoba koja nekamo žuri oduševljeno, s ushitom, ali i s pomamom dok se poljski glagolski frazem *ciagnąć (lecieć, lgnąć)* do kogoś, do czegoś *jak pszczoła (pszczoły) do miodu* odnosi na osobu koja osjeća privlačnost prema drugoj osobi odnosno želju da bude s nekim u kontaktu (v. *ciagnąć (lgnąć, lecieć)* do kogo, do czego *jak mucha do miodu i ciagnąć (lgnąć, lecieć)* do kogo, do czego *jak mucha na lep*).

Menac-Mihalić (2000: 189) pokazuje da sklonost skupljanju meda izriču poredbeni frazemi glagolske strukture u više hrvatskih govora: *skupljati/kupiti <što> ka/kak (p)čela/(p)čele med: skupljati <nekaj> kak čele med* (Budrovec) ili *kupiti ko čela med* (Opuzen).

Ubod pčele, katkad i smrtonosan, upisan je u frazem kojim se poručuje da govoriti može i zna onaj koga pčela nije ubola u jezik – *nije pčela za jezik ujela* koga značenja ‘zna se (može se) slobodno izraziti tko’.

Brus, kamen za oštrenje sječiva noža, kose itd., u pozadinskoj je slici frazema *proći kao pčela na brusu* značenja ‘ne okoristiti se, ne dobiti (ne postići) nikakvu korist; prevariti se, loše proći’.

2.7. Stjenica, polj. pluskwa

Stjenica, kukac riličar, u hrvatskom jeziku u metaforičkom značenju označava osobu lošega karaktera (HER) te nepodnošljivo nametljivu osobu pa se ta osobina ogleda i u poredbenom frazemu *dosadan kao stjenica* kojim se

opisuje dosadna i nasrtljiva osoba koja uporno pokušava ostvariti svoj cilj (v. 1.9.).

U frazeologiji hrvatskih govora zabilježene su različite realizacije naziva iste životinje (*stenica* (Nački Breg), *kimak* (Dubrovnik), *čimavica* (Opuzen), *stinica* (Split), *stenica* (Drenova, Sv. Martin itd.) i pridjevne sastavnice poredbenoga frazema (*dosadan ko stjenica* (Našice), *dosaden kak stjenica* (Drenova, Sv. Martin), *dosaden kaj stjenica* (Otok Sam), *diiosaden ko stjenica* (Rinkovec) itd.) (Menac-Mihalić 2000: 190). U konzultiranoj frazeografskoj građi nije pronađen nijedan poljski primjer s komponentom *pluskwa* (hrv. *stjenica*).

2.8. Trut, polj. truteń

Trut je mužjak pčele, onaj koji ne skuplja med, nego u košnici oplođuje maticu. U prenesenom se značenju odnosi na gotovana, osobu koja živi od tuđega rada.

Trutov lagodan dokoličarski život prenio se na frazeološku razinu pa je u sastavu frazema koji se odnose na lijenu osobu, besposlenjaka koji uživa u pogodnostima lagodna života: *lijen kao trut*⁸, *živjeti kao trut*, *żyć jak truteń*, *truteń salonowy*.

2.9. Uš, polj. wesz

Uši su podred grizlicokrilaša, malih sploštenih, beskrilih kukaca, nametnika koji se hrane krvlju ljudi i životinja.

U RHAF-u je zabilježen samo frazem *dosadan kao uš* kojim se opisuje nepodnošljivo nametljiva osoba koja dosađivanjem, a katkad i nasrtljivošću pokušava ostvariti cilj (v. 1.7.). Isti je frazem, s ponešto drukčijim realizacijama na mjestu pridjevne i zoonimne sastavnice, potvrđen u raznim hrvatskim govorima (*dosadan ko uš* (Drežnik), *dosadan ka uš* (Baška Voda, Split), *dosadan kao ušenka* (Trogir, Split), *dosaden kak vuš* (Belec, Brezje) itd.) (Menac-Mihalić 2000: 190).

Frazemima *trzymać się czegoś jak wesz kożucha* i *przyczepić się do kogoś jak wesz do psiego ucha* opisuje se nametljiva osoba koja iskorištava druge i nevoljko odustaje od svoga nauma, a o hvalisavoj osobi koja se suprotstavlja drugomu i stvara probleme govori frazem *rzucąć się (skakać) jak wesz na grzebieniu*. Prvim dvama frazemima dominira slika uši koja se uhvatila

⁸ Zoonim trut potvrđen je samo u identičnom frazemu u govoru Valpova i Požege (Menac-Mihalić 2000: 190).

kaputa odnosno psećega uha, a pozadinsku sliku potonjega čini uš koja skače (baca se, koprca) na malom češlju kojim se iščešljavaju nametnici nastanjeni u kosi. Značenje frazema *bezpieczny jak wesz na paznokciu* suprotno je značenju pridjeva *siguran* i opisuje bespomoćnu osobu u opasnosti.

3. ZAKLJUČAK

Predstavljani su ekscerpirani i prikupljeni frazemi hrvatskoga i poljskoga standardnog jezika s entomonimskim komponentama *buha*, *buba*, *bubica* (polj. *pchła*), *komarac* (polj. *komar*), *krpelj*, *krpuša* (polj. *kleszcz*), *muha*, *mušica* (polj. *mucha*), *pčela*, *pčelica* (polj. *pszczoła*), *stjenica* (polj. *pluskwa*), *trut* (polj. *truteń*) i *uš* (polj. *wesz*), zastupljenima u frazemima hrvatskih govora i opisanim u radu Mire Menac-Mihalić *Frazemi s nazivima kukaca u hrvatskim govorima* (2000). Prikupljena građa svjedoči o čovjekovoj povezanosti s entomonimskim svijetom, rasprostranjenosti specifične simbolike kukaca te o njihovoj konceptualizaciji u predstavljanim frazemima.

U hrvatskom i poljskom standardnom jeziku, kao i u hrvatskim govorima, najbrojniji su frazemi s komponentama *muha*. Unatoč malomu broju ekvivalentnih frazema i frazemskih približnika, frazeološke su jedinice prisutne u više istih koncepata među kojima se potvrđama ističu koncepti marljivosti i nepodnošljivosti, a najplodniji entomonimski frazeomodel je GLAGOL (napraviti/praviti, raditi i sl.) + PRIJEDLOG + ZONIM X + ZONIM Y.

LITERATURA

- Bańko, Mirosław. 2004. *Słownik porównań*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Fink, Željka. 2004. Entomonimi u frazeologiji hrvatskoga i ruskog jezika. U: *Riječki filološki dani: zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani, održanoga u Rijeci od 14. do 16. studenoga 2002. Knjiga 5*. [ur. Lukežić, Irvin]. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 139–148.
- HER = Anić, Vladimir i dr. 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- Ladan, Tomislav. 2006. *Ety mologicon*. Zagreb: Masmedia.
- Menac-Mihalić, Mira. 2000. Frazemi s nazivima kukaca u hrvatskim govorima. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 26, 179–195.
- Müldner-Nieckowski, Piotr. 2001. *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa.
- Rebić, Adalbert; Fućak, Jerko; Duda, Bonaventura [ur.]. 2007. *Jeruzalemska Biblija: Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama iz "la Bible de Jerusalem"*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

- RHAF = Vidović Bolt, Ivana i dr. 2017. *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*. Zagreb: Školska knjiga.
- RS = Chevalier, Jean; Gheerbrandt, Alain. 2007. *Rječnik simbola. Mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb: Kulturno informativni centar – Naklada Jesenski i Turk.
- Skorupka, Stanisław. 1989. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Szerszunowicz, Joanna. 2011. *Obraz człowieka w polskich, angielskich i włoskich leksykalnych i frazeologicznych jednostkach faunicznych*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu Białostockiego.
- Szerszunowicz, Joanna. 2014. Analiza konotacji leksemu *miód* w zasobach wybranych języków europejskich. *Białostockie Archiwum Językowe* 17, 221–244.
- WSJP = *Wielki słownik języka polskiego*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN. www.wsjp.pl (pristup 10. listopada 2019.).

Idioms with bug zoonyms in Croatian and Polish language

Prompted by the first work on idioms with bug zoonyms in Croatian dialects by Mira Menac-Mihalić (2000), we described the representation of the same zoonyms within phraseological units of standard Croatian and Polish language. The symbolism of every bug was shown and the roles they play in the formation of meaning of phraseological units were explained. We focused on the meaning and the degree of congruence between Croatian and Polish idioms.

